

Evaluatie van de verkiezingen van provinciale staten, waterschapsbesturen, eilandsraden, Kiescolleges en Europees Parlement (20 maart 2019 en 23 mei 2019)

Inleiding

Sinds 2007 evalueert het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) elke¹ verkiezing. Aan de hand van de thans beschikbare uitkomsten van de evaluatie van de verkiezingen van Provinciale Staten, Waterschapsbesturen, Eilandsraden, Kiescolleges en Europees Parlement wordt in dit document ingegaan op deze verkiezingen. De evaluatieonderzoeken naar de verkiezing van de leden van het Europees Parlement op 23 mei jl. zijn nog niet volledig afgerond. Zo zijn de uitkomsten van de enquête onder gemeenten nog niet bekend.

Deze evaluatie heeft de volgende hoofdstukken:

1. Experimenten met centraal tellen van de stemmen;
2. Toegankelijkheid;
3. Verkiezingen in Caribisch Nederland;
4. Stemmen door kiezers in het buitenland;
5. Bijzonderheden en incidenten bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019.

Dit document heeft de volgende bijlagen:

- 1) Evaluatieadvies Kiesraad t.a.v. verkiezingen 20 maart 2019
- 2) Eindrapportage Informatiepunt Verkiezingen
- 3) Rapportage waarnemingsmissie Democracy Volunteers
- 4) Rapportage waarnemingsmissie OAS (Bonaire)
- 5) Appendix bij rapportage OAS van Nederlandse waarnemer (Bonaire)
- 6) Rapportage waarnemingsmissie IFES (Saba)
- 7) Rapportage Kantar verkiezingen PS/WS (enquête onder gemeenten)
- 8) Rapportage openbaar lichamen inzake verkiezing eilandsraad/kiescollege
- 9) Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen PS/WS
- 10) Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen EP
- 11) Brieven College voor de Rechten van de Mens inzake Meldpunt toegankelijke verkiezingen
- 12) Rapport 'Iedereen mag stemmen!' van ACVZ, Philadelphia, Reinaerde en Syndion
- 13) Rapport Leeuwendaal inzake onderzoek naar kennis en vaardigheden voorzitters en andere leden stembureaus
- 14) Rapportage campagne-effectonderzoek PS/WS
- 15) Rapportage campagne-effectonderzoek Rijksdienst Caribisch Nederland

¹ Met uitzondering van de verkiezing, door de leden van Provinciale Staten en de leden van de Kiescolleges, van de leden van de Eerste Kamer.

1. Experimenten met centraal tellen van de stemmen

Achtergrond experimenten

Sinds 2013 kunnen gemeenten, op basis van de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming (Tijdelijke experimentenwet), experimenteren met een centrale opzet van de stemopneming (centraal tellen). Deze wet is ontwikkeld om tegemoet te komen aan een aantal knelpunten die gemeenten ervaren bij het tellen van de stemmen. In experimenteer-gemeenten verrichten de stembureaus op de avond van de stemming alleen een voorlopige telling op lijstniveau. De definitieve telling, inclusief het tijdrovende tellen per kandidaat, gebeurt de volgende dag, in het openbaar, op een centrale locatie in de gemeente. De telling kan zo worden uitgevoerd op uniforme wijze, op een locatie met voldoende faciliteiten. Eventuele (tel)fouten die de stembureaus op de avond van de stemming hebben gemaakt, kunnen worden gecorrigeerd, en de stembureauleden worden op de avond van de stemming ontlast. Tellen met uitgeruste krachten en in een rustige sfeer (zonder tijdsdruk om snel een voorlopige uitslag bekend te maken) geeft een nauwkeuriger resultaat. Dat verkleint het risico op een hertelling. Ook is een centrale stemopneming voor kiezers, politici en journalisten aantrekkelijker om bij te wonen. Weliswaar is het tellen van de stembiljetten in de stemlokalen ook onder de huidige Kieswet publiek toegankelijk, maar in de praktijk wordt daarvan zelden gebruikgemaakt, ook doordat de stemopneming versnipperd plaatsvindt in de vele stemlokalen.

Deelname experimenten 2019

Voorafgaand aan de verkiezingen in 2019 zijn alle gemeenten uitgenodigd om mee te doen aan de experimenten. De volgende 76 gemeenten hebben bij de verkiezingen in maart jl., na instemming van de gemeenteraad, meegedaan aan het experiment: Aalten, Altena, Assen, Asten, Beekdaelen, Bergen op Zoom, Bernheze, Blaricum, Bloemendaal, Borger-Odoorn, Borne, Breda, Cuijk, Dantumadiel, Den Haag, Deventer, Dinkelland, Eemnes, Elburg, Enschede, Grave, Groningen, Gulpen-Wittem, Harderwijk, Hardinxveld-Giessendam, Harlingen, Heemstede, Heerlen, Hof van Twente, Houten, Kampen, Kapelle, Landgraaf, Langedijk, Landsmeer, Lansingerland, Laren, Leeuwarden, Lopik, Losser, Maastricht, Mill en St. Hubert, Nieuwegein, Nieuwkoop, Nijkerk, Noardeast-Fryslân, Olst-Wijhe, Oost-Gelre, Opsterland, Ouder-Amstel, Peel en Maas, Pekela, Putten, Raalte, Rhenen, Rotterdam, Schagen, Sint Anthonis, Stein, Stichtse Vecht, Tubbergen, Twenterand, Tynaarlo, Uithoorn, Veendam, Veenendaal, Velsen, Venray, Waadhoeke, Waalre, Westerkwartier, Westland, Wijdemeren, Zaanstad, Zoetermeer en Zwolle.

Bij de verkiezingen in mei jl. deden 72 gemeenten mee. Dat waren voor een groot deel dezelfde gemeenten. *Wel* in maart en *niet* in mei deden mee: Den Haag, Enschede, Heerlen, Leeuwarden, Losser, Putten, Schagen en Zwolle. *Niet* in maart en *wel* in mei deden mee: Enkhuizen, Nissewaard, Oudewater en Veldhoven.

Voorbereiding

Alle gemeenten hebben in het najaar van 2018 uitgebreide informatie gekregen over de procedures rond centraal tellen. In december 2018 zijn er, op vier plaatsen in het land, instructiebijeenkomsten gehouden. Daarbij zijn ook ervaringen van eerdere experimenten gedeeld, zodat gemeenten die voor het eerst meedenen met het experiment een goede inschatting konden maken van wat er komt kijken bij de voorbereiding en organisatie van het experiment.

Ervaringen

Voor de evaluatie is een vragenlijst uitgezet onder de gemeentefunctionarissen die waren belast met de organisatie van de verkiezingen in hun gemeente, en onder de voorzitters en leden van de gemeentelijk stembureaus en de tellers. Dat is gebeurd zowel bij de verkiezingen in maart als in mei 2019. Daarnaast zijn enkele evaluatiebijeenkomsten gehouden met ambtenaren van gemeenten die hebben deelgenomen aan de experimenten. De resultaten voor de verkiezing van maart is als bijlage 7 bij deze evaluatie gevoegd. De resultaten voor de verkiezing voor het Europees Parlement worden op een later moment aan de Tweede Kamer gezonden.

De experimenten bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen zijn over het algemeen goed verlopen. Van de gemeenteambtenaren heeft 71% het verloop van de centrale stemopneming als goed (60%) of zeer goed (11%) beoordeeld. Van de tellers en leden van het gemeentelijk stembureau beoordeelde 84% het verloop als goed (66%) of zeer goed (18%). 74% van de ambtenaren meent dat centraal tellen het telproces betrouwbaarder maakt; 77% vindt dat het telproces er transparanter wordt.

Toch zijn er ook kanttekeningen te plaatsen. Slechts iets meer dan de helft van de ambtenaren (57%) zou, na de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen, het gemeentebestuur adviseren om een volgende keer weer mee te doen aan het experiment. Uit de evaluerende gesprekken met de organiserende gemeenten is mij gebleken dat dit vooral wordt veroorzaakt door de belasting die deze manier van tellen betekent voor de gemeentelijke organisatie. De voorbereiding van het experiment kost, bovenop de organisatie van de verkiezingsdag, veel extra tijd, zeker als een gemeente voor het eerst meedoet, en er dus nog geen draaiboek is. Weliswaar verloopt de telling op de avond van de stemming over het algemeen sneller, omdat de stembureaus alleen op lijst- en dus nog niet op kandidaatsniveau hoeven te tellen. Maar bij de verkiezingen in maart jl. werd dit effect voor een deel tenietgedaan door de onverwachts hoge opkomst (waardoor er per gemeente vele duizenden stembiljetten extra waren te tellen). Ook de tijd die is gemoeid met uitvoering van de centrale telling zelf, is veel gemeenten bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen tegengevallen. In 36% van de experimenteergemeenten kon de centrale telling pas 's avonds (en in een enkel geval zelfs pas 's nachts) worden afgerond. Debet daaraan waren met name het feit dat er voor twee of, in gemeenten met meerdere waterschappen, voor drie of vier verkiezingen moest worden geteld, en de onverwachts hoge opkomst voor deze verkiezingen. Mijn eerste indruk is dat bij de Europees Parlementsverkiezing de centrale stemopneming in veel gemeenten al rond het middaguur kon worden afgerond.

De kosten van centraal tellen zijn naar de inschatting van de meeste experimenteergemeenten hoger dan de kosten van een reguliere stemopneming. De geschatte meerkosten lopen sterk uiteen. Vooral in de grotere gemeenten zijn de meerkosten fors (met name voor huur van de tellocatie en vergoedingen aan tellers).

De centrale telling is openbaar, maar in de meeste gemeenten is er weinig interesse van kiezers om bij de telling aanwezig te zijn. Wel was er in veel gemeenten mediabelangstelling. Na afloop van de centrale telling moet het gemeentelijk stembureau een proces-verbaal opmaken, met daarin de uitslag voor de hele gemeente. Dit proces-verbaal wordt gepubliceerd op de gemeentelijke website. Dat bevordert de transparantie en controleerbaarheid van de uitslagberekening.

2. Toegankelijkheid

Voorlichting

Bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019 hebben de gratis verkiezingskranten in begrijpelijke taal van ProDemos breed aftrek gevonden. Veel gemeenten en zorginstellingen hebben de kranten bij ProDemos aangevraagd. Het ministerie van BZK heeft ruim € 40.000 subsidie beschikbaar gesteld voor de training *Stoere stemmer* van Stichting Stras. In de gemeenten Almere, Barendrecht, Capelle aan den IJssel en Rotterdam is deze training voor (jong)volwassenen met een verstandelijke beperking gehouden. In aanloop naar de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen en de Europees Parlementsverkiezing heeft het ministerie van BZK de workshops 'Stem jij ook?' gefinancierd. Deze workshops, begeleid door ProDemos, zijn gericht op mensen met een licht verstandelijke beperking. Zorginstellingen en gemeenten konden hiervan gratis gebruik maken. Verder is in samenwerking met de Vereniging Gehandicaptenzorg Nederland de voorlichting aan zorgorganisaties geactualiseerd.

Toegankelijkheid stemlokalen

Per 1 januari 2019 heeft de regering de bij amendement aanvaarde bepaling in werking laten treden die regelt dat alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Als het college van burgemeester en wethouders niet aan deze bepaling kan voldoen, moet het de raad informeren over de reden daarvan.

De checklist 'toegankelijkheid stemlokalen' is sinds 2012 het uitgangspunt voor de toegankelijkheid. Een stemlokaal is volledig toegankelijk als het aan alle criteria in de checklist voldoet. De toegankelijkheidscriteria richten zich op bereikbaarheid (kan men via de openbare weg bij het stemlokaal komen), de betreedbaarheid (kan men vanaf de openbare weg tot in het stemlokaal komen) en de bruikbaarheid (kan men de stemfaciliteiten in het stemlokaal gebruiken). De checklist is, naar aanleiding van de wijziging van de Kieswet, in 2018 in overleg met VNG, NNVB en belangenorganisatie Ieder(in) op een aantal punten versoepeld en biedt sindsdien meer ruimte voor maatwerk die geen afbreuk doet aan de toegankelijkheid.

Uit het vragenlijsonderzoek dat Kantar in opdracht van het ministerie van BZK heeft uitgevoerd na de verkiezingen van maart jl. blijkt dat:

- Volgens de eigen inschatting van gemeenten was gemiddeld bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen (PS/WS) 88% van de stembureaus volledig toegankelijk voor mindervaliden.
- In 45% van de gemeenten waren *alle* stembureaus volledig toegankelijk.
- 37% van de gemeenten trof ook andere maatregelen ten behoeve van de toegankelijkheid. Deze maatregelen waren vooral gericht op de ondersteuning van kiezers met een visuele beperking.

Steeds meer gemeenten stellen een mal met audio ondersteuning beschikbaar waarmee blinde kiezers en kiezers met een ernstige visuele beperking zelfstandig kunnen stemmen. In 2018 kon dit bij 4 gemeenten, in 2019 bij 12 gemeenten (PS/WS) en 20 gemeenten (Europees Parlementsverkiezingen).

Er is in opdracht van het ministerie van BZK ook een onderzoek uitgevoerd (door PBT Consult, bijlagen 9 en 10) in 28 gemeenten. In elk van deze 28 gemeenten zijn stemlokalen bezocht en is

ter plekke aan de hand van de checklist vastgesteld in welke mate deze stemlokalen toegankelijk waren. De uitkomst van dit onderzoek is dat in de steekproef de helft (PS/WS) respectievelijk 66% (EP) van het aantal toegankelijke stemlokalen voldoende toegankelijk is, waarvan het aantal volledig toegankelijke stemlokalen ten opzichte van 2018 is toegenomen van 5% naar 16% (PS/WS) respectievelijk 9% (EP). Deze stemlokalen voldoen aan alle criteria die zijn opgenomen in de checklist toegankelijkheid stemlokalen. Het gemiddelde rapportcijfer van de stemlokalen die als voldoende toegankelijk zijn beoordeeld is gestegen van 7,6 (2018) naar 8,5 (PS/WS) en 8,0 (EP). De helft van de in de steekproef onderzochte stemlokalen was bij de verkiezingen van 20 maart 2019 echter nog onvoldoende toegankelijk, bij de verkiezingen van 23 mei jl. 2019 was dit 34%.

Naar aanleiding van de motie-Özütok², heeft het ministerie van BZK ruim € 0,6 miljoen aan gemeenten beschikbaar gesteld zodat in elk stemlokaal een leesloep kan liggen. In overleg met de Oogvereniging zijn specificaties geformuleerd die als richtlijn dienen. Uit het onderzoek dat door PBT Consult is uitgevoerd blijkt helaas dat ondanks deze financiële bijdrage de loep in veel stemlokalen niet beschikbaar is. Dat is uiteraard niet de bedoeling. Bij de volgende verkiezingen moet dit uiteraard wel het geval zijn.

Hulp voor mensen met fysieke beperking

Het College voor de Rechten van de Mens heeft bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen 188 meldingen ontvangen van of namens mensen met een beperking uit ruim 100 gemeenten (bijlage 11). Bij de Europees Parlementsverkiezing ontving het College nog eens 70 meldingen. Ruim één op de tien meldingen waren uitsluitend positief en gingen vooral over de goede toegankelijkheid van de stemlokalen voor kiezers met een fysieke beperking. De meeste meldingen bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen zijn van mensen met een visuele beperking, die aangeven dat aan hen de benodigde hulp in het stembokje werd geweigerd terwijl zij daar wel recht op hebben. Volgens het College kennen stembureauleden de regels op dit punt nog onvoldoende.

Het toestaan van hulp aan kiezers met een fysieke beperking is een belangrijk onderwerp in de online stembureau-instructie en in de brochure die op de dag van stemming in het stembureau aanwezig moet zijn. In aanloop naar de Europees Parlementsverkiezing heeft het ministerie van BZK onder meer in de circulaire en de nieuwsbrief hier extra aandacht voor gevraagd. Desondanks komt het nog te vaak voor dat het kiezers die daar wel recht op hebben, niet wordt toegestaan om hulp te krijgen bij het stemmen. Deze constatering zal worden meegenomen in de opvolging van de aanbevelingen van het onderzoek naar de kennis en vaardigheden van stembureauleden.

² De motie verzoekt de regering om te onderzoeken welke maatregelen kunnen worden genomen om de belemmeringen voor mensen met een visuele beperking om zelfstandig hun stem uit te brengen zoveel mogelijk weg te nemen (ingedien op 26 september 2017; Kamerstukken II 2017-2018, 31 142, nr. 78).

3. Verkiezingen in Caribisch Nederland

Ondersteuning organisatie verkiezingen

Op Bonaire en Saba vonden op 20 maart jl. gecombineerde verkiezingen plaats van de leden van de eilandsraden en de kiescolleges. Op Sint Eustatius vond alleen een verkiezing voor het kiescollege plaats.

Het feit dat de verkiezingen voor het kiescollege voor het eerst plaatsvonden en dit op Bonaire en Saba een combinatie van verkiezingen betrof, stelde de openbare lichamen voor extra uitdagingen. Het ministerie van BZK heeft de openbare lichamen waar mogelijk ondersteund door het geven van informatie over de processen en procedures (o.a. door videoconferenties te houden), en door het drukken van stempassen en stembiljetten, etc.

De gezaghebber van Bonaire heeft na de verkiezingen van 20 maart jl. verzocht om aanvullende ondersteuning in de vorm van een expert die kort voor en op de dag van verkiezingen in mei ter plaatse aanwezig zou kunnen zijn³. Aan dit verzoek is gevuld gegeven. Een ervaren gemeenteambtenaar is - met instemming van zijn werkgever - tijdelijk uitgezonden naar Bonaire, gedurende de verkiezingen voor het Europees Parlement en de Eerste Kamer.

Opkomst

In aanloop naar de eerste Kiescollegeverkiezingen heeft in opdracht van het ministerie van BZK door de Rijksdienst Caribisch Nederland uitgebreide voorlichting plaatsgevonden op de eilanden, zowel ten aanzien van de kandidaatstelling als ten aanzien van de stemming zelf. De uitkomsten van de campagne-effectmeting treft u aan in bijlage 15.

De opkomst van de verkiezingen is:

Jaar	Verkiezing	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
2019	Kiescollege	57%	20,1%	73,4%
	Eilandsraad	64%	n.v.t.	92,1%
	Europees Parlement	12,2%	8,5%	12,4%
2017	Tweede Kamer	22%	23,3%	43,3%
2015	Eilandsraad	78%	65,5%	91,3%
2014	Europees Parlement	12,4%	7,4%	14,2%

Op Bonaire en Saba heeft een delegatie van respectievelijk de Organisatie van Amerikaanse Staten (OAS) en de International Federation for Electoral Systems (IFES) de verkiezingen voor de eilandsraad en het kiescollege waargenomen. Aan de delegatie op Bonaire was een onafhankelijke Nederlandse verkiezingsdeskundige toegevoegd. De rapportages van deze waarnemers zijn als bijlagen 4, 5 en 6 bijgevoegd.

³ Antwoorden op Kamervragen van het lid Van Dam (CDA), Aanhangesel Handelingen TK 2018-2019, nr. 2400.

Verkiezingen Kiescollege

Voor het eerst konden Nederlandse inwoners van Bonaire, Saba en Sint Eustatius indirect invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer. Zij stemden op 20 maart voor een kiescollege, dat respectievelijk 9 (Bonaire), 5 (Sint Eustatius) en 5 (Saba) leden telt. De leden van het kiescollege zijn op hun beurt, samen met de leden van provinciale staten in Europees Nederland, kiesgerechtigd voor de Eerste Kamerverkiezing.

In Sint Eustatius deed zich de situatie voor dat enkel vijf kandidaten van één lijst zich kandidaat stelden voor het kiescollege. Verder kan worden geconstateerd dat door de schaal en omvang van de kiescolleges het volgen van de verkiezingsprocedures (inzake bijvoorbeeld kandidaatstelling en vergaderquorum) afhankelijk is van een beperkt aantal personen. Dat is kwetsbaar. Uit de opkomstcijfers voor de verkiezing van de kiescolleges is de (voorlopige) conclusie te trekken dat de combinatie met de eilandsraadsverkiezingen opkomstbevorderend werkt.

Volmachten

De Kiesraad wijst erop dat voor wat betreft Caribisch Nederland in het verkiezingsproces binnen zekere grenzen meer rekening zou moeten worden gehouden met specifieke eigenheden van de eilanden. Dat standpunt wordt, in het bijzonder ten aanzien van de volmachtregeling, onderschreven. Deze regeling, die op 10 oktober 2010 (10-10-10) is ingevoerd voor Caribisch Nederland en gelijkluidend is aan de regeling in Europees Nederland, stuit op terugkerende bezwaren van de bestuurscolleges, eilandsraden en internationale waarnemers.

Het aantal volmachten in de openbare lichamen is, zoals blijkt uit onderstaande tabel, met name op Sint Eustatius en in mindere mate in Saba, hoger dan het gemiddelde in Nederland.

Jaar	Verkiezing	Bonaire	Sint Eustatius	Saba
2019	Kiescollege	7,6%	40,1%	13,3%
	Eilandsraad	10,3%	n.v.t.	21,5%
	Europees Parlement	8,4%	24,5%	15,9%
2015	Eilandsraad	11,4%	30,2%	21,6%

Bij de verkiezingen van maart jl. heeft de gezaghebber van Bonaire melding gemaakt van een twintigtal schriftelijke volmachtverzoeken die gebundeld werden aangeleverd. De hoofdofficier van justitie is hiernaar een onderzoek gestart.

De eilandsraad van Bonaire heeft in 2015 bij motie verzocht om de volmachtregeling te beperken tot schriftelijke volmachten. In augustus 2018 heeft de eilandsraad van Bonaire een motie aangenomen (met algemene stemmen) met het verzoek aan de Nederlandse regering om de volmachtregeling in zijn geheel af te schaffen. In de waarnemingsrapportage van de OAS wordt ook melding gemaakt van de zorgen ten aanzien van de huidige volmachtregeling. Ook de waarnemingsmissie IFES op Saba wijst op de kwetsbaarheden van de volmachtregeling. De Kiesraad wijst er in zijn evaluatieadvies op dat de problemen met betrekking tot onderhandse volmachtverlening in het Caribisch gebied inmiddels genoegzaam bekend zijn en verzoekt om een adequate oplossing hiervoor.

Het voornemen is om na consultatie van de openbare lichamen, een wetsvoorstel voor te bereiden in aanloop naar de eilandsraadsverkiezingen van 2023, waarmee de volmachtregeling in Bonaire, Saba en Sint Eustatius binnen de wettelijke kaders wordt beperkt tot de mogelijkheid van het aanvragen van een schriftelijke volmacht.

De eilandsraad van Bonaire heeft verder verzocht om het mogelijk te maken dat op het stembiljet partijen ook met een logo/kleur herkenbaar zijn. Deze wensleeft ook breder op de eilanden. Dit om de toegankelijkheid te vergroten met name voor laaggeletterde kiezers. Het ministerie van BZK werkt aan de invoering van een nieuw stembiljet waarop ook logo's van partijen vermeld kunnen worden en aan wetgeving om experimenten met die stembiljetten mogelijk te maken. Logo's/kleuren kunnen echter, zonder nieuwe wet- en regelgeving, worden vermeld op het overzicht van kandidaten dat kiezers voorafgaand aan de verkiezingen thuis toegestuurd krijgen en dat kan worden opgehangen in het stemlokaal/de stemhokjes. Met de openbare lichamen zal worden overlegd hoe dit laatste kan worden geïmplementeerd bij de eilandsraadverkiezingen van 2023.

4. Stemmen door kiezers in het buitenland

Dit hoofdstuk van de evaluatie brengt in beeld hoe de Nederlandse kiezers in het buitenland hebben deelgenomen aan de verkiezing van de Nederlandse leden van het Europees Parlement op 23 mei 2019. Achtereenvolgens komen in dit hoofdstuk de volgende onderwerpen aan de orde:

- a. Registratie om te kunnen stemmen vanuit het buitenland
- b. Verzending stembescheiden aan de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen
- c. Nederlanders woonachtig in Curaçao, Aruba en Sint Maarten
- d. Gegevensuitwisseling met andere lidstaten van de Europese Unie
- e. Experiment met stembiljet kiezers buitenland
- f. Overzicht stemmen vanuit het buitenland
- g. Verbeteringen voor toekomstige verkiezingen

a. Registratie om te kunnen stemmen vanuit het buitenland

De Kieswet bepaalt dat de burgemeester en wethouders van de gemeente Den Haag, verantwoordelijk zijn voor de registratie van Nederlanders die vanuit het buitenland mogen stemmen. In 2017 is de Kieswet gewijzigd en is een permanente registratie ingevoerd. Nederlanders in het buitenland hoeven zich als gevolg van deze wetswijziging niet meer voor elke verkiezing opnieuw te registreren. Kiezers die in de permanente registratie staan, krijgen de stembescheiden toegestuurd zonder dat ze daarvoor nog zelf actie hoeven te ondernemen. Als gevolg van de invoering van de permanente registratie hebben kiezers in het buitenland nu voor het eerst een oproep gekregen om te stemmen voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement zonder dat deze kiezers tot uiting hebben gebracht dat ze voor deze verkiezing een stem willen uitbrengen.

b. Verzending stembescheiden aan de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen

Kiezers die vanuit het buitenland stemmen hebben stembescheiden nodig om dat te kunnen doen.

De stembescheiden zijn:

- Het briefstembewijs, dit is de stempas voor de kiezers in het buitenland;
- Het stembiljet;
- Een enveloppe voor het stembiljet;
- Een retourenveloppe om de briefstem te retourneren naar het briefstembureau.

Begin dit jaar is de Kieswet veranderd. Als gevolg daarvan is het briefstembewijs (en de twee enveloppen) voor de verkiezing van de leden van het EP al 12 weken voor de verkiezingsdag, in casu eind februari 2019, door de gemeente Den Haag (per post) gestuurd naar de personen die op dat moment in de permanente registratie waren opgenomen. Concreet betrof dat ruim 57.000 kiezers.

De wettelijke registratietermijn om te kunnen stemmen voor de EP-verkiezing liep evenwel door tot 11 april 2019. Aan de Nederlanders die zich in de periode maart tot en met 11 april 2019 registreerden is het briefstembewijs toegezonden nadat het verzoek door de gemeente Den Haag was beoordeeld.

Het stembiljet heeft de gemeente Den Haag niet eerder dan 25 april 2019 aan de kiezers kunnen sturen. De gemeente heeft moeten wachten op de uitspraken van de Raad van State in een aantal beroepszaken over de besluiten van de Kiesraad over de ingediende kandidatenlijsten. De Raad

van State heeft op 24 en 25 april jl. die zaken behandeld. Op 25 april jl. is uitspraak gedaan in de laatste beroepszaak. Toen pas was definitief welke partijen en kandidaten deelnamen aan de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Op 25 april 2019 heeft de gemeente Den Haag aan 50.905 kiezers het stembiljet per e-mail verstuurd. Aan 11.951 kiezers die daar zelf om hebben gevraagd, is het stembiljet per post verzonden, en wel op 26-april 2019. Deze kiezers zijn per e-mail van de verzending op de hoogte gesteld (mits e-mailadres bekend), met daarbij de opmerking dat zij desgewenst het stembiljet alsnog per e-mail kunnen ontvangen.

c. *Nederlanders woonachtig in Curaçao, Aruba en Sint Maarten*

Voor de Nederlanders die woonachtig zijn in Curaçao, Aruba en Sint Maarten verleent de Nederlandse Vertegenwoordiging een aantal faciliteiten. Omdat de postbezorging in deze landen problematisch is worden alle stembescheiden door de gemeente Den Haag verstuurd naar de vestigingen van de Vertegenwoordiging. Als de stembescheiden aangekomen zijn wordt (via e-mail en soms telefonisch) contact opgenomen met de kiezer met de mededeling dat hij/zij de stembescheiden kan komen ophalen op het kantoor van de Vertegenwoordiging. Bij het ophalen biedt de Vertegenwoordiging de mogelijkheid om ter plekke, op een manier waarbij de privacy en het stemgeheim zijn gewaarborgd, het briefstembewijs te ondertekenen en het stembiljet in te vullen. De kiezer kan dan alles in de briefstemenveloppe doen en achterlaten zodat het op tijd is ontvangen bij het briefstembureau.

In Aruba hebben zich bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement een aantal bijzonderheden voorgedaan die aandacht behoeven. Enkele politieke partijen hebben zich actief ingezet om kiezers ertoe te bewegen zich te registreren om te stemmen. Het oproepen tot registratie en het geven van informatie aan kiezers over de registratiemogelijkheid is uiteraard toegestaan en kan een positieve bijdrage leveren aan de opkomst. Het is echter wel van belang dat daarbij in acht wordt genomen dat het de kiezer zelf moet zijn die besluit of hij/zij zich laat registreren. De hulp/voorlichting bij het registreren moet er niet toe (kunnen) leiden dat aan de kiezers het aanbod wordt gedaan om te helpen bij het invullen van het stembiljet en bij het uitbrengen van de stem. Geconstateerd is bijvoorbeeld dat op het registratieformulier van meerdere kiezers hetzelfde e-mailadres is vermeld van een politieke partij. Zou het stembiljet aan deze kiezers per mail worden gezonden dan komt het stembiljet niet bij de kiezer aan maar bij een politieke partij. Dat is uiteraard niet zoals het hoort. Ook het aanbod door politieke partijen dat de stembescheiden van de kiezers worden opgehaald door of in aanwezigheid van vertegenwoordigers van politieke partijen is niet gewenst. Gelet op deze bijzonderheden, die zich overigens deels ook hebben voorgedaan bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement in 2009, zullen voor de volgende verkiezing (in 2024) de processen voor het versturen van de stembescheiden naar Curaçao, Aruba en Sint Maarten worden doorgelicht en waar dat mogelijk is binnen het kader van de Kieswet worden herzien.

d. *Gegevensuitwisseling met andere lidstaten van de Europese Unie*

De Europese regelgeving geeft aan onderdanen van de lidstaten de keuze of zij bij de verkiezing van leden van het Europees Parlement stemmen in de EU-lidstaat van verblijf of in de EU-lidstaat waarvan men de nationaliteit heeft. Doordat deze keuzemogelijkheid bestaat zijn er maatregelen nodig om te voorkomen dat in twee lidstaten een stem wordt uitgebracht. Daarom worden tussen de lidstaten in de weken voor de verkiezingsdag gegevens uitgewisseld. Dat is ook gebeurd voor de verkiezing van 23 mei 2019. Nederland heeft van ruim 56.000 personen de gegevens gedeeld met de andere lidstaten. Nederland heeft gegevens van ruim 60.000 Nederlanders ontvangen van

19 lidstaten. Van 4 lidstaten zijn de gegevens (van in totaal 58 personen) te laat ontvangen om te kunnen verwerken en van twee lidstaten waren de gegevens om technische redenen onbruikbaar. Van twee lidstaten zijn geen gegevens ontvangen.

Net als voorafgaand aan de EP-verkiezing van 2014 is gebleken dat de bruikbaarheid van de van andere lidstaten ontvangen gegevens problematisch is. Daar zijn meerdere oorzaken voor, te weten:

- Niet alle lidstaten, waaronder ook Nederland, registreren of personen een dubbele nationaliteit hebben. Het kan dus voorkomen dat een persoon de Nederlandse en bijvoorbeeld de Belgische nationaliteit heeft. In de Basisregistratie personen (Bbp) wordt de Belgische nationaliteit niet geregistreerd. Als gevolg hiervan geeft Nederland niet aan België door dat deze persoon in Nederland (van de gemeente waar hij/zij woont) een oproep krijgt om te stemmen. De betreffende persoon kan evenwel ook in België geregistreerd zijn om daar (als kiezer uit het buitenland) te stemmen.
- De kwaliteit van de gegevens verschilt per lidstaat. Niet elke lidstaat levert de gegevens aan die nodig zijn. Sommige landen leveren geen voornamen (maar alleen voorletters) aan of geen geboortedatum.
- De lidstaten leveren de gegevens gespreid in de tijd aan, omdat de wet- en regelgeving per lidstaat verschilt. Van sommige lidstaten worden de gegevens te laat ontvangen om daar nog iets mee te kunnen doen.

Artikel Y 6, derde lid, van de Kieswet bepaalt dat als een andere lidstaat meldt dat een Nederlander zich aldaar als kiezer heeft geregistreerd, de gemeente Den Haag de betreffende persoon uit de (Nederlandse) registratie moet schrappen. In de praktijk leidt de toepassing van dit artikel van de Kieswet echter tot dilemma's en lastige situaties. De gemeente Den Haag wordt namelijk geconfronteerd met Nederlandse kiezers die ontkennen dat ze zich ook in een andere lidstaat hebben laten registreren. In het huidige, binnen de Europese Unie geldende stelsel zijn er geen mogelijkheden om te controleren of wat die kiezers zeggen klopt. In deze situaties kiest de gemeente Den Haag ervoor om de kiezers niet uit de registratie te schrappen om te voorkomen dat door te schrappen betrokkenen niet kan stemmen.

e. *Stembiljet kiezers buitenland*

De Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming maakt het mogelijk om bij de verkiezingen van de leden van de Tweede Kamer en de leden van het Europees Parlement te experimenteren met een stembiljet dat per e-mail aan de kiezers kan worden gezonden. In 2014 en in 2017 zijn dergelijke experimenten gehouden. Ook voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement van 23 mei jl. is geëxperimenteerd. Het besluit daartoe is op 6 maart 2019 gepubliceerd in de Staatscourant.

Het per e-mail kunnen versturen van het stembiljet is cruciaal. Als het stembiljet alleen per post naar de kiezer verzonden kan worden, is de kans groot dat de kiezer in het buitenland het stembiljet niet op tijd ontvangt om nog te kunnen stemmen. De reden hiervoor is dat het centraal stembureau pas circa 6 weken voor de dag van stemming besluit welke lijsten en welke kandidaten meedoen aan de verkiezing. Vervolgens staat er nog beroep open bij de Raad van State tegen de besluiten van het centraal stembureau. Kan er gedurende 4 dagen beroep worden ingesteld tegen de besluiten van het centraal stembureau. Voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement kon het stembiljet pas op 25 april jl. verzonden worden omdat op die dag de Raad van State uitspraak deed in een beroepszaak.

Hieronder is het stembiljet afgebeeld dat de kiezers in het buitenland hebben ontvangen om te stemmen bij de verkiezing van het Europees Parlement.

Stembiljet
voor de verkiezing van de leden van het
Europees Parlement op donderdag 23 mei 2019

Step 1 Kleur bij stap 1 de witte stip bij de lijst van uw keuze rood, zwart, blauw of groen.
D66

1. Democraten 66 (D66)	2. CDA - Europese Volkspartij	3. PVV (Partij voor de Vrijheid)	4. VVD
5. SP (Socialistische Partij)	6. PvdA / Europese Sociaaldemocraten	7. ChristenUnie-SGP	8. GROENLINKS GROENLINKS
9. Partij voor de Dieren	10. SGPUS	11. JESUS LEFT	12. DENK
13. De Groenen	14. Forum voor Democratie	15. GroenLinks & Piratenpartij	16. Wit Nederland

Step 2 Kleur bij stap 2 de witte stip bij het nummer van de kandidaat van uw keuze rood, zwart, blauw of groen.
 Namen van de kandidaten staan in het kandidatenoverzicht.
 Let op! Kies bij stap 1 eerst een lijst, anders is uw stem ongeldig.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20
21	22	23	24	25	26	27	28	29	30										

Afbeelding stembiljet verkiezing leden Europees Parlement voor kiezers in buitenland

De kiezers ontvangen bij het stembiljet ook een overzicht van kandidaten. Op dat overzicht kan de kiezer de kandidaten vinden die voorkomen op de lijsten die meedoen aan de verkiezing. Ook is het overzicht van kandidaten digitaal voor de kiezers beschikbaar.

**Overzicht van kandidaten voor de verkiezing
van de leden van het Europees Parlement op
donderdag 23 mei 2019**

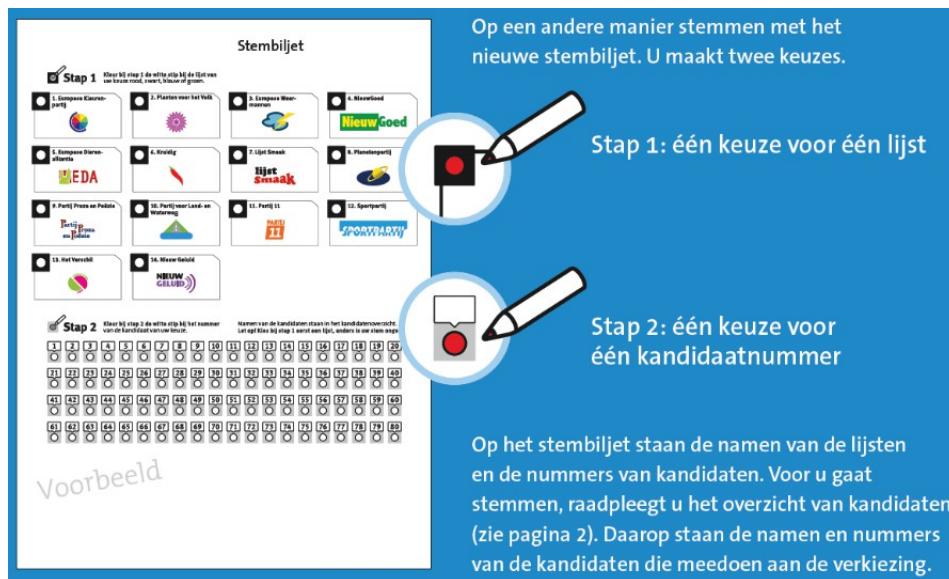
De juistheid van dit overzicht is na te gaan bij het centraal
stembureau (www.kiesraad.nl).

Inhoud

D66	Lidt 1. Democraten 66 (D66).....	blz. 1
CDA	Lidt 2. CDA - Europese Volkspartij.....	blz. 2
PVV	Lidt 3. PVV (Partij voor de Vrijheid).....	blz. 3
VVD	Lidt 4. VVD.....	blz. 4
SP	Lidt 5. SP (Socialistische Partij).....	blz. 5
SGP	Lidt 6. PvdA / Europese Sociaaldemocraten.....	blz. 6
GROENLINKS	Lidt 7. ChristenUnie-SGP.....	blz. 7
Partij voor de Dieren	Lidt 8. GROENLINKS.....	blz. 8
SGPUS	Lidt 9. Partij voor de Dieren.....	blz. 9
JESUS LEFT	Lidt 10. SGPUS.....	blz. 10
DENK	Lidt 11. JESUS LEFT.....	blz. 11
De Groenen	Lidt 12. DENK.....	blz. 12
Forum voor Democratie	Lidt 13. De Groenen.....	blz. 13
GroenLinks & Piratenpartij	Lidt 14. Forum voor Democratie.....	blz. 14
Wit Nederland	Lidt 15. GroenLinks & Piratenpartij.....	blz. 15
	Lidt 16. Wit Nederland.....	blz. 16

Afbeelding overzicht kandidaten voor kiezers in buitenland

Om de kiezers in het buitenland duidelijk te maken hoe met het stembiljet een geldige stem uitgebracht moet worden hebben de kiezers een uitleg bij het stembiljet ontvangen.

Verder was, vanaf 18 maart 2019, ook dit jaar online een voorziening beschikbaar waar de kiezer kon oefenen met invullen van het stembiljet (<https://nieuwstembiljetvanuithetbuitenland.nl>)

f. Overzicht stemmen vanuit het buitenland

Onderstaande tabel geeft een overzicht van kengetallen voor de verkiezingen van het Europees Parlement.

	EP 2019	EP 2014	EP 2009	EP 2004
Aantal geregistreerde kiezers	63.517 (waarvan 1.830 in Aruba, Curaçao en Sint Maarten)	23.799 (waarvan 1.951 in Aruba, Curaçao en Sint Maarten)	42.772 (waarvan 19.197 Aruba, 1.444 Curaçao en 685 St. Maarten)	Niet bekend
Verzonden stembescheiden	50.438 per mail 11.857 per post 729 kiezerspassen 508 volmachten	12.074 per mail 8.943 per post 2.782 kiezerspassen/volmachten	37.070 (waarvan 20.794 Nederlandse Antillen en Aruba)	Niet bekend
Uitgebrachte briefstemmen	35.365	16.920	30.059	12.275
Ongeldige stemmen 125 stemmen: 0,34%	. geen partij gekozen . meerdere partijen cq kandidaten gekozen . kandidaat staat niet op lijst	39 (0,23%)	1.262 (4,2%)	Niet bekend
Ongeldige stemmen 104 stemmen: 0,29%	. stembiljet met verkeerde kleur ingevuld . identiteit van de kiezer te achterhalen op stembiljet			

Blanco stemmen	47	18	39	Niet bekend
Stem op lijst, niet op kandidaat	806 (2,26%) ⁴	Niet bekend	Niet van toepassing	Niet van toepassing
Briefstembureaus	12 briefstembureaus: Den Haag, Aruba, Curaçao, St. Maarten, Londen, Berlijn, Parijs, Madrid, Rome, Washington, Jakarta en Canberra	24 briefstembureaus Den Haag, 17 bij ambassades buiten EU, 3 bij Nederlandse vertegenwoordigingen op Aruba, Curaçao en St. Maarten en 3 bij militaire missies in Mali, Turkije en Afghanistan	4 briefstembureaus Den Haag en 3 bij de vertegenwoordigingen van Nederland op de Nederlandse Antillen en Aruba	Niet bekend

Bij de verkiezing van 23 mei jl. hebben meer Nederlandse kiezers uit het buitenland gestemd dan bij de verkiezingen van de leden van het Europees Parlement in 2014, 2009 en 2004.

Nederlanders die in een van de andere EU-lidstaten wonen kunnen er ook voor hebben gekozen om in die lidstaat te stemmen. Nederland heeft van 19 andere lidstaten gegevens gekregen van ruim 60.000 Nederlanders die in die landen geregistreerd zijn om daar te stemmen.

In vergelijking met de verkiezingen in 2014, 2009 en 2004 lijkt de opkomst (dat wil zeggen het percentage geregistreerde kiezers dat daadwerkelijk heeft gestemd) bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement lager te zijn. Echter een vergelijking met de eerdere verkiezingen van het Europees Parlement gaat niet helemaal op. Tot en met 2014 moesten de kiezers in het buitenland zich namelijk voor elke verkiezing opnieuw registreren. De kiezers die deze inspanning deden kozen er dus bij het inzenden van het registratieverzoek bewust voor om te stemmen voor de betreffende verkiezing. Sinds 2017 is de situatie anders en meer vergelijkbaar met de situatie in Nederland. De kiezer die zich op enig moment heeft geregistreerd krijgt "automatisch" een oproep om te stemmen. Een deel van de kiezers maakt daar, net als in Nederland, geen gebruik van en stemt niet.

Een andere oorzaak voor de lagere opkomst zou kunnen zijn dat de kiezer de stembescheiden niet heeft ontvangen of zijn briefstem niet op tijd bij het briefstembureau heeft kunnen bezorgen. Juist om te voorkomen dat de kiezer de stembescheiden niet (op tijd) ontvangt is voor deze verkiezing de Kieswet aangepast. Als gevolg daarvan is het briefstembewijs (de stempas) al 12 weken voor de dag van stemming, in casu de laatste week van februari 2019, naar de kiezers gestuurd. Dat is veel eerder dan bij de Tweede Kamerverkiezing in maart 2017. Toen is het briefstembewijs ca 3 weken voor de dag van stemming naar de kiezers gezonden die hadden verzocht het stembiljet per post te willen ontvangen. De gemeente Den Haag heeft aan de kiezers (van wie een e-mailadres beschikbaar is) per e-mail bericht dat het briefstembewijs verstuurd was en daarbij aangegeven dat als het document niet arriveerde een vervangend briefstembewijs aangevraagd kon worden. Er zijn bij de gemeente Den Haag circa 1.800 vervangende briefstembewijzen aangevraagd.

⁴ Bij de Tweede Kamerverkiezing van maart 2017 is voor het eerst bijgehouden hoeveel kiezers die vanuit het buitenland stemmen alleen een keuze maken voor een lijst (en verder niet een keuze maken voor een kandidaat van de betreffende lijst). Bij de Tweede Kamerverkiezing heeft 7,7% van de kiezers dat gedaan. Bij de verkiezing van 23 mei jl. hebben veel minder kiezers zo gekozen nl. 2,26% van de kiezers. In de Tijdelijke experimentenwet is geregeld dat als de kiezer alleen een keuze maakt voor een lijst, de stem wordt toegerekend aan de eerste kandidaat op die lijst.

Het stembiljet kon, zoals eerder is toegelicht, pas vanaf 25 april jl. worden verzonden, als gevolg van de behandeling door de Raad van State van beroepszaken tegen de besluiten van het centraal stembureau. Aan 50.905 van de geregistreerde kiezers is op 25 april het stembiljet per e-mail gezonden. Aannemende dat de kiezers die e-mail terstond hebben gelezen en het stembiljet hebben geprint, resteerde voor die kiezers iets meer dan 3 weken om de briefstem bij het briefstembureau te krijgen.

Dat is anders voor de kiezers die zelf ervoor hebben gekozen om het stembiljet per post te ontvangen. De kans bestaat, de gemeente Den Haag heeft de betreffende kiezers daar ook nadrukkelijk op gewezen, dat het stembiljet per post lang onderweg is en te laat aankomt om meegeteld te kunnen worden.

Net als bij eerdere verkiezingen van het Europees Parlement moet geconcludeerd worden dat het proces van gegevensuitwisseling met andere EU-lidstaten om dubbel stemmen te voorkomen, een proces is met veel gebreken. Met dit proces kan in de praktijk niet worden uitgesloten dat kiezers in meerdere lidstaten een oproep krijgen om te stemmen en als gevolg daarvan ook meerdere malen zouden kunnen stemmen. Dat laatste is overigens strafbaar (artikel Z 8a van de Kieswet).

g. Verbeteringen voor toekomstige verkiezingen

Sinds de invoering, in 2017, van de permanente registratie is het aantal geregistreerde kiezers voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement aanzienlijk toegenomen.

Het ministerie van BZK gaat, mede ter uitvoering van de motie Den Boer/Sjoerdsma⁵, in de tweede helft van 2019 samen met de gemeente Den Haag een poging doen om in kaart te brengen waarom niet meer Nederlanders die uit Nederland vertrekken zich laten registreren om te kunnen stemmen vanuit het buitenland. Aan de hand van de uitkomsten moet volgend jaar bezien worden of er maatregelen te nemen zijn, bijvoorbeeld betere voorlichting bij vertrek uit Nederland, die eventuele belemmeringen voor registratie wegnemen ten behoeve van de Tweede Kamerverkiezing in maart 2021.

Het aantal Nederlanders dat zich in Curaçao, Aruba en Sint Maarten registreert⁶ om te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement is te laag. Acties om de registratie te stimuleren, zoals het verspreiden van een huis-aan-huis flyer, hebben tot nu toe te weinig effect gehad. Het ministerie van BZK zal daarom met de regeringen van Curaçao, Aruba en Sint Maarten gaan overleggen hoe, binnen het kader van de Kieswet en de waarborgen die gelden voor het verkiezingsproces, de registratie voor de volgende verkiezing in 2024 gestimuleerd kan worden.

Hoewel de gemeente Den Haag reeds eind februari jl. de briefstembewijzen naar de kiezers heeft gezonden, bereikt dat document, dat nodig is om te kunnen stemmen, niet op tijd alle kiezers. De minister van BZK heeft al aangekondigd om met de gemeente Den Haag te onderzoeken of het (vervangend) briefstembewijs, net als nu al het stembiljet, digitaal aan de kiezers zou kunnen

⁵ Kamerstukken II 2018-2019, 35 012, nr. 7.

⁶ Voor de verkiezing van de leden van de Tweede Kamer is het aantal Nederlanders in Curaçao, Aruba en Sint Maarten dat kan stemmen veel kleiner dan bij de verkiezing van het Europees Parlement. Voor de Tweede Kamerverkiezing geldt namelijk het (aanvullende) vereiste dat men 10 jaar in Nederland moet hebben gewoond.

worden toegezonden zodat de problemen met de postbezorging zich niet meer voordoen⁷. Hier voor moet de Kieswet worden aangepast.

Naar aanleiding van het proces van gegevensuitwisseling met andere EU-lidstaten om dubbel stemmen te voorkomen, heeft in 2014 de toenmalige minister van BZK zich tot de verantwoordelijke EU-Commissaris gewend en opnieuw bepleit dat het stelsel aangepast zou moeten worden. Helaas bleek daarvoor (wederom) geen steun te zijn bij de andere lidstaten. Aanpassing van het stelsel vergt unanimiteit. De Europese Commissie heeft aangekondigd in september 2019 de gegevensuitwisseling te willen “evalueren”. Nederland zal daarvoor de in de praktijk geconstateerde problemen opnieuw op een rij zetten en aandacht vragen voor de knelpunten die zich voordoen bij de uitwisseling van gegevens tussen de EU-lidstaten. Nederland zal bepleiten dat nieuwe mogelijkheden worden gecreëerd om de juistheid van de uitgewisselde gegevens te kunnen verifiëren. Tevens zouden de lidstaten een contactpunt moeten instellen waar kiezers vragen kunnen stellen over de gegevens die de lidstaten uitwisselen.

⁷ Kamerstukken II 2018/19, 31 142, nr. 87, p. 4.

5. Bijzonderheden en incidenten bij de verkiezingen van 20 maart en 23 mei 2019

A. Bijzonderheden verkiezing Provinciale Staten en Waterschapsbesturen

Achtergrondkleur stempassen

De achtergrondkleur van de stempassen is voor vrijwel alle verkiezingen blauw. Sinds 2015 worden de waterschapsverkiezingen tegelijk met de provinciale statenverkiezingen gehouden. Om de stempassen visueel van elkaar te kunnen onderscheiden, is voor de waterschapsverkiezingen gekozen voor de achtergrondkleur groen. Gebleken is echter dat dit voor veel kiezers en stembureauleden verwarring creëerde: vanwege de associatie met water zou de kleur blauw logischer zijn geweest. Voor de volgende verkiezingen in 2023 wordt dat aangepast. Daarbij zal ik er ook aandacht aan besteden dat bij gecombineerde verkiezingen het van belang is dat gemeenten onderscheiden kleurbalken aanbrengen op de stembiljetten, welke kleuren idealiter overeenkomen met de kleur van de stempas en markering op de stembus.

Hertelling provincie Flevoland

In de provincie Flevoland heeft, na een besluit van provinciale staten, een hertelling plaatsgevonden van alle in de provincie uitgebrachte stemmen. Het besluit tot de hertelling werd genomen op verzoek van een van de partijen, die enkele stemmen tekortkwam voor een restzetel. De uitkomst van de hertelling heeft niet geleid tot een andere zetelverdeling.

Het kunnen uitvoeren van een hertelling is een belangrijke waarborg in het verkiezingsproces. Als er vragen zijn over de juistheid van de berekende uitslag, dan kunnen het centraal stembureau en/of het vertegenwoordigend orgaan die beantwoorden door de stemmen opnieuw te laten tellen. Zo kan het vertrouwen worden behouden in de uitslag die wordt vastgesteld.

De wettelijke regels over het hertellen zijn, dat is al bij eerdere verkiezingen geconstateerd, voor verbetering vatbaar. Zo gaat de huidige Kieswet ervan uit dat een hertelling centraal plaatsvindt, bij het centraal stembureau dan wel het vertegenwoordigend orgaan dat tot de hertelling heeft besloten. Onder de Kieswet is ook een decentrale hertelling niet uitgesloten. Een grootschalige of algehele hertelling is ook redelijkerwijs niet centraal uit te voeren. Ook in Flevoland heeft de hertelling decentraal plaatsgevonden, bij de zes Flevolandse gemeenten. De noodzakelijke verbeteringen daarvoor maken onderdeel uit van het wetsvoorstel "*nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen*", dat in april jl. in consultatie is gebracht. De uitgebrachte adviezen worden thans verwerkt.

Waarnemers

Democracy Volunteers (een geaccrediteerde, niet-gouvernementele organisatie uit het Verenigd Koninkrijk) heeft de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen waargenomen, en op 16 mei jl. een rapportage uitgebracht (bijlage 3).

B. Bijzonderheden verkiezing leden van het Europees Parlement

Bekendmaking uitslag Europees Parlementsverkiezing

De Europees Parlementsverkiezing vond in Nederland plaats op donderdag 23 mei 2019. De Europese Kiesakte bepaalt dat er pas (voorlopige) uitslagen bekend mogen worden gemaakt als in alle lidstaten de stemming gesloten is. In veel lidstaten was de stemming op zondag 26 mei. De stembussen in de laatste lidstaat (Italië) sloten op zondagavond 26 mei om 23.00 uur. Anders dan bij andere verkiezingen kon daarom op de avond van de stemming geen voorlopige uitslag van de verkiezing bekend worden gemaakt. Wel zijn er exitpolls gehouden. De Europese regelgeving verzet zich daar niet tegen.

Om het mogelijk te maken dat zondagavond 26 mei, kort na 23.00 uur, wel een voorlopige uitslag door de media bekend kon worden gemaakt is aan gemeenten gevraagd om gelijk na 23.00 uur de voorlopige uitslag door te geven aan het ANP. Aan dit verzoek hebben nagenoeg alle gemeenten gevolg gegeven. Enkele gemeenten hebben, vanwege de zondagsrust, de voorlopige uitslag maandagochtend bekend gemaakt.

Registratie van stemgerechtigde EU-burgers in Nederland

Anders dan bij de verkiezingen voor de gemeenteraden en voor de waterschapsbesturen moet een niet-Nederlandse EU-burger zich registreren om in Nederland te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Registratie gebeurt bij de gemeente waar hij/zij staat ingeschreven. Registratie is nodig als gevolg van de Europese regelgeving die onderdanen van een EU-lidstaat de keuze geeft of zij bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement stemmen in de EU-lidstaat van verblijf of in de EU-lidstaat waarvan men de nationaliteit heeft.

Begin december 2018 hebben alle gemeenten een nieuwsbrief ontvangen waarin is gevraagd om niet-Nederlandse EU-burgers te informeren over de procedure om te kunnen stemmen bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement. Bij die nieuwsbrief is aan de gemeenten ook het registratieformulier en de tekst voor een aanschrijfbrief meegezonden (beide vertaald in het Engels, het Duits en het Frans). Ruim 56.000 niet-Nederlandse EU-burgers hebben van de registratiemogelijkheid gebruik gemaakt.

Voor de evaluatie van de verkiezing van de leden van het Europees Parlement heeft het ministerie van BZK de gemeenten een tweetal vragen gesteld, te weten:

- Wanneer zich een niet-Nederlandse EU-burger in uw gemeente vestigt en daarvoor buiten Nederland woonachtig is geweest, stuurt uw gemeente hem dan een formulier waarmee hij kan verzoeken om registratie van zijn kiesgerechtigheid voor de Europees Parlementsverkiezing?
- Heeft uw gemeente ten minste zes weken voor de dag van kandidaatstelling niet-Nederlandse EU-burgers actief gewezen op de mogelijkheid om zich uiterlijk op de dag van de kandidaatstelling (9 april 2019) te registreren voor de Europees Parlementsverkiezing?

De antwoorden op deze vragen zijn nog niet beschikbaar. De Tweede Kamer wordt op een later moment over de uitkomsten geïnformeerd.

Nederlanders die tijdelijk in het buitenland verblijven

Nederlanders die tijdelijk in het buitenland verblijven hebben de mogelijkheid, naast het geven van een volmacht, om bij de gemeente Den Haag een verzoek in te dienen om per brief te stemmen. Te weinig kiezers zijn bekend met deze mogelijkheid of komen daar pas achter als de deadline voor registratie is verlopen. De informatie die hierover wordt verstrekt moet beter en ook eerder beschikbaar komen. Het ministerie van BZK zal dit oppakken en onder andere nagaan of bijvoorbeeld via de reisbranche informatie gegeven kan worden bij het boeken van (vakantie)reizen.

Stemmen op stations

Het aantal gemeenten dat stemlokalen inricht op stations neemt nog steeds toe. Dat er op treinstations kan worden gestemd maakt het stemmen voor veel kiezers makkelijker, omdat de stem uitgebracht kan worden op weg naar werk/studie of als men daarvan terugkomt. Het zijn dan ook vaak de stemlokalen binnen de gemeente waar de meeste stemmen worden uitgebracht. Het is een van de voordelen van het kunnen stemmen in een stemlokaal van eigen keuze dat deze faciliteit geboden kan worden.

Het bieden van de mogelijkheid om op stations te stemmen leidt bij sommige kiezers tot verwarring. Er zijn namelijk kiezers die wonen in de ene gemeente en denken in het stemlokaal op het station van een andere gemeente te kunnen stemmen. Dat is, bij landelijke verkiezingen, op zich mogelijk, maar daarvoor is wel nodig dat de kiezer beschikt over een kiezerspas. Met name bij het stemlokaal bij het station op Schiphol heeft dit bij de verkiezing voor het Europees Parlement geleid tot teleurgestelde kiezers die dachten daar te kunnen stemmen.

De voorlichting over het stemmen in stemlokalen op stations moet dus beter. Het ministerie van BZK zal het initiatief nemen om, als onderdeel van de voorlichtingscampagne voor de komende Tweede Kamerverkiezingen, op dit punt voorlichtingsmateriaal te (laten) ontwikkelen.

Waarnemers

Er zijn drie buitenlandse missies toegelaten om de Europees Parlementsverkiezing in ons land te observeren en daarover een rapport uit te brengen. Dit zijn Democracy Volunteers (een niet-gouvernementele organisatie uit het Verenigd Koninkrijk die ook de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen heeft waargenomen), AEGEE (Association des États Généraux des Étudiants de l'Europe) en Election-Watch EU (een niet-gouvernementele internationale organisatie die zich bezighoudt met de observatie van de Europese verkiezingen en verkiezingsprocessen in Europese landen). De rapportages van deze missies zijn nog niet beschikbaar.

C. Incidenten

Net als bij andere verkiezingen, hebben zich in enkele gemeenten incidenten voorgedaan met de bezorging van de stempassen. De betreffende gemeenten hebben maatregelen genomen om kiezers te voorzien van een vervangende stempas. Verder zijn er enkele andere incidenten die aandacht behoeven.

In een drietal gemeenten hebben stembureaus in de aanwezige voorraad stembiljetten stembiljetten aangetroffen voor de Provinciale Staten van een andere kieskring. De oorzaak van deze fout is waarschijnlijk gemaakt bij het drukken en verpakken van de stembiljetten. Bij de stemopneming door de betreffende stembureaus zijn in de stembussen geen "verkeerde" stembiljetten aangetroffen.

Bij de waterschapsverkiezingen in maart 2019 heeft één stembureau van de gemeente Vlaardingen 275 minder stemmen geteld dan het aantal toegelaten kiezers. Voor dit verschil kon het betreffende stembureau geen verklaring geven. Bij het berekenen van het totaal aantal uitgebrachte stemmen voor de gemeente, is ontdekt dat het betreffende stembureau bij een aantal partijen geen stemmen heeft geteld voor de nummer 1 op de lijst. De gemeente heeft aangenomen dat daar de oorzaak van de fout zou kunnen liggen. De gemeente heeft het centraal stembureau voor de waterschapsverkiezing op de hoogte gebracht. Het centraal stembureau en het vertegenwoordigend orgaan hebben niet besloten tot een hertelling omdat de fout geen gevolgen kon hebben voor de uitslag van de verkiezing.

Op 23 mei jl. heeft één stembureau van de gemeente Haarlem een proces-verbaal opgemaakt waar onjuiste aantallen toegelaten kiezers en getelde stembiljetten zijn vermeld. Het stembureau was zich daarvan bewust, maar heeft daar in het proces-verbaal geen melding van gemaakt. De gemeente heeft bij het optellen van de uitkomsten van de stembureaus, om het totaal voor de gemeente te berekenen, ontdekt dat in het betreffende stembureau 100 stemmen meer zijn uitgebracht dan het aantal toegelaten kiezers. De gemeente heeft hiervoor geen verklaring kunnen vinden. Het centraal stembureau, de Kiesraad, heeft in de zitting van 4 juni jl. hierover geconcludeerd dat deze fout niet van invloed kan zijn op de zetelverdeling.

De Tweede Kamer heeft op 6 juni jl. op voorstel van de commissie voor het onderzoek van de geloofsbriefen besloten een hertelling te houden van de stemmen die zijn uitgebracht in drie stembureaus in de gemeente Haarlem, Brielle en Deventer. Bij de betreffende drie stembureaus zijn onverklaarde verschillen geconstateerd tussen enerzijds het aantal toegelaten kiezers en anderzijds het aantal getelde stembiljetten. De hertelling kan geen invloed hebben op de uitslag. De Kiesraad, het centraal stembureau, heeft namelijk geconstateerd dat de telverschillen niet van invloed kunnen zijn op de zetelverdeling. Het gaat de Tweede Kamer er vooral om te achterhalen hoe deze telverschillen kunnen ontstaan en hoe dat bij volgende verkiezingen voorkomen zou kunnen worden.

De telverschillen die bij stembureaus geconstateerd zijn kunnen binnen het huidige wettelijk kader niet in een vroegtijdig stadium opgehelderd en/of gecorrigeerd worden. Dat is niet goed voor het vertrouwen in de wijze waarop de uitslag tot stand komt. In het wetsvoorstel "*nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen*", dat in april jl. in consultatie is gebracht, wordt het daarom mogelijk gemaakt dat een gemeentelijk stembureau in dergelijke situaties in het openbaar de stemmen opnieuw kan tellen en waar nodig een nieuw proces-verbaal kan opstellen voor het/de betreffende stembureau(s). Er wordt ook meer tijd ingeruimd tussen de dag van de stemming en de eerste samenkomst van de nieuwgekozen leden van het vertegenwoordigend orgaan, en wel van de huidige acht naar dertien dagen. Deze extra tijd is nodig om alle actoren in het proces van uitslagvaststelling voldoende gelegenheid te geven hun werkzaamheden zorgvuldig te verrichten.

Bijlage 1.

Evaluatieadvies Kiesraad t.a.v. verkiezingen 20 maart 2019

Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties
Postbus 20011
2500 EA 's-Gravenhage

KIESRAAD

Datum
17 mei 2019

Ons kenmerk
2019-0000252444

Inlichtingen
mr. M. Bakker
T 070-4266266

Uw kenmerk

Blad
1 van 11

Bezoekadres
Zurichtoren, 14e etage
Muizenstraat 85
2511 WB Den Haag

Postadres
Postbus 20011
2500 EA Den Haag

Internetadres
www.kiesraad.nl

E-mailadres
kiesraad@kiesraad.nl

1. Algemeen

Het jaar 2019 is een druk en energerend verkiezingsjaar. Op 20 maart 2019 vonden gecombineerde verkiezingen plaats voor de leden van (12) provinciale staten en van de (21) algemene besturen van de waterschappen, alsmede voor de leden van de (2) eilandsraden van Bonaire en Saba en van de (3) kiescolleges in Caribisch Nederland (Bonaire, Saba en Sint Eustatius). Vervolgens vind op 23 mei een verkiezing plaats voor de (vooralsnog 26) Nederlandse leden van het Europees Parlement en tot slot volgt op 27 mei nog een Eerste Kamerverkiezing. In dit evaluatieadvies wordt stilgestaan bij de drie eerstgenoemde verkiezingen; de beide overige verkiezingen zullen later worden geëvalueerd.

Als bijlage bij dit advies is de rapportage gevoegd van het Informatiepunt Verkiezingen – een gezamenlijk initiatief van Kiesraad en ministerie – voor zover betrekking hebbend op de verkiezingen van 20 maart. Het Informatiepunt Verkiezingen ging begin oktober 2018 van start.

De Kiesraad verzoekt u het onderhavige advies met bijgevoegde rapportage voorzien van uw oordeel hierover ter kennis te brengen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

2. Samenvatting

Bij de bezorging van stempassen bij de kiezers en verzending van stembiljetten naar de gemeenten zijn op diverse plaatsen in ons land fouten gemaakt. De Kiesraad adviseert betrokkenen nauwkeurig na te gaan hoe dit heeft kunnen gebeuren en op welke manier dit in de toekomst kan worden verbeterd, want het gaat hierbij wel om cruciale elementen in het verkiezingsproces.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
2 van 11

De Kiesraad adviseert bij de eerstvolgende gecombineerde verkiezingen voor provinciale staten en het algemeen bestuur van de waterschappen te kiezen voor een omgekeerde – meer logische – kleurstelling van de stempassen: blauw voor de waterschapsverkiezingen en lichtgeel voor de statenverkiezingen.

OSV heeft bij de verkiezingen van 20 maart geen problemen gegeven. Voor de vier grote gemeenten was vanwege de grote hoeveelheid stembureaus in nauw overleg een speciale voorziening getroffen, die goed heeft gewerkt. Het blijft wel van belang om nu met spoed te werken aan de ontwikkeling van nieuwe software vanwege het verouderde beveiligingsconcept waarop OSV stoelt.

De Kiesraad betreurt de beslissing van de minister van BZK om voor de verkiezingen digitale gegevensoverdracht niet toe te staan. Het niet kunnen beschikken over digitale uitslagenbestanden biedt de centraal stembureaus in de praktijk verminderde mogelijkheden tot detectie van 'opmerkelijke' uitslagen die mogelijkwijs kunnen vragen om een hernieuwde beoordeling. De Raad spreekt de hoop en verwachting uit dat bij toekomstige verkiezingen digitale gegevensoverdracht weer mogelijk wordt.

Bij de verkiezingen van 20 maart waren de gemeenten voor het eerst verplicht om de processen-verbaal van de stembureaus op internet te plaatsen. Gevraagd was om datzelfde te doen met de elektronische bestanden. Onderzoek heeft uitgewezen dat dat in veel gevallen niet of niet op een juiste manier is gebeurd. De met deze publicatie beoogde transparantie – en daarmee controlesmogelijkheid op de vaststelling van verkiezingsuitslagen – is van groot belang. De Kiesraad deelt het standpunt van de minister van BZK dat de wettelijke voorschriften en richtlijnen bij volgende verkiezingen beter dienen te worden nageleefd.

De Kiesraad is – net als de minister – van oordeel dat gemeenten politieke partijen in de gelegenheid dienen te stellen om hun deelname aan verkiezingen via verkiezingsborden (of mogelijk anderszins) onder de aandacht van kiezers te brengen. Niet alleen maakt dit onderdeel uit van de organisatie van de verkiezingen, waarvoor gemeenten uit het Gemeentefonds financiële middelen ontvangen, het geheel en al afzien van het faciliteren van politieke partijen in dezen levert strijd op met de Grondwet (artikel 7: vrijheid van meningsuiting).

De Kiesraad verzoekt de minister van BZK om met een adequate oplossing te komen voor de problematiek met betrekking tot de volmacht verlening in het Caribisch gebied. Al eerder heeft de Raad bepleit om het aantal volmachten te beperken tot één.¹ In meer algemene zin is de Kiesraad overigens van mening dat voor wat betreft Caribisch Nederland in het verkiezingsproces binnen zekere grenzen meer rekening kan worden gehouden met specifieke eigenheden van de eilanden.

De Kiesraad herinnert de minister van BZK aan haar toezegging om de Kieswet te wijzigen op het punt van de lijstuitputting bij vacaturevervulling. Op dit moment blijft bij vertegenwoordigende organen in dat geval een zetel leeg, behalve bij de kleinste vertegenwoordigende lichamen met minder dan dertien leden. De minister kondigde in maart 2018 aan deze uitzondering tot regel te willen verheffen voor alle vertegenwoordigende organen.

¹ Advies Kiesraad d.d. 17-05-2018, zie website Kiesraad: <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2018/5/17/evaluatieadvies-gemeenteraadsverkiezingen-en-raadgevend-referendum-21-maart-2018>.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
3 van 11

3. Algemeenbeeld verkiezingen

In algemene zin zijn de meervoudige verkiezingen op 20 maart naar het oordeel van de Kiesraad goed verlopen. Er is dan ook reden om een algemeen woord van dank en waardering uit te spreken jegens al diegenen die zich met enthousiasme en inzet hebben gekweten van hun taken met betrekking tot de organisatie en uitvoering van deze verkiezingen. Wel bleek opnieuw dat meervoudige verkiezingen op één dag complex en extra belastend zijn voor alle betrokken personen en instanties. In het bijzonder is dat het geval wanneer ook nog eens de kiezersregisters voor de betreffende verkiezingen van elkaar verschillen. Zoals bij nagenoeg iedere verkiezing was er ook deze keer weer sprake van incidenten en enkele hiervan vragen in de ogen van de Kiesraad om bijzondere aandacht, ook van de wetgever.

4. Beroepsprocedures

In de aanloop naar de verkiezingen van 20 maart zijn enkele beroepsprocedures gevoerd bij de Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State. Deze hadden met name betrekking op de registratie van aanduidingen voor de provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen. In deze beroepsprocedures heeft de Kiesraad, zoals te doen gebruikelijk, op verzoek van de Afdeling inlichtingen verstrekt.

5. Kleurstelling stempassen

In relatie tot de gecombineerde verkiezingen voor de leden van provinciale staten en van de algemene besturen van de waterschappen gaf de kleur van de stempassen (blauw voor eerstgenoemde verkiezingen en lichtgeel voor de waterschapsverkiezingen) aanleiding tot de nodige vragen, opmerkingen en - in een enkel geval - hilariteit. Bij de verkiezingen in 2014 was dat ook reeds het geval. De Kiesraad geeft u in overweging om bij de verkiezingen in 2023 te kiezen voor een meer logische, omgekeerde, kleurstelling.

6. Bezorging stempassen bij kiezers

De omstandigheid dat gemeenten verantwoordelijk zijn voor de gelijktijdige verzending van stempassen voor twee verkiezingen met twee verschillende categorieën kiesgerechtigden, waarbij het ook nog eens zo is dat sommige gemeenten in meerdere waterschappen zijn gelegen, leidde in een enkel geval (onder meer in Tilburg en Voerendaal) tot fouten bij het drukken van de stempassen. In een groter aantal gemeenten (onder meer in Rotterdam, Heerlen en Lelystad) verliep de bezorging van stempassen niet vlekkeloos. Ook op Bonaire was dat het geval. Daar kwamen met betrekking tot de gecombineerde eilandraadsverkiezing en de kiescollegeverkiezing in totaal ruim 1.524 stempassen retour (naar schatting zo'n 5% van het aantal kiesgerechtigden). Het is van belang dat de betreffende gemeenten en het openbaar lichaam Bonaire nauwkeurig evalueren hoe dit heeft kunnen gebeuren en op welke manier dit in de toekomst kan worden verbeterd, want de verzending van stempassen is en blijft een cruciaal element in het verkiezingsproces.²

² Vermeldenswaard is dat de gemeenteraad van Groningen in een motie de minister van BZK recent heeft gevraagd om bij toekomstige verkiezingen te gaan experimenteren met een andere methodiek dan met de stempas: <https://groningen.raadsinformatie.nl/modules/6/moties/505185>.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
4 van 11

7. Verzending stembiljetten naar gemeenten

Ook bij de verzending van stembiljetten naar de gemeenten ging het in enkele gevallen mis. Zo werden in de Zeeuwse gemeente Vlissingen (Oost-Souburg) in een stemlokaal enkele stembiljetten aangetroffen voor de provinciale statenverkiezing van Zuid-Holland en in het Drentse Emmen stembiljetten voor de statenverkiezing in Limburg.

8. Toegankelijkheid stemlokalen

De provinciale staten- en waterschapsverkiezingen waren de eerste verkiezingen waarbij de stemlokalen in beginsel 100% toegankelijk dienen te zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking (art. J 4, tweede lid, van de Kieswet). De Kiesraad gaat ervan uit dat u in uw evaluatiebrief aan de Tweede Kamer aandacht zult schenken aan de hierbij opgedane ervaringen.

9. Informatieverstrekking

Het door de Kiesraad en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) ingestelde Informatiepunt Verkiezingen kreeg opnieuw veel vragen binnen over de uitleg van de Kieswet. Het totale aantal vragen bedroeg tot 1 april 2.958. Bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in 2015 bedroeg dit aantal 2.342. Veruit het merendeel van de vragen was afkomstig van de gemeenten. Kortheidshalve zijn verwezen naar de bij dit evaluatie-advies gevoegde rapportage van het Informatiepunt Verkiezingen.

In aansluiting op de bevindingen van het Informatiepunt vraagt de Kiesraad aandacht voor het met name bij de gemeenten aanwezige kennisniveau van de regelgeving met betrekking tot verkiezingen. De Kiesraad acht dit een punt van zorg en wijst in dit verband ook op het volgende. In de aanloop naar de verkiezingen van 20 maart werden vanuit het ministerie van BZK maar liefst 14 nieuwsbrieven en 2 circulaires naar de gemeenten gezonden ten einde het verkiezingsproces goed te laten verlopen. De Kiesraad legt u de vraag voor of het geen overweging verdient om gezamenlijk met de VNG en de NVVB de informatieverstrekking met betrekking tot de recente verkiezingen te evalueren – de wijze van communicatie met de gemeenten daaronder begrepen – en te zoeken naar mogelijkheden ter versterking van het aanwezige kennisniveau omtrent verkiezingen.

10. Verkiezingswaarneming

In de aanloop naar de gecombineerde provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen meldde de organisatie 'Democracy Volunteers' zich bij het ministerie van Buitenlandse Zaken (BZ) met het verzoek deze verkiezingen als officiële waarnemer te mogen bijwonen. Dit verzoek werd ingewilligd. Ten behoeve hiervan is vanuit de Kiesraad een presentatie verzorgd over het Nederlandse kiesstelsel. Op verzoek van het ministerie van BZ is de 'International Foundation for Electoral Systems' (IFES) als waarnemer aanwezig geweest bij de eilandraadsverkiezing en kiescollegeverkiezing op Saba en trad de OAS op als waarnemer bij de eilandraadsverkiezing op Bonaire. De Kiesraad gaat ervan uit dat de rapportages van de waarnemingsmissies door u worden gevoegd bij uw Kamerbrief inzake de evaluatie van de verkiezingen.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
5 van 11

11. Kiescolleges

Ten einde de Nederlandse inwoners van Bonaire, Saba en Sint Eustatius in staat te stellen invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer zijn voor deze eilanden kiescolleges ingesteld³. De verkiezingen van de kiescolleges vinden tegelijk plaats met de eilandraadsverkiezingen, met dien verstande dat laatstgenoemde verkiezingen op 20 maart 2019 niet plaatsvonden op Sint Eustatius.⁴ Met de organisatie ervan heeft de Kiesraad slechts zeer beperkt te maken gehad; voor zover sprake was van ondersteuning vond die vooral plaats vanuit het ministerie van BZK. De Kiesraad gaat er dan ook vanuit dat u in uw Kamerbrief met betrekking tot de evaluatie van deze verkiezingen nader aandacht schenkt aan het verloop hiervan in Caribisch Nederland.

12. Meervoudige kandidaatstelling

In de aanloop naar de provinciale statenverkiezingen van 20 maart verschenen in de pers berichten over mogelijke meervoudige kandidaatstelling vanuit een bepaalde partij. Zoals bekend, is het niet noodzakelijk dat een kandidaat op het moment van kandidaatstelling al woonachtig is in de provincie waarvoor de betreffende kandidatenlijst wordt ingediend. Hij mag naast zijn kandidaatstelling in de eigen provincie voor één andere provincie een zogenoemde verklaring van voorgenomen vestiging indienen. Wordt zo'n verklaring voor meerdere provincies afgelegd, dan moet de naam van de persoon in kwestie op alle ingediende kandidatenlijsten worden geschrapt door de centraal stembureaus. Probleem hierbij vormt tot op heden de controle. Een centraal stembureau in de ene provincie is namelijk niet zonder meer op de hoogte van de ingeleverde kandidatenlijsten bij de overige centraal stembureaus. In zijn evaluatieadvies uit 2007 wees de Kiesraad reeds op deze lacune.⁵ Met instemming heeft de Raad kennis genomen van de voorgestelde oplossing in het recent aan hem ter advisering voorgelegde concept-wetsvoorstel 'Wijziging van de Kieswet in verband met de aanpassing van de procedure voor de vaststelling van verkiezingsuitslagen alsmede regeling van enkele andere onderwerpen in die wet, de Waterschapswet, de Mediawet 2008 en de Mediawet BES (nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen)⁶. Een oplossing, in de vorm van informatie-uitwisseling tussen de betrokken centraal stembureaus.

13. Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV)

De Kiesraad heeft de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV) in de aanloop naar eerst de gemeentelijke herindelingsverkiezingen van november 2018 en vervolgens de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen op een aantal punten laten verbeteren.⁷ Vervolgens heeft de Raad door cyber security bedrijf Fox-IT onderzoek laten verrichten naar de beveiliging van de OSV-programmatuur en daarbij mede in acht te nemen de na de Tweede Kamerverkiezing van 2017

³ Wet van 14 februari 2018 (Stb. 2018, 58).

⁴ De reden hiervan is dat op Sint Eustatius momenteel een regeringscommissaris alle taken en bevoegdheden van het bestuurscollege en de eilandsraad uitvoert.

⁵ Evaluatie-advies d.d. 16-11-2007, zie website Kiesraad:

<https://www.kiesraad.nl/actueel/nieuws/2007/11/16/evaluatieadvies-naar-aanleiding-van-verkiezingen-tweede-kamer-provinciale-staten-en-eerste-kamer-2006-2007>.

⁶ Zie https://www.internetconsultatie.nl/procedure_vaststelling_verkiezingsuitslagen.

⁷ Voor een samenvattende opsomming van de hier bedoelde punten zie de brief van de minister van BZK aan de Tweede Kamer d.d. 14-03-2019, Kamerstukken II, 2018-2019, 35 165, nr. 1.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
6 van 11

doorgevoerde proceswijzigingen.⁸ Het onderzoeksrapport verscheen op 14 maart 2019.⁹ Fox-IT herhaalde in zijn rapportage de al in een eerdere rapportage uit 2017 gesignaleerde kwetsbaarheid van OSV:

*'Hoewel de Kiesraad voortgang heeft gemaakt met het laten oplossen van een groot deel van reeds bekende technische kwetsbaarheden, kan vanuit technisch perspectief geconcludeerd worden dat OSV op zichzelf niet bestand is tegen hedendaagse dreigingen en dat de methodes voor succesvolle aanvallen niet exclusief zijn voorbehouden aan statelijke actoren. Wanneer de volledige set aan maatregelen in acht wordt genomen, leidt dit niet onmiddellijk tot een zorgelijk beeld. Het zorgelijke beeld met betrekking tot alleen OSV blijft behouden, maar de overige getroffen maatregelen reduceren de waarschijnlijkheid van manipulatie en verhogen de waarschijnlijkheid van detectie van manipulatie. Specifiek betreft dit de maatregel die de transparantie van het gehele proces vergroot, zoals de openbaarmaking van de N10 processen-verbaal, de maatregelen die de integriteit van de data zoveel mogelijk borgen, zoals het afdwingen van het vier-ogenprincipe en de maatregelen tot het zo veilig mogelijk in gebruik nemen van OSV en gerelateerde componenten.'*¹⁰

Mede op basis van de bevindingen van Fox-IT oordeelde de Kiesraad het gebruik van OSV bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen verantwoord. De Kiesraad deelde in dat verband overigens het standpunt van Fox-IT dat het van belang is om met spoed te werken aan de ontwikkeling van nieuwe software vanwege het verouderde beveiligingsconcept waarop OSV stoelt. U onderschreef dit standpunt van de Kiesraad in uw brief aan de Tweede Kamer van 14 maart 2019, waarbij u de Kamer de onderzoekrapportage van Fox-IT deed toekomen.¹¹

OSV heeft bij de verkiezingen van 20 maart geen problemen gegeven. Voor de vier grote gemeenten was vanwege de grote hoeveelheid stembureaus in nauw overleg een speciale voorziening getroffen, die goed heeft gewerkt.

14. Digitale gegevensoverdracht

Ten tijde van de Tweede Kamerverkiezing van 2017 verbood de toenmalige minister van BZK, de heer Plasterk, de tot dan toe gebruikelijke digitale gegevensoverdracht van gemeenten naar hoofdstembureau en van de hoofdstembureaus naar het centraal stembureau uit beveiligingsoogpunt. Dit betekende dat, nadat op gemeentelijk niveau de stembureau-uitslagen handmatig waren ingevoerd in OSV, dat vervolgens nogmaals moest gebeuren op hoofdstembureauniveau en op centraal stembureauniveau. In de aanloop naar de provinciale staten – en waterschapsverkiezingen besloot u tot handhaving van deze beleidslijn. De Kiesraad had dit graag anders gezien, omdat een uitslagensysteem dat gebaseerd is op een papieren pijler én op een digitale pijler een grotere waarborg biedt voor de totstandkoming van zorgvuldige verkiezingsuitslagen dan wanneer enkel wordt vertrouwd op het papieren proces.

⁸ Met name de bij de wijziging van de Kieswet van 05-12-2018, Stb. 470, ingevoerde verplichte publicatie voor gemeenten van de processen-verbaal van de stembureaus (N 10) en van de gemeentelijke totaal tellingen (N 11). Voor de processen-verbaal van de hoofdstembureaus (O 3) en centraal stembureaus (P 22) was dat al wettelijk voorgeschreven. Daarnaast is de gemeenten verzocht ook de desbetreffende elektronische bestanden op internet te publiceren.

⁹ Zie voor onderzoeksrapport website Kiesraad: <https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/adviezen-en-publicaties/rapporten/2019/3/14/rapport-fox-it-beveiligingsonderzoek-osv-14-3-2019>.

¹⁰ Rapportage Fox-IT, p. 4.

¹¹ Zie voetnoot 5.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
7 van 11

De Raad voelt zich in deze opvatting gesteund door de in de vorige paragraaf genoemde rapportage van Fox-IT:

'Uit het in 2017 uitgevoerde onderzoek blijkt dat de exclusieve aggregatie van stemtotalen op papier foutgevoelig is en de exclusieve digitale aggregatie van stemtotalen kwetsbaar is voor doelbewuste manipulatie door gesofisticeerde aanvallers, tijdens transport. Door separate en onafhankelijke papieren en digitale gegevensstromen te hanteren, zoals beschreven in het rapport van Fox-IT van 2017, kan een aggregatieproces worden ingericht dat uitzonderlijk weerbaar is tegen zowel onbedoelde fouten als bewuste manipulaties, mits de in dit rapport beschreven maatregelen worden genomen.'

De Kiesraad voegt hieraan toe dat de afwezigheid van digitale uitslagenbestanden de centraal stembureau in de praktijk ook sterk verminderde mogelijkheden biedt tot detectie van 'opmerkelijke' uitslagen die mogelijkwijs kunnen vragen om een hernieuwde beoordeling. De Raad spreekt de hoop en de verwachting uit dat bij toekomstige verkiezingen ook digitale gegevensoverdracht weer mogelijk wordt..

15. Publicatie uitslagen en bestanden op internet

In de hiervóór opgenomen paragraaf over OSV kwam reeds aan de orde dat de recente provinciale staten- en waterschapsverkiezingen de eerste waren waarbij de gemeenten de processen-verbaal van de stembureaus en het resultaat van de gemeentelijke totaal tellingen verplicht op internet moesten plaatsen.¹² Gevraagd was om datzelfde ook te doen met de bijbehorende elektronische bestanden.¹³ Transparantie in het verkiezingsproces is van groot belang en op deze manier worden kiezers ook in de gelegenheid gesteld om het proces van uitslagvaststelling (inclusief de werking van OSV) te controleren. Ondanks het feit dat het ministerie gemeenten meerdere malen in nieuwsbrieven en circulaires heeft gewezen op de gewijzigde wetgeving, moet worden geconstateerd dat het merendeel van de gemeenten niet overeenkomstig, althans niet tijdig, heeft gehandeld. Op 18 april 2019 publiceerde de Volkskrant de resultaten van een onderzoek van de krant in samenwerking met Open State Foundation en Pointer van KRO-NCRV waaruit bleek dat bij driekwart van de 355 gemeenten de uitslagen van de provinciale statenverkiezingen niet meer beschikbaar, lastig terug te vinden of helemaal niet te raadplegen waren.¹⁴ Aanvullend zij opgemerkt dat de Kiesraad zelf ook pas eind april de elektronische bestanden van alle gemeenten had ontvangen ten behoeve van de Databank Verkiezingsuitslagen.¹⁵

Met alle inspanningen van de afgelopen maanden is dit resultaat bepaald teleurstellend te noemen. De Kiesraad heeft daarom met instemming kennis genomen van uw recente brief aan de Tweede Kamer hierover en de daarin verwoorde initiatieven om te komen tot verbetering van de naleving van de (wettelijke) voorschriften en richtlijnen.¹⁶

¹² Artikel N 12, lid 2, Kieswet. Zie ook voetnoot 5.

¹³ Vgl. de circulaire van de minister van BZK aan de colleges van B&W, d.d. 20-12-2019.

¹⁴ <https://www.volkskrant.nl/nieuws-achtergrond/gemeenten-negeren-nieuwe-richtlijnen-voor-transparantie-verkiezingsuitslagen-per-stembus-lastig-te-achterhalen~bce09c59/>.

¹⁵ Vgl. <https://www.verkiezingsuitslagen.nl/verkiezingen/detail/PS20190320>.

¹⁶ Brief minister van BZK aan de Tweede Kamer van 26-04-2019,

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/04/26/kamerbrief-met-reactie-over-berichtgeving-gemeenten-nieuwe-richtlijnen-transparante-verkiezingsuitslagen-per-stembus-negeren>.

Datum	
17 mei 2019	
Kenmerk	
2019-0000252444	
Onderdeel	
Kiesraad	
Blad	
8 van 11	

16. Verkiezingsborden

In de aanloop naar de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen bleek dat enkele gemeenten om financiële redenen voornemens waren om voor deze verkiezingen af te zien van het plaatsen van verkiezingsborden. Dit leidde tot schriftelijke vragen vanuit de Tweede Kamer.¹⁷ In uw beantwoording van deze vragen merkte u op dat het in dezen gaat om een autonome bevoegdheid van gemeenten om hiertoe wel of niet te besluiten, maar dat het u wel wenselijk voorkomt dat gemeenten, door het plaatsen van verkiezingsborden, politieke partijen een mogelijkheid bieden om hun deelname aan de verkiezingen onder de aandacht van kiezers te brengen. In dit verband wees u erop dat in het algemeen deel van het gemeentefonds een voorziening is opgenomen voor de bekostiging van het organiseren van verkiezingen. Een voorziening, die ook is bedoeld voor het plaatsen van verkiezingsborden.¹⁸

De Kiesraad deelt uw standpunt in dezen, in welk verband de Raad – aanvullend – nog wijst op vaste jurisprudentie van de Hoge Raad¹⁹ die meebrengt, dat gemeenten weliswaar regels mogen stellen ‘waar’ en ‘hoe’ er in de gemeente geplakt mag worden, maar deze beperkingen mogen niet in strijd zijn met de vrijheid van meningsuiting zoals neergelegd in art. 7 van de Grondwet. Verkiezingsposters moeten niet als reclame worden gezien, maar vallen onder de in dit grondwetsartikel bedoelde uitingsvrijheid. Er mogen door gemeenten regels worden gesteld met betrekking tot het verspreiden van verkiezingsposters (bijvoorbeeld: alleen op door de gemeente geplaatste verkiezingsborden), maar het verspreiden mag niet onmogelijk worden gemaakt (door bijvoorbeeld in het geheel geen verkiezingsborden ter beschikbaar te stellen). Er moet sprake zijn van een mogelijkheid tot ‘gebruik van enige betekenis’.²⁰

17. Ronselen volmachten

Ten tijde van de provinciale statenverkiezingen werd in de media melding gemaakt van mogelijke ronselpraktijken door een politieke partij, die in een e-mail haar leden aanspoorde om kiezers te benaderen met het aanbod om eventueel voor hen bij volmacht te gaan stemmen. Vanuit de Kiesraad is aangegeven dat deze handelwijze niet valt onder de delictomschrijving van artikel Z 8 van de Kieswet (ronselen van onderhandse volmachten). Wel roept de Raad in dit verband in herinnering dat hij al meerdere malen heeft aangedrongen op aanscherping van deze delictomschrijving, omdat de repressieve mogelijkheden in dezen, kijkend naar de strafrechtpraktijk, tot op heden van zeer beperkte aard zijn gebleken.²¹

¹⁷Kamervragen van het lid van de Tweede Kamer Van Raak, vgl. <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/03/13/beantwoording-kamervragen-over-verkiezingsborden>.

¹⁸ Zie voor de beantwoording van de hier bedoelde kamervragen voetnoot 17.

¹⁹ Hoge Raad 28-06-1983, nr. 75578 (Plakverbod APV Zevenaar).

²⁰ Zie in dit verband ook Hoge Raad d.d. 25-10-2005:

<http://uitspraken.rechtspraak.nl/inziedocument?id=ECLI:NL:PHR:2005:AU2030>.

²¹ Advies Kiesraad van 12-06-2015, zie website Kiesraad: <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2015/06/12/effectievere-bestrijding-misbruik-volmachtregeling>, en van 17-05-2018, zie website Kiesraad: <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2018/5/17/evaluatieadvies-gemeenteraadsverkiezingen-en-raadgevend-referendum-21-maart-2018>.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
9 van 11

18. Volmachtverlening Caribisch Nederland

Ook in de aanloop naar de eilandraadsverkiezing op Bonaire werd melding gemaakt van mogelijk ronselen van volmachten. Een strafrechtelijk onderzoek daarnaar is opgestart. De Kiesraad heeft er kennis van genomen dat de eilandsraad van Bonaire opnieuw heeft gepleit voor afschaffing van de mogelijkheid van onderhandse volmachtverlening.²² Een mogelijkheid, die aanvankelijk door de eilanden in Caribisch Nederland wegens frauduleus handelen bij eerdere verkiezingen was afgeschaft, maar die op 10-10-2010 met het van kracht worden van de Kieswet op de drie eilanden weer 'stilzwijgend' werd ingevoerd.

De Kiesraad is van oordeel dat de problemen met betrekking tot onderhandse volmachtverlening in het Caribisch gebied inmiddels genoegzaam bekend zijn. Hij verzoekt u om te voorzien in een adequate oplossing hiervoor. Al eerder adviseerde de Kiesraad u om het aantal onderhandse volmachten te beperken tot één.²³ In meer algemene zin is de Kiesraad van mening dat voor wat betreft Caribisch Nederland in het verkiezingsproces binnen zekere grenzen meer rekening kan worden gehouden met specifieke eigenheden van de eilanden. In dit verband denkt de Raad bijvoorbeeld aan de op de eilanden tot 10-10-2010 mogelijke partijlogo's en partijkleuren op de stembiljetten. Onderwerpen, waarvoor ook aandacht wordt gevraagd in vorenbedoelde motie van de eilandsraad van Bonaire.

19. Lijstuitputting

Het succes van de politieke groepering 'Forum voor Democratie' bij de provinciale statenverkiezingen van 20 maart leidde in de media tot vragen over de gevolgen van een eventuele lijstuitputting. De huidige Kieswet maakt wat dit aangaat een onderscheid tussen de situatie van lijstuitputting direct na een verkiezing en de latere situatie van lijstuitputting bij opvolging. In het eerste geval wordt bij lijstuitputting de zetel die niet vervuld kan worden, toebedeeld aan een van de overige partijen (art. P 13, lid 2, Kieswet) volgens het stelsel van de grootste gemiddelden. In laatstgenoemd geval, opvolging, blijft de zetel leeg voor het resterende deel van de zittingsperiode, behalve wanneer het een vertegenwoordigend orgaan betreft met minder dan 13 zetels (art. W 4 Kieswet). Alleen in dat geval gaat de betreffende zetel over naar een van de overige partijen, volgens het systeem van de grootste overschotten (art. W 4, lid 1, juncto de artikelen P 10 en P 8 Kieswet).

De Kiesraad heeft er kennis van genomen dat u een wijziging van de Kieswet hebt aangekondigd, die erop neerkomt dat de hiervór geschatte uitzonderingsregeling voor gemeenten met minder dan 13 zetels (minder dan 10.000 inwoners) voortaan de regel zou worden voor alle gemeenten.²⁴ De Kiesraad adviseert hier te gelegener tijd gaarne over.

²² Motie van 16-08-2018, ter kennis gebracht van de voorzitter van de Tweede Kamer en de minister-president bij brief van 22-08-2018 en bij de Kamer geregistreerd onder nr. 2018D43115.

²³ Advies Kiesraad van 17-05-2018, zie website Kiesraad: <https://www.kiesraad.nl/adviezen-en-publicaties/adviezen/2018/5/17/evaluatieadvies-gemeenteraadsverkiezingen-en-raadgevend-referendum-21-maart-2018>.

²⁴ Brief minister van BZK d.d. 19-03-2018,

<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/03/19/kamerbrief-over-versterking-integriteit-lokaal-bestuur-en-aanpak-aanhoudende-bestuurlijke-problemen-bij-gemeenten>.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
10 van 11

20. Hertelling

De bevoegdheid om te besluiten tot een hertelling van stembiljetten – het openen van de verzegeerde pakken met stembiljetten – komt ingevolge de Kieswet slechts toe aan het centraal stembureau voor de betreffende verkiezing en het vertegenwoordigend orgaan waarvoor de verkiezing plaatsvindt. De Kiesraad heeft er kennis van genomen dat op gemeentelijk niveau in een enkel geval de verzegeerde pakken met stembiljetten zijn geopend ten einde duidelijkheid te krijgen over de juistheid van in OSV in te voeren stemmenaantallen. Deze praktijk ontbeert een wettelijke grondslag en is risicovol.

De uitslag van de verkiezing in de provincie Flevoland gaf provinciale staten aanleiding om te besluiten tot een hertelling van alle uitgebrachte stemmen in de gehele provincie. De bevoegdheid hiertoe is gelegen in artikel V 4, vierde lid, van de Kieswet. Anders dan in art. P 21, lid 1, van de Kieswet – waarin de bevoegdheid van het centraal stembureau is geregeld om te besluiten tot een hertelling – is deze bevoegdheid tot op heden niet nader gespecificeerd/ingeperkt. Het staat provinciale staten derhalve op dit moment vrij om ook in andere gevallen dan genoemd in art. P 21, lid 1, te besluiten tot een hertelling.²⁵ In het geval van de provincie Flevoland is dat ook geschied; de hertelling vond niet plaats vanwege vermeende fouten bij de stemopneming, maar enkel en alleen vanwege een klein stemverschil tussen twee partijen wat betreft het behalen van de laatste restzetel.

De Kiesraad is van oordeel dat er reden is om de bevoegdheidsverdeling tussen centraal stembureaus en vertegenwoordigende organen op het punt van hertelling en herstemming nader te bezien. Dit ook vanuit internationale optiek. Op dit moment zijn er qua bevoegdheden verschillen waarbij zich de vraag laat stellen of die nog wel of niet in alle opzichten te handhaven zijn. De Raad komt hier op een later moment mogelijk terug, omdat het aan de orde stellen van deze problematiek fundamentele vragen oproept, die aard en karakter van het onderhavige evaluatie-advies te boven gaan.

21. Decentraal hertellen

Op advies van de Kiesraad is de hertelling in de provincie Flevoland vanwege de omvang geheel decentraal uitgevoerd. In het verleden heeft de Raad meerdere malen aangedrongen op een zodanige wijziging van de Kieswet, dat klip en klaar wordt geregeld dat hertellingen ook decentraal kunnen worden uitgevoerd. Op dit moment is, kijkend naar de tekst van de artikelen P 21 en V 4 van de Kieswet, namelijk op zijn minst reden voor enige twijfel hieromtrent. De Kiesraad heeft er kennis van genomen dat in het ter advisering aan hem voorgelegde concept-wetsvoorstel nieuwe procedure vaststelling verkiezingsuitslagen²⁶ aan de wens van de Kiesraad wordt voldaan. De recente hertelling in Flevoland leert dat het aanvullend wenselijk is om deze regeling op een aantal punten verder uit te werken, bijvoorbeeld ten aanzien van de vormgeving en ondertekening van de

²⁵ Overigens oordeelde de Afdeling rechtspraak van de Raad van State in een aan de Afdeling voorgelegde zaak het volgende: 'Dat verweerde ter zake van de toepassing van zijn in artikel V 4, vierde lid, neergelegde bevoegdheid een nieuwe stemopneming te gelasten, een beleid voert waarbij hij met inachtneming van de bedoeling van de wetgever aansluiting heeft gezocht bij de criteria van artikel P 21, acht de Afdeling niet in strijd met de Kieswet, noch kennelijk onredelijk.' (Afd. rechtspraak RvS 26-04-1990, R03.90.2406/Sp 133).

²⁶ Zie voetnoot 4.

Datum
17 mei 2019

Kenmerk
2019-0000252444

Onderdeel
Kiesraad

Blad
11 van 11

resultaten van de nieuwe stemopneming en mogelijk ook wat betreft de kosten ervan.²⁷

DE KIESRAAD,
voor deze,

J.C.G. Wiebenga,
Voorzitter

M. Bakker,
secretaris-directeur

²⁷ Vgl. de vragen van de Kamerleden Van Gent, Van den Bosch en Lodders van 23-4-2019, Kamerstukken II, 2018-2019, nr. 2019Z08309, en de beantwoording daarvan van 13-5-2019, nr. 2019Z08309, <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2019/05/13/kamervragen-over-de-provinciale-statenverkiezingen>.

Bijlage 2.
Eindrapportage Informatiepunt Verkiezingen

**Eindrapportage Informatiepunt Verkiezingen
Gecombineerde provinciale staten- en
waterschapsverkiezingen 2019**

Inhoudsopgave

1. Inleiding	3
2. Organisatie Informatiepunt Verkiezingen.....	4
3. Totaaloverzicht.....	4
4. Aantal vragen per categorie.....	7
4.1 Communicatiemiddel en onderwerp per type melder.....	8
4.2 Vergelijking met eerdere gecombineerde provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen	10
5. Onderwerpen	11
5.1 Kandidaatstelling (484).....	12
5.2. Overige (426).....	12
5.3 Stemmen (308).....	12
5.4. OSV (303)	13
5.5 Vaststellen en bekendmaken uitslag (258).....	13
5.6 Incidenten (58).....	13
5.7. Tussentijdse vervanging, tijdelijke vacatures, vereisten lidmaatschap (123).....	14
6. Samenvatting	14

1. Inleiding

Deze rapportage heeft betrekking op alle vragen die door het Informatiepunt Verkiezingen (hierna te noemen: Informatiepunt) zijn afgehandeld in de periode rondom de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 2019 (dag van stemming: 20 maart 2019).

Het Informatiepunt is van 15 oktober 2018 tot en met 14 juni 2019 actief. Hoewel zijn termijn dus pas afloopt zodra de verkiezingsperiodes voor het Europees Parlement (23 mei) en die voor de Eerste Kamer (27 mei) achter de rug zijn, blikt dit verslag alleen terug op de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen. Dit in verband met de gewenste verschijningsdatum van het evaluatieadvies van de Kiesraad met betrekking tot deze verkiezingen. Daarom zijn in deze rapportage slechts vragen meegenomen die tot 1 april 2019 zijn behandeld. Aangegeven wordt welke onderwerpen ze betreffen, door wie ze zijn gesteld (categorieën), op welke manier (per telefoon of per e-mail) en waarover.

In deze rapportage wordt eerst de organisatie van het Informatiepunt belicht (hoofdstuk 2). Daarna wordt een totaalbeeld gegeven van de gestelde vragen (hoofdstuk 3). Vervolgens worden afzonderlijk de onderwerpen en categorieën uitgewerkt (hoofdstukken 4 en 5). Hoofdstuk 6 bevat een samenvatting van de vragen en tot slot volgt in hoofdstuk 7 nog een afsluitende conclusie.

2. Organisatie Informatiepunt Verkiezingen

Sinds 2006 wordt voor elke verkiezing een Informatiepunt opgezet. Het Informatiepunt is een gezamenlijk initiatief van de Kiesraad en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). In de praktijk is de personele bezetting en de inrichting van het Informatiepunt een verantwoordelijkheid van de Kiesraad.

Het Informatiepunt was telefonisch bereikbaar op werkdagen van 09:00 tot 17:00 uur. Op de dag van stemming, 20 maart 2019, hanteerde het Informatiepunt ruimere openingstijden (van 07:00 tot 01:00 uur).

Voor de afgelopen gecombineerde verkiezingen bestond het Informatiepunt uit drie personen, te weten Kyra Wigard, Garvin Molleman en Daniel Kohelet. Twee van hen begonnen op 15 oktober 2018 en één op 7 januari 2019.

De door het Informatiepunt verstrekte informatie werd inhoudelijk afgestemd binnen het secretariaat van de Kiesraad. De beantwoording van beleidsvragen en politiek gevoelige vragen werd afgestemd met het ministerie.

Na afhandeling van een vraag, werd deze verwerkt in een database met behulp van het programma FileMakerPro (FMP). Dit programma is gebruikt bij het verzamelen van de statistische gegevens ten behoeve van de maandelijkse rapportages en deze eindrapportage.

3. Totaaloverzicht

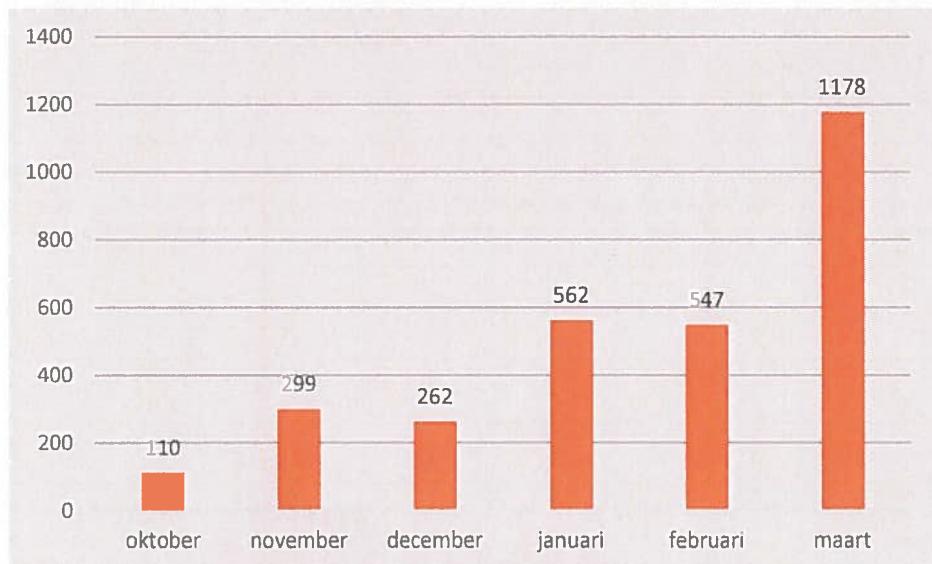
In totaal werden er in de periode van 15 oktober 2018 tot en met 31 maart 2019, 2958 vragen aan het Informatiepunt gesteld (zie tabel 1). In de maand januari nam het aantal vragen ten opzichte van de voorgaande maanden relatief gezien sterk toe. In de maand maart was het aantal meldingen per maand het hoogst, met 1178 vragen.

De verschillen per maand hangen deels samen de pieken in het verkiezingsproces. Zo is zichtbaar dat de voorbereidingen voor de dag van kandidaatstelling (4 februari) met name in de maand januari zijn gedaan en dat veel vragenstellers in februari en maart de dag van stemming (20 maart) op het oog hadden.

Ongeveer 10% van de 2958 vragen werd gesteld buiten de context van de gecombineerde verkiezingen in mei. Dat deel betrof vooral de kieswettelijke regels die gelden voor reeds zittende vertegenwoordigende organen.¹ Een kleiner aandeel van deze 10% betreft ‘vroege’ vragen over de verkiezingen in mei, waaronder met name de Europees Parlementsverkiezing.

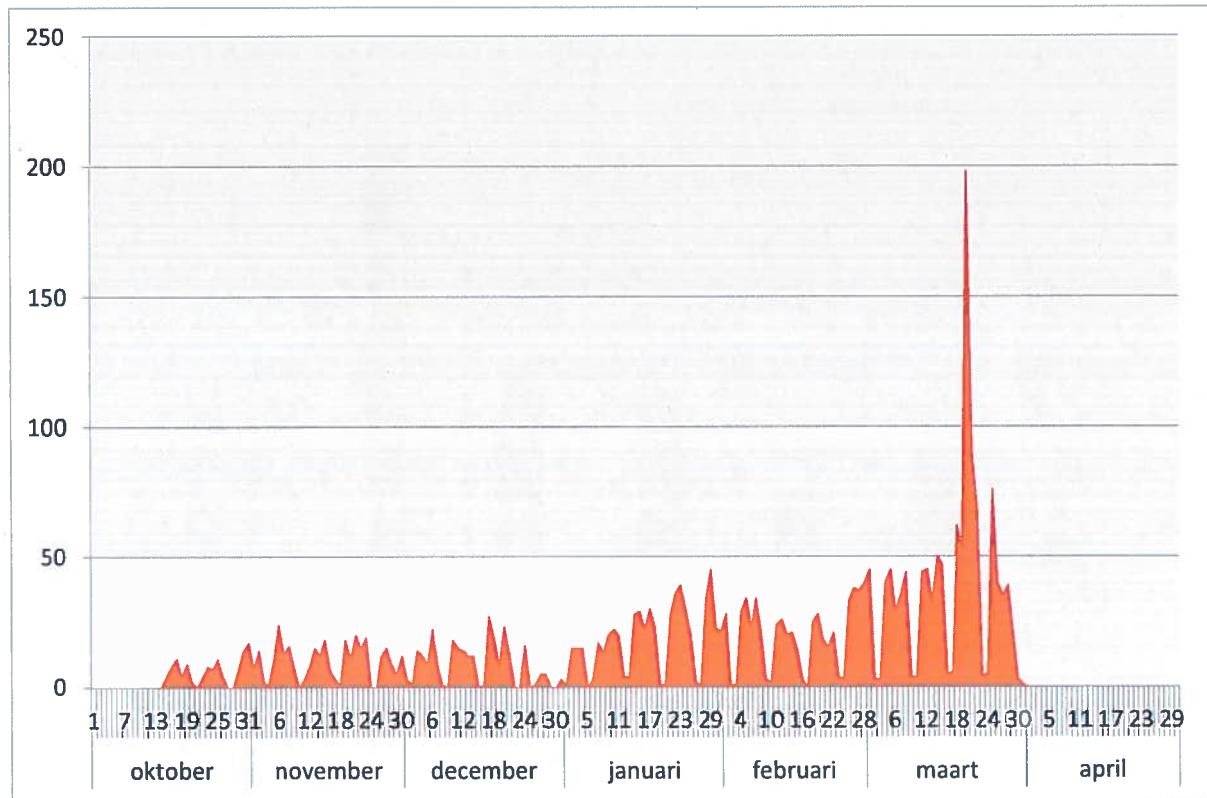
¹ Dit betreft bijvoorbeeld de kieswettelijke aspecten van de toelating van kandidaten tot een vertegenwoordigend orgaan, hun tussentijdse vervanging, ziekteverlof of afsplitsing van fracties tijdens de zittingsperiode van een vertegenwoordigend orgaan. De Kieswet duidt deze fase aan als ‘begin van en de veranderingen in het lidmaatschap van’ een vertegenwoordigend orgaan (zie Afdeling IV).

Grafiek 1: totaal aantal vragen per maand

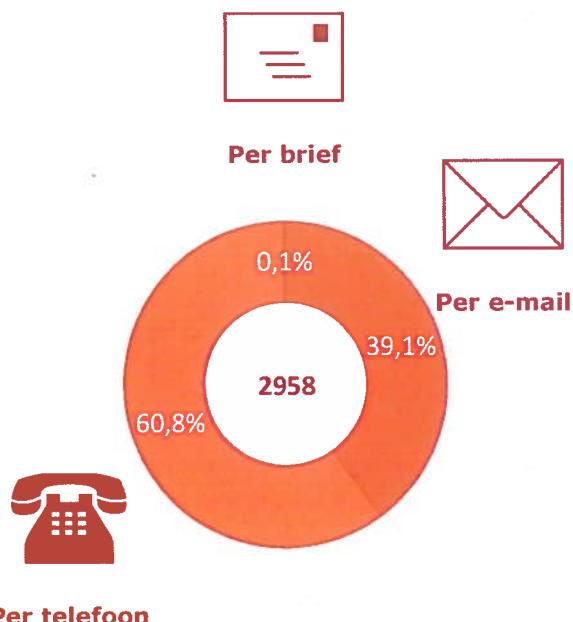
Het verloop van het aantal vragen per dag (zie tabel 2) wijst op een toename in aanloop naar de dag van stemming van 20 maart 2019. Die dag is dan ook een duidelijke uitschieter, met in totaal 198 vragen. In de maand december is een kleine stijging te zien in aanloop naar de sluitingsdag voor registratie van een partij-aanduiding, 24 december 2018. In de maanden januari en februari is een stijging te zien in aanloop naar en na afloop van de dag van kandidaatstelling (4 februari). Vanaf 25 februari 2019 werd het drukker, met gemiddeld 45 vragen per dag, tot aan de dag van stemming.

Grafiek 2: totaal aantal vragen per dag

Het Informatiepunt heeft de vragen telefonisch, per mail of per brief beantwoord (zie grafiek 1). De meeste vragen zijn telefonisch afgedaan. Dit betreft 1799 vragen. Via de e-mail zijn 1156 vragen afgedaan en tot slot zijn drie vragen per brief afgehandeld.

Grafiek 3: percentage vragen per communicatiemiddel

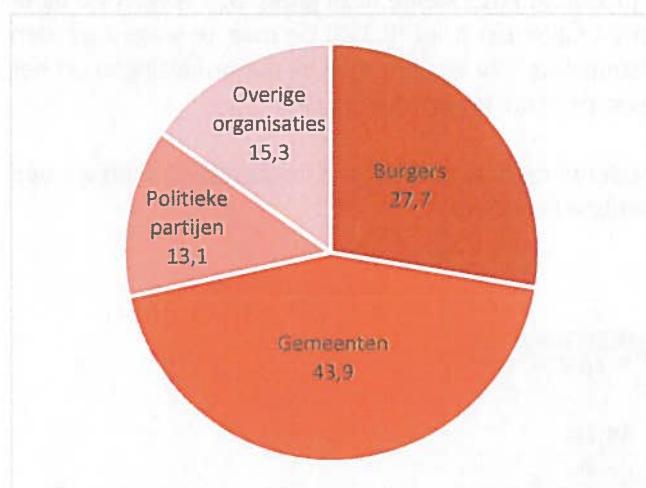
4. Aantal vragen per categorie

Van de binnengekomen vragen is bijgehouden door welke categorieën vraagstellers deze gesteld zijn. De verschillende categorieën worden met het daarbij behorende totaal in de onderstaande tabel weergegeven.

Tabel 1: aantal vragen per categorie

Categorie	Totaal aantal
Burger	819
Gemeente	1299
Politieke partij	388
Overige organisaties	452

Grafiek 4: percentage vragen per categorie (%)

Uit de gegevens blijkt dat de meeste vragen zijn gesteld door gemeenten (1299 vragen), gevolgd door burgers (819 vragen). Politieke partijen hebben over de gehele periode gezien veel minder vragen gesteld (388 vragen). Overigens zijn de meeste vragen van politieke partijen gesteld in de maand januari, te weten 139. De meeste vragen van gemeenten en burgers zijn gesteld in de maand maart, respectievelijk 560 en 393.

Tot slot zijn er vragen gesteld door overige organisaties. De meeste vragen in deze categorie zijn gesteld door waterschappen, te weten 246. Verder gaan het om vragen van verschillende organisaties (80 vragen), provincies (42 vragen), stembureauleden (21 vragen), studenten (19 vragen), ambassades (10 vragen), andere overheidsinstanties (6 vragen) en universiteiten (6 vragen).

Bovenstaande gegevens geven een beeld van het totaal aantal vragen dat door het Informatiepunt is afgedaan. Bij de vorige provinciale staten- en waterschapsverkiezingen (2015) werden er in verkiezingstijd (en binnen een vergelijkbaar tijdsbestek) 2342 vragen aan het Informatiepunt gesteld. 606 vragen kwamen toen van burgers. Gemeenten stelden 965 van de vragen en politieke partijen 353. Verder werden er onder andere 190 vragen gesteld door waterschappen, 125 vragen door provincies, 11 vragen door ander overheidsinstanties en 7 vragen door universiteiten. Opvallend is dat gemeenten in vergelijking met nu (1299 vragen) in 2015 veel minder vragen stelden (965 vragen) en dat provincies in 2015 (125 vragen) veel meer vragen stelden dan nu (42 vragen). Zie paragraaf 4.2 voor een verdere vergelijking met de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 2015.

4.1 Communicatiemiddel en onderwerp per categorie

Burgers

De meeste vragen afkomstig van burgers vallen in de categorie ‘overige’ (256 vragen). Opgemerkt wordt dat 197 van de vragen in deze categorie afkomstig waren van één burger en bovendien niet het verkiezingsproces betroffen. Burgers stelden verder een groot aantal vragen over de onderwerpen ‘stemmen’, te weten 169, en over ‘stemmen bij volmacht’, te weten 79. Het grootste deel van de vragen werd via de e-mail gesteld. Het gaat om meer dan de helft, te weten 538 (65,7%), 279 vragen werden via de telefoon gesteld (34,1%) en 2 vragen per brief (0,2%). In 2015 stelde deze groep 376 vragen via de e-mail (62%), 228 vragen via de telefoon (37,6%) en 2 vragen per brief (0,3%). De meeste vragen werden toen gesteld over de ‘stempas’ (94 vragen) en de ‘stemming’ (74 vragen). Ook bij die verkiezingen zat het onderwerp ‘stemmen bij volmacht’ in de top 3 meest gestelde vragen (toen 68).

In de onderstaande tabellen is te zien over welke onderwerpen bij welke groep melders de vragen werden gesteld en op welke wijze zij het Informatiepunt hebben benaderd.

Tabel 2: burgers 2019

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	819	
Per telefoon	279	34,1%
Per e-mail	538	65,7%
Per brief	2	0,2%
Onderwerpen top-3	Aantal	Percentage
1. Overige	256	31,3%
2. Stemmen	169	20,6%
3. Stemmen bij volmacht	79	9,6%

Gemeenten

Gemeenten stelden de meeste vragen over de onderwerpen ‘vaststellen en bekendmaken uitslag’ (191 vragen) en ‘Ondersteunende Software Verkiezingen’ (182 vragen). Veruit de meeste vragen werden via de telefoon gesteld (952, 73,3%); 347 vragen werden per e-mail gesteld (26,7%). In 2015 stelden gemeenten in totaal 965 vragen, waarvan via de telefoon 684 (70,9%) en via de e-mail 281 (29,1%). Het

onderwerp ‘vaststellen en bekendmaken uitslag’ kwam in 2015 niet voor in de top 3 van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen en staat bij de verkiezing van 2019 op nummer 1. Dit hangt mogelijk samen met de recent ingevoerde verplichting om verkiezingsuitslagen op (onder andere) gemeentelijk niveau, op internet te publiceren.² In 2015 zat tevens het onderwerp ‘campagne BZK’ in de top 3 van de meest voorkomende onderwerpen. De overige twee onderwerpen (OSV en stembureau) zijn wel hetzelfde gebleven.

Tabel 3: gemeenten 2019

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	965	
Per telefoon	684	70,9%
Per e-mail	281	29,1%
Per brief	0	0,0%

Onderwerpen top-3	Aantal	Percentage
1. Vaststellen en bekendmaken uitslag	191	14,7%
2. OSV	182	14,0%
3. Stembureau	157	9,60%

Politieke Partijen

Politieke partijen stelden veruit de meeste vragen over het onderwerp ‘kandidaatstelling’ (184 vragen, 47,4%). Deze vragen zijn voornamelijk gesteld in de maand januari. Daarnaast stelde deze groep 66 vragen over ‘OSV’. Op de derde plek kwam bij deze groep het onderwerp ‘registratie van aanduidingen’. Het gros van deze vragen werd gesteld voor de laatste dag van registratie, 24 december 2018. Ook bij deze groep werden veruit de meeste vragen gesteld via de telefoon (280 vragen, 72,2%); 108 vragen werden per e-mail gesteld (27,8%). In 2015 stelden politieke partijen in totaal 353 vragen, waarvan 232 (65,7%) per telefoon en 121 per e-mail (34,3%). In 2015 stond het onderwerp ‘inleveren kandidatenlijsten’ op de eerste plaats en ‘kandidaatstelling’ op de tweede plaats. Op de derde plaats stond in dat jaar ‘OSV’. Het onderwerp ‘inleveren kandidatenlijsten’ komt niet voor in de top 3 van 2019. Reden hiervoor is dat dit onderwerp bij deze verkiezingen is geschaard onder de categorie ‘kandidaatstelling’. In 2019 stond in tegenstelling tot 2015 tevens het onderwerp ‘registratieverzoeken’ in de top 3 van de meest voorkomende onderwerpen. De overige twee onderwerpen (kandidaatstelling en OSV) zijn hetzelfde gebleven.

Tabel 4: politieke partijen 2019

Communicatiemiddel	Aantal	Percentage
Totaal	388	
Per telefoon	280	72,2%
Per e-mail	108	27,8%
Per brief	0	0,0%

² Zie meer hierover in paragraaf 5.5.

Onderwerpen top-3	Aantal	Percentage
1. Kandidaatstelling	184	47,4%
2. OSV	66	17,0%
3. Registratieverzoeken	48	12,4%

4.2 Vergelijking met eerdere gecombineerde provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen

In de volgende twee tabellen (tabellen 5 en 6) is het verloop van het aantal vragen van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 2015 en 2019 te zien. Het aantal vragen (2342) in die periode ligt aanzienlijk lager dan het aantal vragen (2958) in het kader van de in deze rapportage besproken verkiezingen. Slechts een klein deel van dit verschil kan erdoor worden verklaard dat er, zoals hiervoor al genoemd³, reeds vóór 1 april ‘vroege’ vragen werden afgedaan met betrekking tot de Europese parlementsverkiezing.

De percentages van de gestelde vragen per communicatiemiddel zijn voor de gecombineerde verkiezingen van 2015 en 2019 vrijwel gelijk. Zowel bij de gecombineerde verkiezingen van 2015 als die van 2019 werden de meeste vragen gesteld per telefoon, respectievelijk 59,9% en 60,8%. Ook de percentages van de vragen die door burgers, door politieke partijen en door gemeenten zijn gesteld, zijn in vergelijking met eerder gecombineerde verkiezingen niet veel veranderd.

Tabel 5: Aantal vragen per verkiezing per communicatiemiddel

	Gecombineerde verkiezingen 2015		Gecombineerde verkiezingen 2019	
Totaal	2342		2958	
Per e-mail	936	40,0%	1156	39,1%
Per telefoon	1403	59,9%	1799	60,8%
Per brief	3	0,1%	3	0,1%

Tabel 6: Aantal vragen per verkiezing per categorie

	Gecombineerde verkiezingen 2015		Gecombineerde verkiezingen 2019	
Totaal	2342		2958	
Burgers	606	25,9%	819	27,7%
Gemeenten	965	41,2%	1299	43,9%
Politieke partijen	353	15,1%	388	13,1%
Overige organisaties	418	17,8%	452	15,3%

³ Zie de derde alinea van paragraaf 3.

5. Onderwerpen

Het Informatiepunt heeft de binnengekomen meldingen op onderwerp gerubriceerd. De meest behandelde vragen worden hieronder belicht.

Tabel : rangschikking diverse onderwerpen

Onderwerp	Aantal	Percentage
Kandidaatstelling	484	16,4%
Overige	426	14,4%
Stemmen	308	10,4%
OSV	303	10,2%
Vaststellen en bekendmaken uitslag	258	8,7%
Stembureau	215	7,3%
Stemmen bij volmacht	153	5,2%
Kiesgerechtigdheid	143	4,8%
Registratieverzoeken	120	4,1%
Databank Verkiezingsuitslagen	83	2,8%
Tussentijdse vervanging	70	2,4%
Incidenten	58	2,0%
Centraal stembureau / Hoofdstembureau	54	1,8%
Informatievoorziening BZK	41	1,4%
Herindelingsverkiezingen	36	1,2%
Vereisten lidmaatschap	34	1,1%
Toewijzen zetels aan kandidaten	33	1,1%
Eerste Kamerverkiezing	29	1,0%
Website	24	0,8%
Campagnevoering	19	0,6%
Tijdelijke vacatures	19	0,6%
Stemmen buiten Nederland	17	0,6%
Eilandsraad en kiescollege	10	0,3%
Gemeenteraadsverkiezing	10	0,3%
Digitalisering stemproces	3	0,1%
Samenwerking partijen	3	0,1%
Internationaal contact	2	0,1%
Tweede Kamerverkiezing	2	0,1%
Combinatie stemmingen	1	0,0%
<i>Totaal</i>	<i>2958</i>	<i>100%</i>

5.1 Kandidaatstelling (484)

Het grote aandeel van de vragen over dit onderwerp kan worden verklaard door de decentrale aard van de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen. Verspreid over het hele land vinden er kandidaatstellingen plaats en de kring van direct betrokkenen is daarbij aanzienlijk groter dan bij verkiezingen voor een landelijk orgaan. Het gaat dan om enkele tientallen centraal stembureaus, honderden politieke partijen en duizenden kandidaten. Op 4 februari 2019 vond de dag van kandidaatstelling plaats voor beide verkiezingen. Met name politieke partijen en centraal stembureaus stelden vragen over de verschillende stukken die op die dag ingeleverd moesten worden (de zogenoemde H-formulieren) en hoe kandidaten moesten worden vermeld. Ook werden vragen gesteld over de modelformulieren. Centraal stembureaus faciliteren veelal de mogelijkheid van een voorinlevering, waarbij partijen informeel op potentiële verzuimen worden gewezen. Vragen in dat kader waren bijvoorbeeld welke omissies in de ingediende ‘H-formulieren’ tot een verzuim zouden leiden, en wat er moet worden gedaan om de vaststelling van een verzuim te voorkomen. In deze categorie vallen ook veel vragen over de bekendmaking van de kandidatenlijsten.

5.2. Overige (426)

Zoals elders in deze rapportage is aangestipt, was een aanzienlijke hoeveelheid meldingen afkomstig van een burger die enkele malen per week e-mails stuurt naar een grote en tamelijk willekeurige groep publieke personen en organisaties. Het Informatiepunt maakte deel uit van de groep geadresseerden, maar de betreffende e-mails betroffen in de regel noch de verkiezingen, noch het kiesrecht. Een ander belangrijk onderdeel van de categorie ‘Overige’ wordt gevormd door vragen naar aanleiding van een bericht dat vanuit het Burgercomité in oktober 2018 naar een groot aantal gemeenten is verstuurd. Het Burgercomité vroeg in dat bericht de medewerking van gemeenten voor een te houden volksreferendum dat tegelijkertijd plaats zou moeten vinden met de provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen op 20 maart 2019. Veel gemeenten vroegen de Kiesraad of ze daaraan hun medewerking dienden te verlenen.

5.3 Stemmen (308)

Deze categorie omvat een tamelijk uiteenlopend palet aan vragen. Een aantal van deze vragen ging over het uitbrengen van de stem en de gang van zaken op de dag van stemming. In de eerste weken van de maand maart ontving het Informatiepunt voornamelijk vragen van kiezers die aangaven nog geen stempas en/of kandidatenlijst te hebben ontvangen. Sommige kiezers vroegen zich af op welke wijze zij gebruik konden maken van hun stemrecht wanneer zij zelf niet in staat waren hun stem uit te brengen en hoe ze iemand konden machtigen wanneer de stempas nog niet ontvangen was. Met name voor mensen die op de verkiezingsdag op hun vakantieadres zouden verblijven, bleek de optie van de schriftelijke volmacht uitkomst te bieden. Ook ontving het Informatiepunt veel vragen over het stemmen door kiezers met een verstandelijke dan wel lichamelijke beperking. In enkele gevallen werd de vraag gesteld hoe iemand die niet in staat is tot het invullen van een stembiljet dan wel een volmachtbewijs, toch zijn of haar stem kon uitbrengen. Meer in het algemeen bleek behoeft te bestaan aan toelichting op de procedure met betrekking tot de twee vormen van volmachtverlening, de aanvraag van een vervangende stempas en

kiezerspas, en de daarbij behorende modelformulieren. Veel burgers vroegen zich af of een volmacht naar civiel recht (in de vorm van een notariële akte dan wel een gerechtelijk vonnis) kon worden gebruikt voor het uitbrengen van een volmachtstem.

5.4. OSV (303)

De tot deze categorie behorende vragen waren meer logistiek van aard. Met name gemeenten en provincies vroegen wanneer de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV) door de Kiesraad via de post zou worden verzonden en welke versie ze dienden te gebruiken. Ook kreeg het Informatiepunt vragen van politieke partijen naar aanleiding van de OSV instructiebijeenkomsten voor politieke partijen, die in december in verschillende provincies georganiseerd werden. Vragen waren er voorts met betrekking tot het controleren van de stukken die voor de kandidaatstelling waren aangemaakt met behulp van OSV. Tot slot hadden enkele vragen betrekking op het gebruik van OSV en de handleiding die daarover was rondgestuurd door de Kiesraad.

5.5 Vaststellen en bekendmaken uitslag (258)

Verschillende burgers en partijen waren op zoek naar de uitslagen van de verkiezingen in hun gemeente, provincie of waterschap, of zochten specifieker informatie op stembureau- en kandidaatsniveau. Voor het eerst bestond voor gemeenten de verplichting om de processen-verbaal met de verkiezingsuitslagen⁴ niet alleen 'op de ouderwetse manier' ter inzage te leggen, maar ook om deze te publiceren op het internet. Burgers die op zoek waren naar uitslagen werden dus vaak hiernaar verwiesen. Hoewel de Kiesraad in het kader van de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen formeel geen organisatorische rol heeft, publiceert hij wel de verkiezingsuitslagen op provinciaal- en waterschapsniveau. Dikwijls werd dan ook gevraagd wanneer deze publicatie kon worden verwacht. Over het uitvoeringstechnische aspect van de het nieuwe openbaarmakingsregime werden veel vragen gesteld door gemeenten zelf. Het was voor een groot aantal gemeenten niet duidelijk welke stukken ze precies moesten publiceren, alsook op welke wijze en voor hoe lang en of de namen c.q. handtekeningen van stembureauleden wel of niet moesten worden weggelaten. Ook kwamen er vragen binnen van provincies, politieke partijen en gemeenten over mogelijke hertellingen en herstemmingen.

5.6 Incidenten (58)

Met name kort voor en op de dag van stemming vonden incidenten plaats. Een relatief groot aantal betrof verkeerd gedrukte dan wel verkeerd bezorgde stempassen. Een ander incident betrof het *ná* bekendmaking van de definitieve verkiezingsuitslag ontdekken van kleine telfouten op stembureau niveau, bijvoorbeeld omdat de totalen van kandidaten waren omgewisseld.

⁴ Dit betreft de processen-verbaal N 10 of in het kader van het experiment centrale stemopneming het daarmee vergelijkbare 'Model II'.

5.7. Tussentijdse vervanging, tijdelijke vacatures, vereisten lidmaatschap (123)

Zoals hiervóór al aangestipt, ging een significant deel van de vragen niet direct over de verkiezingen zelf, maar over de fase ná de verkiezing van de kandidaten. Die fase omvat onder andere de toewijzing van zetels aan kandidaten en hun benoeming door het centraal stembureau, hun toelating tot het vertegenwoordigend orgaan en tussentijdse vervanging wegens bijvoorbeeld ziekte, zwangerschap of het aanvaarden van een onverenigbare functie. Dit speelt in de context van reeds zittende vertegenwoordigend organen waarbij de vraag bijvoorbeeld luidde of de benoemingsprocedure bij voortzetting van de tijdelijke vervanging opnieuw dient te geschieden. Een ander voorbeeld betrof vragen van politieke partijen over de werking van de wettelijke zeteltoewijzing en of partijen daarover van de Kieswet afwijkende afspraken kunnen maken.

6. Samenvatting

In totaal werden er 2958 vragen aan het Informatiepunt gesteld. In de maand maart was het aantal meldingen per maand het hoogst, met 1178 vragen. De drukste dagen in deze maand waren vanzelfsprekend de dagen voorafgaand aan de stemming, de dag van stemming zelf en de daaropvolgende dagen. De meeste vragen zijn telefonisch afgedaan, te weten 1799 (60,8%). Via de e-mail zijn 1156 vragen (39,1%) afgedaan en 3 (0,1%) zijn schriftelijk afgehandeld. Deze percentages zijn vrijwel identiek voor de gecombineerde verkiezingen van 2015. De meeste vragen zijn gesteld door gemeenten (1299 vragen) en burgers (819 vragen), respectievelijk 43,9% en 27,2%. Burgers stelden vooral vragen over de onderwerpen ‘stemmen’ en ‘stemmen bij volmacht’. Gemeenten stelden de meeste vragen over de onderwerpen ‘vaststellen en bekendmaken uitslag’ en ‘OSV’. Het grootste deel van de vragen van burgers werd via de e-mail gesteld. Veruit de meeste vragen afkomstig van gemeenten werden via de telefoon gesteld.

Bijlage 3.

Rapportage waarnemingsmissie Democracy Volunteers

FINAL REPORT

Netherlands Provincial and Water Board Elections
20th March 2019

Democracy Volunteers

16th May 2019

Netherlands Provincial Elections and Water Board Elections

20th March 2019

Final Report on Election Observation

Mission Objectives

1. To objectively observe the electoral process in The Netherlands.
2. To advise the local councils and national electoral bodies on the results of the observation for the improvement of electoral practice within The Netherlands.
3. Support local bodies and national election authorities with constructive feedback on areas of concern so that they may consider remedial action.

Methodology

The mission deployed 6 observers in three teams of two. These were registered with The Netherlands's Ministry of the Interior and Kingdom Relations. These six observers were accredited to observe across The Netherlands. They made 62 separate observations across eight municipalities. This allowed the observer team to also assess four separate Provinces; North Holland, South Holland, Utrecht and Gelderland. The municipalities and the number of observations were:

- Amsterdam: 14
- Arnhem: 6
- Delft: 2
- Leiden: 8
- Nijmegen: 6
- Rotterdam: 10
- The Hague: 5
- Utrecht: 11

All observers received a written and verbal briefing in advance of the deployment. Each observation was conducted in pairs to allow for objective observation and the observers then agreed their opinions of the electoral process before submitting data. The observations generally took between thirty and forty-five minutes per polling station, with the observers asked to ensure that they saw the entire process, which included staff greeting electors on arrival at the polling station. This happened on every occasion.

The organisation of polling stations was extremely well run across the area of observation. Voters could clearly see how to access voting and staff were trained to manage the process. Polls were generally open from 7.30am to 9pm. The teams were asked to observe an opening as well as a closing of a polling station and tour polling stations throughout the day.

Counting began almost immediately, based in the polling stations, before results were transmitted to the central count for checking. The team also attended three of the central counting pilots on the Thursday morning, in The Hague, Rotterdam and Zoetermeer.

Our observer team and electoral experts met with a number of professional and political interlocutors whilst in The Netherlands and we have also included some of the feedback on these meetings in our conclusions.

The Core Team

Dr John Ault FRSA FRGS (United Kingdom) was the Head of Mission for the Netherlands Provincial and Water Board elections and is the Executive Director of Democracy Volunteers.

John has worked in elections throughout the UK and the United States since the 1980s. He has observed on behalf of the OSCE/ODIHR in parliamentary elections as far afield as Kazakhstan and is a former chair of the UK's Electoral Reform Society. He has also been elected to local government in the UK as well as being appointed to the South West Regional Assembly.

He has observed numerous elections for Democracy Volunteers including the Norwegian parliamentary elections, the UK general election in 2017, the Finnish presidential and Dutch elections in 2017 and 2018. He has also been a consultant on the subject of electoral and parliamentary reform in Moldova.

He is an Honorary Research Fellow at the University of Exeter and has previously lectured at Canterbury Christ Church University and the University of Manchester. He specialises in elections and campaigns and has published a number of books on the subject, including his doctoral thesis on electoral campaigning.

Joshua Wakeford (United Kingdom) was the Media Officer of the Dutch Provincial elections and is the Press Officer for Democracy Volunteers and an experienced observer with the organisation.

Joshua has just completed his final year at the University of Manchester. Joshua's role as Press Officer includes handling our communications with the media, sharing the findings of our deployments with the public and raising, where appropriate, the profiles of missions.

His previous deployments include the 2017 UK General Election, several local elections in the UK, and international deployments in Norway, Finland, Sweden and the Republic of Ireland.

Thomas Fidler (United Kingdom) is a PhD History student with the University of Exeter and a borough Councillor in South East England. An observer with Democracy Volunteers since its inception, he served as a media and administrative assistant for the organisation, as well as co-ordinator for foreign organisations that have observed elections in the UK.

Having observed several cycles of elections in the United Kingdom and led several teams on the ground, he has also been involved in the organisation of observation missions in France, Sweden, the Republic of Ireland and the Isle of Man. He has a particular interest in identity politics in the Celtic world with current projects exploring Cornwall and the Isle of Man.

Harry Busz (United Kingdom) is a recent graduate, having gained a BSc in Human Geography at Cardiff University and an MA in International Relations from Exeter University. He has participated in multiple domestic and international observations such as the 2019 UK local elections in Northern Ireland, the provincial and Water Board elections in The Netherlands and the recent UK parliamentary by-election in Newport, Wales.

During his time at university, he wrote his undergraduate dissertation on voter behaviour in the 2016 EU referendum in the South Wales Valleys after choosing to study both political and electoral geographies. His master's degree focussed on the ideologies and key political elites behind the referendum result in the context of political cleavages in UK politics. Now working in economic development and regeneration in local government, Harry has also written briefing papers for Democracy Volunteers whilst acting as the editor of the organisation's sister website, The Election Observer.

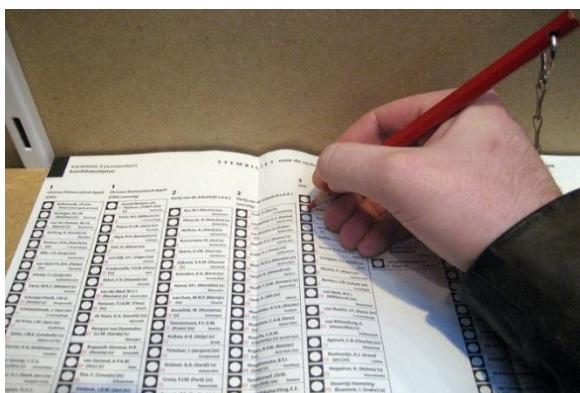
FUNDING

All of the 6 observers deployed to The Netherlands for the observation of the 20th March parliamentary elections did so at their own cost, or they were supported from general funds of the organisation. This was arranged by Democracy Volunteers, and this covered their travel to The Netherlands, accommodation and internal transport. No finance was sought, or received, from any party, whether internal or external to The Netherlands, for the observation, writing of the Preliminary Statement or this Final Report. Our observations are wholly independent of any institution.

The Electoral System

Elections in the Netherlands take place for five levels of government: The European Union, the state, the twelve provinces, the twenty-one water boards, and the 355 municipalities, as well as the three public bodies in the Caribbean Netherlands. Since universal suffrage was introduced within the Netherlands, elections have taken place on the basis of an open party list system of proportional representation (PR)¹, with preferential voting. This open ballot structure means voters can select the list candidate they prefer and do not have to vote for the first candidate on a party's list. Instead they can select a candidate lower down the list. Moreover, voters can also cast a blank vote which is included in the turnout despite no preference for party or candidate having been expressed. With the single exception of the Senate, which is made up of 75 members elected by the States-Provincial based on the population size of each province, following the provincial elections, all elections within the Netherlands are directly elected.²

Every Dutch citizen aged 18 or over has the right to vote³ in elections for the European Parliament, the House of Representatives, and the provincial and municipal elections. All voters casting a vote must show identification, which must not have been expired by more than 5 years on election day. Non-Dutch and non-EU citizens are entitled to vote in municipal elections provided they have legally resided in the Netherlands for at least five years. Whilst EU citizens living in the Netherlands are, however, entitled to vote in municipal elections and European Parliament elections straight away.⁴ Everyone entitled to vote receives a polling card, which is taken with the voter to the polling station on the day. There are two different systems; the call-to-vote card (*oproepkaart*) or a voting pass (*stempas*). These two cards are now

synonymous – all voters can vote at any polling station within their municipality, though there are some exceptions during water board elections. Although voting machines had been used for some years, a concern over their security has caused a return to the ballot paper and the red pencil, with electronic voting banned in 2007 and electronic vote counting

¹ Netherlands Institute for Multiparty Democracy & Instituut voor Publiek en Politiek (2008), 'The Dutch Political System in a Nutshell', p. 22 (online)

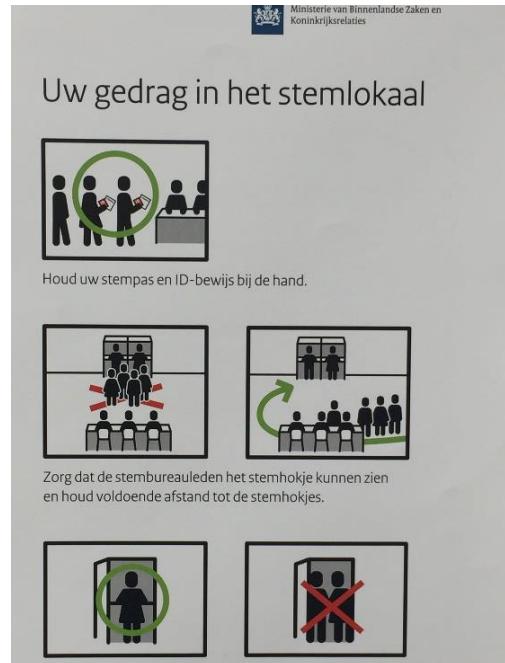
² <https://english.kiesraad.nl/elections/elections-of-the-senate>

³ Voting is not compulsory

⁴ Netherlands Institute for Multiparty Democracy & Instituut voor Publiek en Politiek (2008), 'The Dutch Political System in a Nutshell', p. 24 (online)

stopped for the 2017 general election. To vote, voters manually mark the box of the candidate they wish to vote for on the ballot paper with a red pencil.

For all elections, polling is organised on the basis of municipalities, with each municipal executive responsible for the organisation of the elections⁵. In each municipality there are multiple voting stations, all of which open at 7:30am and close at 9:00pm, usually in the form of communal buildings such as churches and schools. There is a three-person committee at the polling station, whose duties include collecting polling cards and handing out ballot papers.

There is official recognition that Family Voting is an issue and attempts are made to limit it.

Previously by law, no fewer than 25% of the total number of polling stations must have been in buildings accessible to voters with a physical impairment and be in an easy location for such voters⁶. This was now increased to an aspirational, if not enacted expectation, that 100% of all polling stations should be accessible to those with physical disabilities. Moreover, these voters have the right to additional assistance to vote from a person of their choosing, although the OSCE notes that the ‘interpretation of this provision varied in some jurisdictions with assistance only possible from an election official’⁷. Additionally, although there is no prevention in law on the right to vote for those with mental disabilities, unlike voters with physical disabilities they are not allowed assistance in the voting booth.

Provincial Elections

For the upcoming provincial elections, the aforementioned is similarly the case. Voters are entitled to vote in provincial elections providing they are a resident of the province concerned on nomination day, possess Dutch nationality, and are 18 years or over on election day.

Voters elect the members of the States-Provincial in the twelve provinces of the Netherlands in elections which take place every four years. Unlike a general election, a snap election for

⁵ Kiesraad, ‘Elections of the provincial council’ (online), Available at: <https://english.kiesraad.nl/elections/elections-of-the-provincial-council>

⁶ Ibid.

⁷ Office for Democratic Institutions and Human Rights (2017), ‘The Netherlands Parliamentary Elections 15 March 2017, OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report’, p. 2

provincial elections is not possible; instead after an early resignation of a Provincial-Executive, a new one has to be formed on the basis of the existing party-political make-up of the States-Provincial⁸.

The results of the provincial elections are calculated for each province. A quota, the number of votes that entitles a party to one seat, is established once the number of valid votes is known. It is worked out by the number of valid votes divided by the number of seats in a province; therefore, the higher the turnout the higher the quota, increasing proportionally. In provincial elections, any leftover votes for each party are distributed using the ‘highest average method’ or D’Hondt method in order to allocate the remaining seats. This method uses the highest average number of votes per seat, calculated by the number of votes divided by the number of seats⁹, with the first available seat going to the party with the highest average number of votes per seat and so on until all the remaining seats have been awarded. It is worth noting that due to the D’Hondt method parties previously were able to link their lists together so that their leftover votes are included together, thus increasing their chances of acquiring an available seat. This was usually between two smaller parties and a result of close political views. However, this has recently been abolished.

The results are announced by ANP Netherland National News Agency on the evening of election day itself.

⁸ *Netherlands Institute for Multiparty Democracy & Instituut voor Publiek en Politiek* (2008), ‘The Dutch Political System in a Nutshell’, p. 22 (online)

⁹ Number of seats as derived from the quota.

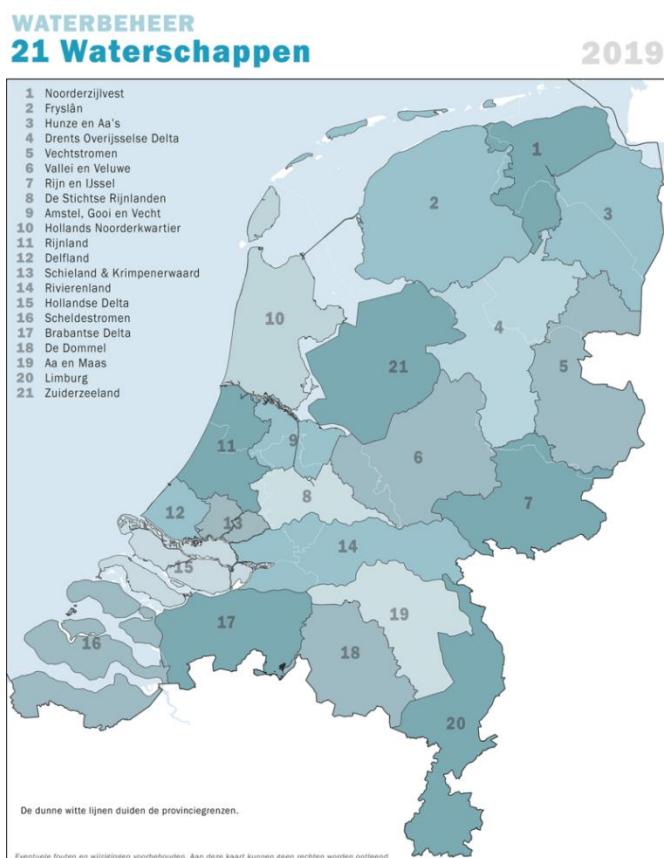
Water Board Elections

The Dutch water boards (*waterschappen* or *hoogheemraadschappen*) are regional governmental bodies tasked with managing water barriers, waterways, water levels, water quality, and sewage treatment in their respective regions¹⁰. There are presently 21 water boards in the Netherlands, many of which cover several municipalities and can even cover areas in two or more provinces.

Water boards within the Netherlands are given importance due to the significance of flooding, in particular, in the country. Flood control is a national priority due to the fact that approximately 26% of the Netherlands is at or below sea level, there is historical precedence for coastal and river flooding, and there remains about two-thirds of the country vulnerable to flooding in an increasingly densely populated Netherlands. Water boards regulate how much and in which areas public money is spent on, for instance, maintaining water quality through wastewater treatment and maintaining the area's flood defences.

Dutch water boards hold elections, levy taxes, and act independently of other government bodies. Each have an elected general administrative body (*hoofdingelanden*), an executive board¹¹ (*hoogheemraden*) elected from the *hoofdingelanden*, and a chair (*dijkgraaf*) appointed by the government for a period of six years.

The 2019 Dutch water board elections will take place on the same day as the provincial elections, the 20th of March. Similarly, to other elections in the Netherlands, the water board elections have an open party list system using proportional representation. Residents aged 18 and over can vote, and elections take place every four years. Since 2015, residents now vote in person rather than by post over a period of two weeks, as had occurred prior the 2015 water

¹⁰ Dutch water boards are not responsible for the water supply to the general public and are therefore not considered a utility.

¹¹ The *hoogheemraden* traditionally represent five types of water users: the local population (residents), industry (factories and industrial buildings), municipalities (urban areas), farmers (agricultural land), and public parks.

board elections. Unlike other elections, however, only the board members of the ‘inhabitants’ category are directly elected, with board members representing the other three categories (agriculture, nature, and commercial) appointed by representing organisations, such as the Chambers of Commerce, which would represent the commercial category.

Changes to counting

The counting of the votes in the Netherlands is done immediately after the polling stations close at 9pm, and is normally completed locally by the municipality.

The 2019 provincial and municipal elections trialled Central Counting for the counting of votes at municipal level at one or more locations in 76 municipalities. After the polling stations closed, the number of votes were counted only per party to determine a preliminary result for each party and, compared to the normal procedure, all the ballots were sealed and then transported to a central location the day after (Thursday 21st of March) where a new team counted the number of votes per candidate. The introduction of this trial has been argued for in order to create a more transparent, controllable, and trustworthy counting process. The need for a change is reasoned to be due to: a belief that counting should be done by a separate team and not the same polling station staff who have worked from 7:30am to 9pm; that Central Counting could be conducted in buildings with the necessary facilities, and that it lessens the likelihood of a recount. It has been contended that earlier trials of Central Counting in the Netherlands since 2014 have shown that it gives a more transparent and trustworthy result but comes at the cost of increased organisation and expense.

The Minister of the Interior believes the aforementioned benefits outweigh the extra organisation and cost. Following on from the 2019 trial in vote counting, it is planned that an amendment¹² in the Elections Act to incorporate Central Counting will come into force before the 2021 parliamentary elections^{13 14}.

¹² Amendment currently being written

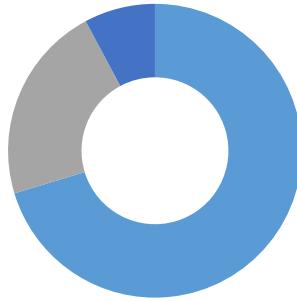
¹³ Factsheet on the Central Counting of votes provided by the Ministry of the Interior and Kingdom Relations

¹⁴ Temporary Experimentation with Ballots and Centralised Vote Counting Act provided by the Ministry of the Interior and Kingdom Relations

Results of the Observation

The observers answered the following questions in order as they progressed with each observation at each polling station:

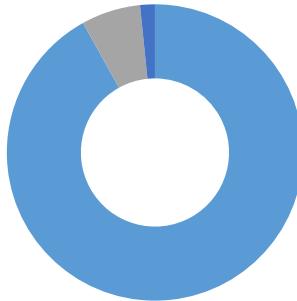
Q1. Is the Polling Station clearly signposted from the pavement?

■ Yes ■ No ■ Other

QUESTION 1: In only 76% of cases were polling stations properly signposted from the street. Generally, signage was good but many polling stations often had small signs which were not obvious.

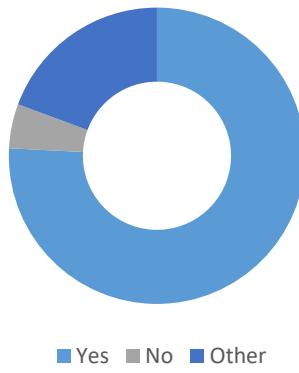
Q2. On entering the Polling Station is it clear where the voter should report to?

■ Yes ■ No ■ Other

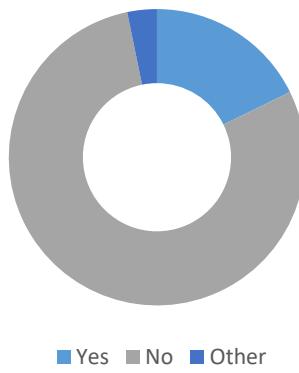
QUESTION 2: In 92% of cases, observers did not identify problems with where voters should report. In some buildings multiple polling stations were distributed around several parts of buildings making it potentially challenging to find the relevant area.

Q3. Was it clear how disabled voters would access the Polling Station?

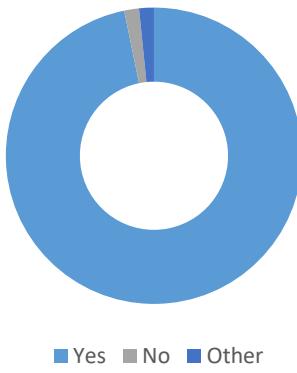
QUESTION 3: 76% of observations indicated that access to the polling station was clear. Another 5% suggested that the disabled access was available however this was not clearly signposted. 19% identified other issues which included the clarity of signposting, the positioning of polling booths, and accessibility within the buildings themselves.

Q4. Did the polling staff ask to see your ID on arrival?

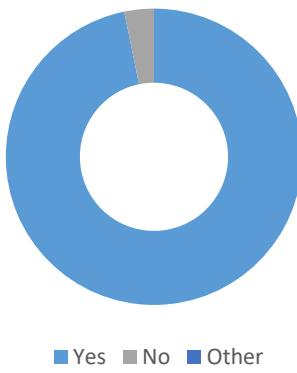
QUESTION 4: 18% of presiding officers did check the ID of observers on arrival. 79% did not. Staff were invariably welcoming to the observers. 10% of the time observers had their details recorded concerning their attendance whereas in 90% of cases no evidence of the observation mission's presence remained.

Q5. Are there three staff on duty in the polling station as you arrive?

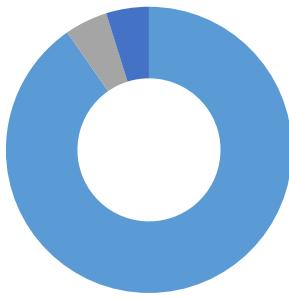
QUESTION 5: 95% of polling stations had the required three members of polling staff on duty when observers arrived at the polling station.

Q6. Is the Ballot Box clearly sealed with cable ties/locks seals etc.?

QUESTION 6: In 97% of occasions the ballot boxes were correctly sealed. On one occasion both ballot boxes, both for the Provincial elections and for the water board elections were unsealed. On another a padlock was available but simply rested on the top of the box.

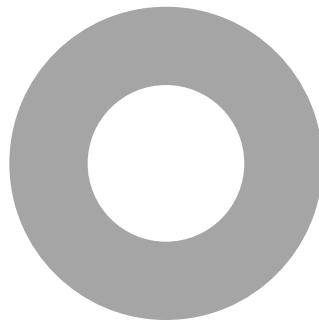
Q7. Each Polling Booth should be equipped with a small poster explaining how to vote, how to fold the ballot and a red pencil.

■ Yes ■ No ■ Other

QUESTION 7: Generally, this rule was well observed but on some occasions some parts of the polling booth equipment was missing.

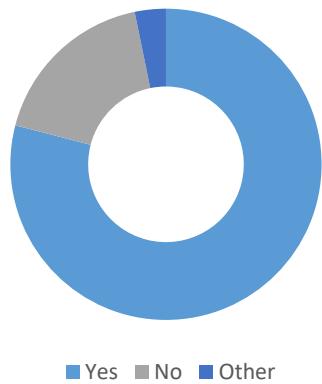
Q8. Are there any political leaflets in sight or on the way to the polling booth. This can include lists of councillors etc.

■ Yes ■ No ■ Other

QUESTION 8: We saw no evidence of political activity in polling stations. We also noted, in the case of The Hague, that the polling station in the council building had been moved compared to 2018. This meant that any lists of councillors were no longer in sight in the polling area.

Q9. Each polling booth should be equipped with a small poster about the secrecy of the ballot.

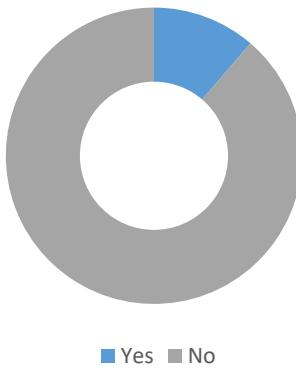

QUESTION 9: Democracy Volunteers consistently sees evidence of ‘family voting’ in western democracies and we feel The Netherlands tries, by use of the below poster, to discourage and help the public, and staff, identify it.

We generally saw these posters on display across the areas of observation but more work could be done to ensure they are in place.

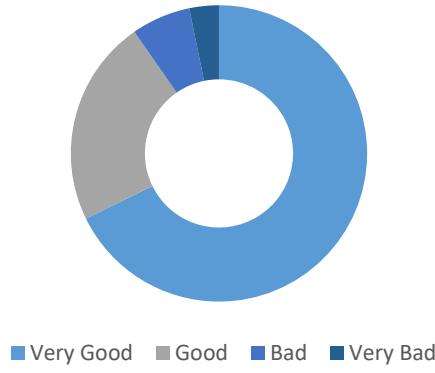
Q10. Was there evidence of 'family voting' in the polling station?

QUESTION 10: In 11% of polling stations, our observer team identified so-called ‘family voting’. The observer group observed some 1956 voters enter polling stations during their observations. This meant that only 0.4% of voters were affected, or involved, in family voting. This is significantly lower than we see in other Western European countries such as the UK.

There is insufficient evidence to suggest that this was associated with any particular ethnic group.

Q11. Overall how do you rate the quality of this polling station

QUESTION 10: Observers were asked for an overall rating of the polling station they had attended. 68% of polling stations were reported to be ‘Very Good’, 23% ‘Good’, 6% ‘Bad’, and 3% ‘Very Bad’.

CONCLUSIONS

There are six areas that the observer team felt that the Dutch authorities should consider further action following the observation on 20th March. They were:

- Accessibility to Polling in the Netherlands
- Proxy Voting
- The Ballot Paper
- Central Counting
- Dual Elections
- Queuing

Accessibility to Polling in the Netherlands

Previously, the requirement in the Netherlands was that 25% of all polling stations should be accessible to voters with disabilities. However, this commitment has now been replaced to require all polling stations to be accessible. It is clear that, in practice, this is not the case. Of 62 polling stations observed in the Netherlands, our observers found 15 (24%) to be inappropriate for use by disabled voters. Accessibility issues at these polling stations included: staircases or steps; narrow entranceways; heavy doors; tall booths, and tight spaces within the polling station.

Figure 1, in a Rotterdam polling station, shows two polling clerks wearing green tabards in order to identify themselves to voters.

The necessity for all polling stations to be accessible is somewhat alleviated by the ability for voters in the Netherlands to cast their ballot at a large number of polling stations. Further, all polling stations in the Netherlands are mapped online, with indications for voters based on how accessible they are. In providing this information, consideration should be given to how accessible they are for voting. Many buildings were in theory accessible, but rooms were too small to be used as polling stations which are practical for disabled voters.

In addition, the large size of the ballot papers was also something of a barrier to accessibility. Our observers found the process of voting – from a voter receiving their ballot paper to placing it in the ballot box – took a considerable length of time in comparison to other systems. The ballot paper appeared difficult for voters to unfold and refold, even for those without a disability.

Voters with physical disabilities are able to receive assistance from polling station staff only. Those with mental disabilities may also seek assistance from polling station staff, although,

unlike for those with physical disabilities, it is not permissible for polling station staff to enter booths with voters with non-physical disabilities.

Our observers witnessed several cases of voters being assisted in the process of voting. Our observers found the green tabards (pictured above) to be an extremely useful way for polling station staff to make themselves clearly identifiable to voters. This may be an effective way to discourage family voting, as other voters can clearly see that anyone being assisted in voting is being done so in an official capacity, and thus assistance does not lead to the impression that voting together is permissible.

Proxy Voting

Proxy voting is defined by the OSCE Election Observation Handbook (2010) as:

'Where a person receives a ballot on behalf of another person and votes on their behalf, usually with their prior knowledge. In some jurisdictions, proxy voting is permitted, providing that the proper documents have been completed¹⁵.'

Although legal in many countries, proxy voting is highly vulnerable to electoral fraud. This is due to the high levels of trust one must place in one's proxy, with no assurance that the proxy will act faithfully on their wishes when casting their ballot paper. Furthermore, the practice leaves an election open to issues surrounding the potential buying of votes by fraudulent actors and vote gathering, although there is no suggestion of this through our observations. Finally, the use of proxy votes necessarily ends a citizen's ability to cast a secret ballot, which is crucial to abiding by Article 25 of the International Covenant on Civil and Political Rights which seeks to protect the 'free expression of the will of the electors¹⁶'. As such, proxy voting can be seen to undermine the secrecy and equality of any vote.

In the Dutch context, voters are eligible to appoint a proxy to vote on their behalf by signing the reverse of their voting pass (stempass) and simply handing this to their proxy. Through this process the voter's pass 'has thus been converted into a certificate of authorisation¹⁷'. In addition to this, the proxy must supply an identity document belonging to the voter, although no prior application, or justification, is required to cast a ballot in this way. Each proxy is allocated two authorisations in any given election, contributing to the liberal nature of this process¹⁸. Throughout the population, eighty-four per cent of voters believe proxy voting should be allowed, with only nine per cent being against it¹⁹.

The frequency of proxy voting in The Netherlands has been historically high with fluctuations in the prevalence between elections and between different economic, social and religious groups²⁰. As noted by the OSCE, after attending the 2017 parliamentary elections, the way this

¹⁵ OSCE/ODIHR (2010) Election Handbook. 6th edn. Available online at:<https://www.osce.org/odihr/elections>

¹⁶ ICCPR (1966) International Covenant on Civil and Political Rights. Available online at:
<https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/ccpr.aspx>

¹⁷ (Ministry of the Interior and Kingdom Relations, Section L14 p.57, 2019)

¹⁸ Jacobs, B. & Pieters, W. (2009) Electronic Voting in the Netherlands: from early Adoption to early Abolishment. Foundations of Security Analysis and Design V.

¹⁹ Schmeets, H. (2011) Many Dutch vote by proxy. Available online at: <https://www.cbs.nl/en-gb/news/2011/09/many-dutch-vote-by-proxy>

²⁰ van der Kolk, H. (2014) Over het aantal volmachtstemmen.

allows voters to participate in elections is ‘at odds with the OSCE commitments and other international standards²¹.’

Although it was generally agreed during multiple meetings held between Democracy Volunteers and Dutch interlocutors that the practice holds general support from Dutch citizens, its widespread use is worrying. It was believed that around thirty per cent of votes cast by proxy were done so under the conditions where the voter had not specified which political party or candidate, he/she wished to vote for. Discussions were also held concerning the benefits of the practice regarding increasing voter turnout, especially whereby particular sections of the population would otherwise be unable to participate due to employment, for example in fishing communities. Yet it was noted that the prevalence of the practice was high and that there were likely to be some citizens misusing the system.

Throughout polling day Democracy Volunteers observers identified numerous cases of formal proxy voting where voters attended with the relevant documentation to cast up to two proxy votes on behalf of others.

The Ballot Paper

The size of the ballot papers in The Netherlands continues to be of concern for the observer group, especially in the context of an election where two ballots are issued to each voter for the two elections being conducted. As we identified in 2018, ‘Ballot Papers in The Netherlands are the largest our observers have seen in Europe despite the electoral system being very similar to others used in other parts of Europe.’²² We believe the size of the ballot, in this case, creates several challenges associated with its size. They are:

- Queueing can form in some polling stations due to lengthy periods in the booths
- The secrecy of the ballot is challenged because voters can be seen choosing sections of the ballot
- Ballot boxes are very large and heavy
- Environmental concerns about the scale of the ballot paper
- Counting is much lengthier and ballots are cumbersome when bundled.

As we have previously reported, when observing the municipal elections in 2018, ‘Norway uses a very similar open list voting system for its parliamentary elections, as can be seen in our report from September 2017. Norway uses a system by which the elector chooses the party ballot of their choice, in secret, and then casts a vote on that one ballot for the candidate of their choice. This is conducted behind a curtain to ensure secrecy. If authorities, parties and the public are exercised, as they seem to be, concerning the size of the ballot, this could be one solution, worthy of further research²³.’

²¹ OSCE/ODIHR (2017) The Netherlands: Parliamentary Elections 15 March 2017. OSCE/ODIHR Election Assessment Mission Final Report. Available online at: <https://www.osce.org/odihr/elections/netherlands>

²² <https://democracyvolunteersdotorg.files.wordpress.com/2018/04/netherlands-mear-2018-final-report.pdf>

²³ Ibid.

We understand from meetings with the Ministry of the Interior that tests were conducted during the municipal merger elections in November 2018, and a letter will be sent to the lower house of parliament suggesting methods of improving the ballot paper in the future.

However, we also feel that, as well as the possibility of evaluating the efficacy of the Norwegian method of voting, the Dutch authorities should also consider assessment of the Finnish voting methodology. Democracy Volunteers observed both the Finnish presidential elections in January 2018 and parliamentary elections in April 2019. Finland uses the same system of open list voting as The Netherlands.

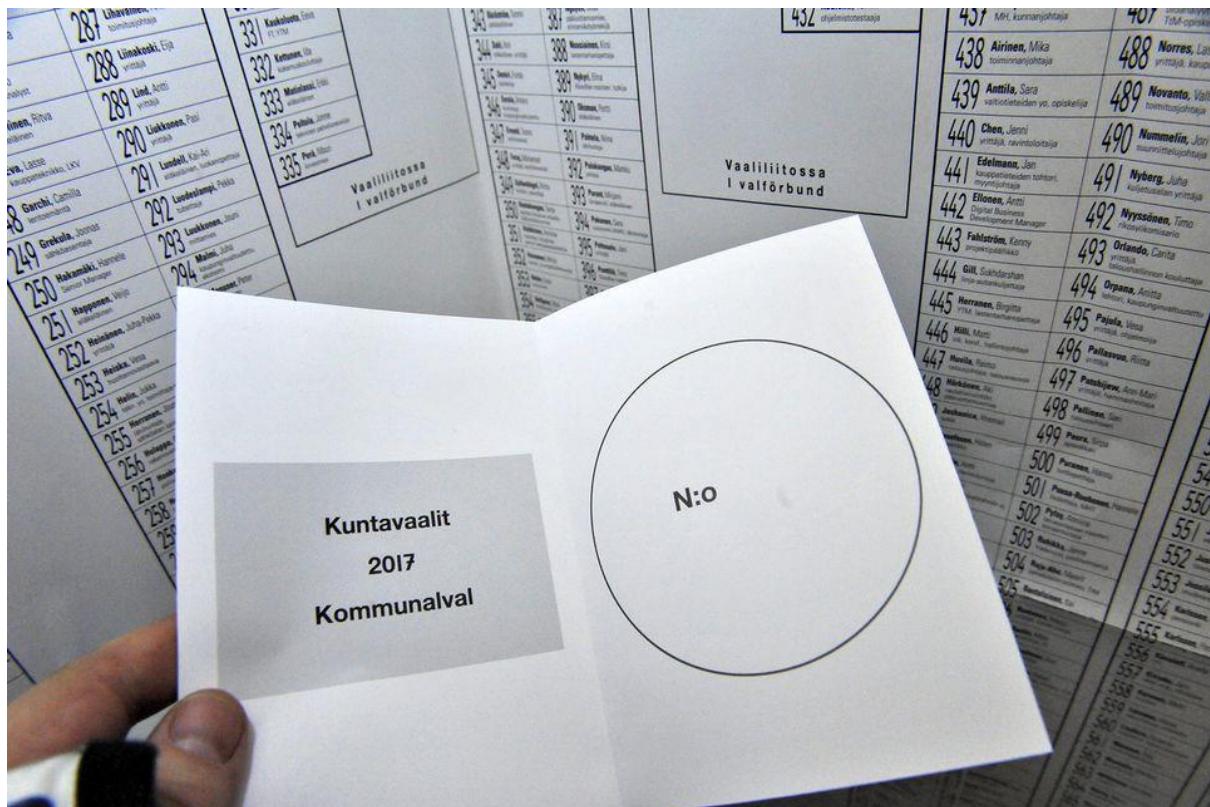

Figure 2 The ballot paper in Finland allows the voter to simply write the number of their choice, and the polling booth is equipped with a large list of candidates

However, instead of a large ballot paper, as in The Netherlands, a large list of numbered candidates is displayed in each polling booth. Once the voter has chosen their preference they simply mark the number of their preferred candidate on the ballot paper, in the central circle. This means that ballot papers are much more manageable, queueing is almost never seen, the process of counting is considerably quicker, and the extra costs of large ballot boxes and the increased costs of printing can be reduced. Indeed, in Finland all ballot papers are the same across the country as the voter is only expected to write down the number of their preferred candidate.

Centralised Counting

As part of our deployment, Democracy Volunteers were keen to observe the piloting of centralised counting the day after polling. Transferring ballot boxes from each polling station to a central counting location is a familiar practice elsewhere, and is the accepted process in

the United Kingdom. The current system in use in The Netherlands requires polling station staff to count ballots in each polling station at the close of poll.

Concerns have been raised that this system is not sufficiently transparent, with little attendance from parties, or the public, to observe the counting process. Further concerns were raised in our meetings with interlocutors regarding the accuracy of counting from tired polling staff, who were required to count votes following a long period of administering the voting process during polling day. The intended consequence of counting the day after polling day in a centralised location was to have:

- A more transparent counting process
- A more controllable counting process
- A more trustworthy result²⁴

However, from our observations, Democracy Volunteers felt the potentially beneficial objectives were undermined somewhat by the conducting of a preliminary count in polling stations at the close of poll (which were then made public), giving a close indication of the result. In relation to transparency, this meant the initial handling and counting of ballots continued to take place in the relative secrecy of the polling station, in the presence of just a small number of polling staff with very few, if any, outside observers. In addition, the final counting of votes in the centralised location was also poorly attended by the public, observers or parties as it would take a considerable number of trained observers to provide effective oversight of hundreds of counters conducting their work. This lack of attendance is potentially as a result of the announcement of a preliminary result on the previous evening, reducing interest in the final count. This is also important for public confidence in the process. If an occasion arises whereby the final count of votes is somewhat different to the preliminary results published previously, this is likely to lead to the questioning of the legitimacy of the process.

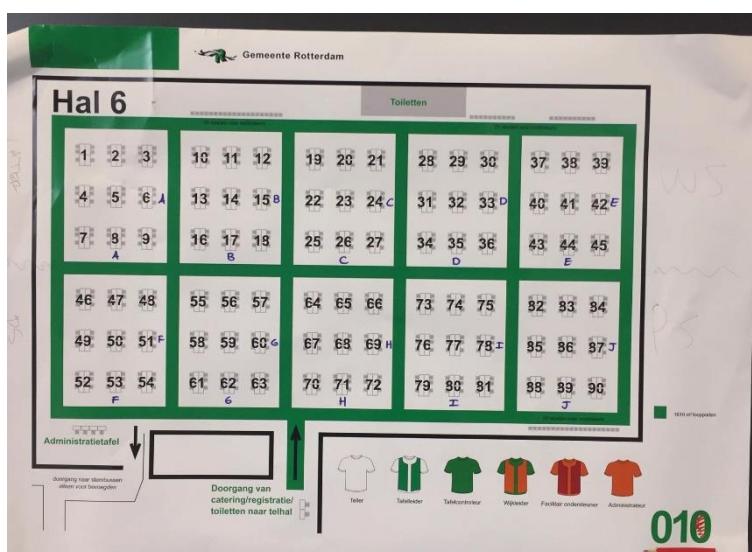

Figure 3 Count centres took a standard form with small groups of counters sat around numerous tables. This was difficult to evaluate for independent observers or any public attending.

The central counts did seem to identify notable discrepancies in the counting from the previous evening so this would suggest that the counting was improved when conducted the next day. We felt the layout of the counting also allowed administrators easy access to all the counters working at small tables but did not lend itself to transparent assessment.

²⁴ Ministry of the Interior and Kingdom Affairs Briefing

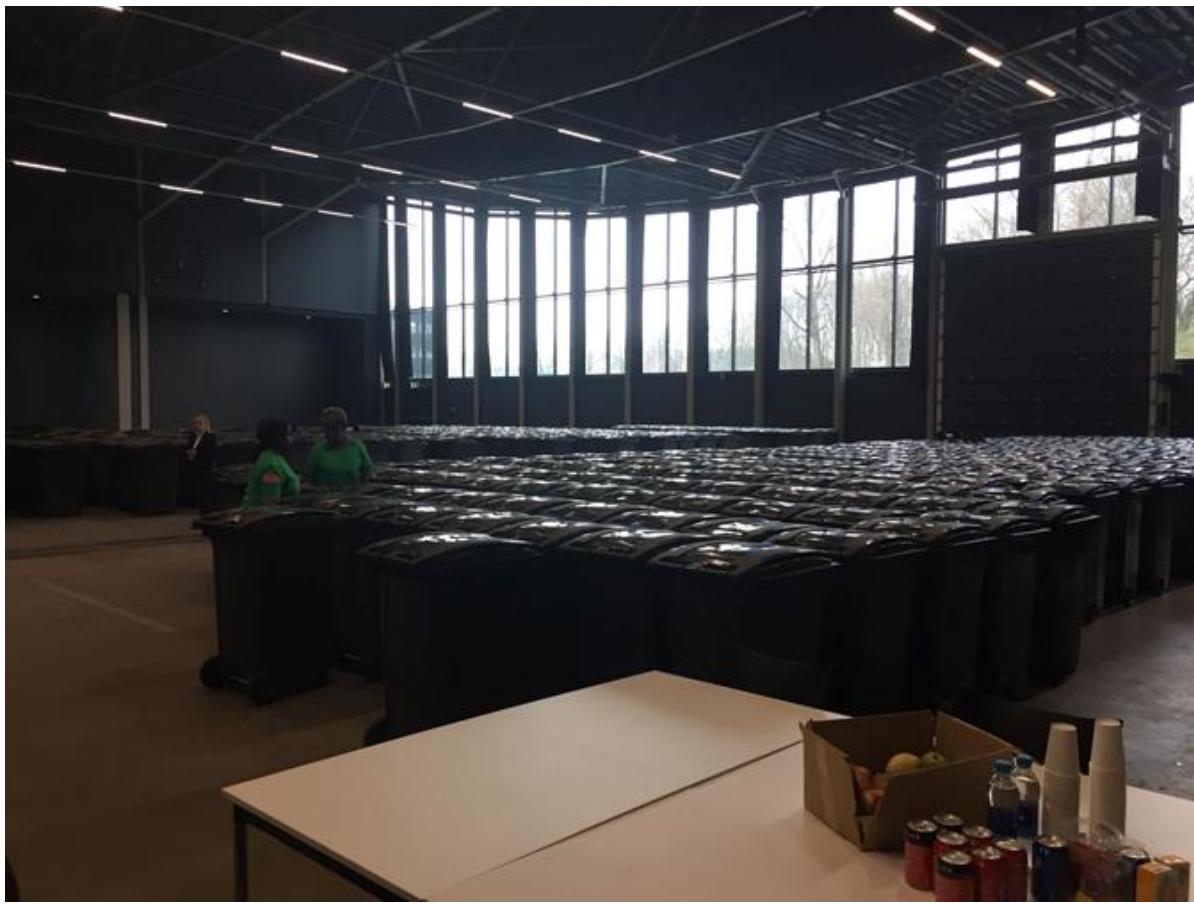

Figure 4 Ballot boxes in Rotterdam arrived overnight and were stored in a large holding area. They were brought into the counting hall, opened and counted.

In Rotterdam, concerning logistics, a large number of counters recruited for the process in the centralised counting location did not arrive as expected on the day. In order to increase the number of counters, those who did arrive were encouraged to ask people they knew whether they were available to help in counting. It was unclear what precipitated this necessity for extra, untrained, staff. This decision to bring in new staff was concerning given the absence of training and political vetting for these staff.

The counting of ballots at Zoetemeer was generally well organised and well conducted. On arrival staff recorded the team's names and explained the process to them, giving them a tour of the counting centre, this was also done in The Hague. Staff explained that all ballot boxes had arrived overnight and had been stored securely but that in some municipalities the incorrect ballot papers for the water board elections had been used, particularly in those that are situated on the borders of multiple water board areas, which was causing some difficulties. The use of different coloured vests to denote the different roles of staff was effective and along with the system of red and green flags allowed for ballots to be moved around and counted efficiently. However, limited space meant that there was insufficient room to easily move between tables and that ballots were often counted on the floor. Counting staff communicated to us that they thought that the size of the ballots contributed to this problem as there was often not enough space on the tables. Each table counted one party at a time from their ballot box apart from when counting smaller parties. When questions were raised regarding the validity of ballots, senior staff were quick to respond and well prepared with the appropriate information.

At two count venues, whilst being made extremely welcome by staff, observers were escorted throughout their observations which, we would argue, limits their capacity to act independently and make their own observations undisturbed.

Finally, and perhaps the most concerning aspect of the central counting process, was the absence of transparency concerning the tabulation process which happened once the votes had been counted manually. Although there was no evidence of foul play, one of the significant benefits of unimpeded observation is the independent evidence that the process is transparent.

In the case of Den Haag the process of tabulation was conducted behind closed doors with a security guard preventing access to the room where it took place. We would therefore question how this afforded greater transparency than counting in polling stations where this information can be seen and then transmitted.

Dual Elections

As with 2018, two separate elections were being conducted on the same day. As part of our interlocutor discussions we discovered that this was welcomed by the water boards as there was a belief that the Provincial elections being held on the same day would increase turnout.

This may well be the case but observers noted on numerous occasions some confusion in polling stations concerning which ballot box to place the ballot paper in. Oddly, the colour coordination of box and ballot, which would have been a logical way of ensuring ballots were placed in the correct box, meant that blue ballots were placed in non-blue boxes. This was commented on by a number of electors to our observer group.

Another, arguably more challenging, aspect of voting in a dual election on the same day is that the boundaries for the water boards were not always contiguous with those for Provincial voting. This meant, bearing in mind voters are generally encouraged, and aware, that they can vote at any polling station in their municipality, that on numerous occasions voters were issued with a provincial ballot but not a water board ballot because they were not in the correct polling station for both. This caused confusion at times and staff were effectively powerless to assist voters other than to issue them with the provincial ballot and ask them to go to another polling station for the water board election.

Queueing

Observers noted the popularity of central polling stations and the convenience that is offered by polling in railway stations and other central areas. Indeed, the observer group believes this contributes to increased turnout. However, at busy times it also leads to challenging waiting times for voters – we observed waiting in excess of 30 minutes at times at some polling stations. We note this but feel that this is partly caused by the size of the ballot paper as much as any other aspect of the voting process.

Figure 5 The polling station at Bibliotheek (#20 and #123), in Rotterdam, was especially busy in the early evening when we attended. Hundreds of voters were waiting in line to vote and with limited polling booths this made the process extremely slow for voters.

RECOMMENDATIONS

Accessibility to Polling in the Netherlands

100% accessibility at polling stations is a stated objective of the Dutch Government and electoral administrators. This is a positive and appropriate decision, but one which is difficult to deliver, in reality. Many public buildings can be retro-fitted with ramps and equipment to facilitate access but this is not always the case. In some cases, polling booths which were designed for access were located in such a way that they were not accessible. Some polling stations were in extremely large buildings with long walks from the front door to the polling booths. These would limit access to those who have mobility issues if not a disability. However, we would recommend the following:

R1 More consideration should be given to accessibility issues when choosing the location of polling stations and/or the rooms within polling stations where voting occurs²⁵.

R2 All polling stations should be fitted with at least one polling booth which is lower for wheel chair access.

R3 At least one polling booth should be fitted with a light.

R4 Ensure that all polling booths are positioned in such a way that access is obvious and wide to allow ingress by the voter.

R5 If the ballot continues to be so large we would recommend that magnifying glasses are available as the print can be quite small.

R6 The online map of polling stations should be kept up-to-date with detailed information regarding the practicalities of voting in each station. By being specific about the limitations in each station, voters will be able to make an informed choice about which polling station is their nearest and most appropriate to attend. Polling stations which are inaccessible for a voter with one disability may be entirely accessible for another.

Proxy Voting

After several meetings with our Dutch interlocutors ahead of the election, and observing polling stations across the country, Democracy Volunteers would make the following suggestions concerning proxy voting:

R7 Increase the mobility of ballot boxes – In order to reduce the impact of proxy voting, an increased number and mobility of ballot boxes is recommended. This would aid in easing the voting process for citizens who could normally not reach a polling station due to work commitments or have a lack of mobility. This is especially recommended for prisoners as proxy voting is their only option at the present time.

²⁵ Some councils give information about accessibility online. However, this assumes that some of those accessing polling stations have full access to the internet to research this.

R8 Reduce the number of permissible authorisations – so that each proxy presently being allowed two certificates of authorisation, should be reduced to just one. This could help to discourage the practice and reduce overall cases.

R9 Pre-election voting methods – By allowing citizens to vote prior to the election, for example through the implementation of early voting at set locations, proxy voting could be reduced.

R10 Advanced checks – By ensuring advanced notice and the provision of a citizen's justification to vote via proxy, the practice could be reduced.

The Ballot Paper

Whilst the size of the ballot paper has become normalised and accepted by voters in The Netherlands, we continue to be aware that electoral administrators have indicated their ongoing concerns about this aspect of the electoral process. In 2018, we recommended 'that Norway uses a very similar open list voting system for its parliamentary elections, as can be seen in our report from September 2017. Norway uses a system by which the elector chooses the party ballot of their choice, in secret, and then casts a vote on that one ballot for the candidate of their choice. This is conducted behind a curtain to ensure secrecy. If authorities, parties and the public are exercised, as they seem to be, concerning the size of the ballot, this could be one solution, worthy of further research²⁶.' Indeed, we are aware that in November the Dutch government acted on this advice and trialled the 'Norwegian' model. However, we have one further recommendation:

R11 We suggest that an opportunity be found, ahead of the 2021 elections, to trial the Finland model of voting. We would be happy to redeploy to monitor the effectiveness of this system in the Dutch context.

We believe this trial could be potentially transformational in the way elections are administered in The Netherlands seeing how change to the electoral system, making the ballot paper universal, smaller and more accessible as well as being simpler to count and bundle. It could even dispense with the necessity of the large central counts which are presently becoming more likely.

Central Counting

Central counting appeared to present significant logistical challenges to councils, primarily in the recruitment of staff and ensuring their attendance at the counting venue. We felt the various counts we attended were public and accessible. However, a number of challenges occurred to the team of observers, these especially focused around transparency. We therefore suggest the following as a way forward with central counting if this becomes the norm in Dutch elections.

R12 Only trained staff should be allowed to count at the central counts.

Venues were often in remote areas, without easy access for local residents, who could more readily attend their local polling station.

R13 Venues should be more central and accessible.

²⁶ <https://democracyvolunteersdotorg.files.wordpress.com/2018/04/netherlands-mear-2018-final-report.pdf>

Observation, whether by the public or observers did not make the process transparent, as counting would take place with pre-sorted piles. This was because the preliminary count had occurred the night before, and so the central count was, in essence, a recounting of the votes from the night before.

R14 Consider the polling day count at the polling station as simply being a verification of the vote to check the tally of those ballots issued and those deposited in the ballot boxes.

Or

R15 Dispense with counting in polling stations and hold counting at central venues on the night of the election, or the day after, with entirely new staff or the same ones the day after. Any arising issues could be discussed with those that have conducted polling the previous day.

We were also concerned about the access to the process for observers. Whilst we were given complete access on polling day to the voting process and to ministry and municipal officials that were available, we felt that the restrictions placed on observation access should also be addressed.

R16 Accredited observers should be given unrestricted, and unescorted, access to the counting process.

R17 Accredited observers should be given access to the tabulation process so that the process can be analysed independently.

Whilst we understand these central counts were simply pilots we also believe the layout of the count could also have been something that could have been piloted. Looking at Figure 6, below, it could be possible to arrange the counting in such a way as to make counting more transparent.

R18 Consider different layouts of central counting centres to allow greater transparency for observers, parties and the electorate.

Figure 6 Counting in the Republic of Ireland allows parties, observers and the public clear ways of observing the counting process conducted by the counting staff - we believe this could lead to even greater transparency in The Netherlands

Dual Elections

Whilst we appreciate the benefits previously identified of a combined poll for the Provincial and water board elections in terms of turnout, we believe there was some, if not extensive, confusion between the two votes. In some cases, voters, because of their own status, were afforded just the vote for the water board and other occasions they were only issued with a Provincial ballot paper because they had entered a polling station which crossed boundaries between the water boards but were within one Province. We also identified issues where voters had clearly been issued with the incorrect ballot (as was the case in Zoetermeer). This both led to some annoyance at times and some inconvenience for the elector, but also potentially ballots being wasted as they were cast in the wrong area. We would recommend, when possible;

R19 Elections for areas which are not coterminous, or do not have the same electorate, should be conducted on separate days.

Queuing

Although staff are numerous and well trained in polling stations, a combination of the process for checking ID and scanning can lead to a slower throughput of voters than we see elsewhere. However, the single largest cause of the bottlenecks at polling stations is caused by a combination of the size of the ballot paper, which can lead to voters spending over 5 minutes in a polling booth. This can also be exacerbated by the lack of booths in some of the central polling stations such as those at railway stations. Most polling stations do not have a significant

problem with queueing but where we observed it there could be some sensible improvements as electoral authorities will be aware of those stations where there is a larger than average footfall of voters.

R20 Large footfall polling stations should be equipped with more polling booths. As generally polling stations are issued with a set of three, with one having a lower table, this could simply be done.

OTHER COMMENTS

We would like to thank the officials at the Ministry of the Interior and Kingdom Affairs, Rotterdam City Council and the Association of Water Boards, as well as polling staff for their helpful and prompt assistance in facilitating the election observation as the system was both clear and simple to navigate.

The briefing held at the Ministry of the Interior and Kingdom Affairs, which explained the electoral system and voting process to observers, was especially helpful and we would like to thank those staff at the Ministry who facilitated this meeting especially for their help.

We would also like to thank the UK's embassy to The Kingdom of the Netherlands for their assistance and for arranging a briefing for us.

APPENDIX A - INTERLOCUTORS

Netherlands Institutional Interlocutors

Ministry of the Interior and Kingdom Relations

Eric Stokkink (Department Head of Democracy)
Reinier Fleurke (Policy Officer)
Tycho Laan (Policy Officer)
Wouter Jongpier (Policy Officer)

Electoral Council

Melle Bakker (Secretary-General)
Petra Kingma (Senior Judicial Advisor)

Association of Water Boards (Verenigingssecretaris Unie van Waterschappen)

Esther Boer
Ilona Elfferichj

Municipal Institutional Interlocutors

Rotterdam City Council

Astrid Dragt - van Luipen
Elin Wanng-Dedert
Jeroen Postma

Amsterdam City Council

Arnhem Municipal Council

Delft Municipal Council

Den Haag Municipal Council

Leiden Municipal Council

Nijmegen Municipal Council

Utrecht City Council

Zoetermeer Municipal Council

Other Interlocutors

UK Embassy to the Kingdom of The Netherlands

Andre Batenburg (Political Attaché)
Ellen Gale
Stefan Kirchner (Head of Policy)

Bijlage 4.
Rapportage waarnemingsmissie OAS (Bonaire)

**Organization of
American States**

More rights for more people

**ELECTORAL DELEGATION
Municipal Elections
Bonaire**

March 20, 2019

REPORT

1. INTRODUCTION

On February 20, 2019, the General Secretariat of the Organization of American States (GS/OAS) received a formal request from the Kingdom of the Netherlands, through its Embassy in Washington DC, to send an electoral delegation to observe the elections due to be held in Bonaire on Wednesday, March 20, 2019. The elections were for the nine members of the Bonaire Island Council and for the nine members of the Electoral College of the Senate of the Netherlands.

On February 22, 2019, the Secretary for Strengthening Democracy, Francisco Guerrero, accepted the invitation on behalf of OAS Secretary General Luis Almagro. The members of the OAS Delegation comprised Mr. Paul Spencer, Senior Advisor to the Secretary for Strengthening Democracy; Ms. Melene Glynn, Specialist in the OAS Department of Electoral Cooperation and Observation; and Mr. Martin Huenneke, Specialist in the OAS Department of Electoral Cooperation and Observation.

This was the third occasion on which the OAS was present for an electoral process in the Caribbean part of the Netherlands, having previously observed the General Elections in Curaçao in April 2017 and the Parliamentary Elections in Sint Maarten in February 2018. It was the organization's first deployment to Bonaire and the first Dutch election to be observed since the signing of the Arrangement between the Netherlands and the OAS to promote transparency and confidence in electoral processes on December 13, 2018.

It should be noted that the Delegation was not a standard OAS Electoral Observation Mission (OAS/EOM). It arrived in Bonaire three days prior to Election Day and did not include experts in the subject areas typically covered by OAS/EOMs, such as electoral organization and electoral registries, among others. The Delegation deployed on Saturday, March 16 and returned on Friday, March 22, 2019.

2. PRE-ELECTORAL PHASE

To ensure a broad understanding of the context of the electoral process, the OAS Delegation familiarized itself with Bonaire's political and electoral framework prior to its arrival on the island. During the days before the election, the Delegation also met with a wide range of stakeholders, including government and electoral authorities, representatives of the eight political parties, and members of civil society and advocacy organizations. These discussions were indispensable in acquiring deeper insight into the Bonairean electoral process, the level of preparedness of the electoral machinery, issues surrounding the elections and the positions thereon of the various stakeholders.

Most of the political parties with whom the Delegation spoke expressed their confidence in the strength of the electoral process and the integrity of those responsible for executing it on Election Day. However many stakeholders also voiced concerns about certain aspects of the

electoral system, including the proxy system, the distribution of poll cards, limited levels of voter education and issues related to the electoral materials.

The Proxy System

The proxy system was an issue of major concern to stakeholders. Dutch law provides for voting by proxy, whereby a voter may authorize another person to vote on his/her behalf on Election Day. The Delegation noted that voting by proxy can be authorized by a voter by simply signing the back of their poll card and handing it over to another eligible voter, who then presents the poll card, along with a copy of the original voter's identification, at the polling station on Election Day.

Political parties and other stakeholders informed the Delegation of their concern that the process was too effortless, and could be manipulated for bribery or personal gain. They expressed a desire for change in the system – either through greater regulation of the circumstances under which a proxy could be issued, or elimination of the proxy system in its entirety.

Distribution of Poll Cards

The distribution of poll cards was also an issue of significant interest. Under Dutch election rules, all persons eligible to vote should receive an invitation to cast their vote, at their home address, no later than fourteen days prior to Election Day. This invitation includes their poll card, which allows the voter to cast their vote in the polling station of their choice.

The Delegation was advised that local circumstances, including the absence of street signs in some areas and the limited presence of post-boxes, made it challenging for the postal services to deliver poll cards accurately and in a timely manner. Eligible voters who lost, misplaced or did not receive their poll cards were able to request a replacement in writing (*up to and including Friday 15 March*) or in person (*up to and including Tuesday 19 March at 12:00 noon*) and collect them directly from the Civil Affairs Department (*Burgerzaken*). However the Delegation was advised that in the days just prior to Election Day, up to 10% of undelivered poll cards remained uncollected.

Voter Education

In meetings with electoral officials and representatives of political parties, the Delegation heard concerns and complaints regarding the paucity of public voter education on the electoral process in general and political platforms in particular. The Civil Affairs Department informed the Delegation that the late allocation of funding for the elections negatively affected its voter education strategy, and it was therefore obliged to focus its efforts on its webpage and social media platforms. Stakeholders expressed their concerns that voters – especially those who were voting for the first time – were not sufficiently informed on the process and their choices.

Electoral Materials

The Delegation noted that while 75% of the Bonaire population speaks Papiamentu, ballots for the 2019 elections were provided in Dutch only. Members of the Delegation also heard complaints from stakeholders that the ballots for the Island Council and Electoral College elections were similar in appearance and could create confusion among voters. The absence of photos of the candidates or party symbols on the ballots was also deemed a potential challenge for illiterate persons.

The 2019 Elections

For the March 20, 2019 elections, **14,114** persons were registered to vote for the Island Council elections, while **12,649** persons were registered to vote for the Electoral College of the Senate. This was the first time that elections for the Electoral College of the Senate took place in Bonaire.

The eligibility requirements for the two elections differed slightly. Only Dutch citizens, 18 years and older who were resident in Bonaire on Nomination Day, were eligible to vote for the Electoral College. For the Island Council, eligible voters were those persons 18 years and older, who were resident in Bonaire on Nomination Day, and who were included in the Base Registry of Persons BES. Non-Dutch nationals who had legally resided in the Netherlands for at least five years were also eligible to vote for the Island Council.

Following Nomination Day, February 4, 2019, Bonaire's Central Electoral Committee announced that, pursuant to Article G3, paragraph 5, of the Elections Act, the following eight political lists

had registered for the Island Council election. The Delegation took note that approximately 30% of the candidates on the lists were women. The first three lists (Lists 1, 2, and 3) also registered for the elections to the Electoral College of the Senate.

Table 1: Participants in the 2019 Island Council Elections

LIST	PARTY	AGENTS	CANDIDATES
List 1	Movementu di Pueblo Boneriano (MPB)	Agent: Gilbert Antonius Subs: Hubert Vis	35
List 2	Partido Demokratiko Boneriano (Demokrat)	Agent: Clark CA Abraham Subs: Michael J. Pieter	23
List 3	Union Patriotico Boneriano (UPB)	Agent: Jeffrey Levenstone Subs: Pablo J. Kroon	21
List 4	Era Nobo	Agent: Eric G. Soleana Subs: Nicole Contreras	13
List 5	List 5	Rafael Santana Rodriguez (sole candidate)	12
List 6	Frente Sosial Progresivo (FSP)	Agent: Licerio IR Winklaar Subs: Indra J. Martis	12
List 7	Union Pa Pueblo	Agent: Aljano Emerenciana Subs: Rechendel Emerenciana	14
List 8	List 8		6

Source: Konseho Supremo Elektoral (<https://www.bonairevotes.com/parties-2/>)

3. ELECTION DAY

On Election Day, March 20, the members of the Delegation observed the conduct of the poll at the ten polling stations throughout Bonaire, visiting each polling station at least twice, and observing the operation of the mobile polling station at the island's prison. The delegation also visited the headquarters of the Central Electoral Committee during the day, to engage with its members on the overall progress of the process.

The Delegation noted that the polling stations it observed opened on time, were properly staffed, and were equipped with the materials required for the election. The polling stations were generally spacious, accessible and well-arranged, and the placement of the voting booths ensured the secrecy of the vote. Efforts were consistently made to assist and prioritize voters with disabilities, pregnant women and the elderly.

While there was a generally tolerant and at times festive atmosphere, the Delegation received complaints from some voters about the length of time they were required to wait in line – one or more hours at times, when the normal wait-time was usually about fifteen minutes. The Delegation noted that the long lines were due to the slow processing of voters at most locations, as the polling staff entered each voter's data into the electronic tracking system before issuing their ballots. The long lines persisted over the course of the day at some locations, even up to the close of the polls. The Delegation noted that the wait times for voters were considerably shortened once usage of the electronic tracking system was removed from the voter intake process.

The Delegation was pleased to observe the strong presence of women in the management and delivery of the electoral process on Election Day and noted that the majority of poll workers were women.

At the end of Election Day, the Delegation observed the closing and tabulation process at two polling stations, and subsequently monitored the delivery of results at the headquarters of the Central Electoral Committee.

The Delegation commends the poll workers and supervisory personnel for the professionalism and diligence with which they facilitated the conduct of the poll on Election Day.

4. POST-ELECTORAL PHASE

The final count of ballots took place on March 22, 2019. The results issued by the Central Electoral Committee were as follows:

Bonaire Island Council

The results of the Municipal Elections for the Bonaire Island Council gave four seats to the Movementu di Pueblo Boneriano (MPB), three seats to the Partido Demokratiko Boneriano (Demokrat) and two seats to the Union Patriotico Boneriano (UPB). Of the 14,114 registered voters, 9,060 cast ballots, resulting in an official voter turnout of 64%. The votes were distributed as follows:

Table 2: Results of the 2019 Island Council Elections

LIST	PARTY	TOTAL VOTES	%	SEATS
List 1	Movementu di Pueblo Boneriano (MPB)	3,575	40.4%	4
List 2	Partido Demokratiko Boneriano (Demokrat)	2,132	24.1%	3
List 3	Union Patriotico Boneriano (UPB)	1,791	20.2%	2
List 4	Era Nobo	394	4.5%	0
List 5	List 5	63	0.7%	0
List 6	Frente Sosial Progresivo (FSP)	479	5.4%	0
List 7	Union Pa Pueblo	367	4.1%	0
List 8	List 8	44	0.5%	0

	Invalid Votes	97		
	Blank Votes	118		
	TOTALS	8,845	100%	9

Source: Konseho Supremo Elektoral (<https://www.bonairevotes.com/results-er/>)

Electoral College of the Senate

The results of the elections for the Electoral College of the Senate gave four seats to the Movementu di Pueblo Boneriano (MPB), three seats to the Partido Demokratiko Boneriano (Demokrat) and two seats to the Union Patriotico Boneriano (UPB). Of the 12,649 registered voters for the Electoral College, 7,210 cast ballots, resulting in an official voter turnout of 57%. The votes were distributed as follows:

Table 3: Results of the 2019 Elections for the Electoral College of the Senate

List	PARTY	TOTAL VOTES	%	SEATS
List 1	Movementu di Pueblo Boneriano (MPB)	3,097	45.6%	4
List 2	Partido Demokratiko Boneriano (Demokrat)	2,166	31.9%	3
List 3	Union Patriotico Boneriano (UPB)	1,530	22.5%	2
	Invalid Votes	93		
	Blank Votes	324		
	TOTALS	6,793	100%	9

Source: Konseho Supremo Elektoral (<https://www.bonairevotes.com/results-of-the-electoral-college-2019/>)

5. OBSERVATIONS AND RECOMMENDATIONS

The OAS Electoral Delegation wishes to congratulate the people of Bonaire on the conclusion of a peaceful and orderly electoral process.

As noted at the beginning of this report, the OAS Delegation arrived in Bonaire three days before Election Day and did not include experts in the subject areas typically covered by OAS Electoral Observation Missions. Given this fundamental difference in its nature, the Delegation is not in a position to provide the same breadth of technical recommendations on the electoral process and framework as a full-fledged OAS Electoral Observation Mission.

However, based on its observations in the pre-electoral phase and on Election Day, and the information gathered in meetings with stakeholders, the OAS Delegation wishes to offer the following observations and recommendations for the consideration of the authorities of Bonaire and the Kingdom of the Netherlands.

Good Practices Observed

The Delegation commends the Bonairean authorities on the several good practices observed during the electoral process, including the informational letter sent by the Lieutenant Governor to first-time voters, the training workshop for political candidates and the deployment of the mobile polling station. The Delegation encourages the authorities of Bonaire to continue to employ these practices and to consider opportunities for their further enhancement.

The public information forum organized by the Chamber of Commerce was also an excellent example of the valuable role that can be played by civil society during electoral processes. In the interest of strengthening local electoral processes, civil society organizations, political parties and government authorities may wish to consider additional initiatives that could be developed to this end. A multi-sectoral Code of Conduct for political parties is a possibility in this regard.

Recommendations

The Proxy System

Considering the many concerns expressed by stakeholders regarding the current proxy system in Bonaire and its potential to impact election outcomes, the electoral authorities should consider modifying these practices by establishing more stringent criteria for obtaining a proxy, pursuing more assertive prosecution of proxy violations, and providing enhanced voter education about the consequences of proxy fraud.

Distribution of Poll Cards

In order to address the several concerns voiced regarding the distribution of poll cards, the Delegation suggests that the authorities consider:

- i) Initiating the distribution of poll cards earlier than the fourteen days currently provided in the electoral law, and where multiple elections are to be held on the same day, ensuring that all poll cards for the same voter are issued together instead of separately.
- ii) Developing alternatives for the secure and timely delivery of poll cards, including the installation of street signage and residential mailboxes where they do not currently exist. Public announcements can also be employed to provide greater awareness and clarity on the deadlines for collecting poll cards from the Civil Affairs Department, as well as instructions on how to treat with the non-arrival of poll cards.

Voter Education

In light of the concerns expressed regarding the paucity of voter education, municipal and electoral authorities should promote greater awareness of the electoral framework, electoral process and other key topics prior to elections. The provision of sufficient, cost-free air time on radio and television to each political party would also help to ensure voters are aware of the diverse policy platforms.

The OAS Delegation further recommends building upon the practice of sending informational letters to new voters, to distribute information about the electoral process more widely. These materials should be in the four languages used locally - Dutch, Papiamentu, Spanish and English.

Electoral Materials

To ensure equal access for all voters, the Delegation recommends that ballot papers and instructions for voters also be provided in the four languages used locally - Dutch, Papiamentu, Spanish and English. The ballots for different elections should also be more visually distinct from one another, and include candidate photos and party logos for the benefit of persons with literacy challenges.

Electoral Organization

Considering the very long lines for the 2019 polls, the authorities may wish to add some flexibility to the schedule of the mobile polling station, deploying it to assist those polling stations with very long lines, instead of to predetermined locations only.

Campaign Finance

In Bonaire, as in Holland, public financing is not provided for municipal elections. From its discussions with stakeholders, the Delegation also understands that private financing is not easily available, as the local business community is cautious about political involvement. In this context and in the absence of campaign finance legislation at the municipal level, there is a significant potential for the influence of unknown money. The Delegation suggests that consideration be given to creating or adapting political finance rules for elections in Bonaire, including contribution limits and reporting requirements, in keeping with the island's particular political and electoral circumstances.

Political Participation of Women

The Delegation was pleased to note the high levels of participation by women in the administration of the electoral process, including as members of the Central Electoral Committee and as polling station officials. As candidates, women made up approximately 30% of the party lists for the Island Council Elections, and four of the nine members of the Island

Council elected (44%) were women. While recognizing that there is no Dutch legislation requiring political parties to increase the proportion of women candidates, the Delegation encourages all stakeholders to continue efforts to promote the participation of women in political processes in Bonaire.

6. ACKNOWLEDGEMENTS

The OAS Electoral Delegation wishes to thank the Government of the Kingdom of the Netherlands (in particular the Ministry of the Interior and Kingdom Relations and the Permanent Observer of the Netherlands to the OAS), the Bonaire authorities (in particular Lieutenant Governor Rinja and his staff), the Central Electoral Committee, the National Office for the Caribbean Netherlands (in particular the Communications team), the stakeholders with whom it interacted and all citizens, for their cooperation in facilitating the Delegation's work.

The effort to strengthen democracy and ensure the resilience of democratic systems in the western hemisphere and globally requires the collective commitment and collaboration of like-minded partners. The support of the Netherlands for the work of the OAS to ensure transparent, inclusive and credible elections in the hemisphere, including the strengthening of regional electoral cooperation, is a valuable contribution to this end.

Bijlage 5.

Appendix bij rapportage OAS van Nederlandse waarnemer (Bonaire)

Waarnemingsdelegatie

Verkiezingen voor de leden van de Eilandsraad van Bonaire en de leden van het Kiescollege van Bonaire op 20 maart 2019

Rapportage
Lotte Helder
1 april 2019

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Bevindingen	4
Communicatie	4
Toolkit verkiezingen en nieuwsbrieven van BZK	4
Zendtijd voor deelnemende partijen	4
Bezorging stempassen	4
Stemmen tijdens werktijd	4
Uitvoering	5
Informatieverstrekking	5
Brief aan <i>first time voters</i>	5
Opmaak stembiljetten	5
Distributie stembiljetten	5
Groot exemplaar stembiljet	5
Vermelden dichtstbijzijnd stemlokaal	5
Inname kopie identiteitsbewijs bij volmacht	5
Bezetting stembureaus	6
Dubbele stembureaus	6
Posters bij voormalige stembureaus	6
Digitale ondersteuning opkomstregistratie	6
Wet- en regelgeving	7
Uiterlijke datum registratie aanduiding	7
Model stembiljet	7
Gebruik van het Nederlands op stembescheiden en communicatiemateriaal	7
Nummering van de lijsten	7
Financiering politieke partijen	7
Onderhandse volmachten	7

Inleiding

Op 14 november 2018 sloten Bonaire en De Nederlandse Staat een Bestuursakkoord waarin onder meer werd afgesproken dat een onafhankelijke organisatie het proces van de verkiezingen van de leden van de Eilandsraad en het Kiescollege van Bonaire op 20 maart 2019 zou waarnemen. In de week van de verkiezingen bezocht een driekoppige delegatie van de *Organisation of American States* (OAS) Bonaire. Als onafhankelijk expert op het gebied van Nederlandse verkiezingen is Lotte Helder aan deze delegatie toegevoegd. Doel was om vanuit het Nederlandse verkiezingsproces te kijken naar te verbeteren punten.

Om de situatie op Bonaire en de betrokken stakeholders goed in beeld te krijgen, is gesproken met een zo breed mogelijke groep betrokkenen:

- Gezaghebber Rijna en Kabinetschef Bert te Hennepe;
- Hoofd Communicatie RCN Lucia Beck;
- Burgerzaken, hoofd Irma de Graaf-Cicilia en adviseur Dennis Martinus;
- Hoofd Juridische en Algemene Zaken, Maritza Valdink;
- Kamer van Koophandel, Huub Groot;
- Griffier van de Eilandsraad, Willem Cecilia;
- Vertegenwoordigers van alle acht deelnemende politieke partijen;
- Nos Ke Boneiru Bèk, James Finies.

Gedurende de dag van de stemming hebben de leden van de delegatie in duo's alle tien stembureaus plus het mobiele stembureau bezocht. Op basis van de gevoerde gesprekken, deze bezoeken aan de stembureaus en nader onderzoek is een aantal aanbevelingen opgesteld. Het doel van de aanbevelingen is het verkiezingsproces en de voorbereiding daarop te vereenvoudigen, transparanter te maken en in het algemeen beter passend te maken voor Bonaire. De aanbevelingen richten zich op verantwoordelijkheden van de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Rijksdienst Caribisch Nederland, het Openbaar Lichaam Bonaire en het hoofdstembureau/centraal stembureau. Daarom is er binnen de aanbevelingen onderscheid gemaakt tussen aandachtspunten op het gebied van wet- en regelgeving, communicatie en de uitvoering waardoor de verkiezingen op Bonaire beter zouden kunnen verlopen.

Deze rapportage richt zich op de verbeterpunten in het verkiezingsproces op Bonaire. Toch is het goed explicet stil te staan bij een aantal dingen dat bij deze verkiezingen goed is verlopen.

- De tweedaagse training aan kandidaten werd door diverse politieke partijen als zeer positief ervaren. Partijen vonden dit niet alleen inhoudelijk nuttig, maar het werd als prettig ervaren om samen te werken in een niet-politieke of competitieve context.
- De leden van de stembureaus waren bijzonder toegewijd en voerden de taken over het algemeen nauwgezet uit. De toegankelijkheid van de stemlokalen was goed, bijvoorbeeld voor mensen in een rolstoel.
- De organisatie van het stembureau in de Justitiële Inrichting Caribisch Nederland (JICN) was nauwkeurig voorbereid en uitgevoerd. In goed overleg konden de procedures rondom de stemming goed worden uitgevoerd zonder dat het regime van JINC in het geding kwam.
- Innovatie op het verkiezingsproces heeft overduidelijk aandacht op Bonaire. Het ontwikkelen van ondersteuning bij het monitoren van de opkomst met een laptop op elk stembureau is daarvan een goed voorbeeld. Ook de introductie van een mobiel stembureau, dat gedurende de dag van de stemming op verschillende plaatsen stopt, zodat kiezers gemakkelijk kunnen stemmen, is een uiting van innovatie. Dit laat de betrokkenheid zien van de betrokkenen in de organisatie van verkiezingen.

De bevindingen en aanbevelingen in deze rapportage zijn tot stand gekomen op basis van bovengenoemde gesprekken en onafhankelijke observaties in de week van de verkiezingen en zijn een aanvulling op de bevindingen en aanbevelingen gedaan door OAS.

Bevindingen

Communicatie

Toolkit verkiezingen en nieuwsbrieven van BZK

In aanloop naar verkiezingen in het Europese deel van Nederland stelt BZK (instructie)materiaal beschikbaar voor gemeenten via de Toolkit Verkiezingen. De Toolkit bevat onder meer posters, een voorbeeldbrief voor nieuwe kiezers, instructies en circulaires. Daarnaast verschijnen er diverse nieuwsbrieven waarin (praktische en juridische) informatie beschikbaar wordt gemaakt in aanloop naar de verkiezingsdag. De openbaar lichamen kunnen ook profiteren van het beschikbaar stellen van deze informatie, uiteraard op maat gemaakt voor de verkiezingen aldaar (indien nodig). Daarom is het advies om een Toolkit Verkiezingen voor de openbaar lichamen in te richten.

Zendtijd voor deelnemende partijen

Partijen die geen aanduiding hadden geregistreerd, hebben geen gebruik gemaakt/kunnen maken van de mogelijkheid tot het verkrijgen van zendtijd via het Commissariaat voor de Media. Er bestaat onduidelijkheid over de vereisten die het Commissariaat stelt voor het toekennen van zendtijd. In overleg kunnen deze vereisten worden opgehelderd, zodat alle deelnemende lijsten, ook zonder geregistreerde aanduiding, gebruik kunnen maken van de mogelijkheid tot het verkrijgen van zendtijd als onderdeel van de verkiezingscampagne.

Bezorging stempassen

Zoals bekend is de postbezorging op Bonaire niet altijd betrouwbaar. Dat betekent dat kiezers in sommige gevallen geen stempas op hun woonadres (kunnen) ontvangen. De mogelijkheid om de stempassen aangetekend te verzenden, kan daarvoor mogelijk een oplossing zijn. Door in de communicatie nog meer aandacht te besteden aan het dan wel ontvangen van de stempas thuis, dan wel het ophalen van de stempas bij Burgerzaken, wordt voorkomen dat kiezers er pas op de dag van de stemming achter komen dat ze niet kunnen stemmen omdat ze geen stempas hebben ontvangen. Uiteraard ligt hier ook een eigen verantwoordelijkheid bij de kiezers, omdat vanaf twee weken voor de dag van de stemming de mogelijkheid bestaat een vervangende stempas aan te vragen.

Stemmen tijdens werktijd

Artikel J10 van de Kieswet regelt dat kiezers in de gelegenheid worden gesteld om indien nodig, tijdens werktijd een stem uit te brengen: *Iedere werkgever is verplicht te zorgen dat iedere kiezer die bij hem in dienstbetrekking is, de gelegenheid krijgt zijn stem uit te brengen voor zover dit niet kan geschieden buiten de vastgestelde arbeidstijd en mits de kiezer daardoor niet meer dan twee uur verhinderd is zijn arbeid te verrichten.*

Door in de communicatie meer aandacht te besteden aan deze mogelijkheid, zijn kiezers zich bewust van het feit dat ze tijdens werktijd kunnen gaan stemmen wanneer dat nodig is. Hiermee is het geven van een vrije dag om te stemmen niet (direct) nodig.

Uitvoering

Informatieverstrekking

De benodigde informatie voor registratie van de aanduiding, kandidaatstelling en het uitbrengen van de stem was in voldoende mate beschikbaar. Op de websites van RCN, BZK, het OLB en op diverse Facebookpagina's was veel informatie beschikbaar. Door posters te verspreiden is aandacht besteed aan de opkomstcampagne.

Ter verbetering zou de informatie in de vorm van een video aan de hand van bijvoorbeeld iconen en of lijntekeningen kunnen helpen de (vaak ingewikkelde/juridische) informatie over te brengen. Uitgeschreven informatie wordt vaak minder goed gelezen en het communiceren via video's spreekt onder meer jongeren aan. Ook voor minder geletterde kiezers is de informatie zo makkelijker op te nemen.

Brief aan *first time voters*

De Gezaghebber heeft jongeren die voor het eerst mochten stemmen een brief gestuurd om hen hiertoe op te roepen. In Nederland doen veel burgemeesters dit ook. Bij volgende verkiezingen kan de brief naast het Nederlands ook in het Papiaments worden opgesteld, om zo een grotere groep jongeren aan te spreken. Dat kan bijvoorbeeld door de brief aan de achterkant te bedrukken met de boodschap in het Papiaments. Zo wordt een grotere groep jongeren bereikt.

Opmaak stembiljetten

In de opmaak van de stembiljetten is er bij de verkiezingen op 20 maart voor gekozen voor een aantal lijsten twee kolommen te creëren. Hoewel dit volgens het model stembiljet mogelijk is, heeft het de voorkeur om alle kandidaten in een enkele kolom te zetten. Zo is het voor de kiezer duidelijker welke kolom bij welke lijst hoort. Dat betekent dat het formaat van het stembiljet moet worden aangepast, maar daar laat de regelgeving in principe voldoende ruimte voor.

Distributie stembiljetten

Met het oog op het stemmen in een willekeurig stemlokaal, dat bij kiezers op Bonaire ook steeds bekender wordt, is het niet mogelijk om van tevoren te voorspellen hoe de kiezers zich over de stemlokalen zullen verspreiden. Alle stembureaus kregen op 20 maart 1.000 stembiljetten per verkiezing aangeleverd, bij wijze van voorraad. Bij volgende verkiezingen is dit een aandachtspunt omdat het opraken van de stembiljetten kan zorgen voor lange(re) rijen (aan het einde van de dag).

Groot exemplaar stembiljet

Om kiezers uitleg te kunnen geven over het proces, over het stembiljet en de kandidaten, kunnen vergrootte versies van het stembiljet worden afgedrukt en in het stembureau worden opgehangen. Hiermee kan worden voorkomen dat kiezers vragen om hulp in het stemhokje. Zowel kiezers als leden van het stembureau kunnen bij deze poster in openheid een uitleg geven over het proces van de stemming.

Vermelden dichtstbijzijnd stemlokaal

Het dichtstbijzijnd stemlokaal was niet op de stempassen vermeld. Dat is, ondanks de mogelijkheid tot het stemmen in een willekeurig stemlokaal, wel wenselijk zodat kiezers weten waar ze terecht kunnen om hun stem uit te brengen. Het model stempas laat hiervoor ook specifiek ruimte voor. Advies is om bij volgende verkiezingen het dichtstbijzijnde stemlokaal wel op de stempas te vermelden.

Inname kopie identiteitsbewijs bij volmacht

Bij de inname van stempassen die als onderhandse volmacht werden gebruikt, werd door het stembureau ook de kopie van het identiteitsbewijs van de volmachtgever ingenomen. Niet alleen is

het innemen van het identiteitsbewijs niet nodig (een kopie van het identiteitsbewijs moet worden overlegd bij het toelaten van de kiezer, maar hoeft niet te worden ingenomen), het is onhandig en een risico. Onhandig omdat het in de meeste gevallen aan de stempas van de volmachtgever was vastgeniet, dat het tellen van deze stempassen lastig maakt en de kans op fouten vergroot. Een risico omdat de kopieën kwijt kunnen raken en de kans op identiteitsfraude daarmee toeneemt. Het teruggeven van de kopie aan de gemachtigde is, na controle van de kopie, een beter alternatief. Kiezers mogen uiteraard ook een digitale kopie op een smartphone of tablet laten zien bij de volmachtstem.

Bezetting stembureaus

De stembureaus hadden een ruime bezetting. In de meeste gevallen waren vijf of zes stembureauleden aanwezig. Het verdelen van de taken achter de tafel en deze onderling regelmatig wisselen zorgt voor voldoende afwisseling. De dag van de stemming is lang. Het is belangrijk om voldoende pauze te nemen. Dit is een punt van aandacht. De mogelijkheid kan worden onderzocht om minder leden per stembureau in te delen maar aan het einde van de stemming leden toe te voegen die helpen met tellen. Zo zijn er voldoende mensen beschikbaar die fris kunnen werken aan het tellen van de stemmen, waardoor dit deel van het proces waarschijnlijk sneller en zorgvuldiger verloopt.

Dubbele stembureaus

Bij stembureaus waar bij eerdere verkiezingen veel kiezers zijn gaan stemmen, kunnen twee stembureaus worden ingericht. Daarbij is het van belang de opzet van de stembureaus zo te maken, dat de processen tussen de stembureaus strikt gescheiden blijven. Door twee stembureaus in te richten, is de kans op lange rijen kleiner en wordt de drukte beter verdeeld.

Posters bij voormalige stembureaus

Om kiezers te informeren kunnen posters worden ophangen bij locaties die eerder als stemlokaal werden gebruikt, maar nu niet meer worden ingezet. Met deze posters kunnen kiezers naar het dichtstbijzijnde stemlokaal worden doorverwezen, bij voorkeur aan de hand van een kaartje en looproute.

Digitale ondersteuning opkomstregistratie

De leden van het stembureau werden gedurende de dag van de stemming ondersteund door een laptop waarin zij het nummer van het identiteitsdocument van de kiezer invoerden. Zo kon gedurende de dag de opkomst worden bijgehouden. Helaas vertragde deze werkwijze de toelating van de kiezers tot de stemming, met rijen als gevolg. Daarom werd gedurende de avond van de stemming besloten niet verder te gaan met het gebruik van de laptop.

Het verder ontwikkelen van de ondersteuning om de opkomst te monitoren verdient de aanbeveling, al dan niet met samenwerking van Nederlandse gemeenten die daarmee ervaring hebben (o.m. Rotterdam, Den Haag en Utrecht). Het trainen van leden van het stembureau om goed en snel met de laptop te kunnen werken, helpt ook om de uitvoering te verbeteren. Verder is aandacht voor de veiligheid van deze ondersteunende apparatuur ook een punt van aandacht.

Wet- en regelgeving

Uiterlijke datum registratie aanduiding

De uiterlijke datum om een verzoek in te dienen om een aanduiding te registreren was maandag 24 december 2018. Dit is met het oog op de Kerstperiode een onpraktische datum, hoewel deze logischerwijs voortvloeit uit de Kieswet. De Kieswet zou in een uitzondering kunnen voorzien wanneer deze uiterlijke datum uitkomt op een vergelijkbare datum.

Model stembiljet

Vóór 10 oktober 2010 bevatten de stembiljetten op de Nederlandse Antillen kleuren en foto's van kandidaten. Om ook de minder geletterde kiezer zelfstandig te kunnen laten stemmen, is er een sterke wens om dit weer mogelijk te maken. Mogelijk biedt het [nieuwe model stembiljet](#), dat in het kader van de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming wordt gebruikt voor Nederlandse kiezers in het buitenland, een alternatief. Dit experiment geeft ruimte om het geregistreerde logo van een politieke groepering op het stembiljet te vermelden.

Gebruik van het Nederlands op stembescheiden en communicatiemateriaal

De officiële taal op Bonaire is het Nederlands. De stembescheiden zijn daarom ook in het Nederlands: de stempas en het stembiljet. Echter, een groot deel van de Bonairianen spreekt Papiaments en/of Engels. De Raad van State adviseerde in 2008 dat kiezers in ieder geval informatie over de wijze van stemmen krijgen in de talen die ter plaatse het meest gangbaar zijn (dus ook Papiaments en Engels). De iconenposter in het stemlokaal is wel in het Papiaments beschikbaar. Dat geldt niet voor de poster 'stemgeheim' en het overige materiaal zoals de 'Stembureau-instructie voor de dag van de stemming', naast de stembescheiden. Door al het materiaal en de stembescheiden ook in het Papiaments en/of Engels beschikbaar te stellen, wordt de toegankelijkheid voor kiezers vergroot.

Nummering van de lijsten

De nummering van de lijsten voor beide verkiezingen worden onafhankelijk van elkaar toegekend in een openbare zitting. Het hoofdstembureau heeft bij de verkiezingen van 20 maart 2019 een gelijke nummering aangehouden voor de verkiezing van de leden van de Eilandsraad en de leden van het Kiescollege. Voor de kiezers is het van belang duidelijkheid te creëren in het nummeren van de lijsten. Bij volgende verkiezingen kan het zo zijn dat de nummering niet gelijk is, wat verwarring kan zijn voor kiezers. Uiteraard is het niet vanzelfsprekend dat dezelfde politieke groeperingen deelnemen aan beide verkiezingen, wat is dat geval extra verwarring kan zijn.

Financiering politieke partijen

Financiering van politieke partijen en hun campagnes is een gevoelige kwestie. Voorbeelden van veroordelingen voor corruptie van politici op andere (ei)landen binnen het Koninkrijk dragen daaraan bij. Een systeem om financiering van politieke partijen inzichtelijk te maken, kan bijdragen aan een transparanter proces.

Onderhandse volmachten

Net zoals in het Europese deel van Nederland kan een kiezer een volmacht afgeven als hij zelf niet in staat is zijn stem uit te brengen. Dat kan via een schriftelijke of een onderhandse volmacht. Met name de mogelijkheid tot het afgeven van een onderhandse volmacht is een bijzonder groot punt van aandacht bij de verkiezingen op Bonaire. De aantallen zijn hoog, bij de verkiezing van de leden van de Eilandsraad ruim 10% en bij de verkiezing van de leden van het Kiescollege 7,6%.

In aanloop naar de staatkundige vernieuwingen van 2010 zou in het Caribisch deel van het Koninkrijk in eerste instantie alleen de mogelijkheid worden geboden een schriftelijke volmacht te kunnen aanvragen. Dit was een zeer sterk gevoelde mening van de bestuurscolleges op de

eilanden, gebaseerd op eerdere fraudegevallen en het daarna afschaffen van de mogelijkheid tot het geven van een volmacht.

In het advies ‘wijziging Kieswet in verband met de nieuwe staatsrechtelijke positie van de BES-eilanden als openbaar lichaam binnen Nederland’ van de Kiesraad van 23 oktober 2008 is aandacht besteed aan het afschaffen van de mogelijkheid tot het geven van een volmacht in de tijd van de Nederlandse Antillen vanwege fraudegevallen. De Kiesraad zag destijds geen aanleiding om een voor de BES-eilanden afwijkende regeling te treffen inzake het stemmen bij volmacht met het oog op een uniforme regeling op dit terrein.

Uiteindelijk is de mogelijkheid tot het geven van een onderhandse volmacht op Bonaire altijd controversieel gebleven. Het argument van fraude blijft terugkeren, al is het niet eenvoudig bewijs te vinden. Hoofdofficier Ter Steege heeft kort voor de verkiezingen van 20 maart 2019 een onderzoek gestart naar fraude met onderhandse volmachten op Bonaire naar aanleiding van een concrete verdenking. Het onderzoek van de hoofdofficier loopt op dit moment nog. Maar de wens om de mogelijk tot het afgeven van een onderhandse volmacht op Bonaire niet meer mogelijk te maken, is bij nagenoeg alle betrokken spelers in het verkiezingsproces duidelijk kenbaar gemaakt. Verkiezingen moeten betrouwbaar zijn. Daarom is het belangrijk dat wordt onderzocht of en hoe volmachten op Bonaire mogelijk moeten blijven. Het argument van een uniforme regeling is met de ervaringen van de afgelopen jaren niet meer zo sterk. Daarom is een heroverweging aan te bevelen.

Bijlage 6.
Rapportage waarnemingsmissie IFES (Saba)

Kingdom of the Netherlands

Saba 2019 Island Council and Senate Electoral College Elections:
Technical Observation and Assessment
Final report
May 2019

This publication was produced by IFES for the Kingdom of the Netherlands. The contents are the sole responsibility of IFES and do not necessarily reflect the views of the Netherlands Government.

Saba 2019 Island Council and Senate Electoral College Elections:
Technical Observation and Assessment

Final Report
May 2019

Erica Shein, Director of Research and Technical Leadership
Katherine Ellena, Senior Global Legal Advisor

International Foundation for Electoral Systems (IFES)

Copyright © 2019 International Foundation for Electoral Systems. All rights reserved.

Permission Statement: No part of this work may be reproduced in any form or by any means, electronic or mechanical, including photocopying, recording or by any information storage and retrieval system without the written permission of IFES.

Requests for permission should include the following information:

- A description of the material for which permission to copy is desired.
- The purpose for which the copied material will be used and the manner in which it will be used.
- Your name, title, company or organization name, telephone number, fax number, e-mail address and mailing address.

Please send all requests for permission to:

International Foundation for Electoral Systems
2011 Crystal Drive, 10th Floor
Arlington, VA, 22202
Email: editor@ifes.org
Fax: 202.350.6701

Cover photo: Courtesy of Katherine Ellena, 2019

Report photos: Courtesy of Katherine Ellena and Erica Shein, 2019

I. Introduction

On 20 March 2019, Saba, a special municipality in the Caribbean Netherlands, held Island Council and Senate Electoral College elections. IFES was invited by the Ministry of the Interior and Kingdom Relations of the Netherlands to conduct a targeted electoral observation and technical assessment around these elections, and assessment findings are presented herein. This report offers a general overview of key features of the electoral process, including the law reform process and electoral system; political party and candidate registration, financing, and campaigns; institutional framework and Election Day operations; and election dispute resolution. Conclusions and recommendations are based on a detailed desk study of the legal framework for elections, election results, and secondary information sources; interviews with a range of stakeholders and interlocutors, including the Electoral Council, voting bureau (polling station) staff, candidates, parties, security personnel, and voters; and an observation of Election Day and the preliminary results announcement.

The elections were held against the backdrop of a complex – and ongoing – structural change for the island. Following a series of referendums across the Netherlands Antilles, as of 10 October 2010, Curaçao and Sint Maarten became independent countries within the Kingdom, and Bonaire, Sint Eustatius and Saba became part of the Netherlands as public entities. The status of public entities is defined by article 134 of the Dutch Constitution, and in essence this provides for a special form of decentralized administration within the Netherlands that is comparable to that accorded to municipalities.¹ A review of the new administrative structure was conducted in 2015 by an official evaluation committee, and their report detailed the progress that had been made and ongoing challenges. Although it did not specifically address electoral processes, these challenges may be instructive when considering future reforms to take into account the specific character of the Saba election context:

“The constitutional transition was a major job in terms of legislation. A large number of provisions needed to be enacted for the Caribbean Netherlands within a short timeframe. Formally speaking the duty of consultation was clearly implemented: the ministries did a lot of work to involve the islands well in the legislative process. However, because of the scale and intensity of the transition progress on the one hand and extremely limited staffing (compared to the ministries) on the other hand, it was generally impossible for the islands to adequately utilise the opportunities for consultation on offer.”²

As described further below, assessment interlocutors highlighted some of the weaknesses of the transition process as it relates to elections and governance on Saba; most notably, that the process did not sufficiently address the needs and history of the island in adopting most elements of the Netherlands electoral process without adaptation. Accordingly, certain features of the electoral framework that may be functional or appropriate in the European Netherlands – for example, the use of a proportional representation list system – have engendered electoral and governance vulnerabilities in Saba. As will be described below, the 2019 outcome arguably undermines the goal of proportionality in representation; this outcome is further magnified by the practice of elevating the top two vote getters to the Executive Council and allocating the vacated seats using the same method.

¹ Nauta, Oberon. Five Years of the Caribbean Netherlands Working of the New Administrative Structure, DSP Group, p. 2, <https://kennisopenbaarbestuur.nl/media/211663/Working-of-the-new-administrative-structure-Caribbean-Netherlands-English-Summary.pdf>.

² Ibid. p. 12.

Other vulnerabilities, such as proxy voting, have previously been the focus of criticism and recommendations made by election observer missions in the European Netherlands. The proxy voting process as it is applied in Saba lacks any mechanisms to ensure that it is used properly (that is, by voters who will not be able to go to the polling station on Election Day) or that a voter's preference will be followed when the ballot is actually cast. Alternative methods of widening the franchise – such as postal voting – would offer more protections for the integrity of the vote.

For the first time, Dutch nationals in Saba also had the opportunity to influence the composition of the Senate, albeit in a mostly symbolic manner given the island's very small population relative to the overall electorate. Because Saba does not have a provincial council, an electoral college was elected to serve the purpose of voting in indirect Senate elections two months after the March 20 elections.³ Although some interlocutors suggested that the introduction of an electoral college in Saba was the result of advocacy from some who wanted a voice in the upper house of the Parliament, a number of voters encountered on Election Day indicated that the electoral college was not particularly well-understood or important to them.

Many strengths were also noted in the electoral process in Saba: polling operations were professionally run and orderly; clear and comprehensive instructions on ballot marking and ballot invalidity ensured that the will of the voters was captured in the results; there was widespread acceptance of the election outcome (even though the results brought only one party into the Island Council); poll workers were experienced and diligent throughout a long Election Day; there were no real tests of the electoral justice mechanisms; and the media, this assessment team, and the public were welcomed to observe the process.

II. Summary Recommendations

1. **Conduct a dialogue around possible changes to some aspects of the electoral system** for Saba, to account for the island's history, political context, and small population size. In particular, the Netherlands could consider changes to the electoral system for the five-member Island Council that would provide for a simpler and more representative seat allocation process.
2. **Clarify and strengthen internal political party democracy**

Because elected representatives in Saba are chosen using a system of party-list proportional representation, the role of political parties is important on the Island, but the operation of the parties and the method of choosing and ranking candidates is less clear. If the party system remains, it is important for parties to set clear and transparent rules for how they will democratically elect candidates, to increase the legitimacy of those elected to the Island Council.⁴

3. **Address vulnerabilities presented by proxy voting**

As currently applied in Saba, proxy voting presents significant opportunities for misuse and undermines the secrecy of the vote. Postal voting is permitted under the law for elections to the House of Representatives; extending the postal voting service to Saba voters in municipal and electoral college elections who will be off the island or otherwise unable to vote in person on Election Day could serve to improve the integrity of the electoral process. Alternatively, secrecy envelopes

³ Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.22.

⁴ NDI, Minimum Standards for the Democratic Functioning of Political Parties, (2008), pp. 8-9, https://www.ndi.org/sites/default/files/2337_partynorms_engpdf_07082008.pdf.

could be considered so the ballot is actually completed by the voter and is simply transmitted in a secure fashion by a proxy.

4. Adjust the process of voter intake, ballot provision, and voting for the Island Council election and Senate Electoral College

To increase polling efficiency and ensure that all eligible voters understand how to cast their ballots, Saba may consider having different colored ballots and easily-distinguishable ballot boxes that are both provided to voters at the same time, rather than requiring voters to stand in line twice. Policymakers could also consider two separate stations within the polling location; voters would proceed from one election to the next rather than returning the original queue to get their second ballot.

5. Make further adjustments to polling stations to promote accessibility

Voting booths on Election were observed to all be at standing height, which could create difficulties for voters in wheelchairs. In addition, the transparent ballot boxes in use (newly procured for the March 20 elections) are tall, and labeled on the top and the back as receptacles for ballots for Island Council or Senate Electoral College. There should be an additional sign on the front of each box to ensure that voters in wheelchairs are able to identify the proper box for each of the two ballots. Training for poll workers should also reinforce the fact that the law provides for the right of a voter with a disability to choose an assistant, rather than assistance being provided by the poll worker.

6. Provide for reconciliation of blank ballots at start of polls with total ballots at end

Form N 10-1 is relatively clear and comprehensive, though it lacks a reconciliation of the number of ballots received at the opening of voting relative to the total number of ballots cast. Accordingly, it would not be possible to assess with certainty whether any blank ballots were waylaid during Election Day (and any implications thereof). While this does not appear to be impacting on the credibility of the process and result, it is a valuable integrity measure.

7. Institute simple campaign funding oversight measures

The Netherlands could consider instituting a simple campaign financing and spending oversight mechanism for Saba, in line with international standards and recommendations from the United Nations Convention Against Corruption (UNCAC), the Council of Europe/Venice Commission, and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). For example, parties could be required to complete and submit simple post-election reports on income and expenditures, including the identity of donors providing funding above a certain threshold. Public funding for party operations or campaigns could also be considered, along with additional reporting and oversight requirements.

8. Minimize any potential for intimidation around voting bureaus

Saba could consider instituting additional rules limiting political party campaigning and activity at the entrances or within a certain distance of the two voting bureaus (e.g., prohibiting signage or the wearing of political party apparel within 100-200 yards of the entrance) to reduce vulnerability to intimidation and ensure a secure environment for voters on Election Day.

9. Clarify the complaints process for stakeholders and ensure a consistent and accessible avenue for appeal

While there are complaints mechanisms for different parts of the electoral process, these do not seem to be fully understood, particularly with respect to judicial review processes in The Hague. In

addition, while verbal complaints processes are also provided for, it is unclear what remedies are available beyond simply recording these complaints in the official record of public meetings. Finally, it is not clear in the law that an avenue of appeal exists against final results.

10. Expand voter education and information efforts prior to Election Day

The complex process by which votes are converted to seats for the Island Council and the Electoral College is not well understood by the public. Insufficient understanding of the process represents an important vulnerability that could have impacts on public perceptions and credibility of the election. Interlocutors also noted that the electorate receives insufficient information on a number of additional issues, including the distinction between and mandates of the Island and Executive Councils and the purpose and functioning of the Electoral College. Educational efforts on the proxy process – and a voter’s rights and obligations therein – may also be an area for improvement in future election cycles. Both the election management body and the political parties competing in elections have roles to play in ensuring that voters are well equipped to make informed choices on Election Day.

III. Technical Observation and Assessment Findings

Law Reform Process and Electoral System

Legal frameworks for elections should be unambiguous, understandable and accessible, supporting their consistent application by election administrators and adjudicators, the informed participation of citizens, and the equal treatment of candidates and voters.⁵ When amending legal frameworks for elections, reform processes should be transparent, consultative and participatory, ensuring widespread stakeholder buy-in. Reform must also conclude in a timely manner, so that the rules do not change after stakeholders have begun investing themselves in the process.⁶

With respect to the electoral system, at its core any system chosen “translates votes cast...into seats won by parties and candidates.”⁷ However, despite its importance and unlike other areas of the electoral process, no consensus or international norm guides a country’s selection of electoral systems. Electoral system choice follows a number of internal factors, including the country’s political and social history and the type of representation that the country seeks to achieve.

In the period preceding the change in constitutional structure that created a decentralized unitary state (with Saba, Bonaire and Sint Eustatius becoming part of the Kingdom of the Netherlands), a significant legislative reform effort was undertaken to convert Netherlands Antilles regulations into Netherlands legislation, and to modify provisions when necessary.⁸ At the same time, European Netherlands legislation was declared applicable on the islands, and in certain cases new legislation was introduced.⁹ Hence, from October 2010, the Dutch legal framework, including the Electoral Act of 1989, has applied to elections in Saba. The Electoral Act was amended prior to this date to provide for the new status of the

⁵ International IDEA, International Electoral Standards: Guidelines for Reviewing the Legal Framework of Elections, (2001), p. 15. International IDEA, Electoral Management Design: The International IDEA Handbook, (2006), p. 49.

⁶ Venice Commission, Code of Good Practice in Electoral Matters, 52nd Sess., Doc. No. 190/2002, (2002), p. 65.

⁷ Reynolds, Andrew, et al., Electoral System Design: The New International IDEA Handbook, International IDEA, (2005), p. 5.

⁸ Five Years of the Caribbean Netherlands: Working of the New Administrative Structure, p. 4.

⁹ Five Years of the Caribbean Netherlands: Working of the New Administrative Structure, pp. 4-5.

three Islands, with Chapter Y.a. of the Act explicitly extending application of the law to Saba, Bonaire and Sint Eustatius.

The legal framework for elections also includes the General Administrative Law Act, the Law on Public Bodies of Bonaire, Sint Eustatius and Saba, the Financing of Political Parties Act (although this does not apply to municipal elections), and the BES Criminal Code. While it is not uncommon for provisions relevant to elections to be spread over a number of different laws, this can make the framework difficult to navigate. For example, to determine the appropriate complaints process for an election violation, it may be necessary to cross-reference several of these laws, which are detailed in nature.

Some interlocutors suggested that the transition process suffered from several weaknesses, and particularly with respect to ensuring an inclusive process, there was arguably “too little attention paid to cultural and historical elements” relevant to how elections are and have been conducted on Saba. This was considered by some to be the case for both fundamental elements (such as electoral system and seat allocation), but also more minor procedural details such as not allowing party colors on the ballots, and adopting much longer hours for polling. One interlocutor noted that the transition process had reintroduced proxy voting, which had been previously abolished on the Island due to concerns around vote buying and undue influence (proxy voting is discussed further below).

With respect to the electoral system in place, the Netherlands (which encompasses the Caribbean Netherlands) has five territorial levels of government: the European Union, the bicameral ‘States General’ (made up of the House of Representatives and the Senate), provinces, water boards, and municipalities. The three public bodies of Saba, Bonaire and Sint Eustatius are equivalent to municipalities for the purposes of elections to the Island Council, and equivalent to a province for the purposes of indirect Senate elections.¹⁰ The Saba Island Council is equivalent to a Municipal Council¹¹ and for elections to municipal councils, each municipality forms a single electoral district.¹² Elections for provincial councils, water boards, and municipalities are held on the same day.

Island Council Elections

The Saba Island Council is made up of five seats, and members are directly elected for a four-year term.¹³ The Council oversees the Executive, which consists of a Lieutenant Governor and two commissioners. The Lieutenant Governor of Saba is appointed directly by the monarch, and there are no term limits for this position. Article 3 of the Dutch Constitution provides that all Dutch nationals shall be equally eligible for appointment to public service.

Members of the Island Council are chosen according to a system of party-list proportional representation as per Netherlands law. In the European Netherlands, numerous parties vie for seats at each level of government, and generally no single party secures an overall majority, so several parties must cooperate to form a coalition government. The exception is in very small municipalities, where one party will occasionally win all seats – as was the case in Saba in 2019.

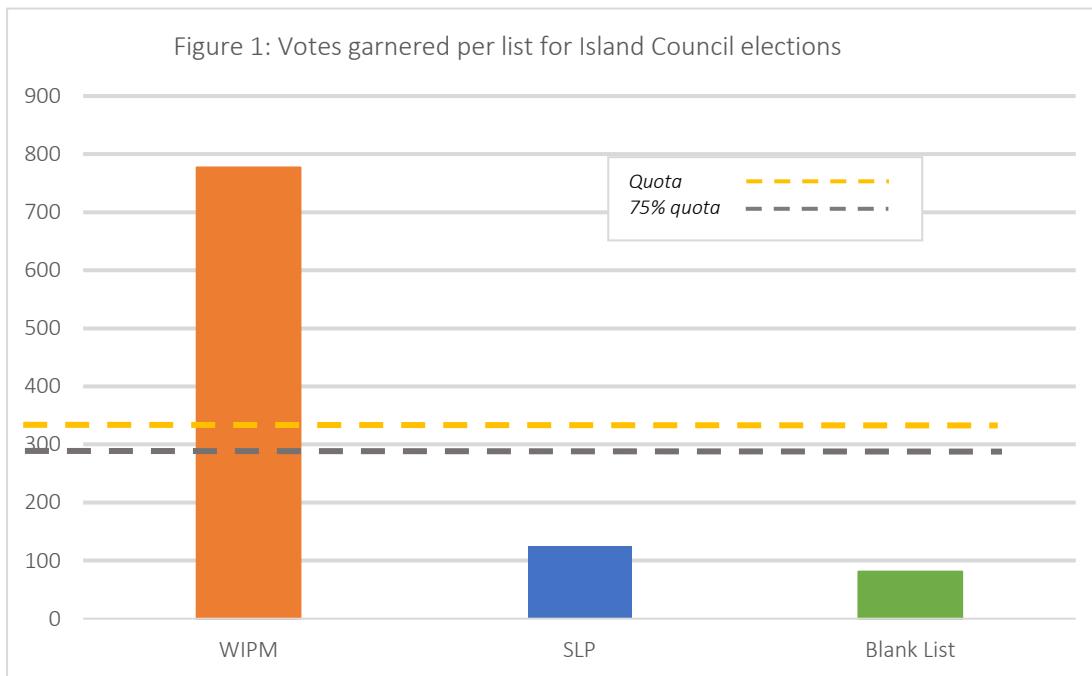
¹⁰ Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.3.1.a.

¹¹ Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.3.1.d.

¹² Dutch Electoral Act (1989), § E.1.4.

¹³ Dutch Electoral Act (1989), § C.4.1.

According to the Electoral Act, as it applies to municipal councils with fewer than 19 seats, full seats are awarded to a list “as many times as the total vote for that list contains the electoral quota,”¹⁴ which is calculated by dividing the total votes cast by the number of seats to be allocated. Residual seats are then assigned under the law “sequentially to the lists whose total votes have the largest remainder when divided by the electoral quota,” excepting lists that have not achieved receive at least 75% of the quota.¹⁵ Once all eligible parties have received a residual seat, any remaining seats are awarded using the system of highest averages “provided always that no more than one seat may be awarded in this way to any of the lists.”¹⁶ Use of this method means that smaller parties are unlikely to get a residual seat; the system ultimately benefits larger parties.

In the Island Council elections (results depicted in Figures 1 and 2), the party threshold for seat allocation (or “quota”) was 196.6 votes. The 75% threshold rule (147.45 votes) eliminated the SLP and David Levenstone (“Blank List”) from contention for seats, as these lists earned 125 and 81 seats, respectively. Three Windward Islands People’s Movement (WIPM) candidates were assigned full seats; two additional WIPM candidates received residual seats under the system outlined above. Given the structure of the Executive Council for Saba, which draws two commissioners from the initial slate of candidates elected to the Island Council, the two “vacant” seats then went to the remaining WIPM candidates on the ballot.¹⁷

Given this outcome, some members of the council have a smaller popular mandate than other (unsuccessful) candidates, which could have an outsized effect in a small community (and arguably undermines the goal of proportionality in representation of this electoral system). For example, Dave

¹⁴ Dutch Electoral Act (1989), § P.6.

¹⁵ Dutch Electoral Act (1989), § P.8.

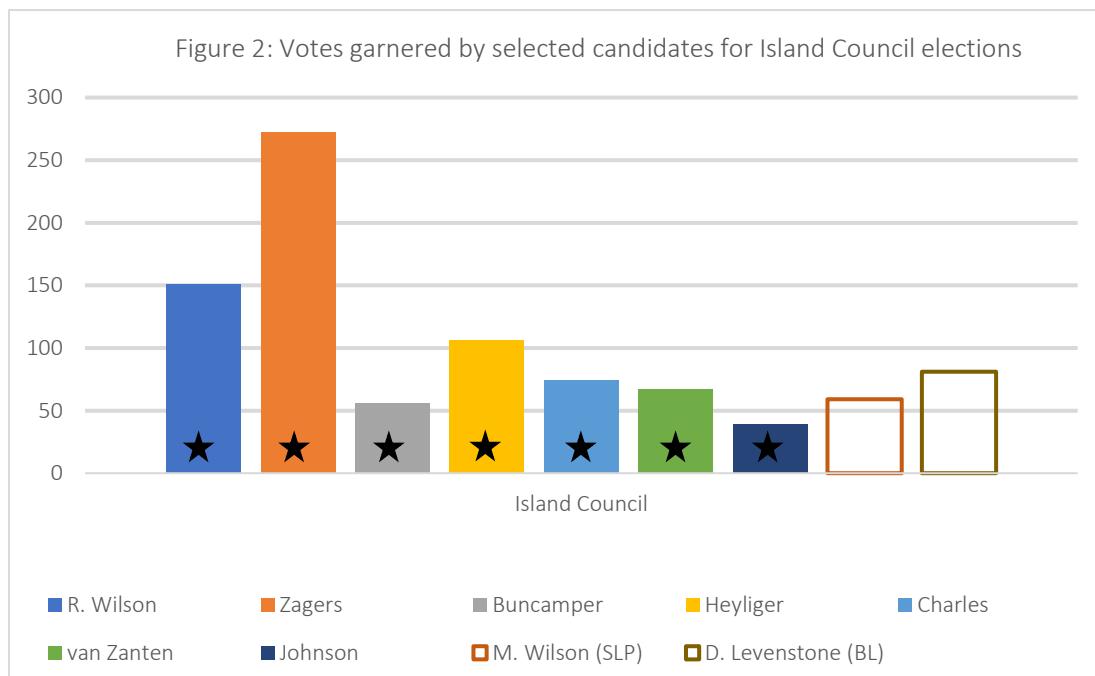
¹⁶ Dutch Electoral Act (1989), § P.8.

¹⁷ Swierstra, Sip. Main and Central Voting Bureau Ascertains Final Election Results, Saba News, 22 Mar. 2019, www.saba-news.com/main-and-central-voting-bureau-ascertains-final-election-results/.

Levenstone, the sole candidate on the blank list, received 81 votes, greater than Carl Buncamper (56 votes) and Vito Charles (74 votes) on the WIPM list – both of whom won seats on the Council while Levenstone did not.

This impact becomes even more pronounced with the practice of the top two vote-getters in the Island Council elections being subsequently appointed as the two Commissioners on the Island Executive, leaving two seats vacant that are then immediately filled from the party list. In these elections, this meant that Bruce Zagers and Rolando Wilson became commissioners, and Hemmie van Xanten and Esmeralda Johnson of the WIPM party secured the vacated seats, with 67 and 39 votes respectively. Effectively the lists are competing for seven seats, rather than five, but the quota reflects only the allocation of five seats (and is therefore higher than it would be if the formula were based on a dividend of seven).

The resulting municipal council has no opposition representation. This may exacerbate governance vulnerabilities; as noted in a study on the working of the new administrative structure five years after the transition: “it appears to be customary on all islands for the commissioners to liaise with the members of the coalition parties on the island council as part of a caucus. This state of affairs means that the island council members – contrary to the provisions of section 28 WolBES – certainly do not always vote independently, and the opposition is largely disempowered.”¹⁸

The practice of the top two vote getters moving into the executive may also make the role of the Island Governor – an appointee of the monarch – more difficult. The administrative study also noted: “the island governor suffered a significant conflict between on the one hand safeguarding the working relationships within the executive council and on the other side checking the lawfulness and compliance with the public interest of decisions by the island council.”¹⁹

¹⁸ Five Years of the Caribbean Netherlands: Working of the New Administrative Structure, p. 6.

¹⁹ Five Years of the Caribbean Netherlands: Working of the New Administrative Structure, p. 7.

Senate Elections

With respect to the Dutch Upper House, the 75 members of the Dutch Senate are indirectly elected for a four-year term by provincial councillors on the basis of proportional representation at the provincial elections. Because Saba does not have a provincial council, an electoral college is elected to serve the purpose of voting in indirect Senate elections two months after municipal elections.²⁰

Members of the electoral college are elected by persons who are residents of Saba on nomination day, provided they are Dutch nationals and have attained the age of eighteen years on polling day.²¹ Because voters for the electoral college must be Dutch citizens, while voters for the Island Council can be residents, there are different voter cards and ballots for the two different elections (discussed further in the *Electoral Operations* section below). The election of members of the electoral college follows the same system as election of members of provincial councils.²²

Interlocutors suggested that the introduction of an electoral college in Saba was the result of advocacy from some Dutch citizens who wanted a voice in the election of the Upper House of the Dutch Parliament. General sentiment by many voters spoken to on Election Day was that the electoral college was not particularly important or necessary for Saba, although this may be a result of the fact that this was the first time it was being implemented. There are 75 Senate seats, with the vote on Saba influencing 1/100th of a seat (0.01 seat).²³

Reflecting on whether the electoral college was necessary given the very small influence on the Senate elections, members of the Executive Council noted that Saba has historically maintained close relationships with The Hague and is generally accorded a greater influence on policy than other Dutch municipalities, because it is not part of a province (and therefore lacks an intermediate layer of government and bureaucracy between the Island Council and the National Executive).

Political Party and Candidate Registration, Financing, and Campaigns

Political party registration

The guiding principle for the registration of political parties should be “freedom of association,” which gives citizens the right to form and join political parties and other political organizations. It is good practice to ensure that the electoral legal framework clearly specifies when, how, and where parties register (and that these provisions be applied uniformly across political groupings), what the requirements for registration are, and how registration will be verified by the relevant authorities.

Netherlands electoral law specifies that local political parties must register their names with the Electoral Committee on Saba to be eligible to compete in Island Council elections. On Nomination Day, eligible parties submit their list of candidates to the Executive Council, along with a deposit of \$225. Parties

²⁰ Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.22.

²¹ Dutch Electoral Act (1989), § B.2; Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.22.

²² Dutch Electoral Act (1989), § Y.a.22.

²³ Samson, John. Not a Lot of Interest for Senate Elections on Bonaire, Saba, and Statia, Caribbean Network, 27 Feb. 2019, <https://caribbeannetwork.ntr.nl/2019/02/27/not-a-lot-of-interest-for-senate-elections-on-bonaire-saba-and-statia/>.

Transparent ballot boxes for the Island Council and Electoral College ballots, seen from the side facing polling officials

represented in the Island Council are exempt from this requirement; for other parties, the deposit will be refunded if the party satisfies at least 75% of the electoral quota.

The process for a political party to register for the Senate Electoral College Elections is slightly different. According to the Kiesraad,

“Local political parties that wish to participate in the elections for the Senatorial electoral colleges under a particular name must have this designation registered at the island's central voting bureau. To do this, the party must pay a deposit of US\$225 to the public agency. After the submission of a valid list of candidates for the next election, the deposit is refunded to the authorised party. In principle, registered designations for the House of Representative elections remain in effect until the elections for the electoral colleges for the Senate. This means that, in these cases, no new registration of the designation is required at the island's central voting bureau.”²⁴

On Nomination Day the eligible parties can then submit a list of candidates for the electoral college, along with a deposit of \$225 (subsequently refunded as with the Island Council elections, and in future, parties represented in the current electoral college will be exempted from this requirement), as well as at least 10 declarations of support.

Candidate selection

In general, a citizen should be permitted to stand for election and to be duly elected to office in his or her country. This may be either as an independent candidate or as a candidate of a political party or other organization. It is critical to ensure that any restrictions on and the process of nomination are clearly stated in the electoral law. In many electoral systems, political parties determine or delimit the choices of candidates of available to voters on the ballot. Many legal frameworks establish that political parties should “democratically” elect their candidates, but the concept is rarely defined further in law. Only in a few countries does legislation provide for the process by which candidates should be selected. Parties should, however, establish clear rules before each election to mitigate internal conflict and increase the legitimacy of those selected.

Eligibility requirements for the Island Council require that candidates be Dutch nationals and residents of Saba who have reached the age of 18 and are not otherwise excluded under the law.²⁵

Internal party democracy and decision-making processes on Saba are somewhat murky, and it is worth noting that the candidate slates for the March 20 elections were heavily skewed to male candidates. Although certainly the context is different in Saba, this may be in part reflective of dynamics and structures at play throughout the Netherlands. The OSCE observer report of the 2017 Parliamentary elections in the European Netherlands noted that

“Although equal rights for men and women are laid down in the Constitution, there are no temporary special measures in the law to promote women candidates. As voluntary measures, parties often set target figures for women in their candidate lists. The proportion of women on the candidate lists for these elections was some 35 per cent and two parties did not nominate any female candidates. In the new parliament, 36 per cent of elected representatives are women. Building upon the existing good practice of some political parties, consideration could be given to introducing special measures in the legal framework to promote women candidates, in line with

²⁴ Elections of the Island Councils, Kiesraad, <https://english.kiesraad.nl/elections/elections-of-the-island-councils>.

²⁵ Law on Public Bodies of Bonaire, Sint Eustatius and Saba, (2010), art. 11.

international standards. This could include a minimum number of candidates from each gender on all candidate lists or a specified placement order.”²⁶

Reports from local and regional media outlets touched on this issue; one article on the youngest candidate for the Island Council included a quote from a member of the WIPM party highlighting the ongoing challenges for both women and youth on the island:

“More women need to enter the political arena on Saba by giving their opinions and solutions to the issues confronting Saba. Saba’s politics has been dominated by men and of course, we had strong women in politics as well, but I think it’s often seen still as a male domain with one or two females being as exceptions. But, we need to change that by continuing to confront it, particularly with our youngsters.”²⁷

Candidate interlocutors did not identify any specific gender-related concerns, but did highlight that many on the island who might otherwise be capable and dedicated candidates are deterred from seeking candidacy because of a prevailing sense that it would be inappropriate to express strong opinions publicly (particularly those that may not align with the ruling WIPM party). In addition, the lack of funding for political parties (as described further below) may be a deterrent to candidates who do not have personal resources to marshal in support of their campaigns.

Campaign financing and spending

The financing system for elections should be equitable and transparent, allowing candidates to compete on a reasonably equal playing field, regardless of personal wealth or connections. Political parties and candidates must be able to raise money to campaign for office, but doing so with insufficient regulation by the state or oversight by constituents and watchdog groups can undermine competitiveness and create other vulnerabilities in the electoral process. This standard of transparency and equity applies to local elections as well as national, with reasonable adjustments to acknowledge that the capacity to comply with a complex political finance oversight framework might be more limited for local parties and candidates.

Despite the fact that the Island Council and the Executive Council have considerable sway over the daily lives of the residents of Saba, there are no legal mechanisms to govern or monitor how political parties and candidates marshal and spend funds in elections to these bodies. This gap is in line with the Netherlands legal framework, which does not provide oversight mechanisms for either municipal or provincial elections. Political parties in Saba are therefore under no obligation to disclose details about their funding sources or expenditures, and there are no limits on the types of funding received, including anonymous donations or foreign donations. There is also no public financing structure in place; candidate and government interlocutors indicated to the assessment team that political parties and candidates fund their campaigns largely from personal resources, with a very small donation base from political party supporters. The costs to campaign include registration fees and expenditures relating to voter outreach (in particular, for posters, flags, billboards, t-shirts, and rallies).

The Netherlands should consider reforming the campaign financing and spending oversight mechanism for Saba, in line with international standards and recommendations from the United Nations Convention

²⁶ OSCE/ODIHR, The Netherlands Parliamentary Elections: Election Assessment Mission Final Report, 7 June 2017, p. 10, <https://www.osce.org/odihr/elections/netherlands/321821?download=true>.

²⁷ Henry, Esther. Saba Youngest Female (21) Campaigns in Island Elections, Caribbean Network, 20 Mar. 2019, caribbeannetwork.ntr.nl/2019/03/20/saba-youngest-female-21-campaigns-in-island-elections/.

Against Corruption (UNCAC), the Council of Europe/Venice Commission, and the Organization for Security and Co-operation in Europe (OSCE). For example, parties could be required to complete and submit simple post-election reports on income and expenditures, including the identity of donors providing funding above a certain threshold. To ensure these requirements are practicable in the Saba context, the Central Voting Bureau could provide a simple Excel template and written guidance to each relevant party or individual, as well as clear and reasonable timelines for submission of the required information. Public funding for party operations or campaigns could also be considered, along with additional reporting and oversight requirements.

Electoral operations

Institutional framework

The capacity and commitment of election management bodies to administer elections in a manner consistent with the law, international standards and democratic best practice are important factors impacting the integrity of elections. Independent and impartial election commissions are necessary to ensure the proper conduct of elections, or at a minimum eliminate serious suspicions of irregularity. Public confidence in the fairness of the electoral process and the accuracy of electoral results depends in large measure on both the actual and perceived impartiality of the EMB, its sub-national institutional structures, and other state bodies responsible for supporting the electoral process.

Saba has a single principal electoral committee, acting as the central electoral committee (referred to in Saba as the Central Voting Bureau). This Central Voting Bureau fulfills the following primary duties:

- Registration of the appellations of political parties
- Candidate nomination
- Determination of the election results
- Allocation of seats

The principal/central electoral committee is composed of five members, including a presiding officer, a deputy presiding officer, and three deputy members. The Island Governor acts as presiding officer, and other members are appointed by the Island Executive Council. While there are clear eligibility requirements in the law, the appointment and dismissal process is not further elaborated, and it is conceivable in such a small community that these appointments could be called into question as not being impartial. However, no complaints were made in this regard, and party or candidate connections are inevitable in a community this small. In addition to the Central Voting Bureau, there are two voting bureaus (polling stations) led by a team of five people each who are responsible for administering the polls and doing the initial count – most of whom had played in this role in previous elections and were therefore familiar with the process and legal requirements.

An SLP sticker adorns a party supporter's vehicle on Election Day

Overall impressions of Election Day

The experience of voters on Election Day is largely determined by the extent to which voting bureaus are staffed by well-trained personnel and offer a secure, clear, accessible, and orderly process to cast votes. A voter's assessment of this process can condition his or her perception of the credibility of the election process, its outcomes, and even the resulting governing institutions. Sufficient ballot integrity measures, as

well as appropriate efforts to ensure the secrecy of the vote, are essential features of a credible Election Day operation. Transparency of Election Day operations is also essential; to that end, observers, political party agents, and the media should have access to observe (but not interfere with) polling and count processes.

Voting bureaus in the Netherlands are open between the hours of 7:30 am and 9:00 pm. On Election Day, the two voting bureaus on Saba – located in The Bottom and Windwardside – opened and closed promptly according to this schedule. In elections held prior to the 2010 transition, the polling period was from 8:00 am to 7:00 pm. Some interlocutors noted that the original, more truncated period of time was sufficient for the purposes of the electorate, given the Island’s small geographic size and proximity of the two voting bureaus to residences, businesses and government offices. Any changes would appear to be possible without legal reform; the Electoral Act notes that “if required due to a voting bureau’s location, the municipal executive may decide that voting at the voting bureau in question shall start earlier or later than 07.30 hours and continue until a time earlier than 21.00 hours.”²⁸ Any determination to alter the hours of polling should, however, prioritize the inclusiveness of the electoral process for all voters (including those who may not be able to cast a ballot during their working hours). Under the law, employers are obligated “to ensure that all the voters in his employ have an opportunity to cast their votes if they cannot do so outside fixed working hours and provided that the voters are not as a result prevented from working for more than two hours.”²⁹

Voters are permitted under Netherlands law to cast their ballot at any voting bureau within their municipality. As there are only two voting bureaus in Saba, concerns about long queues and ballot shortages under this scenario are relatively limited; however, it was observed that additional ballots were needed (and promptly delivered) to the voting bureau in The Bottom towards the conclusion of Election Day.

To the outside observer, the mood on Election Day was celebratory and exuberant. The island’s narrow main road was periodically clogged with cars travelling between the two voting bureaus, emblazoned with party flags and ferrying supporters wearing WIPM orange or the bright blue of the opposition SLP. A sizeable crowd gathered outside the government building following the conclusion of counting for the preliminary announcement of results and acceptance speeches by the successful candidates. Celebrations reportedly continued well into the night.

Some interlocutors noted, however, that the very public outpouring of support for specific candidates and parties could be intimidating to voters. The law requires that “no activities shall be undertaken *in* the voting bureau which are intended to influence the voters in their choice”³⁰ (emphasis added), but there

Orange traffic barriers outside the polling station prior to opening on Election Day

WIPM flags on a party supporter's vehicle on Election Day

²⁸ Dutch Electoral Act (1989), § J.1.3.

²⁹ Dutch Electoral Act (1989), § J.10.

³⁰ Dutch Electoral Act (1989), § J.36.

may be other options for limiting this vulnerability besides a change in the law. It was observed that election administrators were attuned to the potential for strife or politicization of the electoral process; at one voting bureau, orange traffic barriers – a fluorescent shade of the WIPM party’s color – were removed from the premises prior to the start of polls and replaced with a more neutral red barrier. However, the chairs and tables outside the voting bureaus invited lingering (in the case of The Bottom, they were set up specifically for this purpose); one candidate from an opposition party noted that the prevalence of party supporters and candidates outside the voting bureaus – all day, in some cases – is intimidating and inimical to the conduct of polling. With these concerns in mind, Saba could consider whether it would be appropriate to limit political party campaigning and activity on the exterior grounds or within a certain distance of the two voting bureaus (e.g., prohibiting signage or the wearing of political party apparel within 100 yards of the entrance) to reduce vulnerability to intimidation and ensure a secure environment for voting on Election Day.

A related concern was also raised by one opposition candidate, who noted that the voting bureau in The Bottom was too small to ensure ballot secrecy and to create the needed environment for voters to cast their ballot free from intimidation. Polling officials noted to the assessment team that the usual location for The Bottom polling site offers a much larger physical space, but it had been previously reserved for another function on Election Day. Given the fundamental importance of the secrecy of the vote, the Voting Bureau should have the authority to utilize the appropriate facilities for the election, with precedence over other functions.

Voter eligibility and vote process

Under the law, to cast a vote for the Island Council election, an individual must be at least 18 years old on Election Day, and a legal resident of Saba on Nomination Day (for individuals who are not citizens of a European Union member state, that residency requirement is five uninterrupted years).³¹ Similar to other municipal council elections in the Netherlands, Dutch nationality is not a requirement. For Senate Electoral College elections, however, the voter must be a Dutch national. Eligible voters receive an invitation to vote at their home address at least fourteen days prior to Election Day, which includes the voting pass (marked by a serial number) required to cast a ballot. Under the law, “a voter who is qualified to take part in the election but whose voting pass has been mislaid or who has not received a pass shall, at his request, be issued with or sent a new voting pass by the mayor.”³² One form of identification is also required to vote (which may have expired within the five years prior to Election Day). Acceptable forms of identification are outlined in Section 1 of the Netherlands Compulsory Identification Act (*Wet op de identificatieplicht*), including passports, certain driver’s licenses, and residency cards.

One feature of the Dutch system that is applied in Saba and that diverges somewhat from common international practice is that there is no comprehensive voter list provided to or checked by the polling officials on Election Day. Instead, under the law, there is a register of invalid voting passes, produced the day before Election Day and maintained at each voting bureau/voting bureau. A voting pass is included on this list if: it has been replaced with a new pass (as per the process indicated above); it has been

³¹ Non-European Union member state citizen residency requirements are outlined in the Dutch Electoral Act as follows: “a. they are legally resident in the Netherlands pursuant to section 8 (a), (b), (c), (d), (e) or (l) of the Aliens Act 2000 or pursuant to a headquarters agreement between an international organisation and the State of the Netherlands, and; b. they have been resident in the Netherlands for an uninterrupted period of at least five years immediately prior to nomination day and have residence rights as referred to at (a) above or pursuant to section 3 or section 6 of the BES Admission and Expulsion Act.” § B.3.2.

³² Dutch Electoral Act (1989), § J.8.1.

superseded by a certificate of authorization or voter's pass per the proxy process; it has been determined that "its holder should not be registered as a voter or has died before casting his vote;" or "it has been established that the voting pass has been stolen or is otherwise unlawfully in circulation."³³

According to the Saba government, 1,078 individuals were eligible to vote for Island Council on March 20. Of these, 905 individuals were Dutch nationals also eligible to vote in the Senate Electoral College race. The 2019 elections were the first polls in which Saban residents could participate in the Senate election and, accordingly, the first test of a new process for capturing votes on two different ballots from two separate – but overlapping – pools of voters. Although other options were reportedly considered, ultimately the Central Voting Bureau determined that the most efficient use of time and resources would be to require eligible voters to repeat the voting process twice, should they choose to vote in both elections. Poll workers were observed in some, but not all, cases permitting voters to come to the front of the line for their second ballot, to reduce the amount of time in the queue. For each ballot, the voter was asked to provide his or her identification and voting card, proceed to the voting booth with the blank ballot, and place the ballot in the relevant box. There was some confusion over this process, and it increased the possibility that an eligible voter might depart without having cast his or her second ballot, even though the voting bureau team were observed clearly explaining the process to voters. The ballots and ballot boxes were both elections were nearly identical, further increasing the risk of confusion.

An alternative option, space permitting, would be to set up a second area for the voter to present his or her identification and receive and cast a ballot. This would require a small increase in resources and equipment (an additional table, two additional voting booths, and one or two more poll workers). The impact on the total size of the voting bureau committee should be minimal, as there are currently 1-2 individuals who are tasked specifically with observing monitoring ballot placement into the ballot boxes. This task would not be necessary as the two ballot boxes would be separated. This recommendation would also address a concern raised by assessment interlocutors that the close placement of identical ballot boxes could have led to voters placing their ballots in incorrect boxes. In a few cases, this concern was borne out, but rectified during the count process. A second alternative would be to request both voting cards (as relevant) at the same time (or to use one voting card that indicates for which elections the voter is eligible), review the identity information, and provide the voter with two distinctly colored ballots at the same time.

Proxy voting process

The options used around the world to widen the franchise to include voters who cannot cast a ballot in person on Election Day each have their own limitations with respect to the provision of a secret and secure vote.³⁴ Provision of external vote options may serve the admirable purpose of widening the franchise, but can also engender political controversy and debates over the use of limited resources. As noted in the

³³ Dutch Electoral Act (1989), § J.7.1.

³⁴ The International IDEA handbook on external voting succinctly describes these limitations as follows: "Proxy voting may be rather problematic from the perspective of democratic theory because there is no guarantee that the vote cast by the proxy—and thus possibly even the result of the election—reflects the will of the original voter. A proxy could use this procedure to obtain an additional vote and thus infringe the principle of equal suffrage. Voting in diplomatic missions may deny some external electors the right to vote if they cannot travel to the polling stations. Voting by mail may not be as transparent as voting in a diplomatic mission in the presence of state officials—and voting in a diplomatic mission depends on the perceived impartiality and integrity of those state officials." Dieter Nohlen & Florian Grotz, The Legal Framework and an Overview of Electoral Legislation, in VOTING FROM ABROAD: THE INTERNATIONAL IDEA HANDBOOK, International IDEA & Instituto Federal Election (2007), p. 69.

International IDEA handbook on external voting: “The values of electoral inclusion, electoral system sustainability and electoral integrity may pull in different directions, and a balance must be achieved.”³⁵

Netherlands electoral law permits the use of the proxy vote, in which voters authorize another individual to cast a ballot on his or her behalf in person on Election Day. The law notes that “a voter who does not expect to be able to vote in person may vote by proxy in accordance with the provisions of this chapter”³⁶ but does not further elaborate on the parameters of eligibility. There are two forms of proxy voting in use: transfer of the voting or poll card (accompanied by a copy of the original voter’s identification), or a written proxy, in which the voter submits an advance written request to the relevant executive office.

For the March 20 elections in Saba, an individual could cast as many as six ballots: two on his or her own behalf for the Island Council and Senate Electoral College elections, as well as the same two ballots for each of two additional voters who have selected him or her to be a proxy.³⁷ A considerable number of ballots (21%, or 213 out of the 993 total ballots for the Island Council, and 13%, or 88 out of 664, for the Senate Electoral College) were cast via proxies on Election Day.

The ACE Electoral Knowledge Network indicates that proxy voting is permitted under the law in very few jurisdictions globally (both the Netherlands and the United Kingdom offer the option), noting that “a proxy vote may be given where a voter is unable to attend a voting station through infirmity, employment requirements, or being absent from the area on voting day--often similar qualifications to those for voting by mail. Such arrangements may be implemented to provide accessibility where other forms of absentee voting are relatively restricted or unavailable.”³⁸ The proxy voting process raises important concerns for electoral integrity, however, as the proxy fills out the ballot in the voting booth, and there is no way for a voter to determine whether his or her vote has been cast as desired.

Interlocutors in Saba raised significant concerns about the proxy voting process and the potential for intimidation or manipulation; one candidate noted that the process is “a form of corruption,” and “the practice of intimidation with the proxies is...widespread.” Another candidate observed that there are insignificant checks in the review process to ensure that voters granting proxy have understood and consented to what they are signing. A more mundane but nonetheless important consideration is that the proxy process also engenders a substantial amount of paperwork for the proxy voter and for poll workers to process.

In the case of Saba, which has relatively limited educational and employment opportunities available to its residents on the island, there is a strong basis for providing special voter services, in particular for voters who live abroad. Postal voting is permitted under the law for elections to the House of Representatives; extending the postal voting service to Saba voters who will be off the island on Election Day could serve to improve the integrity of the electoral process, protect the secrecy and security of individual ballots, and widen the franchise as was intended with the proxy process. An alternative in use in some jurisdictions is to designate a proxy to hand carry to the polls a ballot that has been filled out, secured in a secrecy envelope, and signed – all by the voter.

³⁵ Ellis, Andrew. The History and Politics of External Voting, in VOTING FROM ABROAD: THE INTERNATIONAL IDEA HANDBOOK, International IDEA & Instituto Federal Election (2007), p. 47.

³⁶ Dutch Electoral Act (1989), § L.1.

³⁷ Dutch Electoral Act (1989), § L.4.

³⁸ Vote Counting: Proxy Voting, ACE: THE ELECTORAL KNOWLEDGE NETWORK, <https://aceproject.org/ace-en/topics/vo/voa/voa02/voa02e>.

The OSCE Election Assessment Mission has also previously recommended to the Netherlands that the proxy voting process be reformed in the country, finding “Although proxy voting in the Netherlands enjoys broad support and is considered to facilitate access to voting, the scale and disproportionality of its use are at odds with the OSCE commitments and other international standards for ensuring the equality and secrecy of the vote and respect for voters’ choices.”³⁹ Although no such records are available for the Caribbean Netherlands, the OSCE’s review of the process in the European Netherlands indicates “a historically higher rate of use among women (with men more likely to serve as proxies) and among ethnic and religious minorities.”⁴⁰

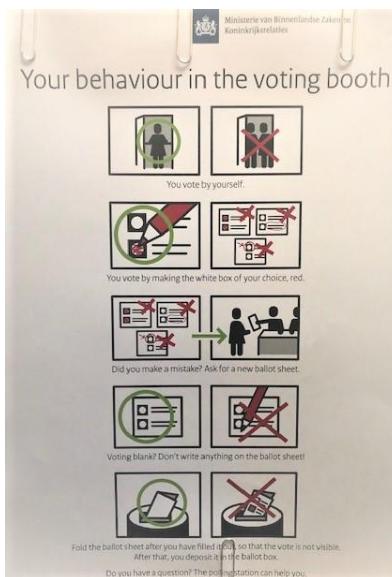
Count and reconciliation and announcement of results

Vote counting processes should be governed by three key principles: accuracy, transparency, and timeliness. Rules should be predetermined and understood by all stakeholders, including election officials, the public, and observers. Similarly, responsibility and accountability should be clearly delineated at each stage of the process. Ideally, all stakeholders should be allowed to be present and able to follow each step of the counting process. It is considered best practice for the poll workers who managed the polling to also count the votes and post the results at the voting bureau level.

The results process observed on Election Day in Saba had several steps. Ballots were counted at each voting bureau; as per the fields on the results form discussed below, this process requires that the members of the Voting Bureau reconcile the number of ballots with the valid voting passes and proxy certificates prior to counting votes. Although this process was public, it was conducted in near silence (though under the law, anyone present could have raised objections during the process), with polling officials only addressing the public with aggregated results by candidate once they completed their counts and filled in the results form.

While the counting process did not permit observation of individual ballots, polling officials allowed observers to view the training and reference materials they relied on when making a determination of whether a ballot should be declared invalid. These materials were clear, comprehensive, and provided numerous visual examples of what would constitute a valid or invalid ballot under the law. Instructions on marking the ballot were also prominently displayed in polling places. As a consequence, very few ballots were declared invalid, and where this did occur, the decision of polling officials appeared accurate and in compliance with the legal framework. This is in stark contrast to recent practice in Sint Maarten, where IFES conducted a technical observation mission in 2018. In that case, many ballots were declared invalid as a result of a strict interpretation of the law that neglected to properly account for the intention of the voter.

Directly following counting, the sealed results packets and *proces-verbaal* were taken to the government administration building. At that time, the Island Governor made a public announcement of preliminary results for the Island Council elections and the five successful candidates are given an opportunity to

Under the law, each polling booth must contain a set of instructions for the voter

³⁹ The Netherlands Parliamentary Elections: Election Assessment Mission Final Report, pp. 16-17.

⁴⁰ Ibid.

make remarks. Two days later, at a meeting of the Central Voting Bureau, final results were declared. Between the preliminary and final results announcements, two votes were deemed invalid and removed from the count for the WIPM party, which won all five seats on the Island Council, as well as the two Commissioner positions on the Executive Council (who are the top two vote-getters).⁴¹ A more detailed discussion of the results of the election were included in the *Law Reform Process and Electoral System* section above.

According to international good practice, results forms should include several specific pieces of information, including the number of: ballots received at the opening of voting; spoiled ballots; unused ballots; invalid, cancelled, and blank ballots; valid ballots for each candidate or party; total valid ballots; and total voters who cast ballots on Election Day.⁴² The paper results forms in use in the Netherlands provide a written accounting and narrative for the manual count conducted at the voting bureau level. The results form (*proces-verbaal N 10-1*) used for tallying votes at the voting bureau asks for the following information: opening times for the polls; a record of the polling officials present during Election Day; narrative of objections made by voters during polling and counting, and any response from the voting bureau; a narrative of any irregularities (e.g., late poll workers or a full ballot box prior to the end of polling); the number of voters, disaggregated by valid voting passes and proxy certificates; the number of counted ballots, disaggregated by valid votes, blank ballots, and invalid ballots; reconciliation of the number of admitted voters and the number ballot papers counted and narrative explanations for any deviations thereof; and signatures of the voting bureau members. An appendix contains the number of votes per list and candidate.

Form *N 10-1* is relatively clear and comprehensive, though it lacks a reconciliation of the number of ballots received at the opening of voting relative to the total number of ballots cast. Accordingly, it would not be possible to assess with certainty whether any blank ballots were waylaid during Election Day (and any implications thereof). Poll workers were observed during the count filling in a draft of the *proces-verbaal* in pencil, to enable any corrections prior to submission of sealed ballot packets and the final PV to the Central Voting Bureau.

At the central level (in this case, the votes from the two voting bureaus were aggregated together), form *P 22-2* is used to provide an official accounting of the final results. This form provides fields for the following information: Central Voting Bureau session date, time, and location; the aggregate number of votes per list and candidate; the number of blank and invalid ballots; a reconciliation of the total number of ballots cast against the number of voting passes received; the number of ballots cast by proxy; the quota calculation; the allocation of full and residual seats by list number; the total seats allocated per political grouping; votes by candidate for each list receiving seats; recount information, as relevant; and the number of votes received by specific candidates who garnered full and residual seats.

Polling officials count ballots in Windwardside after the close of polls while voters, candidates, and journalists look on

⁴¹ New Saba Island Council, Commissioners Sworn In. The Caribbean Herald, 29 Mar. 2019, www.thedailyherald.sx/islands/86388-new-saba-island-council-commissioners-sworn-in.

⁴² Vote Counting: Transmitting Voting Station Results, ACE: THE ELECTORAL KNOWLEDGE NETWORK, <https://aceproject.org/ace-en/topics/vc/vce04/default>.

Of the information captured, of note is the fact that the voting bureaus could not account for 5 ballots for the Island Council election and 1 ballot for the Senate Electoral College elections (reflecting the information captured in form N 10-1 for each voting bureau), which deviated from the count of voter passes retained on Election Day. Although it is likely that this particular deviation was not outcome determinative, given the small size of the electorate and the magnitude of votes received by winning candidates (the lowest number of votes received by a candidate who ultimately earned a seat on the Island Council was 39) it presents a vulnerability that should be considered for the next election process.

Accessibility

According to the Kiesraad, “the Executive Board has a duty to ensure that no fewer than 25% of the total number of voting bureaus are accessible to voters with an impairment.”⁴³ Parking facilities, bathrooms, and entrances to both of the two voting bureaus on Saba appeared to be accessible to voters with physical disabilities. In each location, there were two voting booths with privacy screens. The voting booths were all at standing height, which could create difficulties for voters in wheelchairs. In addition, the transparent ballot boxes in use (newly procured for the March 20 elections) are tall, and labeled on the top and the back as receptacles for ballots for Island Council or Senate Electoral College. There should be an additional sign on the front of each box to ensure that voters in wheelchairs are able to identify the proper box for each of the two ballots (although checks were conducted during the count process and any misplaced ballots were shifted to the correct pile prior to counting the votes).

A voter with a physical disability was observed requesting assistance from a poll worker and was advised that the support would be provided by the poll worker, rather than a companion of his choice. The law provides for the right to choose an assistant, however, in accordance with good practice. This issue has been noted in the European Netherlands as well; in 2017, the OSCE observed that “certain voting bureaus required assistance to be provided by a member of the PEC, at odds with the legal requirement to allow the voter to request assistance from a person of their choice. This reinforces the need for clearer guidance and uniform implementation of key election day procedures.”⁴⁴

A voter is assisted by a member of the voting bureau

Public information and education

The provision of voter information and educational materials by election officials and other relevant actors to the public is critical to ensuring electoral transparency and integrity. Voter education programs should disseminate balanced and objective information on what citizens need to know in order to exercise their right to vote. This includes information on voters' rights and obligations in the electoral process and explanations of the importance of voting. Voter information also provides the necessary details about the rules governing elections, the work and decisions of electoral bodies, election preparations, and voting processes. Voter education programs constitute an exercise in empowerment and enfranchisement, ensuring all citizens have access to their electoral and political system. They also serve a confidence-building function, by helping build public trust in electoral institutions and practices.

⁴³ Elections of the Island Councils, Kiesraad, <https://english.kiesraad.nl/elections/elections-of-the-island-councils>.

⁴⁴ The Netherlands Parliamentary Elections: Election Assessment Mission Final Report, p. 18.

The government administration on the Island, Public Entity Saba, developed, printed and distributed informational bulletins on the electoral process and candidate profiles in the weeks prior to Election Day. The primary communication mechanism used by the government and the political parties to conduct outreach is Facebook, however. For some issues, these communications tools could be sufficient, given the small, close-knit population, which is clustered in a relatively small geographic range. However, several interlocutors noted that the complex process by which votes are converted to seats for the Island Council and the Electoral College is not well understood by the public. As the 2019 elections resulted in a sweep for the WIPM political party, despite a considerable proportion of votes garnered by opposition candidates, insufficient understanding of the process represents an important vulnerability that could have impacts on public perceptions and credibility of the election. This is not simply a voter information and education issue, however; as noted above, the Netherlands should consider changes to the electoral system for the Island Council that would recognize the small number of seats and the size of the electorate, and provide for a simpler and more representative seat allocation process.

Interlocutors also noted that the electorate receives insufficient information on a number of additional issues, including the distinction between and mandates of the Island and Executive Councils and the purpose and functioning of the Electoral College. It was also noted that many voters may have chosen to vote in only one of the two elections, as they did not understand the distinction between them. Reports from regional media highlighted the lack of attention paid to the island electoral process for the Senate Electoral College, including that the political parties fielding candidates for the Senate prepared election programs for most provinces in the European Netherlands, but none for the Caribbean municipalities. One article notes that “Whoever wants to know what the political parties want to accomplish when it comes to the islands has to scour the websites of the parties and look for the ‘BES-eilanden’ tab.”⁴⁵

Election dispute resolution

The core purpose of an electoral complaints process is to maintain credibility and reliability through a clear and consistent right of redress that is available to all injured parties. This right must be clearly established in the law and known to the public. Specifically, political parties, candidates and voters need to know: which entity has jurisdiction over specific types of disputes; the process of bringing such a claim; and which procedural and substantive rules will govern the complaint.

The electoral complaints process in Saba is somewhat difficult to navigate and it is governed by a number of different laws and procedures, including the Electoral Law, General Administrative Law Act, and the BES Criminal Code. Responsibility for complaints and appeals is shared between polling station committees, the Central Voting Bureau, and administrative courts, while election offences are dealt with by the Public Prosecutor’s Office. While no concerns were expressed by interlocutors about the impartiality and professionalism of these different bodies, the process itself does not appear to be well known, and complaints are very rarely filed with the Administrative Jurisdiction Division of the Council of State.

Under section D.8(3) of the Electoral Act, the Administrative Jurisdiction Division of the Council of State deals with appeals regarding voter registration, and section 8.2.3 of the General Administrative Law Act provides that these appeals will be dealt with under an accelerated procedure, which recognizes the need for expedited decisions in the electoral process. For review of the Central Voting Bureau’s rejection of a political party registration, an application for administrative review must be submitted no later than the

⁴⁵ Not a Lot of Interest for Senate Elections on Bonaire, Saba, and Statia.

sixth day after the date on which the decision is published,⁴⁶ and review processes are governed by the Dutch General Administrative Law Act.⁴⁷ According to article 6.4, an objection is lodged by filing a notice of objection with the administrative authority which took the decision; an administrative appeal is lodged by filing a notice of appeal with an appellate authority; and an appeal to an administrative court is lodged by filing a notice of appeal with that court.

With respect to candidate nomination, following examination of candidate list, the law provides a three-day period within which a party can rectify omissions in the list and supporting documentation.⁴⁸ The validity of candidate lists are announced by the Central Voting Bureau in a public meeting,⁴⁹ and any interested party or voter has four days from the date of the public meeting to lodge a request for judicial review of the Committee's decision.⁵⁰ Voters present at the public meeting can make verbal objections, and these are recorded in the official report of the meeting. It is not clear from the law, however, whether any further response is required to verbal objections, other than placing them on record – suggesting that this particularly element of the complaints process does not necessarily provide any kind of remedy aside from allowing an objector to be heard. The Administrative Jurisdiction Division of the Council of State is required to give judgment no later than the sixth day after the application for review has been received, which does provide for a timely remedy, although the Council of State sits in the European Netherlands, which may present challenges in Saba in terms of access to justice.

Most complaints during polling and counting are addressed orally by voting bureau staff and recorded in a *proces-verbaal* (written record of proceedings or statement of facts regarding a case). Very few complaints were witnessed on Election Day, and these were made informally and related to minor issues such as waiting in line too long. In the post-election period, the Electoral Law stipulates that on the second day following an election, the central electoral committee will convene a public meeting where any registered voter present may submit oral objections, which are recorded in the official report.⁴¹ The central electoral committee also has the authority to initiate a recount *ex proprio motu* (on its own initiative), or in response to a "reasoned request from one or more voters...if there are serious grounds for suspicion that errors in the count that might affect the allocation of seats have been made by one or more voting bureaus."⁴² As Presiding Officer, the Island Governor confirmed that a complaint would have to be serious and well-founded for him to order a recount at that stage.

Following any recount, the results are finalized and published, and it is unclear whether any further appeal against the results can be made, as required by international standards.⁵¹ Rather, section P.25 of the Electoral Act provides that

"[t]he central electoral committee shall keep the [election material] packets...for three months after a decision has been taken on the admission of those elected. It shall then destroy these packets immediately, unless: (a) a public prosecutor or an examining magistrate has requested the surrender of the packets in connection with a criminal investigation, in which case they shall be destroyed after the investigation has been completed; [or] (b) criminal proceedings have been

⁴⁶ Dutch Electoral Act (1989), § G.5.

⁴⁷ Ibid.

⁴⁸ Dutch Electoral Act (1989), § I.2.2.

⁴⁹ Dutch Electoral Act (1989), § I.4.

⁵⁰ Dutch Electoral Act (1989), § I.7.

⁵¹ International human rights conventions all recognize, implicitly or explicitly, the fundamental value of an appeals mechanism. See International Convention on Civil and Political Rights, art. 14, § 5; Protocol No. 7 to the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, art. 2.

instituted in connection with offences under the Elections Act, articles 125 to 129 of the Criminal Code, or articles 131 to 135 of the BES Criminal Code, in which case they shall be destroyed after a final and conclusive judgment has been given."

Because there are no political or campaign finance laws governing elections to the Island Council, there are also no explicit complaints processes. Election offences are set out in Chapter Z of the Electoral Act, along with associated penalties. Offences are divided into those that are indictable (including falsified ballot papers, vote buying, and bribing a voter to relinquish their voting pass to a proxy), and those that are summary (which includes voting by proxy for someone who has died, or systematically trying to inducing someone to sign their voting pass over to a proxy). Penalties for indictable offences range from 6 months to six years imprisonment, plus fines, and for summary offences, 14 days to one-month detention, plus a fine.

The law also makes it an offence to accept a bribe in return for signing a voting pass over to a proxy. Criminalizing ‘vote-selling’ in this manner may disincentivize people from reporting actual or attempted vote-buying, for fear of sanction. One interlocutor also noted that the effectiveness of the complaints process with respect to proxy voting was limited as it is difficult to provide sufficient proof of a proxy voting offence, and that “many persons recant on their statements.” While Chapter 5 of the General Administrative Law Act provides for administrative sanctions, it is not clear that these apply under the Electoral Act, so electoral violations can only be sanctioned through the Public Prosecutor’s Office. Hence, while remedies exist for proxy voting offences, and seem proportional, it is not clear if they serve as a deterrent, given challenges around proving such offences if they occur. Administrative sanctions could be considered, or as discussed above, the proxy voting system could be reconsidered.

As noted at the start of this report, electoral justice would be improved in Saba if the authorities clarify the complaints process for stakeholders and ensure a consistent and accessible avenue for appeal. While there are complaints mechanisms for different parts of the electoral process, these do not seem to be fully understood, particularly with respect to judicial review processes in The Hague. In addition, while verbal complaints processes are also provided for, it is unclear what remedies are available beyond simply recording these complaints in the official record of public meetings. Finally, it is not clear in the law that an avenue of appeal exists against final results.

International Foundation
for Electoral Systems

Bijlage 7.
Rapportage Kantar verkiezingen PS/WS (enquête onder gemeenten)

Evaluatie verkiezingen

*Evaluatie van de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen
van 20 maart 2019*

23 mei 2019

KANTAR

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	3
1.1	Leeswijzer.....	3
1.2	Algemeen.....	3
2.	Voorbereiding	5
2.1	Ervaren knelpunten en problemen	5
2.1.1	Toelichting ervaren knelpunten en problemen	6
2.2	Informatie over stemlokalen	9
2.3	Stembureaus	9
2.5	Checklist	11
2.5	Toegankelijkheid.....	13
2.6	Toolkit en nieuwsbrieven	13
3.	Stempassen	15
3.1	Volmachten.....	15
3.2	Kiezerspassen	16
3.3	Formulieren.....	17
3.4	Meldingen van ronselen	17
4.	Voorbereiding stembureauleden en tellers op de dag van stemming.....	18
4.1	Vergoedingen	18
4.2	Instructies	19
4.2.1	Instructies voorzitters.....	19
4.2.2	Instructies overige stembureauleden.....	20
4.2.3	Instructies tellers.....	21
4.2.4.	Kennis en vaardigheden voorzitters en leden.....	21
4.3	PowerPoint ministerie van BZK.....	22
4.4	Digitale instructie	22
4.5	Controle stembureauleden	24
4.6	Brochures	24
4.7	Telinstructie	25
5.	Overig.....	26
5.1	Proces-verbaal.....	26
5.2	Digitale hulpmiddelen	26
5.3	Overige opmerkingen	26

1. Inleiding

Op 20 maart 2019 vonden de gecombineerde verkiezingen voor de leden van provinciale staten en voor de leden van het algemeen bestuur van de waterschappen plaats. In opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (ministerie van BZK) heeft onderzoeksbedrijf Kantar deze verkiezingen geëvalueerd. Onderdeel van deze evaluatie was het uitzetten van een online vragenlijst onder gemeentefunctionarissen die belast waren met de organisatie van de verkiezingen in hun gemeente. In deze vragenlijst is gevraagd naar hoe de voorbereiding, uitvoering en afhandeling van de verkiezingen zijn verlopen.

1.1 Leeswijzer

De resultaten van de enquête zijn zowel op totaalniveau gepresenteerd als (waar relevant) uitgesplitst naar gemeentegrootte. Relevante verschillen naar gemeentegrootte zijn in het rapport benoemd.

Bij open vragen zijn de veelvoorkomende antwoorden beschreven, waarbij enkele citaten als bloemlezing in het rapport zijn opgenomen.

1.2 Algemeen

Gemeentefunctionarissen die belast waren met de organisatie van de verkiezingen in hun gemeente zijn via email uitgenodigd voor deelname aan een online vragenlijst. Wanneer er meerdere contactpersonen per gemeente waren, zijn deze allemaal benaderd met het verzoek om de vragenlijst door dezelfde persoon in te laten vullen. Het onderzoek is van tevoren aangekondigd door het ministerie van BZK en er zijn reminders verstuurd. Van de 355 gemeenten waar verkiezingen zijn gehouden voor de leden van provinciale staten en één of meer waterschappen, hebben 308 gemeenten de vragenlijst ingevuld, dit is een respons van 87%.

In alle gemeenten zijn een verkiezing voor de leden van provinciale staten en één of meer waterschapsverkiezingen gehouden. In een gemeente worden meerdere waterschapsverkiezingen gehouden indien die gemeente in de beheersgebieden van twee of meer waterschappen ligt. Daarnaast heeft er in één gemeente nog een andere stembusgang/verkiezing plaatsgevonden, namelijk voor de dorpsraad.

1.1 | Respons naar gemeentekenmerken

Gemeentegrootte

Grote gemeenten (>100.000 inwoners)	10%	n= 30
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000 inwoners)	68%	n= 210
Kleine gemeenten (<20.000 inwoners)	22%	n= 68

Aantal georganiseerde verkiezingen

2 verkiezingen (voor provinciale staten en 1 waterschap)	79%	n= 244
3 verkiezingen (voor provinciale staten en 2 waterschappen)	17%	n= 53
4 verkiezingen (voor provinciale staten en 3 waterschappen)	3%	n= 10
5 verkiezingen (voor provinciale staten en 4 waterschappen)	0%	n= 1

Basis: alle respondenten | n= 308

In grote gemeenten zijn vaker meerdere waterschapsverkiezingen gehouden. In onderstaande tabel ziet u de verschillen tussen de gemeentegrootte en het aantal waterschapsverkiezingen.

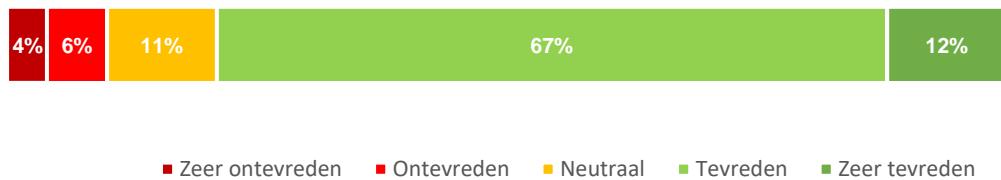
1.2 | Aantal waterschapsverkiezingen naar gemeentegrootte¹

	Groot ↓ 67%	Middelgroot ↓ 77%	Klein ↑ 93%	Totaal 79%
Twee verkiezingen (provinciale staten en één waterschap)				
Meer dan twee verkiezingen (provinciale staten en meerdere waterschappen)	↑ 33%	↑ 23%	↓ 7%	21%

Basis: alle respondenten | n= 308

Over het algemeen zijn de gemeenten tevreden over het verloop van de verkiezingen, 78%² is tevreden tot zeer tevreden.

1.3 | Tevredenheid over verloop verkiezingen

■ Zeer ontevreden ■ Ondervreden ■ Neutraal ■ Tevreden ■ Zeer tevreden

Basis: alle respondenten n = 308

¹ Significante verschillen zijn aangegeven door middel van een ↑ (hoger) of ↓ (lager).

² Door afrondingsverschillen kunnen de percentages in de tekst enigszins afwijken van de som van de percentages in de grafieken.

2. Voorbereiding

2.1 Ervaren knelpunten en problemen

Bij 31% van de gemeenten zijn er geen problemen gesignaleerd bij de voorbereiding en uitvoering van de verkiezingen. Bij de andere gemeenten hadden de meest voorkomende problemen betrekking op het werven van stembureauleden/tellers (30%) en op de stemopneming in de stemlokalen (26%).

De kleine gemeenten hebben vaker geen problemen ervaren dan de middelgrote en grote gemeenten. Vooral problemen met het vinden van geschikte locaties voor stemlokalen, het werven van (voldoende) stembureauleden en tellers en problemen met de stemopneming komen relatief vaker voor in grote gemeenten.

In gemeenten waar meerdere waterschapsverkiezingen waren, is men vaker op problemen gestuit dan in gemeenten waar slechts één waterschapsverkiezing was naast de verkiezing voor provinciale staten (89% versus 64%). In de gemeenten waar meer dan twee verkiezingen waren, waren er vaker problemen met het onderscheiden van de verschillende stembiljetten, stempassen en stembussen (33% versus 11%), met de selectie van de kiesgerechtigden (27% versus 3%), en met het (al dan niet) stemmen in een willekeurig stemlokaal (23% versus 0%).

2.1 | Problemen bij voorbereiding en uitvoering van de verkiezingen naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Ik ben niet op problemen gestuit	↓ 17%	↓ 28%	↑ 46%	31%
Het werven van stembureauleden/ tellers	↑ 47%	↓ 31%	↓ 21%	30%
De stemopneming (het tellen) in de stemlokalen	↑ 40%	25%	↓ 22%	26%
Het vinden van geschikte locaties voor stemlokalen	↑ 53%	↓ 23%	↓ 12%	23%
Het bezorgen van kandidatenlijsten aan het adres van de kiezer	20%	16%	15%	16%
De stembiljetten, stempassen en stembussen voor de verschillende verkiezingen van elkaar onderscheiden	13%	18%	10%	16%
De selectie van kiesgerechtigden	10%	8%	7%	8%
Het doorgeven van de uitslag	3%	9%	10%	8%
Het (al dan niet) stemmen in een willekeurig stemlokaal bij de waterschapsverkiezingen indien uw gemeente in de beheersgebieden van twee of meer waterschappen ligt	↑ 7%	6%	↓ 0%	5%
Het opmaken van het register ongeldige stempassen	0%	2%	4%	3%
Het faciliteren van het indienen van ondersteuningsverklaringen	↑ 3%	↓ 0%	1%	1%
Andere problemen, namelijk...	27%	16%	15%	17%

Basis: alle respondenten | n = 308

Als ‘Andere problemen’ noemen gemeenten problemen met onder andere de combinatie van verkiezingen en met OSV (Ondersteunende Software Verkiezingen).

2.1.1 Toelichting ervaren knelpunten en problemen

De betrokken gemeenteambtenaren hadden de mogelijkheid toe te lichten wat de ervaren problemen precies inhielden. We geven hier een bloemlezing van de meest voorkomende problemen.

Wanneer er problemen waren met het bezorgen van kandidatenlijsten aan het adres van de kiezer wordt voornamelijk aangegeven dat deze niet op alle adressen zijn ontvangen of dat fouten zijn gemaakt met het drukken van de kandidatenlijsten.

"Verschillende adressen hebben geen kandidatenlijsten ontvangen."

"Een aantal meldingen gekregen dat de biljetten niet waren bezorgd."

"De bezorging van de kandidatenlijsten en de stempassen is niet geheel zonder problemen verlopen. In een bepaalde wijk waren de stempassen niet bezorgd. Dit heeft veel extra werk veroorzaakt helemaal toen de originele stempassen plots werden bezorgd terwijl er heel veel vervangende stempassen waren verstrekt. De klachten van de kandidatenlijsten waren verspreid uit de gehele gemeente. De bezorger liet later weten dat er een krat niet was verspreid, dit is later alsnog gebeurd."

"Vlak voordat de kandidatenlijsten bezorgd zouden worden werd ontdekt dat er een lijst ontbrak op het gedrukte exemplaar. Gelukkig kon alles nog net op tijd goed gedrukt worden en bij de kiezer bezorgd."

Wanneer er problemen waren met het werven van stembureauleden/tellers wordt voornamelijk aangegeven dat het vinden van voldoende en goede vrijwilligers lastig is.

"Het verkrijgen van bekwame stembureauleden is moeilijk. Er zou in feite een sollicitatieprocedure aan vooraf moeten gaan, maar vanwege tijdgebrek is dit niet haalbaar."

"Het is best lastig om goede stembureauleden en tellers te krijgen. Vaak moeten mensen er een vrije dag voor nemen. Ook vinden mensen een dubbele verkiezing veel werk"

"Moeilijk om goede gekwalificeerde mensen te vinden."

"Nadat we ons ledenbestand (alle stembureaus bezet) compleet hadden, vielen toch nog veel mensen af wegens ziekte of andere reden. Mensen zagen op tegen de e-learning (te veel info/ te lang vonden ze) en haakten soms af."

"Weinig aanmeldingen en op het laatste moment meldingen van afwezigheid. Gevolg: schuiven met stembureauleden/vervangers last-minute benaderen kost veel tijd/energie."

Wanneer er problemen waren met het vinden van geschikte locaties wordt voornamelijk aangegeven dat niet kan worden voldaan aan de 100% toegankelijkheidseis.

“Onvoldoende locaties aanwezig die 100% toegankelijkheid bieden.”

“De 100% toegankelijkheidseis stelt ons voor grote uitdagingen, met name in de historische binnenstad met vooral monumentale panden. Een gevel verbreden is gewoon geen optie en alternatieven zijn er niet.”

“Met de komst van de strengere voorschriften omtrent de toegankelijkheid, is het lastig stemlokalen te vinden die aan al deze criteria voldoen. Of die voldoende toegankelijk gemaakt kunnen worden.”

“Ongeveer 10% van de stemlokalen bleek niet meer, of tijdelijk niet beschikbaar te zijn. Mede vanwege de eisen aan de toegankelijkheid is het lastig om vervangende geschikte locaties te vinden.”

“In het kader van de toegankelijkheid zijn er een paar stemlokalen afgekeurd.”

Wanneer er problemen waren met de stemopneming (de telling) in de stemlokalen waren die erg divers, maar gingen ze voornamelijk over ruimtegebrek (ook door de grootte van de stembiljetten) en het handmatig tellen (foutgevoelig en tijdrovend), ook door meerdere verkiezingen.

“Deze dubbele verkiezing trekt een zware wissel op het stembureau. Een opkomst van gemiddeld 65% betekent in de praktijk een opkomst om te tellen van ongeveer 130%! Ondanks dat wij in onze gemeente werken met een dubbele ploeg en het stembureau ondersteunen met extra tellers is pas rond 01.30 uur de uitslag bekend.”

“Handmatig tellen duurt wel erg lang.”

“Twee volwaardige verkiezingen, tellen was zodoende heel veel werk.”

“De locaties zijn vaak niet geschikt voor uitvouwen van 1000 tot 1900 stembiljetten, ontbrekende ruimten”

“De stembiljetten waren weer zo groot en onhandig, dat het enorm veel tijd kost.”

“Handmatig tellen is super foutgevoelig. Centraal of niet, het blijft foutgevoelig. Het wordt echt tijd om hier stappen in te maken.”

Wanneer er problemen waren met het van elkaar onderscheiden van de stembiljetten, stempassen en stembussen voor de verschillende verkiezingen, hadden die voornamelijk te maken met verwarring over kleuren. Men associeert blauw eerder met waterschappen, maar deze kleur werd juist gebruikt voor de stempassen en de stembiljetten van de verkiezingen voor de provinciale staten.

“Vooral de blauwe kleur voor PS en de oranjekleur voor WS werd door veel kiezers als verwarrend ervaren. Stembureauleden hebben dit dan ook de hele dag aan moeten horen. Op de stembussen hebben we zoveel mogelijk met de juiste kleuren gewerkt maar ook dit mocht niet baten.”

“De kleuren die gebruikt worden komen niet overeen met de logische kleur die men verwacht. Men associeert blauw met water(schappen), maar juist blauw wordt gebruikt voor de stempassen en de stembiljetten van de provinciale staten. Dit wekt verwarring bij stemmer en stembureau lid.”

“De waterschappen hadden allen dezelfde kleur daardoor moeilijk van elkaar te onderscheiden.”

“Een aantal stembureauleden veronderstelden dat voor elke waterschap de stempas een aparte kleur zou hebben.”

Gemeenten waarbij problemen waren met het laat doorgeven van de uitslag, geven voornamelijk aan dat dit kwam doordat het tellen erg lang duurde.

"Het doorgeven van de voorlopige uitslag liet wat langer op zich wachten, waardoor er wat verwarring ontstond."

"Er was veel drukte en er gebeurde veel daardoor is het doorgeven een beetje vertraagd."

"Door de onverwacht hoge opkomst duurde het tellen langer dan verwacht waardoor we niet (op tijd) de voorlopige uitslagen konden doorgeven. Verder ontvingen wij van het ANP geen email met de juiste verificatiecode waardoor verwarring ontstond."

"Het doorgeven op zich is geen probleem, maar voordat je zover bent. Kost zoveel negatieve energie."

Wanneer er problemen waren met de selectie van de stemgerechtigden vallen die grotendeels in twee categorieën: de gebruikte software bevatte bugs of de grenzen van de waterschappen waren lastig te bepalen. Wanneer een softwarepakket bij naam genoemd wordt, betreft dit meestal Pink Roccade.

"De nieuwe software van PinkRoccade maakte het selecteren van de kiesgerechtigden van de Waterschappen problematisch."

"De applicatie van Pink Roccade gaf veel problemen"

"De selectie van kiesgerechtigden voor de waterschappen vindt plaats op basis van een digitale kaart die met behulp van gespecialiseerde software binnen de gemeente geprojecteerd kan worden op het grondgebied van de gemeente. Discussie over panden die op of rond de geprojecteerde grens liggen is dan mogelijk. Voor reguliere verkiezingen krijgen we altijd een glasheldere verkiezingsdefinitie toegezonden door onze softwareleverancier. Met een voor ons minimale inspanning bepalen we in een paar minuten tijd wie kiesgerechtigd is en wie niet. Dit moet toch ook mogelijk zijn bij waterschapsverkiezingen. Wat mij betreft is de selectie van kiesgerechtigden voor het waterschap het moeilijkste onderdeel in de voorbereiding. Zeker bij meerdere waterschappen zoals dat bij ons het geval was."

"Een probleem ondervonden bij het bepalen van de exacte waterschapsgrens. Het betreffende waterschap kende slechts 248 kiezers. Is het niet mogelijk dat het waterschap een overzicht levert met postcodes en huisnummers van deze kiezers?"

Wanneer er problemen waren met het stemmen in een willekeurig stemlokaal hebben ze vrijwel allemaal te maken met de combinatie van verkiezingen voor meerdere waterschappen. Het betreft bijvoorbeeld verwarring door het gebruik van één kleur voor alle waterschappen³, organisatorische problemen bijvoorbeeld in het geval een zeer beperkt aantal inwoners in het beheersgebied van een ander waterschap woont. Een aantal gemeenten hadden het stemmen in een willekeurig stemlokaal beperkt tot alleen de stemlokalen binnen het beheersgebied van het waterschap, wat soms reacties oproep.

“Door het gebruik van 1 kleur stempassen voor alle waterschappen, zijn er soms per ongeluk verkeerde stembiljetten uitgeven.”

“De stempassen hebben dezelfde kleur, graag per waterschap een kleur toekennen zoals bij de stembiljetten.”

“Bij ons kon alleen gestemd worden voor de waterschappen bij een stemlokaal in het beheersgebied waar de kiezer woont. Doordat we twee beheersgebieden in onze gemeente kennen, waren er opmerkingen dat er niet in een willekeurig stemlokaal gestemd kan worden.”

“Veel stembureaus kregen geen kiezers voor een van beide waterschappen, maar moesten wel al formaliteiten hiervoor verrichten (proces-verbaal invullen, stembiljetten aanwezig zijn etc.).”

“Wij hebben 9 kiesgerechtigden voor 1 waterschap. Ik vind het lastig om kenbaar te maken dat maar 1 of 2 stembureaus beschikbaar zijn voor dat waterschap”

2.2 Informatie over stemlokalen

In 96% van de gemeenten zijn de adressen en openingstijden van de stemlokalen en de adressen en zittingstijden van de mobiele stembureaus op de vierde dag voor de stemming bij de kiezers bezorgd. In tien gemeenten (3%) is dit niet gebeurd en twee gemeenten hebben aangegeven dit niet meer te kunnen achterhalen. Bij de gemeenten die hebben aangegeven dat dit niet is gebeurd werd als reden opgegeven dat er geen gebruik is gemaakt van mobiele stembureaus.

In 95% van de gemeenten zijn in de aanloop naar de verkiezingen borden geplaatst waarop politieke partijen uitingen konden plaatsen. In zestien gemeenten (5%) is dit niet gedaan. Zij geven aan dat dit komt door bezuinigingen, dat de raad/het college dit heeft besloten of dat er een alternatief is (banners).

2.3 Stembureaus

Gemiddeld waren er 27 reguliere stembureaus per gemeente. De mediaan⁴ ligt op 18 stembureaus. Hoe groter de gemeente hoe meer stembureaus er zijn.

In gemeenten waar meer dan twee verkiezingen zijn gehouden is het aantal stembureaus hoger (gemiddeld 43 per gemeente) dan wanneer er twee verkiezingen zijn gehouden (gemiddeld 23 per gemeente). Dit was vooral in grote gemeenten het geval. Dit kan verband houden met het feit dat in grote gemeenten vaak meerdere waterschapsverkiezingen gehouden zijn en – zoals uit onderstaande tabel blijkt – in grote gemeenten sowieso meer stembureaus waren.

³ De verwarring door gebruik van één kleur voor alle waterschappen heeft raakvlakken met het thema ‘problemen met het onderscheiden van de stempassen’ (beschreven op pagina 7). Omdat sommige respondenten deze toelichting toch onder de noemer ‘problemen met het stemmen in een willekeurig stemlokaal’ hebben genoemd, zijn de betreffende citaten in dit onderdeel beschreven.

⁴ De mediaan is de ‘middelste waarde’, oftewel de waarde waarbij de helft van de respondenten een lager antwoord geeft en de helft van de respondenten een hoger antwoord. Deze maat wordt minder sterk beïnvloed door extreme waardes.

2.2 | Aantal reguliere stembureaus naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	↑ 105	↓ 22	↓ 8	27
Minimum	49	6	1	1
Maximum	470	75	17	470
Mediaan	77	20	8	18

Basis: alle respondenten | n = 308

Gemiddeld waren 0,4 stembureaus geen reguliere stembureaus maar stembureaus op stations en mobiele stembureaus. In 73% van de gemeenten waren geen stembureaus op stations of mobiele stembureaus. In 27% van de gemeenten (n = 82) was er minimaal één stembureau op een station of een mobiel stembureau.

2.3 | Aantal stembureaus op stations en mobiele stembureaus naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	↑ 1,7	↓ 0,3	↓ 0,1	0,4
Minimum	0	0	0	0
Maximum	6	4	2	6
Mediaan	1	0	0	0

Basis: alle respondenten | n = 308

Gemiddeld waren volgens de opgave van de gemeenteambtenaren 22 stembureaus per gemeente volledig toegankelijk voor mindervaliden, de mediaan ligt op 16 stembureaus. In een gemiddelde gemeente was 88% van de stembureaus volledig toegankelijk voor mindervaliden. In de onderstaande tabel staat een overzicht van het aantal volledig toegankelijke stembureaus per gemeente in absolute aantallen én relatief ten opzichte van het totale aantal stembureaus in die gemeente.

In drie gemeenten was er geen één stembureau volledig toegankelijk voor mindervaliden. In 45% van de gemeenten waren alle stembureaus volledig toegankelijk. In 3% van de gemeenten konden ze niet meer achterhalen hoeveel stembureaus toegankelijk waren voor mindervaliden.

2.4 | Aantal stembureaus per gemeente toegankelijk voor mindervaliden naar gemeentegrootte

	Groot		Middelgroot		Klein		Totaal	
	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.	Abs.	Rel.
Gemiddeld	78	77%	↑ 20	87%	↓ 8	94%	22	88%
Minimum	8	14%	0	0%	1	10%	0	0%
Maximum	277	100%	75	100%	15	100%	277	100%
Mediaan	62	77%	17	95%	8	100%	16	97%

Basis: alle respondenten | n = 298

2.5 Checklist

In 99% van de gemeenten is men bekend met de checklist toegankelijkheid, twee gemeenten geven aan deze niet te kennen.

Van de 99% gemeenten die bekend zijn met de checklist toegankelijkheid heeft 93% ook gebruik gemaakt van de checklist bij de verkiezingen. Vijf gemeenten geven aan het niet te weten. In achttien gemeenten (6%) is geen gebruik gemaakt van de checklist. De redenen om geen gebruik te maken van de checklist zijn voornamelijk dat alle stemlokalen in die gemeente per definitie toegankelijk zijn, geen tijd, of dat de gemeente een externe partij de stemlokalen laat controleren.

2.5 / Waarom geen gebruik gemaakt van checklist

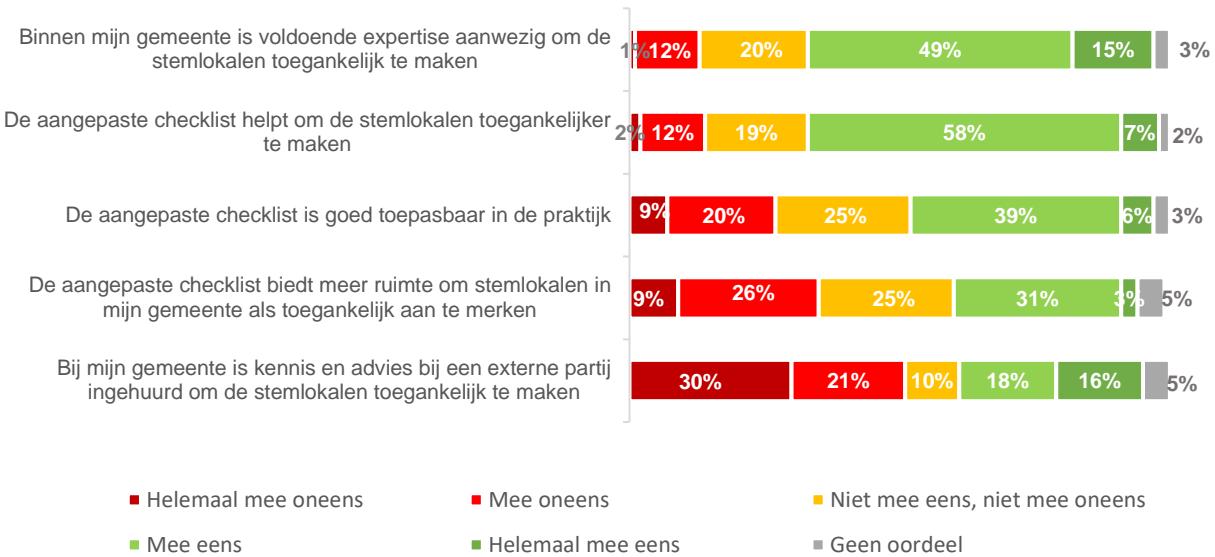
Alle stemlokalen in mijn gemeente zijn per definitie toegankelijk	n=7
Geen tijd	n=5
Er is genoeg expertise aanwezig bij mijn gemeente om de stemlokalen toegankelijk in te richten waardoor de checklist van BZK niet noodzakelijk is	n=3
Diversen	n=6

Basis: Gemeenten waarin geen gebruik is gemaakt van checklist | n= 18

Het merendeel van de gemeenten die gebruik hebben gemaakt van de checklist (64%) geeft aan dat er binnen de gemeente voldoende expertise aanwezig is om de stemlokalen toegankelijk te maken. Ook geeft 64% van de gemeenten aan dat de aangepaste checklist helpt om de stemlokalen toegankelijker te maken. 45% van de gemeenten geeft aan dat de aangepaste checklist goed toepasbaar is, 28% vindt dat dit niet het geval is. Ruim één op de drie gemeenten (34%) geeft aan dat de aangepaste checklist meer ruimte biedt om stemlokalen in de gemeente als toegankelijk aan te merken, maar ook ruim één op de drie gemeenten (35%) geeft aan dat dit niet het geval is. De helft van de gemeenten (52%) geeft aan dat ze geen kennis en advies bij een externe partij hebben ingehuurd om de stemlokalen toegankelijk te maken.

In de gemeenten waar meer dan twee verkiezingen zijn gehouden zijn gemeenteambtenaren het er vaker (helemaal) mee oneens dat de aangepaste checklist goed toepasbaar is in de praktijk (39% versus 25%). In gemeenten waar twee verkiezingen zijn gehouden is er vaker een externe partij ingehuurd om de stemlokalen toegankelijk te maken (37% versus 22%).

2.6 | Beoordeling checklist Toegankelijkheid

Basis: alle respondenten die de checklist hebben gebruikt | n = 283

2.5 Toegankelijkheid

De toegankelijkheid van de stembureaus is voornamelijk kenbaar gemaakt via de gemeentelijke website (89%) en via meegestuurde informatie met de stempas en/of kandidatenlijst (70%). In kleine gemeenten is het vaker kenbaar gemaakt via de website van de gemeente (94%) dan in grote gemeenten (80%). In grote gemeenten is het vaker kenbaar gemaakt via een telefonisch informatienummer van de gemeente (40%) dan in middelgrote (8%) en kleine gemeenten (9%). Onder 'Diversen' worden onder andere de app 'Ongehinderd' en 'Op de kandidatenlijst' genoemd.

2.7 | Manier waarop toegankelijkheid stembureaus kenbaar gemaakt

Via de website van de gemeente	89%
Informatie meegestuurd met de stempas en/of kandidatenlijst	70%
Via een huis-aan-huisblad of flyer	56%
Via een advertentie in de (plaatselijke) krant	30%
Via sociale media	29%
Via een telefonisch informatienummer van de gemeente	11%
Diversen	8%
Is niet kenbaar gemaakt, omdat alle stemlokalen binnen de gemeente per definitie toegankelijk zijn	4%

Basis: alle respondenten | n= 308

In 37% van de gemeenten zijn nog andere activiteiten ondernomen gericht op toegankelijkheid, namelijk activiteiten om kiezers met een lichamelijke, verstandelijke of zintuigelijke beperking te faciliteren bij de stembusgang. Hier worden voornamelijk dingen genoemd die erop zijn gericht het stemmen mogelijk te maken voor slechtzienden/blinden. Dit is voornamelijk gedaan in de grote gemeenten (63%) en in gemeenten waar meer dan twee verkiezingen zijn gehouden (50%). In 61% van de gemeenten zijn geen andere activiteiten ondernomen voor deze kiezers en 2% kan het niet meer achterhalen.

2.8 | Andere activiteiten ondernomen om kiezers met beperking te faciliteren, uitgesplitst naar gemeentegrootte

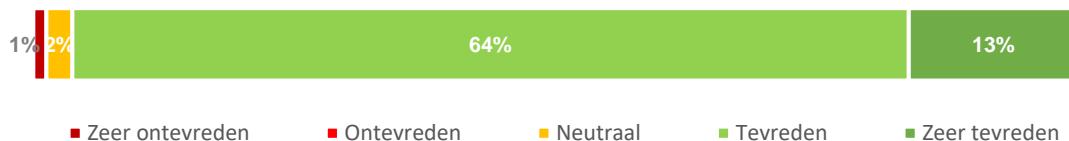
	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Ja	↑ 63%	↓ 34%	↓ 35%	37%
Nee	↓ 30%	↑ 64%	↑ 65%	61%
Kan ik niet meer achterhalen	↑ 7%	2%	↓ 0%	2%

Basis: alle respondenten | n = 308

2.6 Toolkit en nieuwsbrieven

In 77% van de gemeenten is men tevreden tot zeer tevreden over de digitale toolkit die door het ministerie van BZK beschikbaar is gesteld. Vier gemeenten zijn er (zeer) ontevreden over.

2.9 | Tevredenheid toolkit

Basis: alle respondenten n = 308

In 91% van de gemeenten is men tevreden tot zeer tevreden over de nieuwsbrief. Zeven gemeenten zijn ontevreden over de nieuwsbrief.

2.10 | Tevredenheid nieuwsbrief

Basis: alle respondenten n = 308

Bij de suggesties voor verbeteringen voor de digitale toolkit en de nieuwsbrief wordt voornamelijk aangegeven dat het beknopter en duidelijker kan.

3. Stempassen

3.1 Volmachten

In 92% van de gemeenten wordt een administratie van verzoeken voor schriftelijke volmachtbewijzen bijgehouden. In 6% van de gemeenten is dit niet gedaan en 2% weet het niet.

Gemiddeld zijn er in een gemeente 15 verzoeken voor een schriftelijke volmacht ten behoeve van de provinciale statenverkiezing ingewilligd, met een minimum van 0 en een maximum van 1.411. De mediaan ligt op 5. Voor de waterschapsverkiezingen zijn er gemiddeld 12 verzoeken voor een schriftelijke volmacht ingewilligd, met een minimum van 0 en een maximum van 1.356, de mediaan ligt op 4. 20% van de gemeenten heeft aangegeven het niet meer te kunnen achterhalen.

3.1 | Aantal verzoeken voor schriftelijke volmacht naar gemeentegrootte

Provinciale statenverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	44	16	3	15
Minimum	5	0	0	0
Maximum	233	1.411	13	1.411
Mediaan	22	6	2	5

Waterschapsverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	32	13	2	12
Minimum	0	0	0	0
Maximum	133	1.356	12	1.356
Mediaan	15	4	1	4

Basis: alle respondenten | n = 228

Gemiddeld zijn er 1.969 onderhandse en schriftelijke volmachtstemmen voor de provinciale statenverkiezingen uitgebracht, de mediaan ligt op 1.335. Voor de waterschapsverkiezingen zijn er gemiddeld 1.877 onderhandse en schriftelijke volmachtstemmen uitgebracht, de mediaan ligt op 1.280. Ruim een kwart van de gemeenten (28%) heeft aangegeven het niet meer te kunnen achterhalen.

3.2 | Aantal onderhandse en schriftelijke volmachtstemmen naar gemeentegrootte

Provinciale statenverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	7.561	↑ 1.705	↓ 630	1.969
Minimum	3.504	0	0	0
Maximum	26.664	4.697	1.117	26.664
Mediaan	6.196	1.462	698	1.335

Waterschapsverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	7.305	↑ 1.614	↓ 598	1.877
Minimum	3.354	0	0	0
Maximum	27.423	4.534	1.072	27.423
Mediaan	5.830	1.386	640	1.280

Totaal:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld	14.867	3.341	1.228	3.863
Minimum	6.858	0	0	0
Maximum	54.087	9.231	2.189	54.087
Mediaan	12.026	2.883	1.348	2.621

Basis: alle respondenten | n = 222

3.2 Kiezerspassen

De aantallen die zijn ingevuld van het aantal kiesgerechtigden dat een kiezerspas heeft ontvangen lopen erg uiteen. De mediaan⁵ voor het aantal kiezerspassen van de provinciale statenverkiezingen ligt op 6. Voor de waterschapsverkiezingen ligt de mediaan op 5. 21% van de gemeenten geeft aan het niet meer te kunnen achterhalen.

3.3 | Aantal kiezerspassen provinciale statenverkiezingen naar gemeentegrootte

Provinciale statenverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Mediaan	20	6	2	6

Waterschapsverkiezingen:

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Mediaan	11	5	2	5

Basis: alle respondenten | n = 243

⁵ Er zijn enkele gemeenten die aangeven veel verzoeken voor kiezerspassen te hebben ontvangen, waardoor het gemiddelde sterk beïnvloed wordt. Mogelijk is de vraag verkeerd geïnterpreteerd door de ambtenaren en hebben ze het aantal kiesgerechtigden opgegeven.

We tonen de mediaan. De mediaan is de 'middelste waarde', oftewel de waarde waarbij de helft van de respondenten een lager antwoord geeft en de helft van de respondenten een hoger antwoord. Deze maat wordt minder sterk beïnvloed door extreme waarden.

3.3 Formulieren

In 95% van de gemeenten is het aanvraagformulier voor een schriftelijk volmachtbewijs digitaal beschikbaar gesteld. Daarnaast is ook in 95% van de gemeenten het aanvraagformulier voor een kiezerspas digitaal beschikbaar gesteld. In twaalf gemeenten (4%) zijn geen van deze formulieren digitaal beschikbaar gesteld. De redenen waarom de formulieren niet digitaal beschikbaar zijn gesteld waren divers, maar hebben meestal te maken met technische/procedurele beperkingen of met de omstandigheid dat burgers het (makkelijker) aan de burgerbalie kunnen vragen.

3.4 Meldingen van ronselen

In twee gemeenten hebben kiezers bij de gemeente gemeld dat zij in de aanloop naar en/of op de dag van de stemming benaderd zijn om hun stem als volmacht aan een ander te geven. In 96% van de gemeenten is dit niet gebeurd en 3% kan dit niet meer achterhalen.

In twee (andere) gemeenten zijn er andere signalen ontvangen van kiezers die zijn benaderd om hun stem als volmacht aan een ander te geven. Eén gemeente geeft aan dat dit door middel van een landelijke oproep via Facebook was. In 96% van de gemeenten is dit niet gebeurd en 3% kan het niet meer achterhalen.

In de vier gemeenten waar kiezers zijn benaderd om hun volmacht aan een ander te geven, geeft één gemeente aan dat de gemeente de stembureauleden hier extra op heeft geattendeerd. De andere drie gemeenten hebben geen actie ondernomen.

4. Voorbereiding stembureauleden en tellers op de dag van stemming

4.1 Vergoedingen

Gemiddeld is de vergoeding voor de voorzitters voor de hele dag 175 euro en voor één shift 72 euro. Voor de plaatsvervangende voorzitters is de vergoeding gemiddeld 135 euro voor de hele dag en 65 euro voor één shift. De overige stembureauleden krijgen gemiddeld een vergoeding van 156 euro voor de hele dag en 77 euro voor één shift. Een teller krijgt gemiddeld een vergoeding van 37 euro. De vergoedingen voor de voorzitter voor de hele dag, overige stembureauleden de hele dag en teller (avond) liggen in kleine gemeenten lager. In de gemeenten waar twee verkiezingen zijn gehouden is de vergoeding voor de tellers hoger (38 euro) dan in de gemeenten waar meer dan twee verkiezingen zijn gehouden (32 euro).

4.1 | Gemiddelde vergoedingen stembureauleden naar gemeentegrootte (in euro)⁶

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Voorzitters hele dag	220	↑ 179	↓ 150	175
Voorzitters één shift	96	74	59	72
Plaatsvervangend voorzitter hele dag	154	140	114	135
Plaatsvervangend voorzitter één shift	68	68	55	65
Overige stembureauleden hele dag	183	↑ 161	↓ 127	156
Overige stembureauleden één shift	89	78	69	77
Teller (avond)	39	↑ 38	↓ 33	37

Basis: alle respondenten | n = 308

⁶ Sommige gemeenten werkten niet met shifts, terwijl bij andere gemeenten alle deelnemers in shifts ingedeeld waren. De basis verschilt dus per regel.

4.2 Instructies

4.2.1 Instructies voorzitters

Bij alle gemeenten hebben de (plaatsvervangend) voorzitters van de stembureaus een instructie in een of andere vorm gevolgd. De meeste hebben een digitale instructie (anders dan de instructie van het ministerie) inclusief toets gevolgd (57%). Eén gemeente heeft aangegeven het niet meer te kunnen achterhalen.

4.2 | Voorzitters instructie gevolgd naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	↑ 87%	↓ 55%	↓ 49%	57%
Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	↓ 17%	↑ 46%	↑ 44%	43%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de (plaatsvervangend) voorzitters bijgewoond	↑ 53%	38%	↓ 31%	38%
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK gevolgd	17%	29%	31%	28%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	↑ 17%	↓ 5%	9%	7%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	0%	4%	7%	4%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	0%	2%	3%	2%
Diversen	10%	7%	9%	7%
Kan ik niet meer achterhalen	3%	0%	0%	0%

Basis: alle respondenten | n = 307

De instructie van de voorzitters ging in bijna alle gevallen over het invullen van het proces-verbaal (94%) en de regels en procedures (93%).

4.3 | Inhoud voorzitters instructie

Invullen van het proces-verbaal	94%
De regels en procedures	93%
Omgaan met volmachten	87%
Manier van tellen	85%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en verstandelijke beperking	82%
Houding en gedrag	79%
Omgaan met moeilijke situaties	78%
Oefenen van vaardigheden	36%
Diversen	6%
Kan ik niet meer achterhalen	2%

Basis: alle respondenten | n = 307

4.2.2 Instructies overige stembureauleden

Eén gemeente geeft aan dat de overige leden van de stembureaus geen instructie hebben gevolgd voordat ze werden benoemd. Deze gemeente geeft als reden hiervan op dat de instructie al bekend was bij de stembureauleden. Eén gemeente geeft aan het niet meer te kunnen achterhalen. In alle andere gemeenten hebben de overige stembureauleden een instructie gevolgd.

Ook hier is de digitale instructie (anders dan de instructie van het ministerie), inclusief toets de meest gevolgde instructie (54%). Deze instructie is vaker gevolgd in de grote gemeenten (87%) dan in de middelgrote (51%) en kleine gemeenten (50%). In de kleine en middelgrote gemeenten is vaker een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond (38% en 36%) dan in de grote gemeenten (3%).

4.4 | Overige leden instructie gevolgd

Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	54%
Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	33%
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK gevolgd	26%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de overige stembureauleden bijgewoond	9%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	5%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	5%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	2%
Diversen	7%

Basis: alle respondenten | n = 308

De instructie ging in de meeste gevallen over de regels en procedures (92%), hoe om te gaan met volmachten (85%) en de manier van tellen (84%). In gemeenten waar meer dan twee verkiezingen zijn gehouden ging de instructie van de stembureauleden vaker over de regels en procedures (98% versus 90%).

4.5 | Inhoud overige stembureauleden instructie

De regels en procedures	92%
Omgaan met volmachten	85%
Manier van tellen	84%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en verstandelijke beperking	80%
Houding en gedrag	75%
Omgaan met moeilijke situaties	73%
Invullen van het proces-verbaal	43%
Oefenen van vaardigheden	37%
Diversen	7%
Kan ik niet meer achterhalen	2%

Basis: gemeenten waarbij overige stembureauleden instructie hebben gevolgd | n = 307

4.2.3 Instructies tellers

In de meeste gemeenten hebben de tellers een aangepaste/eenvoudigere instructie gekregen (43%) of helemaal geen instructie (29%). In bijna een op de vijf (19%) gemeenten hebben de tellers dezelfde instructie gekregen als de overige stembureauleden. In de kleine gemeenten hebben de tellers vaker dezelfde instructie gekregen als de overige stembureauleden.

4.6 | Tellers instructie gevuld naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Ja, maar een aangepaste/eenvoudigere variant dan de overige stembureauleden	57%	41%	40%	43%
Ja, dezelfde als overige stembureauleden	↓ 10%	↓ 17%	↑ 31%	19%
Nee	20%	31%	25%	29%
Wij hebben geen gebruik gemaakt van tellers die niet ook stembureau lid zijn	13%	10%	4%	9%

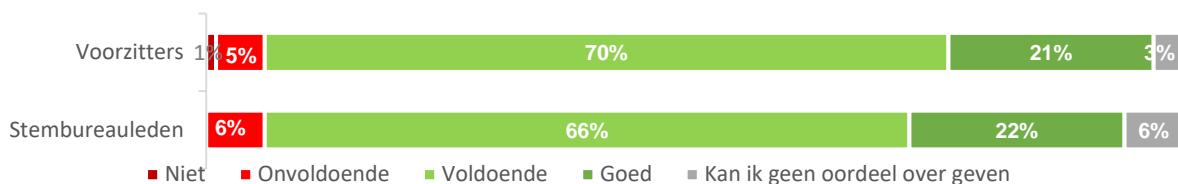
Basis: alle respondenten | n = 308

4.2.4. Kennis en vaardigheden voorzitters en leden

Over het algemeen schatten de meeste gemeenten in dat de voorzitters (91%) en de stembureauleden (88%) voldoende/goed beschikken over de kennis en vaardigheden die gevraagd worden bij de werving. Slechts een klein deel van de gemeenten geeft aan dat de voorzitters (6%) en de stembureauleden (6%) niet of onvoldoende beschikken over de kennis en vaardigheden. Een aantal gemeenten geven aan geen oordeel te kunnen geven over de kennis en vaardigheden van de voorzitters (3%) en de stembureauleden (6%).

In de middelgrote gemeenten geeft men vaker aan dat de voorzitters voldoende/goed over de kennis en vaardigheden beschikken (93%) dan in de grote gemeenten (80%).

4.8 | Beschikken over kennis en vaardigheden voorzitters en leden

Basis: Alle respondenten | n=308

4.3 PowerPoint ministerie van BZK

Ruim de helft van de gemeenten (56%) heeft tijdens de instructiebijeenkomst gebruik gemaakt van de PowerPoint-instructie die door het ministerie van BZK beschikbaar is gesteld. In kleine gemeenten is vaker gebruik gemaakt van de PowerPoint-instructie dan in middelgrote gemeenten. Twee gemeenten hebben aangegeven niet meer te kunnen achterhalen of de PowerPoint-instructie gebruikt is.

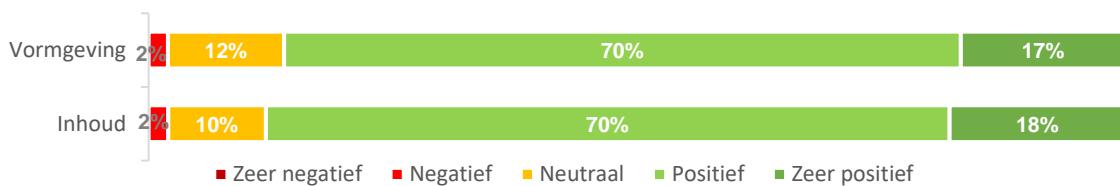
4.7 | PowerPoint-instructie van het ministerie van BZK gebruikt

Groot	40%
Middelgroot	↓ 53%
Klein	↑ 74%
Totaal	56%

Basis: gemeenten waarin instructie d.m.v. bijeenkomst in gehouden | n= 214

In de gemeenten waar gebruik is gemaakt van de PowerPoint-instructie is 87% tevreden tot zeer tevreden over de vormgeving ervan en 88% over de inhoud. Slechts twee gemeenten zijn negatief over de vormgeving en inhoud.

4.8 | Beoordeling PowerPoint-instructie

Basis: gemeenten die gebruik hebben gemaakt van PowerPoint-instructie | n = 119

Als suggestie voor verbetering van de PowerPoint-instructie wordt voornamelijk genoemd dat het korter kan en dat er voorbeelden gebruikt moeten worden.

4.4 Digitale instructie

Acht op de tien gemeenten (81%) hebben gebruik gemaakt van een digitale instructie voor de voorzitters of andere stembureauleden⁷. Deze gemeenten geven als reden voor dit gebruik voornamelijk aan dat dit makkelijker te regelen is dan een klassikale instructie (54%).

4.9 | Reden gebruik gemaakt van digitale instructie

Dat is makkelijker te regelen dan het organiseren van klassikale instructies	54%
Dat levert een objectief criterium op om eventueel personen niet te benoemen als stembureau lid	44%
Dat is goedkoper dan het organiseren van klassikale instructies	6%
Diversen	30%
Weet ik niet/ kan ik niet meer achterhalen	6%

Basis: gemeenten waarin gebruik is gemaakt van een digitale instructie | n = 250

⁷ Zie paragraaf 4.2.1 en 4.2.2 voor een verdeling van de varianten in digitale instructies die gemeenten hebben gebruikt.

Gemeenten die geen gebruik hebben gemaakt van de door het ministerie van het BZK ontwikkelde digitale instructie geven voornamelijk als reden hier voor aan dat meerdere instructies leiden tot verwarring (28%).

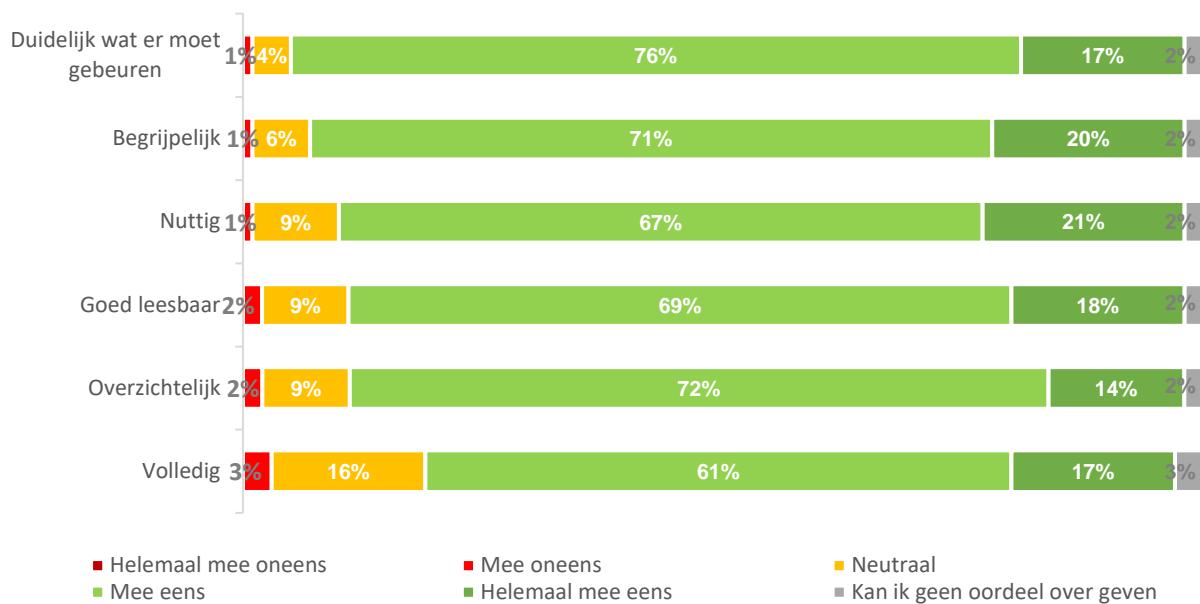
4.10 | Reden niet gewezen op door ministerie van BZK ontwikkelde digitale instructie

Meerdere instructies leiden tot verwarring	28%
De klassikale instructie is afdoende	17%
Mijn gemeente heeft een eigen digitale instructie ontwikkeld	14%
De BZK-instructie wijkt op één of meer punten af van de werkwijze in mijn gemeente	14%
Diversen	50%

Basis: gemeenten waarin geen gebruik is gemaakt van door ministerie van BZK ontwikkelde digitale instructie | n = 230

Drie op de tien gemeenten (29%) hebben gebruik gemaakt van de instructie van het ministerie van BZK. De instructie van het ministerie van BZK wordt door de grote meerderheid positief beoordeeld op alle punten. Drie gemeenten hebben aangegeven dat de instructie niet volledig is, twee gemeenten geven aan dat de instructie niet goed leesbaar en niet overzichtelijk is. Eén gemeente geeft aan dat de instructie op de punten ‘nuttig’, ‘begrijpelijk’ en ‘duidelijk wat er moet gebeuren’ niet goed scoort. Enkele gemeenten kunnen geen oordeel geven.

4.11 | Beoordeling instructie BZK

Basis: Gemeenten die gebruik hebben gemaakt van instructie BZK | n = 90

Het merendeel van de gemeenten (87%) heeft geen suggesties voor verbeteringen van de online stembureau-instructies van het ministerie van BZK. De door de overige gemeenten (13%) gegeven suggesties lopen erg uiteen.

4.5 Controle stembureauleden

In de meeste gemeenten (94%) is tijdens de verkiezingsdag het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd. In de meeste gevallen zijn de stembureaus éénmaal op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente (45%). Dit is vaker gedaan in de middelgrote gemeenten dan in de kleine gemeenten. In ruim één op de drie gemeenten (34%) zijn de stembureaus meermalen bezocht. Dit is vaker gebeurd in kleine gemeenten dan in grote en middelgrote gemeenten. In de grote en middelgrote gemeenten is er vaker geen controle gedaan naar het functioneren van de stembureauleden dan in kleine gemeenten.

In de gemeenten waar twee verkiezingen waren, zijn de stembureaus vaker meermalen bezocht (37%) dan in de gemeenten waar meer dan twee verkiezingen waren (23%). In de gemeenten waar meer dan twee verkiezingen waren is er vaker op een andere manier gecontroleerd (14%) dan in de gemeenten waar twee verkiezingen waren (6%).

4.12 | Functioneren van de stembureauleden gecontroleerd

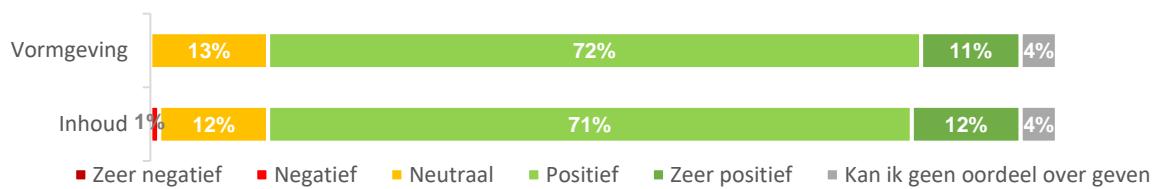
	Groot 37%	Middelgroot ↑ 54%	Klein ↓ 21%	Totaal 45%
Ja, de stembureaus werden éénmaal op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente				
Ja, de stembureaus werden meermalen op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente	↓ 13%	↓ 27%	66%	34%
Ja er is telefonisch contact geweest met de voorzitters	10%	7%	9%	7%
Ja, anders namelijk	↑ 27%	↓ 6%	↓ 4%	7%
Nee	↑ 13%	↑ 7%	↓ 0%	6%

Basis: alle respondenten | n = 308

4.6 Brochures

De brochure voor de stembureau-instructies wordt door 83% van de gemeenten positief tot zeer positief beoordeeld op inhoud en vormgeving. Slechts drie gemeenten geven een negatief oordeel over de inhoud van de brochure.

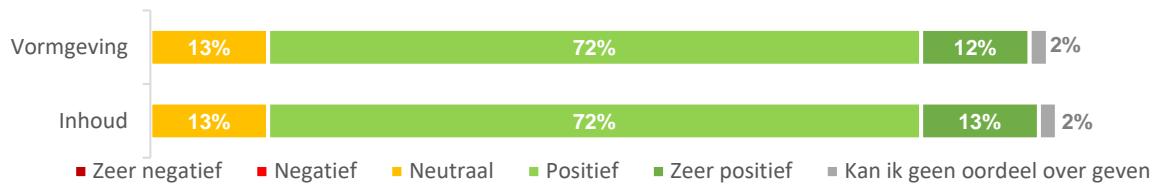
4.13 | Beoordeling brochure ‘stembureau-instructie’

Basis: alle respondenten | n = 308

De brochure ‘Geldige identiteitsdocumenten’ wordt door 84% van de gemeenten positief tot zeer positief beoordeeld op vormgeving en door 85% van de gemeenten positief tot zeer positief op inhoud. Geen enkele gemeente geeft een negatief oordeel over de inhoud van de brochure, één gemeente geeft een negatief oordeel over de vormgeving van de brochure.

4.14 | Beoordeling brochure ‘Geldige identiteitsdocumenten’

Basis: alle respondenten | n = 308

4.7 Telinstructie

10% van de gemeenten heeft geen telinstructie voorgeschreven aan de stembureauleden en eventuele tellers. De meeste gemeenten hebben de telinstructie van het ministerie van BZK voorgeschreven (40%). In 23% van de gemeenten is de telinstructie door de gemeente ontwikkeld. Ook geeft een deel aan andere telinstructies te hebben gegeven (26%). Hieronder vallen voornamelijk de Craft Lean methode, e-learning en eigen aanvullingen op de telinstructie van BZK.

4.15 | Voorgeschreven telinstructie

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Telinstructie van het ministerie van BZK	40%	40%	37%	40%
Telinstructie die door de gemeente is ontwikkeld	↑ 37%	↓ 19%	28%	23%
Diversen	23%	27%	25%	26%
Er is geen telinstructie aanbevolen	↓ 0%	↑ 12%	10%	10%
Kan ik niet meer achterhalen	0%	1%	0%	1%

Basis: alle respondenten | n = 308

Gemeenten geven aan voor een bepaalde telinstructie te kiezen omdat men die duidelijk en efficiënt vindt. Bij de instructie van het ministerie van BZK wordt bovendien aangegeven dat hiervoor is gekozen omdat deze is aanbevolen door het Rijk.

Als reden dat er geen telinstructie is gegeven wordt voornamelijk opgegeven dat stembureauleden ervaring hebben of dat er informatie is aangereikt waarbij mensen zelf de keuze hadden daarnaar te kijken.

5. Overig

5.1 Proces-verbaal

De gemeenteambtenaren van bijna alle gemeenten (99%) geven aan dat de processen-verbaal van de stembureaus (N 10) en de opgaven met stemtotalen van de burgemeester (N 11) zijn gepubliceerd op de website van de gemeente. Twee gemeenten hebben aangegeven dat dit niet gebeurd is, zij hebben hiervoor geen reden opgegeven.

5.2 Digitale hulpmiddelen

Bijna alle gemeenten (97%) hebben gebruik gemaakt van de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV) voor het berekenen van de uitslag van de verkiezing. Zes gemeenten (2%) hebben gebruik gemaakt van een ander digitaal hulpmiddel. Hierbij wordt Procura een aantal keer genoemd. In vier gemeenten is geen gebruik gemaakt van digitale hulpmiddelen voor het berekenen van de uitslag van de verkiezingen.

5.3 Overige opmerkingen

Bij de mogelijkheid om overige opmerkingen in te vullen geeft 72% aan geen opmerkingen te hebben. De gegeven opmerkingen gaan voornamelijk over problemen met de Ondersteunende Software Verkiezingen (OSV).

“Invoeren van gegevens in OSV verliep niet vlekkeloos. Installatie van OSV verliep ook niet goed.”

“OSV is en blijft een zeer gebruikersonvriendelijk en onhandig systeem. Uitsluitend voor opmaken van de uitslag te gebruiken. Bij de voorbereidingen na afloop van de verkiezingen maken we van een ander systeem gebruik waarmee we alle functionaliteiten m.b.t. verkiezingen aanwezig zijn.”

“OSV was bij invoeren erg frustrerend. Dingen sprongen na alles ingevuld te hebben op 0 en op een bepaald moment moest alles opnieuw worden opgestart.”

“Graag OSV simpeler inrichten.”

Evaluatie van het experiment centrale stemopneming

Evaluatie van het experiment centrale stemopneming bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschaps- verkiezingen 20 maart 2019

Rapport 20 mei 2019

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	4
1.1	Leeswijzer	4
2.	Gemeenten.....	5
2.1	Achtergrond	5
2.2	Transport en opslag.....	6
2.2.1	Transport	6
2.2.2	Opslag	7
2.3	Het tellen van de stemmen.....	8
2.3.1	Locatie(s).....	8
2.3.2	Tellen.....	8
2.3.3.	Instructie	9
2.3.4.	Aantal tellers.....	10
2.3.5.	Bekendheid deelname experiment.....	10
2.4	De kosten.....	10
2.4.1	Kosten transport.....	11
2.4.2	Kosten opslag.....	11
2.4.3	Kosten locatie.....	11
2.4.4	Vergoeding	11
2.4.5	Overige kosten centrale stemopneming.....	11
2.4.6	Opmerkingen kosten	11
2.5	Ordeel centrale stemopneming	12
3.	Tellers en voorzitters	14
3.1	Achtergronden doelgroep	14
3.1.1	Respons	14
3.1.2	Functie.....	14
3.1.3	Werkzaamheden	15
3.1.4	Eerdere telwerkzaamheden	15
3.2	Instructie	15
3.3	Aantal leden.....	16
3.3.1	Leden gemeentelijk stembureau	16
3.3.2	Leden telteams.....	17
3.4	Locatie	19
3.4.1	Locatie	19
3.4.2	Teltafels	19
3.4.3.	Overzicht	20
3.5	Verloop	21
3.5.1	Proces-verbaal	21
3.5.2	Efficiëntie.....	21
3.6	Algemeen oordeel.....	22

4. Bijlage.....	24
-----------------	----

1. Inleiding

Sinds 2013 maakt de Tijdelijke experimentenwet stembiljetten en centrale stemopneming het mogelijk om bij verkiezingen mee te doen aan een experiment met een centrale opzet van de stemopneming (centraal tellen van de stembiljetten). In gemeenten die meedoen aan het experiment verrichten de stembureaus op de avond van de telling alleen een voorlopige telling (uitsluitend op lijstniveau, dus nog niet op kandidaatsniveau). De definitieve telling vindt de dag daarna plaats, op een of meer centrale locaties. Zo kan de telling uniform, transparant en onder toezicht worden verricht, door personen die er niet al een lange werkdag op hebben zitten. Bij de gecombineerde provinciale staten- en waterschapsverkiezingen van 20 maart 2019 hebben 76 van de 355 gemeenten geëxperimenteerd met een centrale opzet van het tellen van de stemmen.

In opdracht van het Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties heeft onderzoeksbedrijf Kantar dit experiment geëvalueerd. Onderdeel van deze evaluatie was het uitzetten van een online vragenlijst onder gemeentefunctionarissen die belast waren met de organisatie van de verkiezingen in hun gemeente, terwijl eveneens een vragenlijst is uitgezet onder de tellers, leden en voorzitters van het centraal stembureau.

In hoofdstuk 2 van dit rapport worden de resultaten weergegeven van de enquête die is ingevuld door de gemeentefunctionarissen die belast waren met de organisatie van de verkiezingen.

In hoofdstuk 3 van dit rapport worden de bevindingen gepresenteerd van de enquête die is uitgezet onder de tellers, leden en voorzitters van het centraal stembureau. Deze vragenlijst is naar de gemeentelijk contactpersoon gestuurd met het verzoek deze door te sturen naar de doelgroep.

1.1 Leeswijzer

De resultaten van de enquête onder gemeenteambtenaren (hoofdstuk 2) zijn zowel op totaalniveau gepresenteerd als (waar relevant) uitgesplitst naar gemeentegrootte. Het aantal georganiseerde verkiezingen (een, twee of drie waterschappen) bleek na analyse niet relevant en deze uitsplitsing is dus niet opgenomen in de tabellen van het rapport. In hoofdstuk 3 is er waar relevant een uitsplitsing gemaakt naar gemeentegrootte en de verschillende functies (tellers, leden en voorzitters). Eventuele significante verschillen (95% betrouwbaarheidsinterval) zijn weergegeven met behulp van een plus (+) of een min (-) in de tabel.

Aan het onderdeel onder gemeenteambtenaren hebben 62 gemeenten deelgenomen. Ondanks een goede respons van ruim 80% is dit een te kleine basis voor toetsing op statistische significantie. In dit hoofdstuk zijn er dus geen significante verschillen weergegeven in de tabellen.

Bij open vragen zijn de veelvoorkomende antwoorden beschreven, waarbij enkele citaten als bloemlezing in het rapport zijn opgenomen.

2. Gemeenten

Voor de evaluatie van de centrale stemopneming is aan de gemeentefunctionarissen die belast waren met de organisatie van de verkiezingen, in de gemeenten die deel hebben genomen aan het experiment, een vragenlijst voorgelegd. Hierbij is gevraagd naar de transport en opslag van de stemmen, de locatie en het verloop van de centrale stemopneming en de kosten.

2.1 Achtergrond

Totaal hebben 62 van de 76 gemeenten die deelnamen aan de centrale stemopneming de vragenlijst ingevuld, dit is een respons van 82%. In onderstaande tabellen is weergegeven hoe de respons is verdeeld naar gemeentegrootte en het aantal waterschappen.

2.1 | Respons naar gemeentekenmerken

Grote gemeenten (meer dan 100.000 inwoners)	16%	n = 10
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000 inwoners)	58%	n = 36
Kleine gemeenten (minder dan 20.000 inwoners)	26%	n = 16
Aantal georganiseerde verkiezingen		
2 verkiezingen (voor Provinciale Staten en 1 waterschap)	79%	n = 49
3 verkiezingen (voor Provinciale Staten en 2 waterschappen)	15%	n = 9
4 verkiezingen (voor Provinciale Staten en 3 waterschappen)	6%	n = 4
5 verkiezingen (voor Provinciale Staten en 4 waterschappen)	0%	n = 0

Basis: alle respondenten | n= 62

Overwegingen om mee te doen aan het experiment zijn voornamelijk dat dat het een betrouwbaardere manier van tellen is en dat men zich hiermee al voorbereidt op de mogelijke verplichte veranderingen in het telproces.

“Vooruitlopend op eventuele wetgeving. In deze fase nog mee kunnen denken en feedback geven voordat het definitief is.”

“Zorgvuldigheid, transparantie en misschien eerder klaar.”

“Allereerst om de betrouwbaarheid te verhogen. Ten tweede om dit proces beter in de vingers te hebben wanneer dit experiment opgenomen wordt in wetgeving.”

“Anticiperen op komende ontwikkelingen waarbij centraal tellen verplicht wordt. Tevens leek ons dit een uitgelezen moment om bij twee verkiezingen tegelijk te voorkomen dat het tellen nachtwerk werd. En niet onbelangrijk, de nauwkeurigheid van de telling is gebaat bij frisse, uitgeslapen tellers.”

2.2 Transport en opslag

2.2.1 Transport

De stembescheiden zijn bij 44% in stembussen en bij 56% in een transportboxen vervoerd.

2.2 | Transport stembescheiden naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Stembussen	70%	36%	44%	44%
Transportboxen	30%	64%	56%	56%

Basis: alle respondenten | n= 62

De stembescheiden zijn voor 56% van de gemeenten vervoerd door de gemeenten, bij 14% door een extern ingehuurd transportbedrijf en 30% van de gemeenten geeft aan dat ze dit op een andere manier hebben vervoerd. Hierbij worden voornamelijk de voorzitter/stembureauleden genoemd.

2.3 | Transport stembescheiden door wie naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemeenten	30%	56%	75%	56%
Extern transportbedrijf	50%	8%	0%	13%
Anders	20%	36%	25%	31%

Basis: alle respondenten | n= 62

Wanneer de stembescheiden zijn vervoerd door de gemeente geeft men als toelichting dat dit is gedaan omdat dit praktisch en goedkoop is. Wanneer bij het transport van stembescheiden gebruik is gemaakt van een externe partij is hiervoor gekozen omdat dit niet door eigen personeel kon worden opgepakt en omdat desbetreffend bedrijf dit altijd doet.

“De schaalgrootte en oppervlakte van de gemeente behoeft specialistische inzet.” (transport door extern transportbedrijf)

“Dit is een partner waarmee wij vaker samen werken. Deze samenwerking is ook prima.” (transport door extern transportbedrijf)

“Eigen mensen zijn toch al aan het werk op de verkiezingsavond/nacht.” (transport door gemeente)

“Praktische overwegingen.” (transport door gemeente)

“Makkelijk, accuraat en goedkoop.” (transport door gemeente)

In totaal geeft 81% aan dat er afspraken zijn gemaakt met betrekking tot de overdracht van de stembussen/transportboxen. Bij 16% van de gemeenten waren er geen afspraken en 3% geeft aan het niet te weten. De toelichting die men geeft over de gemaakte afspraken is zeer divers, evenals de genoemde redenen om geen afspraken te maken.

2.4 | Afspraken over overdracht naar gemeentegrootte

Groot	80%
Middelgroot	83%
Klein	75%
Totaal	81%

Basis: alle respondenten | n= 62

Bij 97% van de gemeenten waren er steeds minimaal twee personen betrokken bij het vervoer van een stembus/transportbox. Eén gemeente geeft aan dat dit niet het geval was en één gemeente geeft aan het niet meer te kunnen achterhalen. De gemeente die heeft aangegeven dat er niet telkens twee personen betrokken waren bij het vervoer gaf de volgende reden:

"Bij een groot deel van het transport waren wel 2 personen betrokken, bij een klein deel (de feitelijke levering bij de locatie) niet."

2.2.2 Opslag

In 69% van de gemeenten werden de stembussen/transportboxen gedurende de nacht opgeslagen in het gemeentehuis. In 31% was er een andere opslaglocatie. Dit betrof meestal de tellocatie.

2.5 | Opslaglocatie stembescheiden naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemeentehuis	10%	75%	94%	69%
Andere locatie	90%	25%	6%	31%

Basis: alle respondenten | n= 62

In 85% van de gemeenten werden de enveloppen (met daarin voor elk stembureau het proces-verbaal en de sleutel van de stembus/transportbox) opgeslagen in het gemeentehuis gedurende de nacht voorafgaande aan de centrale stemopneming. Bij 15% van de gemeenten zijn de enveloppen op een andere locatie opgeslagen. De genoemde locaties zijn divers.

2.6 | Opslaglocatie enveloppen naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemeentehuis	50%	89%	100%	85%
Andere locatie	50%	11%	0%	15%

Basis: alle respondenten | n= 62

Om te verzekeren dat de opslag van enerzijds de stembussen/transportboxen en anderzijds de enveloppen veilig en betrouwbaar verliep werden onder meer de opslag in aparte afsluitbare ruimtes/kluizen en de aanwezigheid van beveiliging/alarmsysteem als maatregelen getroffen.

"Twee fysiek gescheiden ruimtes (tel-hal en kluis), beide met eigen bewaking."

"Alles is opgeslagen in de grote kluis in het gemeentehuis met een alarmbeveiliging."

"Naast de normale beveiliging is er fysiek een beveiliger in het gemeentehuis aanwezig geweest (avond, nacht en tijdens centraal stemmen tellen)."

Een alarm (87%) en een afgesloten ruimte (87%) waren de meest voorkomende vormen van beveiliging die aanwezig waren bij de opslag van de stembescheiden. Grote gemeenten maken ook gebruik van een extern beveiligingsbedrijf.

2.7 | Beveiliging bij opslag stembescheiden naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Alarm	70%	89%	94%	87%
Afgesloten ruimte	90%	83%	94%	87%
Kluis	30%	56%	69%	54%
Extern beveiligingsbedrijf	70%	25%	0%	27%
Gemeentelijke beveiligers	40%	6%	0%	10%
Diversen	0%	3%	6%	3%

Basis: alle respondenten | n = 62

Geen van de gemeenten rapporteert bijzonderheden bij het transport, de overdrachten of de opslag van de transportboxen.

2.3 Het tellen van de stemmen

2.3.1 Locatie(s)

De centrale stemopneming werd voornamelijk op een enkele locatie gedaan (98%). In één gemeente was de centrale stemopneming op twee locaties gedaan. De locatie(s) waren voornamelijk het gemeentehuis of een sporthal. Deze locaties waren voornamelijk gekozen met de overwegingen dat hier voldoende ruimte is. Daarnaast was een reden dat de locatie een centrale ligging heeft en een overzichtelijke ruimte is.

2.3.2 Tellen

De centrale stemopneming op donderdag 21 maart begon in de meeste gemeente tussen acht en negen uur 's ochtends (89%). Zie onderstaande tabel voor de overige begintijden.

2.8 | Begintijd centrale stemopneming

7.30	6%
8.00	13%
8.30	31%
9.00	45%
9.15	2%
9.30	2%
10.00	2%

Basis: alle respondenten | n = 62

De aangegeven eindtijd ligt erg uiteen, maar ligt meestal tussen vier en zes uur 's middags. Zie onderstaande tabel voor de eindtijden.

2.9 | Eindtijd centrale stemopneming

Voor 12.00 uur	2%
12.00 – 13.59	15%
14.00 – 15.59	17%
16.00 – 17.59	36%
18.00 – 19.59	19%
20.00 – 21.59	14%
Na 22.00 uur	3%

Basis: alle respondenten | n = 62

2.3.3. Instructie

In 73% van de gemeenten hebben de leden een instructie gevuld. In de toelichting op wat de training inhield, gaven de meeste gemeenten een reactie over de vorm van de instructie (persoonlijk, online of klassikaal) of de bron van de instructie (intern of extern ontwikkeld). In 27% van de gemeenten is geen training of instructie gevuld door de leden.

2.10 | Leden instructie gevuld naar gemeentegrootte

Grote gemeenten (>100.000)	90%
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000)	69%
Kleine gemeenten (<20.000)	69%
Totaal	73%

Basis: alle respondenten | n= 62

In 90% van de gemeenten hebben de tellers een instructie gevuld. Gemeenten geven voornamelijk een toelichting op de vorm van de instructie (persoonlijk, online of klassikaal). Een aantal gemeenten geeft aan dat er specifiek aandacht is gegeven aan de verschillen ten opzichte van het 'regulier tellen', of dat de telleiders een aparte instructie hebben gevuld. In 10% van de gemeenten is geen training of instructie gevuld door de tellers.

2.11 | Tellers instructie gevuld naar gemeentegrootte

Grote gemeenten (>100.000)	100%
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000)	89%
Kleine gemeenten (<20.000)	88%
Totaal	90%

Basis: alle respondenten | n= 62

2.3.4. Aantal tellers

Gemiddeld waren er bij de centrale stemopneming 6,9 leden van het gemeentelijk stembureau en 81,8 tellers. Hierbij waren er 14,5 telteams die bestonden uit 5,0 tellers per telteam. Eén gemeente heeft aangegeven het niet te kunnen achterhalen.

2.12 | Aantal leden, tellers en telteams naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Gemiddeld aantal leden	9,7	6,7	5,7	6,9
Gemiddeld aantal tellers	280,2	52,5	22,1	81,8
Aantal telteams	41,8	10,6	6,1	14,5
Aantal tellers per telteam	5,8	4,8	4,8	5,0

Basis: alle respondenten | n = 61

2.3.5. Bekendheid deelname experiment

In elke gemeente is er bekendheid gegeven aan de deelname van het experiment. Dit is voornamelijk gedaan via de website (82%) en via een persbericht (48%).

2.13 | Hoe bekendheid gegeven aan deelname experiment

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Ja, via de website	80%	81%	88%	82%
Ja, via een persbericht	50%	42%	63%	48%
Ja, via sociale media	40%	36%	38%	37%
Ja, via de krant/TV	20%	33%	44%	34%
Diversen	0%	3%	6%	3%
Kan ik niet meer achterhalen	10%	3%	0%	3%

Basis: alle respondenten | n = 62

2.4 De kosten

De meerkosten kennen een grote spreiding. In de bijlage vindt u een gedetailleerd overzicht. Bekijk onderstaande tabel voor een overzicht van de mediaan¹ van de meerkosten die zijn gemaakt.

2.14 Mediaan van meerkosten centrale stemopneming naar gemeentegrootte (in euro)

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal	Basis (n=)
Transport	6.950	400	0	375	38
Opslag	693	0	0	0	42
Locatie	10.250	275	0	0	43
Vergoedingen	14.500	2.845	200	2.500	47
Overige kosten	3.500	0	0	0	47

Basis: alle respondenten | n = 62

¹ Er zijn enkele gemeenten die aangeven veel extra kosten te hebben gemaakt, waardoor het gemiddelde sterk beïnvloed wordt. Daarom tonen we de mediaan. De mediaan is de ‘middelste waarde’, oftewel de waarde waarbij de helft van de respondenten een lager antwoord geeft en de helft van de respondenten een hoger antwoord.

2.4.1 Kosten transport

Een kwart van de gemeenten (26%) geeft aan geen extra kosten (0 euro) te hebben gemaakt voor het vervoer van de stembussen of de transportboxen ten opzichte van het vervoer voor de reguliere stemopneming. In 35% van de gemeenten zijn er wel extra kosten gemaakt voor het vervoer, bij enkele gemeenten veel kosten. De mediaan van de extra kosten voor vervoer (inclusief de gemeenten die geen extra kosten hebben gemaakt) ligt op 375 euro. Daarnaast geeft 39% van de gemeenten aan het niet te weten.

2.4.2 Kosten opslag

Voor de opslag van de stembussen of de transportboxen zijn volgens de meeste gemeenten (56%) geen extra kosten gemaakt (0 euro). In 11% van de gemeenten zijn er wel meerkosten gemaakt voor de opslag. Er zijn opnieuw enkele gemeenten die aangeven veel extra kosten te hebben gemaakt. De mediaan van de extra kosten voor vervoer ligt op 0 euro. Daarnaast geeft 32% van de gemeenten aan het niet te weten.

2.4.3 Kosten locatie

Ook voor de huur en inrichting van de tellocatie zijn er volgens de meeste gemeenten (35%) geen extra kosten gemaakt. In 34% van de gemeenten zijn er wel extra kosten gemaakt voor de huur en inrichting van de tellocatie. De mediaan voor de extra kosten ligt op 0 euro. Opnieuw zijn er enkele gemeenten die aangeven veel extra kosten te hebben gemaakt. Daarnaast geeft 31% van de gemeenten aan het niet te weten.

2.4.4 Vergoeding

De (extra) kosten die samenhangen met de vergoeding aan de leden van het gemeentelijk stembureau en de tellers variëren sterk. Opnieuw zijn er enkele gemeenten die aangeven veel extra kosten te hebben gemaakt. De mediaan voor extra kosten ligt op 2.500 euro. Twee gemeenten geven aan geen extra kosten (0 euro) te hebben gemaakt met de vergoeding aan de leden van het gemeentelijk stembureau en de tellers. Een kwart (24%) van de gemeenten weet niet wat de extra kosten waren voor dit onderdeel.

In vijf gemeenten (11%) is ervoor gekozen om de vergoedingen aan de leden van de stembureaus te verlagen ten opzichte van een reguliere stemopneming, omdat zij minder telwerkzaamheden hoefden te verrichten. Deze vijf gemeenten hebben gemiddeld 7.614 euro bespaard. 87% van de gemeenten hebben de vergoedingen niet verlaagd. De redenen waarom dit niet is gedaan lopen erg uiteen. Eén gemeente geeft aan niet meer te kunnen achterhalen of de vergoedingen aan de leden van de stembureaus zijn verlaagd ten opzichte van een reguliere stemopneming.

2.4.5 Overige kosten centrale stemopneming

In 61% van de gemeenten waren er nog andere kosten gemaakt die samenhangen met de centrale stemopneming, 39% van de gemeenten geeft aan dat er geen andere extra kosten waren. Van deze gemeenten geeft 37% aan niet meer te kunnen achterhalen wat de kosten waren. De mediaan van de overige kosten ligt op 0 euro. Gemaakte kosten hadden voornamelijk betrekking op de aanschaf van materialen en catering.

2.4.6 Opmerkingen kosten

Opmerkingen over de kosten van het experiment met centrale stemopneming zijn voornamelijk dat de kosten hoger zijn of dat er nog een evaluatie moet plaats vinden over de kosten.

2.5 Oordeel centrale stemopneming

In 71% van de gemeenten werd het verloop van de centrale stemopneming als (zeer) goed beoordeeld.

3.15 | Oordeel verloop centrale stemopneming

Basis: alle respondenten | n = 62

Mensen die een (zeer) goed oordeel hebben gegeven, geven aan dat het proces efficiënt verliep.

"Het liep perfect, foutjes in de tellingen werden er goed uitgehaald, goede samenwerking binnen de teams en met het gemeentelijk stembureau, het liep op rolletjes." (zeer goed)

"Alles liep op rolletjes. Leerpunten van eerste keer cso [centrale stemopneming; red.] hebben we dit keer in de processen verwerkt. Super beheersbare en transparante manier van werken. Door de cso is ons waarschijnlijk een hertelling bespaard gebleven." (zeer goed)

"Door de instructies en inzet van controleurs/deskundigen, konden vragen van tellers afdoen worden beantwoord en problemen worden opgelost." (goed)

De respondenten die het (zeer) slecht of niet goed, niet slecht vonden geven voornamelijk aan dat het te veel tijd kost en er te weinig tellers waren.

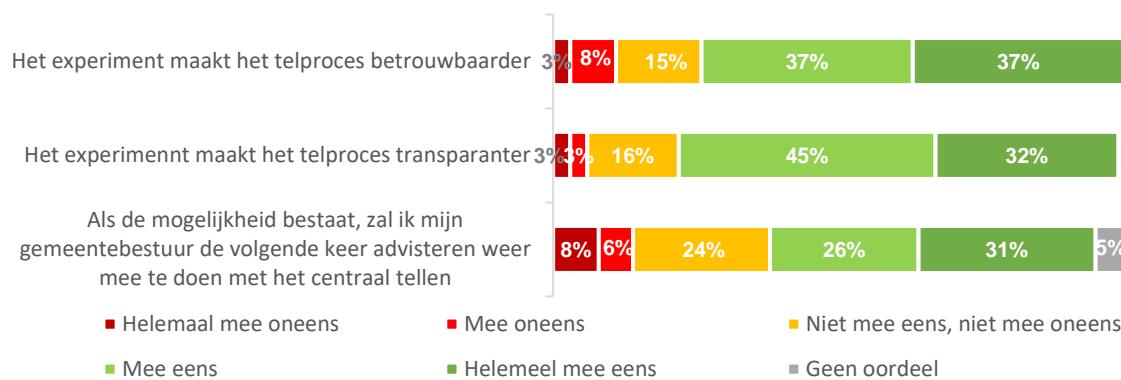
"De inschatting van benodigde tellers die we bij de cursus vanuit BZK gekregen hebben klopte niet. Er was veel meer tijd nodig dan verwacht. Het gehele traject kost enorm veel tijd." (slecht)

"Aantallen te groot en te weinig tellers." (zeer slecht)

"Duurde toch nog langer dan verwacht, waardoor na de middag de fut er uitging. Er werden nog steeds telfouten gemaakt." (niet goed, niet slecht)

Over het algemeen geven mensen aan het eens te zijn met de stelling dat het experiment het telproces betrouwbaarder (74% (helemaal) mee eens) en transparanter (78% (helemaal) mee eens) maakt. Ongeveer de helft van de gemeenten (45%) geeft aan te zullen adviseren weer mee te doen met de centrale stemopneming.

2.16 | Oordeel experiment centrale stemopneming

Basis: alle respondenten | n = 62

3. Tellers en voorzitters

Voor het experiment met centrale stemopneming is naar de deelnemende gemeenten een vragenlijst gestuurd bedoeld voor de voorzitters en leden van het gemeentelijk stembureau en de tellers. Hierbij is gevraagd naar de meningen van deze personen over het verloop van het experiment met centrale stemopneming.

3.1 Achtergronden doelgroep

3.1.1 Respons

De vragenlijst voor de voorzitters, stembureauleden en tellers is door 889 respondenten ingevuld. Totaal heeft in 65% van de gemeenten die deelnemen aan het experiment minimaal één iemand de vragenlijst ingevuld (58 van de 89 gemeenten). In figuur 3.1 ziet u de respons naar gemeentegrootte. In de bijlage vindt u een overzicht van welke gemeenten hebben deelgenomen aan de enquête.

3.1 | Overzicht respons naar gemeentegrootte

Groot	13%	n = 130
Middelgroot	77%	n = 776
Klein	11%	n = 108

Basis: alle respondenten | n= 889

3.1.2 Functie

Van de respondenten was 72% werkzaam als teller bij het experiment voor de centrale stemopneming, 21% was lid van het gemeentelijk stembureau en 7% was voorzitter van het gemeentelijk stembureau. Bij de grote en middelgrote gemeenten zijn er relatief meer tellers onder de deelnemers, bij de kleine gemeenten zijn er relatief meer leden en voorzitters.

3.2 | Functies naar gemeentegrootte²

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
Teller	+ 75%	+ 74%	- 49%	72%
Lid	- 17%	- 19%	+ 34%	21%
Voorzitter	- 8%	- 6%	+ 17%	7%

Basis: alle respondenten | n = 889

² Significante verschillen zijn in de tabellen aangegeven met een + (hoger) of – (lager)

3.1.3 Werkzaamheden

Van de stembureauleden en voorzitters zijn telwerkzaamheden (71%) en het beoordelen van de geldigheid van de stembiljetten (69%) de meest voorkomende taken, zie figuur 3.2 voor de overige werkzaamheden. Voorzitters hebben vaker dan leden de werkzaamheden ‘beoordelen geldigheid stembiljetten’, ‘uitkomsten per stembureau genoteerd’, ‘vaststellen van uitkomsten op gemeentelijk niveau’ en ‘ontvangen van stembussen’ uitgevoerd.

3.3 | Werkzaamheden van leden gemeentelijk stembureau

	Voorzitters	Leden	Totaal
Telwerkzaamheden	64%	74%	71%
Beoordelen geldigheid stembiljet	+ 79%	- 65%	69%
Uitkomsten per stembureau genoteerd	+ 62%	- 34%	42%
Vaststellen van uitkomsten op gemeentelijk niveau	+ 56%	- 30%	37%
Ontvangen van stembussen	+ 38%	- 11%	18%
Logistieke werkzaamheden	26%	25%	25%
Procedure verwisselde stembescheiden	20%	8%	11%
Overdracht verwisselde stembescheiden	18%	8%	10%
Behandelen van bezwaren	9%	3%	5%
Diversen	11%	12%	12%

Basis: voorzitter en leden gemeentelijk stembureau | n = 249

Bij de ‘diversen’ wordt voornamelijk benoemd dat ze toezicht houden/controleren en een aanspreekpunt zijn.

3.1.4 Eerdere telwerkzaamheden

Van de tellers heeft bijna de helft (49%) al wel eens eerder telwerkzaamheden uitgevoerd. In de grote gemeenten hebben tellers minder vaak al eerder telwerkzaamheden uitgevoerd.

3.4 | Al eerder telwerkzaamheden uitgevoerd naar gemeentegrootte

Grote gemeenten (>100.000)	- 31%
Middelgrote gemeenten (20.000 – 100.000)	+ 51%
Kleine gemeenten (<20.000)	+ 59%
Totaal	49%

Basis: tellers | n = 640

3.2 Instructie

Totaal heeft 88% voorafgaand aan het experiment met de centrale stemopneming een instructie gehad van de gemeente. Voorzitters hebben vaker een instructie gehad dan tellers.

3.5 | Instructie gehad van gemeente naar functie

Voorzitters	+ 95%
Leden	90%
Tellers	- 87%
Totaal	88%

Basis: alle respondenten | n = 889

De inhoud van de instructies ging het meest over het tellen van de stemmen (92%) en de taakverdeling (74%). Tellers hebben over het algemeen een minder uitgebreide instructie ontvangen dan voorzitters en stembureauleden. Zie onderstaande tabel voor de overige onderwerpen van de instructies.

3.6 | Inhoud van de instructies die zijn gegeven

	Voorzitters	Leden	Tellers	Totaal
Tellen van de stemmen	- 86%	- 85%	+ 96%	92%
Taakverdeling	+89%	+ 79%	- 71%	74%
Procedure bij aantreffen andere stembescheiden	+63%	49%	- 45%	47%
Inrichting van de ruimte	+70%	+ 59%	- 32%	40%
Regels gemeente voor waarnemers	25%	+ 33%	- 19%	22%
Inhoud proces-verbaal stembureau	+ 59%	+ 53%	- 22%	31%
Inhoud proces-verbaal gemeentelijk stembureau	+ 49%	+ 48%	- 15%	24%
Diversen	2%	+ 9%	- 4%	5%
Geen van deze	2%	-	1%	1%

Basis: alle respondenten die instructie hebben ontvangen | n = 784

Onder diversen wordt e-learning een aantal keer benoemd, of een meer algemene uitleg.

3.3 Aantal leden

3.3.1 Leden gemeentelijk stembureau

Gemiddeld bestaat het gemeentelijk stembureau uit 6,6 leden, hierbij is het minimum 1 lid en het maximum 75 leden.

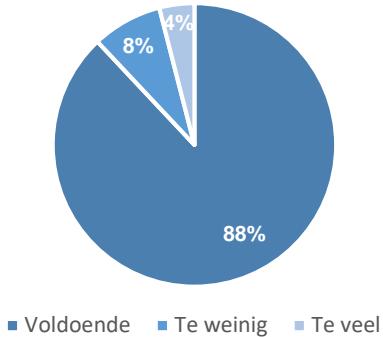
3.7 | Aantal leden gemeentelijk stembureau naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
1-2	+ 3%	- 0%	+ 2%	1%
3-4	+ 84%	- 29%	- 24%	34%
5-6	- 10%	+ 54%	+ 43%	47%
7-8	- 0%	- 8%	+ 22%	10%
9-10	0%	3%	2%	3%
11+	3%	6%	8%	6%
Gemiddeld aantal	4,1	6,9	7,0	6,6

Basis: voorzitter en leden gemeentelijk stembureau | n = 249

Bijna negen op de tien (88%) leden en voorzitters van het gemeentelijk stembureau geven aan dat het aantal leden voldoende was. 8% geeft aan dat er te weinig leden waren en 4% dat er te veel leden waren.

3.8 | Voldoende leden gemeentelijk stembureau

	Gem	Min	Max	n
Aantal leden bij voldoende	6,1	1	75	219
Gewenst aantal leden				
Bij te weinig	16,0	4	60	21
Bij te veel	3,4	3	5	9

Basis: Alle leden en voorzitters van het gemeentelijk stembureau | n = 249

3.3.2 Leden telteams

De telteams bestonden gemiddeld uit vijf leden (5,1) met een minimum van 1 lid en een maximum van 50 leden. Het gemiddeld aantal leden per telteam is lager voor de grootste gemeenten.

3.9 | Aantal leden per telteams naar gemeentegrootte

	Groot	Middelgroot	Klein	Totaal
1-2	- 1%	+6%	+ 9%	6%
3-4	+ 88%	- 16%	- 22%	26%
5-6	- 9%	+ 66%	+/- 53%	58%
7-8	- 2%	+ 8%	+ 13%	8%
9-10	1%	2%	1%	2%
11+	- 0%	1%	2%	1%
Gemiddeld aantal	- 4,1	+ 5,2	+ 5,1	5,1

Basis: Alle respondenten | n = 889

In totaal geeft 93% aan dat de telteams uit voldoende leden bestonden, terwijl 7% zegt dat ze te weinig leden hadden. Zij geven aan dat de telteams gemiddeld uit 3,4 leden had moeten bestaan. Enkele respondenten (1%) geven aan dat ze te veel leden hadden. Volgens hen hadden de telteams uit gemiddeld 9,4 leden moeten bestaan.

3.10 | Voldoende leden telteams

	Gem	Min	Max	n
Aantal leden bij voldoende	5,1	1	50	825
Gewenst aantal leden				
Bij te weinig	9,4	3	50	58
Bij te veel	3,5	2	5	6

Basis: Alle respondenten | n = 889

De overige opmerkingen over de telteams zijn erg divers.

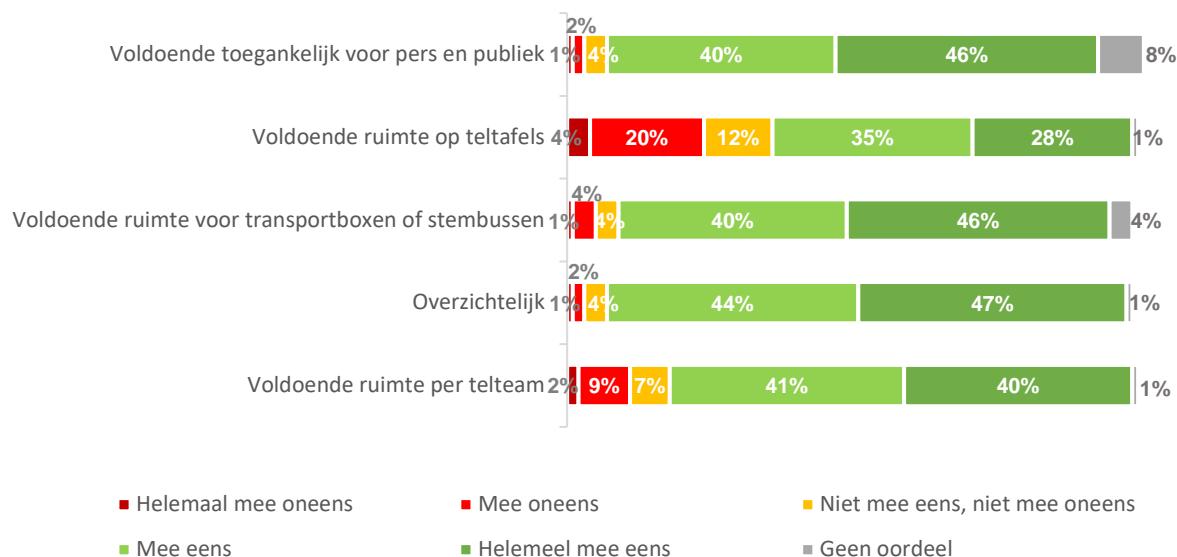
3.4 Locatie

3.4.1 Locatie

De locaties waar de centrale stemopneming heeft plaatsgevonden worden over het algemeen goed beoordeeld. Het minst tevreden is men over de ruimte op de teltafels en de hoeveelheid ruimte per telteam.

De kleine en middelgrote gemeenten geven vaker aan dat er voldoende ruimte is op de teltafels (kleine gemeenten 62%, middelgrote gemeenten 65% en grote gemeenten 47%). De middelgrote gemeenten geven vaker aan dat de locatie voldoende toegankelijk is voor pers en publiek (middelgrote gemeenten 87% versus kleine gemeenten 78% en grote gemeenten 83%).

3.11 | Beoordeling locatie

Basis: alle respondenten | n = 889

3.4.2 Teltafels

Twee derde (67%) geeft aan dat de teltafels groot genoeg waren, 31% geeft aan dat dit niet het geval was en 2% geeft aan geen teltafels gebruikt te hebben. In de grote gemeenten is het aantal mensen dat aangeeft dat de teltafels groot genoeg waren lager.

3.12 | Teltafels groot genoeg naar gemeentegrootte

Groot	- 53%
Middelgroot	+ 69%
Klein	+ 73%
Totaal	67%

Basis: alle respondenten | n=889

Wanneer gebruik werd gemaakt van teltafels konden volgens drie op de vijf respondenten (62%) alle stembiljetten op de teltafels geteld worden. Bij grote gemeenten konden de stembiljetten minder vaak op de teltafels worden geteld.

3.13 | Stembiljetten konden op teltafel naar gemeentegrootte

Groot	- 37%
Middelgroot	+ 65%
Klein	+ 68%
Totaal	62%

Basis: alle respondenten waarbij gebruik werd gemaakt van teltafels | n=875

Bij een derde (34%) van alle respondenten kwam het voor dat er stembiljetten op de grond geteld werden. Dit kwam vaker voor bij de grote gemeenten.

3.14 | Stembiljetten op grond geteld naar gemeentegrootte

Groot	+ 72%
Middelgroot	- 28%
Klein	- 31%
Totaal	34%

Basis: alle respondenten | n=889

3.4.3. Overzicht

Over het algemeen konden negen op de tien (90%) voorzitters of leden van het gemeentelijk stembureau goed toezicht houden, 3% geeft aan niet goed toezicht te kunnen houden en 7% geeft aan het niet te weten. In kleine gemeenten geven voorzitters of leden vaker aan dat ze geen goed toezicht kunnen houden dan in middelgrote gemeenten.

3.15 | Voorzitters of leden konden goed toezicht houden naar gemeentegrootte

	Ja	Nee	Weet niet
Groot	97%	3%	0%
Middelgroot	90%	- 1%	9%
Klein	89%	+ 9%	2%
Totaal	90%	3%	7%

Basis: voorzitters of leden van gemeentelijk stembureau | n = 249

3.5 Verloop

3.5.1 Proces-verbaal

Het proces-verbaal van het gemeentelijk stembureau wordt door negen op de tien (90%) voorzitters of leden van het gemeentelijk stembureau als duidelijk beoordeeld.

3.15 | Proces-verbaal duidelijk naar gemeentegrootte

Groot	97%
Middelgroot	91%
Klein	82%
Totaal	90%

Basis: leden en voorzitters van gemeentelijk stembureau | n=249

De mensen die het proces-verbaal onduidelijk vonden geven aan dat dit ligt aan de onduidelijkheid over welk onderdeel men moet invullen en dat het moeilijk te lezen is. Hieronder een aantal citaten:

"Niet helder genoeg is wat meteen in OSV wordt ingevoerd en wat niet, bijvoorbeeld bij bijlage 1. Het was niet helder genoeg dat je bijlage 2 vooraf uit OSV kunt draaien."

"Je moet veel te veel lezen en dan is het lastig te begrijpen wat er precies bedoeld wordt."

"Er veel verwarring optreedt doordat er twee processen-verbaal zijn. Sommige onderdelen uit proces-verbaal 1, staan bijna hetzelfde in onderdeel 2. Voor telleiders is het daardoor onduidelijk waar zij gegevens moeten invullen en wanneer zij gegevens al dan niet moeten overnemen. Ook vonden telleiders het lastig om verschillen te verklaren omdat zij niet aanwezig waren bij de stemming. Zij mogen niet uitgaan van de telling van het stembureau (dit moet opnieuw geteld worden bij een verschil), maar moeten wel uitgaan van de verschillen verklaring. Dit blijkt verwarrend te werken. Ook het taalgebruik in het proces-verbaal bleek verwarrend te werken voor telleiders. Door lange zinnen, dubbele ontkenningen en veel verwijzingen is het vaak onduidelijk wat waar ingevuld moet worden."

3.5.2 Efficiëntie

De telling is efficiënt verlopen volgens ruim vier vijfde (84%) van de voorzitters, stembureauleden en tellers. De middelgrote gemeenten geven vaker aan dat de telling efficiënt is verlopen.

Stembureauleden geven vaker aan dat de telling niet efficiënt is verlopen (22% vs 16% gemiddeld).

3.16 | Telling efficiënt verlopen naar gemeentegrootte

Groot	- 78%
Middelgroot	+ 87%
Klein	- 78%
Totaal	84%

Basis: alle respondenten | n=889

Mensen die aangeven dat de telling niet efficiënt verlopen is geven aan voornamelijk problemen te ondervinden gerelateerd aan de ruimten (te weinig ruimte, geen overzicht), aantal mensen (te weinig tellers of controleurs), of dat het langer duurde dan verwacht (lang wachten op controle, veel pauzes werden genomen, hertellingen). Hieronder worden een aantal citaten weergeven.

“Er zat veel tijd tussen het administratief afhandelen van de ene telling en het openen van de volgende transportbox.”

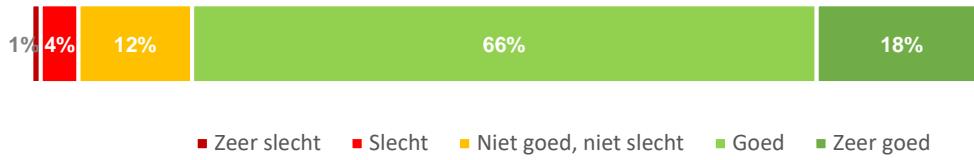
“De tafels waren veel te klein of te weinig aanwezig. We moesten heel wat formulieren op de grond leggen.”

“Doordat er te weinig telploegen waren, kwamen we in tijdsnood.”

3.6 Algemeen oordeel

Ruim vier op de vijf (84%) respondenten beoordelen de tellingen in zijn geheel als (zeer) goed. De middelgrote gemeenten beoordelen de telling vaker als (heel) goed dan kleine gemeenten (86% versus 70%).

3.17 | Oordeel tellingen in geheel

Basis: alle respondenten | n = 889

Mensen die een positief oordeel hebben gegeven over de telling geven aan dat het goed en efficiënt is verlopen en dat fouten snel werden opgelost. Hieronder zijn een aantal citaten opgenomen.

“De telling verliep vlot en er zijn nog enige onvolkomenheden uit de eerste telling hersteld.”

“Duidelijk systeem, tellers hebben er nog diverse ‘foutlopers’ uit weten te halen. Controleteams wisten ook prima wat ze moesten doen.”

“Er werden tijdens het centraal stemmen tellen nog best veel foutjes van de avond ervoor uitgehaald. Nuttig om dit dus fris en fruitig de volgende dag te doen.”

“Het centraal tellen was goed geregeld door de gemeente.”

“Het was even wennen; eenmaal bezig verliep het proces goed.”

Mensen die een neutraal oordeel hebben gegeven over de telling geven ook aan dat het te lang duurde. Daarnaast geven ze problemen aan met de instructies en logistieke problemen. Hieronder wordt een aantal citaten weergeven.

"De logistiek van het tellen, dus toevoer formulieren, de steekproef en proces verbaal, moet veel beter worden. Het telproces had naar mijn mening tot 4 uur sneller gekund."

"Doordat er niet vooraf een duidelijke instructie werd gegeven, organiseerde elk team zijn eigen werkwijze. Daardoor kostte het geheel te veel tijd en sloeg de vermoeidheid toe."

"Centrale telling verliep prima, maar 2 extra telteams waren handig geweest. Het werd onverwacht laat."

"De instructies moeten duidelijker, daarmee voorkom je veel oponthoud."

De mensen die de telling in zijn geheel als negatief beoordelen geven aan dat het te lang duurde. Daarnaast wordt een aantal keer genoemd dat de organisatie niet goed verliep en dat er problemen waren met de ruimte. Hieronder wordt een aantal citaten weergeven.

"Door het centraal tellen waren we uiteindelijk veel meer tijd kwijt aan het tellen dan als er op de reguliere manier geteld wordt."

"Ruimten onoverzichtelijk, taken niet goed verdeeld. Het is te veel als je op de dag van de verkiezingen dik 21 uur in touw bent en dan na 4 uurtjes slaap weer 10 uur zonder pauze alert moet zijn. Er zijn meer mensen nodig om dit experiment te laten slagen."

"Het streven was de telling rond 14.00 uur klaar te hebben. Het was onderhand 17.00 uur toen ik naar huis ging en toen was de telling nog niet klaar."

4. Bijlage

Overzicht meerkosten grote gemeenten (in euro)

Meerkosten vervoer	Meerkosten opslag	Meerkosten locatie	Meerkosten tellers	Overige meerkosten	Totale meerkosten
-	-	-	-	0	-
7.900	735	13.330	20.500	18.370	60.835
-	-	-	-	-	-
4.000	0	6.700	0	5.000	15.700
3.500	650	10.500	8.900	800	24.350
50.000	10.000	45.000	93.000	100.000	298.000
30.000	13.000	140.000	65.000	50.000	298.000
-	-	10.000	12.000	2.000	24.000
6.000	-	0	17.000	-	23.000
-	0	0	10.000	0	10.000
Mediaan	6.950	693	10.250	14.500	3.500
Gemiddelde	16.900	4.062	28.191	28.300	22.021
					94.236

Overzicht meerkosten middelgrote gemeenten (in euro)

Meerkosten vervoer	Meerkosten opslag	Meerkosten locatie	Meerkosten tellers	Overige meerkosten	Totale meerkosten
300	0	-	2.940	2.000	5.240
-	-	-	-	0	-
500	-	0	300	0	800
0	0	0	5.000	300	5.300
3000	500	1.200	2.000	0	6.700
-	-	-	2.400	0	2.400
0	0	1.063	3.500	750	5.313
0	0	0	4.500	500	5.000
500	0	0	-	0	500
-	-	-	2.200	-	2.200
1.650	0	1.000	10.000	2.000	14.650
-	-	-	7.500	-	7.500
-	0	0	2.000	2.000	4.000
0	0	0	2.200	-	2.200
-	-	-	270	0	270
400	0	300	10.000	4.000	14.700
-	0	-	2.750	-	2.750
0	0	2.000	2.500	600	5.100
1.000	-	0	500	1.000	2.500
0	0	1.750	4.100	2.000	7.850
3.000	0	5.000	6.000	0	14.000
-	-	-	11.600	0	11.600
-	0	2.200	-	-	2.200
0	1.000	320	-	0	1.320
5.000	0	3.000	5.500	0	13.500
-	0	-	-	-	-
-	-	-	50	0	50
1.500	0	250	2.500	0	4.250
900	0	300	3.300	1.250	5.750
400	0	0	2.000	0	2.400
1.955	0	-	4.300	7.000	13.255
-	0	0	5.000	0	5.000
0	0	0	140	0	140
-	-	-	-	-	-
0	0	2.500	-	300	2.800
-	1.000	250	-	0	1.250
Mediaan	400	0	275	2.845	0
Gemiddelde	914	96	881	3.752	864
					5.227

Overzicht meerkosten kleine gemeenten (in euro)

Meerkosten vervoer	Meerkosten opslag	Meerkosten locatie	Meerkosten tellers	Overige meerkosten	Totale meerkosten n
1.000	0	0	500	-	1.500
0	0	-	-	-	-
0	0	0	1.500	1.500	3.000
200	0	0	1.750	650	2.600
0	0	0	0	-	0
0	0	0	200	0	200
350	0	0	1.250	0	1.600
-	-	0	-	0	-
-	-	-	-	-	-
-	0	0	50	0	50
0	0	0	50	0	50
-	-	-	-	0	-
-	-	-	100	0	100
0	-	0	13	500	513
0	0	600	750	1.350	2.700
Mediaan	0	0	200	0	513
Gemiddelde	155	0	55	560	364
					1.119

Overzicht aantal respondenten per gemeente die deel heeft genomen aan het experiment

Gemeenten	Voorzitter	Lid	Teller	Totaal	Ambtenaar vragenlijst gemeente ingevoerd
Aalburg	-	-	-	-	-
Aalten	-	-	-	-	✓
Altena	-	-	-	-	-
Assen	-	-	-	-	-
Asten	1	2	-	3	-
Beekdaelen	5	12	17	34	✓
Bergen op Zoom	-	-	-	-	-
Bernheze	-	5	8	13	✓
Blaricum	-	1	-	1	✓
Bloemendaal	-	1	-	1	✓
Borger-Odoorn	4	19	39	62	✓
Borne	-	1	5	6	✓
Breda	1	-	-	1	✓
Cuijk	-	-	-	-	✓
Dantumadiel	1	6	4	11	-
Deventer	1	-	-	1	✓
Dinkelland	-	-	-	-	✓
Dongeradeel	-	2	13	15	-
Eemnes	-	3	-	3	✓
Elburg	2	4	9	15	✓
Enschede	8	18	86	112	✓
Ferwerderadiel	-	-	-	-	-
Grave	-	1	-	1	✓
Groningen	-	-	-	-	✓
Grootegast	-	-	-	-	-
Gulpen-Wittem	5	4	7	16	✓
Harderwijk	1	13	27	41	✓
Hardinxveld- Giessendam	1	-	-	1	✓
Harlingen	1	1	-	2	✓
Heemstede	-	-	-	-	✓
Heerlen	-	-	-	-	✓
Hof van Twente	1	-	-	1	✓
Houten	-	3	16	19	✓
Kampen	4	20	22	46	✓
Kapelle	-	1	-	1	✓
Kollumerland en Nieuwkruisland	-	-	-	-	-
Landgraaf	1	1	-	2	✓
Landsmeer	1	-	-	1	✓
Langedijk	-	-	-	-	✓
Lansingerland	6	15	25	46	✓
Laren	-	-	-	-	-
Leek	-	-	-	-	-
Leeuwarden	-	-	-	-	✓
Lopik	1	-	-	1	✓
Losser	-	-	7	7	✓
Maastricht	-	1	-	1	✓

Marum	-	-	-	-	-	-
Mill en Sint Hubert	-	1	-	1	-	✓
Nieuwegein	-	4	35	39	-	✓
Nieuwkoop	3	1	3	7	-	✓
Nijkerk	1	4	28	33	-	✓
Noardeast-Fryslân	-	-	8	8	-	-
Nuth	-	-	1	1	-	-
Olst-Wijhe	1	-	1	2	-	✓
Onderbanken	-	-	-	-	-	-
Oost Gelre	1	4	48	53	-	✓
Opsterland	5	8	16	29	-	✓
Ouder-Amstel	-	1	5	6	-	✓
Peel en Maas	1	3	18	22	-	-
Pekela	-	1	11	12	-	✓
Putten	-	1	-	1	-	-
Raalte	-	4	18	22	-	✓
Rhenen	1	2	8	11	-	✓
Rotterdam	-	-	-	-	-	✓
Schagen	-	-	-	-	-	✓
Schinne	-	-	-	-	-	-
s-Gravenhage	-	1	-	1	-	✓
Sint Anthonis	2	6	7	15	-	✓
Stein	-	1	15	16	-	✓
Stichtse Vecht	-	-	-	-	-	-
Tubbergen	-	1	-	1	-	✓
Twenterand	1	-	35	36	-	✓
Tynaarlo	-	1	34	35	-	✓
Uithoorn	-	1	21	22	-	✓
Veendam	3	1	28	32	-	-
Veenendaal	-	1	-	1	-	-
Velsen	-	-	-	-	-	-
Venray	1	-	-	1	-	✓
Waadhoeke	1	-	-	1	-	✓
Waalre	-	-	-	-	-	✓
Werkendam	-	-	-	-	-	-
Westerkwartier	-	1	-	1	-	✓
Westland	-	-	-	-	-	-
Wijdemeren	-	1	14	15	-	✓
Woudrichem	-	-	-	-	-	-
Zaanstad	-	-	-	-	-	✓
Zoetermeer	-	-	1	1	-	✓
Zuidhorn	-	-	-	-	-	-
Zwolle	-	-	-	-	-	✓

Bijlage 8.
Rapportage openbaar lichamen inzake verkiezing
eilandsraad/kiescollege

Vragenlijst ten behoeve van de evaluatie van de kiescollegeverkiezingen op 20 maart 2019.

Toelichting

Als de openbare lichamen Saba en Bonaire alle vragen hebben beantwoord in de vragenlijst evaluatie eilandsraadsverkiezingen, dan kunnen de vraagblokken stembureau & stembureau (inrichting) in deze vragenlijst evaluatie kiescollegeverkiezingen door Saba en Bonaire worden overgeslagen.

Deze vragenlijst omvat de volgende onderwerpen

1. Registratie politieke partijen
2. Kandidaatstelling
3. Registratie kiezers
4. Bezorging stempassen
5. Register ongeldige stempassen
6. Volmachtverlening
7. Stembureau
8. Stembureau (inrichting)
9. Kandidatenlijsten
10. Dag van de stemming
11. Uitslag vaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek
12. Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen

Naam openbaar lichaam: Sint Eustatius

Voorbereidingen verkiezingen

Vraag	Antwoord met toelichting in commentaarvlak typen a.u.b.
Registratie politieke partijen	
1. Hoeveel politieke partijen hebben zich voor deze verkiezingen geregistreerd?	1
2. Hebben zich bij de registratie problemen voorgedaan?	nee
3. Welke problemen hebben zich voorgedaan en wat heeft u gedaan om deze problemen op te lossen?	
4. Op welk moment en waar heeft u gepubliceerd welke partijnamen zijn geregistreerd?	11 februari 2019 op de website en facebook van het OL
Kandidaatstelling	

5. Hoeveel kandidatenlijsten zijn ingediend (modelformulier H1)? Hoeveel kandidatenlijsten zijn er toegelaten?	1
6. Hoeveel personen zijn als kandidaat toegelaten? Maak daarbij een uitsplitsing naar mannelijke kandidaten en vrouwelijke kandidaten.	5 2 vrouwen 3 mannen
7. Heeft u politieke partijen en andere geïnteresseerden geïnformeerd over de kandidaatstellingsprocedure? Beschrijf op welke wijze u hier bekendheid aan heeft gegeven.	Ja door het toesturen van de benodigde informatie
8. Zo nee, waarom niet?	
9. Heeft u vragen gehad van kiezers/politieke partijen over het afgeven van ondersteuningsverklaringen en het betalen van de waarborgsom?	ja
10. Zo ja, welke vragen en hoe heeft u de vragen beantwoord?	Hoe het bedrag overgemaakt moet worden
11. Zijn er knelpunten naar voren gekomen bij de controle van de ondersteuningsverklaringen door het hoofd/centraal stembureau?	nee
12. Zo ja, welke?	
13. Heeft u politieke partijen de gelegenheid gegeven om de kandidatenlijsten "voor in te leveren"?	ja
14. Zo ja, hoeveel partijen hebben hiervan gebruik gemaakt?	1
15. Heeft u daarbij omissies geconstateerd?	nee
16. Zo ja, welke?	
17. Zo nee, waarom heeft u partijen geen mogelijkheid van voorinlevering van de kandidatenlijsten geboden?	
18. Heeft het hoofd/centraal stembureau verzuimen (bijvoorbeeld waarborgsom) bij het onderzoek naar de kandidatenlijsten geconstateerd?	nee
19. Zo ja, welke en hoe heeft u de indieners hiervan op de hoogte gesteld?	

20. Indien er verzuimen zijn geconstateerd, zijn de indieners van de lijsten in staat gesteld deze te herstellen?	
21. Zo nee, wat is er dan gebeurd?	
22. Hebben zich incidenten voorgedaan met het ronselen van handtekeningen voor ondersteuningsverklaringen?	
23. Zo ja, kunt een korte beschrijving geven van het incident/de incidenten?	
Registratie kiezers	
24. Hoeveel personen zijn geregistreerd als kiezer?	1864
25. Waren er problemen met het opstellen van het kiesregister?	nee
26. Zo ja, waaruit bestond het probleem?	
27. Hoe heeft u het probleem opgelost?	
28. Hoeveel personen hebben verzocht tot opname in het kiesregister nadat u dit op basis van de stand van zaken op de dag van de kandidaatstelling had opgemaakt? Het gaat om (al dan niet formele) verzoeken conform artikel D6 Kieswet.	geen
29. Hoeveel personen zijn alsnog aan het Kiesregister toegevoegd?	geen
30. Van hoeveel personen is verzoek geweigerd?	
31. Wat was de reden voor weigering?	
32. Zijn er bezwaren tegen de weigering ingediend?	
33. Zo ja, lopen deze procedures nog, dan wel wat was de uitkomst daarvan?	
34. Zijn er nog andere mutaties doorgevoerd in het kiezersregister (na het opmaken en voor de dag van de stemming)?	
35. Zo ja, op welke gronden?	
Bezorging stempassen	
36. Is het adres van iedere kiesgerechtigde bekend?	ja
37. Zo nee, hoe komen deze kiezers aan hun stempas?	
38. Hoe heeft u de verzending van stempassen geregeld?	Huis aan huis bezorging door bezorger

39. Hoeveel stempassen zijn onbezorgd retour ontvangen bij het openbaar lichaam?	23
40. Konden de onbezorgde stempassen bij het openbaar lichaam worden opgehaald?	ja
41. Zo ja, op welke wijze is hier bekendheid aan gegeven?	website
42. Zo ja, hoeveel stempassen zijn opgehaald bij het openbaar lichaam door de kiezer?	4
43. Heeft u klachten ontvangen over het niet ontvangen van stempassen terwijl die volgens uw gegevens wel waren verzonden?	nee
44. Zo ja, hoeveel klachten heeft u ontvangen?	
45. Heeft u kunnen achterhalen wat heeft veroorzaakt dat de kiezer de stempas niet heeft ontvangen?	
46. Zo ja, gaarne een toelichting.	
Register ongeldige stempassen	
47. Hoeveel kiezers hebben een vervangende stempas aangevraagd?	geen
48. Heeft u aanvragen voor een vervangende stempas geweigerd?	
49. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	
50. Hoeveel kiezers hebben een schriftelijke volmacht aangevraagd?	1
51. Heeft u aanvragen voor een schriftelijke volmacht geweigerd?	nee
52. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	
53. Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register van ongeldige stempassen?	20
54. Wanneer is het register ongeldige stempassen gefinaliseerd (=definitief register opgemaakt t.b.v. gebruik door de stembureaus)?	19mrt2019 12.05 uur
55. Zijn er stempassen ten onrechte in het register opgenomen?	nee
56. Zo ja, hoe vaak kwam dat voor?	

57. Wat was daarvan de oorzaak?	
58. Heeft de desbetreffende kiezer alsnog kunnen stemmen?	
Volmachtverlening	
59. Heeft u, dan wel het centraal stembureau, klachten ontvangen over het ronselen van volmachten dan wel zelf (aanwijzingen van) ronselen vastgesteld?	nee
60. Zo ja, heeft u hiernaar onderzoek gedaan/laten doen?	
61. Indien u onderzoek heeft gedaan/laten doen. Wat zijn hiervan de uitkomsten?	
62. Indien het onderzoek nog loopt, wanneer verwacht u de uitkomst?	
63. Heeft u over de klachten over dan wel eigen vaststelling van (aanwijzingen van) ronselen overleg gepleegd met officier van justitie/politieke partijen/anderen?	
64. Heeft u aangifte gedaan? Waarom wel/niet? Zo ja, beschrijf in het kort de aangifte.	
Stembureau	In te vullen door het openbaar lichaam Sint Eustatius
65. Hoeveel stembureaus zijn er ingesteld?	1
66. Waren er mobiele stembureaus of stembureaus met afwijkende openingstijden?	geen
67. Zo ja, op welke locaties?	
68. Hoeveel stembureauleden zijn er op elk stembureau benoemd?	4
69. Zijn er daarnaast ook tellers benoemd (personen uitsluitend benoemd voor het tellen van de stemmen)?	nee
70. Zo ja, hoeveel op elk stembureau?	
71. Hebben de stembureauleden de hele dag gewerkt?	ja

72. Zo nee, is er gewerkt in een ochtend- en middag dienst of met lange pauzes?	nee
73. Kregen de stembureauleden presentiegeld? Zo ja, hoeveel?	Ja Voorzitter \$ 450,00 Leden \$ 300,00
74. Op welke wijze heeft u de stembureauleden geïnstrueerd?	persoonlijk
75. Heeft u daarbij gebruik gemaakt van materiaal door BZK aangereikt? Hoe beoordeelt u het instructiemateriaal (stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES, brochure geldige identiteitsdocumenten BES en digitale stembureauinstructie) van BZK?	Ja goed
76. Heeft u een toets bij de stembureauleden afgenomen?	nee
77. Heeft u nagegaan wat de stembureauleden van de instructie vonden? Wat was hun mening?	tevreden
Stembureau (inrichting)	<i>In te vullen door het openbaar lichaam Sint Eustatius</i>
78. Hoeveel van de stembureaus voldeden volledig aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen"	1
79. Hoeveel van de stembureaus die niet volledig voldeden aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen" waren wel toegankelijk voor mensen die slecht ter been waren?	geen
80. Hebt u een lijst met alle stemlokalen in het openbaar lichaam gepubliceerd? Zo ja, waar en op welke manier?	Ja huis aan huis biljet
81. Hebt u deze lijst uiterlijk vier dagen vóór de verkiezingen verspreid? Zo nee, wanneer wel?	ja
82. Is op de lijst met stemlokalen duidelijk gemaakt welke stemlokalen toegankelijk zijn voor minder validen? Zo nee, waarom niet?	ja
83. Zijn in de stembureaus de iconenposters en de poster "stemgeheim" opgehangen?	JA
84. Zo nee, waarom niet?	

85. Heeft u de volgende documenten aan elke stembureau verstrekt: Kieswet/Kiesbesluit/Register ongeldige stempassen/Brochure geldige identiteitsdocumenten BES/Stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES /Proces-verbaal	JA
Kandidatenlijsten	
86. Zijn de kandidatenlijsten huis aan huis verspreid?	NEE
87. Zo ja, wanneer? Zo nee, waarom niet?	Gelijk met de stempassen bezorgd
88. Indien de kandidatenlijsten huis aan huis zijn verspreid, heeft u daarnaast nog andere informatie met betrekking tot de verkiezingen verspreid?	nee
89. Was de kandidatenlijst op dezelfde wijze opgemaakt als het stembiljet?	ja
90. Zo nee, op welke punten week het af?	
Dag van de stemming	
91. Hoeveel kiesgerechtigden hebben een stem uitgebracht (opkomst)?	374
92. Hoeveel schriftelijke volmachtstemmen en onderhandse volmachtstemmen zijn binnen het openbaar lichaam voor de Kiescollegeverkiezingen uitgebracht?	150
93. Heeft u problemen ondervonden tijdens de stemming? Zo ja kunt een toelichting geven?	nee
94. Heeft u problemen ondervonden bij de stemopneming (tellen van de stemmen)? Zo ja, kunt u een toelichting geven?	nee
95. Hoe laat was het eerste stembureau klaar met tellen? Hoe laat was het laatste stembureau klaar met tellen?	10.00 uur
96. Heeft u fouten geconstateerd in de processen-verbaal (modelformulier N 10)? Zo ja, welke fouten?	nee
97. Heeft u deze fouten gecorrigeerd? Zo ja, hebt u dit in het proces-verbaal (modelformulier N 11) vermeld?	nee

98. Wanneer en waar heeft u het proces-verbaal ter inzage gelegd?	Direct na de zitting van het CS
99. Heeft u het proces-verbaal gepubliceerd op de website van het openbaar lichaam? Zo ja, op welk moment?	Vrijdag 22 maart in de middag
<i>Uitslagvaststelling en zetelberekening</i>	
100. Wanneer heeft de zitting van het hoofd/centraal stembureau voor het vaststellen van de uitslag plaatsgevonden?	22 mrt 2019 10.00 uur
101. Hoeveel personen zullen worden benoemd als lid van het kiescollege?	5
102. Heeft u ten aanzien van het vaststellen van de uitslag nog problemen ondervonden? Zo ja welke?	nee
103. Heeft er voor één of meerdere stembureaus een hertelling plaatsgevonden? Kunt u een toelichting geven?	nee
104. In opdracht van wie heeft de hertelling plaatsgevonden?	
105. Wat was het resultaat van de hertelling?	
<i>Overige opmerkingen over de kiescollegeverkiezingen</i>	
106. Zijn er bijzonderheden tijdens de verkiezingen voorgevallen die u bij de bovenstaande vragen niet heeft benoemd, zo ja welke?	nee
107. Heeft u suggesties met betrekking tot verbetering van de uitvoering van de kiescollegeverkiezingen? Zo ja, welke?	geen

Vragenlijst ten behoeve van de evaluatie van de kiescollegeverkiezingen op 20 maart 2019.

Toelichting

Als de openbare lichamen Saba en Bonaire alle vragen hebben beantwoord in de vragenlijst evaluatie eilandsraadsverkiezingen, dan kunnen de vraagblokken stembureau & stembureau (inrichting) in deze vragenlijst evaluatie kiescollegeverkiezingen door Saba en Bonaire worden overgeslagen.

Deze vragenlijst omvat de volgende onderwerpen

1. Registratie politieke partijen
2. Kandidaatstelling
3. Registratie kiezers
4. Bezorging stempassen
5. Register ongeldige stempassen
6. Volmachtverlening
7. Stembureau
8. Stembureau (inrichting)
9. Kandidatenlijsten
10. Dag van de stemming
11. Uitslag vaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek
12. Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen

Naam openbaar lichaam: Saba

Voorbereidingen verkiezingen

Vraag	Antwoord met toelichting in commentaarvlak typen a.u.b.
Registratie politieke partijen	
1. Hoeveel politieke partijen hebben zich voor deze verkiezingen geregistreerd?	2
2. Hebben zich bij de registratie problemen voorgedaan?	Nee
3. Welke problemen hebben zich voorgedaan en wat heeft u gedaan om deze problemen op te lossen?	-
4. Op welk moment en waar heeft u gepubliceerd welke partijnamen zijn geregistreerd?	Het waren bestaande partijen voor de ER. Maar de partijen W.I.P.M. en SLP deden mee.
Kandidaatstelling	

5. Hoeveel kandidatenlijsten zijn ingediend (modelformulier H1)? Hoeveel kandidatenlijsten zijn er toegelaten?	2
6. Hoeveel personen zijn als kandidaat toegelaten? Maak daarbij een uitsplitsing naar mannelijke kandidaten en vrouwelijke kandidaten.	13 kandidaten, 10 mannen en 3 vrouwen
7. Heeft u politieke partijen en andere geïnteresseerden geïnformeerd over de kandidaatstellingsprocedure? Beschrijf op welke wijze u hier bekendheid aan heeft gegeven.	Ja, via social media, facebook en public notices. Ook via video clips
8. Zo nee, waarom niet?	-
9. Heeft u vragen gehad van kiezers/politieke partijen over het afgeven van ondersteuningsverklaringen en het betalen van de waarborgsom?	Nee
10. Zo ja, welke vragen en hoe heeft u de vragen beantwoord?	-
11. Zijn er knelpunten naar voren gekomen bij de controle van de ondersteuningsverklaringen door het hoofd/centraal stembureau?	Nee
12. Zo ja, welke?	-
13. Heeft u politieke partijen de gelegenheid gegeven om de kandidatenlijsten "voor in te leveren"?	Ja
14. Zo ja, hoeveel partijen hebben hiervan gebruik gemaakt?	Geen
15. Heeft u daarbij omissies geconstateerd?	-
16. Zo ja, welke?	-
17. Zo nee, waarom heeft u partijen geen mogelijkheid van voorinlevering van de kandidatenlijsten geboden?	-
18. Heeft het hoofd/centraal stembureau verzuimen (bijvoorbeeld waarborgsom) bij het onderzoek naar de kandidatenlijsten geconstateerd?	Nee
19. Zo ja, welke en hoe heeft u de indieners hiervan op de hoogte gesteld?	-

20. Indien er verzuimen zijn geconstateerd, zijn de indieners van de lijsten in staat gesteld deze te herstellen?	-
21. Zo nee, wat is er dan gebeurd?	-
22. Hebben zich incidenten voorgedaan met het ronselen van handtekeningen voor ondersteuningsverklaringen?	Nee
23. Zo ja, kunt een korte beschrijving geven van het incident/de incidenten?	-
Registratie kiezers	
24. Hoeveel personen zijn geregistreerd als kiezer?	905
25. Waren er problemen met het opstellen van het kiesregister?	Nee
26. Zo ja, waaruit bestond het probleem?	-
27. Hoe heeft u het probleem opgelost?	-
28. Hoeveel personen hebben verzocht tot opname in het kiesregister nadat u dit op basis van de stand van zaken op de dag van de kandidaatstelling had opgemaakt? Het gaat om (al dan niet formele) verzoeken conform artikel D6 Kieswet.	Geen
29. Hoeveel personen zijn alsnog aan het Kiesregister toegevoegd?	-
30. Van hoeveel personen is verzoek geweigerd?	-
31. Wat was de reden voor weigering?	-
32. Zijn er bezwaren tegen de weigering ingediend?	-
33. Zo ja, lopen deze procedures nog, dan wel wat was de uitkomst daarvan?	-
34. Zijn er nog andere mutaties doorgevoerd in het kiezersregister (na het opmaken en voor de dag van de stemming)?	Nee
35. Zo ja, op welke gronden?	-
Bezorging stempassen	
36. Is het adres van iedere kiesgerechtigde bekend?	Ja
37. Zo nee, hoe komen deze kiezers aan hun stempas?	-

38. Hoe heeft u de verzending van stempassen geregeld?	Ambtenaren in dienst van openbaar lichaam hebben deze persoonlijk bezorgd
39. Hoeveel stempassen zijn onbezorgd retour ontvangen bij het openbaar lichaam?	Ongeveer 20
40. Konden de onbezorgde stempassen bij het openbaar lichaam worden opgehaald?	Ja
41. Zo ja, op welke wijze is hier bekendheid aan gegeven?	Facebook
42. Zo ja, hoeveel stempassen zijn opgehaald bij het openbaar lichaam door de kiezer?	Ja
43. Heeft u klachten ontvangen over het niet ontvangen van stempassen terwijl die volgens uw gegevens wel waren verzonden?	Nee
44. Zo ja, hoeveel klachten heeft u ontvangen?	-
45. Heeft u kunnen achterhalen wat heeft veroorzaakt dat de kiezer de stempas niet heeft ontvangen?	-
46. Zo ja, gaarne een toelichting.	Adres was niet juist, hebben adreswijziging doorgegeven
Register ongeldige stempassen	
47. Hoeveel kiezers hebben een vervangende stempas aangevraagd?	Geen
48. Heeft u aanvragen voor een vervangende stempas geweigerd?	-
49. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	-
50. Hoeveel kiezers hebben een schriftelijke volmacht aangevraagd?	11
51. Heeft u aanvragen voor een schriftelijke volmacht geweigerd?	Nee
52. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	-
53. Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register van ongeldige stempassen?	11
54. Wanneer is het register ongeldige stempassen gefinaliseerd (=definitief register	12.00 uur de dag voor de dag van stemmen

opgemaakt t.b.v. gebruik door de stembureaus)?	
55. Zijn er stempassen ten onrechte in het register opgenomen?	Nee
56. Zo ja, hoe vaak kwam dat voor?	-
57. Wat was daarvan de oorzaak?	-
58. Heeft de desbetreffende kiezer alsnog kunnen stemmen?	-
Volmachtverlening	
59. Heeft u, dan wel het centraal stembureau, klachten ontvangen over het ronselen van volmachten dan wel zelf (aanwijzingen van) ronselen vastgesteld?	Nee
60. Zo ja, heeft u hiernaar onderzoek gedaan/laten doen?	-
61. Indien u onderzoek heeft gedaan/laten doen. Wat zijn hiervan de uitkomsten?	-
62. Indien het onderzoek nog loopt, wanneer verwacht u de uitkomst?	-
63. Heeft u over de klachten over dan wel eigen vaststelling van (aanwijzingen van) ronselen overleg gepleegd met officier van justitie/ politieke partijen/anderen?	Nee
64. Heeft u aangifte gedaan? Waarom wel/niet? Zo ja, beschrijf in het kort de aangifte.	-
Stembureau	In te vullen door het openbaar lichaam Saba
65. Hoeveel stembureaus zijn er ingesteld?	2
66. Waren er mobiele stembureaus of stembureaus met afwijkende openingstijden?	Nee
67. Zo ja, op welke locaties?	-
68. Hoeveel stembureauleden zijn er op elk stembureau benoemd?	5

69. Zijn er daarnaast ook tellers benoemd (personen uitsluitend benoemd voor het tellen van de stemmen)?	Nee
70. Zo ja, hoeveel op elk stembureau?	-
71. Hebben de stembureauleden de hele dag gewerkt?	Ja
72. Zo nee, is er gewerkt in een ochtend- en middag dienst of met lange pauzes?	-
73. Kregen de stembureauleden presentiegeld? Zo ja, hoeveel?	Ja
74. Op welke wijze heeft u de stembureauleden geïnstrueerd?	Klassikale sessies
75. Heeft u daarbij gebruik gemaakt van materiaal door BZK aangereikt? Hoe beoordeelt u het instructiemateriaal (stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES, brochure geldige identiteitsdocumenten BES en digitale stembureauinstructie) van BZK?	Ja, maar dit is in de verkeerde taal. Men spreekt hier geen Nederlands.
76. Heeft u een toets bij de stembureauleden afgenomen?	Ja
77. Heeft u nagegaan wat de stembureauleden van de instructie vonden? Wat was hun mening?	Ja, niet te begrijpen
Stembureau (inrichting)	<i>In te vullen door het openbaar lichaam Sint Eustatius</i>
78. Hoeveel van de stembureaus voldeden volledig aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen"	Allemaal
79. Hoeveel van de stembureaus die niet volledig voldeden aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen" waren wel toegankelijk voor mensen die slecht ter been waren?	-
80. Hebt u een lijst met alle stemlokalen in het openbaar lichaam gepubliceerd? Zo ja, waar en op welke manier?	Ja, op facebook, bord bij administration building
81. Hebt u deze lijst uiterlijk vier dagen vóór de verkiezingen verspreid? Zo nee, wanneer wel?	Ja

82. Is op de lijst met stemlokalen duidelijk gemaakt welke stemlokalen toegankelijk zijn voor minder validen? Zo nee, waarom niet?	Ja
83. Zijn in de stembureaus de iconenposters en de poster "stemgeheim" opgehangen?	Ja
84. Zo nee, waarom niet?	-
85. Heeft u de volgende documenten aan elke stembureau verstrekt: Kieswet/Kiesbesluit/Register ongeldige stempassen/Brochure geldige identiteitsdocumenten BES/Stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES /Proces-verbaal	Ja
Kandidatenlijsten	
86. Zijn de kandidatenlijsten huis aan huis verspreid?	Ja
87. Zo ja, wanneer? Zo nee, waarom niet?	Tijdens het bezorgen van de stempassen, voor 2 weken voor de dag van stemmen
88. Indien de kandidatenlijsten huis aan huis zijn verspreid, heeft u daarnaast nog andere informatie met betrekking tot de verkiezingen verspreid?	Ja, een begeleidend schrijven wat de verkiezingen inhouden. In het Engels
89. Was de kandidatenlijst op dezelfde wijze opgemaakt als het stembiljet?	Ja
90. Zo nee, op welke punten week het af?	-
Dag van de stemming	
91. Hoeveel kiesgerechtigden hebben een stem uitgebracht (opkomst)?	664
92. Hoeveel schriftelijke volmachtstemmen en onderhandse volmachtstemmen zijn binnen het openbaar lichaam voor de kiescollegeverkiezingen uitgebracht?	88
93. Heeft u problemen ondervonden tijdens de stemming? Zo ja kunt een toelichting geven?	-
94. Heeft u problemen ondervonden bij de stemopneming (tellen van de stemmen)? Zo ja, kunt u een toelichting geven?	-

95. Hoe laat was het eerste stembureau klaar met tellen? Hoe laat was het laatste stembureau klaar met tellen?	Eerste ongeveer 21.45 uur en de tweede 22.45 uur
96. Heeft u fouten geconstateerd in de processen-verbaal (modelformulier N 10)? Zo ja, welke fouten?	Nee
97. Heeft u deze fouten gecorrigeerd? Zo ja, hebt u dit in het proces-verbaal (modelformulier N 11) vermeld?	-
98. Wanneer en waar heeft u het proces-verbaal ter inzage gelegd?	Na de verkiezingen, via facebook
99. Heeft u het proces-verbaal gepubliceerd op de website van het openbaar lichaam? Zo ja, op welk moment?	Ja, facebook
<i>Uitslagvaststelling en zetelberekening</i>	
100. Wanneer heeft de zitting van het hoofd/centraal stembureau voor het vaststellen van de uitslag plaatsgevonden?	Op 22 maart 2019 pm 10.00 uur
101. Hoeveel personen zullen worden benoemd als lid van het kiescollege?	5
102. Heeft u ten aanzien van het vaststellen van de uitslag nog problemen ondervonden? Zo ja welke?	-
103. Heeft er voor één of meerdere stembureaus een hertelling plaatsgevonden? Kunt u een toelichting geven?	Nee
104. In opdracht van wie heeft de hertelling plaatsgevonden?	-
105. Wat was het resultaat van de hertelling?	-
<i>Overige opmerkingen over de kiescollegeverkiezingen</i>	
106. Zijn er bijzonderheden tijdens de verkiezingen voorgevallen die u bij de bovenstaande vragen niet heeft benoemd, zo ja welke?	Nee
107. Heeft u suggesties met betrekking tot verbetering van de uitvoering van de kiescollegeverkiezingen? Zo ja, welke?	-

Vragenlijst ten behoeve van de evaluatie van de eilandsraadverkiezingen op 20 maart 2019.

Deze vragenlijst omvat de volgende onderwerpen

1. Registratie politieke partijen
2. Kandidaatstelling
3. Registratie kiezers
4. Bezorging stempassen
5. Register ongeldige stempassen
6. Volmachtverlening
7. Stembureau
8. Stembureau (inrichting)
9. Kandidatenlijsten
10. Dag van de stemming
11. Uitslag vaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek
12. Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen

Naam openbaar lichaam:

Voorbereidingen verkiezingen

Vraag	Antwoord met toelichting in commentaarvlak typen a.u.b.
Registratie politieke partijen	
1. Hebben zich voor deze verkiezingen nieuwe politieke partijen geregistreerd?	Nee
2. Zo ja, hebben zich bij de registratie problemen voorgedaan?	-
3. Zo ja, welke problemen hebben zich voorgedaan en wat heeft u gedaan om deze problemen op te lossen?	-
4. Op welk moment en waar heeft u gepubliceerd welke partijnamen zijn geregistreerd?	-
Kandidaatstelling	
5. Hoeveel kandidatenlijsten zijn ingediend (modelformulier H1) en hoeveel kandidatenlijsten zijn er toegelaten?	3 ingediend en 3 toegelaten
6. Hoeveel personen zijn als kandidaat toegelaten? Maak daarbij een uitsplitsing naar (tevens) Nederlandse nationaliteit en niet-Nederlanders en een uitsplitsing naar	14 kandidaten, allen Nederlands, 11 mannen en 3 vrouwen

mannelijke kandidaten en vrouwelijke kandidaten.	
7. Heeft u politieke partijen en andere geïnteresseerden geïnformeerd over de kandidaatstellingsprocedure? Beschrijf op welke wijze u hier bekendheid aan heeft gegeven.	Ja, via filmpjes op facebook en openbare kennisgevingen
8. Zo nee, waarom niet?	-
9. Heeft u vragen gehad van kiezers/politieke partijen over het afgeven van ondersteuningsverklaringen?	Nee
10. Zo ja, welke vragen en hoe heeft u de vragen beantwoord?	Nee
11. Zijn er knelpunten naar voren gekomen bij de controle van de ondersteuningsverklaringen door het hoofd/centraal stembureau?	Nee
12. Zo ja, welke?	Geen
13. Heeft u politieke partijen de gelegenheid gegeven om de kandidatenlijsten "voor in te leveren"?	Ja
14. Zo ja, hoeveel partijen hebben hiervan gebruik gemaakt?	Geen
15. Heeft u daarbij omissies geconstateerd?	-
16. Zo ja, welke?	-
17. Zo nee, waarom heeft u partijen geen mogelijkheid van voorlevering van de kandidatenlijsten geboden?	-
18. Heeft het hoofd/centraal stembureau verzuimen bij het onderzoek naar de kandidatenlijsten geconstateerd?	Nee
19. Zo ja, welke en hoe heeft u de indieners hiervan op de hoogte gesteld?	-
20. Indien er verzuimen zijn geconstateerd, zijn de indieners van de lijsten in staat gesteld deze te herstellen?	-
21. Zo nee, wat is er dan gebeurd?	-
22. Hebben zich incidenten voorgedaan met het ronselen van handtekeningen voor ondersteuningsverklaringen?	Nee

23. Zo ja, kunt een korte beschrijving geven van het incident/de incidenten?	-
Registratie kiezers	
24. Hoeveel personen zijn geregistreerd als kiezer?	1078
25. Waren er problemen met het opstellen van het kiesregister?	Nee
26. Zo ja, waaruit bestond het probleem?	Nee
27. Hoe heeft u het probleem opgelost?	-
28. Hoeveel personen hebben verzocht tot opname in het kiesregister nadat u dit op basis van de stand van zaken op de dag van de kandidaatstelling had opgemaakt? Het gaat om (al dan niet formele) verzoeken conform artikel D6 Kieswet.	Geen personen
29. Hoeveel personen zijn alsnog aan het Kiesregister toegevoegd?	0
30. Van hoeveel personen is verzoek geweigerd?	0
31. Wat was de reden voor weigering?	-
32. Zijn er bezwaren tegen de weigering ingediend?	-
33. Zo ja, lopen deze procedures nog, dan wel wat was de uitkomst daarvan?	-
34. Zijn er nog andere mutaties doorgevoerd in het kiezersregister (na het opmaken en voor de dag van de stemming)?	Nee
35. Zo ja, op welke gronden?	-
Bezorging stempassen	
36. Is het adres van iedere kiesgerechtigde bekend?	Ja
37. Zo nee, hoe komen deze kiezers aan hun stempas?	-
38. Hoe heeft u de verzending van stempassen geregeld?	Afleveren in persoon door andere ambtenaren bij ons in dienst
39. Hoeveel stempassen zijn onbezorgd retour ontvangen bij het openbaar lichaam?	Ongeveer 30
40. Konden de onbezorgde stempassen bij het openbaar lichaam worden opgehaald?	Ja
41. Zo ja, op welke wijze is hier bekendheid aan gegeven?	Facebook

42. Zo ja, hoeveel stempassen zijn opgehaald bij het openbaar lichaam door de kiezer?	2
43. Heeft u klachten ontvangen over het niet ontvangen van stempassen terwijl die volgens uw gegevens wel waren verzonden?	Nee
44. Zo ja, hoeveel klachten heeft u ontvangen?	-
45. Heeft u kunnen achterhalen wat heeft veroorzaakt dat de kiezer de stempas niet heeft ontvangen?	-
46. Zo ja, gaarne een toelichting.	-
Register ongeldige stempassen	
47. Hoeveel kiezers hebben een vervangende stempas aangevraagd?	5
48. Heeft u aanvragen voor een vervangende stempas geweigerd?	Nee
49. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	-
50. Hoeveel kiezers hebben een schriftelijke volmacht aangevraagd?	99
51. Heeft u aanvragen voor een schriftelijke volmacht geweigerd?	Ja
52. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	5
53. Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register van ongeldige stempassen?	62
54. Wanneer is het register ongeldige stempassen gefinaliseerd (=definitief register opgemaakt t.b.v. gebruik door de stembureaus)?	Na 12.00 uur de dag voor de dag van stemming
55. Zijn er stempassen ten onrechte in het register opgenomen?	Nee
56. Zo ja, hoe vaak kwam dat voor?	-
57. Wat was daarvan de oorzaak?	-
58. Heeft de desbetreffende kiezer alsnog kunnen stemmen?	-
Volmachtverlening	

59. Heeft u, dan wel het centraal stembureau, klachten ontvangen over het ronselen van volmachten dan wel zelf (aanwijzingen van) ronselen vastgesteld?	<u>Nee geen aanwijzingen van ronselen.</u>
60. Zo ja, heeft u hiernaar onderzoek gedaan/laten doen?	Nee, wij hebben iedere volmacht gecontroleerd op onjuistheden
61. Indien u onderzoek heeft gedaan/laten doen. Wat zijn hiervan de uitkomsten?	Nee, we hebben contact opgenomen met de volmachtgever. Deze heeft in alle gevallen "wel" een volmacht verleend.
62. Indien het onderzoek nog loopt, wanneer verwacht u de uitkomst?	Is afgerond
63. Heeft u over de klachten over dan wel eigen vaststelling van (aanwijzingen van) ronselen overleg gepleegd met officier van justitie/ politieke partijen/anderen?	Nee. Geen klachten over ronselen. Wel dat het formulier soms onjuist wordt ingevuld. We hebben formulieren opnieuw laten invullen omdat deze in bepaalde gevallen werden afgewezen. Onjuist ingevuld of gegevens ontbraken. (formulier is in Nederlands)
64. Heeft u aangifte gedaan? Waarom wel/niet? Zo ja, beschrijf in het kort de aangifte.	Er is geen aangifte gedaan omdat er geen signalen zijn van "ronsele"
Stembureau	
65. Hoeveel stembureaus zijn er ingesteld?	2
66. Waren er mobiele stembureaus of stembureaus met afwijkende openingstijden?	Nee
67. Zo ja, op welke locaties?	Nee
68. Hoeveel stembureauleden zijn er op elk stembureau benoemd?	5
69. Zijn er daarnaast ook tellers benoemd (personen uitsluitend benoemd voor het tellen van de stemmen)?	Nee

70. Zo ja, hoeveel op elk stembureau?	-
71. Hebben de stembureauleden de hele dag gewerkt?	Ja
72. Zo nee, is er gewerkt in een ochtend- en middag dienst of met lange pauzes?	1 reserve, waardoor gewisseld is met pauze iedere keer, iedereen heeft daartoe gelegenheid gekregen.
73. Kregen de stembureauleden presentiegeld? Zo ja, hoeveel?	Ja
74. Op welke wijze heeft u de stembureauleden geïnstrueerd?	Klassikaal, op meerdere momenten
75. Heeft u daarbij gebruik gemaakt van materiaal door BZK aangereikt? Hoe beoordeelt u het instructiemateriaal (stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES, brochure geldige identiteitsdocumenten BES en digitale stembureauinstructie) van BZK?	Instructiemateriaal was in Nederlands. Men spreekt hier geen Nederlands. De materialen zijn in orde maar niet bruikbaar doordat men het niet goed begrijpt.
76. Heeft u een toets bij de stembureauleden afgenomen?	Ja, mondelings, tevens voorbeelden van wel- en niet geldige stemmen. Door voorbeelden van kandidatenlijsten met uitgebrachte stemmen
77. Heeft u nagegaan wat de stembureauleden van de instructie vonden? Wat was hun mening?	Ja, onze instructie was in orde. Die van BZK was niet te begrijpen.
Stembureau (inrichting)	
78. Hoeveel van de stembureaus voldeden volledig aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen"	Alle
79. Hoeveel van de stembureaus die niet volledig voldeden aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen" waren wel toegankelijk voor mensen die slecht ter been waren?	-
80. Hebt u een lijst met alle stemlokalen in het openbaar lichaam gepubliceerd? Zo ja, waar en op welke manier?	Ja, op administration building board, facebook

81. Hebt u deze lijst uiterlijk vier dagen vóór de verkiezingen verspreid? Zo nee, wanneer wel?	Ja
82. Is op de lijst met stemlokalen duidelijk gemaakt welke stemlokalen toegankelijk zijn voor minder validen? Zo nee, waarom niet?	Ja
83. Zijn in de stembureaus de iconenposters en de poster "stemgeheim" opgehangen?	Ja
84. Zo nee, waarom niet?	-
85. Heeft u de volgende documenten aan elke stembureau verstrekkt: Kieswet/Kiesbesluit/Register ongeldige stempassen/Brochure geldige identiteitsdocumenten BES/Stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES /Proces-verbaal	Jazeker
Kandidatenlijsten	
86. Zijn de kandidatenlijsten huis aan huis verspreid?	Ja
87. Zo ja, wanneer? Zo nee, waarom niet?	Tijdens afleveren stempassen, voor 2 weken voor de dag van stemming
88. Indien de kandidatenlijsten huis aan huis zijn verspreid, heeft u daarnaast nog andere informatie met betrekking tot de verkiezingen verspreid?	Een begeleidend schrijven wat de verkiezingen inhouden en waar info is te vinden. In het Engels
89. Was de kandidatenlijst op dezelfde wijze opgemaakt als het stembiljet?	Ja
90. Zo nee, op welke punten week het af?	-
Dag van de stemming	
91. Hoeveel kiesgerechtigden hebben een stem uitgebracht (opkomst)?	993
92. Hoeveel schriftelijke volmachtstemmen en onderhandse volmachtstemmen zijn binnen het openbaar lichaam voor de eilandsraadverkiezingen uitgebracht?	213
93. Heeft u problemen ondervonden tijdens de stemming? Zo ja kunt een toelichting geven?	Nee
94. Heeft u problemen ondervonden bij de stemopneming (tellen van de stemmen)? Zo ja, kunt u een toelichting geven?	Ja, wij gaan de volgende keer extra tellers benoemen. De

	vermoeidheid bij de leden zorgt voor een iets langere telling
95. Hoe laat was het eerste stembureau klaar met tellen? Hoe laat was het laatste stembureau klaar met tellen?	Ongeveer 21.45 en de tweede 22.45 uur
96. Heeft u fouten geconstateerd in de processen-verbaal (modelformulier N 10)? Zo ja, welke fouten?	Ja, maar er was een verkeerd PV ingevuld. ER voor KC en KC voor ER; daardoor moest opnieuw worden gedaan.
97. Heeft u deze fouten gecorrigeerd? Zo ja, hebt u dit in het proces-verbaal (modelformulier N 11) vermeld?	Ja
98. Wanneer en waar heeft u het proces-verbaal ter inzage gelegd?	Direct na de stemopneming
99. Heeft u het proces-verbaal gepubliceerd op de website van het openbaar lichaam? Zo ja, op welk moment?	Ja, facebook, na de stemopneming
<i>Uitslagvaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek</i>	
100. Wanneer heeft de zitting van het hoofd/centraal stembureau voor het vaststellen van de uitslag plaatsgevonden?	22 maart 2019, 10.00 uur
101. Zijn er niet-Nederlanders verkozen in de eilandsraad? Zo ja, hoeveel?	Nee
102. Heeft u ten aanzien van het vaststellen van de uitslag nog problemen ondervonden? Zo ja welke?	Nee
103. Heeft er voor één of meerdere stembureaus een hertelling plaatsgevonden? Kunt u een toelichting geven?	Nee
104. In opdracht van wie heeft de hertelling plaatsgevonden?	-
105. Wat was het resultaat van de hertelling?	-
<i>Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen</i>	
106. Zijn er bijzonderheden tijdens de verkiezingen voorgevallen die u bij de	-

bovenstaande vragen niet heeft benoemd, zo ja welke?	
107. Heeft u suggesties met betrekking tot verbetering van de uitvoering van de eilandraadsverkiezingen? Zo ja, welke?	-

Vragenlijst ten behoeve van de evaluatie van de eilandsraadverkiezingen op 20 maart 2019.

Deze vragenlijst omvat de volgende onderwerpen

1. Registratie politieke partijen
2. Kandidaatstelling
3. Registratie kiezers
4. Bezorging stempassen
5. Register ongeldige stempassen
6. Volmachtverlening
7. Stembureau
8. Stembureau (inrichting)
9. Kandidatenlijsten
10. Dag van de stemming
11. Uitslag vaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek
12. Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen

Naam openbaar lichaam: Bonaire

Voorbereidingen verkiezingen

Vraag	Antwoord met toelichting in commentaarvlak typen a.u.b.
Registratie politieke partijen	
1. Hebben zich voor deze verkiezingen nieuwe politieke partijen geregistreerd?	2
2. Zo ja, hebben zich bij de registratie problemen voorgedaan?	Nee, alleen was de periode (nl. feestdagen) niet handig voor nieuwe partijen.
3. Zo ja, welke problemen hebben zich voorgedaan en wat heeft u gedaan om deze problemen op te lossen?	
4. Op welk moment en waar heeft u gepubliceerd welke partijnamen zijn geregistreerd?	04 januari 2019
Kandidaatstelling	
5. Hoeveel kandidatenlijsten zijn ingediend (modelformulier H1) en hoeveel kandidatenlijsten zijn er toegelaten?	Ingediend: 8 Toegelaten: 8
6. Hoeveel personen zijn als kandidaat toegelaten? Maak daarbij een uitsplitsing naar (tevens) Nederlandse nationaliteit en	Totaal: 126, 83 (m) & 43 (v) Ned.: 126 Niet-Ned: 0

niet-Nederlanders en een uitsplitsing naar mannelijke kandidaten en vrouwelijke kandidaten.	
7. Heeft u politieke partijen en andere geïnteresseerden geïnformeerd over de kandidaatstellingsprocedure? Beschrijf op welke wijze u hier bekendheid aan heeft gegeven.	Ja, tijdens een voorlichtingsbijeenkomst gehouden op 14 januari 2019. Tijdens deze bijeenkomst zijn alle vereiste documenten uitgebreid uitgelegd. Tevens hebben alle groeperingen een schrijven (met alle modellen) ontvangen.
8. Zo nee, waarom niet?	
9. Heeft u vragen gehad van kiezers/politieke partijen over het afgeven van ondersteuningsverklaringen?	Nee
10. Zo ja, welke vragen en hoe heeft u de vragen beantwoord?	
11. Zijn er knelpunten naar voren gekomen bij de controle van de ondersteuningsverklaringen door het hoofd/centraal stembureau?	Nee
12. Zo ja, welke?	
13. Heeft u politieke partijen de gelegenheid gegeven om de kandidatenlijsten "voor in te leveren"?	Is mij niet bekend
14. Zo ja, hoeveel partijen hebben hiervan gebruik gemaakt?	
15. Heeft u daarbij omissies geconstateerd?	
16. Zo ja, welke?	
17. Zo nee, waarom heeft u partijen geen mogelijkheid van voorinlevering van de kandidatenlijsten geboden?	
18. Heeft het hoofd/centraal stembureau verzuimen bij het onderzoek naar de kandidatenlijsten geconstateerd?	Nee
19. Zo ja, welke en hoe heeft u de indieners hiervan op de hoogte gesteld?	
20. Indien er verzuimen zijn geconstateerd, zijn de indieners van de lijsten in staat gesteld deze te herstellen?	
21. Zo nee, wat is er dan gebeurd?	
22. Hebben zich incidenten voorgedaan met het ronselen van handtekeningen voor	Nee

ondersteuningsverklaringen?	
23. Zo ja, kunt een korte beschrijving geven van het incident/de incidenten?	
Registratie kiezers	
24. Hoeveel personen zijn geregistreerd als kiezer?	14.129
25. Waren er problemen met het opstellen van het kiesregister?	Ja, aanduiding meisjes naam of gehuwde naam
26. Zo ja, waaruit bestond het probleem?	Het verschil tussen bestanden bij het draaien van het kiezers register (GOGNOS, Kiezerslijst PIVANOBO) als er wordt gekozen voor omschrijving verkiezing: verkiezing eillandsraad gehuwde naam en bij Kiescollege meisjes naam. Dus de burger kreeg twee stempassen met twee verschillende aanduiding naam
27. Hoe heeft u het probleem opgelost?	Stempassen zijn uitgedraaid zoals PIVA dat aangaf
28. Hoeveel personen hebben verzocht tot opname in het kiesregister nadat u dit op basis van de stand van zaken op de dag van de kandidaatstelling had opgemaakt? Het gaat om (al dan niet formele) verzoeken conform artikel D6 Kieswet.	44 personen 25 +19
29. Hoeveel personen zijn alsnog aan het Kiesregister toegevoegd?	25 personen
30. Van hoeveel personen is verzoek geweigerd?	19 personen
31. Wat was de reden voor weigering?	Verblijfstitel van 1 jaar dient 5 keer aaneengesloten te zijn zonder onderbreking
32. Zijn er bezwaren tegen de weigering ingediend?	Nee
33. Zo ja, lopen deze procedures nog, dan wel wat was de uitkomst daarvan?	
34. Zijn er nog andere mutaties doorgevoerd in het kiezersregister (na het opmaken en voor de dag van de stemming)?	Er waren 3 burgers met aanduiding stemburo 0 op het kiezers register. Dit kwam doordat hun adres niet correct was ingevoerd, dit hebben wij naderhand verbeterd en in het desbetreffende stembureau (1 tot en met 10)geplaatst

35. Zo ja, op welke gronden?	
Bezorging stempassen	
36. Is het adres van iedere kiesgerechtigde bekend?	Ja
37. Zo nee, hoe komen deze kiezers aan hun stempas?	
38. Hoe heeft u de verzending van stempassen geregeld?	Via Post
39. Hoeveel stempassen zijn onbezorgd retour ontvangen bij het openbaar lichaam?	1524 maar dit aantal is voor ER en KC samen
40. Konden de onbezorgde stempassen bij het openbaar lichaam worden opgehaald?	Ja
41. Zo ja, op welke wijze is hier bekendheid aan gegeven?	Er is een persbericht gepubliceerd. Tevens is dit via sociaal media bekend gemaakt.
42. Zo ja, hoeveel stempassen zijn opgehaald bij het openbaar lichaam door de kiezer?	130
43. Heeft u klachten ontvangen over het niet ontvangen van stempassen terwijl die volgens uw gegevens wel waren verzonden?	Ja
44. Zo ja, hoeveel klachten heeft u ontvangen?	9
45. Heeft u kunnen achterhalen wat heeft veroorzaakt dat de kiezer de stempas niet heeft ontvangen?	Geen brievenbus, of de post kon het adres niet vinden
46. Zo ja, gaarne een toelichting.	Er zijn woningen zonder brievenbus, hierdoor kan de postbode de stempas niet uitreiken. Verder zijn er adressen die volgens de postbode niet bekend zijn
Register ongeldige stempassen	
47. Hoeveel kiezers hebben een vervangende stempas aangevraagd?	232
48. Heeft u aanvragen voor een vervangende stempas geweigerd?	Nee
49. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	

50. Hoeveel kiezers hebben een schriftelijke volmacht aangevraagd?	28
51. Heeft u aanvragen voor een schriftelijke volmacht geweigerd?	Ja
52. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	20 geweigerd met reden betrokkenen hebben hun verzoek niet in persoon ingediend
53. Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register van ongeldige stempassen?	258
54. Wanneer is het register ongeldige stempassen gefinaliseerd (=definitief register opgemaakt t.b.v. gebruik door de stembureaus)?	1 dag voor de verkiezing
55. Zijn er stempassen ten onrechte in het register opgenomen?	Nee
56. Zo ja, hoe vaak kwam dat voor?	
57. Wat was daarvan de oorzaak?	
58. Heeft de desbetreffende kiezer alsnog kunnen stemmen?	
Volmachtverlening	
59. Heeft u, dan wel het centraal stembureau, klachten ontvangen over het ronselen van volmachten dan wel zelf (aanwijzingen van) ronselen vastgesteld?	Als centraal stembureau vastgesteld
60. Zo ja, heeft u hiernaar onderzoek gedaan/laten doen?	Door O.M. (openbare Ministerie)
61. Indien u onderzoek heeft gedaan/laten doen. Wat zijn hiervan de uitkomsten?	Nog steeds lopende
62. Indien het onderzoek nog loopt, wanneer	Niet bekend

verwacht u de uitkomst?	
63. Heeft u over de klachten over dan wel eigen vaststelling van (aanwijzingen van) ronselen overleg gepleegd met officier van justitie/ politieke partijen/anderen?	Ja
64. Heeft u aangifte gedaan? Waarom wel/niet? Zo ja, beschrijf in het kort de aangifte.	Ja
Stembureau	
65. Hoeveel stembureaus zijn er ingesteld?	10
66. Waren er mobiele stembureaus of stembureaus met afwijkende openingstijden?	1 mobiel
67. Zo ja, op welke locaties?	3 locaties
68. Hoeveel stembureauleden zijn er op elk stembureau benoemd?	55
69. Zijn er daarnaast ook tellers benoemd (personen uitsluitend benoemd voor het tellen van de stemmen)?	Ja
70. Zo ja, hoeveel op elk stembureau?	2 tellers
71. Hebben de stembureauleden de hele dag gewerkt?	Ja
72. Zo nee, is er gewerkt in een ochtend- en middag dienst of met lange pauzes?	
73. Kregen de stembureauleden presentiegeld? Zo ja, hoeveel?	Ja
74. Op welke wijze heeft u de stembureauleden geïnstrueerd?	De alleen de voorzitters kregen een instructie bijeenkomst van bijna 2 uur.
75. Heeft u daarbij gebruik gemaakt van materiaal door BZK aangereikt? Hoe beoordeelt u het instructiemateriaal (stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES, brochure geldige identiteitsdocumenten BES en digitale stembureau instructie) van BZK?	Ja Ik vind het instructiemateriaal te Europees. Zou mooi zijn als er ook instructiematerialen er zijn die meer gericht zijn op de BES eilanden (bv. voor het geval van foto's maken in een stemlokaal e.d.)
76. Heeft u een toets bij de stembureauleden afgenoemt?	Nee
77. Heeft u nagegaan wat de stembureauleden van de instructie vonden? Wat was hun	Ja, de voorzitters waren tevreden met deze instructiebijeenkomst.

mening?	
Stembureau (inrichting)	
78. Hoeveel van de stembureaus voldeden volledig aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen"	Allemaal
79. Hoeveel van de stembureaus die niet volledig voldeden aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen" waren wel toegankelijk voor mensen die slecht ter been waren?	Geen
80. Hebt u een lijst met alle stemlokalen in het openbaar lichaam gepubliceerd? Zo ja, waar en op welke manier?	Ja, via de media, op ons website en ook via sociaal media.
81. Hebt u deze lijst uiterlijk vier dagen vóór de verkiezingen verspreid? Zo nee, wanneer wel?	Ja, samen met de huis-aan-huis-kandidatenlijst
82. Is op de lijst met stemlokalen duidelijk gemaakt welke stemlokalen toegankelijk zijn voor minder validen? Zo nee, waarom niet?	N.v.t.
83. Zijn in de stembureaus de iconenposters en de poster "stemgeheim" opgehangen?	Ja
84. Zo nee, waarom niet?	
85. Heeft u de volgende documenten aan elke stembureau verstrekkt: Kieswet/Kiesbesluit/Register ongeldige stempassen/Brochure geldige identiteitsdocumenten BES/Stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES /Proces-verbaal	Ja
Kandidatenlijsten	
86. Zijn de kandidatenlijsten huis aan huis verspreid?	Ja
87. Zo ja, wanneer? Zo nee, waarom niet?	Uiterlijk 1 week voor de verkiezingen, omdat er niet voldoende financiële middelen aanwezig waren om tijdig de opdracht te verlenen.
88. Indien de kandidatenlijsten huis aan huis zijn verspreid, heeft u daarnaast nog andere informatie met betrekking tot de verkiezingen verspreid?	Nee
89. Was de kandidatenlijst op dezelfde wijze opgemaakt als het stembiljet?	Nee

90. Zo nee, op welke punten week het af?	Het rode rondje plus informatie van de diverse stemlokalen plus de handtekening van de Gezaghebber.
Dag van de stemming	
91. Hoeveel kiesgerechtigden hebben een stem uitgebracht (opkomst)?	9.060
92. Hoeveel schriftelijke volmachtstemmen en onderhandse volmachtstemmen zijn binnen het openbaar lichaam voor de eilandsraadverkiezingen uitgebracht?	932 Verdeling is mij niet bekend
93. Heeft u problemen ondervonden tijdens de stemming? Zo ja kunt een toelichting geven?	Ja, lange wachttijden bij de stembureaus
94. Heeft u problemen ondervonden bij de stemopneming (tellen van de stemmen)? Zo ja, kunt u een toelichting geven?	Ja, één voorzitter was niet in staat om leiding te geven aan haar team bij het tellen van de stemmen.
95. Hoe laat was het eerste stembureau klaar met tellen? Hoe laat was het laatste stembureau klaar met tellen?	Is mij niet bekend
96. Heeft u fouten geconstateerd in de processen-verbaal (modelformulier N 10)? Zo ja, welke fouten?	Ja, telfouten
97. Heeft u deze fouten gecorrigeerd? Zo ja, hebt u dit in het proces-verbaal (modelformulier N 11) vermeld?	Ja maar niet vermeld in N11.
98. Wanneer en waar heeft u het proces-verbaal ter inzage gelegd?	Nee
99. Heeft u het proces-verbaal gepubliceerd op de website van het openbaar lichaam? Zo ja, op welk moment?	Ja
Uitslagvaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek	
100. Wanneer heeft de zitting van het hoofd/centraal stembureau voor het vaststellen van de uitslag plaatsgevonden?	22 maart 2019
101. Zijn er niet-Nederlanders verkozen in de eilandsraad? Zo ja, hoeveel?	Nee
102. Heeft u ten aanzien van het vaststellen van de uitslag nog problemen ondervonden? Zo ja welke?	Nee
103. Heeft er voor één of meerdere stembureaus een hertelling plaatsgevonden?	Nee

Kunt u een toelichting geven?	
104. In opdracht van wie heeft de hertelling plaatsgevonden?	
105. Wat was het resultaat van de hertelling?	
<i>Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen</i>	
106. Zijn er bijzonderheden tijdens de verkiezingen voorgevallen die u bij de bovenstaande vragen niet heeft benoemd, zo ja welke?	Nee
107. Heeft u suggesties met betrekking tot verbetering van de uitvoering van de eilandraadsverkiezingen? Zo ja, welke?	

Vragenlijst ten behoeve van de evaluatie van de kiescollegeverkiezingen op 20 maart 2019.

Toelichting

Als de openbare lichamen Saba en Bonaire alle vragen hebben beantwoord in de vragenlijst evaluatie eilandsraadsverkiezingen, dan kunnen de vraagblokken stembureau & stembureau (inrichting) in deze vragenlijst evaluatie kiescollegeverkiezingen door Saba en Bonaire worden overgeslagen.

Deze vragenlijst omvat de volgende onderwerpen

1. Registratie politieke partijen
2. Kandidaatstelling
3. Registratie kiezers
4. Bezorging stempassen
5. Register ongeldige stempassen
6. Volmachtverlening
7. Stembureau
8. Stembureau (inrichting)
9. Kandidatenlijsten
10. Dag van de stemming
11. Uitslag vaststelling, zetelberekening en geloofsbriefen onderzoek
12. Overige opmerkingen over de eilandraadsverkiezingen

Naam openbaar lichaam: Bonaire

Voorbereidingen verkiezingen

Vraag	Antwoord met toelichting in commentaarvlak typen a.u.b.
Registratie politieke partijen	
1. Hoeveel politieke partijen hebben zich voor deze verkiezingen geregistreerd?	Geen
2. Hebben zich bij de registratie problemen voorgedaan?	
3. Welke problemen hebben zich voorgedaan en wat heeft u gedaan om deze problemen op te lossen?	
4. Op welk moment en waar heeft u gepubliceerd welke partijnamen zijn geregistreerd?	
Kandidaatstelling	
5. Hoeveel kandidatenlijsten zijn ingediend	3

(modelformulier H1)? Hoeveel kandidatenlijsten zijn er toegelaten?	
6. Hoeveel personen zijn als kandidaat toegelaten? Maak daarbij een uitsplitsing naar mannelijke kandidaten en vrouwelijke kandidaten.	Totaal: 54 Mannen: 35 Vrouwen: 19
7. Heeft u politieke partijen en andere geïnteresseerden geïnformeerd over de kandidaatstellingsprocedure? Beschrijf op welke wijze u hier bekendheid aan heeft gegeven.	Ja, middels een informatiebijeenkomst.
8. Zo nee, waarom niet?	
9. Heeft u vragen gehad van kiezers/politieke partijen over het afgeven van ondersteuningsverklaringen en het betalen van de waarborgsom?	Nee
10. Zo ja, welke vragen en hoe heeft u de vragen beantwoord?	
11. Zijn er knelpunten naar voren gekomen bij de controle van de ondersteuningsverklaringen door het hoofd/centraal stembureau?	Nee
12. Zo ja, welke?	
13. Heeft u politieke partijen de gelegenheid gegeven om de kandidatenlijsten "voor in te leveren"?	Ja
14. Zo ja, hoeveel partijen hebben hiervan gebruik gemaakt?	Geen
15. Heeft u daarbij omissies geconstateerd?	nvt
16. Zo ja, welke?	
17. Zo nee, waarom heeft u partijen geen mogelijkheid van voorinlevering van de kandidatenlijsten geboden?	
18. Heeft het hoofd/centraal stembureau verzuimen (bijvoorbeeld waarborgsom) bij het onderzoek naar de kandidatenlijsten geconstateerd?	nvt
19. Zo ja, welke en hoe heeft u de indieners hiervan op de hoogte gesteld?	
20. Indien er verzuimen zijn geconstateerd, zijn de indieners van de lijsten in staat gesteld	nvt

deze te herstellen?	
21. Zo nee, wat is er dan gebeurd?	
22. Hebben zich incidenten voorgedaan met het ronselen van handtekeningen voor ondersteuningsverklaringen?	Is mij niet bekend
23. Zo ja, kunt een korte beschrijving geven van het incident/de incidenten?	
Registratie kiezers	
24. Hoeveel personen zijn geregistreerd als kiezer?	12.663
25. Waren er problemen met het opstellen van het kiesregister?	Ja, aanduiding meisjes naam of gehuwde naam
26. Zo ja, waaruit bestond het probleem?	Het verschil tussen bestanden bij het draaien van het kiezers register (GOGNOS, Kiezerslijst PIVANOBO) als er wordt gekozen voor omschrijving verkiezing: verkiezing eilandsraad gehuwde naam en bij Kiescollege meisjes naam. Dus de burger kreeg twee stempassen met twee verschillende aanduiding naam
27. Hoe heeft u het probleem opgelost?	Stempassen zijn uitgedraaid zoals PIVA dat aangaf
28. Hoeveel personen hebben verzocht tot opname in het kiesregister nadat u dit op basis van de stand van zaken op de dag van de kandidaatstelling had opgemaakt? Het gaat om (al dan niet formele) verzoeken conform artikel D6 Kieswet.	Geen
29. Hoeveel personen zijn alsnog aan het Kiesregister toegevoegd?	Geen
30. Van hoeveel personen is verzoek geweigerd?	Geen
31. Wat was de reden voor weigering?	
32. Zijn er bezwaren tegen de weigering ingediend?	
33. Zo ja, lopen deze procedures nog, dan wel wat was de uitkomst daarvan?	
34. Zijn er nog andere mutaties doorgevoerd in het kiezersregister (na het opmaken en voor	Nee

de dag van de stemming)?	
35. Zo ja, op welke gronden?	
Bezorging stempassen	
36. Is het adres van iedere kiesgerechtigde bekend?	Ja
37. Zo nee, hoe komen deze kiezers aan hun stempas?	
38. Hoe heeft u de verzending van stempassen geregeld?	Via Post bedrijf
39. Hoeveel stempassen zijn onbezorgd retour ontvangen bij het openbaar lichaam?	1524 maar dit aantal is voor ER en KC samen
40. Konden de onbezorgde stempassen bij het openbaar lichaam worden opgehaald?	Ja
41. Zo ja, op welke wijze is hier bekendheid aan gegeven?	Er is een persbericht gepubliceerd. Tevens is dit via sociaal media bekend gemaakt.
42. Zo ja, hoeveel stempassen zijn opgehaald bij het openbaar lichaam door de kiezer?	111
43. Heeft u klachten ontvangen over het niet ontvangen van stempassen terwijl die volgens uw gegevens wel waren verzonden?	Ja
44. Zo ja, hoeveel klachten heeft u ontvangen?	14
45. Heeft u kunnen achterhalen wat heeft veroorzaakt dat de kiezer de stempas niet heeft ontvangen?	Geen brievenbus, of de post kon het adres niet vinden
46. Zo ja, gaarne een toelichting.	Er zijn woningen zonder brievenbus, hierdoor kan de postbode de stempas niet uitreiken. Verder zijn er adressen die volgens de postbode niet bekend zijn
Register ongeldige stempassen	
47. Hoeveel kiezers hebben een vervangende stempas aangevraagd?	186

48. Heeft u aanvragen voor een vervangende stempas geweigerd?	Nee
49. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	
50. Hoeveel kiezers hebben een schriftelijke volmacht aangevraagd?	13
51. Heeft u aanvragen voor een schriftelijke volmacht geweigerd?	Nee
52. Zo ja, hoeveel en met welke reden(en)?	
53. Hoeveel stempassen zijn opgenomen in het register van ongeldige stempassen?	206
54. Wanneer is het register ongeldige stempassen gefinaliseerd (=definitief register opgemaakt t.b.v. gebruik door de stembureaus)?	1 dag voor de verkiezing
55. Zijn er stempassen ten onrechte in het register opgenomen?	Ja
56. Zo ja, hoe vaak kwam dat voor?	2 keer
57. Wat was daarvan de oorzaak?	Adres was op een verkeerde wijze opgevoerd, adres zonder stemdistrict
58. Heeft de desbetreffende kiezer alsnog kunnen stemmen?	Ja
Volmachtverlening	
59. Heeft u, dan wel het centraal stembureau, klachten ontvangen over het ronselen van volmachten dan wel zelf (aanwijzingen van) ronselen vastgesteld?	Nee
60. Zo ja, heeft u hiernaar onderzoek gedaan/laten doen?	

61. Indien u onderzoek heeft gedaan/laten doen. Wat zijn hiervan de uitkomsten?	
62. Indien het onderzoek nog loopt, wanneer verwacht u de uitkomst?	
63. Heeft u over de klachten over dan wel eigen vaststelling van (aanwijzingen van) ronselen overleg gepleegd met officier van justitie/ politieke partijen/anderen?	
64. Heeft u aangifte gedaan? Waarom wel/niet? Zo ja, beschrijf in het kort de aangifte.	
Stembureau	<i>In te vullen door het openbaar lichaam Sint Eustatius</i>
65. Hoeveel stembureaus zijn er ingesteld?	
66. Waren er mobiele stembureaus of stembureaus met afwijkende openingstijden?	
67. Zo ja, op welke locaties?	
68. Hoeveel stembureauleden zijn er op elk stembureau benoemd?	
69. Zijn er daarnaast ook tellers benoemd (personen uitsluitend benoemd voor het tellen van de stemmen)?	
70. Zo ja, hoeveel op elk stembureau?	
71. Hebben de stembureauleden de hele dag gewerkt?	
72. Zo nee, is er gewerkt in een ochtend- en middag dienst of met lange pauzes?	
73. Kregen de stembureauleden presentiegeld? Zo ja, hoeveel?	
74. Op welke wijze heeft u de stembureauleden geïnstrueerd?	
75. Heeft u daarbij gebruik gemaakt van materiaal door BZK aangereikt? Hoe beoordeelt u het instructiemateriaal (stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES, brochure geldige identiteitsdocumenten BES en digitale	

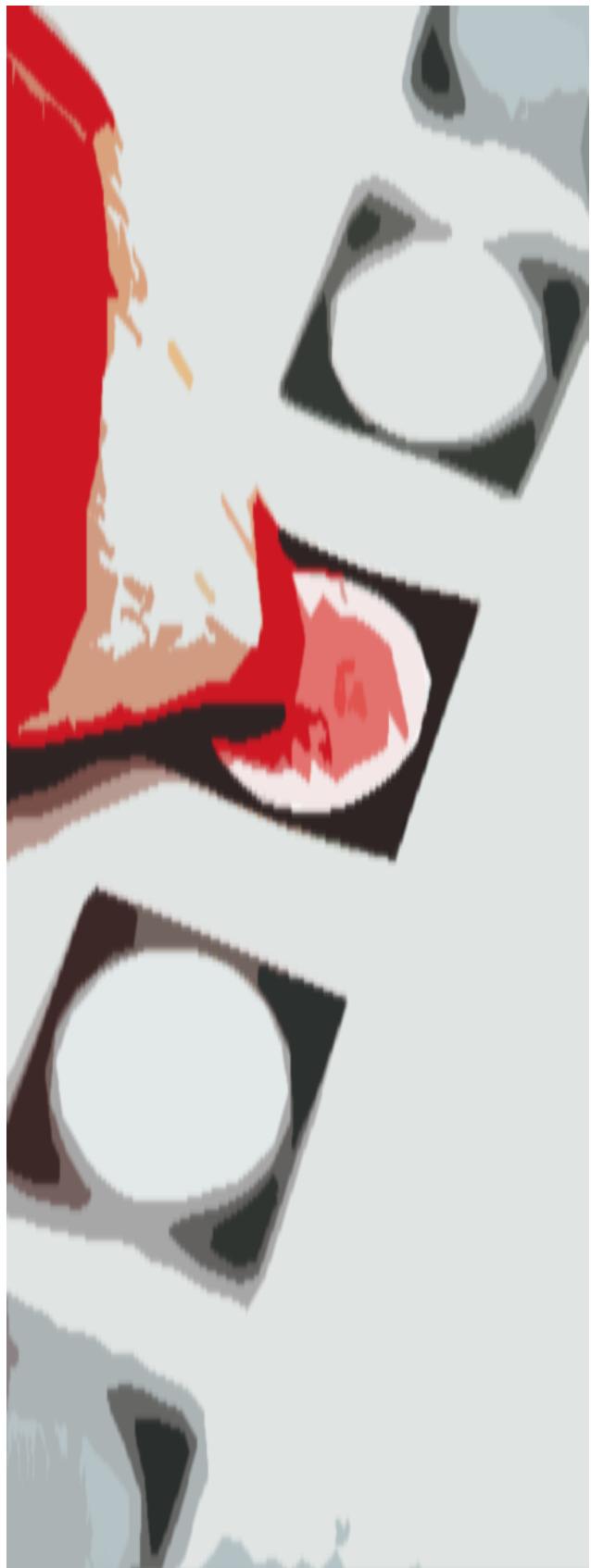
stembureauuinstructie) van BZK?	
76. Heeft u een toets bij de stembureauleden afgenoem?	
77. Heeft u nagegaan wat de stembureauleden van de instructie vonden? Wat was hun mening?	
Stembureau (inrichting)	<i>In te vullen door het openbaar lichaam Sint Eustatius</i>
78. Hoeveel van de stembureaus voldeden volledig aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen"	
79. Hoeveel van de stembureaus die niet volledig voldeden aan de "Checklist toegankelijkheid stemlokalen" waren wel toegankelijk voor mensen die slecht ter been waren?	
80. Hebt u een lijst met alle stemlokalen in het openbaar lichaam gepubliceerd? Zo ja, waar en op welke manier?	
81. Hebt u deze lijst uiterlijk vier dagen vóór de verkiezingen verspreid? Zo nee, wanneer wel?	
82. Is op de lijst met stemlokalen duidelijk gemaakt welke stemlokalen toegankelijk zijn voor minder validen? Zo nee, waarom niet?	
83. Zijn in de stembureaus de iconenposters en de poster "stemgeheim" opgehangen?	
84. Zo nee, waarom niet?	
85. Heeft u de volgende documenten aan elke stembureau verstrekkt: Kieswet/Kiesbesluit/Register ongeldige stempassen/Brochure geldige identiteitsdocumenten BES/Stembureau-instructie voor de dag van de stemming BES /Proces-verbaal	
Kandidatenlijsten	
86. Zijn de kandidatenlijsten huis aan huis verspreid?	Ja
87. Zo ja, wanneer? Zo nee, waarom niet?	
88. Indien de kandidatenlijsten huis aan huis zijn verspreid, heeft u daarnaast nog andere informatie met betrekking tot de	Is mij niet bekend

verkiezingen verspreid?	
89. Was de kandidatenlijst op dezelfde wijze opgemaakt als het stembiljet?	Nee
90. Zo nee, op welke punten week het af?	Geen handtekening maar wel informatie van de diverse stembureaus.
Dag van de stemming	
91. Hoeveel kiesgerechtigden hebben een stem uitgebracht (opkomst)?	7.210
92. Hoeveel schriftelijke volmachtstemmen en onderhandse volmachtstemmen zijn binnen het openbaar lichaam voor de kiescollegeverkiezingen uitgebracht?	549 Verdeling is mij niet bekend
93. Heeft u problemen ondervonden tijdens de stemming? Zo ja kunt een toelichting geven?	Ja, lange wachttijden bij de stembureaus
94. Heeft u problemen ondervonden bij de stemopneming (tellen van de stemmen)? Zo ja, kunt u een toelichting geven?	Ja, één voorzitter was niet in staat om leiding te geven aan het team bij het tellen van de stemmen.
95. Hoe laat was het eerste stembureau klaar met tellen? Hoe laat was het laatste stembureau klaar met tellen?	Is mij niet bekend
96. Heeft u fouten geconstateerd in de processen-verbaal (modelformulier N 10)? Zo ja, welke fouten?	Ja, telfouten
97. Heeft u deze fouten gecorrigeerd? Zo ja, hebt u dit in het proces-verbaal (modelformulier N 11) vermeld?	Ja maar niet vermeld in N11.
98. Wanneer en waar heeft u het proces-verbaal ter inzage gelegd?	Nee
99. Heeft u het proces-verbaal gepubliceerd op de website van het openbaar lichaam? Zo ja, op welk moment?	Ja
Uitslagvaststelling en zetelberekening	
100. Wanneer heeft de zitting van het hoofd/centraal stembureau voor het vaststellen van de uitslag plaatsgevonden?	22 maart 2019
101. Hoeveel personen zullen worden benoemd als lid van het kiescollege?	Nee
102. Heeft u ten aanzien van het vaststellen van de uitslag nog problemen ondervonden? Zo ja welke?	Nee

103.	Heeft er voor één of meerdere stembureaus een hertelling plaatsgevonden? Kunt u een toelichting geven?	Nee
104.	In opdracht van wie heeft de hertelling plaatsgevonden?	
105.	Wat was het resultaat van de hertelling?	
<i>Overige opmerkingen over de kiescollegeverkiezingen</i>		
106.	Zijn er bijzonderheden tijdens de verkiezingen voorgevallen die u bij de bovenstaande vragen niet heeft benoemd, zo ja welke?	Nee
107.	Heeft u suggesties met betrekking tot verbetering van de uitvoering van de kiescollegeverkiezingen? Zo ja, welke?	

Bijlage 9.

Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen PS/WS

**Steekproef toegankelijkheid
stemlocaties
provinciale statenverkiezingen
waterschapsverkiezingen**

2019

Inspectiedatum: 20 maart 2019

Analysedatum: 27 maart 2019

Rapport: 12 april 2019

Projectnr. PBT: **I9c579**

Organisatie: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Adres: Postbus 20011

Postcode/Plaats: 2500 EA Den Haag

Analyserapport

PBTconsult BV is een zelfstandig ingenieurs- en adviesbureau gespecialiseerd in de advisering en toetsing van de fysieke toegankelijkheid van de gebouwde omgeving (gebouwen, woningen, objecten, openbare ruimte, openbaar vervoer evenementen, (thema)parken etc.). Naast de hierboven beschreven werkzaamheden is PBTconsult exclusief gemachtigd om namens Ieder(in), de belangenorganisatie voor mensen met een functiebeperking, ITS-inspecties en analyses ten behoeve van het ITS-Keurmerk uit te voeren.

Bezoekadres:
Churchilllaan 11 (*melden bij Ieder(in), 1e verdieping*)
3527 GV Utrecht

Postadres:
Postbus 2420
3500 GK Utrecht

T: 030 - 291 66 33
I: www.pbtconsult.nl
E: info@pbtconsult.nl

Beknopte omschrijving van het onderzoek

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft PBTconsult opdracht verstrekt om op basis van de in oktober 2018 opgestelde toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen, bij (minimaal) 50 stemlokalen vast te stellen of en in hoeverre deze tijdens de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen op 20 maart 2019 in Nederland toegankelijk zijn voor mensen met een fysieke beperking.

Bij de keuze van de locaties is rekening gehouden met een spreiding naar regio (noord, oost, zuid, west) en spreiding naar grootte van de gemeente. BZK heeft ad random 28 gemeenten geselecteerd. Op basis van input van deze gemeenten is vastgesteld welke stemlokalen toegankelijk zouden moeten zijn (conform de opgave van de geselecteerde gemeenten zelf) voor mensen met een beperking. Daaruit heeft BZK een aselecte steekproef getrokken van twee stemlokalen per gemeente. In totaal zijn 56 stemlokalen geselecteerd. PBTconsult heeft vervolgens een compliance check (toegankelijkheidstoets) uitgevoerd bij deze stemlokalen.

De toegankelijkheidstoets omvat de volgende onderwerpen:

- **Bereikbaarheid locatie** (*de route; komt men zelfstandig bij de stemlocatie?*)
 - Aanduiding van de stemlocatie
 - Parkeren
 - Route tussen de openbare weg en het gebouw waar de stemruimte is gevestigd
- **Betreedbaarheid locatie** (*de stemlocatie; komt men zelfstandig in de stemruimte?*)
 - Hoofdentree van het gebouw van het stemruimte
 - Route tussen de entree van het gebouw en het in het gebouw aanwezige stemruimte
 - (eventuele) tussendeuren in de bovengenoemde route
 - Deur van de stemruimte
 - Tijdelijke voorzieningen (hellingbanen, dorpeloverbruggingen, vloerbescherming, etc.)
- **Bruikbaarheid locatie** (*de stemruimte; kan men in de locatie zelfstandig de dingen doen die er geacht worden te doen*)
 - Verkeersruimte in de stemruimte
 - Stoelen in de stemruimte
 - Stemmokje
 - Stembus(sen)
 - Uitvergrote kandidatenlijst
 - Hulpmiddelen (leesloupe)

Alle 56 door BZK opgegeven stemlocaties zijn bezocht op 20 maart 2019 (de dag van de verkiezingen).

De toegankelijkheidssituatie van al deze locaties is vastgesteld en de resultaten zijn opgenomen in deze rapportage.

Opzet van de steekproef

Bij de eerder door ons uitgevoerde toegankelijkheidssteekproeven in opdracht van BZK hebben wij gebruik gemaakt van de toegankelijkheidscriteria voor stembureaus uit 2012 en 2014.

Deze criteria zijn destijds opgesteld onder de normen van de “oude” kieswet waarbij 25% van de stembureaus toegankelijk moest zijn. De algemeen in Nederland breed toegepaste toegankelijkheidsnorm “ITstandaard” vormde en vormt de basis voor de toegankelijkheidscriteria voor stembureaus.

Op 1 januari 2019 is de wijziging van de Kieswet in werking getreden die bepaalt dat alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Naar aanleiding daarvan is de checklist toegankelijkheid stemlokalen in overleg met Ieder(in) aangepast. De nieuwe checklist biedt op een aantal ervaren knelpunten ruimte voor maatwerk en alternatieven die geen afbreuk doen aan de toegankelijkheid

4

Naast deze aanpassingen zijn ook de toegankelijkheidscriteria uitgebreid met uitleg over het hoe en waarom zodat gemeenten op voorhand makkelijker zelf kunnen bepalen of een locatie aan de nieuwe criteria zouden gaan voldoen.

Omdat de nieuwe criteria uitgebreider zijn beschreven is de wijze van rapporteren van de steekproeven hierop aangepast. Bij de eerdere steekproeven was de rapportage ook afgestemd op de criteria.

Er zijn in de steekproeven voor de provinciale statenverkiezingen en waterschapsverkiezingen 2019 t.o.v. de vorige steekproeven geen nieuwe onderdelen toegevoegd, de rapportage is alleen uitgebreider omdat deze, voor leesbaarheid ervan, parallel moet lopen met de nieuwe criteria.

Net als bij de vorige steekproeven zijn de volgende uitgangspunten aangehouden:

- Zelfstandigheid en gelijkwaardigheid is de basis om in de stemruimte te kunnen komen.
Dit betekent dat men zonder hulp en via dezelfde route (alleen uitzonderlijke situaties, bijv. bij monumenten kan m.b.t. de route hiervan worden afgeweken) de stemruimte moet kunnen bereiken. Wanneer dit niet kan, bijv. door te hoge drempels of te smalle gangen (steekproefvragen 1.3 t/m 3.2), kan men dus de stemruimte niet (zelfstandig) bereiken en zijn alle andere toegankelijkheidsvoorzieningen in die situaties minder relevant.
- Een aanduiding van de stemlocatie die niet volledig aan de criteria voldoet en een beperkte parkeervoorziening leidt niet automatisch tot een ontoegankelijke situatie, hooguit tot een minder goed toegankelijke situatie. Omdat er over het algemeen geen toezicht is op de situatie buiten tijdens de verkiezingsdag is dit wel een belangrijk onderdeel, maar is in de meeste gevallen niet onoverkomelijk. Hierdoor is de beoordeling van deze onderdelen minder zwaar dan de beoordeling van de route.
- Wanneer de voorzieningen in de stemruimte niet volledig aan de criteria voldoen leidt dit niet automatisch tot een niet toegankelijke situatie. Leden van het stembureau kunnen in de meeste situaties ingrijpen en/of helpen, zodat en er toch gestemd kan worden. Deze situatie is natuurlijk niet goed, maar ook hiervoor geldt dat de beoordeling van de tekortkomingen in de stemruimte minder zwaar worden aangerekend dan de tekortkomingen in de route.

Gebruikte methodiek

Alle in de toegankelijkheidscriteria opgenomen onderdelen zijn bij de stemlocaties tijdens de steekproef gecheckt. Om te kunnen bepalen of, dan wel in hoeverre een stemlocatie toegankelijk is, hebben wij een berekeningsmethodiek ontwikkeld, deze methodiek wordt hieronder uiteengezet.

Zoals in het hoofdstuk "Opzet van de steekproef" al beschreven zijn de resultaten van de vragen 1.3 t/m 3.2 cruciaal voor het daadwerkelijk kunnen bereiken en betreden van de stemruimte.

Deze onderdelen hebben allemaal betrekking op de route (wel/niet obstakelvrij) en de deuren (vrije doorgangsbreedte, opstelruimte, hoogteverschillen/onderdorpels, bedieningskracht).

Is het resultaat van één van deze vragen onvoldoende (een rood bolletje in de betreffende kolom), is er sprake van een niet toegankelijke situatie en is de eindbeoordeling van die locatie per definitie onvoldoende.

De eindbeoordeling is dan ook met een rood vakje in de kolom "Waardering Totaal" aangeven¹.

5

Gedetailleerde waardering van de overige onderdelen is net als vorige onderzoeken wel gedaan, maar kan er niet meer toe leiden dat deze ruimte alsnog als "toegankelijk" kan worden aangemerkt.

Een volledig toegankelijk stembureau (een stembureau dat aan de toegankelijkheidsriteria voldoet) kan maximaal 10 punten scoren.

Wanneer bij de steekproef is gebleken dat de resultaten van de items 1.1, 1.2 en 3.3 t/m 3.7 onvoldoende of niet geheel correct waren zijn er bij deze onderdelen punten in mindering gebracht.

De weging bij deze vragen is gebaseerd op de te verwachte "hinder" en "onmogelijkheid" om te stemmen en mogelijk hulp van de leden van het stembureau.

Bij de beoordeling van de vragen m.b.t. stemruimte (3.3 t/m 3.7) kan het gebeuren dat, indien er voor meerdere items aftrekpunten moeten worden gehanteerd, het eindresultaat onvoldoende is. Over het algemeen is dit bij een volgende verkiezing eenvoudig op te lossen door de leden van het stembureau beter te instrueren.

Om een goede vergelijking met de resultaten van de vorige steekproef mogelijk te maken (gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart 2018), hebben wij de beoordelingslijst zoals wij die toen hebben gehanteerd, omgebouwd naar de beoordelingsmethode die wij nu hebben gehanteerd en aan dit rapport toegevoegd.

Het resultaat van de toetsing kan dus omschreven worden als een **GEWOGEN RESULTAAT** en resulteren in cijfers tussen 4 en 10, afgerond op 1 decimaal.

¹ Bij de vorige steekproeven werd er nog een cijfer aan gegeven (1-5), maar in combinatie met goede resultaten van andere vragen, zou er nog een redelijke totaal score kunnen worden behaald terwijl de locatie feitelijk niet bereikbaar is.

Uitkomsten van het onderzoek

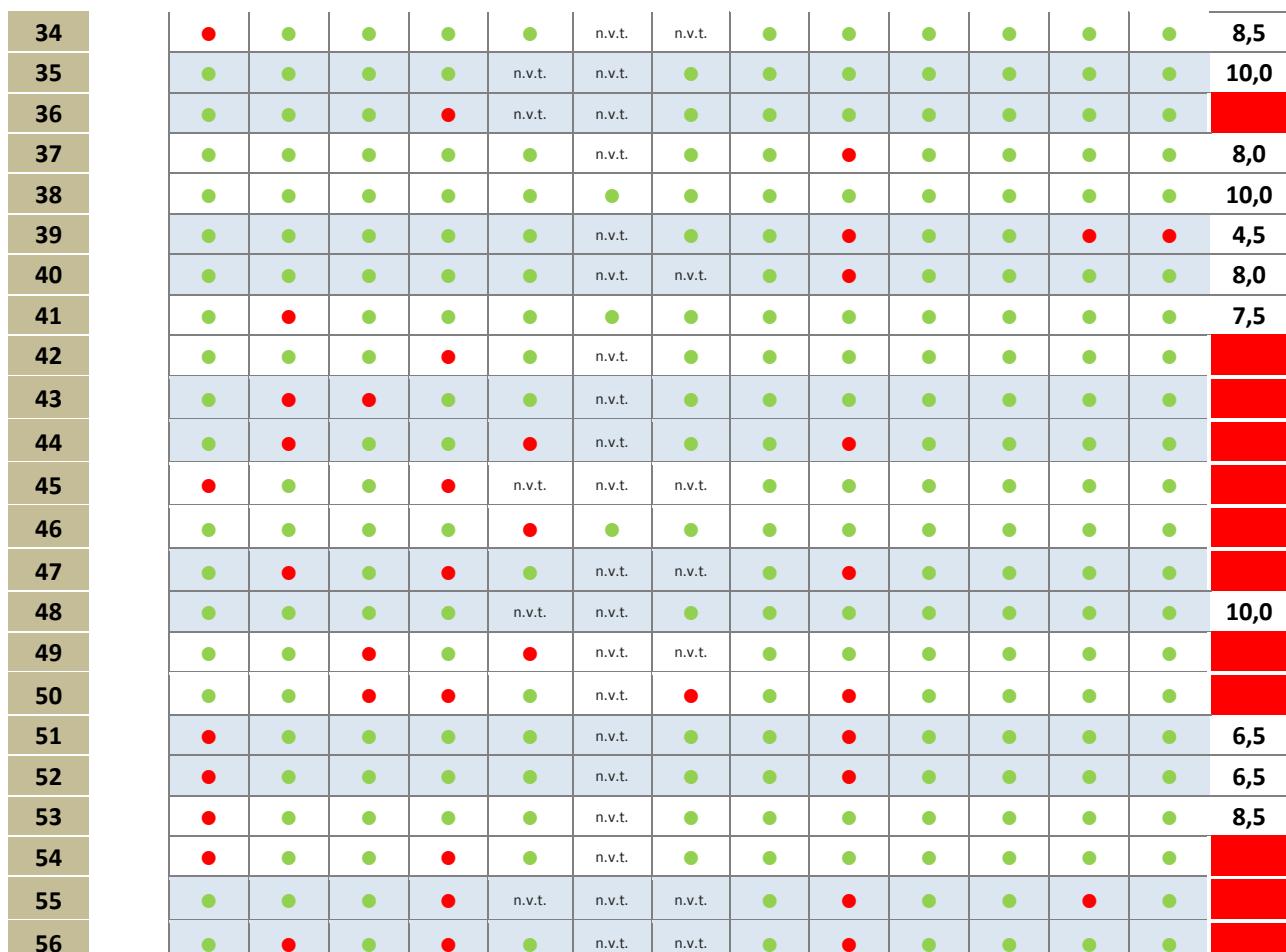
Van al de 56 getoetste locaties is de individuele, gedetailleerde rapportage als bijlage aan dit rapport toegevoegd.

Verklaring/duiding van de in de onderstaande tabel opgenomen gegevens:

Volgnummer stembureau	Volgnummer van het stembureau, de n.a.w. gegevens zijn terug te vinden in de individuele bijgevoegde rapporten.
1.1 Borden openbare weg (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. de aanduiding van de stemlocatie.
1.2 Parkeergelegenheid (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. de aanwezigheid van een gehandicapten parkeerplaats (GPA) dan wel de aanwezigheid van voldoende reguliere parkeerplaatsen.
1.3 Route naar entree (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet obstakelvrij zijn van de route tussen parkeerplaats / openbare weg en de hoofdentree van de stemlocatie.
2.1 Hoofdentree (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de hoofdentree.
2.2 Route entree – stemruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de route tussen hoofdentree en stemruimte.
2.3 Tussendeuren (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de eventuele tussendeuren in de hierboven beschreven route.
3.1 Deur stemruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de deur van de stemruimte (indien aanwezig).
3.2 Verkeersruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de verkeersruimte naar en in de stemruimte.
3.3 Stoelen (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet aanwezig zijn in de stemruimte van stoelen met armleggers.
3.4 Stenhokje (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zelfstandig bereikbaar en bruikbaar zijn van de stenhokjes in de stemruimte.
3.5 Stembus(sen) (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zelfstandig bereikbaar en bruikbaar zijn van de stembus(sen) in de stemruimte.
3.6 Kandidatenlijst(en) (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet bruikbaar en leesbaar zijn van de kandidatenlijst(en) in de stemruimte.
3.7 Leesloupe (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zichtbaar aanwezig zijn van een leesloep. Verderop in de rapportage wordt nog nader ingegaan op dit onderdeel van de toetsing.
Waardering totaal	<p>De stemlocaties die bij (één of meer) van de vragen 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1 en 3.2 onvoldoende scoorden zijn in de praktijk niet zelfstandig en/of gelijkwaardig bruikbaar voor mensen in m.n. rolstoelen, scootmobielen, rollators of looprekjes. Deze locaties zijn door ons dan ook als niet toegankelijk beoordeeld en met een rood blokje in deze kolom weergegeven.</p> <p>De overige stemlocaties voldoen niet allemaal volledig aan de toegankelijkheidscriteria, maar kunnen ook niet als "niet toegankelijk" worden aangemerkt en hebben daarom een waarde meegekregen. De achtergrond van de berekeningsmethodiek is elders in de rapportage beschreven.</p>

Overzicht van de resultaten per stemlocatie:

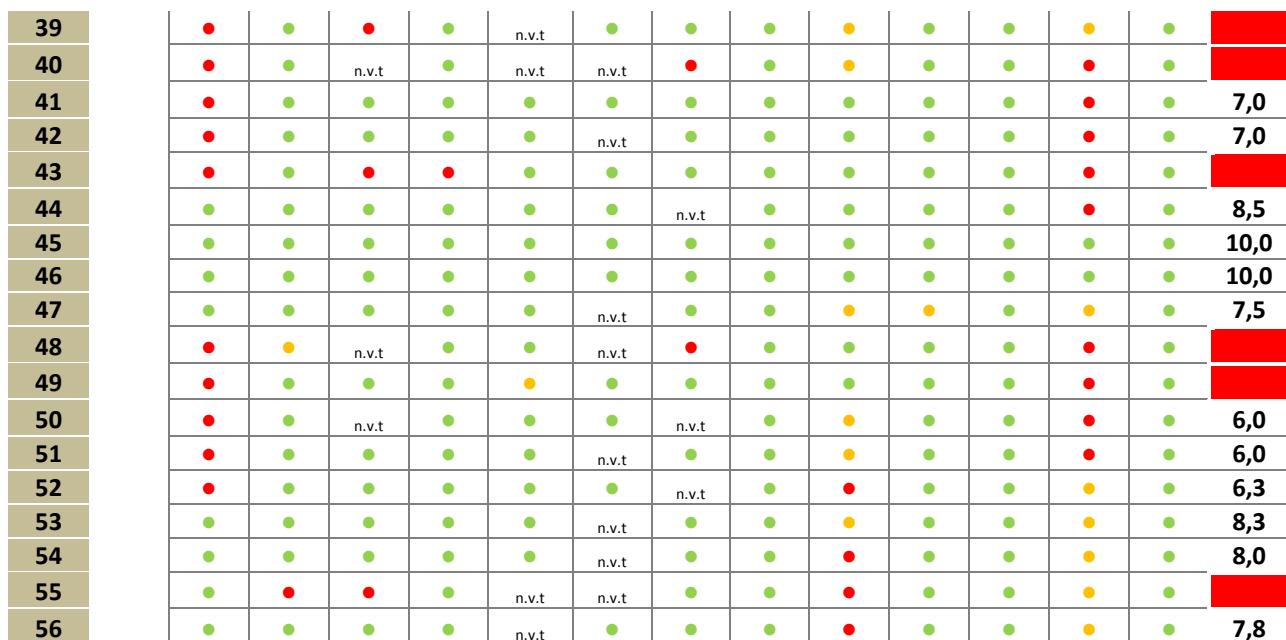
← Volgnummer stembureau	↓ Vragen uit de checklist:														Waardering Totaal
	1. Route		2. Stemlocatie					3. Stemruimte							
1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7			
01	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
02	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
03	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
04	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
05	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	8,0
06	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
07	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0
08	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	8,5
09	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
10	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	8,5
11	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
12	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
13	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
14	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
15	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
16	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
17	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●
18	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	6,5
19	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
20	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
21	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●
22	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●
23	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
24	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
25	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
26	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
27	●	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
28	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
29	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
30	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●
31	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●
32	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●
33	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	6,5

Punten:	1.5	2.5	●	●	●	●	●	●	2	1,5	2	1,5	2	
Waardering:	●	: GEEN PUNTEN AFTREK							Gemiddelde van de steekproef stemlocaties	8,5				
	●	: 100% PUNTEN AFTREK							Stemlocaties welke NIET toegankelijk zijn	●				
	●	: 50% PUNTEN AFTREK												

ter vergelijking Resultaten uit 2018 (volgens meetmethode 2019)

↓ Volgnummer stembureau	Vragen uit de checklist														Waardering Totaal
	1. Route			2. Stemlocatie					3. Stemruimte						
	1.1	1.2	1.3	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7		
01	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	8,5
02	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	4,0
03	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	9,0
04	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0
05	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,8
06	●	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	8,5
07	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	4,0
08	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	9,0
09	●	●	n.v.t.	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	10,0
10	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	7,0
11	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	5,3
12	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	5,0
13	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,8
14	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	7,8
15	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3
16	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3
17	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,5
18	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7,3
19	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	7,0
20	●	●	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	8,5
21	●	●	●	●	n.v.t.	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	7,5
22	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3
23	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,0
24	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,8
25	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,0
26	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,5
27	●	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	7,3
28	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	5,3
29	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	6,8
30	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,0
31	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,8
32	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,0
33	●	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	7,3
34	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	6,5
35	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3
36	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7,0
37	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	6,5
38	●	●	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	7,3

Punten:	1.5	2.5	3	3	3	3	3	3	2	1,5	2	1,5	2	
Waardering:														

: GEEN PUNTEN AFTREK Gemiddelde van de steekproef stemlocaties (2018) **7,6**

: 100% PUNTEN AFTREK Stemlocaties welke NIET toegankelijk zijn

: 50% PUNTEN AFTREK

Conclusies

ALGEMEEN:

Op basis van de uitkomsten blijkt dat er meer volledige toegankelijke locaties zijn dan in 2018, maar dat er ook meer “niet toegankelijke” locaties zijn t.o.v. 2018.

De “niet toegankelijke” locaties zijn vooral een gevolg van:

- Te hoge onderdorpels, zonder dat er tijdelijke voorzieningen zijn getroffen
- Te smalle deuren

Ondanks het hoge percentage “niet toegankelijke” stemlocaties zien wij toch dat er een verbetering van de situatie te zien is t.o.v. de steekproef in 2018.

De norm dat 100% van de stemlocaties, conform de nieuwe kieswet, volledig toegankelijk zouden moeten zijn wordt echter bij lange na nog niet gehaald.

11

RESULTATEN IN DETAIL:

- 50% (28 stuks) van de getoetste stemlocaties zijn niet toegankelijk (2018: 43%, 24 stuks)
- 16% (9 stuks) voldoet volledig aan de toegankelijkheidscriteria (2018: 5%, 3 stuks)
- Het gemiddelde cijfer m.u.v. de “niet toegankelijke” stemlocatie is 8,5 (2018: 7,6)

LEESLOEP:

Opvallend onderdeel bij het onderzoek was de leesloep.

De Oogvereniging heeft vorig jaar (in samenwerking met de Koninklijke VISIO) de specs opgesteld voor de leesloep die op de stembureaus aanwezig zou moeten zijn.

Wij hebben geconstateerd dat er nog veel gemeenten zijn die een loep met deze specs niet gebruiken en nog gebruik maken van de oude loeps (uit periode voor de bovengenoemde specs)

Op een aantal locaties waar wel met de nieuwe loep werd gewerkt bleek dat men de batterijen er nog in moest doen of dat de loep nog in de verpakking in de koffer van de kieslocatie lag en/of dat men de oude en de nieuwe loep bij zich had.

OVERIG:

Bij een aantal stemlocaties bleken de algemene zaken (incl. de bouwkundige zaken) goed geregeld te zijn, maar waren de voorzitters van de stembureaus kennelijk niet goed op de hoogte van een aantal zaken.

Wij komen tot die conclusie omdat wij altijd 2 locaties in 1 gemeente hebben getoetst, waarbij er dan soms bij 1 van de 2 locaties bijvoorbeeld een kandidatenlijst ontbrak, terwijl deze bij de andere locatie in die gemeente wel aanwezig was.

Hetzelfde kwamen we ook tegen bij de leesloeps, waarbij het op 1 locatie in een gemeente wel goed ging terwijl op de andere getoetste locatie in de gemeente het niet goed ging.

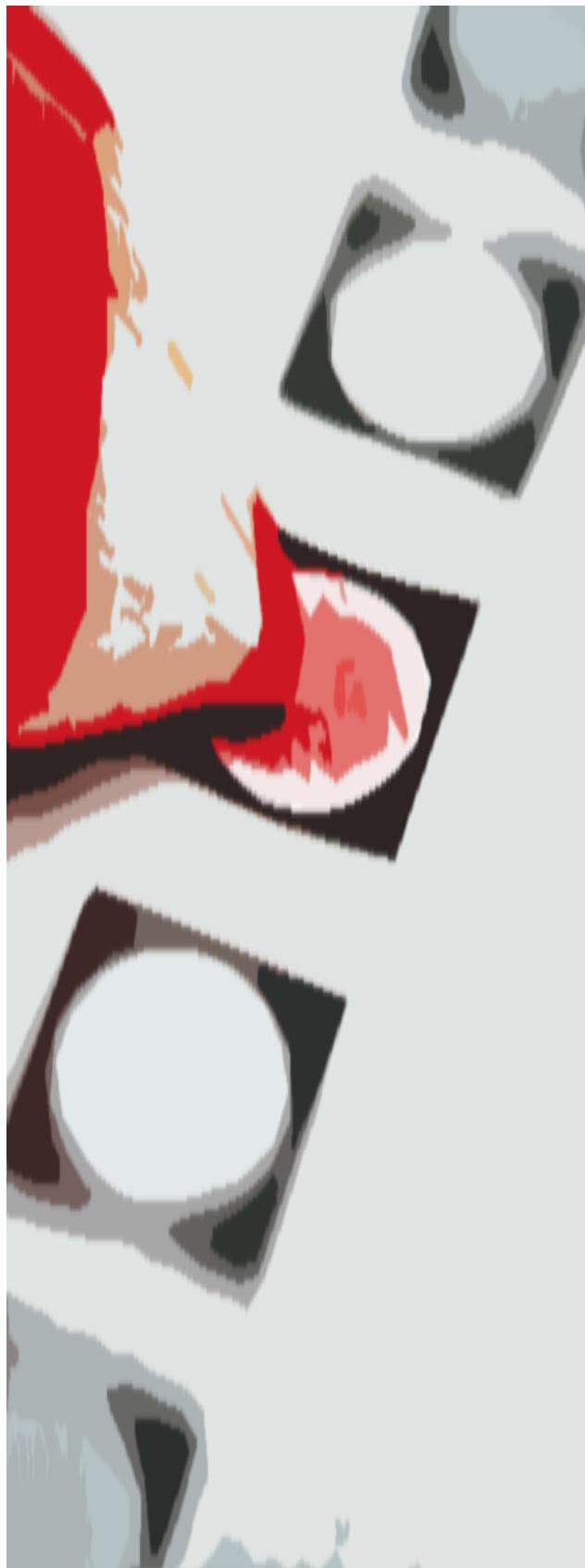
Op basis hiervan trekken wij de conclusie dat de instructie aan het team en de voorzitter van een stemlocatie niet altijd effectief is en verbeterd kan worden.

MEEST VOORKOMENDE TEKORTKOMINGEN:

De meest voorkomende tekortkomingen, in willekeurige volgorde:

- Onvoldoende aanduiding op de openbare weg (geen borden, vlaggen, etc.)
- Te smalle deuren en te hoge dorpels of ander hoogteverschillen bij deuren
- Te steile hellingen, of helemaal geen hellingen bij hoogteverschillen
- Ontbreken van stoelen (met armleggers) in de stemruimte

Bijlage 10.
Rapportage PBT toegankelijkheid stemlokalen EP

Steekproef toegankelijkheid

Stemlocaties

Europees Parlementsverkiezingen

23 mei 2019

Inspectiedatum: 23 mei 2019

Analysedatum: 29 mei 2019

Rapport: 29 mei 2019

Projectnr. PBT: **I9c610**

Organisatie: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Adres: Postbus 20011

Postcode/Plaats: 2500 EA Den Haag

Analyserapport

PBTconsult BV is een zelfstandig ingenieurs- en adviesbureau gespecialiseerd in de advisering en toetsing van de fysieke toegankelijkheid van de gebouwde omgeving (gebouwen, woningen, objecten, openbare ruimte, openbaar vervoer evenementen, (thema)parken etc.). Naast de hierboven beschreven werkzaamheden is PBTconsult exclusief gemachtigd om namens Ieder(in), de belangenorganisatie voor mensen met een functiebeperking, ITS-inspecties en analyses ten behoeve van het ITS-Keurmerk uit te voeren.

Bezoekadres:
Churchilllaan 11 (*melden bij Ieder(in), 1e verdieping*)
3527 GV Utrecht

Postadres:
Postbus 2420
3500 GK Utrecht

T: 030 - 291 66 33
I: www.pbtconsult.nl
E: info@pbtconsult.nl

Beknopte omschrijving van het onderzoek

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft PBTconsult opdracht verstrekt om op basis van de in oktober 2018 opgestelde toegankelijkheidscriteria voor stemlokalen, bij (minimaal) 50 stemlokalen vast te stellen of en in hoeverre deze tijdens de Europees Parlementsverkiezing op 23 mei 2019 in Nederland toegankelijk zijn voor mensen met een fysieke beperking.

Bij de keuze van de locaties is rekening gehouden met een spreiding naar regio (noord, oost, zuid, west) en spreiding naar grootte van de gemeente. BZK heeft ad random 28 gemeenten geselecteerd. Op basis van input van deze gemeenten is vastgesteld welke stemlokalen toegankelijk zouden moeten zijn (conform de opgave van de geselecteerde gemeenten zelf) voor mensen met een beperking. Daaruit heeft BZK een aselecte steekproef getrokken van twee stemlokalen per gemeente. In totaal zijn 56 stemlokalen geselecteerd. PBTconsult heeft vervolgens een compliance check (toegankelijkheidstoets) uitgevoerd bij deze stemlokalen.

3

De toegankelijkheidstoets omvat de volgende onderwerpen:

- **Bereikbaarheid locatie** (*de route; komt men zelfstandig bij de stemlocatie?*)
 - Aanduiding van de stemlocatie
 - Parkeren
 - Route tussen de openbare weg en het gebouw waar de stemruimte is gevestigd
- **Betreedbaarheid locatie** (*de stemlocatie; komt men zelfstandig in de stemruimte?*)
 - Hoofdentree van het gebouw van het stemruimte
 - Route tussen de entree van het gebouw en het in het gebouw aanwezige stemruimte
 - (eventuele) tussendeuren in de bovengenoemde route
 - Deur van de stemruimte
 - Tijdelijke voorzieningen (hellingbanen, dorpeloverbruggingen, vloerbescherming, etc.)
- **Bruikbaarheid locatie** (*de stemruimte; kan men in de locatie zelfstandig de dingen doen die er geacht worden te doen*)
 - Verkeersruimte in de stemruimte
 - Stoelen in de stemruimte
 - Stemhokje
 - Stembus(sen)
 - Uitvergrote kandidatenlijst
 - Hulpmiddelen (leesloupe)

Alle 56 door BZK opgegeven stemlocaties zijn bezocht op 23 mei 2019 (de dag van de verkiezingen). De toegankelijkheidssituatie van al deze locaties is vastgesteld en de resultaten zijn opgenomen in deze rapportage.

Opzet van de steekproef

De algemeen in Nederland breed toegepaste toegankelijkheidsnorm “ITstandaard” vormde en vormt de basis voor de toegankelijkheidscriteria voor stembureaus.

Op 1 januari 2019 is de wijziging van de Kieswet in werking getreden die bepaalt dat alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor kiezers met een lichamelijke beperking. Naar aanleiding daarvan is de checklist toegankelijkheid stemlokalen in overleg met Ieder(in) aangepast. Deze checklist biedt op een aantal ervaren knelpunten ruimte voor maatwerk en alternatieven die geen afbreuk doen aan de toegankelijkheid

Er zijn in de steekproef voor de Europees Parlementsverkiezing 2019 t.o.v. de vorige steekproeven geen nieuwe onderdelen toegevoegd.

4

Net als bij de vorige steekproeven zijn de volgende uitgangspunten aangehouden:

- Zelfstandigheid en gelijkwaardigheid is de basis om in de stemruimte te kunnen komen. Dit betekent dat men zonder hulp en via dezelfde route (alleen uitzonderlijke situaties, bijv. bij monumenten kan m.b.t. de route hiervan worden afgeweken) de stemruimte moet kunnen bereiken. Wanneer dit niet kan, bijv. door te hoge drempels of te smalle gangen (steekproefvragen 1.3 t/m 3.2), kan men dus de stemruimte niet (zelfstandig) bereiken en zijn alle andere toegankelijkheidsvoorzieningen in die situaties minder relevant.
- Een aanduiding van de stemlocatie die niet volledig aan de criteria voldoet en een beperkte parkeervoorziening leidt niet automatisch tot een ontoegankelijke situatie, hooguit tot een minder goed toegankelijke situatie. Omdat er over het algemeen geen toezicht is op de situatie buiten tijdens de verkiezingsdag is dit wel een belangrijk onderdeel, maar is in de meeste gevallen niet onoverkomelijk. Hierdoor is de beoordeling van deze onderdelen minder zwaar dan de beoordeling van de route.
- Wanneer de voorzieningen in de stemruimte niet volledig aan de criteria voldoen leidt dit niet automatisch tot een niet toegankelijke situatie. Leden van het stembureau kunnen in de meeste situaties ingrijpen en/of helpen, zodat en er toch gestemd kan worden. Deze situatie is natuurlijk niet goed, maar ook hiervoor geldt dat de beoordeling van de tekortkomingen in de stemruimte minder zwaar worden aangerekend dan de tekortkomingen in de route.

Gebruikte methodiek

Alle in de toegankelijkheidscriteria opgenomen onderdelen zijn bij de stemlocaties tijdens de steekproef gecheckt. Om te kunnen bepalen of, dan wel in hoeverre een stemlocatie toegankelijk is, hebben wij een berekeningsmethodiek ontwikkeld, deze methodiek wordt hieronder uiteengezet.

Zoals in het hoofdstuk “Opzet van de steekproef” al beschreven zijn de resultaten van de vragen 1.3 t/m 3.2 cruciaal voor het daadwerkelijk kunnen bereiken en betreden van de stemruimte.

Deze onderdelen hebben allemaal betrekking op de route (wel/niet obstakelvrij) en de deuren (vrije doorgangsbreedte, opstelruimte, hoogteverschillen/onderdorpels, bedieningskracht).

Is het resultaat van één van deze vragen onvoldoende (een rood bolletje in de betreffende kolom), is er sprake van een niet toegankelijke situatie en is de eindbeoordeling van die locatie per definitie onvoldoende.

De eindbeoordeling is dan ook met een rood vakje in de kolom “Waardering Totaal” aangeven¹.

5

Gedetailleerde waardering van de overige onderdelen is net als vorige onderzoeken wel gedaan, maar kan er niet meer toe leiden dat deze ruimte alsnog als “toegankelijk” kan worden aangemerkt.

Een volledig toegankelijk stembureau (een stembureau dat aan de toegankelijkheidsriteria voldoet) kan maximaal 10 punten scoren.

Wanneer bij de steekproef is gebleken dat de resultaten van de items 1.1, 1.2 en 3.3 t/m 3.7 onvoldoende of niet geheel correct waren zijn er bij deze onderdelen punten in mindering gebracht.

De weging bij deze vragen is gebaseerd op de te verwachte “hinder” en “onmogelijkheid” om te stemmen en mogelijk hulp van de leden van het stembureau.

Bij de beoordeling van de vragen m.b.t. stemruimte (3.3 t/m 3.7) kan het gebeuren dat, indien er voor meerdere items aftrekpunten moeten worden gehanteerd, het eindresultaat onvoldoende is. Over het algemeen is dit bij een volgende verkiezing eenvoudig op te lossen door de leden van het stembureau beter te instrueren.

Het resultaat van de toetsing kan dus omschreven worden als een **GEWOGEN RESULTAAT** en resulteren in cijfers tussen 4 en 10, afgerond op 1 decimaal.

¹ Bij de vorige steekproeven werd er nog een cijfer aan gegeven (1-5), maar in combinatie met goede resultaten van andere vragen, zou er nog een redelijke totaal score kunnen worden behaald terwijl de locatie feitelijk niet bereikbaar is.

Uitkomsten van het onderzoek

Verklaring/duiding van de in de onderstaande tabel opgenomen gegevens:

Volgnummer stembureau	Volgnummer van het stembureau, de n.a.w. gegevens zijn terug te vinden in de individuele bijgevoegde rapporten.
1.1 Borden openbare weg (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. de aanduiding van de stemlocatie.
1.2 Parkeergelegenheid (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. de aanwezigheid van een gehandicapten parkeerplaats (GPA) dan wel de aanwezigheid van voldoende reguliere parkeerplaatsen.
1.3 Route naar entree (route)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet obstakelvrij zijn van de route tussen parkeerplaats / openbare weg en de hoofdentree van de stemlocatie.
2.1 Hoofdentree (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de hoofdentree.
2.2 Route entree – stemruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de route tussen hoofdentree en stemruimte.
2.3 Tussendeuren (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de eventuele tussendeuren in de hierboven beschreven route.
3.1 Deur stemruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de deur van de stemruimte (indien aanwezig).
3.2 Verkeersruimte (stemlocatie)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet toegankelijk, bruikbaar zijn van de verkeersruimte naar en in de stemruimte.
3.3 Stoelen (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet aanwezig zijn in de stemruimte van stoelen met armleggers.
3.4 Stemhokje (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zelfstandig bereikbaar en bruikbaar zijn van de stemhokjes in de stemruimte.
3.5 Stembus(sen) (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zelfstandig bereikbaar en bruikbaar zijn van de stembus(sen) in de stemruimte.
3.6 Kandidatenlijst(en) (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet bruikbaar en leesbaar zijn van de kandidatenlijst(en) in de stemruimte.
3.7 Leesloupe (stemruimte)	Waarderingen per locatie van de vragen uit de gehanteerde checklist m.b.t. het al dan niet zichtbaar aanwezig zijn van een leesloop. Verderop in de rapportage wordt nog nader ingegaan op dit onderdeel van de toetsing.
Waardering totaal	<p>De stemlocaties die bij (één of meer) van de vragen 1.3, 2.1, 2.2, 2.3, 3.1 en 3.2 onvoldoende scoorden zijn in de praktijk niet zelfstandig en/of gelijkwaardig bruikbaar voor mensen in m.n. rolstoelen, scootmobielen, rollators of looprekjes. Deze locaties zijn door ons dan ook als niet toegankelijk beoordeeld en met een rood blokje in deze kolom weergegeven.</p> <p>De overige stemlocaties voldoen niet allemaal volledig aan de toegankelijkheidscriteria, maar kunnen ook niet als "niet toegankelijk" worden aangemerkt en hebben daarom een waarde meegekregen. De achtergrond van de berekeningsmethodiek is elders in de rapportage beschreven.</p>

Overzicht van de resultaten per stemlocatie:

← Volgnummer stembureau	↓ Vragen uit de checklist														Waardering Totaal	
	1. Route		2. Stemlocatie							3. Stemruimte						
	1.1	1.2	1.3	1.4	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	3.4	3.5	3.6	3.7		
01	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
02	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
03	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3	
04	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
05	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	8,5	
06	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	8,5	
07	●	●	●	●	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0	
08	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0	
09	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	9,3	
10	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	6,0	
11	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	9,3	
12	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
13	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	9,0	
14	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	9,0	
15	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	9,3	
16	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0	
17	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
18	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	8,0	
19	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	10,0	
20	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	7	
21	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	8,5	
22	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	7,5	
23	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
24	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
25	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7,5	
26	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	5,0	
27	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	8,3	
28	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
29	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	10,0	
30	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	7	
31	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	8,0	
32	●	●	●	●	n.v.t.	n.v.t.	●	●	●	●	●	●	●	●	8,0	

Punten:

Waardering:

Gemiddelde van de steekproef stemlocaties

Stemlocaties welke NIET toegankelijk zijn

8,0

Locatie 45b:

Op locatie nr. 45 heeft de inspecteur geen stembureau aangetroffen en daarom heeft hij het dichtstbijzijnde stembureau bezocht.

Conclusies

ALGEMEEN:

Op basis van de uitkomsten blijkt dat er minder 100% volledige toegankelijke locaties zijn dan bij de provinciale staten- en waterschapsverkiezingen in maart 2019, maar dat er ook minder “niet toegankelijke” locaties zijn t.o.v. de vorige verkiezingen.

De “niet toegankelijke” locaties zijn vooral een gevolg van:

- Te hoge onderdorpels, zonder dat er tijdelijke voorzieningen zijn getroffen of dat de tijdelijke voorzieningen niet voldoen
- Te smalle deuren

Door een flinke afname (van 50% naar 34%) het percentage “niet toegankelijke” stemlocaties zien wij een verbetering van de situatie t.o.v. de vorige steekproef in 2019.

De norm dat 100% van de stemlocaties, conform de nieuwe kieswet, volledig toegankelijk zouden moeten zijn wordt echter bij lange na nog niet gehaald.

9

RESULTATEN IN DETAIL:

- 34% (19 stuks) van de getoetste stemlocaties zijn niet toegankelijk (PV/WS: 2019: 50%, 28 stuks)
- 9% (5 stuks) voldoet volledig aan de toegankelijkheidscriteria (PV/WS: 2019: 18%, 10 stuks)
- Het gemiddelde cijfer m.u.v. de “niet toegankelijke” stemlocatie is 8,0 (PV/WS: 2019: 8,5)

OVERIG:

Bij een aantal stemlocaties bleken de algemene zaken (incl. de bouwkundige zaken) goed geregeld te zijn, maar waren de voorzitters van de stembureaus kennelijk niet goed op de hoogte van een aantal zaken, zoals het gebruik van de leesloep en de locatie van de kandidatenlijst.

Ook bij de voorbereiding lijkt er onvoldoende aansturing te zijn m.b.t. het bruikbaar plaatsen van stoelen (waarvan een deel met armleggers), de positie van de aanduiding borden op de openbare weg en de route aanduiding in het pand.

Op basis hiervan trekken wij de conclusie dat de instructie aan het team en de voorzitter van een stemlocatie niet altijd effectief is en verbetert kan/moet worden.

MEEST VOORKOMENDE TEKORTKOMINGEN:

De meest voorkomende tekortkomingen, in willekeurige volgorde:

- Onvoldoende aanduiding op de openbare weg (geen borden, vlaggen, etc.)
- Te smalle deuren en te hoge dorpels of ander hoogteverschillen bij deuren
- Te steile hellingen, of helemaal geen hellingen bij hoogteverschillen
- Ontbreken van stoelen (met armleggers) in de stemruimte

Bijlage 11.

**Brieven College voor de Rechten van de Mens inzake Meldpunt
toegankelijke verkiezingen**

Aan de minister van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Drs. K.H. Ollongren
Postbus 20011
2500 EA DEN HAAG

Onderwerp

Eindresultaten meldpunt toegankelijke
verkiezingen 2019

Datum

13 juni 2019

Ons kenmerk

2019/0057/AvD/JHD/LR

Geachte mevrouw Ollongren,

Hierbij informeer ik u over de eindresultaten van het meldpunt Onbeperkt Stemmen. Dit is het tijdelijke meldpunt van het College voor de Rechten van de Mens (hierna: College) waar mensen met een beperking of hun naasten hun ervaringen met de toegankelijkheid van verkiezingen kunnen delen. Het meldpunt is dit jaar opengesteld voor de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen van 20 maart en de Europese Parlementsverkiezingen van 23 mei. Deze brief is een vervolg op mijn eerdere brief van 18 april¹, de aanbevelingen naar aanleiding van de meldingen die in 2017 en 2018 zijn binnengekomen bij het meldpunt² en ons onderzoek naar toegankelijke verkiezingen uit 2017.³

Het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (hierna: VN-verdrag handicap) is in Nederland nu bijna drie jaar in werking. Kernbegrippen bij het VN-verdrag zijn onder meer autonomie, onafhankelijkheid van personen en toegankelijkheid. Tot dit verdrag behoort ook het thema toegankelijke verkiezingen. Nederland is als verdragspartij onder andere verplicht ervoor te zorgen dat stemprocedures, -faciliteiten en -voorzieningen adequaat, toegankelijk en makkelijk te begrijpen en te gebruiken zijn voor mensen met een beperking. Ook is Nederland op grond van het verdrag verplicht hun recht om in het geheim een stem uit te brengen te beschermen. Indien mensen hierbij ondersteuning nodig hebben, moeten zij volgens het verdrag kunnen worden geholpen door een persoon naar eigen keuze.⁴ In zijn rol als toezichthouder bij

¹ <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/38682>

² <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/37676> ; <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/38447> en <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/38644>

³ <https://mensenrechten.nl/nl/publicatie/37739>

⁴ VN-verdrag handicap artikel 29a.

het VN-verdrag handicap verzamelt het College sinds 2017 de ervaringen van mensen met een beperking met de toegankelijkheid van verkiezingen. Het College heeft de ervaringen ook dit jaar opgehaald aan de hand van het meldpunt Onbeperkt Stemmen.

258 meldingen bij verkiezingen in 2019

Het College ontving in verband met beide verkiezingen in 2019 in totaal 258 meldingen. Over de 188 meldingen bij de Provinciale Statenverkiezingen heb ik u reeds geïnformeerd in mijn brief van 18 april. Na de Europese Parlementsverkiezingen kwamen daar 70 meldingen bij.⁵ Ruim één op de tien meldingen is uitsluitend positief. Het grootste deel van de meldingen beschrijft een klacht over de toegankelijkheid.

Hierbij vat ik de belangrijkste uitkomsten samen. Daarbij is gekeken naar het hele stemproces, dat wil zeggen het proces van voorbereiden op verkiezingen tot en met het deponeren van een stembiljet in de stembus. De hoofdbevindingen komen overeen met de inzichten uit eerder onderzoek en de meldpunten uit 2017 en 2018. Ik ga ook in op de verschillende maatregelen die uw ministerie de afgelopen periode heeft genomen om de toegankelijkheid van verkiezingen te verbeteren.

Voorbereiden op het stemmen

Stemmen is niet alleen op een stemlocatie een vakje inkleuren in een stemhokje. Het begrijpen hoe verkiezingen werken, een overwogen keuze maken in het politieke aanbod en het vinden en bereiken van een stemlokaal; het hoort allemaal bij het stemmen. Hoewel het niet de vaakst gemelde klacht is, heeft ongeveer één op de vijf meldingen betrekking op het voorbereiden op het stemmen. Er bestaan al goede voorbereidingspraktijken. Voor mensen met een licht verstandelijke beperking biedt het initiatief ‘*Stem jij ook?*’⁶ informatie over het stemproces in eenvoudige taal en op lokaal niveau worden verschillende workshops georganiseerd over het stemmen.

Volgens de meldingen bieden politieke partijen hun informatie niet altijd op een toegankelijk en begrijpelijk manier aan. Er is behoefte aan een toegankelijke Stemwijzer in eenvoudige taal. Overige meldingen met betrekking tot algemene informatie over verkiezingen gaan vooral over enkele onduidelijkheden in de gemeentelijke informatievoorzieningen. Bijvoorbeeld informatie over welke stemlocaties toegankelijk zijn, waarom nog niet alle locaties toegankelijk zijn, of waarom eerdere als toegankelijk ervaren locaties nu zijn opgeheven. Over het vinden en bereiken van stemlokalen ontving het College ook dit jaar slechts enkele klachten.

⁵ De aantallen meldingen bij beide verkiezingen dienen niet met elkaar vergeleken te worden. De campagne voor het meldpunt kende het hoogtepunt in maart en zwakte daarna af. Veel mensen deelden bij de eerste verkiezingen al hun ervaring. Het is echter ook niet uit te sluiten - maar aan de hand van alleen het meldpunt niet vast te stellen - dat de verkiezingen in mei verbeterd zijn in toegankelijkheid.

⁶ Zie <http://stemjijook.nu/>

Het stembureau

Verreweg de meeste meldingen gaan over problemen die zich voordoen in het stembureau (ruim driekwart van alle meldingen). Sinds dit jaar lijken stembureaus fysiek beter toegankelijk dankzij de wetswijziging waarin is bepaald dat alle stemlokalen toegankelijk dienen te zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. Tegelijkertijd impliceren de meldingen over problemen bij het betreden van stemlokalen door drempels, trappen, deuren en smalle doorgangen, dat 100% toegankelijkheid nog niet altijd een feit is. In mijn vorige brief heb ik om die reden aanbevolen te inventariseren hoeveel van de stemlokalen niet aan de toegankelijkheidsvereisten voldeden. Uit de meldingen blijkt verder dat stemhokjes soms niet geschikt zijn voor mensen met een scootmobieltje. Hierdoor moeten kiezers het formulier buiten het hok invullen. Dit gaat volgens hen ten koste van het stemgeheim. Melders gaven aan verbrede en verstelbare stemtafels te waarderen.

Het stembiljet

Ruim een kwart van de meldingen heeft betrekking op het stembiljet. Zoals afgelopen jaren al vaker naar voren kwam, vinden mensen dit te groot, onhandig en ontoegankelijk. Dat geldt voor blinden en slechtzienden en mensen met andere lichamelijke beperkingen, maar ook voor mensen met een verstandelijke beperking, laaggeletterden of mensen met dementie. Het College kijkt dan ook met interesse uit naar uw voornemen om te experimenteren met een nieuw stembiljet in 2021. Ik verwijs nogmaals naar de mogelijk vruchtbare uitkomsten van de pilots met een stem-mal die de Oogvereniging in steeds meer gemeenten uitvoerde.

Het College adviseerde in 2017, op basis van eerder onderzoek, om te blijven investeren in alternatieve stemmogelijkheden en een combinatie van stemmogelijkheden te overwegen. Eén van de meest genoemde verbeterwensen van melders blijft elektronisch stemmen. Ieder type beperking van mensen brengt een ander knelpunt en een eigen oplossing voor de toegankelijkheid van verkiezingen met zich mee. Uw voornemen om in 2021 te experimenteren met ‘early voting’ is een mogelijke stap in de goede richting.

Hulp in het stemhokje

Wat het College voor de Rechten van de Mens betreft blijft hulp in het stemhokje het meest zorgelijke knelpunt. Ruim een kwart van de meldingen heeft hierop betrekking. In mijn vorige brief berichtte ik over de ervaringen van melders met een visuele of andere lichamelijke beperking die hebben aangegeven dat zij hun recht op assistentie in het stemhokje (van een persoon naar eigen keuze) in de praktijk niet konden uitoefenen. In een aantal gevallen had dit tot gevolg dat zij hun stem niet konden uitbrengen.

Door de uitzondering in de Kieswet hebben mensen met een verstandelijke beperking of mensen met dementie geen recht op assistentie. Het VN-verdrag handicap schrijft juist voordat iedereen dit recht moet hebben. Deze melders geven bij het College aan behoefte te hebben aan assistentie van een persoon

naar eigen keuze.

Gelet op deze meldingen benadrukt het College het belang van goede voorlichting over de regels omtrent hulp in het stemhokje. Gemeentes zijn weliswaar zelf belast met het instrueren van stembureavrijwilligers, maar zij moeten ondersteuning ontvangen om in ieder stemlokaal van het land optimale toegankelijkheid te kunnen waarborgen. Op termijn mag geen onduidelijkheid bestaan over wie wel of geen hulp kan krijgen in het stemhokje. Iedereen met een beperking moet zijn recht kunnen uitoefenen om zich bij het stemmen te laten bijstaan door een vertrouwd persoon van zijn eigen keuze. Ik kijk uit naar het vervolg van de gesprekken die u het afgelopen najaar hierover met de stakeholders heeft gevoerd.

Op grond van het VN-verdrag handicap moeten mensen met een beperking in de gelegenheid worden gesteld om op gelijke voet met anderen aan het politieke leven te kunnen deelnemen. Ik hoop dat dit met de maatregelen die u heeft genomen en de maatregelen die u heeft aangekondigd bij de eerstvolgende verkiezingen in 2021 verwordt tot realiteit. Ik volg de ontwikkelingen met grote belangstelling en blijf dan ook graag met u in gesprek over dit onderwerp. Voor vragen en aanvullende informatie kunt u contact (laten) opnemen met Justin Hoegen Dijkhof, beleidsadviseur en onderzoeker (j.hoegendijkhof@mensenrechten.nl en 030 - 888 38 61).

Hoogachtend,

mr. Adriana C.J. van Dooijeweert
voorzitter

Aan de minister van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties
Drs. K.H. Ollongren
Postbus 20011
2500 EA DEN HAAG

Onderwerp	Datum
Meldpunt toegankelijke verkiezingen	18 april 2019
2019	Ons kenmerk
	2019/0033/AvD/JHD/LR

Geachte mevrouw Ollongren,

Als toezichthouder op de implementatie van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (hierna: VN-verdrag handicap), monitort het College voor de Rechten van de Mens (hierna: College) de toegankelijkheid van verkiezingen. Voor het derde jaar op rij opende het College het tijdelijke meldpunt Onbeperkt Stemmen. Ditmaal in verband met de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen op 20 maart 2019 en de Europese verkiezingen van 23 mei 2019.

Het meldpunt is bedoeld voor mensen met een beperking of hun naasten, om hun - positieve en negatieve - ervaringen te delen over de toegankelijkheid van de verkiezingen. Bij dezen informeer ik u graag over de tussentijdse resultaten van dit meldpunt. Op basis van de meldingen doet het College aanbevelingen om, met het oog op de eerstvolgende verkiezingen, een aantal geconstateerde belemmeringen weg te nemen voor mensen met een beperking die 23 mei willen stemmen. Over het eindresultaat gaat het College graag na de Europese verkiezingen met u in gesprek.

188 meldingen bij Provinciale Staten- en Waterschapsverkiezingen
Het College ontving rondom de afgelopen verkiezingen 188 meldingen van (of namens) mensen met een beperking. Bij het vorige meldpunt rondom de gemeenteraadsverkiezingen in 2018 ontving het College 148 meldingen¹. De melden stemden in 103 verschillende gemeenten².

¹ Verschillende verklaringen zijn mogelijk voor het hogere aantal meldingen. Bijvoorbeeld omdat dit jaar voor het eerst alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. Maar een oorzaak kan ook zijn dat het meldpunt dit jaar mogelijk een groter publiek heeft bereikt.

² Van 18 meldingen is niet bekend om welke gemeente het ging.

Zowel positieve als negatieve ervaringen konden worden gemeld. Dit jaar zijn 21 van de 188 meldingen (ruim één op de tien) uitsluitend positief. Absoluut en relatief meer dan in voorgaande jaren. Ik complimenteer u dan ook met de gevolgen van de wetswijziging waarmee vanaf 1 januari 2019 alle stemlokalen toegankelijk moeten zijn voor mensen met een lichamelijke beperking. Helaas vloeien veruit de meeste meldingen voort uit een negatieve ervaring. Waarbij er nog steeds meldingen zijn van mensen met een beperking die afgelopen verkiezingen hun stem niet hebben kunnen uitbrengen.

Meest voorkomende klacht: stembureaumedewerkers kennen regels niet
Meer dan een kwart van de meldingen gaat over hulp in het stemhokje. De meeste meldingen zijn afkomstig van mensen met een visuele beperking, die aangeven dat hun benodigde hulp in het stemhokje werd geweigerd terwijl zij daar wel recht op hebben. In dat verband is met enige regelmaat een slechte bejegening door stembureaumedewerkers genoemd. Hierover is aanzielijk vaker gemeld dan in voorgaande jaren. Het blijkt dat, ondanks dat dit probleem al eerder door het College is aangekaart³, stembureaumedewerkers nog steeds niet goed op de hoogte zijn van de regels over hulp in het stemhokje. De een meent dat alleen mensen met een fysieke beperking hulp mogen krijgen, de ander denkt dat juist alleen visueel beperkten dat recht hebben en weer een ander weigert iedere hulp. Dit leidde soms tot heftige emoties en incidenten in het stemlokaal. Overige meldingen over stemhokjeshulp kwamen van mensen met een verstandelijke beperking of mensen met dementie die graag assistentie zouden krijgen in het stemhokje, maar op dit moment hier nog geen recht op hebben.

Fysieke toegankelijkheid van het stemlokaal

De eerder genoemde positieve ervaringen gaan nagenoeg alle over de fysieke toegankelijkheid van het stemlokaal. Melders spreken hierbij hun waardering uit voor verlaagde stemhoktafels en beschrijven een aantal ervaringen waarbij stembureaumedewerkers juist wel goede assistentie hebben verleend. Desalniettemin blijft de fysieke toegankelijkheid van het stemlokaal, na kwesties over hulp in het stemhokje, het vaakst genoemde probleem. Problemen met drempels, draaideuren, zware drangers en te steile oprijplanken zijn vaker genoemd door mensen met een mobiliteitsbeperking. De loep is meestal aanwezig, maar voldoet niet altijd voor mensen met een visuele beperking.

Verbeteringen

Melders noemen zelf ook mogelijke verbeteringen voor de toegankelijkheid. Deze kunnen al zo eenvoudig zijn als een (minder steile) rolstoelplank en een breder stemhokje met een verlaagde of verstelbare tafel. Het huidige stembiljet wordt nog steeds vaak genoemd als knelpunt, evenals niet toegankelijke of begrijpelijke informatie over verkiezingen of over politieke partijprogramma's (onder meer de nog niet toegankelijke Stemwijzer).

³ Zie bijvoorbeeld: <https://mensenrechten.nl/nl/nieuws/meldpunt-toegankelijkheid-verkiezingen-hulp-stemhokje-gewenst>

Een aantal keer is verwezen naar de pilot met de stem-mal van de Oogvereniging, deels als goede ervaring en deels als gemis omdat het in de eigen gemeente nog niet mogelijk was hiermee te stemmen.

Het College beveelt aan om de volgende zaken nog aan te pakken vóór de Europese Parlementsverkiezingen op 23 mei:

- Het beter instrueren van stembureaumedewerkers over de regels omtrent hulp in het stemhokje.
- Het inventariseren hoeveel van de stemlokalen bij afgelopen verkiezingen niet aan de toegankelijkheidvereisten voldeden voor mensen met een lichamelijke beperking en nagaan of hiervoor alternatieve, toegankelijke stemlocaties aan te wijzen zijn.

Verder ziet het College uit naar het vervolg van de stakeholdergesprekken over de mogelijkheden om hulp naar eigen keuze in het stemhokje toe te staan voor *iedere* stemgerechtigde met een beperking die hier behoeft aan heeft, zoals het VN-verdrag handicap voorschrijft. Ook de ontwikkeling van een nieuw stembiljet volgt het College met belangstelling. Het adviseert daarbij om de uitkomsten van de pilots met de stem-mal van de Oogvereniging hierin mee te nemen, om te bezien of een duurzame uitvoering waarmee blinden en slechtzienden zelfstandig kunnen stemmen mogelijk is.

Het College deelt de bevindingen uit het meldpunt met gemeenten, de Kiesraad en uw ministerie. Wij blijven graag met u in gesprek over de verbetering van de toegankelijkheid van verkiezingen in de toekomst en zullen onze bevindingen na de Europese verkiezingen op 23 mei 2019 ook met u delen.

Mocht u nog vragen hebben, dan kunt u contact (laten) opnemen met Justin Hoegen Dijkhof, beleidsadviseur en onderzoeker via j.hoegendijkhof@mensenrechten.nl of telefoonnummer 030 - 888 38 61.

Hoogachtend,

mr. Adriana C.J. van Dooijeweert
voorzitter

Bijlage 12.

**Rapport 'Iedereen mag stemmen!' van ACVZ, Philadelphia, Reinaerde
en Syndion**

Iedereen mag stemmen!

Een kwalitatief onderzoek naar de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking

Samenvatting

Sinds de wetswijziging van 2008 hebben mensen met een verstandelijke beperking recht om deel te nemen aan de verkiezingen. Uit een onderzoek van Putter et al. (2017) is gebleken dat nog niet iedereen op de hoogte is van deze wetswijziging. Hierdoor gaan er kostbare stemmen verloren.

Wat is er nodig om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking in Nederland te vergroten?

Dat is de vraag waar het onderzoek op gericht is. Allereerst is met behulp van een enquête en interviews een nulmeting gemaakt van wat men nu weet van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Uit het onderzoek bleek dat de meeste respondenten wel op de hoogte zijn van het recht. Toch blijkt er nog een deel niet op de hoogte te zijn, waaronder politici.

Er is op micro-, meso- en macroniveau onderzocht wat er gedaan kan worden om de bekendheid te vergroten. Uit het onderzoek kwam naar voren dat elke betrokkenen een bijdrage kan leveren. Dit gaat verder dan alleen vertellen en inlichten. Het gaat ook om het verdiepen in mensen met een verstandelijke beperking en het aanpassen van materialen.

Zo kunnen bijvoorbeeld politieke partijen hun verkiezingsprogramma in begrijpelijke taal aanbieden. Zorgorganisaties kunnen het stemrecht onder de aandacht brengen in het ondersteuningsplan en begeleiding bieden bij het stemp proces. Mensen met een verstandelijke beperking kunnen op internet op zoek gaan naar begrijpelijke informatie en in gesprek gaan met mensen in hun omgeving. Het belangrijkste is, dat men in contact komt met mensen met een verstandelijke beperking en samen met hen op zoek gaat naar oplossingen.

Inhoudsopgave

Samenvatting	2
Inhoudsopgave	3
1. Onderzoeksrapport	4
1.1 Inleiding	4
1.2 Inhoudelijke oriëntatie	4
1.3 Probleemstelling, onderzoeksvraag en definiëring begrippen	4
Hoofdvraag	5
Deelvragen	5
Definiëring begrippen	5
1.4 Hypothesen	5
2. Resultaten	6
2.1 Wat weet men nu van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?	6
2.2 Wie kan een bijdrage leveren aan het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?	7
2.3 Wat kunnen de partijen, voortgekomen uit deelvraag 2, doen om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten?	8
2.4 Wanneer kan de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking vergroot worden?	11
3. Conclusie	13
3.1 Maatschappelijke betekenis	13
4. Aanbevelingen en suggesties	14
De overheid: pas het stembiljet aan	14
De gemeente: benader zorgorganisaties	14
Politieke partijen: bezoek cliënten	14
Politieke partijen: pas de informatie aan	14
Zorgorganisaties: breng het stemrecht onder de aandacht	14
Mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten en begeleiders: laat die stem tellen	15
Literatuurlijst	16
Bijlage 1: Onderzoeksopzet	18
Keuze van de onderzoekseenheden	18
Beschrijving van de gegevensverzameling	18
Beschrijving van de registratie en verwerking van de gegevens	19
Beschrijving van de analyse	20
Betrouwbaarheid en geldigheid	20

1. Onderzoeksrapport

Dit onderzoek gaat over het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Het onderzoek is gericht op iedereen die daar een verband mee heeft. Omdat de grootste doelgroep waar het onderzoek op gericht is geen wetenschappers, maar praktijkmensen betreft, ligt de focus in het onderzoeksrapport op de resultaten en de conclusie van het onderzoek. Hierom zal de onderzoeksopzet als bijlage worden toegevoegd (Baarda et al., 2018, p. 316). Zie hiervoor bijlage 1.

1.1 Inleiding

Op een woongroep voor mensen met een ernstig verstandelijke beperking in Lelystad komt er voor elke bewoner een stempas binnen. De begeleiders van deze woongroep zijn in de veronderstelling dat de bewoners niet mogen stemmen vanwege hun verstandelijke beperking. Door het gebrek aan kennis, worden de stempassen na de verkiezingen ongebruikt weggegooid. Hoewel de bewoners niet zelf kunnen stemmen, is het zonde dat hun stem verloren gaat.

Als gevolg van de invoering van het VN-verdrag inzake de rechten van personen met een handicap (Overheid, 2007) is artikel 54 2^e lid “Van het kiesrecht is uitgesloten hij die krachtens onherroepelijke rechtelijke uitspraak wegens een geestelijke stoornis onbekwaam is rechtshandelingen te verrichten” uit de grondwet verwijderd (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties & Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving, 2008, p. 31). Dit betekent dat sinds 2008 iedereen, ook hen die onder curatele staan, mag stemmen. Nederland is nog druk bezig het VN-verdrag in de Nederlandse wetten te verwerken.

Het doel van dit onderzoek is te ontdekken wat er nodig is om mensen met een verstandelijke beperking en eenieder die met hen te maken heeft, op de hoogte te brengen van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Gezien de actualiteit, zal het onderzoek plaatsvinden in de gemeente Molenlanden en de gemeente Vijfheerenlanden, waar gedurende het onderzoek de gemeenteraadsverkiezingen plaatsvinden. Om het onderzoek te doen slagen, is er een samenwerking aangegaan met vier grote zorgorganisaties binnen deze gemeenten: ASVZ, Philadelphia, Reinaerde en Syndion.

1.2 Inhoudelijke oriëntatie

In 2017 onderzochten De Putter et al. de toegankelijkheid van de Tweede Kamerverkiezing van 2017. Er blijken meerdere oorzaken voor de lage opkomst bij de verkiezingen. Bij dit onderzoek is 60 keer de open vraag ingevuld waarom er niet gestemd is. 33 Personen hebben ingevuld dat het niveau van de desbetreffende persoon te laag is om te kunnen stemmen, 5 keer is ingevuld dat de desbetreffende persoon niet kan lezen of schrijven en 3 keer is ingevuld dat de leiding van de woongroep geen initiatief toont of niet meldt dat de stempas binnen is. Hieruit blijkt dat nog niet iedereen op de hoogte is van de Kieswet.

De Fundamental Rights Agency (FRA) heeft in 2014 onderzocht hoe het VN-verdrag in de EU wordt toegepast wat betreft de participatie in de politiek van mensen met een handicap. Het onderzoek wijst onder andere op tekortkomingen in instructie en bewustmaking van bijvoorbeeld overheidsinstellingen en andere factoren die betrokken zijn bij verkiezingen wat betreft het recht van mensen met een handicap op politieke participatie. De FRA constateert ook dat het voor personen met een handicap essentieel is zich bewust te zijn van het recht om te stemmen en te participeren in het politieke leven. Organisaties voor mensen met een beperking spelen een belangrijke rol in de bewustmaking (European Union Agency For Fundamental Rights, 2014).

1.3 Probleemstelling, onderzoeksraag en definiëring begrippen

Er gaan stemmen verloren omdat een deel van de mensen met een verstandelijke beperking en hun betrokkenen niet op de hoogte is van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking.

Hoofdvraag

Wat is er nodig om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking in Nederland te vergroten?

Deelvragen

1. Wat weet men nu van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?
2. Wie kan een bijdrage leveren aan het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?
3. Wat kunnen de partijen, voortgekomen uit deelvraag 2, doen om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten?
4. Wanneer kan de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking vergroot worden?

Definiëring begrippen

- Mensen met een verstandelijke beperking: alle mensen met een IQ van 70 of lager (Bassant et al., 2010, pp. 229–230).
- Stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking: Artikel 29 uit het VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap: personen met een handicap dienen volledig in het politieke leven te kunnen participeren, hetzij rechtstreeks of via een in vrijheid verkozen vertegenwoordiger (Overheid, 2007).
- Cliënt: persoon met verstandelijke beperking die gebruik maakt van de diensten van een zorgorganisatie (Van Dale, 2010, p. 173).
- Verwanten: familie en/of wettelijk vertegenwoordiger van de cliënt. Tot elkaar in nauwe betrekking staand (Van Dale, 2010, p. 920).
- Gemeente: gemeentebestuur dat bestaat uit raad, burgemeester en wethouders (Van Dale, 2010, p. 304).
- Microniveau: de cliënt en diens verwanten en begeleiders.
- Mesoniveau: de zorgorganisaties.
- Macroniveau: gemeente, politieke partijen en de overheid.
- Inclusieve samenleving: iedereen heeft het recht en de mogelijkheid om volwaardig deel te nemen aan de maatschappij (Van Andel, Ansen, Verkooijen, & Weber, 2018, p. 182).

1.4 Hypothesen

Op het vragenformulier van het onderzoek van De Putter et al. (2017) geven mensen aan dat ze ondersteuning en begeleiding missen vanuit de instelling. Volgens sommigen is er geen aandacht voor de verkiezingen op instellingsniveau, waardoor naasten ook weinig mogelijkheden hebben om op de hoogte te zijn van de mogelijkheden. Ook geven naasten aan dat de persoon met de verstandelijke beperking nooit in staat zal zijn om te stemmen vanwege zijn beperking. Zij stellen voor deze mensen geen stempas meer te sturen (De Putter et al., 2017).

In 2013 mochten in Kroatië voor het eerst mensen stemmen die onbekwaam waren rechtshandelingen te verrichten. Om de opkomst voor deze groep te vergroten, heeft het Ministerie van Sociaal Beleid en Jeugd geschreven instructies verzonden naar zorginstellingen. De organisaties werden gevraagd om hun cliënten te informeren over de verkiezingen en de procedures en families te vragen te assisteren bij het proces (FRA - European Union Agency for Fundamental Rights, 2014, p. 40).

De hypothese is dat nog niet iedereen op de hoogte is van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. De verwachting is dat cliënten, verwanten, begeleiders, zorgorganisaties en de gemeente een bijdrage kunnen leveren aan het verwerven en/of verspreiden van deze kennis.

2. Resultaten

2.1 Wat weet men nu van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?

In de enquête werd gevraagd of de respondent weet dat iedereen mag stemmen. Ook tijdens interviews werd de kennis getoetst. In dit hoofdstuk zijn de uitslagen hiervan beschreven.

2.1.1 Wel bekend

Van de 20 respondenten die de enquête hebben ingevuld, wisten er 19 dat alle mensen met een verstandelijke beperking mogen stemmen. De mensen met een verstandelijke beperking weten dit veelal door het krijgen van een brief. Bij ASVZ hebben twee van de twee respondenten dit ook vernomen van hun begeleiders. Enkele van de respondenten weet dit ook van ouders. Twee van de drie medewerkers, één van ASVZ en één van Syndion, weten dat iedereen mag stemmen. Zij hebben dit vernomen van hun collega's.

Ook uit de bijgewoonde cliëntenraden blijkt dat de cliënten op de hoogte zijn van het stemrecht. Daarbij lopen velen echter wel aan tegen het feit dat het niet voor iedereen mogelijk is om het stemrecht naar wens uit te voeren. De geïnterviewde van gemeente Vijfheerenlanden stelt dat begeleiders en instellingen zouden kunnen weten dat hun cliënten mogen stemmen omdat er een stempas bij hen bezorgd wordt. In Nederland krijgt iedereen die mag stemmen een stempas thuisgestuurd. Elke ontvanger heeft dus het recht om de stempas te gebruiken en een stem uit te brengen. Weten dat er gestemd mag worden, betekent niet per definitie dat er ook gestemd wordt. Dit hangt, zoals bij elke Nederlander, af van de mate van interesse, het begrip voor de politiek, of de verkregen informatie interessant en begrijpelijk is, enz. Sommigen hebben er ook 'gewoon geen zin in'.

2.1.2 Niet bekend

Uit de interviews en de enquêtes blijkt dat er maar een klein aantal mensen is dat niet op de hoogte is van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Er is één respondent, die de enquête heeft ingevuld, die niet weet dat iedereen mag stemmen. Bij de politieke avond, die in de Vijfheerenlanden georganiseerd werd, was een deelnemer van één van de politieke partijen die aangaf dat zijn nicht met een verstandelijke beperking niet kon stemmen. Toen hem verteld werd dat er voor iedereen een mogelijkheid is om te stemmen, bijvoorbeeld stemmen bij volmacht, gaf hij aan dat zij niet mag stemmen, omdat zij onder curatele staat. Hieruit blijkt dat de wetswijziging van 2008 (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2016) nog niet bij iedereen bekend is.

De geïnterviewde van gemeente Vijfheerenlanden geeft aan dat het stemmen voor mensen met een verstandelijke beperking in de gemeente Vijfheerenlanden eigenlijk nooit voor problemen heeft gezorgd. Dit kan te maken hebben met dat mensen die het te moeilijk vinden niet gaan stemmen, dat problemen niet bij de gemeente gemeld worden of bijvoorbeeld dat de voorzitter mogelijk eens een uitzondering door de vingers ziet. Zoals hij het noemt: "Die zitten er ook niet om mensen weg te sturen".

2.1.3 Beïnvloeding

Er zijn mensen die zich afvragen of het wel verantwoord is om mensen met een verstandelijke beperking een stemrecht te geven. Zij zijn bang dat ze geen goede keuze kunnen maken of dat ze mogelijk beïnvloed zullen worden. Om deze laatste reden is het voor hen nog niet toegestaan om hulp in het stemhokje te krijgen. De geïnterviewde van gemeente Vijfheerenlanden geeft hierop als verweer dat dit voor iedereen geldt. Niet iedereen stemt op de inhoudelijke punten. Sommigen zullen voor een persoon stemmen die vaak op de televisie komt of op de partij waar ze het beste

gevoel bij hebben. Ook zullen er mensen zijn die bijvoorbeeld hetzelfde zullen stemmen als hun ouders. Dit is voor mensen met een verstandelijke beperking niet anders.

2.2 Wie kan een bijdrage leveren aan het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking?

Voor het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking is niet één verantwoordelijke aan te wijzen. Iedereen die direct of indirect te maken heeft met een persoon met een verstandelijke beperking, kan hier een bijdrage aan leveren. Uit de enquête kwam naar voren dat cliënten graag van verwanten, begeleiders en politieke partijen informatie willen ontvangen. De cliënten hebben dit ook van deze partijen ontvangen en drie hebben zelf naar informatie gezocht. De verwant vindt dat de wettelijk vertegenwoordiger en de begeleiders de verantwoordelijkheid hebben om de cliënten informatie te verschaffen. Een groepswerker van ASVZ vindt dat medewerkers en de organisatie de verantwoordelijkheid hebben om cliënten te informeren. Een ambulant werker van Reinaerde vindt dat de politieke partijen en de gemeente deze verantwoordelijkheid hebben. Een coach cliëntenraad van Syndion vindt dat alle hierna genoemden een verantwoordelijkheid hebben.

2.2.1 Microniveau

Het microniveau gaat om de persoon met een verstandelijke beperking en de mensen die daar dichtbij staan. Uit alle gesprekken en de uitslag van de enquêtes blijkt dat de cliënten zelf verschillende dingen kunnen doen om zich voor te bereiden op de verkiezingen. Het blijkt dat hierbij in de meeste gevallen ondersteuning nodig is van verwanten of begeleiders. Over het algemeen wordt deze ondersteuning ook geboden. Uit de gesprekken met cliënten blijkt dat het erg afhangt van de woonplek van de cliënten of en wie hen begeleidt bij het proces. De genen die nog thuis wonen worden vanzelfsprekend door hun ouders begeleid. Degenen die in de instelling wonen worden in sommige gevallen begeleid door hun ouders en in sommige gevallen door begeleiders. Dit is echter niet voor iedereen het geval.

2.2.2 Mesoniveau

De zorgorganisaties kunnen de begeleiders en de cliënten ondersteunen en begeleiden bij het verkiezingsproces. ASVZ heeft bijvoorbeeld een training voor cliënten en een nieuwsbrief met informatie over de verkiezingen. Reinaerde heeft in haar tijdschrift een artikel geschreven over de verkiezingen (Reinaerde, 2018). Syndion heeft op Intranet een document voor begeleiders, waarin staat hoe ze cliënten kunnen begeleiden bij het verkiezingsproces. Syndion heeft bij de gemeenteraadsverkiezingen die in het voorjaar waren, een avond georganiseerd waar de cliënten een stem kregen naar de politieke partijen. Meer hierover volgt in hoofdstuk 2.3.

Bij de cliëntenraad van de Bombardon te Veenendaal kwam de wens naar voren voor een overkoepelende organisatie die van alles regelt rondom de verkiezingen. Een organisatie die de verkiezingen begrijpelijker maakt. Prodemos is een dergelijke organisatie (www.Prodemos.nl). Deze organisatie kan door verschillende partijen worden ingeschakeld en kan op verzoek zorgen voor programma's en materialen in begrijpelijke versies.

2.2.3 Macroniveau

De gemeente kan ervoor zorgen dat mensen met een verstandelijke beperking zich meer betrokken voelen bij het verkiezingsproces. De griffie zet zich bijvoorbeeld in voor opkomst bevordering. De ervaringen en inzichten van mensen met een verstandelijke beperking kunnen hier mogelijk bij helpen. Ook politieke partijen hebben een aandeel om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten. Uit de enquête kwam naar voren dat cliënten voornamelijk informatie en uitleg willen van de politieke partijen. De medewerker van Reinaerde vindt het informeren van cliënten ook de verantwoordelijkheid van de gemeente.

2.3 Wat kunnen de partijen, voortgekomen uit deelvraag 2, doen om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten?

Tijdens de interviews met de cliëntenraden kwamen er veel punten naar voren die verbeterd kunnen worden. Hierbij bleek dat bekendheid niet alleen gaat om het vertellen dat ze mogen stemmen, het gaat nog veel verder dan dat. Bekendheid gaat ook om het zien van de mensen en ervoor zorgen dat zij zich gezien en gehoord voelen. Naar de buitenwereld kan de bekendheid vergroot worden door aanpassingen te maken om de verkiezingsperiode voor mensen met een verstandelijke beperking bereikbaar te maken. Hierdoor worden zij zichtbaar. Hieronder volgen de acties waar de verschillende betrokkenen mee aan de slag kunnen om de bekendheid te vergroten.

2.3.1 Verkiezingsprogramma

De verkiezingsprogramma's van politieke partijen worden door veel mensen moeilijk begrepen. Ze zijn groot en uitgebreid en op papier lijken alle partijen op elkaar. Een verkiezingsprogramma waarin de standpunten in enkele zinnen worden uitgelegd en eventueel met plaatjes worden ondersteund, zijn overzichtelijk en daardoor beter te begrijpen. Cliënten van de cliëntenraad van de Bombardon geven aan een voorleesknop prettig te vinden. Dit kan hen bij het lezen ondersteunen en kan mensen die niet kunnen lezen toch dezelfde informatie geven. Een kort, duidelijk filmpje is een goed alternatief voor het bekend maken van de standpunten. Het is belangrijk dat politieke partijen op de hoogte zijn van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking, zodat zij bij hen kunnen aansluiten. Zoals cliënt 7 van de Bombardon zegt: Er is meestal wel een uitschieter die daar echt goed voor is en daar stem ik dan op. Het is goed om bij het maken van een aangepast programma de mensen te betrekken om wie het gaat. Zij weten het beste wat zij prettig vinden en kunnen het dan direct toetsen.

2.3.2 Stemwijzer

Voor het maken van een keuze maken veel mensen een stemwijzer. Een reguliere stemwijzer is echter niet altijd goed te begrijpen. Prodemos maakt op verzoek van gemeentes een eenvoudige stemwijzer, zodat het voor iedereen mogelijk is om een stemwijzer te maken. Niet elke gemeente laat een dergelijke stemwijzer maken. In die gevallen is het niet voor iedereen mogelijk om zelfstandig de stemwijzer te maken. Sommigen ontvangen hulp van ouders of begeleiders bij het maken van een stemwijzer. De ouders of begeleiders leggen dan uit wat de stellingen betekenen waarna, dan door de persoon zelf een keuze gemaakt kan worden. Hierbij bestaat echter de kans dat keuzes beïnvloed worden. Bij cliënt 2 van de Bombardon zeggen zijn ouders bijvoorbeeld wat hij het beste zou kunnen kiezen. Hij beoordeelt dan of hij het daarmee eens is. Het is daarom voor gemeentes belangrijk om goed op de hoogte te zijn van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking, zodat er een aangepaste stemwijzer gemaakt kan worden. Zorgorganisaties kunnen gemeentes een handje helpen door ze te benaderen en ze hierop te attenderen.

2.3.3 Politieke avond

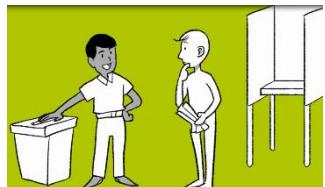
Door de werkgroep, die is opgericht naar aanleiding van dit onderzoek, is in de gemeente Vijfheerenlanden en in de gemeente Molenlanden een week voor de gemeenteraadsverkiezingen een laagdrempelige politieke avond georganiseerd. Hier kregen de politieke partijen de kans om kort hun belangrijkste standpunten te vertellen en met cliënten in gesprek te gaan. Het doel van deze avond was om mensen met een verstandelijke beperking een stem te geven en het maken van een keuze makkelijker te maken.

Bij de avond in de gemeente Vijfheerenlanden waren ongeveer 10 cliënten. Deze avond was georganiseerd op een terrein van ASVZ. Alle cliënten die hier aanwezig waren wonen op of vlakbij deze locatie. In de gemeente Molenlanden waren geen cliënten bij de laagdrempelige politieke avond gekomen. De locatie lag niet in de buurt van een woonlocatie en daarom voor de cliënten moeilijk bereikbaar. Een cliënt uit de cliëntenraad van het arbeidscentrum gaf aan dat als er een dergelijke avond georganiseerd zou zijn, zij hier alleen heen zou gaan als het in haar eigen woonplaats is. Ook als er vervoer geregeld is, blijft het een grote stap om ver van huis te gaan. Hier kan bij het organiseren bijeenkomsten rekening mee gehouden worden.

Syndion heeft tijdens de gemeenteraadverkiezingen in Gorinchem een avond georganiseerd die plaatsvond voor de kandidaatstelling. Tijdens deze bijeenkomst kregen enkele cliënten het podium om hun wensen en behoeftes kenbaar te maken. Hierna konden ze met de politieke partijen in gesprek. Dit gaf de politieke partijen een inzicht in wat er speelt in de gemeente. Op deze manier kreeg het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking meer bekendheid binnen de gemeente.

2.3.4 Trainingen en uitleg

Trainingen voor cliënten en begeleiders kunnen bijdragen aan het vergroten van de kennis rondom het stemrecht. ASVZ heeft bijvoorbeeld een training "Stoere stemmer". Deze training leert de cliënt

wat stemmen is, waarvoor en hoe er gestemd kan worden. Deze training kan de cliënten helpen zelfstandig een stem uit te brengen.

In Veenendaal is, op initiatief van een oud-burgemeester, door een vrijwilligersorganisatie een training opgezet om mensen met een verstandelijke beperking te helpen om de democratie te begrijpen. Bij deze training doorlopen de deelnemers het verkiezingsproces. Ze maken samen een politieke partij, maken een verkiezingsprogramma en mogen debatteren in de raadszaal. Deze training geeft ze een inzicht in de politiek en helpt ze te begrijpen waarom het belangrijk het uitbrengen van een stem is. Met behulp van deze training worden steeds meer mensen op de hoogte gebracht van het stemrecht. Hiermee worden niet alleen mensen met een verstandelijke beperking bereikt, maar ook alle vrijwilligers die eraan meewerken. En wie weet reikt het nog veel verder.

ASVZ wijdt de nieuwsbrief vlak voor de verkiezingen geheel aan de verkiezingen. Hierin wordt uitgelegd wat stemmen inhoudt en worden de verschillende partijen uitgelegd. Deze nieuwsbrief is voor zowel cliënten als begeleiders. Op het intranet van Syndion staat voor de begeleiders een instructie over de verkiezingen. Hierin staat beschreven hoe begeleiders de cliënt kunnen ondersteunen bij het verkiezingsproces en wat de wetgeving is. In de instructie staat dat de afspraken over het gebruik van het stemrecht in het ondersteuningsplan worden vastgelegd. Door het te vermelden in het ondersteuningsplan, zal van elke cliënt bekend zijn dat er gestemd mag worden en, wanneer wenselijk, hoe dit gedaan kan worden.

2.3.5 Kiezen in het stemlokaal

Zelf een stem uitbrengen. Dat is een grote wens van veel mensen met een verstandelijke beperking. Dit is alleen niet voor iedereen mogelijk. Ze kunnen niet allemaal de begeleiding krijgen die ze nodig hebben. Volgens de wet is bijvoorbeeld hulp in het stemhokje nog niet toegestaan voor mensen met een verstandelijke beperking, wegens de kans op beïnvloeding. Dit betekent echter voor veel mensen dat zij niet gaan stemmen, omdat ze liever zelf hun stem uit brengen, dan dat ze dit door iemand anders laten doen. "In sommige gevallen is de voorzitter van het stemlokaal bereid om een instructie te geven, al botst dit wel een beetje op de wetgeving. Het is aan de ouders of de begeleider

de taak om in te schatten of de cliënt in staat is zijn stem uit te brengen en schrijnende situaties te voorkomen. En is het enigszins mogelijk, dan denk ik van ja juist! Het geeft toch weer een beleving en een boost in de bewustwording in ontwikkeling." Aldus de medewerker van gemeente Vijfheerenlanden.

Ook de cliënten van de cliëntenraad de Bombardon willen graag zelf hun stem uitbrengen. Waar nodig willen ze dit graag met hulp van ouders of begeleiders. Er werd hier zelfs gesproken over een handtekeningenactie om hulp in het stemhokje goed te keuren. Minister Ollongren heeft 15 juni een experimentenwet aangekondigd om experimenteren te kunnen houden met early voting. Hierbij kunnen mensen voorafgaand aan de verkiezingen in een rustige omgeving stemmen. Ook is er dan meer ruimte voor hulp en uitleg waar nodig. Dit zal bij de verkiezingen van 2021 gerealiseerd worden (Ollongren, 2018). De kamerbrief en de wetswijziging van minister Ollongren draagt bij aan het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een beperking.

2.3.6 Makkelijker stembiljet

"Stemmen is grote privé." Aldus cliënt 2 uit de cliëntenraad van de Bombardon. Het liefst wil hij alleen in een hokje zonder hulp. Dit is voor hem echter heel erg moeilijk. Hierom stemmen zijn ouders soms nog voor hem. Dit geldt voor meer mensen met een verstandelijke beperking. Het stembiljet is moeilijk te begrijpen met de vele namen die erop staan. Plaatjes van de partijen of foto's van de mensen kunnen helpen om zelf een stem uit te brengen. Ook is er bij sommigen de behoefte om op een computer een stem uit te brengen. Hierdoor hoeven ze niet te kleuren, maar kunnen ze stemmen door aan te tikken. Er zijn genoeg ideeën om mee te experimenteren. Wanneer het zo ver is, zullen er weer meer mensen op de hoogte zijn van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Nog niet iedereen staat er bij stil dat niet iedereen die mag stemmen, dit ook kan. Elke verandering doet weer meer mensen beseffen dat ook mensen met een verstandelijke beperking recht hebben om te stemmen.

- Cliënt bij Reinaerde, 2018

2.3.7 Stemmen bij volmacht

Hoewel het achterop de stempas staat, weet nog niet iedereen dat er bij volmacht gestemd kan worden. Volgens de medewerker van de Vijfheerenlanden is het aan de begeleider om de achterkant van de stempas voor te lezen en uit te leggen. Er zijn mensen die, zoals cliënt 1 van de Bombardon verteld, niet gaan stemmen omdat ze niet zonder hulp in het stemhokje kunnen stemmen. Stemmen bij volmacht lijkt daarvoor een goede uitkomst. Toch willen de mensen liever zelf stemmen en gaan ze dan eerder niet, dan bij volmacht stemmen. Uitleg over het verlenen van een volmacht is te vinden op elkestemtelt.nl (interview senior-beleidsmedewerker van democratie en burgerschap).

2.3.8 Betrokkenheid

Hetgeen wat de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking het meest kan vergroten, is betrokkenheid. Laat zien dat je er bent en je interesseert in de ander. Nodig elkaar uit om een kijkje te nemen of om vragen te stellen. Cliëntenraden kunnen bijvoorbeeld mensen uit de gemeente of de politiek uitnodigen om samen in gesprek te gaan. Dit geeft hen de mogelijkheid kritische vragen te stellen en zorgt voor begrip vanuit de bezoeker. Ditzelfde geldt voor de gemeente en politieke partijen. Nodig mensen met een verstandelijke beperking uit om samen in gesprek te gaan of om uit te leggen waar je voor gaat. Persoonlijk contact en oprechte interesse geldt ook voor het maken van plannen en ontwerpen van middelen en producten. Wie kan er beter weten wat werkt, dan de mensen om wie het gaat? Betrek ze bij het proces!

Ook de gehandicaptenorganisaties en organisaties die de belangen van mensen met een verstandelijke beperking behartigen hebben een grote bijdrage in het vergroten van de bekendheid. Sommigen zetten zich al hard in om het stemrecht op de kaart te zetten. Zo heeft Prodemos de

website stemjijook.nu ontwikkeld om mensen met een licht verstandelijke beperking wegwijs te maken bij het stemmen en een aangepaste verkiezingskrant om in 'gewone' taal uit te leggen wat de verkiezingen inhouden (www.prodemos.nl). Ook het initiatief van de organisaties ASVZ, Philadelphia, Reinaerde, Syndion en Zorgbelang-Zuidholland om avonden te organiseren voor politieke partijen en cliënten, is een goed voorbeeld van het vergroten van de

bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Hoewel de opkomst klein was, werd het zeer gewaardeerd. Voor de politieke partijen was dit een goede gelegenheid om op de hoogte gebracht te worden van de wetgeving en een inzicht te krijgen in de inwoners van de gemeente.

2.4 Wanneer kan de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking vergroot worden?

Wanneer de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking vergroot kan worden, verschilt erg van de doelgroep die het betreft. De gemeente en politieke partijen zijn al ver voor de verkiezingen bezig met de voorbereidingen. Bij de stellers daarentegen, gaan de verkiezingen pas leven wanneer de verkiezingsdatum nadert.

2.4.1 Voor de kandidaatstelling

Voor de gemeenteraadsverkiezingen is de gemeente circa vijf maanden bezig met de voorbereidingen. Denk hierbij aan stembureaus boeken, bestellingen, informatie naar politieke partijen, enz. Dit gebeurt buiten het zicht van de bewoners. Toch is dit een moment waar goed gebruik van gemaakt kan worden bij het vergroten van de bekendheid. Zorgorganisaties en organisaties die belangen behartigen van stellers met een verstandelijke beperking kunnen dit moment gebruiken om de gemeente erop te attenderen dat mensen met een verstandelijke beperking stemrecht hebben en kunnen de deuren opengooien voor een samenwerking. Dit is ook een mooi moment om de griffie te benaderen om na te denken over de opkomst bevordering onder de mensen met een verstandelijke beperking.

Een avond zoals Syndion georganiseerd heeft in Gorinchem, kan voor de kandidaatstelling georganiseerd worden, zodat mensen met een verstandelijke beperking zichzelf zichtbaar kunnen maken naar politieke partijen. Omdat de politieke partijen de inwoners vertegenwoordigen, is het belangrijk dat zij op de hoogte zijn van het stemrecht en de behoeften van mensen met een verstandelijke beperking.

2.4.2 Een maand voor de verkiezingen

Uit de enquête kwam naar voren dat vier van de zestien cliënten graag een maand voor de verkiezingen geïnformeerd willen worden over de verkiezingen en hun stemrecht. Ook de verwant die de enquête heeft ingevuld, wil de informatie een maand voor de verkiezingen ontvangen. Onder de drie medewerkers is er één die de informatie een maand voor de verkiezingen wil ontvangen.

In verhouding is er een groot aantal wat een maand voor de verkiezingen geïnformeerd wil worden. Hierom lijkt het wenselijk om informatie een maand voor de verkiezingen in begrijpelijke taal beschikbaar te hebben. Dit betekent dat al eerder betrokkenen op de hoogte gebracht dienen te worden.

2.4.3 Twee weken voor de verkiezingen

Een aantal weken voor de verkiezingen komt bij Syndion een berichtje op intranet te staan dat iedereen kan gaan stemmen. Dit blijkt uit de verschillende gesprekken ook de tijd dat de verkiezingen het meest beginnen te leven. Iedereen ontvangt de flyers van politieke partijen en er komt dan steeds meer over de verkiezingen op de televisie. Drie van de zestiencliënten en één van de drie medewerkers heeft de informatie graag twee weken voor de verkiezingen.

Aangezien veel mensen zich ongeveer twee weken voor de verkiezingen gaan verdiepen in de programma's, is het belangrijk dat er dan stemwijzers beschikbaar zijn. Prodemos kan deze in opdracht van de gemeente/provincie maken.

2.4.4 Een week voor de verkiezingen

Uit de enquête is gebleken dat het grootste deel van de cliënten de informatie een week voor de verkiezingen wil ontvangen. Op het korte termijn leven de verkiezingen waarschijnlijk het meest. Van de drie medewerkers wil één de informatie een week voor de verkiezingen.

3. Conclusie

Het doel van dit onderzoek was om het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking bij zo veel mogelijk mensen onder de aandacht te brengen. Hiervoor is eerst een nulmeting gedaan. Hieruit bleek dat al een groot aantal mensen op de hoogte was van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Tijdens het onderzoek kwam naar voren dat het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking niet alleen te maken heeft met informeren. Het vergroten van de bekendheid zit hem ook in het verdiepen in de belangen en beleving van de ander. Met dit onderzoek is aangetoond dat deze taak niet aan één persoon toe gewezen kan worden. Iedereen die nauw betrokken is bij de politiek en/of iemand met een verstandelijke beperking, kan een bijdrage leveren om de bekendheid te vergroten. Er zijn voor eenieder meerdere manieren om de bekendheid te vergroten. Hetzij voor zichzelf of naar een ander. Zo is er bijvoorbeeld de site stemjijook.nu die mensen met een verstandelijke beperking kunnen helpen bij het begrijpen van het stemrecht en de uitvoering hiervan. Deze zijn voor iedereen toegankelijk. Tijdens het onderzoek kwam naar voren dat persoonlijk contact en betrokkenheid een grote schakel is naar de bewustwording. Er ligt een sterke behoefte aan aangepaste verkiezingsmaterialen in begrijpelijke taal. Gedurende de gehele verkiezingsperiode kan er een bijdrage geleverd worden.

3.1 Maatschappelijke betekenis

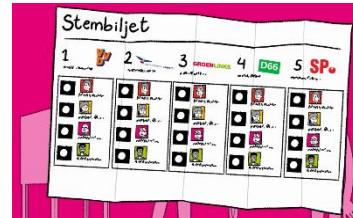
Uit het onderzoek is gebleken dat er nog veel te behalen valt in het vergroten van de bekendheid van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Het gaat hierbij verder dan alleen het informeren over de wet. Het gaat ook om het besef van wat ervoor nodig is om het stemrecht uit te kunnen voeren. Hier is nog niet iedereen zich bewust van. De uitslag van dit onderzoek geeft handvaten om het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking op de kaart te zetten en de uitvoering te realiseren. Dit onderzoek draagt bij aan een inclusieve samenleving.

4. Aanbevelingen en suggesties

Gedurende het onderzoek zijn een aantal aandachtspunten en verbeterpunten naar voren gekomen. Bij het vergroten van de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking kan elke betrokkenen een bijdrage leveren. Hieronder zijn de belangrijkste punten per doelgroep gerangschikt.

De overheid: pas het stembiljet aan

Voor veel mensen met een beperking is het stembiljet moeilijk om in te vullen. Dit maakt dat ze niet altijd zelf kunnen stemmen. Voeg logo's van de partijen toe. Zet foto's van de kandidaten bij de namen. Hierdoor wordt het een stuk makkelijker om het stembiljet zelfstandig in te vullen.

De gemeente: benader zorgorganisaties

De griffie is verantwoordelijk voor de opkomstbevordering bij de verkiezingen. Wat hierin een grote bijdrage kan leveren is het inlichten van zorgorganisaties over het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. De griffie kan zorgorganisaties aansturen om alle cliënten en hun betrokkenen te informeren over het stemrecht en de procedures. Om het meeste resultaat te boeken en ruimte te bieden voor nieuwe initiatieven, is het gunstig om dit aan het begin van het verkiezingsproces mee te starten.

Politieke partijen: bezoek cliënten

Uit het onderzoek is gebleken dat de betrokkenheid en zichtbaarheid van politieke partijen erg gewaardeerd wordt. Het advies is daarom aan politieke partijen om de dialoog aan te gaan met mensen met een verstandelijke beperking. Ga langs mij werk- en dagbestedingslocaties om een beeld te krijgen van de wensen en belevingswereld van mensen met een verstandelijke beperking. Door in gesprek te gaan kunnen ze elkaar betrekken bij het verkiezingsproces. Dit kan voordat het verkiezingsprogramma gemaakt wordt of vlak voor de verkiezingen.

Politieke partijen: pas de informatie aan

Het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking betekent dat mensen met een verstandelijke beperking recht hebben om volledig deel te nemen aan het verkiezingsproces. Dit is echter niet voor iedereen mogelijk. Zoals uit het onderzoek is gebleken, zijn de verkiezingsprogramma's van politieke partijen erg moeilijk te begrijpen. Het advies is daarom om een programma aan te passen naar begrijpelijke taal. Het is verstandig om bij het maken hiervan mensen te betrekken voor wie de aangepaste versie bedoeld is, zodat zij kunnen meedenken, adviseren en controleren.

Zorgorganisaties: breng het stemrecht onder de aandacht

Enkele zorgorganisaties hebben al het een en ander georganiseerd om de bekendheid rondom het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten. Het advies is aan alle zorgorganisaties om zich intensief in te zetten voor het vergroten van de bekendheid. Zoals in het onderzoek naar voren kwam, kan dit op veel manieren gerealiseerd worden. Laat standaard in het ondersteuningsplan afspraken over het gebruik van het stemrecht vastleggen of stuur bijvoorbeeld een maand voor de verkiezingen een schriftelijke instructie rond, biedt trainingen aan of nodig politieke partijen uit voor een bezoek.

Mensen met een verstandelijke beperking en hun naasten en begeleiders: laat die stem tellen

Ga samen in gesprek over de verkiezingen en zoek begrijpelijke informatie. Prodemos heeft veel aangepaste materialen die helpen de verkiezingen te begrijpen. Een voorbeeld hiervan is stemjijook.nu waar de verkiezingen eenvoudig worden uitgelegd. Oefen met stemmen en als het echt niet lukt, kan er altijd nog bij volmacht gestemd worden. Laat die stem tellen!

Literatuurlijst

- Baarda, D. B. (2017). *Dit is onderzoek!: handleiding voor kwantitatief en kwalitatief onderzoek* (2e ed.). Groningen/Houten, Nederland: Noordhoff.
- Baarda, D. B., Bakker, E., Boullart, A., Julsing, M., Fischer, T., Peters, V., & Van der Velden, T. (2018). *Basisboek kwalitatief onderzoek: handleiding voor het opzetten en uitvoeren van kwalitatief onderzoek* (2e ed.). Groningen/Houten, Nederland: Noordhoff.
- Bassant, J., Bassant, M., Van Ekhout, W., Endt, M., Heemskerk, I., Herzberg, P., . . . Wolfswinkel, G. (2010). *Mensenwerk: oriëntatie op doelgroepen in sociaal werk*. Bussum, Nederland: Coutinho.
- De Haes, L. (2018, 6 november). Enquête onderzoek verkiezingen. Geraadpleegd op 3 december 2018, van
https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSdyriXqDKfCRHRSYZDdgU6m_GGL1b8CTIQ4Wr-t1kOYcY3K2Q/viewform
- De Putter, I., Boeije, H., Heins, M., Inhulsen, M., Kappen, H., & Trimbos Instituut. (2017). *Toegankelijkheid Tweede Kamerverkiezing 2017 voor mensen met een beperking: hindernissen én oplossingen*. Geraadpleegd van
[https://www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/Rapport_toegankelijkheid_verkiezingen_NIVEL_2017.pdf?](https://www.nivel.nl/sites/default/files/bestanden/Rapport_toegankelijkheid_verkiezingen_NIVEL_2017.pdf)
- FRA - European Union Agency for Fundamental Rights. (2014). *The right to political participation for persons with disabilities: human rights indicators* (ISBN 978-92-9239-463-9). Geraadpleegd van <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/right-political-participation-persons-disabilities-human-rights-indicators>
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, & Directie Constitutionele Zaken en Wetgeving. (2008). *Grondwet voor het koninkrijk der Nederlanden 2008* (Herz. ed.). Geraadpleegd van <https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2007/06/26/de-nederlandse-grondwet-2006>
- Ollongren, K. H. (2018, 15 oktober). Kamerbrief over Kiesrechtzaken. Geraadpleegd op 4 januari 2019, van
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/10/15/kamerbrief-over-kiesrechtzaken>
- Overheid. (1989, 28 augustus). Kieswet. Geraadpleegd op 15 juli 2018, van
http://wetten.overheid.nl/BWBR0004627/2017-12-01#AfdelingII_HoofdstukL_Paragraaf3_ArtikelL14
- Overheid. (2007, september). VN-Verdrag inzake de rechten van personen met een handicap.. Geraadpleegd op 15 juli 2018, van
<http://www.vnverdragwaarmaken.nl/vnverdragwaarmaken/images/vninfo/VN-Verdragtekst.pdf>
- Overheid. (2018, 21 december). wetten.nl - Regeling - Grondwet - BWBR0001840. Geraadpleegd op 31 januari 2019, van <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/2018-12-21>
- Reinaerde. (z.d.). Visie & Missie. Geraadpleegd op 27 augustus 2018, van
<https://www.reinaerde.nl/home/organisatie/visie-missie/>
- Reinaerde. (2018, april). Stemrecht is voor iedereen. *Uiteraerd*, 2018(2), 5–6.

- Van Andel, J., Ansen, Q., Verkooijen, L., & Weber, R. (2018). *Netwerkontwikkeling voor zorg en welzijn* (2e ed.). Groningen/Houten, Nederland: Noordhoff.
- Van Dale. (2010). *Middelgroot woordenboek: Nederlands*. Utrecht/Antwerpen, Nederland/België: Van Dale.
- Verhoeven, N. (2011). *Wat is onderzoek?: Praktijkboek methoden en technieken voor het hoger onderwijs*. (4e ed.). Den Haag, Nederland: Boom Lemma.

Bijlage 1: Onderzoeksopzet

Dit onderzoek betreft een beschrijvend en verkennend onderzoek (Baarda, 2017, p. 58). Het is een kwalitatief onderzoek waarbij deels gebruik gemaakt wordt van kwantitatieve onderzoeks middelen. Er wordt gezocht naar mogelijke oplossingen om kennis over het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking te vergroten en te verspreiden.

Een methode die gedurende het hele onderzoek voor komt, is de design thinking methode (Baarda et al., 2018, p. 85). Er wordt gebruik gemaakt van een divergente denkwijze. Dat wil zeggen dat er naar meer mogelijke oplossingen gekeken zal worden. Voor alle onderzoekseenheden zullen mogelijke oplossingen geboden worden.

Een methode die af en toe wordt toegepast gedurende het onderzoek is focusgroep onderzoek (Baarda et al., 2018, p. 78). Omdat het een grote groep respondenten betreft, zullen er een aantal groepsgesprekken plaats vinden. Bij deze groepsgesprekken kunnen de respondenten elkaar aanvullen en op ideeën brengen.

Keuze van de onderzoekseenheden

De onderzoekseenheden bestaan uit mensen en organisaties. Hieronder staan waarnemingseenheden gesorteerd van microniveau tot en met macroniveau.

- Cliënten: zijn mensen van 18 jaar en ouder met een verstandelijke beperking die binnen de gemeente Molenlanden en de gemeente Vijfheerenlanden wonen en gebruik maken van de diensten van een zorgorganisatie.
- Wettelijk vertegenwoordigers: van de cliënten die niet in staat zijn zelfstandig deel te nemen aan het onderzoek, zal de wettelijk vertegenwoordiger gevraagd worden een bijdrage te leveren.
- Begeleiders: iedereen die binnen ASVZ, Philadelphia, Reinaerde en Syndion direct met cliënten werken die in de gemeente Molenlanden en de gemeente Vijfheerenlanden wonen.
- Zorgorganisaties: het beleid en de beleidsbepalende medewerkers van ASVZ, Philadelphia, Reinaerde en Syndion.
- De gemeente: het beleid en de wethouders van de gemeente Molenlanden en de gemeente Vijfheerenlanden.
- De overheid: het Ministerie van Binnenlandse Zaken.

Beleidsmedewerkers van de zorgorganisaties en de gemeentes zijn sleutelinformaten.

Beschrijving van de gegevensverzameling

Omdat het een grote groep cliënten, wettelijk vertegenwoordigers en begeleiders, betreft is ervoor gekozen om deze groepen te bevragen via een online vragenlijst. Deze vragenlijst is gemaakt via Google forms (De Haes, 2018). Op de eerste pagina van de enquête wordt om toestemming gevraagd voor het gebruik van de anonieme resultaten. Na goedkeuring volgt de keuze voor de cliënt-, vertegenwoordiger- of de begeleiders-enquête. De meerkeuzevragenlijst voor cliënten is in duidelijke begrijpelijke taal geschreven. Hiervoor is het huliformulier 'Eenvoudig & leesbaar' van Reinaerde gebruikt. Er is gelet op korte zinnen en zo min mogelijk keuze mogelijkheden. Een open antwoord is weggelaten, omdat dit te verwarring zou zijn. Door het gebrek aan keuze en vrije invulling is er weinig variatie aan antwoorden. Van de vragenlijst voor de cliënten is ook een PDF-bestand gemaakt die de cliënten de mogelijkheid geeft om het te printen en op papier in te vullen. Voor de wettelijk vertegenwoordigers en begeleiders is gekozen voor een uitgebreidere meerkeuze vragenlijst. Alle vragen hebben een open antwoord die de respondent zelf in kan vullen. Hierdoor is er ruimte voor extra opties en ideeën en sluit het een beetje aan bij een kwalitatief onderzoek. De enquêtes worden anoniem ingevuld. Er is een inleidende brief naar managers gestuurd om hen te vragen de enquête

te verspreiden. Hierbij een uitnodiging voor begeleiders en verwanten gevoegd en een uitnodiging voor cliënten in begrijpelijke taal om deel te nemen aan de enquête.

Voor aanvulling op de vragenlijsten en meer diepgang is er besloten om een aantal cliëntenraden bij te wonen. De cliënten en begeleiders bij de cliëntenraden kunnen een beeld geven van hoe het momenteel is binnen de organisatie en de gemeente. Zij kunnen ervaringen delen die voor hen als positief zijn ervaren. Ook hebben ze hier de ruimte om hun wensen te uitten en ideeën te opperen voor de volgende verkiezingen. Deze focusgroepinterviews lopen halfgestructureerd (Verhoeven, 2011, p. 150). Er zijn van tevoren een aantal vragen genoteerd die antwoord geven op de onderzoeksvragen. Met behulp van deze vragen zal de interviewer het gesprek sturen. Het is mogelijk dat in de gesprekken op meerdere vragen antwoord gegeven wordt, waardoor een deel van de vragen gelaten kunnen worden.

Om een helder inzicht te krijgen in de gang van zaken binnen de organisatie, worden beleids-/kwaliteitsmedewerkers benaderd voor een interview. Deze medewerkers kunnen vertellen wat de organisatie organiseert rondom de verkiezingen. Ook mogelijke beleidsstukken en instructies kunnen via hen naar voren komen. Ook deze interviews verlopen halfgestructureerd. Dit geeft de geïnterviewde de ruimte om te vertellen. Door de vooraf geschreven vragen heeft de interviewer houvast om eventueel het gesprek wat te sturen en zeker te zijn dat alle nodige antwoorden gegeven zijn.

Binnen de gemeente worden wethouders benaderd voor een interview. Ook worden er ministers uitgenodigd voor een interview. Zij kunnen een beeld geven van wat er mogelijk is vanuit de gemeente. Ook kunnen deze interviews eraan bijdragen om mensen met een verstandelijke beperking tijdens de verkiezingen meer onder de aandacht te brengen.

Naar aanleiding van dit onderzoek is een werkgroep opgericht die zich inzet voor begrijpelijke en toegankelijke verkiezingen. In de werkgroep zit van alle organisaties een medewerker die zich wil inzetten voor de uitvoering van het stemrecht van mensen met een verstandelijke beperking. Ook is er een medewerker van Zorgbelang-Zuidholland bij betrokken. Activiteiten die hieruit voortkomen en de ervaringen en bevindingen, vormen een bijdrage aan het onderzoek. De activiteiten die door deze werkgroep zijn georganiseerd, worden meegenomen in het onderzoek. Deze fungeren als voorbeeld of als leerpunten voor de toekomst.

Beschrijving van de registratie en verwerking van de gegevens

Van de enquêtes is online een samenvattend overzicht beschikbaar van de resultaten in percentages weergegeven. Hierin staat het aantal keer dat een antwoord is gegeven. Om te achterhalen welk antwoord voor welke organisatie geldt, wordt gebruik gemaakt van de ingeleverde enquête. Alle antwoorden worden in een tabel verwerkt en per organisatie onder elkaar gezet. Dit geeft een helder overzicht van de antwoorden per organisatie.

Wanneer daar toestemming voor gegeven wordt, worden alle gesprekken opgenomen. Van de opnames wordt een transcript gemaakt. Een transcript voorkomt eigen invulling en verdwijnen van bruikbare informatie. Wanneer er een opname ontbreekt, wordt er een zo uitgebreid mogelijke samenvatting van de gesprekken gemaakt. Van de bijeenkomsten van de werkgroep worden aantekeningen gemaakt die van belang zijn voor het onderzoek. Hiervan worden geen notulen gemaakt. Enkel de voor het onderzoek relevante informatie wordt genoteerd.

Elk gesprek wordt direct uitgewerkt. De informatie verkregen uit de gesprekken kan gebruikt worden bij de volgende gesprekken. Er kunnen nieuwe vragen ontstaan die tot extra informatie kunnen leiden. Ook kan de informatie gebruikt worden om respondenten om hun bevindingen te vragen en van meer mensen een mening over een oplossing te verkrijgen.

Beschrijving van de analyse

De verslagen van de gesprekken worden uitgeprint en doorgenomen. De informatie wordt verdeeld onder de deelvragen. Hiervoor krijgt elke onderzoeksfrage een kleur. In de documenten worden de stukken per onderzoeksfrage gemarkerd in de juiste kleur. Alle informatie wordt per onderzoeksfrage in een nieuw document bij elkaar gevoegd. Zo staat alle informatie overzichtelijk bij elkaar.

Per onderzoeksfrage wordt de informatie verdeeld in verschillende onderwerpen. Alle onderwerpen die voorkomen in de gesprekken krijgen een kleur. Hier volgen de onderwerpen per onderzoeksfrage. Onderzoeksfrage 1: Weet wel; Weet niet; Stemmen bij volmacht; Hulp in het temhokje; Keuzes maken/beïnvloeden. Onderzoeksfrage 2: Gemeente/overheid; Familie; Politieke partijen; Begeleiders/organisaties; Cliënt; Vereniging. Onderzoeksfrage 3: Politieke avond; Stemloket/kiezen; Volmacht; Makkelijker stembiljet; Stemwijzer; Verkiezingsprogramma; Betrokkenheid/bezoeken; Trainingen/uitleg. Onderzoeksfrage 4: Voor de kandidaatstelling; Een maand voor de verkiezingen; Twee weken voor de verkiezingen; Een week voor de verkiezingen; Welke verkiezingen.

In een nieuw document worden de gemarkerde stukken per onderwerp bij elkaar gevoegd. Dit vormt een overzichtelijk beeld van de informatie die antwoord geeft op de deelvragen. Van elk onderwerp wordt een samenvattende tekst geschreven. Dit vormt een alinea van de deelvraag. Om ervoor te zorgen dat alle nodige informatie in de alinea verwerkt wordt, is voor deelvraag drie een overzicht gemaakt van de topics die per onderwerp naar voren komen. Tot slot wordt de volgorde van de alinea's bepaald. Omdat het onderzoek vanuit de kern draait om mensen met een verstandelijke beperking, is ervoor gekozen om deelvraag twee bij hun en hun naasten te beginnen. Zo begint het nabij en eindigt het hoofdstuk wat verder weg van de persoon met een verstandelijke beperking. Bij deelvraag drie is ervoor gekozen om het hoofdstuk te beschrijven in volgorde van het verkiezingsproces. Hierbij is nagegaan wat op welk moment van belang is en wat elkaar zal volgen. Bij de laatste deelvraag is voor dezezelfde volgorde gekozen.

Betrouwbaarheid en geldigheid

Enquêtes

De enquêtes zouden bij alle deelnemende organisaties rondgestuurd worden. Hiervoor zijn eerst mensen benaderd met de vraag of ze deel willen nemen aan het onderzoek en de enquête in willen vullen. Hoeveel mensen een uitnodiging hebben ontvangen is onbekend. Er hebben twintig mensen een enquête ingevuld waarvan één verwant en drie medewerkers. De enquête is door zestien cliënten ingevuld. De mate van de beperking is onbekend. De bedoeling was om mensen met een ernstige verstandelijke beperking bij het onderzoek te kunnen betrekken door de enquête ook door wettelijk vertegenwoordigers in te laten vullen. Door de geringe respons van wettelijk vertegenwoordigers, is er geen betrouwbare informatie over mensen met een ernstig verstandelijke beperking. Gezien het feit dat van elke organisatie een geringe hoeveelheid mensen heeft gereageerd, is de enquête niet geheel betrouwbaar. Er is een grote groep niet bereikt. Het vermoeden is dat er bij mensen met een ernstige verstandelijke beperking en hun betrokkenen minder bekendheid is over het stemrecht.

Respons enquête

Doelgroep	Organisatie	Aantal
16 cliënten	ASVZ	2
	Philadelphia	6
	Reinaerde	2
	Syndion	6
1 verwant	Syndion	1
3 medewerkers	ASVZ	1
	Reinaerde	1
	Syndion	1

Interviews

Binnen de gemeente Molenlanden en Vijfheerenlanden is het gelukt om bij een cliëntenraad van ASVZ aan te sluiten. Bij Philadelphia en Syndion is het niet gelukt om een cliëntenraad bij te wonen. Om een uitgebreid advies te kunnen geven, zijn er bij Reinaerde drie cliëntenraden bijgewoond, buiten de gemeente Molenlanden en de gemeente Vijfheerenlanden. De cliënten binnen deze cliëntenraden hebben persoonlijke ervaringen met de verkiezingen en initiatieven die hen daarbij geholpen hebben. De uitkomsten van deze cliëntenraden geven een betrouwbaar beeld over de wensen en behoeften van mensen met een licht verstandelijke beperking. De uitkomsten zijn niet van toepassing op mensen met een ernstig verstandelijke beperking.

Een kwaliteitsmedewerker van Syndion is bereid geweest mee te werken aan het onderzoek. Dit heeft betrouwbare inzichten gegeven in de acties binnen deze organisatie. Bij de rest van de organisaties is een vergelijkbaar interview niet mogelijk geweest. Om toch aan dergelijke informatie te komen, is aan medewerkers binnen de deelnemende organisaties gevraagd om uit te zoeken wat de organisatie beschikbaar heeft in het kader van de verkiezingen en het stemrecht. Vanuit Philadelphia is hierover niets binnen gekomen. Hierdoor is geen betrouwbaar beeld te schetsen over de huidige situatie binnen de organisatie.

Binnen de gemeente is er één uitnodiging tot interview beantwoord door een wethouder van de gemeente Vijfheerenlanden. Wegens ziekte is het interview door de projectleider verkiezingen van gemeente Vijfheerenlanden uitgevoerd. Ook heeft er een interview met de senior beleidsmedewerker van democratie en burgerschap van het ministerie van binnenlandse zaken en koninkrijksrelaties. Dit is voldoende om een beeld te scheppen van de mogelijkheden binnen de gemeente en de overheid.

Gevoerde interviews:

Organisatie	Wie	Datum
ASVZ	Cliëntenraad de Lingebolder	15-10-2018
Reinaerde	Cliëntenraad de Lijsterbes	05-11-2018
Reinaerde	Cliëntenraad de Bombardon	11-02-2018
Reinaerde	Cliëntenraad het Arbeidscentrum	28-01-2019
Syndion	Kwaliteitsmedewerker	30-10-2018
Gemeente Vijfheerenlanden	Projectleider verkiezingen	12-11-2018
Ministerie van Binnenlandse zaken en Koninkrijksrelaties	Senior-beleidsmedewerker democratie en burgerschap	18-02-2019

Bijlage 13.

Rapport Leeuwendaal inzake onderzoek naar kennis en vaardigheden voorzitters en andere leden stembureaus

Onderzoek naar kennis en vaardigheden voorzitters en andere leden stembureaus

In opdracht van Directie Democratie en
Bestuur

Ministerie van Binnenlandse Zaken en
Koninkrijksrelaties

31 mei 2019

Opdrachtgever
Ministerie van BZK
Directie Democratie en Bestuur

Kenmerk
164084/LZW/JHO

Auteurs

Dr. Laurens J. Zwaan CMC
Drs. R.J. Schildmeijer
Drs. C. van der Salm
Drs. M.H. Meiling
Drs. E. Weghorst
Drs. J. Donkers

Projectnummer
A01840

LEEUWENDAAL

Weg der Verenigde Naties 1
3527 KT Utrecht

Postbus 24033
3502 MA Utrecht

T 088 00 868 00
F 088 00 868 10
info@leeuwendaal.nl

www.leeuwendaal.nl

Inhoudsopgave

1 Inleiding	4
2 Samenvatting	5
3 Achtergrond en onderzoeksvraag	7
3.1 Achtergrond	7
3.2 Onderzoeksvragen	7
3.3 Onderzoekskader	8
4 Aanpak	10
4.1 Scope	10
4.2 Begeleidingsgroep	10
4.3 Gevolgde methoden	10
4.3.1 Documentstudie	10
4.3.2 Vacature-analyse	10
4.3.3 Online kwantitatief onderzoek	11
4.3.4 Online zelfscan persoonlijke gedragsvaardigheden	11
4.3.5 Participatief onderzoek	12
4.3.6 Verdieping met focusgroepen	12
4.3.7 Verdieping met interviews	12
4.4 NVVB pilot ‘Bevordering Kwaliteit Stembureauvoorzitters’	13
4.5 BES openbaar lichamen	13
4.6 Rapportage en aanbevelingen	13
5 Bevindingen	14
5.1 Algemeen	14
5.2 Eerste hoofdvraag	17
5.2.1 Gevraagde eisen in de werving	17
5.2.2 Benodigde kennis en vaardigheden	19
5.2.3 Werkelijke niveau afgezet tegen de gevraagde en noodzakelijke eisen	22
5.3 Tweede hoofdvraag	26
5.3.1 Werving	27
5.3.2 Initiële selectie	33
5.3.3 Instructie	35
5.3.4 Examinering	38
5.3.5 Dagverloop	39
6 Conclusies	43
7 Aanbevelingen	48

Bijlage I: Bronnen

Bijlage II: Interviews

Bijlage III: Profiel stembureaulid, uitgesplitst naar rol

Bijlage IV: Extern aangeboden trainingen

Bijlage V: Tabellen kwantitatief onderzoek onder ambtenaren verkiezingen

Bijlage VI: Tabellen kwantitatief onderzoek onder ambtenaren verkiezingen

1 Inleiding

Op 15 juni 2018 heeft de minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties een brief naar de Tweede Kamer gestuurd (Kamerstukken II, 2017/2018, 31 142/33 829, nr. 83) met de evaluatie van de gemeenteraadsverkiezingen van 21 maart en een agenda voor vernieuwing van het verkiezingsproces. In deze brief wordt nader onderzoek aangekondigd naar het verbeteren van de deskundigheid en vaardigheden van voorzitters en leden van stembureaus.

De voorzitters en leden van de stembureaus spelen een cruciale rol in het verkiezingsproces. Het stembureau bepaalt of het stemmen en het tellen van de stemmen goed verloopt. Het is dus essentieel dat voorzitters en leden van de stembureaus goed voor deze taak zijn toegerust. Het kabinet is met de Vereniging van Nederlandse Gemeenten (VNG) en de Nederlandse Vereniging voor Burgerzaken (NVVB) van mening dat nader onderzoek nodig is om na te gaan hoe de deskundigheid en vaardigheden van voorzitters en leden van de stembureaus zijn te verbeteren.

Het onderzoek is opgedragen aan Leeuwendaal. De aanpak en uitkomsten van het onderzoek worden in voorliggende rapportage beschreven. De rapportage wordt afgesloten met concrete aanbevelingen voor verbeteringen.

Dank aan de gemeenten Breda en Groningen die hun faciliteiten beschikbaar hebben gesteld voor het organiseren van bijeenkomsten met focusgroepen. Ook dank aan het grote aantal respondenten dat de vragenlijsten heeft ingevuld en/of beschikbaar was voor focusgroepsgesprekken of individuele interviews.

2 Samenvatting

In opdracht van de minister van BZK is een onderzoek uitgevoerd naar het verbeteren van de deskundigheid en vaardigheden van voorzitters en leden van stembureaus.

De twee hoofdvragen luiden:

- Hoe is het nu gesteld met de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers op het terrein van het verkiezingsproces?
- Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers?

Het onderzoek is uitgevoerd door Leeuwendaal. De onderzoekers hebben een onderzoeksraad opgesteld waarin het proces van profiel bepaling, werving, selectie, voorbereiding en de verkiezingsdag zelf is gevolgd. Voor het onderzoek is een mix van kwantitatieve en kwalitatieve methoden ingezet. Onder meer zijn de ambtenaren verkiezingen en de (plv.) voorzitters, leden en tellers zowel online als in verdiepende gesprekken bevraagd.

Hoewel de bemensing van een zo grote vrijwilligersorganisatie een grote opgave is, gaat dit over het geheel genomen goed. Dat neemt niet weg dat er aandachts- en verbeterpunten zijn.

Gemeenten krijgen veel ruimte om de bemensing van stembureaus naar eigen inzicht te organiseren. De keuzes die lokaal worden gemaakt, hebben belangrijke effecten. Het zou goed zijn om meer landelijke richtlijnen mee te geven en op enkele meer principiële keuzes een landelijke lijn op te leggen.

Een dilemma dat vooral uit het verkiezingsonderzoek naar voren kwam, is de vraag of het wenselijk is om het verkiezingsproces met vrijwilligers te draaien of met ambtelijke professionals en of dit landelijk zou moeten worden voorgeschreven. Uit bedrijfsmatig oogpunt is de organisatie en kwaliteitsborging met alleen ambtenaren makkelijker. Uit oogpunt van burgerbetrokkenheid bij dit essentiële democratische proces en voor het vertrouwen in de uitslag heeft de inzet van burgers grote meerwaarde. (Een compromis waarbij de voorzitter ambtenaar is en de leden en tellers burgers zijn, is denkbaar zonder dat de gedachte van burgerbetrokkenheid en transparantie te veel geweld wordt aangedaan).

Hoewel er enkele gemeenten zijn die alleen met ambtenaren werken, gaan de conclusies en aanbevelingen uit van de momenteel overwegende praktijk van een vrijwilligersorganisatie. Dit blijkt bij een meerderheid van de gemeenten ook overwegend naar tevredenheid te functioneren.

De man-vrouwverdeling op de stembureaus is evenwichtig, maar de spreiding over leeftijd is dat niet. De populatie is in hoge mate vergrijsd (73% 51+, 40% 65+) en het zijn elke keer dezelfde mensen die participeren (85% oudgedienden). Doorstroming, vernieuwing en verversing zijn voor de gemeenten belangrijke aandachtspunten bij toekomstige werving een daar zijn ook kansen voor. Zo komt uit een pilot van de NVVB (2019 a en b) naar voren dat hoger opgeleide jongeren een voorname kansrijke doelgroep zijn voor de voorzittersfunctie.

Belangrijk is te werven vanuit een landelijk vanuit het ministerie van BZK aan te reiken profiel. Op basis van het onderzoek is vastgesteld wat de belangrijkste taken, eisen en vaardigheden per rol zijn. Deze zijn vastgelegd in een profiel (bijlage III).

Afgezet tegen de eisen en benodigde vaardigheden voldoen de meeste stembureauleden daar redelijk tot goed aan. Dat neemt niet weg dat hier zowel in de werving en selectie als in de instructie aandacht voor nodig is. Er is ruimte voor verbetering.

Het organiseren van de gemeentelijke verkiezingsorganisatie op permanente basis in plaats van als ad-hoc project biedt de beste kans om tijdig een toegeruste stembureauoploeg te vormen en toe te werken naar een meer evenwichtig opbouw en kwaliteit in de samenstelling van de ploeg. De condities die worden geboden, wisselen. Hoewel meer intrinsieke factoren (betrokkenheid bij het democratisch proces, burgerplicht, sociale factor) veruit de belangrijkste motivatie zijn om zich aan te melden voor een stembureau, hebben de geboden condities wel een belangrijke invloed op de motivatie, de toewijding door de dag en de kans dat een lid een volgende keer weer mee wil doen. De kwaliteit van de ondersteuning door de gemeente is meestal goed, maar kan op sommige plekken beter. Aandacht en waardering, onder meer fysiek bezoek vanuit de ambtelijke organisatie bij elk stembureau, zijn belangrijker dan soms wordt gedacht. De beloning wordt gemiddeld genomen wat mager gevonden. Vooral dat deze wordt belast, ondervindt veel weerstand. Ook zijn er fiscale belemmeringen om de vergoeding aan verenigingen ten goede te doen komen, hoewel er mooie kansen liggen om stembureauleden via de verenigingen te werven.

Actiever vernieuwen en vitaal houden van het bestand vraagt de inzet door de gemeenten van andere wervingskanalen (social media) en een actievere werving. Als er meer nieuwe instroom wordt geworven, is de selectie ook een punt van aandacht. Nu wordt zeer summier geselecteerd en is feitelijk de eerste keer dat men meedoet een praktijktest waarna kan worden bepaald of men bij volgende verkiezingen weer kan meedoen.

Instructie en een toets op het geleerde zijn belangrijk, ook voor oudgedienden. De toets zou niet vrijblijvend moeten zijn. Als BZK de steminstructie zou uitbreiden met een volgsysteem en geregistreerde testresultaten, zouden gemeenten daar meer gebruik maken. Het aan instructies is in het algemeen adequaat. Het heeft echter meerwaarde om naast e-learning ook klassikale instructie te organiseren, waar meer ruimte is voor bespreken en eventueel oefenen van lastige situaties en dilemma's. Het is belangrijk dat stembureauleden weten waarom bepaalde regels gelden en hoe zij hier in het contact met de burger mee om kunnen gaan.

De discrepantie tussen wat gemeenten denken te hebben aangeboden en de perceptie bij de stembureauleden ten aanzien van wat zij aan instructie hebben ontvangen is opvallend en vraagt om aandacht voor communicatie en gebruik van e kracht van herhaling.

De bezetting en de roostering zijn belangrijke factoren bij het verloop van de dag. Bij grotere stembureaus en een grote opkomst, zeker bij gecombineerde verkiezingen, kan de dag erg lang zijn (soms wel 19 uur). Dit gaat ten koste van motivatie, concentratie en accuratesse. Het is van belang dat stembureauleden voldoende kunnen pauzeren en dat de bezetting korte afwezigheid (toiletbezoek) toelaat. Dit is niet altijd het geval. De overdracht bij wisseling van de wacht is een kwetsbaar moment en vraagt bijzondere aandacht.

Zolang er niet elektronisch wordt geteld, is het telproces het meest kwetsbare proces. Het is de moeite waard om te onderzoeken of nieuwe telmethoden, waarmee is geëxperimenteerd, dit proces inderdaad bekorten en betrouwbaarder maken. De verwachting is dat dan de taken van de stembureauleden worden verlicht.

3 Achtergrond en onderzoeksvraag

3.1 Achtergrond

Een goed verloop van verkiezingen is een essentiële randvoorwaarde voor het goed functioneren van onze democratie en voor de legitimiteit van onze volksvertegenwoordiging op alle niveaus.

De voorzitters en leden van het stembureau alsmede de tellers spelen een bepalende rol in het verloop van het proces op het stembureau. Voorwaarden zijn:

- dat helder is over welke kennis en vaardigheden zij moeten beschikken;
- dat de voorzitters, leden en tellers ieder beschikken over de voor hun specifieke rol benodigde kennis en vaardigheden;
- dat de benodigde kennis en vaardigheden in de werving en selectie en bij de voorbereiding op de rol en taken geborgd zijn;
- dat eventuele toetsing aansluit op de juiste set benodigde kennis en vaardigheden.

Het onderzoek dient als basis voor het aanpassen van het huidige beleid en voor het ontwerpen van nieuw beleid. De onderzoeksopzet is met dit doel ontworpen. Het onderzoek combineert een breed kwantitatief onderzoek met verdiepend kwalitatief onderzoek.

3.2 Onderzoeksvragen

De eerste hoofdvraag luidt:

Hoe is het nu gesteld met de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers op het terrein van het verkiezingsproces?

Deze hoofdvraag is uitgewerkt in drie delen:

- *Welke eisen worden nu gesteld aan kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers?*
- *En hoe werkt dat in praktijk uit?*
- *Waar zitten de lacunes en zijn verbeteringen nodig of mogelijk?*

De tweede hoofdvraag luidt:

- Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers?

Bij de beantwoording van de onderzoeksvragen wordt onderscheid gemaakt tussen functies:

- voorzitter stembureau
- plaatsvervangend voorzitter stembureau
- gewoon lid stembureau
- teller

Wanneer wij in dit rapport spreken over stembureauleden, dan refereren wij aan de totale groep zonder onderscheid in functie.

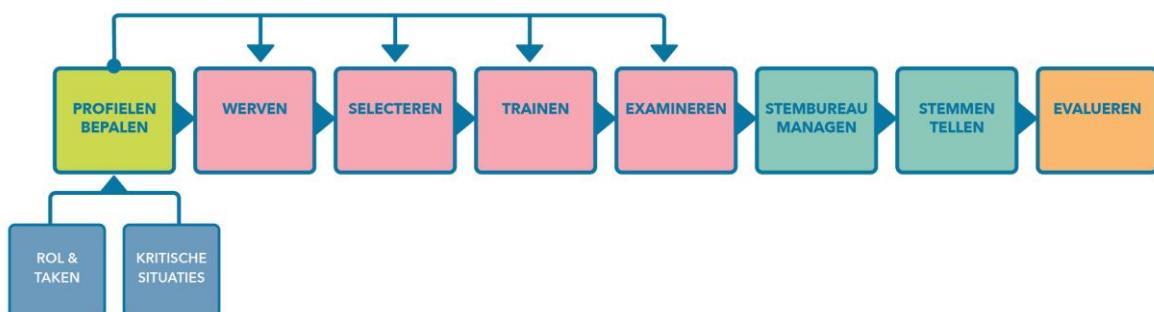
De Kieswet onderscheidt overigens alleen de voorzitter, leden en plaatsvervangend leden (art. E 3 lid 3 KW; *Een stembureau bestaat uit een bij algemene maatregel van bestuur vast te stellen aantal leden, van wie er één voorzitter is* en art. E 4 lid 1 KW;

Burgemeester en wethouders benoemen tijdig voor elke verkiezing de leden van elk stembureau en een voldoend aantal plaatsvervangende leden.)

3.3 Onderzoekskader

Bij wijze van onderzoekskader hebben wij processtappen onderscheiden en per processtap de twee onderzoeks vragen geoperationaliseerd in deelvragen.

Figuur 1 - Processtappen

De eerste hoofdvraag richt zich primair op het profiel van de voorzitter, leden en tellers. Welke eisen gesteld moeten worden, hangt samen met de rol en taken en met de kritische situaties die vanuit de rol het hoofd moeten worden geboden. Wij operationaliseerden in samenspraak met de begeleidingsgroep deze eerste hoofdvraag in de volgende deelvragen:

Profiel (rol, taken, kennis, vaardigheden)

- 1 Welke kennis en vaardigheden worden in de praktijk gevraagd?
- 2 Wat zijn de rol en taken (per functie) van de voorzitters, leden en tellers?
- 3 Met welke kritische situaties worden voorzitters, leden en tellers geconfronteerd (in hun rol)?
- 4 Welke kennis en vaardigheden zijn nodig om de rol en taken uit te voeren en daarbij de kritische situaties het hoofd te bieden? (Waar relevant uitgesplitst naar de stemfase en de tellfase.)
- 5 Welke verschillen zijn er tussen de volgens onze analyse benodigde kennis en vaardigheden en de in de praktijk gestelde eisen?
- 6 Beschikken de voorzitters, leden en tellers in de praktijk over de in de praktijk gestelde eisen?
- 7 Beschikken voorzitters, leden en tellers in de praktijk over de volgens onze analyse benodigde kennis en vaardigheden?

De tweede hoofdvraag bekijken wij per stap in het proces vanaf de werving tot en met de verkiezingsdag zelf. Per processtap operationaliseerden wij de hoofdvraag in de volgende deelvragen:

Werving

- 8 Hoe draagt de werving bij aan het vinden van kandidaten die (in potentie) over de gewenste kennis en vaardigheden beschikken? Denk hierbij aan doelgroep keuze, de keuze van kanalen, boodschappen en teksten, de laagdrempeligheid van het aanmeldproces en de onderlinge fit van het geheel.
- 9 Welke wervingsmethoden worden gebruikt?

- 10 Welke beloning wordt in de praktijk geboden?
- 11 Welke aanvullende voorwaarden en werkomstandigheden worden geboden?
- 12 Wat zijn redenen van voorzitters, leden en tellers om zich aan te melden?
- 13 Welke blokkades leiden ertoe dat men zich niet aanmeldt?
- 14 Worden voldoende geschikte kandidaten gevonden?
- 15 Wat doet men indien er niet voldoende kandidaten gevonden worden?
- 16 Worden concessies aan kwaliteit gedaan om posities in te kunnen vullen?
- 17 Hoe is de verdeling van voorzitters, leden en tellers over enkele in overleg met de opdrachtgever nader te definiëren categorieën (zoals leeftijd, geslacht, politiek actief)?

Selectie

- 18 Hoe wordt getoetst of kandidaten (in potentie) beschikken over de gewenste kennis en vaardigheden?

Instructie

- 19 Hoe kunnen de benodigde kennis en vaardigheden verworven worden?
- 20 Wat of welke maatregelen zijn er nodig om de kennis en vaardigheden op peil te brengen?
- 21 Welke trainingsmaterialen zijn er beschikbaar en welke trainingsvormen worden aangeboden?
- 22 Sluiten materialen en trainingsvormen aan bij de (ontwikkeling van de) gewenste kennis en vaardigheden?
- 23 Sluit de verdere instructie aan bij de (ontwikkeling van de) gewenste kennis en vaardigheden?

Examinering

- 24 Toetst het examen gewenste kennis en vaardigheden (volledig en correct)?

Ter operationalisering van overige aspecten waar de opdrachtgever aandacht voor heeft gevraagd, hebben wij drie aanvullende vragen geformuleerd:

Managen stembureau

- 25 Hoe wordt in de praktijk omgegaan met afwezigheid van de voorzitter en leden (bijv. bij pauzes)?
- 26 In hoeverre biedt de bezettingscapaciteit ruimte om de dag in diensten te verdelen?
- 27 Wat wordt gedaan om de medewerkers als team te laten samenwerken?

4 Aanpak

Het onderzoek dient als basis voor het aanpassen van het huidige beleid en voor het ontwerpen van nieuw beleid. Onze onderzoeksopzet is met dit doel ontworpen. Wij combineren een breed kwantitatief onderzoek met verdiepend kwalitatief onderzoek.

4.1 Scope

Ons onderzoek heeft zich gericht op de voorzitters, leden en tellers van stembureaus bij de provinciale en waterschapsverkiezingen op 20 maart 2019. Wij hebben echter ook informatie verzameld rond de gemeentelijke herindelingsverkiezingen van 21 november 2018 en de aanloop naar de Europese verkiezingen van 23 mei 2019.

4.2 Begeleidingsgroep

Het onderzoek is begeleid door een begeleidingsgroep met daarin:

- Roxana Chandali (voorzitter), Ministerie van BZK, Directie Democratie en Bestuur
- Hella van de Velde, Ministerie van BZK, Directie Democratie en Bestuur
- Juliette van der Jagt, VNG
- Sanne Sterenborg, NVVB

4.3 Gevolgde methoden

Het onderzoek omvat meerdere methoden:

- Documentstudie
- Vacature-analyse
- Online kwantitatief onderzoek
- Online zelfscan persoonlijke gedragsvaardigheden
- Participatief onderzoek
- Verdieping met focusgroepen
- Verdieping met interviews

4.3.1 Documentstudie

Wij hebben relevante documenten, waaronder bestaande onderzoeken, verzameld en geanalyseerd op relevantie voor onze onderzoeks vragen.

4.3.2 Vacature-analyse

Wij hebben vacatureteksten verzameld en geanalyseerd om een beeld te vormen van de eisen die gemeenten aan deze functies stellen. Daarnaast draagt dit bij aan ons zicht op de wijze van werving.

De functie- en wervingsprofielen zijn opgevraagd via Jobfeed, LinkedIn Advanced functies, Google search en gemeentelijke websites. Op deze manier zijn respectievelijk 14, 35 en 66 profielen voor voorzitters, stembureauleden en tellers gevonden. Deze hebben wij geanalyseerd op de gestelde eisen.

4.3.3 Online kwantitatief onderzoek

Wij hebben twee online vragenlijsten ontworpen:

- voor gemeenteambtenaren belast met de organisatie van de verkiezingen;
- voor voorzitters, leden en tellers van stembureaus.

De vragenlijst voor gemeenteambtenaren belast met de organisatie van de verkiezingen is geïntegreerd in de bredere vragenlijst die het ministerie ter evaluatie van de verkiezingen uitzet. Deze vragenlijst is daags na de verkiezingen van 20 maart 2019 uitgezet door Kantar public. Om de respons te verhogen heeft Kantar éénmaal gemeenten nagebeld van wie nog geen respons was ontvangen. Uiteindelijk zijn uit 310 gemeenten ingevulde enquêtes ontvangen. Wij hebben vanuit Kantar public de respons als ruwe data ontvangen en bewerkt.

De BES openbaar lichamen hebben een aangepaste vragenlijst ontvangen en ingevuld.

De vragenlijst voor voorzitters, leden en tellers van stembureaus is door ons in samenwerking met I&O Research opgesteld. I&O research heeft de vragenlijst online gezet en de data verzameld. Omdat wij in het kader van de AVG niet over contactgegevens van voorzitters, leden en tellers van stembureaus konden beschikken, hebben wij de gemeenten gevraagd om elk voor hun eigen gemeenten hun voorzitters, leden en tellers van stembureaus uit te nodigen om via een algemene link de enquête in te vullen. Voor gemeenten waar reacties uitbleven, heeft I&O Research in drie ronden gebeld. Er zijn 22.163 geldig ingevulde enquêtes uit 253 gemeenten ontvangen. De verdeling over de functies was redelijk representatief. Het percentage plaatsvervangend voorzitters is relatief laag omdat niet alle gemeenten op alle stembureaus formeel een stembureaulid als plaatsvervangend voorzitter benoemen.

- Voorzitters – 19%
- Plaatsvervangend voorzitters – 9%
- Gewone leden – 52%
- Tellers – 20%

Door de hoge respons is ook de spreiding naar inwoneraantal en stedelijkheid redelijk evenwichtig. Bij de analyse van de data hebben wij gekeken of er opvallende verschillen zijn afhankelijk van stedelijkheid en/of gemeentegrootte. Op de meeste vragen zijn de verschillen te klein om daar betekenis aan te hechten. Waar wij toch een betekenisvol verschil zien, maken wij daar melding van. In alle andere gevallen gaan wij uit van de totale populatie.

4.3.4 Online zelfscan persoonlijke gedragsvaardigheden

Onderdeel van de online vragenlijst voor voorzitters, leden en tellers van stembureaus was een online zelfscan persoonlijke gedragsvaardigheden. Op basis van de vacature-analyse en de focusgroep discussie en interviews in de eerste onderzoeksfase hebben wij een voorlopige veronderstelling gedaan welke gedragsvaardigheden per rol waarschijnlijk het meest belangrijk zijn.

De indicatief geteste gedragsvaardigheden zijn in hierna volgende tabel weergegeven. In de profielen in bijlage III is een nadere definitie per competentie opgenomen.

Tabel 1 – Gedragsvaardigheden in de online zelfscan

Gedragsvaardigheid	(Plv.) Voorzitter	Gewoon lid	Teller
Samenwerking	x	x	x
Nauwkeurigheid	x	x	x
Contactvaardig/communicatief	x	x	
Regie/leidinggeven	x		
Stressbestendigheid	x		
Verantwoordelijkheidsgevoel/rolvastheid	x		

4.3.5 Participatief onderzoek

Onze projectleider en twee medewerkers hebben dienst gedaan als stembureaulid bij de herindelingsverkiezingen op 21 november 2018, bij de gecombineerde verkiezingen op 20 maart 2019 en bij de Europese verkiezingen op 23 mei 2019. Dit stelde hen in de gelegenheid het proces van werving, selectie, instructie en de verkiezingsdag zelf te observeren vanuit het perspectief van stembureaulid.

4.3.6 Verdieping met focusgroepen

Met behulp van een interactief digitaal systeem (Primoforum®) hebben wij zeven focusgroep-discussies gevoerd. Eén bijeenkomst is al in de beginfase van het onderzoek georganiseerd met een gemengde groep van ambtenaren en voorzitters, leden en tellers van stembureaus. In totaal waren bij deze eerste oriënterende focusgroep 9 mensen aanwezig, van wie 3 medewerkers verkiezingen, 4 voorzitters en 2 leden van een stembureau. De oogst van deze bijeenkomst heeft bijgedragen aan het voorbereiden van de enquêtes.

De volgende zes bijeenkomsten zijn georganiseerd in de laatste fase bij wijze van verdieping na de enquêtes. Drie bijeenkomsten waren primair bedoeld om informatie te halen bij gemeenteambtenaren belast met de organisatie van de verkiezingen. Omdat het aantal ambtenaren dat zich aanmeldde, tegenviel, hebben wij hier ook een aantal voorzitters voor uitgenodigd. De drie overige bijeenkomsten waren bedoeld om informatie te halen bij voorzitters, leden en tellers van stembureaus. Via de enquête kon men aangeven of men hiervoor interesse had. Uiteindelijk konden wij een selectie maken uit 580 (plv.) voorzitters, 469 leden en 153 tellers van stembureaus. Wij hebben ervoor gekozen om de groepen klein te houden om kwalitatief voldoende verdieping in de discussie te houden.

De bijeenkomsten waren verdeeld over het land (Breda, Groningen en Utrecht). De gemeenten Groningen en Breda hebben het stadskantoor hiervoor beschikbaar gesteld. In Utrecht is gebruik gemaakt van het kantoor van Leeuwendaal.

In totaal hebben 69 personen aan deze bijeenkomsten deelgenomen; 15 ambtenaren verkiezingen, 39 (plv.) voorzitters, 13 gewone leden en 2 tellers.

4.3.7 Verdieping met interviews

Er zijn 13 interviews gevoerd ten einde verdiepingsvragen te kunnen stellen. Vijf interviews zijn gevoerd in de beginfase van het onderzoek. De zo opgehaalde informatie is gebruikt om de vragen voor de online enquête aan te scherpen. Acht interviews zijn in de laatste fase gevoerd om opvallende zaken uit de enquête te kunnen uitdiepen. In bijlage II is een overzicht van geïnterviewden opgenomen.

4.4 NVVB pilot ‘Bevordering Kwaliteit Stembureauvoorzitters’

De NVVB heeft, specifiek voor de fase van initiële selectie, bij 11 gemeenten in een pilot onderzocht of de kwaliteit van de uitoefening van de functie van (plv.) voorzitter bevorderd kan worden door middel van een selectiemethodiek voor kandidaten voor deze functie, genaamd de Quick Scan (NVVB 2019 a en b & Yxly, 2019). Voorliggend onderzoek van BZK uitgevoerd door Leeuwendaal en het onderzoek van de NVVB zijn los van elkaar uitgevoerd, maar de onderzoeken hebben wel raakvlakken. Wij hebben met de NVVB afgestemd, in het bijzonder bij de opzet van onze online zelfscan persoonlijke gedragsvaardigheden. De uitkomsten van deze pilot hebben wij voor zover voor dit onderzoek relevant in onze analyse betrokken.

4.5 BES openbaar lichamen

De drie overzeese openbaar lichamen Bonaire, Sint Eustatius en Saba zijn ook uitgenodigd om deel te nemen aan het onderzoek. Op deze eilanden vonden op 20 maart de Kiescollege-verkiezingen plaats en op Bonaire en Saba bovenindien de verkiezingen voor de eilandsraad. Uiteindelijk is alleen respons van stembureauleden (34) uit Bonaire ontvangen. De gemeenten Bonaire, Saba en Sint Eustatius hebben elk de aangepaste vragenlijst voor de gemeente zelf ingevuld.

Op de meeste vragen zien wij geen bijzonderheden in de respons. Voor zover deze respons opvallende afwijkingen laat zien zullen wij dat in een aparte paragraaf vermelden.

4.6 Rapportage en aanbevelingen

Deze rapportage omvat naast een analyse van de onderzoeksresultaten per onderzoeksvraag een aantal concrete aanbevelingen. De aanbevelingen steunen niet alleen op het onderzoek, maar tevens op onze ruime ervaring met (HR) vraagstukken rond werving, selectie en instructie. De rapportage is in concept besproken met de begeleidingsgroep en daarna, waar nodig, aangescherpt.

5 Bevindingen

In de bijlagen zijn de tabellen met de antwoorden uit de online vragenlijsten opgenomen.

5.1 Algemeen

Voordat wij aan de hand van de hoofdvragen en ons daaraan gerelateerde onderzoekskader onze bevindingen analyseren, geven wij enkele algemene bevindingen die een beeld geven van wie onze voorzitters, leden en tellers zijn. Het is belangrijk hierbij in gedachten te houden dat dit vrijwilligers zijn.

In 9% van de gemeenten wordt geen gebruik gemaakt van mensen die alleen tellen. Zij worden wel benoemd als stembureaulid.

De meeste stembureauleden (87%) zijn dit in hun eigen gemeente, maar er zijn ook mensen die in een andere gemeente dienst deden (13%). Bij voorzitters en plaatsvervangend voorzitters ligt het percentage dat buiten de eigen gemeente dienst deed, iets hoger (17% en 16%), waarschijnlijk doordat gemeenten vaak ambtenaren op deze rol inzetten. Deze wonen niet altijd in de gemeente waar zij werken. Ook bij tellers ligt het percentage iets hoger (15%), waarschijnlijk doordat gemeenten hiervoor studenten rekruteren.

Een deel (21%) van de stembureauleden is ook ambtenaar. Dat zijn niet alleen gemeenteambtenaren, maar van de groep ambtenaren was 79% als ambtenaar werkzaam in dezelfde gemeente waar zij als stembureaulid dienden. Ook hier zijn wij het effect van de inzet van eigen ambtenaren als stembureaulid.

Sommige gemeenten proberen vooral de functie van voorzitter zoveel mogelijk door eigen ambtenaren te laten invullen. Van de voorzitters is dan ook 30% gemeenteambtenaar. Enkele gemeenten kiezen er zelfs voor om de gehele stembureauaubemensing met eigen ambtenaren te vullen.

Van de respondenten heeft 47% de hele dag (al dan niet met pauzes) meegedraaid, 34% draaide één shift. Bij de (plv.) voorzitters ligt het percentage dat de hele dag diende beduidend hoger (voorzitters 68%, plaatsvervangers 62%). De tellers waren vanzelfsprekend alleen bij de telling aanwezig. Onder onze respondenten heeft slechts 4% van de tellers aan een centrale telling deelgenomen.

De man-vrouwverhouding is evenwichtig en bijna half om half. Wel valt op dat onder voorzitters het aantal mannen met 68% hoger ligt. Bij plaatsvervangend voorzitters is de verhouding al iets minder scheef met 59% mannen. Vrouwen zijn iets in de meerderheid onder gewone leden (53%) en tellers (57%).

De leeftijdsopbouw is minder evenredig gespreid. Van de stembureauleden is 73% 51 jaar of ouder en 40% zelfs 65 jaar of ouder. De groep van 18 tot en met 50 jaar is 26%. Een marginale aantal stembureauleden (0,14%), is jonger dan 18. Dit is opvallend, omdat de Kieswet de leeftijd van 18 als minimumgrens hanteert (art. E 4 lid 2 KW).

Dit betreft allemaal tellers.¹ Kennelijk zijn op zeer beperkte schaal jongere tellers toegelaten. Het stembureau doet de telling (art. N 1 lid 1 KW). De Kieswet stelt dat de stembureauleden tellen, maar zich kunnen laten bijstaan door plaatsvervangende leden en ambtenaren van de gemeente, daartoe door burgemeester en wethouders aangewezen (art. N 5 KW). Tellers zijn daarmee in feite (toegevoegde) stembureauleden, worden als zodanig benoemd en zouden aan de wettelijke leeftijdseis moeten voldoen.

Tabel 2 - Leeftijdsopbouw naar functie

	Totaal	Voorzitter	Plv. voorzitter	Gewoon lid	Teller
jonger dan 18	0%			0%	1%
18-34	12%	7%	10%	10%	23%
35-50	14%	16%	15%	11%	21%
51-65	33%	39%	33%	32%	31%
65 of ouder	40%	38%	42%	47%	25%

Door afrondingsverschillen komt niet elke kolom op 100% uit.

Bij de voorzitters is de groep onder de 35 jaar wat kleiner (7%) en de groep tussen de 51 en 65 jaar wat groter (39%), maar in de andere leeftijdscategorieën is de verdeling ongeveer gelijk met die over het totaal. Bij de gewone leden valt vooral op dat bijna de helft (47%) 65 jaar of ouder is. Bedenk dat dit ook in absolute aantallen de grootste categorie is. Bij tellers is de verdeling over de leeftijdscategorieën vrij evenwichtig gespreid. De afwijkingen zijn gering in de verdeling afhankelijk van gemeenteomvang of mate van stedelijkheid, maar bij de meest stedelijke en grootste gemeenten lijkt de leeftijdsopbouw iets jonger.

De meeste stembureauleden hebben al vaker in een stembureau geparticipeerd.

Tabel 3 - Keren deelname naar functie

	Totaal	Voorzitter	Plv. voorzitter	Gewoon lid	Teller
1	15%	4%	6%	15%	31%
2	15%	5%	10%	16%	25%
3	8%	4%	6%	9%	11%
4	7%	5%	7%	9%	7%
5	8%	7%	8%	8%	7%
6	7%	8%	9%	8%	5%
7	3%	4%	4%	4%	1%
8	6%	8%	8%	5%	3%
9	1%	1%	2%	1%	0%
10	10%	16%	13%	9%	4%
11 t/m 20	13%	24%	19%	11%	3%
21 t/m 30	4%	9%	5%	3%	1%
31 en meer	2%	5%	3%	1%	0%
onbekend	1%	0%	0%	1%	2%

¹ Eén plaatsvervangend voorzitter geeft aan onder de 18 te zijn. Wij veronderstellen dat hier een invulfout is gemaakt. In een van de focusgroepen gaf een deelnemer aan dat op zijn stembureau een lid 17 was, maar dat lijkt een incident.

Voor slechts 15% was dit de eerste keer dat zij in een stembureau dienden. Voor voorzitters en plaatsvervangend voorzitters ligt dat percentage nog lager (4% en 6%) omdat vrijwel altijd als eis wordt gesteld aan (plv.) voorzitters dat zij al een keer als gewoon lid op een stembureau hebben gediend.

Voor 15% was dit de tweede keer. Ongeveer 50% participeerde al 2 tot en met 10 keer eerder. Vooral bij de groep (plv.) voorzitters is het aantal veteranen hoog. Van de voorzitters heeft 38% al meer dan 10 keer geactiveerd en van de plaatsvervangend voorzitters 27%. Bij de tellers zien wij juist relatief veel nieuwe deelnemers (31%) en mensen die dit voor de 2^e keer doen (25%).

Hoewel de verschillen naar gemeenteomvang en/of stedelijkheid niet groot zijn, valt wel op dat de grootste en meest stedelijke gemeenten wat meer mensen voor de eerste of tweede keer inzetten.

Op basis van de vragenlijst kunnen wij ook een beeld geven van de achtergrond van de stembureauleden. Gezien de leeftijdsopbouw is het niet verbazend dat 39% gepensioneerd is. Ongeveer 45% heeft een betaalde functie. De publieke sector is oververtegenwoordigd ten opzichte van de private sector (28% versus 17%). Uit de verdiepingsgespreken zijn signalen dat het bij de overheid makkelijker en meer geaccepteerd is verlof op te nemen voor stembureaudienst, maar dit hebben wij niet onderzocht. De keuze van gemeenten om ambtenaren in te zetten is ook een factor.

Bij de rol van voorzitter of plaatsvervangend voorzitter is het percentage overheidsmedewerkers opvallend hoger (37% en 29%). Dit hangt samen met het gegeven dat meerdere gemeenten deze posities in beginsel alleen met eigen ambtenaren bemensen.

Bij tellers is het percentage studerenden (12%) hoger. Er zijn diverse gemeenten die voor deze rol expliciet bij onderwijsinstellingen werven.

Tabel 4 - Hoofdbezigheid naar functie

	Totaal	Voorzitter	Plv. voorzitter	Gewoon lid	Teller
Ondernemer met personeel	1%	1%	1%	1%	1%
ZZP'er / freelancer	4%	4%	4%	4%	4%
Werkzaam in loondienst (bedrijfsleven)	12%	9%	11%	11%	19%
Werkzaam bij de overheid	21%	37%	29%	13%	21%
Werkzaam bij de semioverheid (onderwijs, zorg, politie, etc.)	7%	6%	7%	7%	8%
Arbeidsongeschikt	2%	1%	1%	2%	2%
Werkloos / werkzoekend / bijstand	2%	1%	1%	2%	3%
Gepensioneerd of VUT	39%	36%	39%	46%	24%
Studerend / schoolgaand	5%	1%	3%	4%	12%
Huisvrouw / huisman	4%	2%	2%	5%	4%
Anders	2%	2%	2%	2%	2%
Weet niet / wil niet zeggen	1%	0%	1%	1%	1%

Door afrondingsverschillen komt niet elke kolom op 100% uit.

Het overgrote deel van de stembureauleden is zelf niet politiek actief (83%). Ongeveer 9% is vooral passief lid van een partij en 6% actief (2% als volksvertegenwoordiger). Onder voorzitters en plaatsvervangend voorzitters is de groep die helemaal niet politiek actief is wat kleiner (78% en 80%), mogelijk omdat hier relatief vaker ambtenaren op worden ingezet.

5.2 Eerste hoofdvraag

De eerste hoofdvraag luidt:

Hoe is het nu gesteld met de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers op het terrein van het verkiezingsproces?

Deze hoofdvraag is uitgewerkt in drie delen:

- Welke eisen worden nu gesteld aan kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers?
- En hoe werkt dat in praktijk uit?
- Waar zitten de lacunes en zijn verbeteringen nodig of mogelijk?

De eerste hoofdvraag richt zich primair op het profiel van de voorzitter, leden en tellers.

Welke eisen gesteld moeten worden hangt samen met de rol en taken en met de kritische situaties die vanuit de functie het hoofd moeten worden geboden. In welke mate voldoen zij aan deze eisen? En ten slotte, waar is verbetering mogelijk?

5.2.1 Gevraagde eisen in de werving

- 1 Welke kennis en vaardigheden worden in de praktijk gevraagd?

Uit onze vacatureanalyse is allereerst af te leiden dat het gevraagde ‘kennis- en vaardighedenpakket’ enorm uiteenloopt. Toch is een aantal kenmerken uit de vacatures te destilleren.

In 61% van de vacatureteksten wordt expliciet aangegeven dat het volgen van een (veelal digitale) instructie verplicht is. Feitelijk is dat altijd een eis, ook al wordt dit niet altijd in de oproep vermeld.

5.2.1.1 Opleiding

Ongeveer de helft van de vacatureteksten omvat een eis ten aanzien van opleiding of opleiding gerelateerd werk- en denkniveau. In vrijwel alle gevallen wordt minimaal mbo-niveau gevraagd. Incidenteel wordt basisopleiding, vmbo of hbo gevraagd.

Uit de verdiepingsgesprekken komt naar voren dat een minimale eis van mbo vooral een redelijke indicatie geeft of het lid voldoende taal- en telvaardig zal zijn. In het algemeen wordt een hogere minimumeis niet nodig gevonden, hoewel voor de voorzittersrol sommige gemeenten wel geneigd zijn voorkeur te geven aan minimaal een hbo-niveau. Dit wordt echter niet gevraagd in vacatureteksten die vooral gericht zijn op nieuwe leden, voor wie men geen onnodig hoge drempels wil opwerpen. Voorzitters worden in het algemeen geworven uit het bestand van al ervaren stembureauleden. Dan wordt meer gekeken naar het optreden in de praktijk en is er minder behoefte om nog het opleidingsniveau te toetsen.

5.2.1.2 Vaardigheden

De vaardigheden die door gemeenten worden gevraagd zijn heel divers. Verderop zullen wij ingaan op de volgens ons onderzoek benodigde vaardigheden. Deze wijken op een aantal punten af van wat nu meestal wordt gevraagd.

In de hierna volgende tabel staan de vaardigheden die blijkens de geanalyseerde vacatureteksten in de huidige praktijk relatief vaker worden gevraagd.

Tabel 5 – In vacatureteksten gevraagde vaardigheden

Vaardigheid	Percentage genoemd
Nauwkeurigheid	68%
Beheersing Nederlandse taal	50%
Stressbestendigheid	28%
Flexibiliteit	19%
Instructies kunnen volgen	12%
Integriteit	9%
Cijfermatig inzicht / tellen	9%
Samenwerken	9%
Verantwoordelijkheidsgevoel	9%
Representatief	9%

5.2.1.3 Overige eisen

Daarnaast worden uiteenlopende meer praktische eisen gesteld. Hier volgen de eisen die relatief vaker worden gesteld.

In 71% wordt de minimumleeftijdsgrens van 18 expliciet vermeld, maar dit is een wettelijke eis die altijd geldt.

In 18% van de vacatures wordt er, vooral bij de tellers, op gewezen dat men voldoende fysiek fit moet zijn. Daarbij wordt soms gerefereerd aan het op de grond tellen.

In 17% van de vacatures wordt geëist dat het stembureaulid woonachtig is in de gemeente waar deze dienst doet. Dit is echter geen wettelijke eis.

In 11% van de gevallen wordt vermeld dat men over eigen vervoer moet beschikken om naar het stembureau te komen, waarbij in enkele gevallen het bezit van een rijbewijs wordt genoemd. Dat men op eigen gelegenheid naar het stembureau moet komen, is blijkbaar vanzelfsprekend aangezien wij geen gemeenten zijn tegengekomen die een haal-en-breng service organiseren om leden te faciliteren. Voorzitters moeten na afloop van de telling het proces-verbaal op het gemeentehuis inleveren. Afhankelijk van de locatie zal dit in veel gevallen alleen kunnen als de voorzitter over autovervoer beschikt.

Wij hebben in de vragenlijst niet gepeild of een verklaring omtrent gedrag wordt gevraagd. Wij treffen deze eis echter slechts twee maal aan in een vacaturetekst.

Sommige gemeenten eisen dat de voorzitter een ambtenaar uit de eigen gemeente is. In enkele gevallen worden ook voor de functie van stembureaulid uitsluitend eigen ambtenaren ingezet. Daar worden vier redenen, soms in combinatie, voor aangevoerd:

- Het werken met ambtenaren verlicht de druk om extern te moeten werven.
- Het organiseren voor instructie voor eigen ambtenaren is eenvoudiger te organiseren.
- Het werken met een eigen ambtenaar als voorzitter maakt het makkelijker te borgen dat de kritische rol van voorzitter in ieder geval correct wordt ingevuld.
- Het is makkelijker om collega ambtenaren aan te spreken op verwachtingen en eventuele tekortkomingen.

Uit sommige gemeenten klinkt in het verlengde daarvan de suggestie om de hele stembureau-bemensing vanuit het ambtelijk apparaat in te vullen. Wij zijn één gemeente tegengekomen die dit ook zo uitvoert en deze gemeente ziet in de praktijk de vier hierboven genoemde redenen bevestigd.

Uit de vragenlijsten, gesprekken en focusgroep discussies komen echter ook principiële bezwaren naar voren tegen de inzet van ambtenaren. Men vindt dan dat de transparantie en onpartijdigheid van het democratisch proces is gediend bij burgerlijke betrokkenheid, inclusief het openstellen van de functie van voorzitter stembureau voor niet-ambtelijke burgers. Meer uitgesproken aanhangers van deze mening stellen zelfs dat het onwenselijk is om het verkiezingsproces te verambtelijken.

5.2.2 Benodigde kennis en vaardigheden

2 Wat zijn de rol en taken (per functie) van de voorzitters, leden en tellers?

Inzicht in de rol en taken van de stembureauleden is nodig om te bepalen welke kennis en vaardigheden dit vergt.

In de Kieswet staat geen opsomming van de taken, maar ze zijn daar in belangrijke mate wel uit af te leiden. Opvallend is wel dat de Kieswet bij de beschrijving van het stemproces (art. J 24 – 26 KW) explicet aangeeft welke handelingen bij het stemmen door de voorzitter worden verricht en welke door de leden.

Zo moet de voorzitter het identiteitsbewijs en de stempas controleren, moet het tweede lid nagaan of de stempas voorkomt in het uittreksel van ongeldige stempassen, overhandigt de voorzitter het stembiljet en ziet het derde lid toe dat het biljet in de stembus wordt gedaan. In de praktijk rouleren deze handelingen tussen voorzitter en leden. Het zou ook onpraktisch zijn als de voorzitter de hele dag alleen deze handelingen moet verrichten.

De Kieswet noemt het bewaken van de orde als specifieke taak van de voorzitter (art. J 37 KW). Ook in de praktijk zien de gemeenten en de voorzitters zelf dit als een specifieke verantwoordelijkheid van de voorzitter.

Het opnemen van de stemmen beschrijft de Kieswet als gezamenlijke taak van het stembureau (art. N 1 – 10 KW). Hoewel in de praktijk het invullen van het proces-verbaal wordt gezien als taak van de voorzitter, wordt dit niet explicet in de Kieswet benoemd. Wel stelt art. N 10 lid 2 KW dat alle stembureauleden het proces-verbaal tekenen.

De voorzitter of een door hem aan te wijzen lid brengt de verzegelde stukken naar de burgemeester (art. N 11 lid 1 KW).

Kijkend naar de wet en de praktijk hebben wij in de hierna volgende tabel een schema opgesteld van de belangrijkste taken en de verdeling daarvan over de functies. In beginsel participeert de (plv.) voorzitter, naast de uitvoering van eigen specifieke voorzitterstaken, in alle taken van gewone stembureauleden en tellers. En de gewone stembureauleden participeren op hun beurt naast hun specifieke taken als stembureaulid volledig in de taken van de tellers.

Tabel 6- Taken op het stembureau

	Voorzitter	Lid	Teller
Controleert de inrichting van het stembureau voor opening en maakt deze zo nodig in orde.	x		
Coördineert de gang van zaken op het stembureau.	x		
Draagt zorg voor de orde op het bureau en roept zo nodig assistentie op.	x		
Stemt af met de gemeente.	x		
Houdt het proces-verbaal bij.	x		
Rapportiert de voortgang, tussentijdse uitkomsten en eventuele vragen of knelpunten aan het hoofdstembureau.	x		
Ontvangt kiezers op het stembureau.	x	x	
Geeft zo nodig toelichting op de procedure aan kiezers.	x	x	
Controleert identiteitsbewijzen en stempassen.	x	x	
Houdt (mede) toezicht op het stemproces en de orde in het stembureau.	x	x	
Neemt de stemmen op (telling, beoordeling geldigheid en blanco) volgens het voorgeschreven protocol.	x	x	x

- 3 Met welke kritische situaties worden voorzitters, leden en tellers geconfronteerd (in hun rol)?
 4 Welke kennis en vaardigheden zijn nodig om de rol en taken uit te voeren en daarbij de kritische situaties het hoofd te bieden? (Waar relevant uitgesplitst naar de stemfase en de tel-fase).

Elke rol vereist kennis van het proces en de regels die van toepassing zijn. Voor de tellers beperkt dit zich tot het telproces. De voorzitters en gewone leden moeten op hoofdlijnen dezelfde regels en processtappen kennen, maar in de praktijk wordt van de voorzitter wel verwacht dat deze het proces-verbaal opmaakt. De vereiste kennis en cognitieve vaardigheden per rol hebben wij in de volgende tabel samengevat. Daarna zullen wij apart ingaan op de relevante gedragsvaardigheden.

Tabel 7 - Vereiste kennis en cognitieve vaardigheden

	Voorzitter	Lid	Teller
Inzicht in de opzet van het proces-verbaal	x	(x)	
Kennis van de praktische gang van zaken op het stembureau	x	x	
Kennis van het stemproces en de regels	x	x	
Kennis om te kunnen beoordelen of de vereiste documenten om te stemmen correct zijn	x	x	
Mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal	x	x	(x)
Tel- en rekenvaardigheid	x	x	x
Kennis m.b.t. (on)geldigheid van ingevulde stembiljetten	x	x	x
Kennis van het telproces	x	x	x

(x) = deze eis is in lichter/beperkter mate aan de orde

Naast kennis en cognitieve vaardigheden is een aantal gedragsvaardigheden belangrijk. Alleen inzicht in hun rol en taken is onvoldoende om de vraag te beantwoorden welke eisen aan de gedragsvaardigheden van de voorzitter, leden en tellers gesteld moeten worden. De context waarbinnen deze worden uitgeoefend en de kritische situaties die zij het hoofd moeten bieden, zijn daarvoor medebepalend.

Daarom hebben wij ons de vraag gesteld met welke kritische situaties voorzitters, leden en tellers (in hun functie) worden geconfronteerd. Ons beeld hiervan is opgebouwd uit antwoorden uit de online vragen, de discussies in de focusgroepen en de interviews. De belangrijkste kritische situaties en de vertaling naar benodigde gedragsvaardigheden zijn in de volgende tabel verkort en schematisch weergegeven en per rol gekoppeld aan de daarbij benodigde gedragsvaardigheid.

Tabel 8 – Vereiste gedragsvaardigheden, gerelateerd aan kritische situaties

Kritische situaties	Gedragsvaardigheid	(Plv.) Voorzitter	Lid	Teller
Als team elkaar scherp houden met behoud Samenwerking van een goede sfeer. Onderling duidelijk blijven communiceren ook als het druk is. Elkaar scherp houden als het (te) gezellig wordt en/of de vermoeidheid toeslaat. Samen de klus klaren, ook al wordt het laat. Omgaan met verschil van inzicht over de werkwijze in de ploeg. Ook na lange dag en onder druk alert en accuraat blijven. De verschillende documenten nauwgezet checken. Correct tellen. Proces-verbaal correct, volledig en leesbaar invullen. Op een nette manier nee kunnen zeggen tegen burgers en dat uitleggen (ongeldige papieren, niet samen in stemhokje ook al is er sprake van een geestelijke beperking etc.). Vragen netjes beantwoorden ook al snapt de burger iets niet meteen. Behulpzaam zijn en uitleg geven. Rust en overzicht bewaren in het team als het druk wordt. Rust bewaren tegenover (over-)assertieve of zelfs agressieve burgers die het niet eens zijn met de gang van zaken. Rust bewaren als de media binnenstapt. Orde en overzicht houden ook als het druk wordt en/of bij (over-)assertieve bezoekers. Eenduidigheid in werkwijze bewaren als sommige stembureauleden een andere opvatting hebben. De ploeg tot het laatst bij elkaar en gemotiveerd houden ook als het laat wordt en leden naar huis willen.	Nauwkeurigheid Contactvaardig/communicatie Stressbestendigheid Regie/leiding	x x x x x x x x x x x x x x x	x x x x x x x x x x x x x	x x x x x x x x x x x x x

In onze vragenlijst hadden wij ook rolvastheid en verantwoordelijkheidsbesef opgenomen om aansluiting te krijgen bij de vaardigheden waarop in de NVVB-pilot (waarover in § 5.3.2 over de initiële selectie meer) voorzitters werden getest. De geconstateerde kritische situaties geven minder aanleiding deze apart te benoemen. Implicit zit dit al in regie/leiding.

Stressbestendigheid hadden wij aanvankelijk alleen voor de voorzitter geselecteerd. Gelet op de kritische situaties is verdedigbaar dat ook voor de stembureauleden deze vaardigheid in enige mate aanwezig moet zijn.

Vanuit de rol, taken en kritische situaties hebben wij een model profiel opgesteld (bijlage III) waarin wij de rol van voorzitter, gewoon lid en teller onderscheiden. Wij zijn er daarbij vanuit gegaan dat wat geldt voor de teller ook geldt voor het gewone lid en dat wat geldt voor de teller en het gewone lid ook telt voor de voorzitter. Elke volgende rol omvat de voorliggende rollen.

Veel gemeenten kennen ook de functie van plaatsvervangend voorzitter. Deze moet alle taken en verantwoordelijkheden van de voorzitter kunnen overnemen. Daarom onderscheiden wij voor deze functie geen apart profiel.

5.2.3 Werkelijke niveau afgezet tegen de gevraagde en noodzakelijke eisen

De volgende twee onderzoeks vragen spitsen zich toe op de vraag of de voorzitters, leden en tellers aan de gevraagde en de benodigde eisen voldoen.

- 5 Welke verschillen zijn er tussen de volgens onze analyse benodigde kennis en vaardigheden en de in de praktijk gestelde eisen?
- 6 Beschikken de voorzitters, leden en tellers in de praktijk over de in de praktijk gestelde eisen?
- 7 Beschikken voorzitters, leden en tellers in de praktijk over de volgens onze analyse benodigde kennis en vaardigheden?

De eisen die volgens ons nodig zijn overwegend terug te vinden bij de rode draad in wat nu al wordt geëist, zei het dat de lijstjes per gemeente verschillen. Daarom zou een meer eensluidend profiel meer duidelijkheid geven.

Volgens de verkiezingsambtenaren is bij klein percentage stembureauleden de gevraagde kennis en vaardigheden onvoldoende aanwezig ((plv.) voorzitters 5%, gewone leden 6%, tellers 2%). Zij schatten de benodigde kennis en vaardigheden bij de grote meerderheid als voldoende en bij ongeveer een vijfde als goed in. Bij de grotere gemeenten worden de aanwezige kennis en vaardigheden door de ambtenaren verkiezingen iets lager ingeschat.

Een belangrijke indicatie of stembureauleden over de benodigde kennis en vaardigheden beschikken is de tevredenheid bij de verkiezingsambtenaren over het feitelijke functioneren van hun stembureauleden op de verkiezingsdag. De juiste kennis en vaardigheden zijn immers een randvoorwaarde om goed te kunnen functioneren.

Over het feitelijk functioneren in zijn algemeenheid oordelen de ambtenaren verkiezingen overwegend positief. Op de rol van (plv.) voorzitter scoort niemand slecht en slechts 2% matig. Dat betekent dat vrijwel alle (plv.) voorzitters naar behoren hebben gefunctioneerd (28% voldoende, 62% goed, 8% uitstekend).

Voor gewone stembureauleden en tellers is het oordeel vergelijkbaar (leden; 1% matig, 32% voldoende, 60% goed, 5% uitstekend) (tellers; 1% matig, 25% voldoende, 60% goed, 5% uitstekend).

5.2.3.1 Opleidingsniveau

Wij zagen in de vacatureanalyse dat, als er een opleidingseis wordt gesteld, in het algemeen (een volledige) mbo-opleiding als minimumeis wordt gesteld. In de praktijk voldoet het overgrote deel van de stembureauleden aan deze eis, 20% zit daar onder. Wel heeft iedereen minimaal vmbo-niveau.

Voor voorzitters bleek dat soms ook hbo als minimumeis wordt gesteld. Wij zien dat het gemiddelde opleidingsniveau van (plv.) voorzitters ook wat hoger ligt dan dat van gewone leden en tellers. Van de voorzitters heeft zelfs 60% hbo of hoger.

Tabel 9 - Opleidingsniveau naar functie

	Totaal	Voorzitter	(plv.) voorzitter	Lid	Teller
Geen onderwijs / basisonderwijs / cursus inburgering / cursus Nederlandse taal	0%	0%	0%	0%	0%
lbo/vbo/vmbo (kader- of beroepsgerichte leerweg) / mbo 1 (assistentenopleiding)	5%	2%	3%	6%	5%
mavo/havo of vwo (eerste drie jaar) / ulo/mulo/vmbo (theoretische of gemengde leerweg) / voortgezet speciaal onderwijs	15%	10%	14%	19%	12%
mbo 2, 3, 4 (basis beroeps-, vak-, middenkader- of specialistenopleiding) of mbo oude structuur (vóór 1998)	19%	16%	19%	20%	20%
havo of vwo (overgegaan naar de 4e klas) / hbs/mms/hbo-propedeuse of wo-propedeuse	11%	11%	12%	12%	11%
hbo (behalve hbo master) / wo kandidaats- of wo bachelor	33%	40%	34%	30%	34%
wo doctoraal of wo master of hbo master/postdoctoraal onderwijs	14%	20%	18%	11%	16%
Weet niet / wil niet zeggen	2%	1%	1%	2%	1%

Door afrondingsverschillen komt niet elke kolom op 100% uit.

5.2.3.2 Vaardigheden

Wij hebben op een aantal gedragsvaardigheden, waarvan wij op basis van de eerste fase van het onderzoek al veronderstelden dat deze belangrijk zijn, doorgevraagd. Enerzijds hebben wij de ambtenaren verkiezingen gevraagd hoe zij hun stembureauleden op deze vaardigheden scoren. Anderzijds hebben wij bij de stembureauleden zelf door middel van een korte online zelfscan gemeten hoe zij op deze vaardigheden scoren.

Het valt op dat de scores uit de zelfscan veelal wat breder gespreid zijn. De gemeentelijke ambtenaren verkiezingen scoren hun stembureauleden vooral op goed, gevolgd door voldoende.

De uitersten (slecht of uitstekend) worden weinig gekozen. Bij de stembureauleden zelf komt de score uitstekend wat vaker voor, maar ook matig en slecht scoren vaker. De interpretatie vraagt enige voorzichtigheid. Beide metingen hebben hun beperkingen. Enerzijds is er een subjectief oordeel van de ambtenaren vanaf enige afstand gegeven. Anderzijds is er de score van de leden zelf, waarbij een mate van sociaal wenselijkheid in de antwoorden niet uitgesloten is, mede gezien het beknopte karakter.

Toch zijn wel wat tendensen uit de metingen te halen. Matig of slecht blijft op alle vaardigheden ruim onder de 10%.

Hoewel de ruime cijfers op goed tot uitstekend waarschijnlijk wat geflatteerd zijn, kan toch worden gesteld dat de meeste stembureauleden voldoende tot goed over deze vaardigheden beschikken.

Tabel 10 - Score per functie op gedragsvaardigheden

	(plv.) voorzitter		gewoon lid		teller	
	vlg. gemeente	zelfscan	vlg. gemeente	zelfscan	vlg. gemeente	zelfscan
Samenwerking:						
Slecht	0%	1%	0%	1%	0%	2%
Matig	2%	4%	1%	3%	1%	5%
Voldoende	22%	8%	28%	10%	25%	12%
Goed	67%	51%	62%	57%	59%	56%
Uitstekend	7%	36%	5%	28%	5%	24%
Geen oordeel	2%		4%		10%	
Nauwkeurigheid:						
Slecht	1%	1%	0%	1%	0%	1%
Matig	7%	6%	5%	7%	3%	7%
Voldoende	38%	22%	42%	28%	25%	27%
Goed	47%	52%	46%	50%	56%	49%
Uitstekend	5%	18%	3%	14%	6%	17%
Geen oordeel	2%		4%		10%	
Contactvaardig/communicatief:						
Slecht	0%	1%	0%	1%		
Matig	2%	6%	1%	8%		
Voldoende	26%	18%	39%	25%		
Goed	63%	58%	51%	54%		
Uitstekend	6%	18%	4%	12%		
Geen oordeel	3%		5%			
Regie/leidinggeven:						
Slecht	0%	0%				
Matig	5%	4%				
Voldoende	37%	16%				
Goed	49%	60%				
Uitstekend	4%	20%				
Geen oordeel	5%					
Stressbestendigheid:						
Slecht	0%	0%				
Matig	5%	6%				
Voldoende	37%	20%				
Goed	49%	58%				
Uitstekend	4%	15%				
Geen oordeel	6%					

**Verantwoordelijkheidsgevoel/
rolvastheid:**

Slecht	0%	0%
Matig	3%	1%
Voldoende	27%	7%
Goed	54%	60%
Uitstekend	12%	33%
Geen oordeel	4%	

Door afrondingsverschillen komt niet elke kolom op 100% uit.

We kunnen ook de gemiddelde score per vaardigheid op een vijfpuntschaal laten zien.

Tabel 11 - Gemiddelde score op vaardigheden

	(plv.) voorzitter	gewoon lid		teller		zelfscan
	vlg. gemeente zelfscan					
Samenwerking	3,73	4,17	3,59	4,07	3,38	3,97
Nauwkeurigheid	3,42	3,80	2,95	3,68	3,35	3,73
Contactvaardig/ communicatief	3,64	3,87	3,43	3,69		
Regie/leidinggeven	3,37	3,94				
Stressbestendigheid	3,37	3,82				
Verantwoordelijkheidsgevoel/ rolvastheid	3,63	4,25				

Over de hele linie wordt relatief positief gescoord. Nauwkeurigheid scoort relatief wat lager, vooral bij de gewone leden.

De ambtenaren zeggen hun oordeel te vormen op basis van contacten met de leden bij instructie, bezoeken aan de stembureaus, reacties van burgers, klachten van stembureauleden over andere stembureauleden, de processen-verbaal en de evaluatie en de antwoorden van de voorzitters over de leden en de tellers. Zij benadrukken dat dit een gemiddeld beeld is, maar ook dat de kwaliteit per persoon wisselt. De uitschieters in negatieve of positieve zin worden als uitzonderingen gezien. Sommigen merken op dat onder de nieuwe lichting er relatief wat vaker zwakkere leden zitten. Deels is dit een kwestie van ervaring en worden leden beter naar mate zij ervaring hebben opgedaan. Deels is dit het moment dat de echte mismatches worden gesignaleerd en een volgende keer niet meer worden uitgenodigd.

Wij hebben gevraagd of er naar het oordeel van de ambtenaren verkiezingen andere competenties belangrijk zijn dan de bovengenoemde. In de meeste gevallen werden geen andere eisen nodig geacht. Waar wel alternatieven werden gesuggereerd, ging het bijna in alle gevallen om kenmerken die binnen de in bovenstaande tabel opgenomen competenties zijn vervat. Het gaat dan vaak om nuances in terminologie, niet om wezenlijk andere vaardigheden.

Op de competentie samenwerking is ook de ervaren kwaliteit van de samenwerking een goede indicator. Volgens 90% van de verkiezingsambtenaren wordt op de stembureaus redelijk (14%) tot goed (76%) samengewerkt.

De stembureauleden hebben zelf de samenwerking overwegend voldoende (17%) tot goed (79%) ervaren. Waar de samenwerking als minder goed wordt ervaren, worden slechte leiding van de voorzitter, het hebben van ongemotiveerde leden en rolonduidelijkheid het meeste als oorzaak genoemd.

Specifiek bij de rol van de voorzitter werd in interviews het signaal afgegeven dat de kwaliteit van het proces-verbaal soms te wensen over laat. De kwaliteit van het proces-verbaal dat vooral correct, volledig en leesbaar moet worden ingevuld, is een concrete indicator op enkele van de kwaliteitsaspecten (in het bijzonder nauwkeurigheid, schriftelijke uitdrukkingssvaardigheid en verantwoordelijkheidsbesef) van de voorzitter. Slechts 4% van de verkiezingsambtenaren vindt de kwaliteit van de ingevulde processen-verbaal slecht, 16% vindt de kwaliteit matig. Ruim driekwart kwalificeert deze als redelijk (42%) tot goed (35%).

Enkele gemeenten noemen explicet dat het vereenvoudigde proces-verbaal een verbetering was ten opzichte van eerdere verkiezingen, al zou volgens hen het formulier nog compacter kunnen worden gemaakt.

Uit de verdiepende gesprekken blijkt dat de kwaliteit van de ingevulde processen-verbaal niet alleen afhankelijk is van de kennis en vaardigheden van de voorzitter. Aandacht voor het belang van en de werkwijze bij het proces-verbaal in de instructie wordt als manier genoemd om hier verbetering in aan te brengen. Vermoeidheid (vooral aan het einde van een lange dag) en het samenvallen van twee verkiezingen, worden ook als belastende factoren genoemd. Een gezamenlijke verantwoordelijkheid met de plaatsvervanger voor het zorgdragen voor het proces-verbaal kan hierin dan al helpen. De kritiek op de kwaliteit heeft vaak te maken met doorhalingen en leesbaarheid, waardoor het document rommelig wordt, maar heeft ook te maken met telfouten. Sommige gemeenten werken met een kladversie die de voorzitter aan het einde van de dag netjes overzet in een definitieve versie. Ook deze werkwijze komt de kwaliteit ten goede, hoewel het overzetten soms ook tot nieuwe fouten kan leiden. Soms ontbreken handtekeningen. Sommige gemeenten adviseren de stembureauleden vast bij binnenkomst te laten tekenen. Gemeenten die ter ondersteuning met tablets hebben gewerkt merken op dat dit een positief effect heeft op de kwaliteit. Het proces-verbaal wordt door de dag heen meer stapsgewijs voorbereid en de digitale vastlegging komt de leesbaarheid ten goede. Daar staat tegenover dat stembureauleden klagen over de kwetsbaarheid bij dergelijke hulpmiddelen. (Bijvoorbeeld, door storingen moesten gegevens meermalen opnieuw worden ingevuld.)

5.3 Tweede hoofdvraag

De tweede hoofdvraag luidt:

Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de kennis en vaardigheden van voorzitters en andere leden van stembureaus en tellers?

De tweede hoofdvraag hebben wij uitgesplitst naar fasen in het verkiezingsproces waarin invloed kan worden uitgeoefend op de kwaliteit van de kennis en vaardigheden van voorzitters, leden en tellers:

- Werving
- Initiële selectie
- Instructie
- Examinering
- Dagverloop

5.3.1 Werving

- 8 Hoe draagt de werving bij aan het vinden van kandidaten die (in potentie) over de gewenste kennis en vaardigheden beschikken? Denk hierbij aan keuze van doelgroep, kanalen, boodschappen en teksten, de laagdrempeligheid van het aanmeldproces en de onderlinge fit van het geheel.

Wij hebben gekeken welke wervingsmethoden worden toegepast en welke condities worden aangeboden. Vervolgens hebben wij gekeken naar motieven en blokkades bij het al dan niet instappen als stembureaulid. Ten slotte hebben wij gekeken wat het resultaat is van de werving.

5.3.1.1 Wervingsmethoden

- 9 Welke wervingsmethoden worden gebruikt?

In het algemeen gebruiken gemeenten meerdere kanalen.

Vrijwel alle gemeenten beginnen met een rechtstreekse benadering van hun bestand van stembureauleden van de vorige verkiezingen.² Wij zien ook dat 85% van de stembureauleden al eerder heeft deelgenomen, dus dit is een efficiënte en effectieve methode vanuit kwantitatief perspectief. Dit laat ook zien hoe belangrijk het is de gegevens van stembureauleden goed te administreren en in de bejegening van stembureauleden zich te realiseren dat dit van invloed kan zijn op hun bereidheid zich een volgende keer weer aan te melden. Het aantal stembureauleden dat aangeeft dat zij door de gemeente benaderd zijn omdat zij al vaker participeerden, ligt met 52% verrassend lager dan de 85% die al vaker meedeed. Wij hebben geen aanwijzingen dat er gemeenten zijn die bij de werving geen gebruik maken van hun bestand van voormalige stembureauleden. Wij vermoeden daarom dat deze respondenten hebben gerefereerd aan de eerste keer dat zij zich meldden.

Vanuit kwalitatief perspectief zijn ook kanttekeningen bij deze wervingsmethode te plaatsen. Doorstroming, vernieuwing en verversing van het bestand stembureauleden krijgt op deze wijze minder aandacht.

Van de stembureauleden zegt 81% zich de volgende keer weer aan te melden en nog eens 12% zegt dat waarschijnlijk te zullen doen. Slechts 2% zegt op voorhand dat niet meer te zullen doen. Het maakt daarbij niet veel uit welke functie men had, alleen de tellers zijn iets terughoudender.

De mond-tot-mondreclame wordt door de gemeenten als belangrijke bron van nieuwe aanmeldingen genoemd. Dat zien wij ook terug bij de stembureauleden die aangeven door mond-tot mond-reclame op de functie te zijn geattendeerd (15%). Daarnaast komen burgers op het idee om stembureaulid te worden door advertenties (7%), social media (4%) en oproepen via het eigen sociale netwerk (4%). Genoemde percentages lijken laag, maar deze zijn afgezet tegen de totale respons, waarvan immers 52% aangaf als voormalig lid direct door de gemeente te zijn benaderd.

Het actief benaderen van de eigen ambtenaren is daarna de meest gebruikte methode. Ongeveer 65% van de gemeenten doet dit. Daar komt bij dat sommige gemeenten in beginsel de voorzittersfunctie vanuit de eigen ambtenaren bemensen. Voor de functie van plaatsvervangend voorzitter worden niet-ambtelijke burgers ingezet. Gemeenten geven twee redenen. Enerzijds wordt het werven van geschikte voorzitters van buiten als meer moeizaam ervaren dan voor gewone leden of tellers.

² De BES openbaar lichamen werken voornamelijk met oudgedienenen en benaderen kandidaten altijd persoonlijk.

Anderzijds is de initiële selectie op kwaliteit eenvoudiger als geput wordt uit de eigen ambtenaren van wie de organisatie (afhankelijk van de omvang globaal tot meer precies) weet wat de kwaliteiten zijn.

Wij zien een opmars van digitale methoden. Er zijn steeds meer gemeenten die een online aanmeldformulier en/of een online portal gebruiken om het aanmeldproces te vergemakkelijken. Naarmate de gemeente groter is, zien wij dit vaker. Hoewel dit het aanmeldproces ondersteunt, is dit strikt genomen geen wervingsmethode. De koppeling met aankondigingen op de website en de social media zijn dat wel. Dat slechts 31% een oproep op de eigen website plaatst, valt tegen. De inzet van social media is nog relatief nieuw, maar gebeurt al bij ruim een derde van de gemeenten. Ook bij het gebruik van deze digitale media zien wij dat deze meer worden ingezet naarmate de gemeente groter is.

Traditionele media worden ook nog steeds ingezet. Ongeveer 21% adverteert in lokale kranten of huis-aan-huisbladen. Wij hadden verwacht dat dit hoger zou zijn. Hoewel kranten steeds minder worden gelezen, worden huis-aan-huisbladen nog wel veel gelezen en zij bereiken juist het lokale publiek. Het was daarom verrassend dat slechts 6% van de gemeenten zegt een vaste gemeentelijke rubriek in de lokale huis-aan-huisbladen te gebruiken.

Sommige gemeenten benaderen ook actief de verenigingen in hun gemeente (9%), waarbij soms de vergoeding ten bate van de vereniging komt. Gemeenten die dit doen, zijn hier positief over, omdat dit het lokale verenigingsleven ondersteunt, maar vooral omdat het veel respons oplevert.

Het gebruik van uitzendbureaus (6%) vindt vooral plaats om tellers te werven.

Wij komen bij doorvragen ook hier en daar andere wervingsvormen tegen. Sommige gemeenten benaderen onderwijsinstellingen. Soms worden wijk-, dorps- of buurtraden gemobiliseerd. Van één gemeente vernamen wij dat mensen met een afstand tot de arbeidsmarkt en ingeschrevenen bij Werk en inkomen actief worden benaderd.

5.3.1.2 Geboden faciliteiten en condities

Naast het gekozen medium voor werving zijn de condities die worden geboden van invloed op de vraag of mensen zich daadwerkelijk aanmelden. Deze kunnen ook van invloed zijn op het zich een volgende keer weer beschikbaar stellen.

De hoogte van het presentiegeld van stembureauleden is niet wettelijk geregeld (Kiesraad, 2018). Ieder gemeentebestuur bepaalt zelf of er presentiegelden worden toegekend en wat de hoogte daarvan is. De presentiegelden zijn in principe belastbaar inkomen. Er wordt meermalen gevraagd waarom de vergoeding niet belastingvrij kan zijn, bijvoorbeeld in de vorm van een vrijwilligersvergoeding. Onder het huidige belastingregime zou dit in veel gemeenten tot een verlaging van de vergoeding leiden gezien de maxima die de belastingdienst hanteert.³

10 Welke beloning wordt in de praktijk geboden?

De meeste gemeenten bieden een geldelijke vergoeding.

³ Vergoeding van maximaal € 5,00 (2018: € 4,50) per uur, met een maximum van € 170 (2018: € 150) per maand en € 1.700 (2018: € 1.500) per jaar.

Wij laten hier de hoogste en de gemiddelde vergoeding zien. Daar waar in ploegen wordt gewerkt, wordt in het algemeen een enigszins lagere vergoeding voor een dienst gegeven. Het eventueel bijwonen van instructiebijeenkomsten is bij de vergoeding inbegrepen.

Tabel 12 – Vergoedingen

Voorzitter hele dag	Voorzitter één shift	Plv. voorzitter hele dag	Plv. voorzitter één shift	Lid hele dag	Lid één shift	Teller (avond)
Gemiddeld €	176 €	72 €	135 €	64 €	156 €	77 € 37
Maximum €	400 €	300 €	364 €	300 €	360 €	250 € 100

De Bes openbaar lichamen Saba en Sint Eustatius betalen een substantieel hogere vergoeding. Saba betaalt 460 USD voor een lid en 575 USD voor een voorzitter. Sint Eustatius betaalt 300 USD respectievelijk 450 USD (omgerekend ongeveer € 265 tot € 511). Bonaire betaald voor (plv.) voorzitters en leden iets onder het Nederlandse gemiddelde en voor de tellers daar wat boven (Voorzitter 175 USD, Plv. voorzitter of Lid 150 USD, Teller 100 USD).

Er zijn gemeenten die stembureauleden werven via verenigingen, waarbij leden afzien van hun dagvergoeding die dan ten goede komt aan de vereniging. De fiscus accepteert dit echter niet en stelt dat deze vergoeding dan alsnog belast moet worden (Belastingdienst, 2019).

Er is opgemerkt dat de vergoedingsregeling voor deelnemende ambtenaren duidelijker zou kunnen. Als ambtenaren zitting hebben in een stembureau, doen ze dit in theorie niet in hun functie maar als vrijwilliger en hebben dus recht op een eventuele vergoeding. De vraag kan echter worden gesteld in hoeverre sprake is van vrijwilligheid in gemeenten die eisen dat de voorzitter van het stembureau ambtenaar is.

Er worden in de praktijk regelingen getroffen voor het geval ambtenaren lid zijn van een stembureau: onder werktijd met ontvangst van presentiegeld, onder werktijd met compensatie van de overuren, met verlofopname enz.

De burgemeester heeft, als voorzitter van hoofd- en centraal stembureau, geen recht op presentiegeld (Kiesraad, 2018).

Voor ambtenaren geldt dat er in de arbeidsvooraardenregeling geen expliciete afspraken gemaakt zijn over vergoedingen of verlof van medewerkers die werkzaamheden verrichten in een stembureau. Er zijn twee situaties:

Situatie 1: Werkzaamheden op stembureau in andere gemeente

- Wettelijk vakantieverlof opnemen op grond van art. 6:2 e.v. CAR-UWO (VNG, 2018).
- Het Individueel keuzebudget (IKB) gebruiken om bovenwettelijke verlofuren te kopen en op te nemen.
- Buitengewoon verlof aanvragen, al dan niet met doorbetaling van salaris art. 6:4:6 CAR-UWO (VNG, 2018).

Situatie 2: Werkzaamheden op stembureau in eigen gemeente

- Werkzaamheden uitvoeren als taak binnen de eigen aanstelling (geen verlof opnemen op grond van art. 2:1B lid 2 CAR-UWO (VNG, 2018).

11 Welke aanvullende voorwaarden en werkomstandigheden worden geboden?

Gemeenten gaan wisselend om met de overige voorzieningen die zij bieden. Het gaat hier vooral om de catering. De catering wordt door de meeste stembureauleden als voldoende (33%) tot goed (39%) ervaren, maar 17% scoort deze als matig en 11% als slecht.

In de volgende paragraaf gaan wij onder meer in op de vraag in hoeverre de geboden condities een rol spelen in het al dan niet zich aanmelden.

5.3.1.3 Motieven en blokkades

Wat motiveert burgers om zich wel beschikbaar te stellen voor een stembureau en welke blokkades weerhouden hen daar eventueel van?

12 Wat zijn redenen van voorzitters, leden en tellers om zich aan te melden?

Hoewel de vergoeding niet onbelangrijk blijkt (27% noemt dit een belangrijk motief), zien wij dat vooral de intrinsieke betrokkenheid bij het democratisch proces zwaar weegt in de afweging om zich aan te melden (67%). Sommige leden noemen het in hun toelichting een maatschappelijke verplichting of burgerplicht. Ook interesse in de politiek speelt een rol (27%).

Zoals hiervoor al genoemd benaderen sommige gemeenten actief verenigingen, waarbij de vergoeding ten goede komt van de vereniging. Er zijn dan ook leden die vooral om hun vereniging te steunen meedoen. Hier lopen materiële motieven (vergoeding) en ideële motieven (steun voor de vereniging) in elkaar over.

Wij zien dat bij de voorzitters de meer ideële overwegingen (democratische betrokkenheid) relatief zwaarder wegen (75%) dan bij gewone leden (66%) en tellers (61%). De mate waarin de vergoeding belangrijk wordt gevonden ligt juist hoger bij tellers (32%) en gewone leden (29%) en wat lager bij voorzitters (17%). Het belang van de vergoeding ligt ook wat hoger bij de grotere gemeenten. Ook voor jongeren (58% bij 18-34 jaar) is de vergoeding belangrijker dan voor de oudere leden.

Het tweede motief na democratische betrokkenheid is plezier en gezelligheid (39%). Men vindt deelname leuk. Het grote aantal stembureauleden dat al vele jaren participeert, kan mede in dat licht worden gezien.

Een paar minder vaak gehoorde, maar opvallende motieven zijn dat men beheerder is van het pand waar het stembureau is gevestigd, dat men het verkiezingsproces wil controleren, dat het goed staat op het curriculum vitae of dat men wil voorkomen dat alleen nog maar ambtenaren het stembureau bemensen.

In het kader van verversing van het bestand is interessant om te zien of bij de werving strategie differentiatie naar leeftijdscategorie passend kan zijn. Zo blijkt uit de NVVB pilot (NVVB, 2019 a en b) dat hoger opgeleide jongeren (in deze pilot tot 40 jaar) een voorname kansrijke doelgroep zijn voor de voorzittersfunctie; zij melden zich gemiddeld genomen vaker aan voor de functie en scoren gemiddeld hoger op de tests. Wij hebben onder onze respondenten gekeken hoe de motivering om zich beschikbaar te stellen voor een stembureau naar leeftijd is verdeeld. Op ideële overwegingen zijn de verschillen niet heel groot. Het belang van de bijdrage aan de democratie ligt bij de groep 18-34 jaar een paar procent lager (64%), maar politieke interesse (32%) ligt weer net wat hoger. Ook plezier en gezelligheid wordt door deze jongere leden wat belangrijker gevonden (45%).

Maar het grootste verschil zien wij bij het belang dat aan de vergoeding wordt gehecht. Deze wordt meer dan twee keer zo belangrijk gevonden (58%) ten opzichte van de oudere categorieën.

Tabel 13 – Motieven om zich aan te melden voor een stembureau naar leeftijd

	Totaal	<18	18-34	35-50	51-65	>65
Bijdrage aan onze democratie	67%	19%	64%	68%	69%	67%
Politieke interesse	27%	31%	32%	21%	23%	30%
Plezier / gezelligheid	39%	44%	45%	41%	38%	39%
Vergoeding	27%	47%	58%	25%	23%	21%
Catering (eten en drinken)	1%	3%	1%	1%	1%	1%
Andere redenen	12%	31%	8%	20%	15%	7%

Doordat meerdere antwoorden mogelijk waren tellen de kolommen niet op tot 100%.

13 Welke blokkades leiden ertoe dat men zich niet (opnieuw) aanmeldt?

Het overgrote deel van de stembureauleden heeft de werving als voldoende (16%) tot goed (79%) ervaren. Waar het aanmeldproces als eenvoudig werd ervaren en de gemeente snel reageerde, werd dit bijzonder gewaardeerd. Daar waar de werving als matig is ervaren, was sprake van een moeizamer aanmeldproces en moeizame communicatie.

Dit zijn blokkades waarbij een kandidaat kan afhaken. In situaties waar de communicatie in het verdere traject tot de verkiezingen als minder goed is ervaren, geven leden aan dat zij aarzelen of zij een volgende keer nog wel beschikbaar willen zijn.

Als de aanmeldprocedure niet duidelijk is en/of het aanmeldformulier (online) moeilijk vindbaar is, dan haken mensen mogelijk af. De afhakers hebben wij in ons onderzoek niet bereikt, maar dit signaal komt van stembureauleden die om deze reden bijna waren afgehaakt.

Er zijn gemeenten waar de vergoeding bewust laag wordt gehouden om niet in conflict te komen met de normen voor bijverdiensten bij mensen met een uitkering. Men wil voor deze groep geen drempel opwerpen om deel te nemen. Keerzijde is dat een lagere vergoeding voor anderen een reden kan zijn om zich niet aan te melden.

Uit de verdiepingsgesprekken komt naar voren dat gemeenten die moeite hebben om de stembureaubemensing rond te krijgen, dat in belangrijke mate wijten aan de te lage vergoeding. Daar staat tegenover dat er in het kwantitatief onderzoek geen correlatie is gevonden tussen de hoogte van de vergoeding en de mate waarin gemeenten zeggen moeite te hebben bij de bemensing.

Nog werkende stembureauleden geven in de verdiepingsgesprekken aan dat zij moeite hebben met de relatief lage vergoeding, terwijl zij wel een dag verlof moeten opnemen. Voor burgers die stembureaulid zijn geworden, was dit uiteindelijk geen reden om zich niet aan te melden. Dat ook het kwantitatief onderzoek laat zien dat de vergoeding niet de belangrijkste reden is om zich aan te melden, zegt iets over de groep die zich wel heeft aangemeld, maar wij hebben geen zicht op de populatie die om die reden van aanmelding heeft afgezien.

De catering blijkt nauwelijks een overweging te zijn bij het zich al dan niet aanmelden. Maar het kan wel een bron van onvrede zijn. In de verdiepingsgesprekken blijkt echter wel dat een goede verzorging bijdraagt aan een gevoel van waardering en dat slechte verzorging irritatie veroorzaakt. Naarmate de gemeente groter en/of meer stedelijk is, neemt de gemiddelde waardering voor de catering af.

Soms kan de kwaliteit ook binnen één gemeente sterk verschillen, afhankelijk van de locatie. Sommige locatiebeheerders, bijvoorbeeld in dorpshuizen, zien er een eer in om de stembureauleden goed te verzorgen.

Weerzin tegen het handmatige proces en een roep om de terugkeer van de stemcomputer wordt veel gehoord en is voor sommigen een reden om een volgende keer niet meer mee te willen doen. Andere leden geven echter juist aan dat zij tegen digitaal stemmen zijn en daarom het bewerkelijke analoge stemproces met hun inzet willen ondersteunen.

In de verdiepingsgesprekken komt naar voren dat het late tijdstip waarop men klaar was (zeker bij dubbele verkiezingen) voor sommige stembureauleden een reden is om zich een volgende keer niet meer aan te melden. Bij veruit de meeste gemeenten wordt tot na middernacht geteld. Meestal is men rond 01.30 uur klaar, maar in de meest extreme gevallen duurt het tellen tot 05.30 uur in de ochtend.

Er worden ook diverse zaken genoemd die in de beleving van stembureauleden beter kunnen en die een rol kunnen spelen in de afweging om zich een volgende keer wel of niet aan te melden. Wij noemen die zaken die vrij vaak genoemd worden in de open vragen en de gesprekken:

- Duidelijkere leiding van de voorzitter
- Geen twee verkiezingen in één keer
- Meer aandacht voor de inrichting, ruimte en toegankelijkheid van het stembureau
- Meer extra tellers bij de telling
- Werken in shifts of meer gelegenheid voor pauzes
- Meer digitale ondersteuning
- Meer aandacht voor de catering
- Een hogere, bij voorkeur belastingvrije, vergoeding.

5.3.1.4 Resultaat van de werving

In ons onderzoeks kader vragen wij ons af wat het resultaat van de werving is:

- 14 Worden voldoende geschikte kandidaten gevonden?
- 15 Wat doet men indien er niet voldoende kandidaten gevonden worden?
- 16 Worden concessies aan kwaliteit gedaan om posities in te kunnen vullen?

De gemeenten slagen erin de stembureaus te bemensen, maar de mate waarin dit makkelijk tot moeizaam gaat, varieert. Dit gaat bij (afhankelijk van de functie) rond de helft redelijk tot goed. Bij (afhankelijk van de functie) een kwart tot 40% wordt de werving als moeizaam ervaren, maar is het resultaat redelijk. Voor (plv.) voorzitters kost de werving nog wat meer moeite dan voor gewone leden of tellers. Uit de verdiepingsgesprekken komt naar voren dat dit samenhangt met de zwaardere eisen die aan deze rol worden verbonden.

Hoewel een kleine minderheid (8%), is het toch zorgelijk dat sommige gemeenten aangeven dat het bemensen van de stembureaus alleen lukt na concessies aan kwaliteit of dat de bezetting onder de maat blijft (2%).

Als het niet lukt om voldoende (gekwalificeerde) stembureauleden te vinden, dan voeren gemeenten eerst hun wervingsactiviteit op. Ook wordt aan tellers gevraagd of zij ook alsnog als gewoon stembureaulid willen fungeren.

Soms worden mensen via een uitzendbureau ingehuurd (6% van de gemeenten). Het inzetten van een uitzendbureau gebeurt iets vaker bij gemeenten die meer moeite hebben om de bezetting (van gewone stembureauleden) rond te krijgen, al is de correlatie niet heel sterk (voor moeite om voorzitters of tellers te vinden is er helemaal geen significante correlatie).

Aan het wettelijk minimum voor de bezetting van een stembureau wordt niet getornd, maar er worden wel concessies gedaan aan de omvang van de ploeg per stembureau, die bij voorkeur wat groter is zodat leden af en toe elkaar kunnen afwisselen. In enkele gevallen worden open gaten in de bezetting opgevuld door ambtenaren aan te wijzen.

Wij hebben ook gekeken of gemeenten erin slagen om een evenwichtige populatie stembureauleden te werven. Gezien de verwevenheid met het democratisch proces is het wenselijk dat, naast functionele eisen aan kennis en vaardigheden, een zekere mate van maatschappelijke representatie wordt bereikt.

- 17** Hoe is de verdeling van voorzitters, leden en tellers over enkele in overleg met de opdrachtgever nader te definiëren categorieën (zoals leeftijd, geslacht, politiek actief)?

In paragraaf 5.1 hebben wij de kenmerken beschreven van de bezetting die de werving heeft opgeleverd. Hier is gebleken dat gemeenten erin slagen een evenwichtige man-vrouwverdeling op de stembureaus te rekruteren. Het overgrote deel van de stembureauleden (83%) is zelf niet politiek actief (wie zelf op de lijst staat is over het algemeen uitgesloten). Stembureauleden komen niet primair uit het politieke actieve deel van de samenleving maar veel breder. De leeftijdsopbouw is niet evenwichtig. Bijna driekwart van de stembureauleden is ouder dan 50 jaar en 40% is zelfs 65 of ouder.

5.3.2 Initiële selectie

Veel gemeenten sluiten de instructie af met een toets voordat het stembureaulid wordt benoemd. Daar gaat echter de initiële selectie aan vooraf. De toets, waarover later meer, meet in de meeste gevallen of de kandidaat voldoende kennis over de regels en het proces heeft opgedaan uit de instructie. Wij zagen echter dat de gestelde eisen breder zijn. Wij vroegen ons af in hoeverre en hoe daar bij de poort al op wordt geselecteerd.

- 18** Hoe wordt getoetst of kandidaten (in potentie) beschikken over de gewenste kennis en vaardigheden?

Wij stelden al vast dat 85% van de stembureauleden deze rol al eerder heeft vervuld. Voor deze categorie is de ervaring uit eerdere deelname leidend voor gemeenten om iemand al dan niet opnieuw te benoemen. De kleinere gemeenten kennen hun stembureauleden redelijk goed. Bij de grotere gemeenten zijn het vooral de bijzonderheden die worden genoteerd voor de volgende keer. Dat betekent dat voornamelijk leden die echt niet voldeden, worden gewaardeerd. Bij een slecht functionerende voorzitter wordt nog wel geprobeerd deze een volgende keer als gewoon lid in te zetten.

De ambtenaar verkiezingen vraagt zich soms ook af of iemand die al jaar en dag als stembureaulid fungert, niet een leeftijd heeft bereikt waarop de rol misschien te zwaar wordt. Mensen kunnen zelf niet altijd inschatten wanneer het tijd wordt om te stoppen. Gezien de leeftijdsopbouw van de stembureauleden is het niet verwonderlijk dat dit dilemma zich regelmatig voordoet.

Het weigeren van iemand die eerder wel werd toegelaten, vinden gemeenten sowieso een lastig punt. Deze weigering wordt vaak niet goed ontvangen en burgers wenden zich in zo'n geval niet zelden tot het bestuur. Verstandige bestuurders staan in zo'n geval voor hun ambtenaren, maar soms vinden bestuurders dat moeilijk, zeker als het gaat om bekenden (of in één voorbeeld om een oud-wethouder).

Ongeveer de helft van de gemeenten voert een globale (papieren) toets uit op de meer harde criteria (zoals leeftijd en opleidingsniveau) aan de hand van het aanmeldingsformulier. Daarbij wordt er in het algemeen vanuit gegaan dat het formulier waarheidsgetrouw is ingevuld. Voor voorzitters ligt dit lager, waarschijnlijk omdat de meeste gemeenten deze alleen uit de groep oudgedienden rekruteren of uit de eigen ambtenaren.

Gemeenten konden aangeven of zij een online competentietest hanteren als initiële selectie. Hiermee refereerden wij aan een pilot van de NvvB die bij elf gemeenten is uitgevoerd voor (uitsluitend) de (plv.)voorzittersrol. Het onverwacht hoge aantal dat hier ja op zegt en bovendien ook voor gewone leden en tellers, doet ons vermoeden dat hier is geantwoord met de online kennistoets in gedachten en niet de initiële selectie. Opvallend is dat 22% zegt aan de toets geen consequenties te verbinden. Zij gaan er kennelijk vanuit dat de zelfselectie door het invullen van de toets een voldoende drempel is.

Het algemene beeld is dat de initiële selectie voor nieuwe stembureauleden vrij oppervlakkig plaatsvindt. De meeste ambtenaren verkiezingen zeggen wel een beeld te hebben van de mate waarin de stembureauleden beschikken over de gevraagde kennis en vaardigheden.

NvvB pilot ‘Bevordering Kwaliteit Stembureauvoorzitters’

De NvvB heeft in de pilot ‘Bevordering Kwaliteit Stembureauvoorzitters’ (NvvB, 2019 a en b) specifiek onderzocht of de kwaliteit van de functie van voorzitter bevorderd kan worden doormiddel van een selectiemethodiek voor kandidaten voor deze functie, genaamd de Quick Scan, die informatie verschafft over hun mate van verwachte geschiktheid voor de functie. Aan de pilot hebben elf gemeenten deelgenomen. Voorliggend onderzoek van BZK uitgevoerd door Leeuwendaal en het onderzoek van de NvvB zijn los van elkaar uitgevoerd, maar de onderzoeken hebben wel raakvlakken. Het onderzochte instrument wordt primair bij de initiële selectie ingezet.

De Quick Scan bestond uit capaciteitentest om het werk- en denkniveau van de kandidaat voorzitter te bepalen en een test op zeven relevante competenties. Uit de selectietool volgt een positief advies wanneer kandidaten minimaal MBO+ werk- en denkniveau hebben en op maximaal twee van de zeven competenties onder gemiddeld scoren.

Acht van de elf gemeenten hebben nieuwe kandidaten uitgenodigd voor de selectietool. Deze kandidaten hadden nog geen ervaring als stembureaulid of voorzitter. Vijf van deze gemeenten hebben ook kandidaten met ervaring uitgenodigd voor de selectietool. Twee gemeenten hebben ervoor gekozen alleen kandidaten met ervaring als voorzitter of stembureaulid uit te nodigen voor de Quick Scan.

Uit de resultaten blijkt dat het werk- en denkniveau bij de kandidaten vaker wat hoger ligt dan minimaal gevraagd en dat stressbestendigheid en flexibiliteit de voornaamste competenties zijn waarop sommige kandidaten onvoldoende scoren. Ook blijkt dat ‘hoger opgeleide jongeren (d.w.z. tot 40 jaar in dit onderzoek) relatief veel interesse in de functie van voorzitter hebben en gemiddeld goed scoren op de tests.

In totaal hebben 8,4% van de kandidaten op basis van de testuitslagen een negatief advies ontvangen. Dit betekent dat in 8,4% van de gevallen een geschiktere kandidaat geselecteerd kon worden.

De deelnemende gemeenten beoordelen de scan met cijfer 6,6. De meest genoemde meerwaarde (door 64% van de gemeenten) is dat zij, zonder kennis te hebben van de achtergrond van de kandidaten, een goed beeld hebben gekregen van het werk- en denkniveau en de competenties van de kandidaten. Van de gemeenten wil 80% de test vaker gebruiken, mocht er een financiële investering nodig zijn dan is 20% van de gemeenten bereid deze investering te doen.

Om te bepalen of het feitelijk functioneren van voorzitters tijdens de provinciale staten- en waterschapsverkiezing daadwerkelijk is verbeterd moeten verschillende factoren nader worden onderzocht. Te denken valt aan het verloop van de verkiezingsdag en de uitkomsten van het verkiezingsproces, het aantal incidenten, de kwaliteit van de processenverbaal en een 360 graden feedback van stembureauleden op elkaars functioneren. Dit viel buiten de scope van deze pilot.

5.3.3 Instructie

Volgens de verkiezingsambtenaren hebben al hun (plv.) voorzitters een instructie gevolgd. De (plv.) voorzitters bevestigen dit op enkele verwaarloosbare uitzonderingen na.

Vanuit ons onderzoekskader hebben wij geïnventariseerd wat er aan instructie en training wordt aangeboden.

- 19 Hoe kunnen de benodigde kennis en vaardigheden verworven worden?
- 20 Wat of welke maatregelen zijn er nodig om de kennis en vaardigheden op peil te brengen?
- 21 Welke trainingsmaterialen zijn er beschikbaar en welke trainingsvormen worden aangeboden?

BZK biedt een online instructie aan. Deze gaat vooral in op de regels en het proces, maar besteedt ook aandacht aan de bejegening van de kiezers. Er is een zelftoets (quiz) met meerkeuzevragen in opgenomen. Er worden enkele praktijksituaties geschatst, waarbij de kandidaat uit twee keuzes voor een reactie kan kiezen en daar reflectie op krijgt. Ten slotte is er een praktijksimulator voor het oefenen van de beoordeling van de benodigde stemdocumenten van de kiezer (stempas, legitimatie, volmacht e.d.). Daarnaast biedt BZK een PowerPoint die te gebruiken is bij instructie op het stembureau.⁴

Volgens de verkiezingsambtenaren volgt slechts iets meer dan een kwart de BZK online instructie (of wordt daar althans actief op gewezen). Van de stembureauleden zelf zegt echter slechts 14% dat zij actief op de BZK tool zijn gewezen. Voor de kleinere en minder stedelijke gemeenten is deze discrepancie nog groter. Volgens de kleinste en niet stedelijke gemeenten zou het aantal deelnemers aan de BZK tool beduidend hoger liggen (niet stedelijke gemeenten 40%), terwijl ook daar slechts 17% van de leden zegt actief op deze tool te zijn gewezen.

Ongeveer 61% zou een andere vorm van digitale instructie zijn aangeboden (57% met en 4% zonder toets).

⁴ Saba geeft als suggestie deze ook in het Engels aan te bieden.

Wel vindt het overgrote deel van de ambtenaren verkiezingen de BZK-instructie duidelijk, begrijpelijk, overzichtelijk en nuttig. Gemeenten geven diverse redenen aan waarom zij niet op de BZK-instructie wijzen. Een belangrijke reden is dat zij niet kunnen zien of de instructie is gevolgd en evenmin of de toets (in de tool feitelijk oefenvragen) met goed gevolg is ingevuld. Andere aanbieders bieden deze functionaliteit wel.

Ongeveer 71% van de stembureauleden volgde een online instructie. Bij tellers ligt dat met 60% iets lager. Gemeenten organiseren ook instructiebijeenkomsten op het gemeentehuis. Van de stembureauleden geeft 38% aan deze te hebben bijgewoond (74% voorzitters, 61% plaatsvervangend voorzitters, 30% gewone leden, 13% tellers). De gemeenten schatten deze percentages wat hoger in. Alleen een deel van de (plv.) voorzitters (8%) geeft aan meer dan één instructiebijeenkomst te hebben bijgewoond. Vooral tellers (30%) geven aan op de verkiezingsdag zelf te zijn geïnstrueerd.

In 38% van de gevallen werd voor de (plv.) voorzitters een op hun rol toegespitste bijeenkomst georganiseerd. Gemiddeld is wat vaker sprake van gemengde instructiebijeenkomsten voor zowel (plv.) voorzitters als gewone leden, maar bij de grotere gemeenten is juist vaker sprake van aparte voorzittersinstructies. Bij sommige gemeenten wordt direct aansluitend aan de algemene instructiebijeenkomst een voor de (plv.) voorzitters toegespitste instructie gegeven. Soms is dit alleen voor nieuwe (plv.) voorzitters verplicht.

In gemeenten waar werd geëxperimenteerd met nieuwe methoden, zoals het experiment met ondersteuning van het proces op een tablet of zoals de CRAFT-lean telmethode, werden hier aparte instructiebijeenkomsten voor georganiseerd.

Voor de gewone leden ligt het percentage dat een andere vorm van digitale instructie heeft gevolgd, vrijwel gelijk aan dat van (plv.) voorzitters (54% met en 5% zonder toets). Het percentage dat (ook) een "klassikale" instructie heeft gevolgd ligt wel wat lager (33%).

Van de tellers krijgt 19% dezelfde instructie als de gewone stembureauleden, 43% een vereenvoudigde toegespitste variant en 29% helemaal geen instructie (anders dan aanwijzingen direct voor de telling zelf).

Buiten BZK zijn er diverse externe aanbieders van instructies. Dit betreft zowel online e-learning producten als in-company trainingen. De online varianten worden het meeste ingezet, gezien ook de 71% die een vorm van online instructie heeft gevolgd. De opzet en inhoud van de diverse pakketten ontloopt elkaar niet veel. Gemeenten wisselen soms van aanbieder als zij het idee krijgen dat de oudgediende leden te vaak dezelfde vorm en vragen hebben gezien. De mogelijkheid om te volgen hoe ver leden met hun e-learning zijn (het is niet noodzakelijk de hele leergang in één keer af te werken) en of de toets is gehaald, wordt in het bijzonder gewaardeerd. In bijlage IV nemen wij een kort overzicht van beschikbare trainingen op.

De volgende deelvragen uit ons onderzoekskader richten zich op de vraag of het aanbod aansluit bij de vraag.

- 22 Sluiten materialen en trainingsvormen aan bij de (ontwikkeling van de) gewenste kennis en vaardigheden?
- 23 Sluit de verdere instructie aan bij de (ontwikkeling van de) gewenste kennis en vaardigheden?

Wij hebben voor een aantal relevante aspecten uitgevraagd of deze in de instructie aan de orde zijn gekomen.

In onderstaande tabel geven wij per rol aan wat volgens de gemeente aan bod is gekomen en wat volgens de stembureauleden zelf aan bod is gekomen. Voor wat betreft de tellers stelt 19% van de gemeenten dat deze dezelfde instructie volgen als de overige leden, maar de antwoorden van de tellers lijken dat tegen te spreken.

Opvallend is dat de inhoud-elementen die de stembureauleden hebben ervaren, over de hele linie lager liggen dan wat gemeenten zeggen dat er aan bod is gekomen.

Tabel 14 - Inhoud van de instructie volgens de gemeenten en volgens de deelnemers zelf

Onderdeel van de instructie	(plv.) voorzitters		gewone leden		tellers
	gemeente	zelf	gemeente	zelf	
De regels en procedures	93%	97%	92%	97%	74%
Houding en gedrag	79%	54%	75%	47%	0%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en verstandelijke beperking	82%	70%	80%	65%	0%
Omgaan met moeilijke situaties	78%	59%	73%	55%	0%
Omgaan met volmachten	87%	74%	85%	72%	0%
Invullen van het proces-verbaal	94%	67%	43%	37%	0%
Manier van tellen	85%	64%	84%	51%	74%
Oefenen van vaardigheden	36%	30%	37%	23%	0%
Diverse andere onderwerpen	6%	2%	7%	1%	1%

Doordat meerdere antwoorden mogelijk waren tellen de kolommen niet op tot 100%.

Voor de tellers is dit bij de gemeenten niet uitgevraagd, maar 19% van de gemeenten geeft aan dat deze dezelfde instructie krijgen als de overige stembureauleden.

De nadruk ligt op de overdracht van kennis van regels en procedures en technische aspecten. Maar houding en gedrag en de omgang met lastige situaties krijgen in veel gevallen ook aandacht. Er wordt vooral overgedragen. In ongeveer een derde van de gemeenten worden vaardigheden ook geoefend. Uit de verdieping blijkt dat het hier vaker gaat om de oefeningen binnen de e-learning dan om een oefening met interactie, bijvoorbeeld met een eenvoudig rollenspel. Sommige leden geven aan hier wel behoefte aan te hebben en daar waar dit gebeurt, horen wij terug dat dit wordt gewaardeerd.

Bij het item diverse andere onderwerpen komen enkele thema's wat vaker terug, namelijk de inrichting van het stembureau, werken met technologische hulpmiddelen (app en tablet), identiteitscontrole en de geldigheid van stembiljetten.

De meeste stembureauleden vinden dat de instructie hen voldoende (42%) tot goed (56%) op hun rol heeft voorbereid. De voorzitters beoordelen de instructie het vaakst als goed (63%) en de tellers het minst vaak (50%). Alleen bij de tellers ligt de score matig (4%) wat hoger dan bij de andere rollen (2%). Ongeveer 8% zegt niets in de instructie te hebben gemist, maar bij de voorzitters ligt dat wat lager. 11% geeft aan wel wat te hebben gemist.

De antwoorden op de vraag wat er dan is gemist, zijn erg divers en vaak persoonsgebonden. Toch is een aantal zaken te noemen die vaker terugkomen. Meermalen worden discrepancies gesignaleerd tussen wat de BZK toolkit of de e-learning aangeeft en wat in de mondelinge instructie van de gemeente zelf wordt verteld (onze participatief onderzoekers hebben dit ook waargenomen). De behoefte aan meer oefenen wordt genoemd.

Het is opvallend dat ook zaken in de instructie worden gemist, waarvan anderen aangeven dat zij wel aan de orde zijn geweest. In het bijzonder de telmethode, het gebruik van tablet en app, omgaan met hulpbehoevenden, inrichting stembureau, proces-verbaal, volmachten e.d.

Stembureauleden merken op dat er soms verschil zit tussen de formele instructies (BZK toolkit, e-learning e.d.) en wat er in de mondelijke instructie op het gemeentehuis wordt verteld. De indruk bestaat dat de instructeur daar soms een eigen interpretatie geeft aan hoe met bepaalde zaken om te gaan.

(Hier volgt een voorbeeld. Soms wordt gezegd dat kinderen niet mee mogen in het stemhokje. Soms wordt gezegd dat, zolang het kind niet boven het schrijfblad uitkomt, daar niet zo strikt mee om hoeft te worden gegaan.)

In het algemeen vindt de instructie plaats in de aanloop naar de verkiezingen. Wij kwamen in de verdiepingsgesprekken een interessante casus tegen waar voorbereiding van de stembureauploeg een continue activiteit is. Er wordt niet pas in aanloop van verkiezingen geworven en getraind. Het bestand stembureauleden wordt voortdurend op peil gehouden, er is periodiek contact via nieuwsbrieven en er worden tussentijdse instructies aangeboden. Hierdoor wordt de inspanning gespreid, kent men de stembureauleden goed en worden kennis en vaardigheden onderhouden.

5.3.4 Examinering

Bij meer dan de helft van de gemeenten worden de kandidaat stembureauleden getoetst. (Voor (plv.) voorzitters 59%, voor gewone leden 56%.) Van de stembureauleden zelf geeft 72% aan te zijn getoetst, van wie 71% online en 1% op het gemeentehuis. Dit hogere percentage hangt vooral samen met het invullen van de toetsvragen in de BZK-tool. Omdat dit een zelftoets is waarvan de resultaten niet worden geregistreerd en/of aan de gemeente gerapporteerd, beschouwen de gemeenten dit niet als toets, terwijl sommige leden dat wel als toets ervaren.

Aan de formele (geregistreerde) toets worden meestal consequenties (niet deelnemen of doortrainen en in de herkansing slagen) verbonden, maar niet altijd (18% geen consequenties) en soms wordt de norm verlaagd om aan voldoende leden te komen (21%).

Sommige herindelingsgemeenten hebben bij de provinciale en waterschapsverkiezingen geen toets afgenoem bij stembureauleden die enkele maanden eerder al waren getoetst bij de herindelingsverkiezingen.

Een kwart van de stembureauleden vindt de toets makkelijk en 68% vindt deze redelijk te doen. Moeilijk of erg moeilijk ervaart 6% respectievelijk 1% van de kandidaten de toets. Gewone stembureauleden ervaren de toets als iets moeilijker dan de (plv.) voorzitters. Bijna alle respondenten geven aan de toets te hebben gehaald (99%), zij het dat 14% de toets in twee keer gehaald heeft, 2% in drie keer en minder dan 1% in meer dan drie keer.

Waar een toets op het gemeentehuis werd afgenoem, werd na afloop niet altijd teruggekoppeld op de gegeven antwoorden en gemaakte fouten. Stembureauleden geven dan aan dat zij deze vorm van feedback hebben gemist.

24 Toetst het examen gewenste kennis en vaardigheden (volledig en correct)?

De toetsen meten vooral de parate kennis van de regels en procedures. Hoewel er soms wat vragen zijn over omgang met situaties zegt de toets weinig tot niets over houding en gedragsvaardigheden.

Over de toegevoegde waarde van toetsen wordt wisselend gedacht. Er zijn gemeenten die geen waarde hechten aan een toets, omdat de echte toets het verloop op de dag zelf is. Bij deze gemeenten wordt er dan wel scherper geobserveerd op de dag zelf of voorzitters en leden de verwachtingen waarmaken. Opgemerkt moet worden dat de schaal van de gemeente hierbij een rol speelt: scherp observeren op de verkiezingsdag zelf lukt beter in kleinere gemeenten.

We komen gemeenten tegen die de toets integreren in de instructie(bijeenkomst). Dan krijgt de manier van toetsen een minder zwaar karakter. Een vraag-en-antwoordspel in de instructie is immers eerder een interactieve vorm van kennisoverdracht dan een echte kennistoets.

5.3.5 Dagverloop

De stembureaus openen in de regel om 7.30 uur en sluiten om 21.00 uur.

De voorzitter en stembureauleden worden in het algemeen geacht om 7.00 uur aanwezig te zijn en te blijven tot het tellen is afgerond. De tellers zijn aanwezig vanaf 21.00 uur. De voorzitter gaat na afronding van het tellen met het proces-verbaal naar het gemeentehuis.

De vroegste eindtijd (van het tellen, exclusief afsluiten stembureau en afleveren en controleren proces-verbaal op het gemeentehuis) is 21.30 uur. Dan hebben we het over heel kleine gemeenten, maar ook bij de kleinere gemeenten ligt de mediaan later, namelijk om 00.50 uur. Hoe groter de gemeente hoe later het tellen (voor het laatste stembureau) klaar is. De mediaan ligt op 01.50 uur. De langste telling duurde tot 05.30 uur.

De lange dag trekt een wissel op de stembureauleden. Hoewel dit incidenten zijn, is het voorgekomen dat tellers en/of leden voor het einde van de telling zijn opgestapt. Ons is ook een incident bekend waar een voorzitter dreigde op te stappen als de gemeente geen extra ondersteuning zou sturen.

Naast gemeenteomvang speelt het al dan niet deelnemen aan de centrale telling een rol. Daar waar op de avond zelf alleen op lijstniveau wordt geteld, is men eerder klaar.

In de verdiepingsgesprekken wordt wel opgemerkt dat de tijd die de centrale telling de volgende dag kost, niet in verhouding staat tot de relatief geringe tijdswinst op de avond zelf. Wij hebben daar echter geen meetgegevens over.

- 25** Hoe wordt in de praktijk omgegaan met afwezigheid van de voorzitter en leden (bijv. bij pauzes)?

Wanneer de bezetting dat toelaat (er moeten minimaal een voorzitter en twee stembureauleden gelijktijdig op het stembureau aanwezig zijn; art. J 12 lid 1 KW), kan in overleg een lid het stembureau voor enige tijd verlaten voor een pauze. De meeste gemeenten hebben een bezetting op het stembureau die toelaat dat een lid korte tijd afwezig is, namelijk gemiddeld 3,8 leden. Sommige stembureaus hebben een ruimere bezetting, maar er zijn ook stembureaus die op de minimale bezetting van drie draaien. Stembureauleden klagen dat zij dan onder het werk moeten eten, wat moeilijk gaat en weinig representatief overkomt, en dat zij alleen naar het toilet kunnen als het even rustig is en dat eventuele stemmers dan moeten wachten.

In beginsel worden de pauzes verdeeld in goed overleg met de voorzitter. Er zijn incidenten gesigneerd waarbij leden zonder overleg langere tijd afwezig waren. Dit wordt geweten aan gebrek aan verantwoordelijkheidsgevoel van deze leden in combinatie met gebrek aan overwicht van betreffende voorzitter.

Sommige gemeenten hebben plaatsvervangende stembureauleden benoemd die door de gemeente worden ingezet op stembureaus waar onverwacht gaten vallen. Het gaat dan meestal niet over het opvangen van pauzes, maar om vervanging van zieken of leden die niet komen opdagen.

De Kieswet voorziet in de mogelijkheid dat de voorzitter een aanwezige kiezer tijdelijk laat optreden als stembureaulid (art. J 12 lid 5 KW). In de praktijk gebeurt dit incidenteel.

Volgens de Kieswet moeten wisselingen in de samenstelling van het stembureau in het proces-verbaal worden aangetekend (art. J 12 lid 6 KW). In de praktijk worden vooral korte pauzes niet aangetekend.

Artikel J 12 van de Kieswet regelt vervanging van voorzitters en leden. Veel gemeenten wijzen op voorhand een van de stembureauleden als plaatsvervangend voorzitter aan, ook al kent de Kieswet deze functie niet. Dat heeft als voordeel dat er geen onduidelijkheid ontstaat wie als voorzitter optreedt bij afwezigheid van het als voorzitter benoemde lid. Maar ook kunnen zo bij de werving en voorbereiding extra eisen worden gesteld aan de plaatsvervanger, zodat deze op de hoogte is van de specifieke voorzitterstaken.

In 79% van de gemeenten bezoekt een ambtenaar één keer (45%) of meer (34%) elk stembureau om te kijken hoe alles verloopt. Het aantal keren dat er ook telefonisch contact tussen de gemeente en de voorzitter plaatsvindt, is verrassend laag (7%).

Bij de kleinere gemeenten (minder dan 50.000 inwoners) liggen de percentages ambtelijke bezoeken aan de stembureaus wat hoger dan dit gemiddelde en bij de grotere gemeenten wat lager.

In sommige gemeenten bezoekt de burgemeester ook een aantal (in enkele kleine gemeenten zelfs alle) stembureaus.

26 In hoeverre biedt de bezettingscapaciteit ruimte om de dag in diensten te verdelen?

In bijna driekwart van de gemeenten wordt gewerkt in ploegen, over het algemeen in twee shifts. De hele stembureauploeg wordt in dat geval halverwege de dag afgelost door een verse ploeg. Er komen andere varianten voor, zoals drie shifts of een roulerend schema van enkele uren dienst en enkele uren pauze. Soms wordt de ochtendploeg gevraagd dan wel weer aan te sluiten bij de telling. Ook komt voor dat iemand zich voor beide ploegen kan opgeven en er daarmee zelf voor kiest de volledige dag en avond mee te draaien. Soms wordt bewust een wat grotere ploeg geformeerd, waarbij geen indeling in twee vaste shifts bestaat, maar de voorzitter in overleg met de ploeg een dagrooster maakt.

Ondanks de werkwijze in ploegen was van de voorzitters 68% voor de hele dag ingeroosterd. Bij de plaatsvervangend voorzitters was dit 62% en bij de gewone leden 54%.

Hier zien wij wel een opmerkelijk verschil naar omvang van de gemeenten. Bij de grotere gemeenten (met uitzondering van 400.000 plus) was het percentage dat de hele dag meeliep groter (60% bij 100 tot 400 duizend inwoners, 50% bij 50 tot 100 duizend inwoners, 39% bij 20 tot 50 duizend inwoners, 37% bij minder dan 20 duizend inwoners).

Een paar keer is genoemd dat het werken in ploegen geen optie is, omdat (in deze gemeenten) daarvoor onvoldoende leden kunnen worden gevonden.

Voor de ondersteuning van het dagverloop kan gebruik worden gemaakt van een iPad met daarop een app, die helpt de opkomst te volgen en stempassen te controleren. Deze app wordt, als de techniek geen of weinig storingen vertoont, positief gewaardeerd door zowel de voorzitters en leden van de stembureaus als de organiserende ambtenaren. De app helpt stembureaus om in de pas te blijven lopen met wat er de in de loop van de dag op het stembureau gebeuren moet. Via de app kunnen ambtenaren volgen wat er in de bureaus gebeurt en daarmee hebben zij een extra controlesmiddel. Al eerder in dit rapport merkten wij op dat deze methode ook bijdraagt aan de kwaliteit van het proces-verbaal. Binnen de scope van dit onderzoek hebben wij de betrouwbaarheid en effecten van dergelijke hulpmiddelen niet gemeten.

Er is wel kritiek vanuit stembureauleden op de kwetsbaarheid van deze tool. Er waren stembureaus waar de tablets geregeld uitvielen, waardoor gegevens meermalen opnieuw moesten worden ingevuld.

Gaande het onderzoek werd ons, vooral uit de interviews en de focusgroepen, duidelijk dat een onderscheid moet worden gemaakt tussen de dag tot sluiting van het stembureau en het tellen. Enerzijds wijzigt na sluiting van het stembureau de ploeg, omdat zich tellers bij het team voegen, anderzijds is de aard van het proces volledig anders.

Het tellen volgens de traditionele methoden betekent, mede afhankelijk van de beschikbare ruimte, dat ook zittend op de grond wordt geteld. Voor oudere tellers kan dit fysiek zwaar zijn.

In de BZK steminstructie wordt expliciet een telmethode uitgelegd. In de praktijk gebeurt tellen op verschillende manieren. Enerzijds geven gemeenten hierover verschillende aanwijzingen.

Anderzijds kiezen voorzitters, zeker oudgedienden, vaak een methode die hen het beste bevult.

Er is ook geëxperimenteerd met nieuwe methoden:

- CRAFT Lean Management biedt een telmethode aan, inclusief training. Hun claim is dat de methode sneller en foutloos is. Wij hebben ook positieve reacties gehoord van stembureauleden die hiermee hebben gewerkt. Binnen de scope van dit onderzoek hebben wij deze claims niet kunnen toetsen.
- Met StemTel (een Excel tool om stemmen te tellen, ontwikkeld in de gemeente Voorst) is op eigen initiatief in diverse gemeenten experimenteel toegepast. Deze gemeenten geven aan dat deze telmethode veel sneller is, minder fouten oplevert en dat op basis daarvan het proces-verbaal eenvoudig en snel kan worden ingevuld, wat tot betere processen-verbaal zou leiden. Ook stembureauleden die met StemTel hebben gewerkt, zijn positief. Binnen de scope van dit onderzoek hebben wij deze claims niet kunnen toetsen.

Voor derden (kiezers, belangstellenden) is echter niet kenbaar hoe en door wie de Excel-tool is geprogrammeerd. Als er digitale (hulp)middelen in het proces van uitslagvaststelling worden gebruikt, moet de werking daarvan voor iedereen volstrekt transparant en controleerbaar zijn. De methode voldoet daar niet aan. Wel blijft een handmatige controle achteraf aan de hand van de biljetten mogelijk.

- Een 76-tal gemeenten zijn, na instemming van de betrokken gemeenteraden, door de minister van BZK aangewezen als gemeenten die mogen experimenteren met een centrale opzet van de stemopneming (centraal tellen).

In die gevallen werden de stemmen op de verkiezingsavond, na sluiting van de stembureaus, alleen voorlopig op lijstniveau geteld. De dag erna vond de telling van de op de kandidaten uitgebrachte stemmen plaats, op een centrale locatie tijdens een openbare zitting.

Er is opgemerkt dat centraal tellen relatief kostbaar is. Stembureauleden ervaren wel wat minder druk als er in de avond alleen op lijstniveau geteld moet worden. Wel wordt opgemerkt dat de keuze om enkel op lijstniveau te tellen (vooral om de media een eerste uitslag te kunnen bieden) halfslachtig is, waardoor de toegevoegde waarde van het centraal tellen sterk vermindert. Ook is er kritiek op de extra belasting voor de gemeentelijke verkiezingsorganisatie en de daaraan verbonden kosten.

Van de stembureauleden vindt 96% dat de werkzaamheden op de dag van de verkiezingen goed en zorgvuldig zijn verlopen.

Gevraagd naar belangrijkste knelpunten op de verkiezingsdag geven de verkiezingsambtenaren diverse antwoorden. Daar zitten ook typische unieke incidenten tussen. Antwoorden die met enige regelmaat terugkomen, ook in de focusgroepen en interviews, zijn:

- Het is een lange dag, zodat het moeilijk is om tot het einde geconcentreerd te blijven.
- De combinatie van twee verkiezingen wordt als belastend ervaren.
- Waar de opkomst onverwacht hoger was werd de druk als hoog ervaren, vooral in de piekuren (en waren er soms onvoldoende stembiljetten).
- De als onlogisch ervaren kleuren van de stembiljetten leidde bij twee verkiezingen tot extra verwarring.
- De omvang van de stembiljetten bemoeilijkt het telproces.
- Oudere stembureauleden zouden minder goed kunnen omgaan met nieuwe digitale ondersteuningsmethoden. Ook zou bij oudere leden de vermoeidheid aan het einde van de dag harder toeslaan. Hoewel er ook wel geluiden zijn over jonge tellers (studenten) die er snel de brui aan geven, waar juist de ouderen hun verantwoordelijkheid blijven pakken.
- Het wel mogen ondersteunen bij een lichamelijke (meestal visuele) beperking en niet mogen ondersteunen bij een cognitieve beperking leidt relatief vaak tot discussie met burgers, maar ook tussen stembureauleden onderling.
- Het tellen wordt regelmatig als meest kritische deel van de dag genoemd. Centraal tellen haalt enerzijds wat druk van de ketel, maar sommige gemeenten geven aan dat dit ertoe leidt dat de voorzitters het telproces op de avond zelf minder serieus oppakken. Ook vinden sommige gemeenten de extra kosten en belasting voor de verkiezingsorganisatie niet in verhouding staan tot de voordelen.

27 Wat wordt gedaan om de medewerkers als team te laten samenwerken?

Eerder gaven wij al aan dat in het overgrote deel van de stembureaus de samenwerking als goed wordt ervaren. Daar wordt, zeker in kleinere gemeenten, vaak bij opgemerkt dat stembureauleden die vaker meedoen, graag elke keer met dezelfde ploeg worden ingedeeld. Dit komt de sfeer, gezelligheid en samenwerking ten goede en motiveert om vaker mee te doen. Maar er is ook opgemerkt dat hier een keerzijde aan zit.

Te veel gezelligheid kan ten koste gaan van concentratie en nauwkeurigheid. En doordat de leden elkaar, maar vaak ook de kiezers, goed kennen, kan voldoende roldistantie hierdoor onder druk komen te staan. Het wordt dan bijvoorbeeld moeilijker om de buurman die geen juiste identificatie bij zich heeft weg te sturen.

6 Conclusies

De bemensing van stembureaus met vrijwilligers is een grote opgave. Over het geheel genomen gaat dit goed. De stembureaus worden bemenst, de verkiezingsdag loopt over het algemeen goed en het aantal klachten en knelpunten is in relatie tot de omvang en complexiteit van de dag beperkt. Dat neemt niet weg dat er aandachtspunten en mogelijkheden tot verbetering zijn. Vanwege het belang van een goed verloop van verkiezingen als essentieel onderdeel van ons democratisch proces is het goed dat kritisch wordt gekeken naar het proces en dat er aandacht blijft voor verdere verbetering.

Het valt op dat de man-vrouwverdeling op de stembureaus evenwichtig is, maar dat de publieke sector oververtegenwoordigd is en vooral dat de populatie sterk vergrijst is.

Gemeenten hebben veel eigen ruimte bij de inrichting van het verkiezingsproces en maken volop verschillende keuzes. Dat is van invloed op het beroep dat op mensen op de stembureaus wordt gedaan. Dat compliceert het begrip kwaliteit van kennis en vaardigheden: de gewenste kwaliteit in de ene gemeente is anders dan in een andere gemeente door de verschillende inrichtingskeuzes die worden gemaakt.

Al of niet centraal tellen is een belangrijk voorbeeld van zo'n keuze. Bij centraal tellen wordt op de avond zelf, na sluiting van het stembureau, alleen voorlopig en op lijstniveau geteld. Dat verlicht op de verkiezingsavond de last voor de stembureauuploeg.

Ook 'roosterkeuzen' zijn van invloed: al of niet werken in shifts, al of niet werken met tellers die pas om 21.00 uur aansluiten en alleen komen tellen, etc. Een andere inzet van mensen geeft een andere verwachting en beoordeling van kwaliteit.

Het al dan niet werken met ambtenaren op de stembureaus (in de rol van voorzitter of zelfs voor de gehele bemensing) is ook een factor. De kwaliteit is bij ambtelijke inzet eenvoudiger te borgen en als de voorzitter vanuit het ambtelijk apparaat wordt aangewezen, worden eventuele zwaktes in de verdere bemensing wat eerder gecompenseerd. Het werken met vrijwilligers vraagt extra aandacht, maar draagt wel bij aan betrokkenheid van burgers bij ons democratisch proces. Meer bedrijfsmatige overwegingen kunnen in de overweging tussen de inzet van vrijwilligers of ambtenaren botsen met meer principiële overwegingen ten aanzien van de burger-betrokkenheid bij ons openbaar bestuur en democratisch proces en ten aanzien van het vertrouwen in de uitslag. Het verkiezingsproces is een fundamenteel van onze democratie van, voor en door burgers. De meeste gemeenten werken nu met vrijwilligers, al dan niet in combinatie met ambtenaren, en dit verloopt overwegend goed.

De aard van de gemeente en de daarmee samenhangende karakteristieken van de populatie kan ook van invloed zijn. Wij horen dit wel terug in de aard van lastige situaties die men tegenkomt, bijvoorbeeld het toch wegsturen van een goede bekende zonder de juiste identificatie, iets wat vaker in kleinere gemeenschappen voorkomt. Of bijvoorbeeld het omgaan met burgers met een migratieachtergrond die het proces niet kennen en de taal slecht beheersen, iets wat in grotere plaatsen meer voorkomt. Opvallend genoeg laten de antwoorden op de meeste vragen in het kwantitatief onderzoek meestal geen grote verschillen zien als we kijken naar gemeentegrootte of stedelijkheid. Er zijn in de basis voor het proces op het stembureau meer overeenkomsten dan verschillen.

Ondanks bovengenoemde verschillen, zijn de rol en taken van de stembureauleden in basis gelijk voor elke gemeente. Dat betekent ook dat de eisen die aan hen gesteld zouden moeten worden gelijk zijn.

Hoe is het nu gesteld met de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers op het terrein van het verkiezingsproces? (Welke eisen worden gesteld, wat zien wij in de praktijk en waar zitten lacunes en zijn verbeteringen mogelijk?)

Wij hebben vastgesteld dat er meer variatie zit in gestelde eisen dan men zou verwachten in het licht van onze stelling dat ondanks alle lokale verschillen in de kern toch hetzelfde van stembureauleden wordt gevraagd. Kijken wij echter naar de meest gestelde eisen, dan liggen deze in lijn met eisen die aansluiten bij de taken en kritische situaties waar de leden, in hun verschillende rollen, mee te maken krijgen. Op basis van onze inventarisatie en analyse van kritische situaties kunnen wij een scherper afgebakend profiel voorstellen (bijlage III).

Gemiddeld genomen is het goed gesteld met de kennis en vaardigheden van stembureauleden. Enerzijds schatten de verkiezingsambtenaren in dat maar bij een klein percentage (rond de 5%) de kennis en vaardigheden tekort schieten. Wij zien dit ook terug in het ervaren resultaat. De verkiezingsambtenaren zijn overwegend tevreden over het functioneren van de stembureauleden en vinden dat functioneren bij slechts 1 à 2% matig. Zij beoordelen het functioneren ongeveer twee keer zo vaak goed als voldoende. Ook onze metingen bij de stembureauleden zelf bevestigen het beeld dat overwegend aan de gestelde eisen wordt voldaan.

Vooral op de competentie nauwkeurigheid, die zowel voor voorzitters, leden als tellers belangrijk is, zien wij wel ruimte voor verbetering.

Welke factoren zijn van invloed op de kwaliteit van de kennis en vaardigheden van voorzitters en overige leden van stembureaus en tellers?

Uitgezonderd situaties waar gemeenten bewust ambtenaren op stembureaus tewerkstellen, zijn stembureauleden vrijwilligers. Vrijwillig betekent niet vrijblijvend, maar het heeft wel consequenties voor de mogelijkheden om te selecteren en trainen op de gestelde eisen. Ook is de ondersteuning vanuit de gemeente dan extra belangrijk. Dat gaat zowel om de vooraf geboden instructie als om het vooraf inrichten van het stembureau (wat niet altijd in orde is), het zorgen dat de juiste hulpmiddelen in voldoende mate aanwezig zijn (ook dat is niet altijd in orde) en het bereikbaar zijn voor vragen en ondersteuning bij onverwachte knelpunten.

Profiel

Aan de basis staat een duidelijk profiel. Wij zien nu nog dat gemeenten uiteenlopende profielen gebruiken in de werving en selectie van stembureauleden. Een eenduidig profiel kan helpen om de juiste mensen te trekken, de juiste verwachtingen te wekken en stembureauleden daar op aan te kunnen spreken.

Condities

Het grootste deel van de vrijwilligers neemt vooral deel uit burgerlijke betrokkenheid en/of vanwege de sociale component. Voor hen zijn de condities geen reden om zich aan te melden, maar deze kunnen wel leiden tot onvrede waarna men zich niet opnieuw anmeldt. Dat geldt vooral voor de verzorging (catering) door de dag en de beloning.

De vaak lage en ook nog belaste beloning is een veel gehoord punt van kritiek. Ook de fiscale belemmeringen om de vergoeding aan verenigingen ten goede te laten komen, vormen een blokkade.

Vooral in gemeenten waar de werving van nieuwe leden louter op basis van burgerlijke betrokkenheid toch wat moeizamer gaat, kan dit net het verschil maken.

Vooral voor jongere stembureauleden (<35 jaar) is de beloning wel een belangrijke overweging als zij zich aanmelden. Als gemeenten het bestand willen verjougen zullen zij de vergoeding aantrekkelijk genoeg moeten maken.

Werving

De werving is vervolgens een belangrijke factor. Doordat 85% van de stembureauleden wordt geworven uit het bestand van leden dat al eerder meedeed, is het aantal nieuw te werven leden (15%) relatief beperkt. Toch is, afhankelijk van de functie, bij 25 tot 40% van de gemeenten de werving moeizaam en doet een kleine minderheid (8%) daarom zelfs concessies aan de kwaliteitseisen.

Het werken met oudgedienden heeft grote voordelen als het gaat om het benutten van opgebouwde kennis en ervaring. Dit draagt bij aan de kwaliteit.

Tegelijkertijd zien wij weinig doorstroom en een sterk vergrijsd bestand. Enerzijds doet dat afbreuk aan een evenwichtige afspiegeling van de maatschappij (verkiezingen liggen immers in het hart van ons democratisch proces dat wordt versterkt vanuit een brede maatschappelijke betrokkenheid). Anderzijds zien wij signalen dat de kwaliteit onder druk komt te staan, vooral bij de oudere leden. Deelname aan het stembureau vraagt ook een fysieke conditie om langdurig geconcentreerd te blijven en bij het fysieke karakter in het telproces. De introductie van nieuwe digitale tools verloopt gemiddeld bij oudere deelnemers minder soepel. Leden die al jaar en dag stembureaudienst hebben gedaan, staan (ongeacht leeftijd) soms minder open voor wijzigingen in de gang van zaken.

Een meer actieve werving zou daarom wenselijk zijn om niet alleen aan de onvermijdelijke vervangingsvraag te voldoen, maar ook om het bestand stembureauleden actief te verversen.

Het gebruik van digitale kanalen is in opmars, maar kan beter worden benut. Juist langs deze kanalen kan een jongere populatie worden aangesproken.

Het werven via verenigingen en onderwijsinstellingen blijkt ook een goede methode. Vooral de benadering via onderwijsinstellingen kan ook bijdragen aan verjonging.

Selectie

De initiële selectie op de gestelde basiseisen is lastig. Voor de groep oudgedienden is in ieder geval belangrijk om bij de evaluatie van de verkiezingen ook bij te houden welke signalen ontvangen zijn over het functioneren van de individuele stembureauleden en dit te betrekken in deweging of een lid opnieuw kan deelnemen en in welke rol. Voor nieuwe leden biedt een duidelijk profiel en een duidelijk aanmeldformulier in ieder geval een goede basis.

In de pilot ‘Bevordering Kwaliteit Stembureauvoorzitters’, uitgevoerd door de NVVB, is specifiek onderzocht of de kwaliteit van de functie van voorzitter bevorderd kan worden doormiddel van een selectiemethodiek voor kandidaten voor deze functie, genaamd de Quick Scan, die informatie verschaft over hun mate van verwachte geschiktheid voor de functie (NVVB, 2019 a en b). De pilot laat zien dat gemeenten behoefte hebben aan extra houvast in de selectie. Uit de eerste resultaten lijkt de eventuele toegevoegde waarde groter voor grotere gemeenten. De eventuele voorspellende waarde van de scan nodigt uit tot nader onderzoek.

Voorbereiding en instructie

De voorbereiding die geboden wordt, blijkt erg belangrijk. De meeste stembureauleden vinden dat zij voldoende tot goed zijn voorbereid op hun taak, maar er is ruimte voor verbetering.

De discrepantie tussen de beleving van het instructieaanbod en wat gemeenten zeggen te hebben aangeboden is opvallend. Gemeenten denken hun leden te wijzen op de BZK tool en in hun instructies diverse elementen aan te bieden, maar kennelijk komt dat bij de stembureauleden niet allemaal door.

Niet alleen de overdracht van de concrete kennis van de regels en het proces is belangrijk. Aandacht voor gedrag, houding en omgaan met lastige situaties blijkt minstens zo belangrijk. Stembureauleden stellen dit ook op prijs en geven aan dit te missen wanneer hier minder aandacht voor is. Vooral zaken die stembureauleden moeilijk uit te leggen vinden, bijvoorbeeld omdat zij daar persoonlijk anders over denken, vragen aandacht (denk aan het wel mogen helpen in het hokje van een blinde, maar niet van een dementerende).

De meeste gemeenten kiezen vooral voor e-learning. Dit is eenvoudiger te organiseren en het is laagdrempelig. Op zich bieden zowel de BZK-tool als de diverse pakketten van andere aanbieders de juiste voorbereiding. Al deze pakketten besteden zowel aandacht aan de regels en het proces als aan gedrag en omgaan met situaties.

Daar waar ook instructie op het gemeentehuis plaatsvindt, wordt vooral de ruimte om vragen te stellen en te discussiëren over dilemma's en praktijksituaties gewaardeerd. Er blijkt ook behoefte aan oefenen. Oefenen met zaken als het beoordelen van documenten is goed te digitaliseren en werkt goed via e-learning. Maar oefenen op gedragsvaardigheden werkt beter in een groep met een trainer. Dit gebeurt echter relatief weinig.

Toets

Een formele toets op het geleerde vindt in ruim de helft van de gevallen plaats, al worden daar in bijna een vijfde van de gevallen geen consequenties aan verbonden. Een toets geeft vooral een mogelijkheid om vast te stellen of de informatie voldoende is blijven hangen. Over de vaardigheden van de stembureauleden geeft deze minder informatie.

Gemeenten die een toets op kennis van de regels en procedure belangrijk vinden, kiezen sneller voor een externe aanbieder, hoewel inhoud van de BZK-tool over het algemeen adequaat wordt gevonden. De BZK-instructie omvat immers geen examen, maar alleen een zelftest. De voortgang en resultaten worden niet vastgelegd en aan de gemeente doorgegeven. Gemeenten missen die functionaliteit.

Dagverloop

De lengte van de dag trekt een zware wissel op de stembureauploeg (een voorzitter is al snel 19 en soms meer uur in touw). Hier ligt een spanning tussen de behoefte om de burger ruime openingstijden te bieden en de belasting die dat voor de stembureauleden met zich meebrengt. Het werken in shifts biedt de mogelijkheid de inzet van mensen te beperken tot acceptabele werkuren, maar levert ook meer kwetsbare overdrachtsmomenten op. Waar de stembureauploeg groot genoeg wordt samengesteld om een rooster te maken waarbij elk lid meerdere lange pauzes heeft, maar er nooit een wisseling van de hele ploeg plaatsvindt, lijkt nog de minst kwetsbare variant. Belangrijk voor de continuïteit is dat er een formeel aangewezen plaatsvervangend voorzitter is met dezelfde kwalificaties en voorbereiding als de voorzitter. Meestal is dat ook het geval, maar niet altijd.

De bezetting op de stembureaus is een belangrijke factor voor de kwaliteit. Soms wordt slechts de wettelijke bezetting van drie gehaald. Dat is kwetsbaar en leidt tot overbelasting van de stembureauleden.

Niet alle gemeenten bezoeken door de dag elk stembureau en slechts een minderheid doet dat meer dan eens. Hoewel dit vooral in grotere gemeenten een flinke tijdsinvestering vraagt (die niet alleen door de projectleider verkiezingen kan worden gerealiseerd) blijkt het wel belangrijk dat deze aandacht wordt gegeven. Enerzijds is aandacht belangrijk voor de motivatie, anderzijds is belangrijk dat de ambtenaren verkiezingen zich zo een beter beeld kunnen vormen van de praktijk op de stembureaus en het functioneren van de leden. Dat biedt soms, zij het beperkt, de mogelijkheid tot bijsturing op de dag zelf, maar geeft vooral informatie voor de selectie van stembureauleden bij de volgende verkiezingen. Bij een vrijwilligersploeg wegen deze overwegingen extra zwaar.

Daarnaast is de ondersteuning vanuit de gemeente in algemene zin een punt van aandacht. Meestal is dat goed voor elkaar, maar soms kan dit beter op praktische aspecten zoals de inrichting van stembureaus, (tekort aan) benodigheden (enveloppen, elastieken, etc.) en andere praktische zaken.

Er is een duidelijk verschil tussen de dynamiek in het proces tijdens de openingsuren van het stembureau en tijdens de telling. Dat vraagt ook andere vaardigheden. Overdag zijn communicatieve en contactuele vaardigheden belangrijk in het contact met het publiek. Hoewel overdag ook nauwkeurigheid (en vooral het volhouden daarvan door de dag heen) belangrijk is, vraagt het telproces nog meer nauwkeurigheid. Voor stembureauleden is het na een lange dag lastig dat, tot soms ver na middennacht, vol te houden. Waar de ploeg om 21.00 uur wordt aangevuld met frisse tellers heeft dat grote toegevoegde waarde voor de snelheid en nauwkeurigheid van het telproces.

Opvallend is de vrijheid waarmee vaak met telmethoden wordt omgegaan. Vooral oudgediende voorzitters hebben de neiging daar naar eigen voorkeur mee om te gaan, maar wij zien ook grote verschillen tussen gemeenten en hoe zij daarin instrueren (daarmee doelen wij nog niet op de hierna te benoemen experimentele nieuwe methoden, maar verschillen binnen het traditionele tellen). In de telpraktijk wordt lang niet altijd een vier ogen principe gerespecteerd.

Naast de methode uit de BZK-telinstructie hebben sommige gemeenten op eigen initiatief geëxperimenteerd met nieuwe methoden, in het bijzonder CRAFT-lean en StemTel. Deze methoden zijn bedoeld om het telproces sneller en zorgvuldiger te laten plaatsvinden (het experiment met StemTel was overigens niet geautoriseerd). Daarnaast heeft het vanuit het ministerie van BZK geïnitieerde experiment Centraal tellen plaatsgevonden. Dit onderzoek omvat niet de meetdata om vast te stellen welke methode tot het beste resultaat leidt. Dit vraagt om nader onderzoek. Wel is duidelijk dat aandacht voor de telmethode kan bijdragen aan minder druk op de stembureauuploeg, minder lange dagen, betrouwbaarder tellingen en een betrouwbaarder en leesbaarder proces-verbaal.

Veel stembureauleden en gemeenten pleiten voor de terugkeer naar elektronisch stemmen. De afweging van de consequenties daarvan valt buiten de scope van dit onderzoek. Wel kunnen wij stellen dat dit invloed zou hebben op de opgave voor de stembureauleden.

7 Aanbevelingen

Wij beginnen met enkele overkoepelende aanbevelingen en geven vervolgens aanbevelingen per processtap.

Algemeen

Het verkiezingsproces met de inzet van vrijwilligers verloopt blijkens ons onderzoek overwegend goed.

Toch zien wij bij sommige gemeenten een tendens naar verambtelijking van dit proces.

Vooral in de verdieping (interviews en focusgroepen) kwam dit als dilemma naar voren, waar verschillend over wordt gedacht.

Het gebruik van een vrijwilligersorganisatie (al dan niet in combinatie met ambtenaren) of het volledig verambtelijking van het verkiezingsproces is een keuze waarbij bedrijfsmatige en politiek-maatschappelijke overwegingen botsen. De keuze om ambtenaren en geen vrijwilligers in te zetten wordt vooral ingegeven door bedrijfsmatige overwegingen. Het borgen van de kwaliteit van het proces is bij de inzet van eigen ambtenaren eenvoudiger. De keuze om vrijwilligers in te zetten hangt vooral samen met de wens om het democratisch proces transparant (vertrouwen in de uitkomst) en vooral als van, voor en door de burgers zelf te zien.

- Op Rijksniveau zou de vraag kunnen worden gesteld of deze afweging aan de gemeenten kan worden overgelaten of een landelijke richtlijn wenselijk is. Bedrijfsmatige overwegingen over de inrichting van het verkiezingsproces kunnen prima op lokaal niveau plaatsvinden. Als de politiek echter vindt dat burgerparticipatie in ons verkiezingsproces principieel waardevol is (het gaat hier bovendien niet alleen om gemeentelijke verkiezingen) dan zou op rijksniveau moeten worden afgebakend tot hoe ver de verambtelijking van dit proces wordt toegestaan.
- Indien gekozen wordt om met vrijwilligers te blijven werken, hoeft deze keuze niet zwart-wit te zijn. Denkbaar is dat de tussenvariant die veel gemeenten kennen, wordt gekozen, namelijk de voorzittersrol ambtelijk in te vullen en de plaatsvervanger voorzitter, gewone leden en tellers vanuit de burgerij te werven.

De verdere aanbevelingen gaan uit van de bestaande praktijk waarbij in de meeste gevallen met vrijwilligers gewerkt wordt.

- Hoewel het goed is dat gemeenten een zekere vrijheid hebben om hun taak bij de organisatie van verkiezingen uit te voeren, stellen wij voor om vanuit het Rijk meer landelijke richtlijnen en handreikingen mee te geven.

Profiel

- Bied vanuit het Rijk de gemeente een standaard profiel aan voor stembureauleden. Daarin staan taken en eisen eenduidig beschreven. Wij doen een concreet voorstel voor dit profiel (bijlage III).

Werving

- Als gekozen wordt voor het handhaven van de inzet van vrijwilligers vanuit de gedachte dat de burgers actief betrokken moeten worden bij het verkiezingsproces, dan zou een evenwichtiger opbouw van het bestand wenselijk zijn. Relatief meer inzet vanuit de private sector zou vanuit het Rijk kunnen worden gestimuleerd, bijvoorbeeld door recht op verlof voor deze publieke dienst in te stellen.

- Maak de inrichting van de verkiezingsorganisatie meer een doorlopend proces in plaats van kort voor elke verkiezing stembureauleden te werven, selecteren en instrueren.
 - Neem burgers in beginsel voor langere tijd op in een bestand van beschikbare stembureauleden. Houd contact met de groep door hen enkele malen per jaar te informeren. Bied periodiek korte bijscholingsactiviteiten aan.
 - Screen jaarlijks dit bestand en werk proactief aan doorstroming verversing. Dat betekent dat van tijd tot tijd zorgvuldig afscheid genomen wordt van oudgedienden en er actief wordt gezocht naar nieuwe instroom, ook op momenten dat er nog geen verkiezing voor de deur staat. Bied nieuwe leden direct een introductiecursus aan.
 - Bied in de aanloop van verkiezingen opriscursussen aan, toegespitst op doelgroepen (functie, maar ook nieuw lid of oudgediende).
- Het is belangrijk om meer doorstroom in het bestand stembureauleden te realiseren. Het is goed om leden langer te binden en hun ervaring te benutten, maar tegelijkertijd is regelmatig verversing nodig om niet vast te roesten in oude patronen, om het bestand vitaal te houden en aansluiting te houden bij de maatschappij.
 - Het actief werven van nieuwe leden kan bijdragen aan verversing en daarmee een meer diverse opbouw van het bestand stembureauleden. Vooral de gemeenten zelf kunnen actiever werken aan de doorstroom in en verversing van het bestand stembureauleden.
 - Werf actief jongere leden en leden met een andere achtergrond. Streef als gemeente ernaar om een groter percentage van het bestand stembureauleden te verversen dan de huidige gemiddeld 15%.
 - Bij het benaderen van jongere doelgroepen past een keuze voor actuele wervingsmethoden. In het bijzonder de social media worden nog beperkt ingezet, terwijl hier meer potentie ligt.
 - Daarnaast blijft de traditionele advertentie in het lokale huis-aan-huisblad een goed medium, omdat deze relatief goed gelezen wordt.
 - De benadering van verenigingen en onderwijsinstellingen wordt door sommige gemeenten al succesvol ingezet. Dit zou op meer plekken kunnen. Vooral het kanaal van onderwijsinstellingen kan ook bijdragen van een verjonging van het bestand.

Condities

- Gemeenten waar de vergoeding op of onder het gemiddelde ligt zouden kunnen overwegen deze te verhogen, zeker als zij ook voor de jongere generatie het stembureau lidmaatschap aantrekkelijk willen maken.
- Geef als gemeente aandacht en waardering aan de vrijwilligers, onder meer door het stembureau te bezoeken, door goede verzorging op het stembureau (catering, wat lekkers e.d.), een bedankbericht achteraf etc.
- Verken vanuit het Rijk de mogelijkheden om de condities te verbeteren, in het bijzonder:
 - recht op verlof voor verkiezingsdienst;
 - belastingvrije vergoeding;
 - overdragen van de vergoeding aan de vereniging zonder fiscale complicaties.

Selectie

De initiële selectie is moeilijk, zeker wanneer in korte tijd een ploeg moet worden samengesteld.

- De eerdere genoemde suggestie om de inrichting van de verkiezingsorganisatie meer als een doorlopend proces te organiseren zal helpen om tijd en gelegenheid te maken om hier meer aandacht aan te besteden.

Het toetsen van onbekende kandidaten aan de eisen is lastig.

- Het Rijk zou nader kunnen onderzoeken of het instrument (Quick Scan) uit de NVVB pilot (vooral grotere) gemeenten kan helpen bij de initiële selectie.
- Werk met een duidelijk profiel (zie onze eerdere suggestie daarvoor).
- Laat medewerkers zich aanmelden met een gestructureerd aanmeldformulier waarmee de meer concrete eisen eenvoudig kunnen worden nagelopen.
- Gebruik de eigen gemeentelijke evaluatie van de verkiezingen om kenmerken en aandachtspunten van de diverse stembureauleden te noteren en betrek deze ervaringspunten in de selectie voor de volgende verkiezingen.
- Durf als gemeente bij oudere leden het gesprek aan te gaan of zij nog wel voldoende fit zijn voor de rol. Houd er daarbij rekening mee dat dit niet in een leeftijdsgrens te vatten is.
- Bij de eerder voorgestelde continue opbouw van een verkiezingsorganisatie, waarbij werving en selectie ook een doorgaand proces is, ontstaat ook meer ruimte om bij twijfel bewijsstukken op te vragen of zelfs een intakegesprek te voeren.

Voorbereiding en instructie

Goede voorbereiding is het halve werk. Hoewel het waardevol is dat het Rijk instructiemateriaal aanbiedt is het vooral aan de gemeenten om te zorgen dat de stembureauleden de passende instructie krijgen.

- Differentieer het instructieaanbod naar rol (teller, gewoon lid of (plv.) voorzitter).
- Benoem op voorhand een stembureaulid als plaatsvervangend voorzitter en biedt de voorzitter en diens plaatsvervanger een aanvullende op deze rol toegespitste instructie.
- Uit de instructie blijft minder bij de leden hangen dan de gemeenten denken te hebben aangeboden. Gebruik de kracht van herhaling.
- Laat ook stembureauleden die al vaker hebben deelgenomen deelnemen aan de instructie.
- Zelfs als verkiezingen kort na elkaar plaatsvinden is het op zijn minst zinvol om stembureauleden die bij beide verkiezingen deelnemen ook bij de tweede verkiezing nog een korte herhaling aan te bieden aangevuld met wat specifieke aandachtspunten.
- Bied als gemeente naast een eventuele e-learning module ook een instructiebijeenkomst op het gemeentehuis aan, zeker voor (plv.) voorzitters.
- Besteel meer aandacht aan houding en gedrag in relatie tot lastige situaties. In een groepsbijeenkomst over houding en gedrag praten heeft al toegevoegde waarde.
- Voor de (plv.) voorzitters geven wij in overweging ook wat oefeningen op te nemen. Doen is leerzamer dan erover lezen of horen.
- Het helpt stembureauleden om burgers beter uit te leggen wat wel of niet mag als zij zelf inzicht hebben in het waarom. Ook helpt het hun zich aan de regels te houden en deze loyaal uit te leggen. Zeker wanneer zij het eigenlijk niet met de regels eens zijn, helpt het als er vooraf van gedachten is gewisseld over de dilemma's. Denk aan het niet mogen helpen in het hokje van een analfabeet of zwakbegaafde. Besteel hier aandacht aan in de instructie. Hier werkt een klassikale instructie met ruimte voor onderling gesprek beter dan e-learning.

- Besteed meer aandacht aan het telproces en het belang van een uniforme werkwijze. Hier volgen leden nog vaak de eigen voorkeur en gewoonte, ongeacht wat in de instructie is meegegeven.
- Waar gekozen wordt voor het eerder voorgestelde continue bouwen en onderhouden van de verkiezingsploeg ontstaat meer tijd en ruimte om regelmatig en gedoseerd instructies te herhalen, nieuwe ontwikkelingen onder de aandacht te brengen en eventueel oefenmomenten aan te bieden.

Toets

Vrijwillig is niet vrijblijvend.

- Het Rijk zou in de landelijke richtlijnen meer nadrukkelijk op een verplichte toets kunnen aandringen.
- Wij adviseren het Rijk de BZK online stembureau-instructie te voorzien van een module waardoor de gemeente kan zien of de instructie is bekeken en de toets is gevolgd en met welk resultaat.
- Verbind als gemeente aan de instructie altijd een toets en eis dat deze (al dan niet in de herkansing) met een voldoende score wordt afgesloten.

Dagverloop

De regie op het dagverloop ligt primair bij gemeenten, al kan het Rijk (mede op basis van onderstaande aanbevelingen) een handreiking formuleren. Maar behoud de gemeentelijke ruimte om eigen praktische keuzes te maken.

- Rouleer oudgedienden en plaats ze niet elke verkiezing op hetzelfde stembureau. Hoewel de gezelligheid met een vaste ploeg bekenden motiveert om deel te nemen, weegt hier het risico zwaarder. Het kritisch vermogen kan afnemen, leden raken vastgeroest in oude patronen, te veel gezelligheid gaat ten koste van accuratesse en oplettendheid en er kan zelfs twijfel ontstaan aan de onafhankelijkheid van het stembureau.
- Zorg dat de stembureauuploeg goed wordt ondersteund door de gemeente. Zorg dat de inrichting op het stembureau in orde is en dat alle benodigheden er zijn. En houdt bij de locatiekeuze ook rekening met de benodigde ruimte om te tellen.
- Bezoek vanuit de gemeentelijke verkiezingsorganisatie ten minste één maal op de dag en bij voorkeur vaker elk stembureau, neem dan de tijd om te observeren en geef aandacht en waardering aan de ploeg.
- Organiseer als gemeente een kleine vrije ploeg (zonder eigen stembureau) waarvan de leden ad hoc bij stembureaus kunnen worden ingezet als er iemand onverwacht uitvalt of als het onverwacht druk wordt.
- Zorg dat er minimaal vier leden (inclusief de (plv.) voorzitter) op elk stembureau aanwezig zijn.
- Er zijn meerdere methoden om de last over de dag te dragen. Het werken met shifts is een methode die voor veel gemeenten goed werkt, maar besteed dan expliciet aandacht aan de overdracht. Een andere goede methode is om een grotere ploeg samen te stellen met een dagrooster waarin elk lid een paar langere pauzes heeft. Als er telkens maar één persoon op een gegeven moment wisselt en er altijd de voorzitter of diens (formeel aangewezen en op gelijke wijze voorbereide) plaatsvervanger aanwezig is, kan de continuïteit goed worden geborgd.

Zolang de politiek kiest voor stemmen met het potlood blijft het tellen een kwetsbaar proces dat de stembureauploeg extra belast.

- Zorg dat er extra frisse tellers om 21.00 uur aansluiten.
- Zorg voor meer eenduidigheid in de telmethode. Dit wordt nu teveel aan de voorkeur van de voorzitters overgelaten, waardoor de zorgvuldigheid onvoldoende is geborgd.
- Evaluateer de experimenten met alternatieve telmethoden (i.h.b. CRAFT-lean en StemTel). Als een methode evident leidt tot een sneller en meer zorgvuldig proces en paast binnen wettelijke kaders, voer deze dan landelijk in.

Het proces-verbaal blijft een punt van aandacht.

- Bied vanuit het Rijk een overzichtelijk formulier waarin overbodige dubbelingen worden vermeden (herontwerp op gebruikersvriendelijkheid).
- Besteerd extra aandacht aan het proces-verbaal in de instructie van de (plv.)voorzitters.
- Werk met een kladversie (in een afwijkende kleur papier) en een eindversie.
- Evaluateer vanuit het Rijk het effect van het gebruik van alternatieve telmethoden op de kwaliteit van het proces-verbaal.

Bijlage I: Bronnen

Documenten

Belastingdienst (2019, 7 mei). Vooroverleg vergoeding stembureauleden.

Kieswet (1989, 28 september). Geraadpleegd via <https://wetten.overheid.nl/BWBR0004627/2016-01-01>

Kieswet en Kiesbesluit 2019. Tevens stembureau editie. (2019). Den Haag, SDU.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018a, januari). Stembureau-instructie voor de dag van de stemming. Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/11/08/handout-stembureau-instructie-dag-van-stemming>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018b). Klassikale instructie voor stembureauleden. Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/11/08/klassikale-instructie-voor-stembureauleden>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018c, 20 maart). Toegankelijkheid verkiezingsproces. Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/03/20/kamerbrief-over-toegankelijkheid-verkiezingsproces>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018d, juni). Evaluatie gemeenteraadsverkiezingen en raadgevend referendum over de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017 (2018, 21 maart). Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/rapporten/2018/06/01/evaluatie-gemeenteraadsverkiezingen-en-raadgevend-referendum-21-maart-2018>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2018e, 15 juni). Kamerstuk 31 142 nr. 83 Wijziging van de Experimentenwet Kiezen op Afstand in verband met de verlenging van de werkingsduur van die wet & Kamerstuk 33 829 Elektronisch stemmen en tellen. Geraadpleegd via
<https://zoek.officielebekendmakingen.nl/kst-31142-83.html>

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2019). Stembureau-instructie voor de dag van de stemming.

NVVB (2019a). Enquête pilot Quick Scan. (Concept versie.)

NVVB. (2019b). Rapportage pilot bebording kwaliteit stembureauvoorzitters. (Concept versie 16 mei 2019).

Procura. (2019). Leidraad voor het stembureau.

VNG (2018). Factsheet: Gemeenteambtenaren in stembureaus. Geraadpleegd via
<https://vng.nl/files/vng/20170303-gemeenteambtenaren-in-stembureaus.pdf>

Yxly. (2019). Verslag data analyse Quick Scan. Utrecht.

Websites

Kiesraad (2018a). Verkiezingen. Geraadpleegd via <https://www.kiesraad.nl/verkiezingen>

Kiesraad (2018b). Leden stembureau. Geraadpleegd via
<https://www.kiesraad.nl/verkiezingen/gemeenteraden/stembureau/leden-stembureau>

Rijksoverheid (2017, 8 november). Toolkit Stembureau-instructie. Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/publicaties/2017/11/08/toolkit-stembureau-instructie>

VNG (2017, 12 september). Uitnodiging bijeenkomst over modernisering verkiezingen.
Geraadpleegd via <https://vng.nl/onderwerpenindex/bestuur/verkiezingen-referenda/nieuws/uitnodiging-bijeenkomst-over-modernisering-verkiezingen>

VNG (2018, 17 juli). Meedoen aan experiment centraal tellen van stemmen. Geraadpleegd via
<https://www.rijksoverheid.nl/actueel/nieuws/2018/03/01/experimenten-centraal-tellen-gemeenteradsverkiezingen>

Bijlage II: Interviews

Brandsema, M., Projectleider verkiezingen, Gemeente Epe

Bruggen, P van der., Projectleider verkiezingen, Gemeente Tilburg

Groenewegen, J., Projectleider verkiezingen, Gemeente Pijnacker-Nootdorp

Harmsen, R., Projectleider verkiezingen, Gemeente Borne

Janssens, C., Adviseur, gemeente Tilburg

Jong, M. de, Onderzoeker, Kiesraad

Mostert, C., Medewerker KCC, Gemeente Midden-Delfland

Nordijk, I., Projectleider verkiezingen, Gemeente Harderwijk

Rossel, H., Projectleider verkiezingen, Gemeente Kerkrade

Uijtewaal, M., Projectleider verkiezingen, Gemeente Culemborg

Varwijk, S., Projectmanager verkiezingen, Gemeente Groningen

Veenhuizen, T., Productbeheerder verkiezingen, Gemeente Amersfoort

Vermeulen, J., Medewerker KCC, Gemeente Midden-Delfland

Vermeylen, Projectleider verkiezingen, Gemeente Lansingerland

Bijlage III: Profiel stembureaulid, uitgesplitst naar rol

PROFIEL LEDEN STEMBUREAU

De verkiezingen voor Tweede Kamer, Provinciale Staten, Gemeenteraad en algemeen bestuur waterschap worden door de gemeenten georganiseerd. De stembureaus worden bemanst door vrijwilligers die daartoe door het College van B&W worden benoemd.

Dit profiel onderscheidt algemene taken en competenties en specifieke taken en competenties per rol:

- (Plaatsvervangend) Voorzitter.
- Lid.
- Teller (formeel is deze ook aangesteld als lid, maar de teller participeert uitsluitend in de telling na sluiting van het stembureau).

Omdat de plaatsvervangend voorzitter de voorzittersrol volledig moet kunnen overnemen maken wij in het profiel geen onderscheid. Wel is het aan te bevelen om iemand eerst een keer als plaatsvervangend voorzitter te laten functioneren alvorens deze voorzitter wordt.

Algemene vereisten

- 18 jaar of ouder op de verkiezingsdag.
- Is zelf geen kandidaat bij de verkiezing.
- Mondelinge en schriftelijke beheersing van de Nederlandse taal.
- Redelijke tel- en rekenvaardigheid.
- Beschikbaar over de volledige periode tijdens de verkiezingsdag waarvoor het lid is ingeroosterd.
- Samenwerking: *Is in staat om soepel met de overige stembureauleden samen te werken;*
 - Is bereid taken over te nemen.
 - Is bereid extra werk te doen als de situatie daar om vraagt.
 - Kan collega's aanspreken als de kwaliteit van het werk in het geding is.
 - Kunnen luisteren naar de instructies van de voorzitter.

Specifieke vereisten Teller

Taken:

- Neemt de stemmen op (telling, beoordeling geldigheid en blanco) volgens het voorgeschreven protocol en op aanwijzing van de voorzitter.

Aanvullende eisen:

- Kennis van de procedure m.b.t. tellen.
- Fysiek voldoende fit:
 - Is in staat om op de knieën te werken bij telstapels op de grond.
- Nauwkeurig: *Is in staat om langdurig en ook bij vermoeidheid nauwkeurig te zijn bij tellen en/of registreren van gegevens;*
 - Heeft oog voor details.
 - Werkt ordelijk en systematisch.
 - Haalt fouten bij zichzelf en/of anderen eruit.
 - Blijft ook onder tijdsdruk juist tellen.

Specifieke vereisten lid

De taken en vereisten van teller zijn ook van toepassing (tenzij sprake is van een ochtendshift en het lid daarom niet bij de telling betrokken is).

Taken:

- Ontvangt kiezers op het stembureau.
- Geeft zo nodig toelichting op de procedure aan kiezers.
- Controleert identiteitsbewijzen en stempassen.
- Houdt mede toezicht op het stemproces en de orde in het stembureau.

Aanvullende eisen:

- Kennis van de procedure in het stembureau.
- Contactvaardig, communicatief: *Kan helder, begrijpelijk en correct communiceren;*
 - Is in staat in eenvoudige taal vragen te beantwoorden.
 - Kan grenzen aangeven ('nee' zeggen).
 - Is in staat een eventueel 'nee' te vergezellen van een duidelijke uitleg.
 - Kan omgaan met weerstand.
 - Blijft correct en geduldig onder druk.
- Stressbestendigheid: *Bewaart de rust onder druk en tijdens lastige situaties;*
 - Laat zich niet meeslepen door lastige personen of situaties.
 - Houdt zijn hoofd koel bij lastige situaties.
 - Handelt rustig bij onvoorziene omstandigheden.
 - Werkt ook goed onder druk.

Specifieke vereisten (plaatsvervangend) voorzitter

De taken en vereisten van teller zijn ook van toepassing (tenzij sprake is van een ochtendshift en de voorzitter daarom niet bij de telling betrokken is). De taken en vereisten van lid zijn ook van toepassing.

Taken:

- Controleert de inrichting van het stembureau voor opening en maakt deze zo nodig in orde.
- Coördineert de gang van zaken op het stembureau.
- Draagt zorg voor de orde op het bureau en roept zo nodig assistentie op.
- Stemt af met de gemeente.
- Houdt het proces-verbaal bij.
- Rapportiert de voortgang, tussentijdse uitkomsten en eventuele vragen of knelpunten aan het hoofdstembureau.

Aanvullende eisen:

- Regie/ leiding: *Is in staat de gang van zaken en de samenwerking binnen het stembureau te overzien en te coördineren;*
 - Geeft sturing aan stembureauleden.
 - Geeft structuur aan het proces en instrueert de stembureauleden.
 - Is aanspreekpunt.
 - Stuurt bij en spreekt mensen aan waar nodig.
 - Handhaaft de regels.

Bijlage IV: Extern aangeboden trainingen

BZK biedt de online stembureau instructie (een vorm van e-learning) en een PowerPoint presentatie die gemeenten kunnen gebruiken bij het geven van instructie in klassikaal verband. Veel gemeenten kiezen om extern e-learning modules en/of in-company training af te nemen. Wij hebben het meest voorkomende aanbod op een rij gezet. Deze opsomming is niet uitputtend. Zo zijn er ook zzp-ers die projectmatig gemeenten ondersteunen bij verkiezingen en zelf een instructie of training op maat verzorgen.

Aanbieder	Training/Pakket	Inhoud
Bestuursacademie	Training Stembureauleden 'Hoe werkt een stembureau'	<ul style="list-style-type: none"> • Praktijkgerichte training • Mogelijkheid in-company training • Verschillende soorten stembureaus • Omgaan met onregelmatigheden en aansturen leden • Doelgroep: beleidsmedewerkers en projectleiders verantwoordelijk voor aansturing stembureaus en instructie stembureauleden
	Training Organisator 'Organiseren van verkiezingen'	<ul style="list-style-type: none"> • Mogelijkheid in-company training • Wet- en regelgeving rondom stemdistricten • Vaststellen verkiezingsuitslag • Functie centraal stembureau • Doelgroep: beleidsmedewerkers en teamleiders verantwoordelijk voor organiseren verkiezingen
CRAFT-lean	'Iedere stem telt'	<ul style="list-style-type: none"> • Regionaal • Mogelijkheid in-company training • Nieuw ontwikkelde telprocedure • Praktisch oefenen tel-ronde en optimale samenwerking • Doelgroep: stembureauleden en projectleiders
Censorbestuur	Training Leden en Voorzitter Stembureau	<ul style="list-style-type: none"> • Alleen in-company training bij gemeenten • Taken uitleg per rol • Voorbereiding kennistoets NVVB
	Training Projectleider verkiezingen	<ul style="list-style-type: none"> • Open trainingen • Mogelijkheid in-company training bij gemeenten • Taken uitleg • Input opstellen Projectplan Verkiezingen
Metieracademy	'StembureauSucces'	<ul style="list-style-type: none"> • E-learning • Tussentijdse vragen en quizzes met feedback en een afsluitende toets • Praktijkcasussen (bijv. invullen proces-verbaal) • Gemeente kan identiteit toevoegen aan de cursus • Gemeente kan voortgang bijhouden van deelnemers
SEP	Verkiezingspakket Basis Stembureauleden	<ul style="list-style-type: none"> • E-learning • Basis instructie voor alle leden • Taken uitleg per rol • Mogelijkheid korte versie voor tellers • Oefenvragen met afsluitende toets • Onbeperkt aantal deelnemers
	Verkiezingspakket Plus Stembureauleden	<ul style="list-style-type: none"> • E-learning Basispakket • Klassikale verdiepende training voor voorzitters <ul style="list-style-type: none"> ◦ Max. 40 deelnemers per bijeenkomst
	Training Verkiezingen voor Projectleiders	<ul style="list-style-type: none"> • Actualiteitentraining • Per regio georganiseerd • Geeft inzicht in organisatie rondom verkiezing • Overkoepelende thema: inhoudelijk proces

Stembureautraining	Training voor Voorzitter, Stembureaulid en Stemmenteller	<ul style="list-style-type: none"> • E-learning • Gemeente kan cursus inrichten naar wensen en eisen m.b.t. visueel en inhoudelijk • Gemeente kan voortgang bijhouden van deelnemers • Optionele invuloeufening proces-verbaal • Tussentijdse oefenvragen • Mogelijkheid voor afsluitend examen
Verkiezingsacademie	Training voor stembureauleden	<ul style="list-style-type: none"> • E-learning • Begintoets om startniveau te bepalen van deelnemer • Afsluitend een digitale toets (norm 60% goed) • Nieuwsrubriek met laatste ontwikkelingen rond de verkiezingen

**Bijlage V: Tabellen kwantitatief onderzoek onder ambtenaren
verkiezingen**

1	Algemeen	5
1.1	U vult deze vragenlijst in voor gemeente ...	5
1.2	Gemeentegrootte	8
1.3	Stedelijkheid van de gemeente	8
2	Werving	9
2.1	Hoe is de zoektocht naar het werven van voldoende gewone leden voor de stembureaus verlopen?	9
2.2	Hoe is de zoektocht naar het werven van voldoende tellers voor de stembureaus verlopen?	10
2.3	Hoe is de zoektocht naar het werven van (plaatsvervangend) voorzitters voor de stembureaus verlopen?	11
2.4	Wat is uw gemiddelde bezetting (tijdens de openingstijden) per stembureau?	12
2.5	Hoeveel extra tellers heeft u (vanaf 21.00 uur) gemiddeld per stembureau?	13
2.6	Hoe werft u nieuwe stembureauleden?	13
2.7	Welke vergoeding heeft u aan stembureauleden uitgekeerd?	15
3	Selectie	17
3.1	Wat gebruikt u bij de selectie van (plaatsvervangend) voorzitters?	17
3.2	Wat gebruikt u bij de selectie van gewone stembureauleden?	17
3.3	Wat gebruikt u bij de selectie van tellers?	18
3.4	Welke consequentie verbindt u aan de online vaardigheid/competentie test?	19
3.5	Welke consequentie verbindt u aan de toets (indien eerder is aangegeven dat er een toets plaatsvindt)?	20
4	Instructie	21
4.1	Hebben de (plaatsvervangend) voorzitters van de stembureaus een instructie gevuld voordat zij werden benoemd?	21
4.2	Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de (plaatsvervangend) voorzitters?	22
4.3	Hebben de overige leden van de stembureaus een instructie gevuld voordat zij werden benoemd?	23
4.4	Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de gewone stembureauleden?	24

4.5	Hebben de tellers een instructie gevolgd?	25
4.6	Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de (plaatsvervangend) voorzitters? (indien eerder is aangegeven dat de gemeente dit niet organiseert.)	26
4.7	Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de gewone stembureauleden? (indien eerder is aangegeven dat de gemeente dit niet organiseert.)	27
4.8	Wat waren voor uw gemeente de belangrijkste redenen om voor de voorzitters en/of overige stembureauleden te kiezen voor een digitale instructie, al dan niet met een digitale toets?	28
4.9	Waarom heeft uw gemeente de (plaatsvervangende) voorzitters en/of overige stembureauleden niet gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door het ministerie van BZK ontwikkelde online stembureau instructie te gebruiken?	29
5	Dagverloop	30
5.1	Heeft u een verdeling in shifts?	30
5.2	Hoe laat was men bij de laatste verkiezingen klaar met tellen?	30
5.3	Hoe beoordeelt u gemiddeld de kwaliteit van het proces-verbaal? Het gaat hierbij om het proces verbaal dat in het stembureau wordt ingevuld.	31
5.4	Hoe ervaart u (over het algemeen) de samenwerking in de teams van de verschillende stembureaus?	32
5.5	Heeft u tijdens de verkiezingsdag het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd?	33
6	Profiel	35
6.1	In welke mate beschikken naar uw inschatting de (plaatsvervangende) stembureauvoorzitters in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?	35
6.2	In welke mate beschikken naar uw inschatting de gewone stembureauleden in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?	36
6.3	In welke mate beschikken naar uw inschatting de tellers in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?	37
6.4	Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?	38
6.5	Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?	39

6.6	Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Regie/leiding geven?	42
6.7	Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Stressbestendigheid?	43
6.8	Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Verantwoordelijkheidsgevoel/ rolvastheid?	44
6.9	Vindt u andere competenties voor de (plaatsvervangende) voorzitters bovengemiddeld belangrijk?	45
6.10	Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?	46
6.11	Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?	47
6.12	Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?	48
6.13	Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?	49
6.14	Vindt u andere competenties voor de overige stembureauleden bovengemiddeld belangrijk?	50
6.15	Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?	51
6.16	Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?	52
6.17	Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?	53
6.18	Vindt u andere competenties voor de tellers bovengemiddeld belangrijk?	54

1 Algemeen

1.1 U vult deze vragenlijst in voor gemeente ...

s-Gravenhage	Beverwijk	Diemen
's-Hertogenbosch	Blaricum	Dinkelland
Aa en Hunze	Bloemendaal	Doesburg
Aalsmeer	Bodegraven-Reeuwijk	Doetinchem
Aalten	Boekel	Dongen
Achtkarspelen	Borger-Odoorn	Dordrecht
Albrandswaard	Borne	Drechterland
Alkmaar	Borsele	Drimmelen
Almelo	Boxtel	Dronten
Almere	Breda	Druten
Alphen aan den Rijn	Brielle	Duiven
Ameland	Brummen	Echt-Susteren
Amersfoort	Brunssum	Edam-Volendam
Amstelveen	Bunnik	Ede
Amsterdam	Bunschoten	Eemnes
Apeldoorn	Buren	Eersel
Appingedam	Capelle aan den IJssel	Eijsden-Margraten
Arnhem	Castricum	Eindhoven
Baarn	Coevorden	Elburg
Barneveld	Cranendonck	Emmen
Beek	Cuijk	Enschede
Beekdaelen	Culemborg	Epe
Beemster	Dalfsen	Ermelo
Beesel	De Bilt	Etten-Leur
Berg en Dal	De Fryske Marren	Geertruidenberg
Bergeijk	De Ronde Venen	Geldrop-Mierlo
Bergen (L.)	De Wolden	Gemert-Bakel
Bergen (NH.)	Delft	Gennep
Berkelland	Delfzijl	Gilze en Rijen
Bernheze	Den Helder	Goeree-Overflakkee
Best	Deurne	Goes
Beuningen	Deventer	Goorle

Gooise Meren	Hoogeveen	Maassluis
Gorinchem	Hoorn	Maastricht
Gouda	Horst aan de Maas	Medemblik
Grave	Houten	Meerssen
Groningen	Huizen	Meierijstad
Gulpen-Wittem	Hulst	Meppel
Haaksbergen	IJsselstein	Middelburg
Haaren	Kaag en Braassem	Midden-Delfland
Haarlem	Kampen	Midden-Drenthe
Haarlemmermeer	Kapelle	Mill en Sint Hubert
Halderberge	Katwijk	Moerdijk
Hardenberg	Kerkrade	Molenlanden
Harderwijk	Koggenland	Montferland
Hardinxveld-Giessendam	Krimpen aan den IJssel	Montfoort
Harlingen	Krimpenerwaard	Neder-Betuwe
Hattem	Laarbeek	Nederweert
Heemskerk	Landerd	Nieuwegein
Heemstede	Landgraaf	Nieuwkoop
Heerde	Landsmeer	Nijmegen
Heerenveen	Langedijk	Nissewaard
Heerhugowaard	Lansingerland	Noord-Beveland
Heerlen	Leeuwarden	Noordenveld
Heeze-Leende	Leiden	Noordoostpolder
Hellendoorn	Leiderdorp	Noordwijk
Hellevoetsluis	Leidschendam-Voorburg	Nuenen, Gerwen en Nederwetten
Helmond	Lelystad	Nunspeet
Hengelo	Leudal	Oegstgeest
Het Hogeland	Lingewaard	Oldambt
Heumen	Lisse	Oldebroek
Heusden	Lochem	Oldenzaal
Hillegom	Loon op Zand	Olst-Wijhe
Hilvarenbeek	Lopik	Oost Gelre
Hilversum	Loppersum	Oosterhout
Hoeksche Waard	Losser	Ooststellingwerf
Hof van Twente	Maasdriel	Opmeer
Hollands Kroon	Maasgouw	Opsterland

Oss	Son en Breugel	Waadhoeke
Oude IJsselstreek	Stadskanaal	Waalre
Ouder-Amstel	Staphorst	Waalwijk
Overbetuwe	Steenbergen	Waddinxveen
Papendrecht	Steenwijkerland	Wageningen
Pekela	Stein	Waterland
Pijnacker-Nootdorp	Terneuzen	Weert
Purmerend	Terschelling	Weesp
Raalte	Texel	West Betuwe
Reimerswaal	Teylingen	West Maas en Waal
Renkum	Tholen	Westerkwartier
Reusel-De Mierden	Tiel	Westerveld
Rhenen	Tilburg	Westervoort
Ridderkerk	Tubbergen	Weststellingwerf
Rijssen-Holten	Twenterand	Westvoorne
Rijswijk	Tynaarlo	Wierden
Roerdalen	Uithoorn	Wijdemeren
Roermond	Urk	Wijk bij Duurstede
Roosendaal	Utrecht	Winterswijk
Rotterdam	Utrechtse Heuvelrug	Woensdrecht
Rozendaal	Vaals	Woerden
Rucphen	Valkenburg aan de Geul	Wormerland
S-dwest-Fryslân	Veere	Woudenberg
Schagen	Veldhoven	Zaanstad
Scherpenzeel	Velsen	Zaltbommel
Schiedam	Venlo	Zandvoort
Schiermonnikoog	Venray	Zeewolde
Schouwen-Duiveland	Vijfherenlanden	Zeist
Sint Anthonis	Vlaardingen	Zevenaar
Sint-Michielsgestel	Vlieland	Zoetermeer
Sittard-Geleen	Vlissingen	Zoeterwoude
Sluis	Voerendaal	Zutphen
Smallingerland	Voorschoten	Zwartewaterland
Soest	Voorst	Zwolle
Someren	Vught	

1.2 Gemeentegrootte

Gemeentegrootte	Aantal	Percentage
Meer dan 400.000	3	1,0
100.000 - 400.000	27	8,7
50.000 - 100.000	48	15,5
20.000 - 50.000	162	52,3
Minder dan 20.000	68	21,9
Onbekend	2	0,6
Totaal	310	100,0

1.3 Stedelijkheid van de gemeente

Stedelijkheid van de gemeente	Aantal	Percentage
Zeer sterk stedelijk (2500 of meer inwoners/km ²)	17	5,5
Sterk stedelijk (1500 tot 2500 inwoners/km ²)	66	21,3
Matig stedelijk (1000 tot 1500 inwoners/km ²)	58	18,7
Weinig stedelijk (500 tot 1000 inwoners/km ²)	111	35,8
Niet stedelijk (Minder dan 500 inwoners/km ²)	48	15,5
Onbekend	10	3,2
Totaal	310	100,0

2 Werving

2.1 Hoe is de zoektocht naar het werven van voldoende gewone leden voor de stembureaus verlopen?

		Gewone leden						Totaal	
		Gemeentegrootte							
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000			
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	0	2	2	2	1	7		
	%	0,0%	7,4%	4,2%	1,2%	1,5%	2,3%		
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	0	3	5	13	3	24		
	%	0,0%	11,1%	10,4%	8,0%	4,4%	7,8%		
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	0	9	15	67	19	110		
	%	0,0%	33,3%	31,3%	41,4%	27,9%	35,7%		
Redelijk tot goed	Aantal	3	13	26	79	44	165		
	%	100,0%	48,1%	54,2%	48,8%	64,7%	53,6%		
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	0	0	1	1	2		
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%	1,5%	0,6%		
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308		
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

		Gewone leden						Totaal	
		Stedelijkheid van de gemeente							
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk			
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	1	4	1	0	1	7		
	%	5,9%	6,1%	1,7%	0,0%	2,1%	2,3%		
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	1	5	5	5	7	23		
	%	5,9%	7,6%	8,6%	4,5%	14,6%	7,7%		
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	6	25	22	36	16	105		
	%	35,3%	37,9%	37,9%	32,4%	33,3%	35,0%		
Redelijk tot goed	Aantal	9	32	30	68	24	163		
	%	52,9%	48,5%	51,7%	61,3%	50,0%	54,3%		
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	0	0	2	0	2		
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,8%	0,0%	0,7%		
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300		
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

2.2 Hoe is de zoektocht naar het werven van voldoende tellers voor de stembureaus verlopen?

		Tellers						Totaal	
		Gemeentegrootte					Minder dan 20.000		
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000				
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	0	3	1	6	1	11		
	%	0,0%	11,1%	2,1%	3,7%	1,5%	3,6%		
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	0	1	5	7	3	16		
	%	0,0%	3,7%	10,4%	4,3%	4,4%	5,2%		
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	0	5	16	48	12	81		
	%	0,0%	18,5%	33,3%	29,6%	17,6%	26,3%		
Redelijk tot goed	Aantal	3	15	25	80	46	169		
	%	100,0%	55,6%	52,1%	49,4%	67,6%	54,9%		
Wij gebruiken geen tellers	Aantal	0	2	1	19	3	25		
	%	0,0%	7,4%	2,1%	11,7%	4,4%	8,1%		
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	1	0	2	3	6		
	%	0,0%	3,7%	0,0%	1,2%	4,4%	1,9%		
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308		
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%		

		Tellers					Totaal	
		Stedelijkheid van de gemeente						
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk		
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	1	2	5	2	1	11	
	%	5,9%	3,0%	8,6%	1,8%	2,1%	3,7%	
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	1	3	4	6	1	15	
	%	5,9%	4,5%	6,9%	5,4%	2,1%	5,0%	
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	1	26	10	25	15	77	
	%	5,9%	39,4%	17,2%	22,5%	31,3%	25,7%	
Redelijk tot goed	Aantal	12	31	34	62	28	167	
	%	70,6%	47,0%	58,6%	55,9%	58,3%	55,7%	
Wij gebruiken geen tellers	Aantal	1	3	5	12	3	24	
	%	5,9%	4,5%	8,6%	10,8%	6,3%	8,0%	

Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	1	1	0	4	0	6
	%	5,9%	1,5%	0,0%	3,6%	0,0%	2,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

2.3 Hoe is de zoektocht naar het werven van (plaatsvervangend) voorzitters voor de stembureaus verlopen?

(Plaatsvervangende) voorzitters							
		Gemeentegrootte				Totaal	
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	0	0	2	3	0	5
	%	0,0%	0,0%	4,2%	1,9%	0,0%	1,6%
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	0	6	10	16	5	37
	%	0,0%	22,2%	20,8%	9,9%	7,4%	12,0%
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	2	10	22	69	22	125
	%	66,7%	37,0%	45,8%	42,6%	32,4%	40,6%
Redelijk tot goed	Aantal	1	11	14	73	40	139
	%	33,3%	40,7%	29,2%	45,1%	58,8%	45,1%
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	0	0	1	1	2
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%	1,5%	0,6%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

(Plaatsvervangend) voorzitters								
		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal	
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk		
Moeizaam, de stembureaus blijven onderbezet	Aantal	0	3	1	1	0	5	
	%	0,0%	4,5%	1,7%	0,9%	0,0%	1,7%	
Moeizaam, het lukt met concessies aan de gevraagde kennis en vaardigheden	Aantal	3	11	6	9	7	36	
	%	17,6%	16,7%	10,3%	8,1%	14,6%	12,0%	
Moeizaam, maar het lukt redelijk	Aantal	8	28	22	43	19	120	
	%	47,1%	42,4%	37,9%	38,7%	39,6%	40,0%	
Redelijk tot goed	Aantal	6	23	29	57	22	137	
	%	35,3%	34,8%	50,0%	51,4%	45,8%	45,7%	

Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	1	0	1	0	2
	%	0,0%	1,5%	0,0%	0,9%	0,0%	0,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

2.4 Wat is uw gemiddelde bezetting (tijdens de openingstijden) per stembureau?

Wat is uw gemiddelde bezetting (tijdens de openingstijden) per stembureau? Indien u het niet zeker weet, wilt u het dan zo goed mogelijk schatten?

Gemeentegrootte	Gemiddelde bezetting	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Meer dan 400.000	4,67	4	5	5	3
100.000 - 400.000	4,26	3	12	4	27
50.000 - 100.000	3,83	3	8	4	48
20.000 - 50.000	3,74	3	7	4	162
Minder dan 20.000	3,72	3	9	4	68
Totaal	3,81	3	12	4	308

Wat is uw gemiddelde bezetting (tijdens de openingstijden) per stembureau? Indien u het niet zeker weet, wilt u het dan zo goed mogelijk schatten?

Stedelijkheid van de gemeente	Gemiddelde bezetting	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Zeer sterk stedelijk	4,41	3	7	4	17
Sterk stedelijk	3,97	3	12	4	66
Matig stedelijk	3,79	3	7	4	58
Weinig stedelijk	3,69	3	9	3	111
Niet stedelijk	3,67	3	6	4	48
Totaal	3,81	3	12	4	300

2.5 Hoeveel extra tellers heeft u (vanaf 21.00 uur) gemiddeld per stembureau?

Hoeveel extra tellers heeft u (vanaf 21.00 uur) gemiddeld per stembureau? Indien u het niet precies weet, wilt u het dan zo goed mogelijk schatten?

Gemeentegrootte	Gemiddeld extra tellers	% van totaal	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Meer dan 400.000	1,67	0,6%	0	3	2	3
100.000 - 400.000	2,44	7,9%	0	5	3	25
50.000 - 100.000	2,68	16,3%	0	5	3	47
20.000 - 50.000	2,81	51,8%	0	8	3	142
Minder dan 20.000	2,81	23,3%	0	6	3	64
Totaal	2,74	100,0%	0	8	3	281

Hoeveel extra tellers heeft u (vanaf 21.00 uur) gemiddeld per stembureau? Indien u het niet precies weet, wilt u het dan zo goed mogelijk schatten?

Stedelijkheid van de gemeente	Gemiddeld extra tellers	% van totaal	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Zeer sterk stedelijk	2,25	4,8%	0	5	2	16
Sterk stedelijk	2,79	23,2%	0	5	3	63
Matig stedelijk	2,89	20,2%	0	6	3	53
Weinig stedelijk	2,73	35,4%	0	8	3	98
Niet stedelijk	2,82	16,4%	0	8	3	44
Totaal	2,76	100,0%	0	8	3	274

2.6 Hoe werft u nieuwe stembureauleden?

Hoe werft u (nieuwe stembureauleden)?

	Meer dan 400.000	100.000-400.000	50.000-100.000	20.000-50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Wij schrijven stembureauleden van de vorige verkiezingen aan	100%	96,3%	91,7%	95,1%	92,6%	94,2%
	3	26	44	154	63	290
Wij bieden een online aanmeldformulier	33,3%	37,0%	35,4%	20,4%	13,2%	22,7%
	1	10	17	33	9	70
Wij gebruiken een verkiezingsapplicatie met aanmeldfunctie	100,0%	44,4%	33,3%	17,3%	10,3%	21,4%
	3	12	16	28	7	66

Wij hebben een vaste rubriek gemeentelijke aankondigingen in de lokale krant of huis-aan-huis	0,0%	3,7%	8,3%	6,8%	4,4%	6,2%
	0	1	4	11	3	19
Wij adverteerden in de lokale krant of huis-aan-huis blad	33,3%	11,1%	18,8%	22,8%	20,6%	20,8%
	1	3	9	37	14	64
Wij zetten een aankondiging op de website	66,7%	33,3%	41,7%	32,1%	20,6%	31,5%
	2	9	20	52	14	97
Wij gebruiken actief de social media	33,3%	48,1%	43,8%	35,8%	17,6%	34,1%
	1	13	21	58	12	105
Wij gebruiken een uitzendbureau	0,0%	11,1%	10,4%	6,2%	0,0%	5,8%
	0	3	5	10	0	18
Wij benaderen verenigingen	0,0%	14,8%	6,3%	11,7%	4,4%	9,4%
	0	4	3	19	3	29
Wij benaderen (actief) onze eigen ambtenaren	100,0%	63,0%	68,8%	67,9%	54,4%	64,9%
	3	17	33	110	37	200
Overig, namelijk...	0,0%	11,1%	18,8%	16,0%	20,6%	16,9%
	0	3	9	26	14	52
Kan ik niet meer achterhalen	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	0	0	0	0	0	0
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	3	27	48	162	68	308

Hoe werft u (nieuwe stembureauleden)?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Wij schrijven stembureauleden van de vorige verkiezingen aan	17	59	57	102	47	282
	100,0%	89,4%	98,3%	91,9%	97,9%	94,0%
Wij bieden een online aanmeldformulier	10	19	12	21	7	69
	58,8%	28,8%	20,7%	18,9%	14,6%	23,0%
Wij gebruiken een verkiezingsapplicatie met aanmeldfunctie	11	22	5	18	8	64
	64,7%	33,3%	8,6%	16,2%	16,7%	21,3%
Wij hebben een vaste rubriek gemeentelijke aankondigingen in de lokale krant of huis-aan-huis	1	5	2	5	5	18
	5,9%	7,6%	3,4%	4,5%	10,4%	6,0%
Wij adverteerden in de lokale krant of huis-aan-huis blad	5	9	13	21	13	61
	29,4%	13,6%	22,4%	18,9%	27,1%	20,3%
Wij zetten een aankondiging op de website	10	23	17	33	11	94
	58,8%	34,8%	29,3%	29,7%	22,9%	31,3%
Wij gebruiken actief de social media	10	31	19	33	9	102
	58,8%	47,0%	32,8%	29,7%	18,8%	34,0%
Wij gebruiken een uitzendbureau	3	5	6	3	0	17
	17,6%	7,6%	10,3%	2,7%	0,0%	5,7%
Wij benaderen verenigingen	2	5	6	10	5	28
	11,8%	7,6%	10,3%	9,0%	10,4%	9,3%
Wij benaderen (actief) onze eigen ambtenaren	12	39	37	76	29	193
	70,6%	59,1%	63,8%	68,5%	60,4%	64,3%
Overig, namelijk...	1	16	10	18	7	52

	5,9%	24,2%	17,2%	16,2%	14,6%	17,3%
Kan ik niet meer achterhalen	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
	0	0	0	0	0	0
Totaal	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	17	66	58	111	48	300

2.7 Welke vergoeding heeft u aan stembureauleden uitgekeerd?

Welke vergoeding (in €) heeft u aan stembureauleden uitgekeerd (inclusief eventuele vergoeding voor het bijwonen van een instructiebijeenkomst)?

Gemeentegrootte	Voorzitter	Voorzitter	Plv.		Overige		Overige stembureauleden (avond)	Teller
			hele dag	één shift	voorzitter	voorzitter		
			hele dag	één shift	hele dag	één shift		
Meer dan 400.000	Gemiddeld	360,00	155,00	360,00	125,00	305,00	100,00	53,33
400.000	Aantal	1	2	1	2	1	2	3
	Minimum	360	145	360	105	305	75	50
	Maximum	360	165	360	145	305	125	60
	Mediaan	360,00	155,00	360,00	125,00	305,00	100,00	50,00
100.000 - 400.000	Gemiddeld	213,55	86,25	144,78	58,75	177,68	87,69	37,00
400.000	Aantal	22	12	23	12	22	13	19
	Minimum	150	0	0	0	120	0	0
	Maximum	322	200	275	185	236	175	60
	Mediaan	205,00	70,00	155,00	,00	172,50	105,00	40,00
50.000 - 100.000	Gemiddeld	200,44	91,43	170,53	81,74	179,91	85,69	39,69
100.000	Aantal	43	23	43	23	43	26	45
	Minimum	0	0	0	0	100	0	0
	Maximum	300	300	300	300	255	250	75
	Mediaan	200,00	100,00	180,00	90,00	180,00	90,00	40,00
20.000 - 50.000	Gemiddeld	170,62	69,83	129,67	64,11	154,48	75,28	37,27
50.000	Aantal	135	93	134	93	136	97	144
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	400	210	300	210	360	210	100
	Mediaan	175,00	80,00	150,00	75,00	150,00	90,00	35,00
Minder dan 20.000	Gemiddeld	150,14	59,43	113,46	54,54	127,15	69,44	33,21
20.000	Aantal	58	42	61	41	55	43	67
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	364	202	364	202	300	200	75
	Mediaan	150,00	41,00	140,00	13,00	150,00	75,00	30,00
Totaal	Gemiddeld	175,36	72,31	134,81	64,52	155,46	76,55	36,84
	Aantal	259	172	262	171	257	181	278
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0

Maximum	400	300	364	300	360	250	100
Mediaan	175,00	75,00	150,00	70,00	150,00	80,00	35,00

Welke vergoeding (in €) heeft u aan stembureauleden uitgekeerd (inclusief eventuele vergoeding voor het bijwonen van een instructiebijeenkomst en een maaltijd op de dag van stemming)?

Stedelijkheid van de gemeente		Voorzitter	Voorzitter	Plv.	Plv.	Overige	Overige	Teller
		hele dag	één shift	voorzitter	voorzitter	stembureauleden	stembureauleden	(avond)
				hele dag	één shift	hele dag	één shift	
Zeer sterk stedelijk	Gemiddeld	230,77	100,45	165,77	81,82	193,85	95,00	40,36
	Aantal	13	11	13	11	13	12	14
	Minimum	170	0	0	0	150	0	0
	Maximum	360	300	360	300	305	250	75
Sterk stedelijk	Mediaan	215,00	115,00	180,00	,00	170,00	90,00	42,50
	Gemiddeld	200,96	69,37	140,89	58,33	177,91	71,39	39,89
	Aantal	54	35	54	36	54	38	55
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
Matig stedelijk	Maximum	400	200	275	185	360	175	100
	Mediaan	200,00	75,00	175,00	35,00	180,00	81,50	40,00
	Gemiddeld	174,28	94,17	150,83	84,50	157,35	86,20	38,96
	Aantal	47	29	48	28	48	30	54
Weinig stedelijk	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	312	195	270	185	255	160	75
	Mediaan	180,00	110,00	164,50	100,00	157,50	100,00	40,00
	Gemiddeld	162,79	60,73	120,00	53,28	141,52	71,91	36,56
Niet stedelijk	Aantal	94	62	97	61	92	64	104
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	364	210	364	210	300	200	82
	Mediaan	162,50	5,00	140,00	,00	150,00	81,00	35,00
Totaal	Gemiddeld	155,95	61,41	128,19	62,55	143,19	70,23	30,59
	Aantal	43	29	42	29	42	30	44
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	337	210	300	210	300	210	75
	Mediaan	150,00	75,00	145,00	70,00	150,00	75,00	30,00
	Gemiddeld	175,50	71,14	133,96	63,21	155,48	75,56	36,94
	Aantal	251	166	254	165	249	174	271
	Minimum	0	0	0	0	0	0	0
	Maximum	400	300	364	300	360	250	100
	Mediaan	175,00	75,00	150,00	70,00	150,00	80,00	35,00

3 Selectie

3.1 Wat gebruikt u bij de selectie van (plaatsvervangend) voorzitters?

Wat gebruikt u bij de selectie van (plaatsvervangend) voorzitters?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	1	7	14	42	8	72
	33,3%	25,9%	29,2%	25,9%	11,8%	23,4%
Ervaring uit eerdere deelname	2	21	46	152	56	277
	66,7%	77,8%	95,8%	93,8%	82,4%	89,9%
Online vaardigheid/competentietest	2	18	12	43	15	90
	66,7%	66,7%	25,0%	26,5%	22,1%	29,2%
Diversen	0	9	10	29	14	62
	0,0%	33,3%	20,8%	17,9%	20,6%	20,1%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	3,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	3	27	48	162	68	308
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Wat gebruikt u bij de selectie van (plaatsvervangend) voorzitters?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	3	15	16	26	8	68
	17,6%	22,7%	27,6%	23,4%	16,7%	22,7%
Ervaring uit eerdere deelname	14	59	53	99	44	269
	82,4%	89,4%	91,4%	89,2%	91,7%	89,7%
Online vaardigheid/competentietest	12	29	20	15	13	89
	70,6%	43,9%	34,5%	13,5%	27,1%	29,7%
Diversen	4	14	13	27	4	62
	23,5%	21,2%	22,4%	24,3%	8,3%	20,7%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	17	66	58	111	48	300
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.2 Wat gebruikt u bij de selectie van gewone stembureauleden?

Wat gebruikt u bij de selectie van gewone stembureauleden?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	1	15	27	82	26	151
	33,3%	55,6%	56,3%	50,6%	38,2%	49,0%
Ervaring uit eerdere deelname	2	25	47	145	58	277
	66,7%	92,6%	97,9%	89,5%	85,3%	89,9%
Online vaardigheid/competentietest	0	17	18	49	21	105
	0,0%	63,0%	37,5%	30,2%	30,9%	34,1%
Diversen	1	4	6	20	13	44
	33,3%	14,8%	12,5%	12,3%	19,1%	14,3%
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
	0%	0%	0%	0%	0%	0%
Totaal	3	27	48	162	68	308
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Wat gebruikt u bij de selectie van gewone stembureauleden?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	6	32	31	58	18	145
35,3%	48,5%	53,4%	52,3%	37,5%	48,3%	
Ervaring uit eerdere deelname	16	63	53	96	42	270
94,1%	95,5%	91,4%	86,5%	87,5%	90,0%	
Online vaardigheid/competentietest	7	33	24	26	13	103
41,2%	50,0%	41,4%	23,4%	27,1%	34,3%	
Diversen	4	6	8	20	6	44
23,5%	9,1%	13,8%	18,0%	12,5%	14,7%	
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
0%	0%	0%	0%	0%	0%	
Totaal	17	66	58	111	48	300
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.3 Wat gebruikt u bij de selectie van tellers?

Wat gebruikt u bij de selectie van tellers?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	1	8	26	69	24	128
33,3%	32,0%	55,3%	48,3%	36,9%	45,2%	
Ervaring uit eerdere deelname	2	11	33	99	48	193
66,7%	44,0%	70,2%	69,2%	73,8%	68,2%	
Online vaardigheid/competentietest	0	7	6	19	11	43
0,0%	28,0%	12,8%	13,3%	16,9%	15,2%	
Diversen	1	11	10	31	15	68
33,3%	44,0%	21,3%	21,7%	23,1%	24,0%	
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
0%	0%	0%	0%	0%	0%	
Totaal	3	25	47	143	65	283
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Wat gebruikt u bij de selectie van tellers?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Selectie aan de hand van het aanmeldformulier	6	29	28	44	17	124
37,5%	46,0%	52,8%	44,4%	37,8%	44,9%	
Ervaring uit eerdere deelname	7	36	36	73	38	190
43,8%	57,1%	67,9%	73,7%	84,4%	68,8%	
Online vaardigheid/competentietest	3	14	9	9	8	43
18,8%	22,2%	17,0%	9,1%	17,8%	15,6%	
Diversen	7	19	12	21	8	67
43,8%	30,2%	22,6%	21,2%	17,8%	24,3%	
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
0%	0%	0%	0%	0%	0%	
Totaal	16	63	53	99	45	276
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.4 Welke consequentie verbindt u aan de online vaardigheid/competentie test?

Welke consequentie verbindt u aan de online vaardigheid/competentietest?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Onvoldoende betekent afwijzen	Aantal	1	12	10	24	6	53
	%	50,0%	60,0%	52,6%	44,4%	27,3%	45,3%
Onvoldoende betekent afwijzen, maar bij onvoldoende kandidaten verlagen wij de norm	Aantal	1	6	5	17	7	36
	%	50,0%	30,0%	26,3%	31,5%	31,8%	30,8%
Geen consequenties	Aantal	0	2	4	12	8	26
	%	0,0%	10,0%	21,1%	22,2%	36,4%	22,2%
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	0	0	1	1	2
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,9%	4,5%	1,7%
Totaal	Aantal	2	20	19	54	22	117
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Welke consequentie verbindt u aan de online vaardigheid/competentietest?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Onvoldoende betekent afwijzen	Aantal	6	16	12	11	7	52
	%	46,2%	47,1%	46,2%	40,7%	46,7%	45,2%
Onvoldoende betekent afwijzen, maar bij onvoldoende kandidaten verlagen wij de norm	Aantal	6	13	7	7	3	36
	%	46,2%	38,2%	26,9%	25,9%	20,0%	31,3%
Geen consequenties	Aantal	1	5	6	8	5	25
	%	7,7%	14,7%	23,1%	29,6%	33,3%	21,7%
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	0	1	1	0	2
	%	0,0%	0,0%	3,8%	3,7%	0,0%	1,7%
Totaal	Aantal	13	34	26	27	15	115
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

3.5 Welke consequentie verbindt u aan de toets (indien eerder is aangegeven dat er een toets plaatsvindt)?

Welke consequentie verbindt u aan de toets?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Onvoldoende betekent afwijzen	Aantal	2	15	15	38	9	79
	%	66,7%	62,5%	48,4%	42,2%	25,0%	42,9%
Onvoldoende betekent afwijzen, maar bij onvoldoende kandidaten verlagen wij de norm	Aantal	1	5	6	17	9	38
	%	33,3%	20,8%	19,4%	18,9%	25,0%	20,7%
Onvoldoende betekent (opnieuw) trainen	Aantal	0	4	6	17	7	34
	%	0,0%	16,7%	19,4%	18,9%	19,4%	18,5%
Geen consequenties	Aantal	0	0	4	18	11	33
	%	0,0%	0,0%	12,9%	20,0%	30,6%	17,9%
Totaal	Aantal	3	24	31	90	36	184
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Welke consequentie verbindt u aan de toets?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Onvoldoende betekent afwijzen	Aantal	9	24	12	24	8	77
	%	56,3%	51,1%	33,3%	39,3%	38,1%	42,5%
Onvoldoende betekent afwijzen, maar bij onvoldoende kandidaten verlagen wij de norm	Aantal	6	12	7	12	1	38
	%	37,5%	25,5%	19,4%	19,7%	4,8%	21,0%
Onvoldoende betekent (opnieuw) trainen	Aantal	0	8	8	13	5	34
	%	0,0%	17,0%	22,2%	21,3%	23,8%	18,8%
Geen consequenties	Aantal	1	3	9	12	7	32
	%	6,3%	6,4%	25,0%	19,7%	33,3%	17,7%
Totaal	Aantal	16	47	36	61	21	181
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4 Instructie

4.1 Hebben de (plaatsvervangend) voorzitters van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

Hebben de (plaatsvervangend) voorzitters van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK gevuld	0	5	13	48	21	87
	0,0%	18,5%	27,1%	29,6%	30,9%	28,2%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	3	23	29	87	33	175
	100,0%	85,2%	60,4%	53,7%	48,5%	56,8%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	0	0	1	7	5	13
	0,0%	0,0%	2,1%	4,3%	7,4%	4,2%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	0	0	1	3	2	6
	0,0%	0,0%	2,1%	1,9%	2,9%	1,9%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	0	5	3	7	6	21
	0,0%	18,5%	6,3%	4,3%	8,8%	6,8%
Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	0	5	22	75	30	132
	0,0%	18,5%	45,8%	46,3%	44,1%	42,9%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de (plaatsvervangend) voorzitters bijgewoond	14	22	58	21		117
	66,7%	51,9%	45,8%	35,8%	30,9%	38,0%
Diversen	1	2	4	10	6	23
	33,3%	7,4%	8,3%	6,2%	8,8%	7,5%
Ze hebben geen instructie gevolgd	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	3,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	3	27	48	162	68	308
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hebben de (plaatsvervangend) voorzitters van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK gevuld	4	17	16	26	20	83
	23,5%	25,8%	27,6%	23,4%	41,7%	27,7%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	16	44	36	58	19	173
	94,1%	66,7%	62,1%	52,3%	39,6%	57,7%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	0	2	4	4	3	13
	0,0%	3,0%	6,9%	3,6%	6,3%	4,3%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	0	1	1	2	1	5
	0,0%	1,5%	1,7%	1,8%	2,1%	1,7%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	1	7	3	5	5	21
	5,9%	10,6%	5,2%	4,5%	10,4%	7,0%

Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	4	25	23	53	23	128
	23,5%	37,9%	39,7%	47,7%	47,9%	42,7%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de (plaatsvervangend) voorzitters bijgewoond	10	27	20	42	14	113
	58,8%	40,9%	34,5%	37,8%	29,2%	37,7%
Diversen	2	5	4	9	3	23
	11,8%	7,6%	6,9%	8,1%	6,3%	7,7%
Ze hebben geen instructie gevolgd	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	17	66	58	111	48	300
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.2 Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de (plaatsvervangende) voorzitters?

Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan (plaatsvervangende) voorzitters?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
De regels en procedures	3	20	47	150	64	284
	100,0%	76,9%	97,9%	92,6%	94,1%	92,5%
Houding en gedrag	3	20	37	126	55	241
	100,0%	76,9%	77,1%	77,8%	80,9%	78,5%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	3	17	45	131	56	252
	100,0%	65,4%	93,8%	80,9%	82,4%	82,1%
Omgaan met moeilijke situaties	3	16	38	124	58	239
	100,0%	61,5%	79,2%	76,5%	85,3%	77,9%
Omgaan met volmachten	3	18	43	142	60	266
	100,0%	69,2%	89,6%	87,7%	88,2%	86,6%
Invullen met proces verbaal	3	23	47	152	63	288
	100,0%	88,5%	97,9%	93,8%	92,6%	93,8%
Manier van tellen	3	22	42	132	62	261
	100,0%	84,6%	87,5%	81,5%	91,2%	85,0%
Oefenen van vaardigheden	2	11	11	63	25	112
	66,7%	42,3%	22,9%	38,9%	36,8%	36,5%
Diversen	0	0	4	11	3	18
	0,0%	0,0%	8,3%	6,8%	4,4%	5,9%
Kan ik niet meer achterhalen	0	2	0	2	2	6
	0,0%	7,7%	0,0%	1,2%	2,9%	2,0%
Totaal	3	26	48	162	68	307
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan (plaatsvervangende) voorzitters?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
De regels en procedures	16	58	55	105	43	277
	94,1%	89,2%	94,8%	94,6%	89,6%	92,6%
Houding en gedrag	13	55	49	78	40	235
	76,5%	84,6%	84,5%	70,3%	83,3%	78,6%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	13	57	49	87	40	246
	76,5%	87,7%	84,5%	78,4%	83,3%	82,3%
Omgaan met moeilijke situaties	12	48	47	87	39	233
	70,6%	73,8%	81,0%	78,4%	81,3%	77,9%
Omgaan met volmachten	13	54	53	95	44	259
	76,5%	83,1%	91,4%	85,6%	91,7%	86,6%
Invullen met proces verbaal	15	63	56	102	45	281
	88,2%	96,9%	96,6%	91,9%	93,8%	94,0%

Manier van tellen	13	61	48	93	39	254
	76,5%	93,8%	82,8%	83,8%	81,3%	84,9%
Oefenen van vaardigheden	6	21	21	41	23	112
	35,3%	32,3%	36,2%	36,9%	47,9%	37,5%
Diversen	1	3	3	8	2	17
	5,9%	4,6%	5,2%	7,2%	4,2%	5,7%
Kan ik niet meer achterhalen	1	0	1	2	1	5
	5,9%	0,0%	1,7%	1,8%	2,1%	1,7%
Totaal	17	65	58	111	48	299
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.3 Hebben de overige leden van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

Hebben overige leden van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK0 gevolgd	4	14	43	20	81	
	0,0%	14,8%	29,2%	26,5%	29,4%	26,3%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	2	24	25	82	34	167
	66,7%	88,9%	52,1%	50,6%	50,0%	54,2%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	1	0	1	7	6	15
	33,3%	0,0%	2,1%	4,3%	8,8%	4,9%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	0	0	3	2	2	7
	0,0%	0,0%	6,3%	1,2%	2,9%	2,3%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	0	1	1	8	6	16
	0,0%	3,7%	2,1%	4,9%	8,8%	5,2%
Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	0	1	17	59	26	103
	0,0%	3,7%	35,4%	36,4%	38,2%	33,4%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de overige stembureauleden bijgewoond	0	1	6	17	4	28
	0,0%	3,7%	12,5%	10,5%	5,9%	9,1%
Diversen	0	2	7	9	4	22
	0,0%	7,4%	14,6%	5,6%	5,9%	7,1%
Ze hebben geen instructie gevolgd	0	0	0	1	0	1
	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%	0,0%	0,3%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	3,7%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	3	27	48	162	68	308
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hebben overige leden van de stembureaus een instructie gevolgd voordat zij werden benoemd?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Zij hebben de online stembureau instructie van BZK gevolgd	4	15	14	25	19	77
	23,5%	22,7%	24,1%	22,5%	39,6%	25,7%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, inclusief toets	14	44	32	56	19	165
	82,4%	66,7%	55,2%	50,5%	39,6%	55,0%
Zij hebben een andere digitale instructie gevolgd, zonder toets	1	1	4	4	5	15
	5,9%	1,5%	6,9%	3,6%	10,4%	5,0%
Zij hebben een andere instructie gevolgd, inclusief toets	0	1	1	3	1	6
	0,0%	1,5%	1,7%	2,7%	2,1%	2,0%

Zij hebben een andere instructie gevolgd, zonder toets	0	2	3	6	5	16
	0,0%	3,0%	5,2%	5,4%	10,4%	5,3%
Zij hebben een algemene klassikale bijeenkomst bijgewoond	1	17	15	48	19	100
	5,9%	25,8%	25,9%	43,2%	39,6%	33,3%
Zij hebben een klassikale bijeenkomst voor specifiek de overige stembureauleden bijgewoond	1	4	6	15	2	28
	5,9%	6,1%	10,3%	13,5%	4,2%	9,3%
Diversen	0	8	5	7	2	22
	0,0%	12,1%	8,6%	6,3%	4,2%	7,3%
Ze hebben geen instructie gevolgd	0	1	0	0	0	1
	0,0%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	0	0	1
	0,0%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	17	66	58	111	48	300
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.4 Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de gewone stembureauleden?

Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de gewone stembureauleden?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
De regels en procedures	3	22	46	149	61	281
	100,0%	84,6%	95,8%	92,5%	89,7%	91,8%
Houding en gedrag	3	18	37	119	52	229
	100,0%	69,2%	77,1%	73,9%	76,5%	74,8%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	3	20	42	125	56	246
	100,0%	76,9%	87,5%	77,6%	82,4%	80,4%
Omgaan met moeilijke situaties	1	14	38	117	52	222
	33,3%	53,8%	79,2%	72,7%	76,5%	72,5%
Omgaan met volmachten	3	17	44	139	58	261
	100,0%	65,4%	91,7%	86,3%	85,3%	85,3%
Invullen met proces verbaal	0	4	19	74	34	131
	0,0%	15,4%	39,6%	46,0%	50,0%	42,8%
Manier van tellen	3	22	41	131	60	257
	100,0%	84,6%	85,4%	81,4%	88,2%	84,0%
Oefenen van vaardigheden	1	9	11	65	26	112
	33,3%	34,6%	22,9%	40,4%	38,2%	36,6%
Diversen	0	1	2	14	3	20
	0,0%	3,8%	4,2%	8,7%	4,4%	6,5%
Kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	3	3	7
	0,0%	3,8%	0,0%	1,9%	4,4%	2,3%
Totaal	3	26	48	161	68	306
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie aan de gewone stembureauleden?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
De regels en procedures	17	57	54	102	44	274
	100,0%	89,1%	93,1%	91,9%	91,7%	91,9%
Houding en gedrag	14	48	48	75	40	225
	82,4%	75,0%	82,8%	67,6%	83,3%	75,5%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	16	52	44	89	40	241
	94,1%	81,3%	75,9%	80,2%	83,3%	80,9%
Omgaan met moeilijke situaties	12	43	44	81	38	218
	70,6%	67,2%	75,9%	73,0%	79,2%	73,2%
Omgaan met volmachten	13	55	50	96	41	255
	76,5%	85,9%	86,2%	86,5%	85,4%	85,6%

Invullen met proces verbaal	5	20	26	54	24	129
	29,4%	31,3%	44,8%	48,6%	50,0%	43,3%
Manier van tellen	14	57	46	92	41	250
	82,4%	89,1%	79,3%	82,9%	85,4%	83,9%
Oefenen van vaardigheden	4	20	22	43	22	111
	23,5%	31,3%	37,9%	38,7%	45,8%	37,2%
Diversen	0	5	5	8	1	19
	0,0%	7,8%	8,6%	7,2%	2,1%	6,4%
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	2	3	1	6
	0,0%	0,0%	3,4%	2,7%	2,1%	2,0%
Totaal	17	64	58	111	48	298
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.5 Hebben de tellers een instructie gevuld?

Hebben de eventueel ingeschakelde tellers een instructie gevuld? Bedoeld worden mensen die na 21.00 uur komen mee helpen met het tellen van de stemmen, dus niet de stembureauleden.

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Ja, dezelfde als overige stembureauleden		1	33,3%	7,4%	6,3%	19,8%	30,9% 19,2%
Ja, maar een aangepaste/eenvoudigere variant dan de overige stembureauleden		2	66,7%	55,6%	35,4%	43,2%	39,7% 42,5%
Nee		0	0,0%	22,2%	47,9%	26,5%	25,0% 28,9%
Wij hebben geen gebruik gemaakt van tellers die niet ook stembureaulid zijn		0	0,0%	14,8%	8,3%	10,5%	4,4% 9,1%
Kan ik niet meer achterhalen		0	0,0%	0,0%	2,1%	0,0%	0,0% 0,3%
Totaal		3	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0% 100,0%

Hebben de eventueel ingeschakelde tellers een instructie gevuld? Bedoeld worden mensen die na 21.00 uur komen mee helpen met het tellen van de stemmen, dus niet de stembureauleden.

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Ja, dezelfde als overige stembureauleden		2	11,8%	10,6%	15,5%	26,1%	25,0% 19,7%
		8		37	27	38	19 129

Ja, maar een aangepaste/eenvoudigere variant dan de overige stembureauleden	%	47,1%	56,1%	46,6%	34,2%	39,6%	43,0%
Nee	Aantal	5	15	16	34	15	85
	%	29,4%	22,7%	27,6%	30,6%	31,3%	28,3%
Wij hebben geen gebruik gemaakt van tellers die niet ook stembureaulid zijn	Aantal	2	6	6	10	2	26
	%	11,8%	9,1%	10,3%	9,0%	4,2%	8,7%
Kan ik niet meer achterhalen	Aantal	0	1	0	0	0	1
	%	0,0%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.6 Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de (plaatsvervangend) voorzitters? (indien eerder is aangegeven dat de gemeente dit niet organiseert.)

Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor (plaatsvervangende) voorzitters?						
	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Omdat de instructie al bekend was bij de doelgroep	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat een verwijzing naar digitale leermiddelen, zoals de online stembureauinstructie van BZK, volstond.	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte datum voor een bijeenkomst te vinden	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte ruimte te vinden	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat er geen bereidheid was van de doelgroep om deel te nemen	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Geen of onvoldoende financiële middelen om dit te realiseren	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Anders, namelijk..	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%

Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor (plaatsvervangende) voorzitters?						
	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Omdat de instructie al bekend was bij de doelgroep	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat een verwijzing naar digitale leermiddelen, zoals de online stembureauinstructie van BZK, volstond.	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte datum voor een bijeenkomst te vinden	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%	0 0,0%

Omdat het niet mogelijk was om een geschikte ruimte te vinden	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat er geen bereidheid was van de doelgroep om deel te nemen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Geen of onvoldoende financiële middelen om dit te realiseren	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Anders, namelijk..	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

4.7 Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de gewone stembureauleden? (indien eerder is aangegeven dat de gemeente dit niet organiseert.)

Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de gewone stembureauleden?						
	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Omdat de instructie al bekend was bij de doelgroep	0	0	0	1	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%
Omdat een verwijzing naar digitale leermiddelen, zoals de online stembureauinstructie van BZK, volstond.	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte datum voor een bijeenkomst te vinden	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte ruimte te vinden	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat er geen bereidheid was van de doelgroep om deel te nemen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Geen of onvoldoende financiële middelen om dit te realiseren	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Anders, namelijk..	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Waarom heeft uw gemeente geen enkele vorm van training georganiseerd voor de gewone stembureauleden?						
	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Omdat de instructie al bekend was bij de doelgroep	0	1	0	0	0	0
	0,0%	100,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat een verwijzing naar digitale leermiddelen, zoals de online stembureauinstructie van BZK, volstond.	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte datum voor een bijeenkomst te vinden	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat het niet mogelijk was om een geschikte ruimte te vinden	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Omdat er geen bereidheid was van de doelgroep om deel te nemen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

Geen of onvoldoende financiële middelen om dit te realiseren	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Anders, namelijk..	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Kan ik niet meer achterhalen	0	0	0	0	0	0
	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%

4.8 Wat waren voor uw gemeente de belangrijkste redenen om voor de voorzitters en/of overige stembureauleden te kiezen voor een digitale instructie, al dan niet met een digitale toets?

Belangrijkste redenen digitale instructie/digitale toets

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Dat is makkelijker te regelen dan het organiseren van klassikale instructies	3	15	16	71	29	134
	100,0%	60,0%	40,0%	55,0%	54,7%	53,6%
Dat is goedkoper dan het organiseren van klassikale instructies	1	4	0	9	2	16
	33,3%	16,0%	0,0%	7,0%	3,8%	6,4%
Dat levert een objectief criterium op om eventueel personen niet te benoemen als stembureaulid	2	17	16	57	17	109
	66,7%	68,0%	40,0%	44,2%	32,1%	43,6%
Diversen	0	7	16	36	16	75
	0,0%	28,0%	40,0%	27,9%	30,2%	30,0%
Weet ik niet/ kan ik niet meer achterhalen	0	0	2	9	5	16
	0,0%	0,0%	5,0%	7,0%	9,4%	6,4%
Totaal	3	25	40	129	53	250
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Belangrijkste redenen digitale instructie/digitale toets

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Dat is makkelijker te regelen dan het organiseren van klassikale instructies	11	33	30	44	14	132
	64,7%	55,9%	61,2%	53,0%	37,8%	53,9%
Dat is goedkoper dan het organiseren van klassikale instructies	4	5	2	4	1	16
	23,5%	8,5%	4,1%	4,8%	2,7%	6,5%
Dat levert een objectief criterium op om eventueel personen niet te benoemen als stembureaulid	9	31	19	34	15	108
	52,9%	52,5%	38,8%	41,0%	40,5%	44,1%
Diversen	6	16	13	25	14	74
	35,3%	27,1%	26,5%	30,1%	37,8%	30,2%
Weet ik niet/ kan ik niet meer achterhalen	0	1	4	6	4	15
	0,0%	1,7%	8,2%	7,2%	10,8%	6,1%
Totaal	17	59	49	83	37	245
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

4.9 Waarom heeft uw gemeente de (plaatsvervangende) voorzitters en/of overige stembureauleden niet gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door het ministerie van BZK ontwikkelde online stembureau instructie te gebruiken?

Waarom heeft uw gemeente de (plaatsvervangende) voorzitters en/of overige stembureauleden niet gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door het ministerie van BZK ontwikkelde online stembureau instructie te gebruiken?

	Meer dan 400.000	100.000- 400.000	50.000- 100.000	20.000- 50.000	Minder dan 20.000	Totaal
Mijn gemeente heeft een eigen digitale instructie ontwikkeld	3	7	3	17	3	33
	100,0%	30,4%	8,6%	14,2%	6,1%	14,3%
De BZK-instructie wijkt op één of meer punten af van de werkwijze in mijn gemeente	0	7	4	16	5	32
	0,0%	30,4%	11,4%	13,3%	10,2%	13,9%
De klassikale instructie is afdoende	0	3	7	23	5	38
	0,0%	13,0%	20,0%	19,2%	10,2%	16,5%
Meerdere instructies leiden tot verwarring	0	6	7	34	18	65
	0,0%	26,1%	20,0%	28,3%	36,7%	28,3%
Diversen	0	11	20	63	21	115
	0,0%	47,8%	57,1%	52,5%	42,9%	50,0%
Weet ik niet/ kan ik niet meer achterhalen	0	0	1	2	4	7
	0,0%	0,0%	2,9%	1,7%	8,2%	3,0%
Totaal	3	23	35	120	49	230
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Waarom heeft uw gemeente de (plaatsvervangende) voorzitters en/of overige stembureauleden niet gewezen op de mogelijkheid om zelf (bijvoorbeeld thuis) de door het ministerie van BZK ontwikkelde online stembureau instructie te gebruiken?

	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	Totaal
Mijn gemeente heeft een eigen digitale instructie ontwikkeld	3	12	4	10	4	33
	23,1%	23,5%	8,9%	11,5%	13,3%	14,6%
De BZK-instructie wijkt op één of meer punten af van de werkwijze in mijn gemeente	1	14	5	9	3	32
	7,7%	27,5%	11,1%	10,3%	10,0%	14,2%
De klassikale instructie is afdoende	1	7	8	17	4	37
	7,7%	13,7%	17,8%	19,5%	13,3%	16,4%
Meerdere instructies leiden tot verwarring	4	11	13	28	8	64
	30,8%	21,6%	28,9%	32,2%	26,7%	28,3%
Diversen	4	28	28	39	15	114
	30,8%	54,9%	62,2%	44,8%	50,0%	50,4%
Weet ik niet/ kan ik niet meer achterhalen	0	1	0	2	3	6
	0,0%	2,0%	0,0%	2,3%	10,0%	2,7%
Totaal	13	51	45	87	30	226
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5 Dagverloop

5.1 Heeft u een verdeling in shifts?

Heeft u een verdeling in shifts?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Nee, iedereen is de hele dag en avond ingeroosterd	Aantal	1	15	18	50	17	101
	%	33,3%	55,6%	37,5%	30,9%	25,0%	32,8%
Ja, twee shifts	Aantal	2	7	21	68	26	124
	%	66,7%	25,9%	43,8%	42,0%	38,2%	40,3%
Ja, anders namelijk	Aantal	0	5	9	44	25	83
	%	0,0%	18,5%	18,8%	27,2%	36,8%	26,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Heeft u een verdeling in shifts?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Nee, iedereen is de hele dag en avond ingeroosterd	Aantal	7	32	17	33	12	101
	%	41,2%	48,5%	29,3%	29,7%	25,0%	33,7%
Ja, twee shifts	Aantal	7	21	27	45	19	119
	%	41,2%	31,8%	46,6%	40,5%	39,6%	39,7%
Ja, anders namelijk	Aantal	3	13	14	33	17	80
	%	17,6%	19,7%	24,1%	29,7%	35,4%	26,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.2 Hoe laat was men bij de laatste verkiezingen klaar met tellen?

Hoe laat was men klaar met tellen? Op de dag zelf. Het gaat hier niet om het eventuele centraal tellen de volgende dag.

Gemeentegrootte	Gemiddeld	% van totaal	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Meer dan 400.000	01:50	1,0%	00:00	04:30	01:00	3

100.000 - 400.000	01:50	8,8%	23:30	04:00	02:00	27
50.000 - 100.000	01:45	15,6%	23:10	05:30	01:30	48
20.000 - 50.000	01:10	52,4%	22:30	05:15	01:00	161
Minder dan 20.000	00:50	22,1%	21:20	03:30	00:50	68
Totaal	01:15	100,0%	21:20	05:30	01:15	307

Hoe laat was men klaar met tellen? Op de dag zelf. Het gaat hier niet om het eventuele centraal tellen de volgende dag.

Stedelijkheid	Gemiddeld	% van totaal	Minimum	Maximum	Mediaan	Aantal gemeenten binnen categorie
Zeer sterk stedelijk	02:30	5,7%	23:35	05:30	02:45	17
Sterk stedelijk	01:45	22,1%	23:00	04:50	01:30	66
Matig stedelijk	01:05	19,1%	23:15	04:30	01:00	57
Weinig stedelijk	01:00	37,1%	22:30	05:15	01:00	111
Niet stedelijk	00:50	16,1%	21:20	03:50	01:00	48
Totaal	01:15	100,0%	21:20	05:30	01:00	299

5.3 Hoe beoordeelt u gemiddeld de kwaliteit van het proces-verbaal? Het gaat hierbij om het proces verbaal dat in het stembureau wordt ingevuld.

Hoe beoordeelt u gemiddeld de kwaliteit van het proces-verbaal? Het gaat hierbij om het proces-verbaal dat in het stembureau wordt ingevuld.

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Slecht	Aantal	0	1	4	5	2	12
	%	0,0%	3,7%	8,3%	3,1%	2,9%	3,9%
Matig	Aantal	0	8	10	27	4	49
	%	0,0%	29,6%	20,8%	16,7%	5,9%	15,9%
Redelijk	Aantal	1	10	22	69	27	129
	%	33,3%	37,0%	45,8%	42,6%	39,7%	41,9%
Goed	Aantal	2	6	12	56	33	109
	%	66,7%	22,2%	25,0%	34,6%	48,5%	35,4%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	0	5	2	9
	%	0,0%	7,4%	0,0%	3,1%	2,9%	2,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe beoordeelt u gemiddeld de kwaliteit van het proces-verbaal? Het gaat hierbij om het proces-verbaal dat in het stembureau wordt ingevuld.

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Slecht	Aantal	2	2	2	3	2	11
	%	11,8%	3,0%	3,4%	2,7%	4,2%	3,7%
Matig	Aantal	2	14	11	12	9	48
	%	11,8%	21,2%	19,0%	10,8%	18,8%	16,0%
Redelijk	Aantal	8	31	24	45	18	126
	%	47,1%	47,0%	41,4%	40,5%	37,5%	42,0%
Goed	Aantal	4	18	18	48	18	106
	%	23,5%	27,3%	31,0%	43,2%	37,5%	35,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	1	3	3	1	9
	%	5,9%	1,5%	5,2%	2,7%	2,1%	3,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.4 Hoe ervaart u (over het algemeen) de samenwerking in de teams van de verschillende stembureaus?

Hoe ervaart u (over het algemeen) de samenwerking in de teams van de verschillende stembureaus?							
		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Matig	Aantal	0	0	1	4	0	5
	%	0,0%	0,0%	2,1%	2,5%	0,0%	1,6%
Redelijk	Aantal	0	8	6	17	13	44
	%	0,0%	29,6%	12,5%	10,5%	19,1%	14,3%
Goed	Aantal	3	17	34	129	50	233
	%	100,0%	63,0%	70,8%	79,6%	73,5%	75,6%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	7	12	5	26
	%	0,0%	7,4%	14,6%	7,4%	7,4%	8,4%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe ervaart u (over het algemeen) de samenwerking in de teams van de verschillende stembureaus?						
Stedelijkheid van de gemeente						Totaal

		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Matig	Aantal	0	1	1	1	2	5
	%	0,0%	1,5%	1,7%	0,9%	4,2%	1,7%
Redelijk	Aantal	6	8	8	12	8	42
	%	35,3%	12,1%	13,8%	10,8%	16,7%	14,0%
Goed	Aantal	9	52	44	90	32	227
	%	52,9%	78,8%	75,9%	81,1%	66,7%	75,7%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	2	5	5	8	6	26
	%	11,8%	7,6%	8,6%	7,2%	12,5%	8,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

5.5 Heeft u tijdens de verkiezingsdag het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd?

Heeft u tijdens de verkiezingsdag het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Nee		0	4	6	8	0	18
		0,0%	14,8%	12,5%	4,9%	0,0%	5,8%
Ja, de stembureaus werden éénmaal op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente	Aantal	0	11	31	83	14	139
	%	0,0%	40,7%	64,6%	51,2%	20,6%	45,1%
Ja, de stembureaus werden meermalen op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente	Aantal	3	1	1	55	45	105
	%	100,0%	3,7%	2,1%	34,0%	66,2%	34,1%
Ja, er is telefonisch contact geweest met de voorzitters	Aantal	0	3	4	10	6	23
	%	0,0%	11,1%	8,3%	6,2%	8,8%	7,5%
Ja, anders namelijk	Aantal	0	8	6	6	3	23
	%	0,0%	29,6%	12,5%	3,7%	4,4%	7,5%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Heeft u tijdens de verkiezingsdag het functioneren van de stembureauleden gecontroleerd?

	Stedelijkheid van de gemeente	Totaal
--	-------------------------------	--------

		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Nee	Aantal	1	5	3	7	1	17
	%	5,9%	7,6%	5,2%	6,3%	2,1%	5,7%
Ja, de stembureaus werden éénmaal op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente	Aantal	6	36	28	44	20	134
	%	35,3%	54,5%	48,3%	39,6%	41,7%	44,7%
Ja, de stembureaus werden meermalen op de dag van de stemming bezocht door iemand van de gemeente	Aantal	4	13	20	50	17	104
	%	23,5%	19,7%	34,5%	45,0%	35,4%	34,7%
Ja, er is telefonisch contact geweest met de voorzitters	Aantal	2	3	3	8	6	22
	%	11,8%	4,5%	5,2%	7,2%	12,5%	7,3%
Ja, anders namelijk	Aantal	4	9	4	2	4	23
	%	23,5%	13,6%	6,9%	1,8%	8,3%	7,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6 Profiel

6.1 In welke mate beschikken naar uw inschatting de (plaatsvervangende) stembureauvoorzitters in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

In welke mate beschikken naar uw inschatting de (plaatsvervangende) stembureauvoorzitters in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Niet	Aantal	0	1	0	2	0	3
	%	0,0%	3,7%	0,0%	1,2%	0,0%	1,0%
Onvoldoende	Aantal	0	3	1	6	5	15
	%	0,0%	11,1%	2,1%	3,7%	7,4%	4,9%
Voldoende	Aantal	3	17	35	121	41	217
	%	100,0%	63,0%	72,9%	74,7%	60,3%	70,5%
Goed	Aantal	0	4	9	30	21	64
	%	0,0%	14,8%	18,8%	18,5%	30,9%	20,8%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	3	3	1	9
	%	0,0%	7,4%	6,3%	1,9%	1,5%	2,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

In welke mate beschikken naar uw inschatting de (plaatsvervangende) stembureauvoorzitters in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Niet	Aantal	0	0	1	1	1	3
	%	0,0%	0,0%	1,7%	0,9%	2,1%	1,0%
Onvoldoende	Aantal	1	2	5	3	4	15
	%	5,9%	3,0%	8,6%	2,7%	8,3%	5,0%
Voldoende	Aantal	12	46	42	76	34	210
	%	70,6%	69,7%	72,4%	68,5%	70,8%	70,0%
Goed	Aantal	2	14	10	29	8	63
	%	11,8%	21,2%	17,2%	26,1%	16,7%	21,0%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	2	4	0	2	1	9
	%	11,8%	6,1%	0,0%	1,8%	2,1%	3,0%

Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.2 In welke mate beschikken naar uw inschatting de gewone stembureauleden in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

In welke mate beschikken naar uw inschatting de gewone stembureauleden in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Onvoldoende	Aantal	0	3	4	10	3	20
	%	0,0%	11,1%	8,3%	6,2%	4,4%	6,5%
Voldoende	Aantal	3	15	30	114	41	203
	%	100,0%	55,6%	62,5%	70,4%	60,3%	65,9%
Goed	Aantal	0	7	9	29	22	67
	%	0,0%	25,9%	18,8%	17,9%	32,4%	21,8%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	5	9	2	18
	%	0,0%	7,4%	10,4%	5,6%	2,9%	5,8%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

In welke mate beschikken naar uw inschatting de gewone stembureauleden in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Onvoldoende	Aantal	1	2	6	4	6	19
	%	5,9%	3,0%	10,3%	3,6%	12,5%	6,3%
Voldoende	Aantal	10	45	38	71	32	196
	%	58,8%	68,2%	65,5%	64,0%	66,7%	65,3%
Goed	Aantal	4	13	12	29	9	67
	%	23,5%	19,7%	20,7%	26,1%	18,8%	22,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	2	6	2	7	1	18
	%	11,8%	9,1%	3,4%	6,3%	2,1%	6,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.3 In welke mate beschikken naar uw inschatting de tellers in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

In welke mate beschikken naar uw inschatting de tellers in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal					
Niet	Aantal	0	0	0	1	0	1
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%	0,0%	0,4%
Onvoldoende	Aantal	0	1	2	2	1	6
	%	0,0%	4,0%	4,3%	1,4%	1,5%	2,1%
Voldoende	Aantal	3	15	32	103	42	195
	%	100,0%	60,0%	68,1%	72,0%	64,6%	68,9%
Goed	Aantal	0	6	7	26	21	60
	%	0,0%	24,0%	14,9%	18,2%	32,3%	21,2%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	3	6	11	1	21
	%	0,0%	12,0%	12,8%	7,7%	1,5%	7,4%
Totaal	Aantal	3	25	47	143	65	283
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

In welke mate beschikken naar uw inschatting de tellers in de praktijk over de bij werving gevraagde kennis en vaardigheden?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal					
Niet	Aantal	0	0	1	0	0	1
	%	0,0%	0,0%	1,9%	0,0%	0,0%	0,4%
Onvoldoende	Aantal	1	0	3	1	1	6
	%	6,3%	0,0%	5,7%	1,0%	2,2%	2,2%
Voldoende	Aantal	11	42	36	67	33	189
	%	68,8%	66,7%	67,9%	67,7%	73,3%	68,5%
Goed	Aantal	2	11	12	24	10	59
	%	12,5%	17,5%	22,6%	24,2%	22,2%	21,4%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	2	10	1	7	1	21
	%	12,5%	15,9%	1,9%	7,1%	2,2%	7,6%
Totaal	Aantal	16	63	53	99	45	276
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.4 Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Matig	Aantal	0	2	1	3	0	6
	%	0,0%	7,4%	2,1%	1,9%	0,0%	1,9%
Voldoende	Aantal	0	7	21	37	20	85
	%	0,0%	25,9%	43,8%	22,8%	29,4%	27,6%
Goed	Aantal	3	18	23	111	35	190
	%	100,0%	66,7%	47,9%	68,5%	51,5%	61,7%
Uitstekend	Aantal	0	0	3	9	12	24
	%	0,0%	0,0%	6,3%	5,6%	17,6%	7,8%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	0	0	2	1	3
	%	0,0%	0,0%	0,0%	1,2%	1,5%	1,0%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Matig	Aantal	1	2	1	0	2	6
	%	5,9%	3,0%	1,7%	0,0%	4,2%	2,0%
Voldoende	Aantal	6	17	17	28	13	81
	%	35,3%	25,8%	29,3%	25,2%	27,1%	27,0%
Goed	Aantal	10	42	38	69	27	186
	%	58,8%	63,6%	65,5%	62,2%	56,3%	62,0%
Uitstekend	Aantal	0	4	2	12	6	24
	%	0,0%	6,1%	3,4%	10,8%	12,5%	8,0%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	1	0	2	0	3
	%	0,0%	1,5%	0,0%	1,8%	0,0%	1,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.5 Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal					
Matig	Aantal	0	1	1	2	1	5
	%	0,0%	3,7%	2,1%	1,2%	1,5%	1,6%
Voldoende	Aantal	0	6	16	29	18	69
	%	0,0%	22,2%	33,3%	17,9%	26,5%	22,4%
Goed	Aantal	3	18	28	120	36	205
	%	100,0%	66,7%	58,3%	74,1%	52,9%	66,6%
Uitstekend	Aantal	0	0	3	7	12	22
	%	0,0%	0,0%	6,3%	4,3%	17,6%	7,1%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	0	4	1	7
	%	0,0%	7,4%	0,0%	2,5%	1,5%	2,3%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal					
Matig	Aantal	0	1	2	0	2	5
	%	0,0%	1,5%	3,4%	0,0%	4,2%	1,7%
Voldoende	Aantal	6	12	13	25	10	66
	%	35,3%	18,2%	22,4%	22,5%	20,8%	22,0%
Goed	Aantal	10	47	40	72	31	200
	%	58,8%	71,2%	69,0%	64,9%	64,6%	66,7%
Uitstekend	Aantal	0	3	3	11	5	22
	%	0,0%	4,5%	5,2%	9,9%	10,4%	7,3%
	Aantal	1	3	0	3	0	7

Kan ik geen oordeel over geven	%	5,9%	4,5%	0,0%	2,7%	0,0%	2,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Slecht	Aantal	0	1	1	0	0	2
	%	0,0%	3,7%	2,1%	0,0%	0,0%	0,6%
Matig	Aantal	0	3	5	9	6	23
	%	0,0%	11,1%	10,4%	5,6%	8,8%	7,5%
Voldoende	Aantal	0	12	20	67	17	116
	%	0,0%	44,4%	41,7%	41,4%	25,0%	37,7%
Goed	Aantal	3	11	18	79	35	146
	%	100,0%	40,7%	37,5%	48,8%	51,5%	47,4%
Uitstekend	Aantal	0	0	2	5	9	16
	%	0,0%	0,0%	4,2%	3,1%	13,2%	5,2%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	0	2	2	1	5
	%	0,0%	0,0%	4,2%	1,2%	1,5%	1,6%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Slecht	Aantal	1	1	0	0	0	2
	%	5,9%	1,5%	0,0%	0,0%	0,0%	0,7%
Matig	Aantal	2	5	8	3	5	23
	%	11,8%	7,6%	13,8%	2,7%	10,4%	7,7%
Voldoende	Aantal	8	27	20	42	15	112
	%	47,1%	40,9%	34,5%	37,8%	31,3%	37,3%
Goed	Aantal	6	28	28	54	26	142

	%	35,3%	42,4%	48,3%	48,6%	54,2%	47,3%
Uitstekend	Aantal	0	2	2	10	2	16
	%	0,0%	3,0%	3,4%	9,0%	4,2%	5,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	3	0	2	0	5
	%	0,0%	4,5%	0,0%	1,8%	0,0%	1,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	2	1	1	2	6
	%	0,0%	7,4%	2,1%	0,6%	2,9%	1,9%
Voldoende	Aantal	0	8	15	42	14	79
	%	0,0%	29,6%	31,3%	25,9%	20,6%	25,6%
Goed	Aantal	3	15	29	105	42	194
	%	100,0%	55,6%	60,4%	64,8%	61,8%	63,0%
Uitstekend	Aantal	0	0	1	9	9	19
	%	0,0%	0,0%	2,1%	5,6%	13,2%	6,2%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	2	5	1	10
	%	0,0%	7,4%	4,2%	3,1%	1,5%	3,2%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	3	1	0	2	6
	%	0,0%	4,5%	1,7%	0,0%	4,2%	2,0%
Voldoende	Aantal	4	16	13	30	12	75
	%	23,5%	24,2%	22,4%	27,0%	25,0%	25,0%
Goed	Aantal	12	40	39	70	29	190
	%	70,6%	60,6%	67,2%	63,1%	60,4%	63,3%
Uitstekend	Aantal	0	3	4	8	4	19

	%	0,0%	4,5%	6,9%	7,2%	8,3%	6,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	4	1	3	1	10
	%	5,9%	6,1%	1,7%	2,7%	2,1%	3,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.6 Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Regie/leiding geven?

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Regie/leiding geven?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	4	3	6	3	16
	%	0,0%	14,8%	6,3%	3,7%	4,4%	5,2%
Voldoende	Aantal	1	6	22	65	20	114
	%	33,3%	22,2%	45,8%	40,1%	29,4%	37,0%
Goed	Aantal	2	14	19	82	34	151
	%	66,7%	51,9%	39,6%	50,6%	50,0%	49,0%
Uitstekend	Aantal	0	0	0	1	10	11
	%	0,0%	0,0%	0,0%	0,6%	14,7%	3,6%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	3	4	8	1	16
	%	0,0%	11,1%	8,3%	4,9%	1,5%	5,2%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Regie/leiding geven?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	5	2	6	2	15
	%	0,0%	7,6%	3,4%	5,4%	4,2%	5,0%
Voldoende	Aantal	5	25	26	37	18	111
	%	29,4%	37,9%	44,8%	33,3%	37,5%	37,0%
Goed	Aantal	10	28	27	59	23	147

	%	58,8%	42,4%	46,6%	53,2%	47,9%	49,0%
Uitstekend	Aantal	0	1	0	6	4	11
	%	0,0%	1,5%	0,0%	5,4%	8,3%	3,7%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	2	7	3	3	1	16
	%	11,8%	10,6%	5,2%	2,7%	2,1%	5,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.7 Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Stressbestendigheid?

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Stressbestendigheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	5	1	6	4	16
	%	0,0%	18,5%	2,1%	3,7%	5,9%	5,2%
Voldoende	Aantal	1	10	23	59	20	113
	%	33,3%	37,0%	47,9%	36,4%	29,4%	36,7%
Goed	Aantal	2	10	20	85	34	151
	%	66,7%	37,0%	41,7%	52,5%	50,0%	49,0%
Uitstekend	Aantal	0	0	1	3	7	11
	%	0,0%	0,0%	2,1%	1,9%	10,3%	3,6%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	3	9	3	17
	%	0,0%	7,4%	6,3%	5,6%	4,4%	5,5%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Stressbestendigheid

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	1	5	2	4	
Matig	Aantal						16

	%	5,9%	7,6%	3,4%	3,6%	8,3%	5,3%
Voldoende	Aantal	6	30	20	37	16	109
	%	35,3%	45,5%	34,5%	33,3%	33,3%	36,3%
Goed	Aantal	9	23	31	60	24	147
	%	52,9%	34,8%	53,4%	54,1%	50,0%	49,0%
Uitstekend	Aantal	0	3	1	5	2	11
	%	0,0%	4,5%	1,7%	4,5%	4,2%	3,7%
Kan ik geen oordeel	Aantal	1	5	4	5	2	17
over geven	%	5,9%	7,6%	6,9%	4,5%	4,2%	5,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.8 Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Verantwoordelijkheidsgevoel/ rovastheid?

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Verantwoordelijkheidsgevoel/ rovastheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	3	2	2	3	10
	%	0,0%	11,1%	4,2%	1,2%	4,4%	3,2%
Voldoende	Aantal	2	7	15	42	17	83
	%	66,7%	25,9%	31,3%	25,9%	25,0%	26,9%
Goed	Aantal	1	15	22	95	33	166
	%	33,3%	55,6%	45,8%	58,6%	48,5%	53,9%
Uitstekend	Aantal	0	1	7	16	13	37
	%	0,0%	3,7%	14,6%	9,9%	19,1%	12,0%
Kan ik geen oordeel	Aantal	0	1	2	7	2	12
over geven	%	0,0%	3,7%	4,2%	4,3%	2,9%	3,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de (plaatsvervangend) voorzitters tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Verantwoordelijkheidsgevoel/ rovastheid

	Stedelijkheid van de gemeente	Totaal
--	-------------------------------	--------

		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Matig	Aantal	1	4	2	1	2	10
	%	5,9%	6,1%	3,4%	0,9%	4,2%	3,3%
Voldoende	Aantal	8	14	15	31	12	80
	%	47,1%	21,2%	25,9%	27,9%	25,0%	26,7%
Goed	Aantal	7	35	34	60	26	162
	%	41,2%	53,0%	58,6%	54,1%	54,2%	54,0%
Uitstekend	Aantal	1	9	5	14	7	36
	%	5,9%	13,6%	8,6%	12,6%	14,6%	12,0%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	4	2	5	1	12
	%	0,0%	6,1%	3,4%	4,5%	2,1%	4,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.9 Vindt u andere competenties voor de (plaatsvervangende) voorzitters bovengemiddeld belangrijk?

Vindt u andere competenties voor de (plaatsvervangende) voorzitters bovengemiddeld belangrijk?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Ja	Aantal	1	7	16	57	24	105
	%	33,3%	25,9%	33,3%	35,2%	35,3%	34,1%
Nee	Aantal	2	20	32	105	44	203
	%	66,7%	74,1%	66,7%	64,8%	64,7%	65,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Vindt u andere competenties voor de (plaatsvervangende) voorzitters bovengemiddeld belangrijk?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Ja	Aantal	7	20	18	44	15	104
	%	41,2%	30,3%	31,0%	39,6%	31,3%	34,7%
Nee	Aantal	10	46	40	67	33	196
	%	58,8%	69,7%	69,0%	60,4%	68,8%	65,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.10 Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	1	1	1	0	3
	%	0,0%	3,7%	2,1%	0,6%	0,0%	1,0%
Voldoende	Aantal	0	10	21	48	20	99
	%	0,0%	37,0%	43,8%	29,6%	29,4%	32,1%
Goed	Aantal	3	16	22	105	40	186
	%	100,0%	59,3%	45,8%	64,8%	58,8%	60,4%
Uitstekend	Aantal	0	0	3	5	6	14
	%	0,0%	0,0%	6,3%	3,1%	8,8%	4,5%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	0	1	3	2	6
	%	0,0%	0,0%	2,1%	1,9%	2,9%	1,9%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	1	1	0	1	3
	%	0,0%	1,5%	1,7%	0,0%	2,1%	1,0%
Voldoende	Aantal	5	23	20	31	14	93
	%	29,4%	34,8%	34,5%	27,9%	29,2%	31,0%
Goed	Aantal	11	39	36	68	30	184
	%	64,7%	59,1%	62,1%	61,3%	62,5%	61,3%
Uitstekend	Aantal	0	3	1	8	2	14
	%	0,0%	4,5%	1,7%	7,2%	4,2%	4,7%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	0	0	4	1	6
	%	5,9%	0,0%	0,0%	3,6%	2,1%	2,0%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300

	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
--	---	--------	--------	--------	--------	--------	--------

6.11 Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal					
Matig	Aantal	0	2	1	0	1	4
	%	0,0%	7,4%	2,1%	0,0%	1,5%	1,3%
Voldoende	Aantal	0	10	17	39	20	86
	%	0,0%	37,0%	35,4%	24,1%	29,4%	27,9%
Goed	Aantal	3	14	25	112	38	192
	%	100,0%	51,9%	52,1%	69,1%	55,9%	62,3%
Uitstekend	Aantal	0	0	3	5	7	15
	%	0,0%	0,0%	6,3%	3,1%	10,3%	4,9%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	1	2	6	2	11
	%	0,0%	3,7%	4,2%	3,7%	2,9%	3,6%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal					
Matig	Aantal	0	2	1	0	1	4
	%	0,0%	3,0%	1,7%	0,0%	2,1%	1,3%
Voldoende	Aantal	5	20	14	28	14	81
	%	29,4%	30,3%	24,1%	25,2%	29,2%	27,0%
Goed	Aantal	11	38	40	71	29	189
	%	64,7%	57,6%	69,0%	64,0%	60,4%	63,0%
Uitstekend	Aantal	0	3	2	7	3	15
	%	0,0%	4,5%	3,4%	6,3%	6,3%	5,0%

Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	3	1	5	1	11
	%	5,9%	4,5%	1,7%	4,5%	2,1%	3,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.12 Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	4	2	6	2	14
	%	0,0%	14,8%	4,2%	3,7%	2,9%	4,5%
Voldoende	Aantal	1	12	25	67	25	130
	%	33,3%	44,4%	52,1%	41,4%	36,8%	42,2%
Goed	Aantal	2	10	14	83	34	143
	%	66,7%	37,0%	29,2%	51,2%	50,0%	46,4%
Uitstekend	Aantal	0	0	3	2	5	10
	%	0,0%	0,0%	6,3%	1,2%	7,4%	3,2%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	1	4	4	2	11
	%	0,0%	3,7%	8,3%	2,5%	2,9%	3,6%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	2	4	2	2	4	14
	%	11,8%	6,1%	3,4%	1,8%	8,3%	4,7%
Voldoende	Aantal	8	32	21	48	16	125
	%	47,1%	48,5%	36,2%	43,2%	33,3%	41,7%
Goed	Aantal	6	24	32	52	26	140

	%	35,3%	36,4%	55,2%	46,8%	54,2%	46,7%
Uitstekend	Aantal	0	3	1	5	1	10
	%	0,0%	4,5%	1,7%	4,5%	2,1%	3,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	3	2	4	1	11
	%	5,9%	4,5%	3,4%	3,6%	2,1%	3,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.13 Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	2	1	0	1	4
	%	0,0%	7,4%	2,1%	0,0%	1,5%	1,3%
Voldoende	Aantal	0	12	18	63	27	120
	%	0,0%	44,4%	37,5%	38,9%	39,7%	39,0%
Goed	Aantal	3	11	23	88	32	157
	%	100,0%	40,7%	47,9%	54,3%	47,1%	51,0%
Uitstekend	Aantal	0	0	1	5	5	11
	%	0,0%	0,0%	2,1%	3,1%	7,4%	3,6%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	0	2	5	6	3	16
	%	0,0%	7,4%	10,4%	3,7%	4,4%	5,2%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de overige stembureauleden tijdens de verkiezingsdag gemiddeld op een schaal van slecht tot uitstekend op: Contactvaardig/communicatief?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	2	1	0	1	4
	%	0,0%	3,0%	1,7%	0,0%	2,1%	1,3%
Voldoende	Aantal	8	25	22	43	18	116

	%	47,1%	37,9%	37,9%	38,7%	37,5%	38,7%
Goed	Aantal	8	29	32	59	25	153
	%	47,1%	43,9%	55,2%	53,2%	52,1%	51,0%
Uitstekend	Aantal	0	4	1	4	2	11
	%	0,0%	6,1%	1,7%	3,6%	4,2%	3,7%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	6	2	5	2	16
	%	5,9%	9,1%	3,4%	4,5%	4,2%	5,3%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.14 Vindt u andere competenties voor de overige stembureauleden bovengemiddeld belangrijk?

Vindt u andere competenties voor de overige stembureauleden bovengemiddeld belangrijk?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Ja	Aantal	0	4	8	42	16	70
	%	0,0%	14,8%	16,7%	25,9%	23,5%	22,7%
Nee	Aantal	3	23	40	120	52	238
	%	100,0%	85,2%	83,3%	74,1%	76,5%	77,3%
Totaal	Aantal	3	27	48	162	68	308
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Vindt u andere competenties voor de overige stembureauleden bovengemiddeld belangrijk?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Ja	Aantal	3	14	14	26	13	70
	%	17,6%	21,2%	24,1%	23,4%	27,1%	23,3%
Nee	Aantal	14	52	44	85	35	230
	%	82,4%	78,8%	75,9%	76,6%	72,9%	76,7%
Totaal	Aantal	17	66	58	111	48	300
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.15 Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Matig	Aantal	0	0	1	1	0	2
	%	0,0%	0,0%	2,1%	0,7%	0,0%	0,7%
Voldoende	Aantal	0	8	17	29	16	70
	%	0,0%	32,0%	36,2%	20,3%	24,6%	24,7%
Goed	Aantal	2	12	23	95	39	171
	%	66,7%	48,0%	48,9%	66,4%	60,0%	60,4%
Uitstekend	Aantal	0	1	0	6	8	15
	%	0,0%	4,0%	0,0%	4,2%	12,3%	5,3%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	4	6	12	2	25
	%	33,3%	16,0%	12,8%	8,4%	3,1%	8,8%
Totaal	Aantal	3	25	47	143	65	283
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: In zijn algemeenheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Matig	Aantal	0	1	1	0	0	2
	%	0,0%	1,6%	1,9%	0,0%	0,0%	0,7%
Voldoende	Aantal	6	19	10	20	10	65
	%	37,5%	30,2%	18,9%	20,2%	22,2%	23,6%
Goed	Aantal	7	32	36	67	27	169
	%	43,8%	50,8%	67,9%	67,7%	60,0%	61,2%
Uitstekend	Aantal	0	3	2	6	4	15
	%	0,0%	4,8%	3,8%	6,1%	8,9%	5,4%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	3	8	4	6	4	25
	%	18,8%	12,7%	7,5%	6,1%	8,9%	9,1%
Totaal	Aantal	16	63	53	99	45	276
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.16 Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: Samenwerking?

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op:
Samenwerking?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
Matig	Aantal	0	0	2	1	1	4
	%	0,0%	0,0%	4,3%	0,7%	1,5%	1,4%
Voldoende	Aantal	0	9	18	29	14	70
	%	0,0%	36,0%	38,3%	20,3%	21,5%	24,7%
Goed	Aantal	2	10	22	92	41	167
	%	66,7%	40,0%	46,8%	64,3%	63,1%	59,0%
Uitstekend	Aantal	0	0	0	7	7	14
	%	0,0%	0,0%	0,0%	4,9%	10,8%	4,9%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	6	5	14	2	28
	%	33,3%	24,0%	10,6%	9,8%	3,1%	9,9%
Totaal	Aantal	3	25	47	143	65	283
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op:
Samenwerking?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
Matig	Aantal	0	0	1	2	0	3
	%	0,0%	0,0%	1,9%	2,0%	0,0%	1,1%
Voldoende	Aantal	7	18	10	20	10	65
	%	43,8%	28,6%	18,9%	20,2%	22,2%	23,6%
Goed	Aantal	6	33	36	64	27	166
	%	37,5%	52,4%	67,9%	64,6%	60,0%	60,1%
Uitstekend	Aantal	0	2	2	6	4	14
	%	0,0%	3,2%	3,8%	6,1%	8,9%	5,1%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	3	10	4	7	4	28
	%	18,8%	15,9%	7,5%	7,1%	8,9%	10,1%
Totaal	Aantal	16	63	53	99	45	276
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

6.17 Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op: Nauwkeurigheid?

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op:
Nauwkeurigheid?

		Gemeentegrootte					Totaal
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	0	0,0%	1	8,5%	4	1,4%
	%					2	3,1%
Voldoende	Aantal	0	0,0%	8	32,0%	15	53,1%
	%					33	23,1%
Goed	Aantal	2	66,7%	11	44,0%	19	23,1%
	%					90	56,2%
Uitstekend	Aantal	0	0,0%	0	0,0%	3	6,4%
	%					5	3,5%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	1	33,3%	5	20,0%	6	12,8%
	%					13	9,1%
Totaal	Aantal	3	100,0%	25	100,0%	47	100,0%
	%					143	100,0%
						65	283
							100,0%

Hoe scoort u het functioneren van de tellers op de verkiezingsdag op een schaal van slecht tot uitstekend op:
Nauwkeurigheid?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk	
		Aantal	%				
Matig	Aantal	2	12,5%	0	0,0%	1	4,4%
	%					2	2,5%
Voldoende	Aantal	5	31,3%	22	34,9%	11	22,2%
	%					22	17,8%
Goed	Aantal	6	37,5%	29	46,0%	33	63,6%
	%					63	57,8%
Uitstekend	Aantal	0	0,0%	2	3,2%	4	7,5%
	%					6	6,1%
Kan ik geen oordeel over geven	Aantal	3	18,8%	10	15,9%	4	8,9%
	%					6	11,1%
Totaal	Aantal	16	100,0%	63	100,0%	53	100,0%
	%					99	100,0%
						45	276
							100,0%

6.18 Vindt u andere competenties voor de tellers bovengemiddeld belangrijk?

Vindt u andere competenties voor de tellers bovengemiddeld belangrijk?

		Gemeentegrootte					Totaal	
		Meer dan 400.000	100.000 - 400.000	50.000 - 100.000	20.000 - 50.000	Minder dan 20.000		
		Aantal						
Ja	Aantal	0	7	7	38	15	67	
	%	0,0%	28,0%	14,9%	26,6%	23,1%	23,7%	
Nee	Aantal	3	18	40	105	50	216	
	%	100,0%	72,0%	85,1%	73,4%	76,9%	76,3%	
Totaal	Aantal	3	25	47	143	65	283	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Vindt u andere competenties voor de tellers bovengemiddeld belangrijk?

		Stedelijkheid van de gemeente					Totaal	
		Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk		
		Aantal						
Ja	Aantal	1	18	12	23	11	65	
	%	6,3%	28,6%	22,6%	23,2%	24,4%	23,6%	
Nee	Aantal	15	45	41	76	34	211	
	%	93,8%	71,4%	77,4%	76,8%	75,6%	76,4%	
Totaal	Aantal	16	63	53	99	45	276	
	%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

**Bijlage VI: Tabellen kwantitatief onderzoek onder
stembureauleden**

1	Algemeen	4
1.1	Welke functie had u op het stembureau bij de laatste verkiezingen (20 maart 2019)? In welke gemeente was u aan het stembureau verbonden?	4
1.2	Stedelijkheid gemeenten	10
1.3	Gemeentegrootten	10
1.4	Woonde u tijdens de laatste verkiezingen in dezelfde gemeente als waar u op het stembureau diende als lid, teller of voorzitter?	11
1.5	Hoe vaak bent u actief geweest als stembureaulid, teller en/of (plv.) voorzitter?	11
1.6	Welk dagdeel had u (de laatste keer) dienst?	13
1.7	Bent u zelf politiek actief?	14
2	Werving	16
2.1	Wat was/waren voor u de belangrijkste reden(en) om u aan te melden voor het stembureau?	16
2.2	Hoe hoorde u over de mogelijkheid om u aan te melden?	17
2.3	Hoe heeft u de werving en/of aanmelding ervaren?	19
3	Instructie	20
3.1	Welke instructie heeft u gekregen?	20
3.2	Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie?	22
3.3	Heeft de instructie u voldoende voorbereid op uw taak in het stembureau?	24
3.4	Heeft u in de instructie iets gemist?	24
4	Examinering	26
4.1	Heeft u een toets gemaakt?	26
4.2	Wat vond u van de moeilijkheidsgraad van de toets?	26
4.3	Heeft u de toets gehaald?	27
4.4	In hoeveel keer heeft u de toets gehaald?	28
5	Dag verloop	30
5.1	Vindt u dat de werkzaamheden van het stembureau zorgvuldig zijn verlopen?	30
5.2	Hoe heeft u de samenwerking ervaren in het team waarvan u deel uitmaakte?	30
5.3	Hoe waardeert u de verzorging/catering op het stembureau?	31
5.4	Zou u zich een volgende keer weer aanmelden?	32
6	Vaardigheden	34
6.1	Gemiddelde scores per vaardigheid	34
7	Algemeen slotvragen	35
7.1	Wat is uw geslacht?	35

7.2	Wat is uw leeftijd?	35
7.3	Wat is uw hoogst gevolgde opleiding?	36
7.4	Wat is uw functie categorie?	39
7.5	Indien werkzaam bij de overheid, werkt u bij de gemeente waar u actief was in het stembureau?	41

1 Algemeen

1.1 Welke functie had u op het stembureau bij de laatste verkiezingen (20 maart 2019)? In welke gemeente was u aan het stembureau verbonden?

	Totaal	Functie				
		Aantal	Voorzitter	Plaatsvervangend voorzitter	Stembureau lid	Teller
Aa en Hunze	9	1		1	6	1
Aalsmeer	100	13		12	26	49
Aalten	41	6		3	31	1
Achtkarspelen	66	7		10	39	10
Alblasserdam	38	7			31	
Albrandswaard	60	8		1	42	9
Alkmaar	328	49		14	119	146
Almelo	88	12		4	45	27
Almere	425	96		19	218	92
Alphen aan den Rijn	297	48		43	136	70
Ameland	17	4		4	9	
Amersfoort	323	65		56	200	2
Amstelveen	282	26		24	82	150
Amsterdam	2			1	1	
Apeldoorn	295	65		65	165	
Appingedam	23	3		1	12	7
Arnhem	191	36		27	64	64
Assen	143	28		2	79	34
Asten	44	14		4	21	5
Beek	77	10		7	31	29
Beekdaelen	64	7		4	48	5
Beemster	28	7		1	17	3
Beesel	27	6		3	10	8
Berg en Dal	92	20		1	69	2
Bergeijk	59	18			22	19
Bergen (L.)	24	3		3	9	9
Berkelland	108	34			58	16
Bernheze	14	7			7	
Best	55	8		5	30	12
De Bilt	109	19		3	48	39
Blaricum	6	5				1
Bloemendaal	88	11		14	49	14
Boekel	22	3		2	7	10

Bonaire	34	6	9	12	7
Borger-Odoorn	75	18	2	54	1
Borne	48	11	4	11	22
Boxtel	56	11	3	23	19
Brielle	18	11	1	1	5
Bronckhorst	86	16	14	52	4
Bunnik	39	14	2	23	
Bunschoten	8	7		1	
Buren	38	15	3	19	1
Capelle aan den IJssel	151	32	17	100	2
Coevorden	99	16	12	48	23
Cranendonck	38	2	1	14	21
Culemborg	21	21			
Dantumadiel	42	9	4	18	11
Delfzijl	48	11	2	35	
Deurne	86	14	5	29	38
Deventer	33	9	4	20	
Diemen	65	9	1	29	26
Doesburg	18	7		11	
Doetinchem	38	16	22		
Dongen	53	7	1	21	24
Dordrecht	198	46	4	148	
Drechterland	53		8	44	1
Drimmelen	15	13	2		
Dronten	118	14		85	19
Duiven	84	11	6	57	10
Echt-Susteren	62	14	12	35	1
Edam-Volendam	65	10	3	35	17
Ede	196	42	25	128	1
Eemnes	27	5	1	17	4
Eersel	28	10		17	1
Eijsden-Margraten	91	13	7	55	16
Eindhoven	459	79	73	307	
Elburg	57	10	2	27	18
Emmen	234	40	1	135	58
Enkhuizen	68	9	9	32	18
Epe	102	21	9	38	34
Ermelo	43	13	13	17	
De Fryske Marren	148	29	14	82	23
Geldrop-Mierlo	97	16	4	33	44
Gemert-Bakel	72	12	4	13	43
Goeree-Overflakkee	85	17	8	60	

Goes	143	17	20	44	62
Goirle	71	9	8	52	2
Gouda	140	15	13	82	30
's-Gravenhage	385	88	96	194	7
Groningen	481	101	83	296	1
Haaren	8	6		2	
Haarlem	384	51	13	204	116
Haarlemmermeer	169	43	10	114	2
Halderberge	43	8	4	20	11
Hardenberg	37	36		1	
Harderwijk	112	34	5	57	16
Harlingen	27	7	2	18	
Hattem	42	5	2	19	16
Heerde	53	13	2	27	11
Heerenveen	188	32	8	104	44
Heeze-Leende	38	10	1	16	11
Den Helder	100	26	5	38	31
Hellendoorn	97	23	5	37	32
Hellevoetsluis	98	14	6	44	34
Hendrik-Ido-Ambacht	57	6	1	50	
Hengelo	80	24	10	46	
's-Hertogenbosch	247	65	8	174	
Heumen	19	6	1	11	1
Heusden	163	18	14	49	82
Hillegom	38	7	6	20	5
Hilvarenbeek	30	7		11	12
Hilversum	201	32	24	97	48
Hoeksche Waard	159	27	8	88	36
Hoogeveen	110	21	25	34	30
Hoorn	71	13		32	26
Horst aan de Maas	107	19	3	45	40
Houten	98	31	6	58	3
Huizen	18	3	1	7	7
Hulst	50	10	2	26	12
IJsselstein	58	12	1	26	19
Kampen	122	25	7	72	18
Katwijk	125	19	16	36	54
Kerkrade	124	23	18	68	15
Koggenland	43	5	5	28	5
Krimpenerwaard	153	59	2	87	5
Laarbeek	7	7			
Landerd	36	3		18	15

Landgraaf	72	18	17	37	
Lansingerland	72	13	12	38	9
Laren	28	4	1	16	7
Leeuwarden	299	57	50	192	
Leiderdorp	19	3	2	14	
Leidschendam-Voorburg	1			1	
Leudal	135	16	17	75	27
Lisse	43	8	7	23	5
Lochem	96	16	1	54	25
Loon op Zand	46	6		18	22
Loppersum	25	6	7	12	
Maasdriel	17	13		2	2
Maasgouw	50	10	1	22	17
Maassluis	64	11	9	44	
Maastricht	202	43	35	122	2
Meerssen	54	3	6	27	18
Middelburg	114	16	3	45	50
Midden-Drenthe	81	19	4	53	5
Moerdijk	5	2		2	1
Molenlanden	15	15			
Mook en Middelaar	28	7		16	5
Neder-Betuwe	65	10	2	25	28
Nederweert	9	4	1		4
Nieuwegein	121	26	20	37	38
Nieuwkoop	52	9	5	21	17
Nijkerk	92	24	1	54	13
Nijmegen	167	39	26	51	51
Nissewaard	278	27	7	132	112
Noardeast-Fryslân	151	31	23	87	10
Noord-Beveland	11	1	1	7	2
Noordoostpolder	98	1	2	71	24
Noordwijk	97	15	16	52	14
Nuenen, Gerwen en Nederwetten	63	9		42	12
Oegstgeest	78	8	6	45	19
Oisterwijk	2	2			
Oldebroek	47	9	3	30	5
Oldenzaal	92	23	2	41	26
Olst-Wijhe	27	4	3	16	4
Ommen	7	7			
Oost Gelre	76	13	1	45	17
Oosterhout	112	17	2	53	40
Oostzaan	22	3	2	17	

Opmeer	28	8	1	19	
Opsterland	62	23	3	29	7
Oude IJsselstreek	87	20	12	46	9
Ouder-Amstel	35	3		22	10
Oudewater	26	6	2	9	9
Papendrecht	21	3	2	16	
Peel en Maas	84	17	4	59	4
Pekela	42	4	7	31	
Pijnacker-Nootdorp	92	13	1	77	1
Purmerend	167	24	22	45	76
Putten	48	9	5	33	1
Raalte	95	31	1	63	
Reimerswaal	75	18	2	54	1
Renkum	52	11	6	35	
Renswoude	17	2	1	8	6
Reusel-De Mierden	19	6	4	8	1
Rhenen	49	8	5	20	16
Rijssen-Holten	52	13	5	33	1
Rijswijk	112	39	2	71	
Roerdalen	44	9	2	22	11
De Ronde Venen	84	14	17	52	1
Roosendaal	17	12	2	3	
Rozendaal	6	2		2	2
Rucphen	31	8	1	13	9
Schagen	77	14	6	51	6
Scherpenzeel	8	2	2	3	1
Schiedam	129	1	2	121	5
Schiermonnikoog	8	1	1	4	2
Schouwen-Duiveland	109	21	1	54	33
Sint Anthonis	22	5		8	9
Sint-Michielsgestel	61	12	2	32	15
Sliedrecht	47	9	1	37	
Sluis	52	12	4	35	1
Smallingerland	142	29	15	48	50
Soest	41	9	6	24	2
Someren	76	10	1	61	4
Son en Breugel	47	6		30	11
Stadskanaal	75	24		43	8
Staphorst	67	12	2	28	25
Stede Broec	39	1	6	32	
Steenwijkerland	148	25	10	77	36
Stein	59	11	4	43	1

Súdwest-Fryslân	330	56	35	162	77
Terneuzen	141	22	6	54	59
Terschelling	29	4	4	11	10
Texel	40	12	3	15	10
Tholen	67	12	5	35	15
Tiel	36	10	1	25	
Tubbergen	35	3	6	25	1
Twenterand	84	14	6	39	25
Tynaarlo	126	20	18	66	22
Tytsjerksteradiel	103	12	11	66	14
Uden	83	13	2	30	38
Uitgeest	38	5	6	12	15
Urk	30	5	5	11	9
Utrecht	551	90	87	149	225
Utrechtse Heuvelrug	13	7	1	5	
Vaals	23	4	1	16	2
Veendam	97	13	12	70	2
Veenendaal	202	29	3	83	87
Veere	80	11	11	20	38
Veldhoven	99	12	13	40	34
Velsen	57	18	14	25	
Venlo	31	30		1	
Venray	117	23	19	72	3
Vijfheerenlanden	17	17			
Vlaardingen	157	20	20	69	48
Voerendaal	2	2			
Voorschoten	85	13	12	57	3
Voorst	32	14		17	1
Vught	54	8	10	17	19
Waadhoeke	145	52	3	87	3
Waalre	18	2		15	1
Waalwijk	77	9	2	59	7
Waddinxveen	60	12	2	46	
Wageningen	15	15			
Waterland	34	6	1	18	9
Weert	122	14	5	75	28
Weesp	32	8	1	14	9
West Betuwe	130	22	27	59	22
Westervoort	12	4	2	6	
Westvoorne	7	7			
Wijk bij Duurstede	36	6	7	23	
Winterswijk	86	19	5	40	22

Wormerland	52	10	2	27	13
Woudenberg	20	3		10	7
Zaanstad	361	55	9	158	139
Zaltbommel	16	7		7	2
Zandvoort	59	6	2	29	22
Zeewolde	51	10		25	16
Zevenaar	118	21	17	62	18
Zoetermeer	346	77	2	239	28
Zutphen	100	16	13	71	
Zwolle	149	50	31	7	61
Totaal	22163	4317	1994	11478	4374

1.2 Stedelijkheid gemeenten

Stedelijkheid gemeenten	Gemeenten		Respons	
	Aantal	%	Aantal	%
Zeer sterk stedelijk	12	4,7%	2861	12,9%
Sterk stedelijk	52	20,6%	7009	31,6%
Matig stedelijk	55	21,7%	4146	18,7%
Weinig stedelijk	87	34,4%	5685	25,7%
Niet stedelijk	46	18,2%	2428	11,0%
Onbekend (Bonaire)	1	0,4%	34	15,3%
Totaal	253	100,0%	22163	100,0%

1.3 Gemeentegrootte

Gemeentegrootte	Gemeenten		Respons	
	Aantal	%	Aantal	%
Meer dan 400.000 inwoners	2	0,8%	387	1,7%
100.000-400.000 inwoners	22	8,7%	6333	28,6%
50.000-100.000 inwoners	37	14,6%	4646	21,0%
20.000-50.000 inwoners	129	51,0%	8863	40,0%
Minder dan 20.000 inwoners	62	24,5%	1900	8,6%
Onbekend (Bonaire)	1	0,4%	34	0,2%
Totaal	253	100,0%	22163	100,0%

1.4 Woonde u tijdens de laatste verkiezingen in dezelfde gemeente als waar u op het stembureau diende als lid, teller of voorzitter?

		Totaal		Functie							
		Alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja	19235	87%		3564	83%	1671	84%	10273	90%	3727	85%
Nee	2928	13%		753	17%	323	16%	1205	10%	647	15%
Totaal	22163	100%		4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

		Totaal		Stedelijkheid									
		Alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja	19235	87%		2455	86%	6149	88%	3595	87%	4883	86%	2121	87%
Nee	2928	13%		406	14%	860	12%	551	13%	802	14%	307	13%
Totaal	22163	100%		2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

		Totaal		Gemeentegrootte										
		Alles		Meer dan 400.000			100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Ja	19235	87%		318	82%	5553	88%	4202	90%	7585	86%	1545	81%	
Nee	2928	13%		69	18%	780	12%	444	10%	1278	14%	355	19%	
Totaal	22163	100%		387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%	

1.5 Hoe vaak bent u actief geweest als stembureaulid, teller en/of (plv.) voorzitter?

		Totaal		Functie							
		Alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1	3247	15%		158	4%	113	6%	1662	15%	1314	31%
2	3346	15%		210	5%	207	10%	1872	16%	1057	25%
3	1849	8%		168	4%	128	6%	1061	9%	492	11%
4	1644	7%		211	5%	131	7%	988	9%	314	7%
5	1712	8%		313	7%	160	8%	934	8%	305	7%
6	1647	7%		352	8%	172	9%	906	8%	217	5%
7	710	3%		154	4%	80	4%	412	4%	64	1%
8	1283	6%		355	8%	163	8%	616	5%	149	3%
9	222	1%		62	1%	31	2%	117	1%	12	0%
10	2175	10%		670	16%	267	13%	1054	9%	184	4%
11 t/m 20	2787	13%		1016	24%	371	19%	1280	11%	120	3%
21 t/m 30	835	4%		375	9%	93	5%	332	3%	35	1%

31 t/m 40	282	1%	144	3%	33	2%	98	1%	7	0%
41 t/m 50	148	1%	75	2%	20	1%	49	0%	4	0%
50 en meer	5	0%	4	0%			1	0%		
Geen geldig antwoord gegeven	101	0%	37	1%	18	1%	38	0%	8	0%
Totaal	21993	100%	4304	100%	1987	100%	11420	100%	4282	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	Alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
1	3247	15%	538	19%	1095	16%	519	13%	800	14%	284	12%
2	3346	15%	582	21%	976	14%	657	16%	740	13%	389	16%
3	1849	8%	254	9%	619	9%	344	8%	448	8%	182	8%
4	1644	7%	195	7%	515	7%	329	8%	425	8%	179	7%
5	1712	8%	219	8%	540	8%	308	7%	459	8%	180	7%
6	1647	7%	181	6%	516	7%	340	8%	416	7%	194	8%
7	710	3%	91	3%	250	4%	127	3%	172	3%	69	3%
8	1283	6%	150	5%	408	6%	241	6%	335	6%	148	6%
9	222	1%	32	1%	76	1%	44	1%	51	1%	19	1%
10	2175	10%	207	7%	629	9%	409	10%	631	11%	296	12%
11 t/m 20	2787	13%	246	9%	859	12%	566	14%	784	14%	331	14%
21 t/m 30	835	4%	75	3%	270	4%	153	4%	244	4%	93	4%
31 t/m 40	282	1%	39	1%	102	1%	44	1%	73	1%	24	1%
41 t/m 50	148	1%	22	1%	57	1%	16	0%	39	1%	14	1%
50 en meer	5	0%	1	0%					2	0%	2	0%
Geen geldig antwoord gegeven	101	0%	7	0%	33	0%	15	0%	32	1%	12	0%
Totaal	21993	100%	2839	100%	6945	100%	4112	100%	5651	100%	2416	100%

	Totaal		Gemeentegrootte										
	Alles		Meer dan 400.000					100.0000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
1	3247	15%	68	18%	1025	16%	634	14%	1257	14%	252	13%	
2	3346	15%	88	23%	863	14%	776	17%	1322	15%	295	16%	
3	1849	8%	58	15%	496	8%	417	9%	703	8%	173	9%	
4	1644	7%	31	8%	433	7%	317	7%	702	8%	160	8%	
5	1712	8%	21	5%	511	8%	355	8%	658	7%	161	9%	
6	1647	7%	21	5%	455	7%	343	7%	686	8%	142	8%	
7	710	3%	18	5%	242	4%	146	3%	252	3%	51	3%	

8	1283	6%	18	5%	388	6%	244	5%	527	6%	105	6%
9	222	1%	5	1%	75	1%	47	1%	78	1%	17	1%
10	2175	10%	23	6%	595	9%	443	10%	913	10%	198	10%
11 t/m 20	2787	13%	26	7%	755	12%	626	14%	1140	13%	239	13%
21 t/m 30	835	4%	5	1%	258	4%	152	3%	360	4%	60	3%
31 t/m 40	282	1%	3	1%	95	2%	61	1%	109	1%	14	1%
41 t/m 50	148	1%	2	1%	59	1%	27	1%	53	1%	7	0%
50 en meer	5	0%			1	0%	2	0%	1	0%	1	0%
Geen geldig antwoord gegeven	101	0%			31	0%	18	0%	39	0%	11	1%
Totaal	21993	100%	387	100%	6282	100%	4608	100%	8800	100%	1886	100%

1.6 Welk dagdeel had u (de laatste keer) dienst?

	Totaal		Functie							
	Alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Hele dag op het stembureau	10368	47%	2937	68%	1234	62%	6197	54%		
Alleen de eerste shift stembureau	3266	15%	793	18%	169	8%	2304	20%		
Alleen de tweede shift stembureau	4155	19%	587	14%	591	30%	2977	26%		
Telling op stembureau op de verkiezingsdag zelf	4181	19%							4181	96%
Centrale telling op de volgende dag	193	1%							193	4%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	Alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Hele dag op het stembureau	10368	47%	1352	47%	3603	51%	1781	43%	2591	46%	1016	42%
Alleen de eerste shift stembureau	3266	15%	354	12%	894	13%	648	16%	968	17%	401	17%

Alleen de tweede shift stembureau	4155	19%	556	19%	1050	15%	849	20%	1141	20%	558	23%	
Telling op stembureau op de verkiezingsdag zelf	4181	19%	594	21%	1364	19%	806	19%	980	17%	430	18%	
Centrale telling op de volgende dag	193	1%	5	0%	98	1%	62	1%	5	0%	23	1%	
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%	
<hr/>													
	Totaal		Gemeentegrootte										
	Alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000		
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Hele dag op het stembureau	10368	47%	6	2%	3789	60%	2345	50%	3498	39%	705	37%	
Alleen de eerste shift stembureau	3266	15%	176	45%	648	10%	464	10%	1626	18%	351	18%	
Alleen de tweede shift stembureau	4155	19%	198	51%	838	13%	655	14%	2050	23%	413	22%	
Telling op stembureau op de verkiezingsdag zelf	4181	19%	2	1%	964	15%	1170	25%	1616	18%	422	22%	
Centrale telling op de volgende dag	193	1%	5	1%	94	1%	12	0%	73	1%	9	0%	
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%	

1.7 Bent u zelf politiek actief?

	Totaal		Functie									
	Alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Nee	18458	83%	3367	78%	1596	80%	9629	84%	3866	88%		
Ik ben (vooral passief) lid van een partij	1982	9%	504	12%	219	11%	959	8%	300	7%		
Ik ben actief als volksvertegenwoordiger	386	2%	133	3%	45	2%	180	2%	28	1%		

Ik ben anders actief lid voor mijn partij	788	4%	256	6%	80	4%	370	3%	82	2%
Wil niet zeggen	549	2%	57	1%	54	3%	340	3%	98	2%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	Alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Nee	18458	83%	2465	86%	6018	86%	3434	83%	4600	81%	1908	79%
Ik ben (vooral passief) lid van een partij	1982	9%	215	8%	562	8%	381	9%	553	10%	270	11%
Ik ben actief als volksvertegenwoordiger	386	2%	16	1%	73	1%	97	2%	130	2%	70	3%
Ik ben anders actief lid voor mijn partij	788	4%	72	3%	172	2%	141	3%	274	5%	129	5%
Wil niet zeggen	549	2%	93	3%	184	3%	93	2%	128	2%	51	2%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	Alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Nee	18458	83%	314	81%	5468	86%	3835	83%	7269	82%	1539	81%
Ik ben (vooral passief) lid van een partij	1982	9%	36	9%	507	8%	446	10%	838	9%	154	8%
Ik ben actief als volksvertegenwoordiger	386	2%	4	1%	39	1%	63	1%	216	2%	64	3%
Ik ben anders actief lid voor mijn partij	788	4%	12	3%	151	2%	161	3%	365	4%	99	5%
Wil niet zeggen	549	2%	21	5%	168	3%	141	3%	175	2%	44	2%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

2 Werving

2.1 Wat was/waren voor u de belangrijkste reden(en) om u aan te melden voor het stembureau?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Bijdrage aan onze democratie	14919	67%	3223	75%	1458	73%	7591	66%	2647	61%
Politieke interesse	5918	27%	1253	29%	559	28%	3073	27%	1033	24%
Plezier / gezelligheid	8741	39%	1689	39%	817	41%	4815	42%	1420	32%
Vergoeding	5903	27%	726	17%	481	24%	3288	29%	1408	32%
Catering (eten en drinken)	182	1%	31	1%	13	1%	113	1%	25	1%
Andere redenen	2561	12%	648	15%	233	12%	1049	9%	631	14%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Bijdrage aan onze democratie	14919	67%	2057	72%	4795	68%	2782	67%	3692	65%	1571	65%
Politieke interesse	5918	27%	754	26%	1885	27%	1089	26%	1528	27%	660	27%
Plezier / gezelligheid	8741	39%	1188	42%	2842	41%	1664	40%	2164	38%	880	36%
Vergoeding	5903	27%	1093	38%	2125	30%	950	23%	1307	23%	424	17%
Catering (eten en drinken)	182	1%	16	1%	49	1%	39	1%	47	1%	31	1%
Andere redenen	2561	12%	216	8%	698	10%	475	11%	822	14%	342	14%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.0000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%

Bijdrage aan onze democratie	14919	67%	288	74%	4476	71%	3161	68%	5761	65%	1211	64%
Politieke interesse	5918	27%	109	28%	1745	28%	1247	27%	2328	26%	487	26%
Plezier / gezelligheid	8741	39%	169	44%	2602	41%	1952	42%	3277	37%	738	39%
Vergoeding	5903	27%	102	26%	2249	36%	1342	29%	1876	21%	330	17%
Catering (eten en drinken)	182	1%	5	1%	21	0%	50	1%	83	1%	23	1%
Andere redenen	2561	12%	42	11%	514	8%	403	9%	1266	14%	328	17%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

2.2 Hoe hoorde u over de mogelijkheid om u aan te melden?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ik deed al vaker mee en kreeg een verzoek per brief of email van de gemeente	11460	52%	2496	58%	1157	58%	6173	54%	1634	37%		
Ik werk bij de gemeente en ben intern benaderd.	2924	13%	1010	23%	353	18%	925	8%	636	15%		
Ik las een advertentie in de krant	1500	7%	126	3%	73	4%	926	8%	375	9%		
Ik zag een oproep op social media	886	4%	38	1%	25	1%	399	3%	424	10%		
Via mijn netwerk van actieve inwoners (zoals partij, bewonersvereniging, etc.)	849	4%	133	3%	60	3%	489	4%	167	4%		
Ik hoorde dit van een bekende	3366	15%	333	8%	246	12%	1991	17%	796	18%		
Anders	1178	5%	181	4%	80	4%	575	5%	342	8%		
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%

	Aantal	%										
Ik deed al vaker mee en kreeg een verzoek per brief of email van de gemeente	11460	52%	1540	54%	3669	52%	2154	52%	2847	50%	1242	51%
Ik werk bij de gemeente en ben intern benaderd.	2924	13%	301	11%	753	11%	542	13%	936	16%	381	16%
Ik las een advertentie in de krant	1500	7%	154	5%	503	7%	293	7%	350	6%	200	8%
Ik zag een oproep op social media	886	4%	174	6%	335	5%	154	4%	155	3%	68	3%
Via mijn netwerk van actieve inwoners (zoals partij, bewonersvereniging, etc.)	849	4%	69	2%	210	3%	187	5%	267	5%	114	5%
Ik hoorde dit van een bekende	3366	15%	484	17%	1137	16%	648	16%	809	14%	276	11%
Anders	1178	5%	139	5%	402	6%	168	4%	321	6%	147	6%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ik deed al vaker mee en kreeg een verzoek per brief of email van de gemeente	11460	52%	213	55%	3281	52%	2534	55%	4469	50%	955	50%
Ik werk bij de gemeente en ben intern benaderd.	2924	13%	82	21%	706	11%	353	8%	1405	16%	367	19%
Ik las een advertentie in de krant	1500	7%	9	2%	391	6%	334	7%	650	7%	116	6%
Ik zag een oproep op social media	886	4%	15	4%	280	4%	241	5%	295	3%	55	3%
Via mijn netwerk van actieve inwoners (zoals partij, bewonersvereniging, etc.)	849	4%	8	2%	184	3%	183	4%	388	4%	84	4%
Ik hoorde dit van een bekende	3366	15%	34	9%	1156	18%	781	17%	1157	13%	226	12%
Anders	1178	5%	26	7%	335	5%	220	5%	499	6%	97	5%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

2.3 Hoe heeft u de werving en/of aanmelding ervaren?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	110	0%	17	0%	8	0%	55	0%	30	1%
Matig	568	3%	83	2%	54	3%	257	2%	174	4%
Voldoende	3454	16%	528	12%	320	16%	1815	16%	791	18%
Goed	17544	79%	3557	82%	1548	78%	9125	79%	3314	76%
Weet niet	487	2%	132	3%	64	3%	226	2%	65	1%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	110	0%	17	1%	49	1%	19	0%	17	0%	7	0%
Matig	568	3%	117	4%	191	3%	83	2%	106	2%	65	3%
Voldoende	3454	16%	550	19%	1164	17%	553	13%	809	14%	366	15%
Goed	17544	79%	2122	74%	5417	77%	3409	82%	4630	81%	1952	80%
Weet niet	487	2%	55	2%	188	3%	82	2%	123	2%	38	2%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	110	0%	4	1%	45	1%	8	0%	48	1%	4	0%
Matig	568	3%	19	5%	201	3%	121	3%	195	2%	26	1%
Voldoende	3454	16%	67	17%	1149	18%	734	16%	1261	14%	231	12%
Goed	17544	79%	294	76%	4781	75%	3692	79%	7162	81%	1601	84%
Weet niet	487	2%	3	1%	157	2%	91	2%	197	2%	38	2%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

3 Instructie

3.1 Welke instructie heeft u gekregen?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Geen	327	1%	10	0%	8	0%	85	1%	224	5%
Ik ben actief op de online BZK Toolkit gewezen?	3011	14%	967	22%	327	16%	1408	12%	309	7%
Ik heb een online instructie gevolgd	15845	71%	3117	72%	1523	76%	8587	75%	2618	60%
Ik heb voor de verkiezingsdag één instructiebijeenkomst op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	7945	36%	2841	66%	1079	54%	3447	30%	578	13%
Ik heb meer dan één instructies op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	497	2%	351	8%	146	7%	0	0%	0	0%
Ik heb op de verkiezingsdag in het stembureau een mondelinge instructie ontvangen	2321	10%	51	1%	64	3%	904	8%	1302	30%
Ik heb een schriftelijke instructie ontvangen	3632	16%	1089	25%	402	20%	1477	13%	664	15%
Andere	382	2%	78	2%	26	1%	173	2%	105	2%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Geen	327	1%	43	2%	68	1%	70	2%	102	2%	43	2%
Ik ben actief op de online BZK Toolkit gewezen?	3011	14%	264	9%	804	11%	631	15%	908	16%	403	17%
Ik heb een online instructie gevolgd	15845	71%	2397	84%	5711	81%	2686	65%	3683	65%	1365	56%

Ik heb voor de verkiezingsdag één instructiebijeenkomst op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	7945	36%	887	31%	2004	29%	1491	36%	2339	41%	1204	50%
Ik heb meer dan één instructies op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	497	2%	56	2%	145	2%	74	2%	143	3%	68	3%
Ik heb op de verkiezingsdag in het stembureau een mondelinge instructie ontvangen	2321	10%	318	11%	697	10%	485	12%	573	10%	240	10%
Ik heb een schriftelijke instructie ontvangen	3632	16%	572	20%	1001	14%	736	18%	965	17%	352	14%
Andere	382	2%	58	2%	102	1%	75	2%	108	2%	38	2%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Geen	327	1%	0	0%	28	0%	127	3%	140	2%	31	2%
Ik ben actief op de online BZK Toolkit gewezen?	3011	14%	7	2%	572	9%	580	12%	1510	17%	341	18%
Ik heb een online instructie gevolgd	15845	71%	354	91%	5679	90%	3012	65%	5719	65%	1078	57%
Ik heb voor de verkiezingsdag één instructiebijeenkomst op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	7945	36%	104	27%	1475	23%	1891	41%	3677	41%	778	41%
Ik heb meer dan één instructies op het gemeentehuis of een andere locatie bijgewoond	497	2%	16	4%	169	3%	64	1%	179	2%	58	3%
Ik heb op de verkiezingsdag in het stembureau een mondelinge instructie ontvangen	2321	10%	8	2%	555	9%	580	12%	988	11%	182	10%

Ik heb een schriftelijke instructie ontvangen	3632	16%	234	60%	879	14%	641	14%	1576	18%	296	16%
Andere	382	2%	10	3%	89	1%	97	2%	144	2%	41	2%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

3.2 Wat was op hoofdlijnen de inhoud van de instructie?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervarend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
De regels en procedures	20274	93%	4187	97%	1919	97%	11107	97%	3061	74%		
Houding en gedrag	8813	40%	2376	55%	1026	52%	5411	47%	0	0%		
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	11786	54%	3019	70%	1369	69%	7398	65%	0	0%		
Omgaan met moeilijke situaties	9957	46%	2544	59%	1183	60%	6230	55%	0	0%		
Omgaan met volmachten	12877	59%	3123	73%	1495	75%	8259	72%	0	0%		
Invullen proces verbaal	8594	39%	3068	71%	1258	63%	4268	37%	0	0%		
Manier van tellen	12993	60%	2876	67%	1190	60%	5862	51%	3065	74%		
Oefenen van vaardigheden	4496	21%	1253	29%	614	31%	2629	23%	0	0%		
Andere	297	1%	77	2%	45	2%	123	1%	52	1%		
Totaal	21836	100%	4307	100%	1986	100%	11393	100%	4150	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
De regels en procedures	20274	93%	2642	94%	6387	92%	3767	92%	5206	93%	2243	94%
Houding en gedrag	8813	40%	1194	42%	2704	39%	1597	39%	2366	42%	937	39%
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of	11786	54%	1521	54%	3761	54%	2193	54%	3092	55%	1206	51%

verstandelijke beperking													
	9957	46%	1234	44%	3104	45%	1908	47%	2626	47%	1072	45%	
Omgaan met moeilijke situaties	12877	59%	1612	57%	4075	59%	2382	58%	3396	61%	1395	58%	
Invullen proces verbaal	8594	39%	1052	37%	2838	41%	1615	40%	2218	40%	862	36%	
Manier van tellen	12993	60%	1653	59%	4311	62%	2449	60%	3292	59%	1276	54%	
Oefenen van vaardigheden	4496	21%	708	25%	1549	22%	770	19%	1083	19%	378	16%	
Andere	297	1%	59	2%	98	1%	52	1%	55	1%	32	1%	
Totaal	21836	100%	2818	100%	6941	100%	4076	100%	5583	100%	2385	100%	
Totaal		Gemeentegrootte											
	alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000		
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
De regels en procedures	20274	93%	380	98%	5901	94%	4100	91%	8108	93%	1756	94%	
Houding en gedrag	8813	40%	229	59%	2629	42%	1744	39%	3487	40%	709	38%	
Omgaan met stemmers met een lichamelijke en/of verstandelijke beperking	11786	54%	259	67%	3543	56%	2370	52%	4659	53%	942	50%	
Omgaan met moeilijke situaties	12877	59%	294	76%	3787	60%	2532	56%	5192	60%	1055	56%	
Invullen proces verbaal	8594	39%	156	40%	2742	43%	1693	37%	3361	39%	633	34%	
Manier van tellen	12993	60%	180	47%	4008	64%	2578	57%	5211	60%	1004	54%	
Oefenen van vaardigheden	4496	21%	131	34%	1612	26%	813	18%	1654	19%	278	15%	
Andere	297	1%	12	3%	105	2%	69	2%	90	1%	20	1%	
Totaal	21836	100%	387	100%	6305	100%	4519	100%	8723	100%	1869	100%	

3.3 Heeft de instructie u voldoende voorbereid op uw taak in het stembureau?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Niet	83	0%	12	0%	8	0%	23	0%	40	1%
Matig	494	2%	89	2%	48	2%	183	2%	174	4%
Voldoende	9065	42%	1488	35%	761	38%	4970	44%	1846	44%
Goed	12194	56%	2718	63%	1169	59%	6217	55%	2090	50%
Totaal	21836	100%	4307	100%	1986	100%	11393	100%	4150	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Niet	83	0%	13	0%	20	0%	26	1%	17	0%	6	0%
Matig	494	2%	102	4%	170	2%	90	2%	88	2%	40	2%
Voldoende	9065	42%	1202	43%	2904	42%	1698	42%	2244	40%	1001	42%
Goed	12194	56%	1501	53%	3847	55%	2262	55%	3234	58%	1338	56%
Totaal	21836	100%	2818	100%	6941	100%	4076	100%	5583	100%	2385	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Niet	83	0%	3	1%	21	0%	16	0%	29	0%	13	1%
Matig	494	2%	5	1%	172	3%	105	2%	170	2%	38	2%
Voldoende	9065	42%	143	37%	2659	42%	1901	42%	3613	41%	733	39%
Goed	12194	56%	236	61%	3453	55%	2497	55%	4911	56%	1085	58%
Totaal	21836	100%	387	100%	6305	100%	4519	100%	8723	100%	1869	100%

3.4 Heeft u in de instructie iets gemist?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, namelijk:	1762	8%	478	11%	188	9%	787	7%	309	7%
Nee	20074	92%	3829	89%	1798	91%	10606	93%	3841	93%
Totaal	21836	100%	4307	100%	1986	100%	11393	100%	4150	100%

Totaal	Stedelijkheid									
<hr/>										

	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, namelijk:	1762	8%	318	11%	582	8%	300	7%	399	7%	155	6%
Nee	20074	92%	2500	89%	6359	92%	3776	93%	5184	93%	2230	94%
Totaal	21836	100%	2818	100%	6941	100%	4076	100%	5583	100%	2385	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.0000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, namelijk:	1762	8%	44	11%	613	10%	375	8%	596	7%	126	7%
Nee	20074	92%	343	89%	5692	90%	4144	92%	8127	93%	1743	93%
Totaal	21836	100%	387	100%	6305	100%	4519	100%	8723	100%	1869	100%

4 Examening

4.1 Heeft u een toets gemaakt?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, online	15769	71%	3284	76%	1598	80%	8908	78%	1979	45%
Ja, op locatie (bijv. gemeentehuis)	324	1%	64	1%	42	2%	185	2%	33	1%
Nee	6070	27%	969	22%	354	18%	2385	21%	2362	54%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, online	15769	71%	2492	87%	5540	79%	2678	65%	3787	67%	1272	52%
Ja, op locatie (bijv. gemeentehuis)	324	1%	17	1%	40	1%	93	2%	97	2%	77	3%
Nee	6070	27%	352	12%	1429	20%	1375	33%	1801	32%	1079	44%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja, online	15769	71%	372	96%	5767	91%	2846	61%	5748	65%	1036	55%
Ja, op locatie (bijv. gemeentehuis)	324	1%	5	1%	22	0%	71	2%	175	2%	51	3%
Nee	6070	27%	10	3%	544	9%	1729	37%	2940	33%	813	43%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

4.2 Wat vond u van de moeilijkheidsgraad van de toets?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%

Erg moeilijk	88	1%	14	0%	5	0%	57	1%	12	1%
Moeilijk	942	6%	151	5%	85	5%	639	7%	67	3%
Redelijk te doen	10981	68%	2147	64%	1121	68%	6585	72%	1128	56%
Makkelijk	4082	25%	1036	31%	429	26%	1812	20%	805	40%
Totaal	16093	100%	3348	100%	1640	100%	9093	100%	2012	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Erg moeilijk	88	1%	9	0%	35	1%	14	1%	19	0%	11	1%
Moeilijk	942	6%	104	4%	401	7%	177	6%	196	5%	64	5%
Redelijk te doen	10981	68%	1561	62%	3817	68%	1990	72%	2650	68%	963	71%
Makkelijk	4082	25%	835	33%	1327	24%	590	21%	1019	26%	311	23%
Totaal	16093	100%	2509	100%	5580	100%	2771	100%	3884	100%	1349	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.0000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Erg moeilijk	88	1%	3	1%	29	1%	21	1%	32	1%	3	0%
Moeilijk	942	6%	5	1%	357	6%	179	6%	353	6%	48	4%
Redelijk te doen	10981	68%	233	62%	3776	65%	1981	68%	4206	71%	785	72%
Makkelijk	4082	25%	136	36%	1627	28%	736	25%	1332	22%	251	23%
Totaal	16093	100%	377	100%	5789	100%	2917	100%	5923	100%	1087	100%

4.3 Heeft u de toets gehaald?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja	15948	99%	3330	99%	1628	99%	9010	99%	1980	98%		
Nee	145	1%	18	1%	12	1%	83	1%	32	2%		
Totaal	16093	100%	3348	100%	1640	100%	9093	100%	2012	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%

	Aantal	%										
Ja	15948	99%	2495	99%	5537	99%	2728	98%	3860	99%	1328	98%
Nee	145	1%	14	1%	43	1%	43	2%	24	1%	21	2%
Totaal	16093	100%	2509	100%	5580	100%	2771	100%	3884	100%	1349	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000	100.0000-400.000	50.000-100.000	20.000-50.000		Minder dan 20.000				
Aantal	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja	15948	99%	377	100%	5753	99%	2887	99%	5858	99%	1073	99%
Nee	145	1%			36	1%	30	1%	65	1%	14	1%
Totaal	16093	100%	377	100%	5789	100%	2917	100%	5923	100%	1087	100%

4.4 In hoeveel keer heeft u de toets gehaald?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter				Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
0	14	0%	1	0%	3	0%	6	0%	4	0%		
1	13226	83%	2973	89%	1391	85%	7270	81%	1592	80%		
2	2279	14%	303	9%	196	12%	1432	16%	348	18%		
3	251	2%	26	1%	20	1%	183	2%	22	1%		
4	66	0%	9	0%	6	0%	48	1%	3	0%		
5	35	0%	5	0%	2	0%	24	0%	4	0%		
Geen geldig antwoord gegeven	77	0%	13	0%	10	1%	47	1%	7	0%		
Totaal	15948	100%	3330	100%	1628	100%	9010	100%	1980	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
0	14	0%	4	0%	4	0%	2	0%	3	0%	1	0%
1	13226	83%	2155	86%	4569	83%	2230	82%	3174	82%	1098	83%
2	2279	14%	277	11%	845	15%	423	16%	541	14%	193	15%
3	251	2%	25	1%	60	1%	52	2%	92	2%	22	2%
4	66	0%	6	0%	18	0%	12	0%	25	1%	5	0%
5	35	0%	12	0%	8	0%	3	0%	10	0%	2	0%

Geen geldig antwoord gegeven	77	0%	16	1%	33	1%	6	0%	15	0%	7	1%
Totaal	15948	100%	2495	100%	5537	100%	2728	100%	3860	100%	1328	100%
Totaal Gemeentegrootte												
alles												
Meer dan 400.000												
400.000												
Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
0	14	0%		8	0%	4	0%	1	0%	1	0%	
1	13226	83%	334	89%	4853	84%	2415	84%	4728	81%	896	84%
2	2279	14%	39	10%	764	13%	391	14%	943	16%	142	13%
3	251	2%		54	1%	46	2%	132	2%	19	2%	
4	66	0%		18	0%	11	0%	31	1%	6	1%	
5	35	0%		20	0%	8	0%	4	0%	3	0%	
Geen geldig antwoord gegeven	77	0%	4	1%	36	1%	12	0%	19	0%	6	1%
Totaal	15948	100%	377	100%	5753	100%	2887	100%	5858	100%	1073	100%

5 Dag verloop

5.1 Vindt u dat de werkzaamheden van het stembureau zorgvuldig zijn verlopen?

		Totaal		Functie							
		alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja		21285	96%	4218	98%	1905	96%	11046	96%	4116	94%
Nee		878	4%	99	2%	89	4%	432	4%	258	6%
Totaal		22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

		Totaal		Stedelijkheid									
		alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja		21285	96%	2655	93%	6666	95%	4020	97%	5544	98%	2375	98%
Nee		878	4%	206	7%	343	5%	126	3%	141	2%	53	2%
Totaal		22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

		Totaal		Gemeentegrootte									
		alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ja		21285	96%	363	94%	5945	94%	4465	96%	8634	97%	1853	98%
Nee		878	4%	24	6%	388	6%	181	4%	229	3%	47	2%
Totaal		22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

5.2 Hoe heeft u de samenwerking ervaren in het team waarvan u deel uitmaakte?

		Totaal		Functie							
		alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht		114	1%	13	0%	10	1%	51	0%	40	1%
Matig		749	3%	94	2%	74	4%	375	3%	206	5%
Voldoende		3740	17%	601	14%	331	17%	1790	16%	1018	23%
Goed		17560	79%	3609	84%	1579	79%	9262	81%	3110	71%
Totaal		22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

		Totaal		Stedelijkheid			
--	--	--------	--	---------------	--	--	--

	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	114	1%	23	1%	47	1%	18	0%	17	0%	7	0%
Matig	749	3%	162	6%	280	4%	129	3%	117	2%	55	2%
Voldoende	3740	17%	596	21%	1269	18%	686	17%	814	14%	366	15%
Goed	17560	79%	2080	73%	5413	77%	3313	80%	4737	83%	2000	82%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	114	1%	4	1%	50	1%	25	1%	30	0%	3	0%
Matig	749	3%	16	4%	307	5%	176	4%	199	2%	45	2%
Voldoende	3740	17%	81	21%	1212	19%	823	18%	1366	15%	249	13%
Goed	17560	79%	286	74%	4764	75%	3622	78%	7268	82%	1603	84%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

5.3 Hoe waardeert u de verzorging/catering op het stembureau?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	2383	11%	374	9%	243	12%	1069	9%	697	16%		
Matig	3789	17%	641	15%	356	18%	1969	17%	823	19%		
Voldoende	7373	33%	1405	33%	708	36%	3745	33%	1515	35%		
Goed	8618	39%	1897	44%	687	34%	4695	41%	1339	31%		
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	2383	11%	606	21%	928	13%	274	7%	418	7%	147	6%
Matig	3789	17%	688	24%	1463	21%	539	13%	798	14%	291	12%
Voldoende	7373	33%	876	31%	2546	36%	1356	33%	1870	33%	715	29%

Goed	8618	39%	691	24%	2072	30%	1977	48%	2599	46%	1275	53%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Slecht	2383	11%	60	16%	1157	18%	495	11%	581	7%	80	4%
Matig	3789	17%	147	38%	1407	22%	848	18%	1161	13%	216	11%
Voldoende	7373	33%	125	32%	2182	34%	1553	33%	2923	33%	580	31%
Goed	8618	39%	55	14%	1587	25%	1750	38%	4198	47%	1024	54%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

5.4 Zou u zich een volgende keer weer aanmelden?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Nee	407	2%	71	2%	49	2%	181	2%	106	2%		
Misschien wel	1207	5%	198	5%	110	6%	530	5%	369	8%		
Waarschijnlijk wel	2604	12%	402	9%	210	11%	1287	11%	705	16%		
Ja	17945	81%	3646	84%	1625	81%	9480	83%	3194	73%		
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%		

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Nee	407	2%	80	3%	157	2%	51	1%	90	2%	27	1%
Misschien wel	1207	5%	210	7%	432	6%	196	5%	249	4%	110	5%
Waarschijnlijk wel	2604	12%	381	13%	825	12%	470	11%	641	11%	281	12%
Ja	17945	81%	2190	77%	5595	80%	3429	83%	4705	83%	2010	83%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Goed	8618	39%	691	24%	2072	30%	1977	48%	2599	46%	1275	53%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

Nee	407	2%	10	3%	158	2%	60	1%	154	2%	23	1%
Misschien wel	1207	5%	27	7%	410	6%	240	5%	427	5%	93	5%
Waarschijnlijk wel	2604	12%	45	12%	764	12%	518	11%	1046	12%	225	12%
Ja	17945	81%	305	79%	5001	79%	3828	82%	7236	82%	1559	82%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

6 Vaardigheden

6.1 Gemiddelde scores per vaardigheid

Gemiddelde scores per vaardigheid	Totaal	Functie				
	alles	Voorzitter	Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid	Teller
Samenwerken	4,08	Gemiddeld	Gemiddeld	Gemiddeld	Gemiddeld	Gemiddeld
Nauwkeurigheid	3,72	4,17	3,77	3,77	3,68	3,97
Contactvaardig / communicatief	3,75	3,89	3,82	3,82	3,69	3,73
Regie/leiding	3,94	3,96	3,89	3,89		
Stressbestendigheid	3,82	3,83	3,79	3,79		
Verantwoordelijkheidsbesef / Rolvastheid	4,25	4,25	4,24	4,24		

Gemiddelde scores per vaardigheid	Totaal	Stedelijkheid				
	alles	Zeer sterk stedelijk	Sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig stedelijk	Niet stedelijk
Samenwerken	4,08	4,08	4,08	4,09	4,07	4,08
Nauwkeurigheid	3,72	3,76	3,74	3,73	3,69	3,67
Contactvaardig / communicatief	3,75	3,75	3,78	3,78	3,73	3,72
Regie/leiding	3,94	4,02	3,96	3,93	3,88	3,91
Stressbestendigheid	3,82	3,90	3,84	3,82	3,77	3,79
Verantwoordelijkheidsbesef / Rolvastheid	4,25	4,31	4,27	4,25	4,20	4,22

Gemiddelde scores per vaardigheid	Totaal	Gemeentegrootte				
	alles	Meer dan 400.000	100.000-400.000	50.000-100.000	20.000-50.000	Minder dan 20.000
Samenwerken	4,08	4,07	4,09	4,06	4,08	4,08
Nauwkeurigheid	3,72	3,77	3,75	3,73	3,70	3,69
Contactvaardig / communicatief	3,75	3,75	3,77	3,78	3,74	3,72
Regie/leiding	3,94	4,04	3,97	3,95	3,90	3,94
Stressbestendigheid	3,82	3,89	3,86	3,83	3,78	3,81
Verantwoordelijkheidsbesef / Rolvastheid	4,25	4,32	4,28	4,24	4,22	4,25

7 Algemeen slotvragen

7.1 Wat is uw geslacht?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Man	11391	51%	2949	68%	1173	59%	5408	47%	1861	43%
Vrouw	10736	48%	1364	32%	815	41%	6061	53%	2496	57%
Anders	36	0%	4	0%	6	0%	9	0%	17	0%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Man	11391	51%	1409	49%	3577	51%	2150	52%	2979	52%	1270	52%
Vrouw	10736	48%	1445	51%	3416	49%	1991	48%	2702	48%	1154	48%
Anders	36	0%	7	0%	16	0%	5	0%	4	0%	4	0%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte											
	alles		Meer dan 400.000				100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Man	11391	51%	221	57%	3261	51%	2300	50%	4665	53%	938	49%		
Vrouw	10736	48%	165	43%	3064	48%	2337	50%	4181	47%	961	51%		
Anders	36	0%	1	0%	8	0%	9	0%	17	0%	1	0%		
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%		

7.2 Wat is uw leeftijd?

	Totaal		Functie							
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
jonger dan 18	32	0%			1	0%			31	1%
18-34	2635	12%	286	7%	201	10%	1151	10%	997	23%
35-50	3213	14%	703	16%	297	15%	1304	11%	909	21%
51-65	7381	33%	1680	39%	666	33%	3675	32%	1360	31%

65 of ouder	8902	40%	1648	38%	829	42%	5348	47%	1077	25%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

		Stedelijkheid											
		alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
jonger dan 18	32	0%		1	0%	9	0%	2	0%	6	0%	14	1%
18-34	2635	12%	543	19%	851	12%	415	10%	619	11%	197	8%	
35-50	3213	14%	409	14%	1064	15%	537	13%	874	15%	323	13%	
51-65	7381	33%	866	30%	2430	35%	1306	32%	1924	34%	840	35%	
65 of ouder	8902	40%	1042	36%	2655	38%	1886	45%	2262	40%	1054	43%	
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%	

		Gemeentegrootte													
		alles		Meer dan 400.000				100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
jonger dan 18	32	0%				2	0%	4	0%	26	0%				
18-34	2635	12%	61	16%	976	15%	579	12%	837	9%	172	9%			
35-50	3213	14%	72	19%	909	14%	637	14%	1266	14%	323	17%			
51-65	7381	33%	130	34%	2053	32%	1543	33%	3011	34%	629	33%			
65 of ouder	8902	40%	124	32%	2393	38%	1883	41%	3723	42%	776	41%			
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%			

7.3 Wat is uw hoogst gevolgde opleiding?

		Totaal		Functie								
		alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller		
		Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Geen onderwijs / basisonderwijs / cursus	50	0%	6	0%	2	0%	29	0%	13	0%		
inburgering / cursus Nederlandse taal												
Ibo / vbo / vmbo (kader- of beroepsgerichte leerweg) / mbo 1 (assistentenopleiding)	1049	5%	83	2%	59	3%	679	6%	228	5%		

mavo / havo of vwo (eerste drie jaar) / ulo / mulo / vmbo (theoretische of gemengde leerweg) / voortgezet speciaal onder	3424	15%	452	10%	273	14%	2178	19%	521	12%
mbo 2, 3, 4 (basis beroeps-, vak-, middenkader- of specialistenopleiding) of mbo oude structuur (vóór 1998)	4251	19%	699	16%	369	19%	2299	20%	884	20%
havo of vwo (overgegaan naar de 4e klas) / hbs / mms/ hbo-propedeuse of wo-propedeuse	2532	11%	464	11%	231	12%	1336	12%	501	11%
hbo (behalve hbo-master) / wo-kandidaats- of wo-bachelor	7357	33%	1722	40%	674	34%	3479	30%	1482	34%
wo-doctoraal of wo-master of hbo-master / postdoctoraal onderwijs	3167	14%	843	20%	362	18%	1279	11%	683	16%
Weet niet / wil niet zeggen	333	2%	48	1%	24	1%	199	2%	62	1%
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%

	Totaal		Stedelijkheid									
	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Geen onderwijs / basisonderwijs / cursus inburgering / cursus Nederlandse taal	50	0%	6	0%	10	0%	17	0%	15	0%	2	0%
Ibo / vbo / vmbo (kader- of beroepsgerichte leerweg) / mbo 1 (assistentenopleiding)	1049	5%	102	4%	275	4%	196	5%	322	6%	152	6%
mavo /havo of vwo (eerste drie jaar) / ulo / mulo / vmbo (theoretische of gemengde leerweg) / voortgezet speciaal onder	3424	15%	375	13%	1068	15%	693	17%	850	15%	431	18%
mbo 2, 3, 4 (basis beroeps-, vak-, middenkader- of specialistenopleiding)	4251	19%	395	14%	1337	19%	835	20%	1170	21%	501	21%

of mbo oude structuur

(vóór 1998)

havo of vwo	2532	11%	304	11%	855	12%	494	12%	587	10%	289	12%
(overgegaan naar de 4e klas) / hbs / mms / hbo-propedeuse of wo-propedeuse												
hbo (behalve hbo-master) / wo-kandidaats- of wo-bachelor	7357	33%	958	33%	2313	33%	1369	33%	1959	34%	751	31%
wo-doctoraal of wo-master of hbo-master / postdoctoraal onderwijs	3167	14%	685	24%	1031	15%	484	12%	697	12%	268	11%
Weet niet / wil niet zeggen	333	2%	36	1%	120	2%	58	1%	85	1%	34	1%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Geen onderwijs / basisonderwijs / cursus inburgering / cursus Nederlandse taal	50	0%	1	0%	8	0%	17	0%	20	0%	4	0%
Ibo / vbo / vmbo (kader- of beroepsgerichte leerweg) / mbo 1 (assistentenopleiding)	1049	5%	4	1%	232	4%	255	5%	441	5%	115	6%
mavo /havo of vwo (eerste drie jaar) / ulo / mulo / vmbo (theoretische of gemengde leerweg) / voortgezet speciaal onder	3424	15%	34	9%	905	14%	769	17%	1409	16%	300	16%
mbo 2, 3, 4 (basis beroeps-, vak-, middenkader- of specialistenopleiding) of mbo oude structuur (vóór 1998)	4251	19%	38	10%	1028	16%	953	21%	1847	21%	372	20%
havo of vwo (overgegaan naar de 4e klas) / hbs / mms / hbo-	2532	11%	45	12%	723	11%	515	11%	1015	11%	231	12%

propedeuse of wo-propedeuse													
hbo (behalve hbo-master) /wo-kandidaats- of wo-bachelor	7357	33%	138	36%	2146	34%	1489	32%	2964	33%	613	32%	
wo-doctoraal of wo-master of hbo-master / postdoctoraal onderwijs	3167	14%	119	31%	1203	19%	574	12%	1036	12%	233	12%	
Weet niet / wil niet zeggen	333	2%	8	2%	88	1%	74	2%	131	1%	32	2%	
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%	

7.4 Wat is uw functie categorie?

	Totaal		Functie									
	alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter		Stembureau lid		Teller			
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ondernemer met personeel	247	1%	63	1%	20	1%	114	1%	50	1%		
ZZP'er/freelancer	942	4%	190	4%	79	4%	496	4%	177	4%		
Werkzaam in loondienst (bedrijfsleven)	2737	12%	399	9%	213	11%	1291	11%	834	19%		
Werkzaam bij de overheid	4628	21%	1614	37%	573	29%	1532	13%	909	21%		
Werkzaam bij de semi-overheid (onderwijs, zorg, politie, etc.)	1591	7%	239	6%	141	7%	847	7%	364	8%		
Arbeidsongeschikt	335	2%	32	1%	20	1%	215	2%	68	2%		
Werkloos / werkzoekend / bijstand	446	2%	46	1%	19	1%	261	2%	120	3%		
Gepensioneerd of VUT	8603	39%	1534	36%	782	39%	5238	46%	1049	24%		
Studerend / schoolgaand	1099	5%	46	1%	55	3%	493	4%	505	12%		
Huisvrouw / huisman	876	4%	67	2%	44	2%	598	5%	167	4%		
Anders	471	2%	68	2%	36	2%	276	2%	91	2%		
Weet niet/wil niet zeggen	188	1%	19	0%	12	1%	117	1%	40	1%		
Totaal	22163	100%	4317	100%	1994	100%	11478	100%	4374	100%		

Totaal Stedelijkheid

	alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ondernemer met personeel	247	1%	13	0%	46	1%	40	1%	96	2%	52	2%
ZZP'er/freelancer	942	4%	180	6%	303	4%	161	4%	200	4%	98	4%
Werkzaam in loondienst (bedrijfsleven)	2737	12%	385	13%	970	14%	494	12%	642	11%	240	10%
Werkzaam bij de overheid	4628	21%	511	18%	1414	20%	797	19%	1370	24%	523	22%
Werkzaam bij de semi-overheid (onderwijs, zorg, politie, etc.)	1591	7%	221	8%	528	8%	276	7%	399	7%	157	6%
Arbeidsongeschikt	335	2%	46	2%	115	2%	50	1%	83	1%	41	2%
Werkloos / werkzoekend / bijstand	446	2%	62	2%	175	2%	84	2%	88	2%	37	2%
Gepensioneerd of VUT	8603	39%	1007	35%	2607	37%	1803	43%	2158	38%	1025	42%
Studerend / schoolgaand	1099	5%	265	9%	346	5%	160	4%	251	4%	75	3%
Huisvrouw / huisman	876	4%	79	3%	282	4%	174	4%	235	4%	106	4%
Anders	471	2%	68	2%	155	2%	76	2%	116	2%	56	2%
Weet niet/wil niet zeggen	188	1%	24	1%	68	1%	31	1%	47	1%	18	1%
Totaal	22163	100%	2861	100%	7009	100%	4146	100%	5685	100%	2428	100%

	Totaal		Gemeentegrootte									
	alles		Meer dan 400.000		100.000- 400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000	
	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%
Ondernemer met personeel	247	1%	1	0%	41	1%	52	1%	119	1%	34	2%
ZZP'er/freelancer	942	4%	23	6%	331	5%	192	4%	321	4%	75	4%
Werkzaam in loondienst (bedrijfsleven)	2737	12%	39	10%	801	13%	682	15%	985	11%	224	12%
Werkzaam bij de overheid	4628	21%	120	31%	1282	20%	718	15%	2035	23%	460	24%
Werkzaam bij de semi-overheid (onderwijs, zorg, politie, etc.)	1591	7%	27	7%	489	8%	360	8%	574	6%	131	7%
Arbeidsongeschikt	335	2%	7	2%	111	2%	61	1%	124	1%	32	2%

Werkloos / werkzoekend / bijstand	446	2%	9	2%	145	2%	107	2%	154	2%	31	2%
Gepensioneerd of VUT	8603	39%	119	31%	2303	36%	1846	40%	3582	40%	750	39%
Studerend / schoolgaand	1099	5%	18	5%	435	7%	248	5%	346	4%	50	3%
Huisvrouw / huisman	876	4%	6	2%	220	3%	217	5%	365	4%	68	4%
Anders	471	2%	15	4%	127	2%	112	2%	185	2%	32	2%
Weet niet/wil niet zeggen	188	1%	3	1%	48	1%	51	1%	73	1%	13	1%
Totaal	22163	100%	387	100%	6333	100%	4646	100%	8863	100%	1900	100%

7.5 Indien werkzaam bij de overheid, werkt u bij de gemeente waar u actief was in het stembureau?

Totaal		Functie										
Alles		Voorzitter		Plaatsvervangend voorzitter				Stembureau lid		Teller		
Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Ja	3665	79,2%	1309	81,1%	455	79,4%	1135	74,1%	766	84,3%		
Nee	963	20,8%	305	18,9%	118	20,6%	397	25,9%	143	15,7%		
Totaal	4628	100%	1614	100%	573	100%	1532	100%	909	100%		

Totaal		Stedelijkheid										
Alles		Zeer sterk stedelijk		Sterk stedelijk		Matig stedelijk		Weinig stedelijk		Niet stedelijk		
Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Ja	3653	79,2%	363	71%	1075	76%	639	80,2%	1155	84,3%	421	80,5%
Nee	962	20,8%	148	29%	339	24%	158	19,8%	215	15,7%	102	19,5%
Totaal	4615	100%	511	100%	1414	100%	797	100%	1370	100%	523	100%

Totaal		Gemeentegrootte										
Alles		Meer dan 400.000		100.000-400.000		50.000-100.000		20.000-50.000		Minder dan 20.000		
Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	Aantal	%	
Ja	3653	79,2%	82	68,3%	993	77,5%	495	68,9%	1692	83,1%	391	85%
Nee	962	20,8%	38	31,7%	289	22,5%	223	31,1%	343	16,9%	69	15%
Totaal	4615	100%	120	100%	1282	100%	718	100%	2035	100%	460	100%

Bijlage 14.
Rapportage campagne-effectonderzoek PS/WS

Elke stem telt (U30) Provinciale staten en waterschappen

Eindrapportage campagne-effectonderzoek

14-05-2019

**20 maart: verkiezingen provinciale
staten en waterschappen**

Vergeet je stempas en
identiteitsbewijs niet.

Elke **stem** ▶ telt

Inhoud

1	Managementsamenvatting	4
2	Communicatieve werking	14
3	Effecten	21
4	Achtergronden doelgroep	36
5	Bijlagen	38

Voorwoord

Dit is de rapportage van het campagne-effectonderzoek naar de campagne ‘Elke stem telt’, ten behoeve van de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen in maart 2019. Dit onderzoek is in opdracht van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) uitgevoerd door Kantar Public onder begeleiding van de Dienst Publiek en Communicatie.

Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van het campagne-effectonderzoek voor campagnes met zendtijd van de Rijksoverheid. Dienst Publiek en Communicatie is verantwoordelijk voor deze methodiek en de benchmarks. Kantar Public draagt zorg voor de uitvoering en rapportage van dit onderzoek. Het bereik, de waardering en de boodschapoverdracht (als voorwaarden voor het realiseren van campagne-effecten) worden gemeten aan het einde van de looptijd van de campagne. De campagne-effecten worden gemeten door vergelijking van de situatie voorafgaand aan de campagne met de situatie na afloop van de campagne.

Voor meer gedetailleerde informatie over de achtergronden van het campagne-effectonderzoek voor campagnes met zendtijd van de Rijksoverheid, de benchmarks en het achterliggende communicatiemodel verwijzen wij u naar de bijlagen van dit onderzoeksrapport.

Rapporteur:

Rogier van Kalmthout

Campagneperiode:

inspiratiefase: 25 februari t/m 10 maart 2019

Veldwerkperiode:

facilitatiefase: 10 t/m 20 maart 2019

Voormeting: 11 t/m 24 februari 2019
Nameting: 11 t/m 19 maart 2019

1

Managementsamenvatting

Managementsamenvatting (1/4)

Inleiding

Op 20 maart 2019 vonden de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen plaats. Het ministerie van BZK voert bij elke vorm van landelijke verkiezingen een campagne die als doel heeft om burgers te informeren over de belangrijkste procesmatige zaken die komen kijken bij het stemmen. Sinds 2017 ligt daarnaast de focus op het bevorderen van de opkomst.

Doelgroep

De primaire doelgroep van de campagne zijn ‘stemgerechtigde Nederlanders’. Hiervoor is in het onderzoek een representatieve steekproef getrokken van het algemeen publiek van 18 jaar en ouder.

Campagne en media-inzet

Het huidige concept wordt sinds 2017 gehanteerd en is eerder ingezet bij de Tweede Kamerverkiezingen (2017) en Gemeenteraadsverkiezingen in 2018.

De campagne wil de drempels om te gaan stemmen wegnemen door informatie te versimpelen en middels metaforen op een heldere, duidelijke manier uit te leggen wat het effect is van een stem. De hoofdboodschap van de campagne is: ‘Elke stem telt’.

De campagne van de verkiezingen bestaat uit twee fases. De inspiratiefase (eind februari – medio maart) gaat vooral over het beïnvloeden van de houding ten aanzien van stemmen. Samen bereik je meer en elke stem telt.

In de facilitatiefase (medio maart – verkiezingsdatum) ligt nadruk op instrumentele zaken, zoals wanneer je kunt stemmen, wat je nodig hebt en wat je kunt doen als je bijvoorbeeld verhinderd bent om te stemmen.

In de campagne wordt gebruik gemaakt van een tv-spot, radiospots, buitenreclame, online display (social en reguliere banners) en branded content (buiten de scope van dit onderzoek).

De campagne liep van 25 februari t/m 20 maart 2019 (de dag van de verkiezingen). Het mediabudget bedroeg € 575.288.

Managementsamenvatting (2/4)

Conclusies

De campagne is door drie kwart van het algemeen publiek herkend. De herkenning is hiermee hoger dan bij de campagne voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018, waar hetzelfde concept is gehanteerd. Ten opzichte van de campagne Gemeenteraadsverkiezingen is online display ingezet in plaats van social video. Dit lijkt een goede keuze, online display heeft mogelijk een stijging in herkenning veroorzaakt.

De herkenning en waardering zijn lager dan de benchmark voor (alle) Rijksoverheidscampagnes. Dit zien we bij alle verkiezingsgerelateerde campagnes en wordt mogelijk veroorzaakt door het instrumentele thema en karakter van de campagne. Veel mensen vinden de campagne weinig aansprekend en opvallend. De campagne is wel goed in staat de gecommuniceerde boodschappen over te brengen.

Een belangrijk doel van de campagne is om (vooral tijdens de facilitatiefase) te informeren over praktische zaken tijdens het stemmen. De kennis over welke verkiezingen er aan komen, wanneer deze plaatsvinden en wat de openingstijden van de stemlokalen zijn stijgt tijdens de campagneperiode (en naarmate de verkiezingen naderen).

Een meerderheid staat positief ten opzichte van stemmen in algemene zin. Stemmen voor de Provinciale Staten wordt belangrijker gevonden dan stemmen voor de Waterschappen. Deze houding is onveranderd ten opzichte van de voormeting.

Verder is er ten opzichte van de voormeting een toename zichtbaar in interesse en activiteit naarmate de campagne eindigt en de verkiezingen nadert. Zo stijgt het aandeel van het algemeen publiek dat een online tool voor stemadvies gebruikt. Daarnaast wordt er vaker gesproken over de verkiezingen en neemt de interesse in de verkiezingen toe. Tot slot spreekt men vaker af om (samenv) te gaan stemmen. Door middel van PR is dit jaar extra aandacht aan het samen stemmen en we zien dat het aandeel dat samen stemt hoger ligt dan bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018.

Managementsamenvatting (3/4)

Communicatieve werking

Alle uitingen worden lager dan de betreffende benchmark herkend. Uitzondering is de herkenning van online display (banner), deze is hoger dan gemiddeld. De herkenning van tv (56%) en buitenreclame 19% is gestegen ten opzichte van de campagne

Gemeenteraadsverkiezingen in 2018. Er is nu gekozen voor één tv-spot ('Koor', in twee varianten) in plaats van drie en er is meer budget aan buitenreclame besteed.

Net als bij de vorige verkiezingscampagnes kan een relatief groot deel (ruim de helft) zich een campagne over de verkiezingen herinneren. Mogelijk draagt de aandacht in de media voor de verkiezingen hieraan bij.

De waardering van de campagne is met een 6,1 lager dan vorige verkiezingscampagnes en dan de benchmark. Ook hier merken we op dat verkiezingscampagnes doorgaans lager dan gemiddeld worden beoordeeld. De campagne wordt vooral weinig opvallend en aansprekend gevonden. Ook geeft een deel een laag cijfer omdat ze het onduidelijk vinden waar je nou voor stemt.

De campagne brengt drie van de vijf boodschappen minimaal conform benchmark over. Dat je kunt stemmen van 7:30 en 21:00 uur en dat u iemand anders voor u kunt laten stemmen worden iets minder goed overgebracht, al is hier in de communicatie ook minder aandacht aan besteed.

Resultaten op doelstellingen

Kennis over de verkiezingen stijgt

Aan het einde van de campagneperiode, wanneer de verkiezingen naderen, weet meer dan drie kwart van het algemeen publiek dat de volgende verkiezingen over de Provinciale Staten en Waterschappen gaan en dat deze op 20 maart 2019 plaatsvinden. Deze kennis is toegenomen ten opzichte van vóór de campagne.

Managementsamenvatting (4/4)

Wat betreft de praktische zaken zien we dat de bekendheid met de openingstijden van de stemlokalen en dat het ID-bewijs maximaal 5 jaar verlopen mag zijn stijgt.

Men weet dat je iemand kunt machtigen, maar niet precies hoe

Vrijwel iedereen weet dat het mogelijk is om iemand anders voor je te laten stemmen. Slechts een klein deel is ook van plan dit te laten doen (9%). Voor het machtigen binnen de gemeente weet een tiende alle juiste vereisten te noemen. Ruim de helft noemt het invullen van de achterkant van de stempas. Men heeft minder kennis over machtigen van iemand buiten de gemeente.

Stabiele meerderheid staat positief tegenover stemmen

Acht tiende vindt dat zij door te stemmen een bijdrage leveren aan de democratie. Drie kwart vindt stemmen belangrijk omdat elke stem telt. De helft voelt zich schuldig als ze niet gaan stemmen. Deze positieve houding is stabiel over tijd.

Zes tiende vindt het belangrijk om te gaan stemmen voor de Provinciale Staten. De groep die dit zeer belangrijk vindt stijgt tijdens de campagneperiode. Stemmen voor de Waterschappen vindt men op meerdere fronten minder belangrijk dan stemmen voor de Provinciale Staten.

Stemintentie ook lager voor Waterschappen

Circa twee derde van het algemeen publiek is van plan te gaan stemmen voor de Provinciale staten, ruim de helft voor de Waterschappen. De stemintentie ligt hoger dan de daadwerkelijke opkomst: Provinciale Staten: 56%, Waterschappen: 51%.

Online stemhulp wordt minder vaak ingevuld dan gepland

Naarmate de verkiezingsdag nadert, neemt het aandeel dat een stemhulp invult toe (van 9% naar 28%). Wel zien we dat nog niet iedereen zijn voornemen om een stemhulp in te vullen heeft waargemaakt: vóór de campagne was de helft dit namelijk van plan.

Onderwerp verkiezingen gaat sterker leven naarmate 20 maart nadert

Aan het eind van de campagne heeft het aandeel dat gesproken heeft over de verkiezingen voor de Provinciale Staten en/of Waterschappen zich verdubbeld van 20% naar 53%. Daarnaast spreken meer mensen af te gaan stemmen en neem de interesse in de verkiezingen ook toe tijdens de campagneperiode. Daarnaast ligt de behoefte aan informatie relatief hoog.

Websitebezoek vergelijkbaar met Tweede Kamerverkiezingen

Tijdens de campagneperiode zijn 458.000 bezoeksessies op de website www.rijksoverheid.nl/verkiezingen gemeten. 4% hiervan is via online campagne-advertentie op de site gekomen.

Managementsamenvatting – Kerncijfers (1/5)

Communicatieve werking	Algemeen publiek 18+			Benchmark
	TK 2017	GR 2018	PS&W 2019	
Herkenning	70%	66%	74%	81%
Tv-spots (totaal)	59%	49%	56%	71%
Radiospots (totaal)	33%	47%	40%	47%
Online display (social)	12%	11%	13%	16%
Online display (banner)	-	-	29%	25%
Buitenreclame (regulier)	12%	13%	19%	25%
Herinnering	44%	54%	54%	46%
Waardering	6,6	6,5	6,1	7,3
Boodschapoverdracht				
<i>...dat u op 20 maart kunt stemmen voor de Provinciale Staten en de Waterschappen</i>	95%	92%	91%	86%
<i>...dat u uw stempas en ID-bewijs moet meenemen</i>	93%	91%	87%	
<i>...dat u iemand anders voor u kunt laten stemmen</i>	73%	83%	70%	
<i>...dat u kunt stemmen van 7:30 uur tot 21:00 uur</i>	86%	86%	76%	
<i>...dat het belangrijk is om te stemmen, omdat elke stem telt</i>	92%	89%	84%	

Significante verschillen ten opzichte van het voorgaande jaar zijn dikgedrukt weergegeven.

Managementsamenvatting – Kerncijfers (2/5)

	Algemeen publiek 18+	
Campagnedoelstellingen (primair)	PS&W 2019	
Meer stemgerechtigden weten dat de verkiezingen eraan komen. (stijging)	VM	NM
Binnenkort vinden er weer verkiezingen plaats. Wat zijn de eerstkomende verkiezingen?		
% Provincie (Provinciale Staten)	63%	87%+
% Waterschappen	30%	77%+
Op welke datum worden de eerstvolgende verkiezingen voor de Provinciale staten en Waterschappen volgens u gehouden? (open vraag, % 20 maart)	32%	85%+
Meer stemgerechtigden zijn zich ervan bewust dat ze stemrecht hebben en denken goed na of ze er gebruik van willen maken.		
Ik denk van te voren goed na of ik ga stemmen of niet (% helemaal) mee eens)	46%	46%

Significante verschillen ten opzichte van de voormeting zijn aangegeven met een + (stijging) of een – (daling). Verschillen met vorig jaar zijn dikgedrukt weergegeven.

Managementsamenvatting – Kerncijfers (3/5)

	Algemeen publiek 18+	
Campagnedoelstellingen (primair)	PS&W 2019	
Stemgerechtigen kennen de praktische zaken omtrent de verkiezingen.	VM	NM
Hoe laat gaan de stemlokalen open, denkt u? (open vraag, % 7:30)	12%	23%+
Hoe laat sluiten de stemlokalen, denkt u? (open vraag, % 21:00)	48%	50%
Welke documenten bent u volgens u verplicht om bij u te hebben om te mogen stemmen in een stemlokaal? (open vraag)		
% stempas	19%	28%+
% ID-bewijs	65%	61%
Het is mogelijk om iemand anders voor u te laten stemmen (% juist)	98%	97%
Indien u geen geldig ID-bewijs heeft, kunt u een schriftelijke volmacht aanvragen bij de gemeente, zodat iemand anders uw stem kan uitbrengen. (% juist)	31%	34%

Significante verschillen ten opzichte van de voormeting zijn aangegeven met een + (stijging) of een – (daling).

Managementsamenvatting – Kerncijfers (4/5)

Doelstellingen houding	Algemeen publiek 18+	PS&W 2019	
	VM	NM	
De doelgroep staat positief tegenover stemrecht. (stijging)			
Hoe belangrijk vindt u het om te gaan stemmen voor de... (% (zeer) belangrijk)			
...Provinciale Staten	58%	61%	
...Waterschappen	38%	41%	
...Gemeenteraadsverkiezingen (2018)			
Je moet gaan stemmen want elke stem telt. (% (helemaal) mee eens)	72%	73%	
Meer stemgerechtigden vinden dat je middels een stem je actieve bijdrage aan de democratie levert. (stijging)			
Door te stemmen lever ik een bijdrage aan de democratie. (% (helemaal) mee eens)	78%	80%	

Significante verschillen ten opzichte van de voormeting zijn aangegeven met een + (stijging) of een – (daling).

Managementsamenvatting – Kerncijfers (5/5)

Doelstellingen gedrag	Algemeen Publiek		
	PS&W 2019	VM	NM
Meer stemgerechtigden vertonen activiteit rondom en na de verkiezingen. (stijging)		VM	NM
Heeft u een online tool voor stemadvies (ook wel stemhulp genoemd) gebruikt? (% ja, ik heb een stemhulp ingevuld)	9%	28%+	
Heeft u de afgelopen maand weleens met anderen gesproken over de verkiezingen voor de Provinciale Staten en/of de Waterschappen (2018: de gemeenteraad)? (% ja, een enkele keer + ja, meerdere keren)	20%	53%+	
Heeft u met iemand in uw omgeving afgesproken om te gaan stemmen? (% ja)	19%	38%+	

Significante verschillen ten opzichte van de voormeting zijn aangegeven met een + (stijging) of een – (daling).

2

Communicatieve werking

2. Communicatieve werking

Om met een campagne daadwerkelijk communicatie-effecten te kunnen behalen, is een goede communicatieve werking van de campagne essentieel.

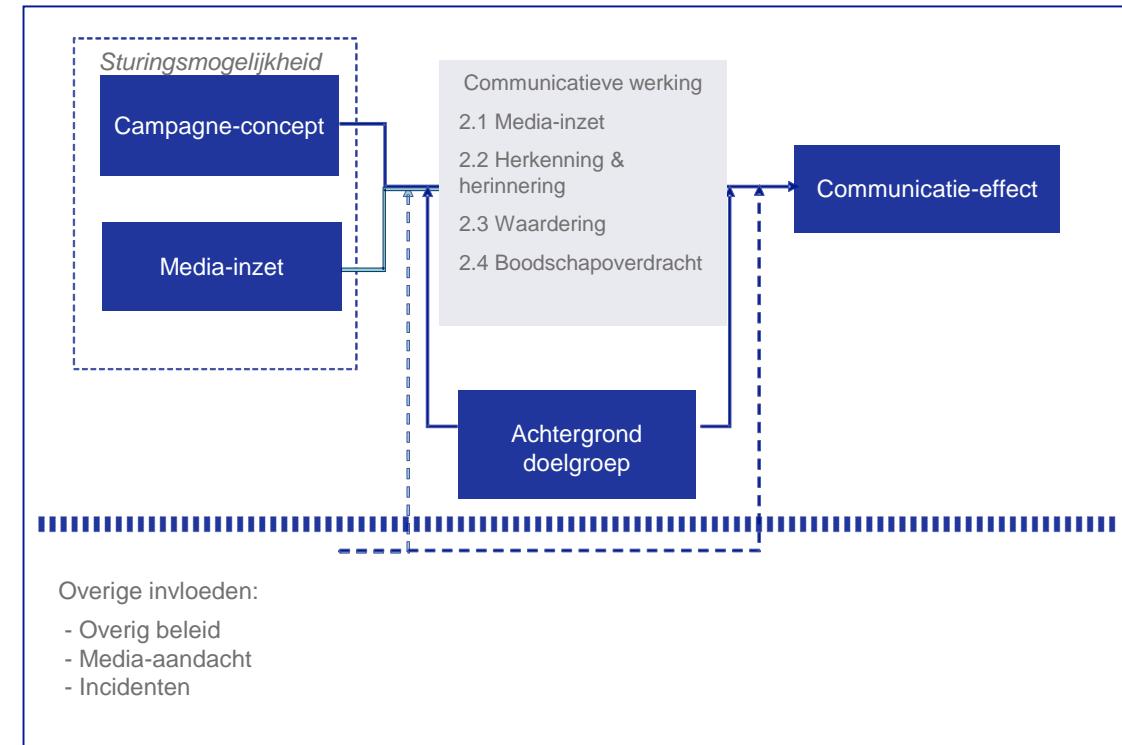
In het campagne-effectonderzoek wordt de communicatieve werking van de campagne gemeten tijdens en na de looptijd van de campagne.

In dit hoofdstuk wordt achtereenvolgens beschreven in hoeverre de doelgroep de campagne herkent en zich de campagne herinnert. Tevens wordt gekeken in hoeverre de campagne de ‘juiste’ reacties heeft opgeroepen door te beschrijven hoe de campagne scoort op een aantal waarderingsitems. Tot slot wordt weergegeven in hoeverre men de boodschap van de campagne heeft begrepen.

Er wordt gerapporteerd over de doelgroep algemeen publiek van 18 jaar en ouder. De verschillen tussen het algemeen publiek en de secundaire doelgroepen worden in tekst beschreven.

Om de communicatieve werking van de campagne af te kunnen zetten tegen andere campagnes zijn benchmarks gebruikt.

In sommige gevallen kunnen de percentages in tekst en grafiek 1% van elkaar afwijken. Dit heeft te maken met afrondingsverschillen wanneer gerapporteerd wordt op basis van twee categorieën samen (‘top 2’).

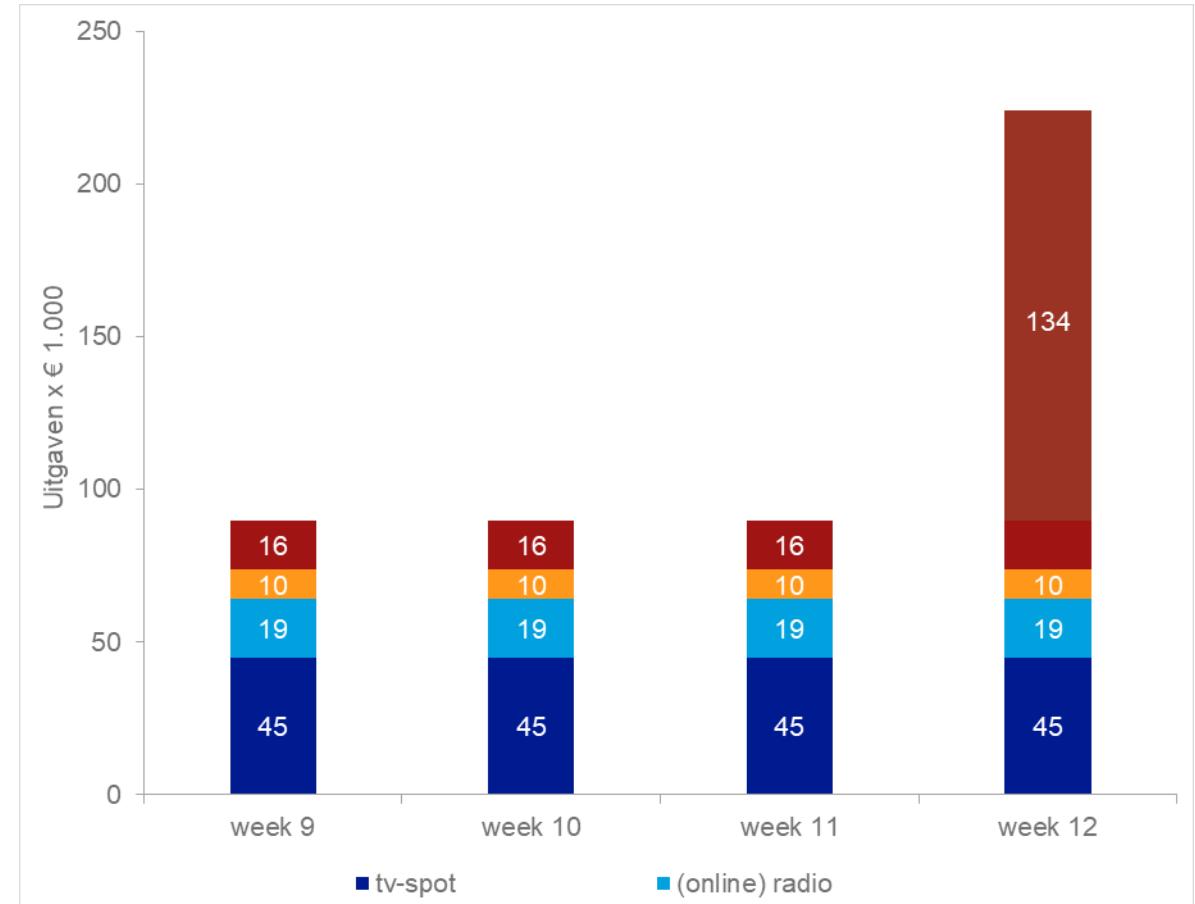
2.1 Media-inzet

In de grafiek hiernaast staat weergegeven hoe het mediabudget verdeeld is over de vier weken waarin de campagne liep.

De media-inzet van tv, radio en online was continu. In de laatste week is er ook buitenreclame ingezet.

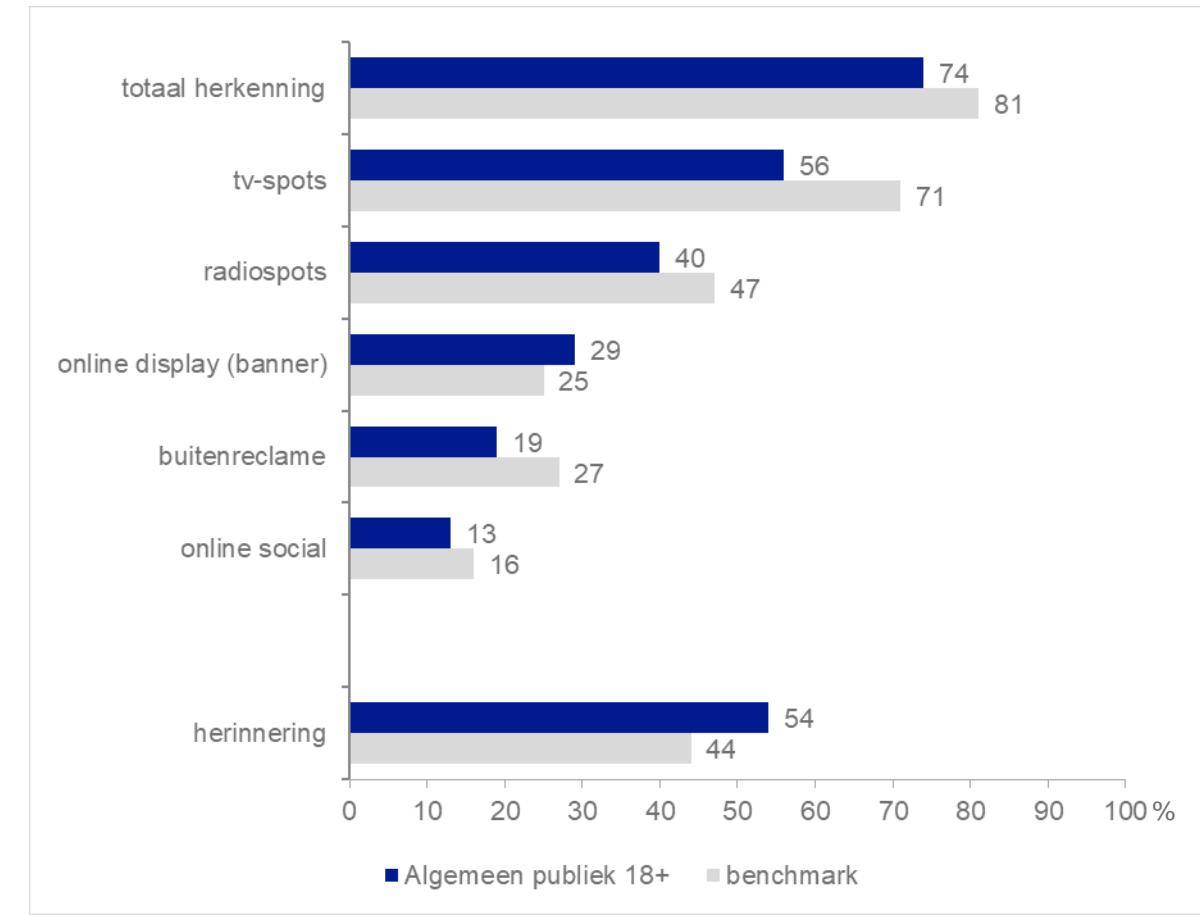
Naast de weergegeven media is ook voor circa € 80.000 aan branded content ingezet. Dit is niet gemeten in het onderzoek. Het totale budget voor de media-inzet bedraagt bijna € 575.288 (inclusief branded content).

De benchmarks zijn gebaseerd op campagnes met een gemiddeld budget van € 463.126,-.

2.2 Herkenning en herinnering – Herkenning campagne hoger dan bij Gemeenteraad

- Drie kwart van het algemeen publiek herkent de campagne. De herkenning ligt hiermee onder de benchmark, maar hoger dan bij de campagne voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (66%).
- Bij alle eerdere campagnes voor verkiezingen (GR 2014 en 2018, TK 2017) ligt de herkenning lager dan de benchmark voor (alle) Rijksoverheidscampagnes.
- De herkenning van tv, radio en buitenreclame ligt ruim onder de benchmark. De banner wordt echter bovengemiddeld herkend.
- Tv en buitenreclame zijn qua herkenning gestegen ten opzichte van de campagne Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (was toen 49% en 13%). Er is nu gekozen voor één tv-spot in plaats van drie en er is meer budget aan buitenreclame besteed.
- Radio is minder vaak herkend dan in 2018 (47%).
- Net als bij vorige verkiezingscampagnes kan een relatief grote groep zich een campagne over de verkiezingen herinneren.

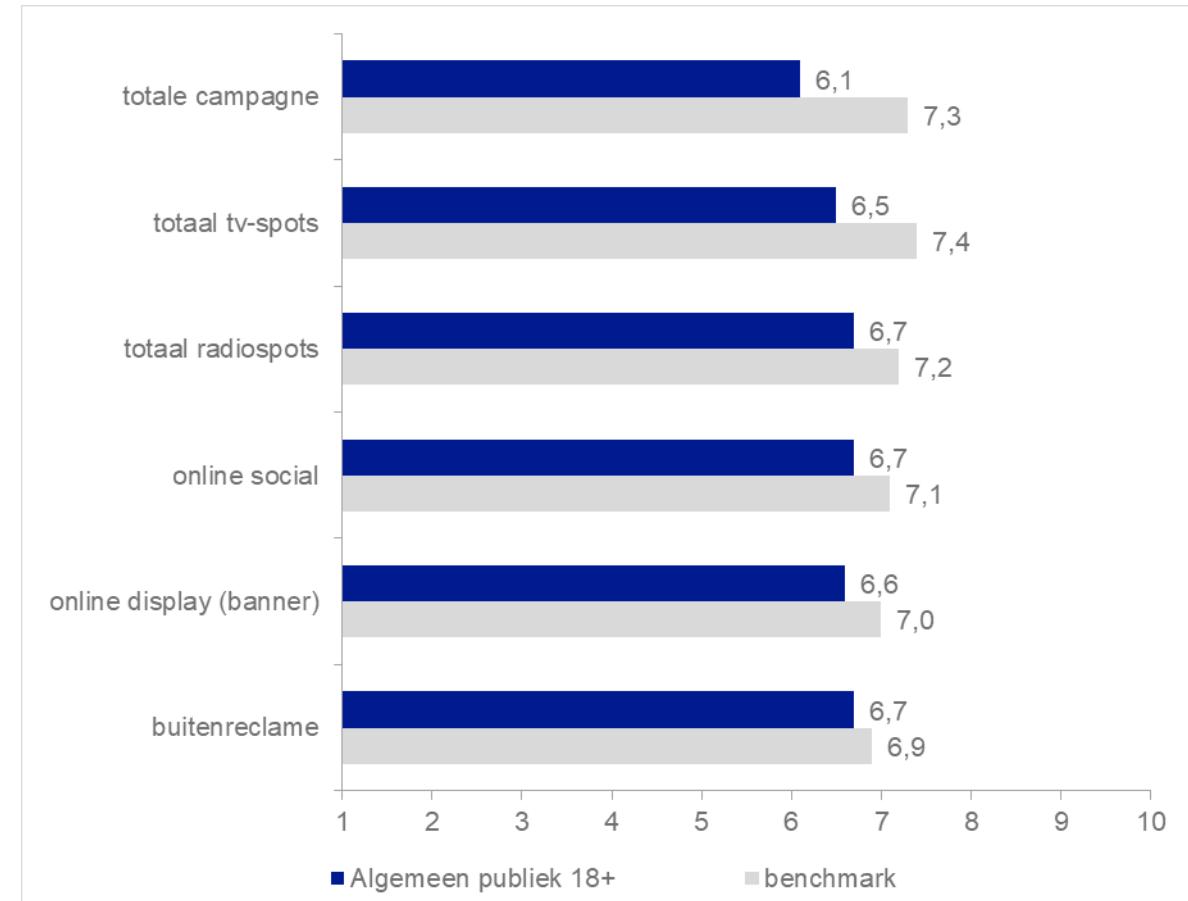
% bereikt per medium HERKTV1b t/m 3b, HERKR1b t/m 4b, HERKSM1b, HERKWB1b, HERKB1b
Heeft u de afgelopen weken een campagne van Rijksoverheid gezien of gehoord over ...? HERIN

2.3 Waardering – Campagne wordt met een 6,1 gewaardeerd

- De campagne scoort met een 6,1 als rapportcijfer lager dan de benchmark en dan de campagnes voor de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (6,5) en Tweede Kamer in 2017 (6,6).
- Ook hier merken we op dat verkiezingscampagnes doorgaans lager dan gemiddeld worden beoordeeld.
- De rapportcijfers per mediumtype liggen hoger dan het rapportcijfer voor de totale campagne, al zijn ook deze beneden gemiddeld.

Toelichting bij rapportcijfer (niet in grafiek)

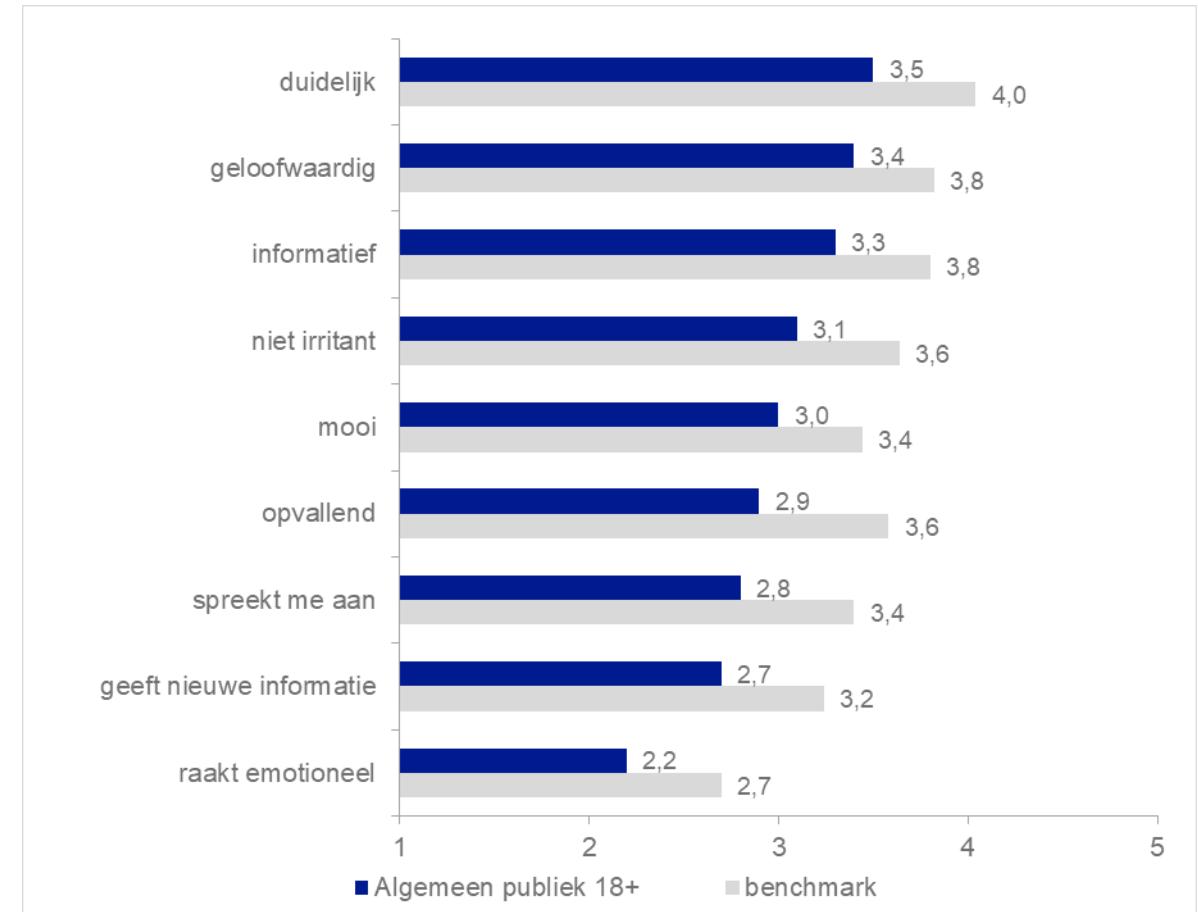
- Mensen die een 6 of lager geven voor de campagne, geven ook vaak aan dat de campagne hen weinig aanspreekt, deze weinig opvalt / saai is en dat het onduidelijk is waar je nou voor stemt.
- Mensen die een 7 of hoger geven, vinden de campagne duidelijk en informatief, maar niet echt opvallend.

Rapportcijfer per mediumtype, gemiddelde op een schaal van 1-10 (RAP_CIJF, RAP_TV, RAP_R, RAP_AT, RAP_WB).

2.3 Waardering – Campagne op alle aspecten relatief laag gewaardeerd

- De campagne scoort op alle aspecten ruim lager dan de benchmark. In relatieve zin scoort de campagne het laagst op opvallend en aansprekend. Dit zagen we bij de Gemeenteraadsverkiezingen ook.

Wat vindt u van de campagne? (WD_DUID, WD_INFOR, WD_GEOLOOF WD_IRRI, WD_NIEUW, WD_MOOI, WD_OPVAL, WD_AANSP, WD_EMO)

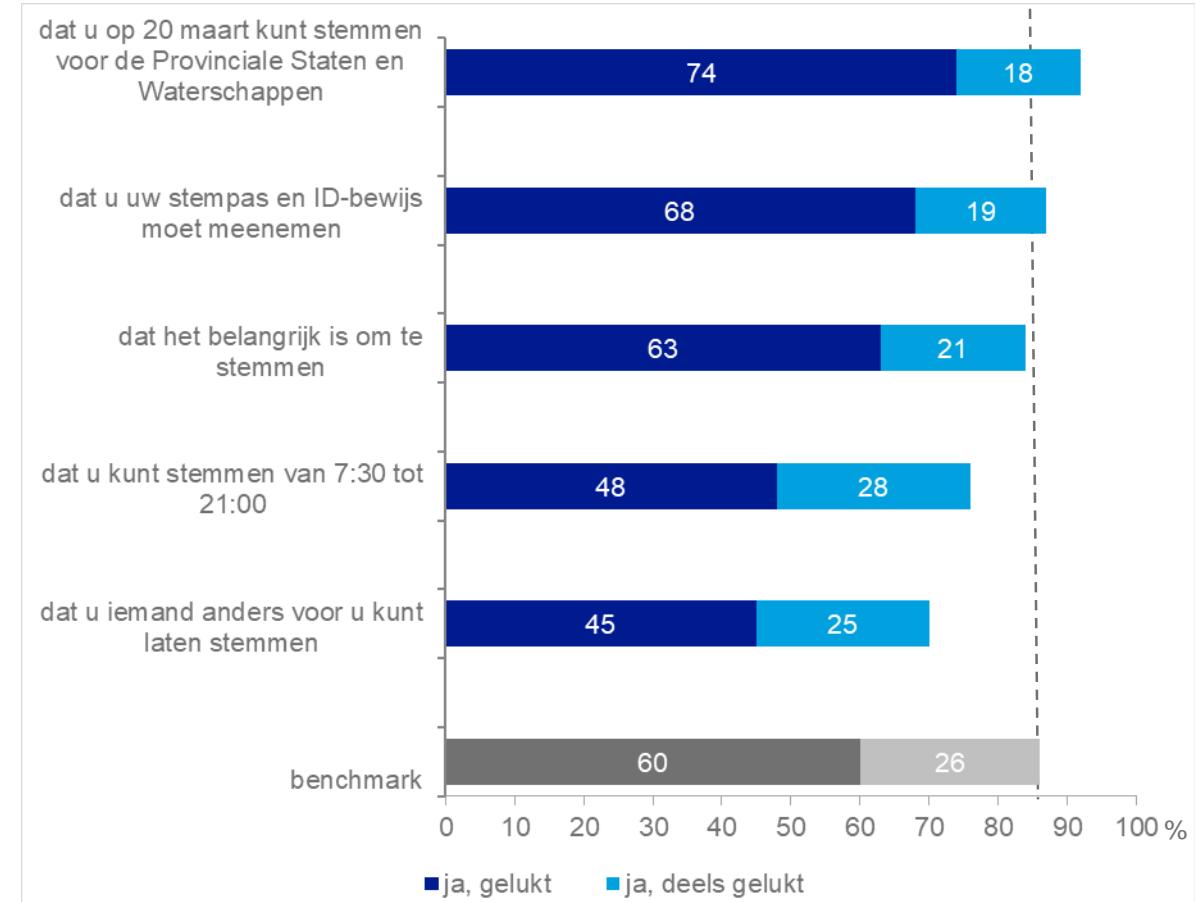
2.4 Boodschapoverdracht – Campagne brengt vooral belang van stemmen over

Spontane boodschapoverdracht (niet in grafiek)

- Spontaan noemen de meeste mensen als belangrijkste boodschap dat het een oproep is om te gaan stemmen (40%), dat stemmen belangrijk is (16%) of dat elke stem telt (16%). Drie op de tien (29%) geeft aan niet te weten wat de belangrijkste campagneboodschap is.

Geholpen boodschapoverdracht

- De campagne brengt drie van de vijf boodschappen minimaal conform benchmark over.
- ‘Dat u kunt stemmen van 7:30 en 21:00 uur’ en ‘dat u iemand anders voor u kunt laten stemmen’ worden iets minder goed overgebracht, al is hier in de communicatie ook minder aandacht aan besteed. In 2018 werd hier in de radiospots nog aandacht aan besteed.

Met de campagne wil men aan u duidelijk maken dat... Is dat gelukt? (BDGEH_P1 t/m P5) n = 447

3

Behaalde effecten

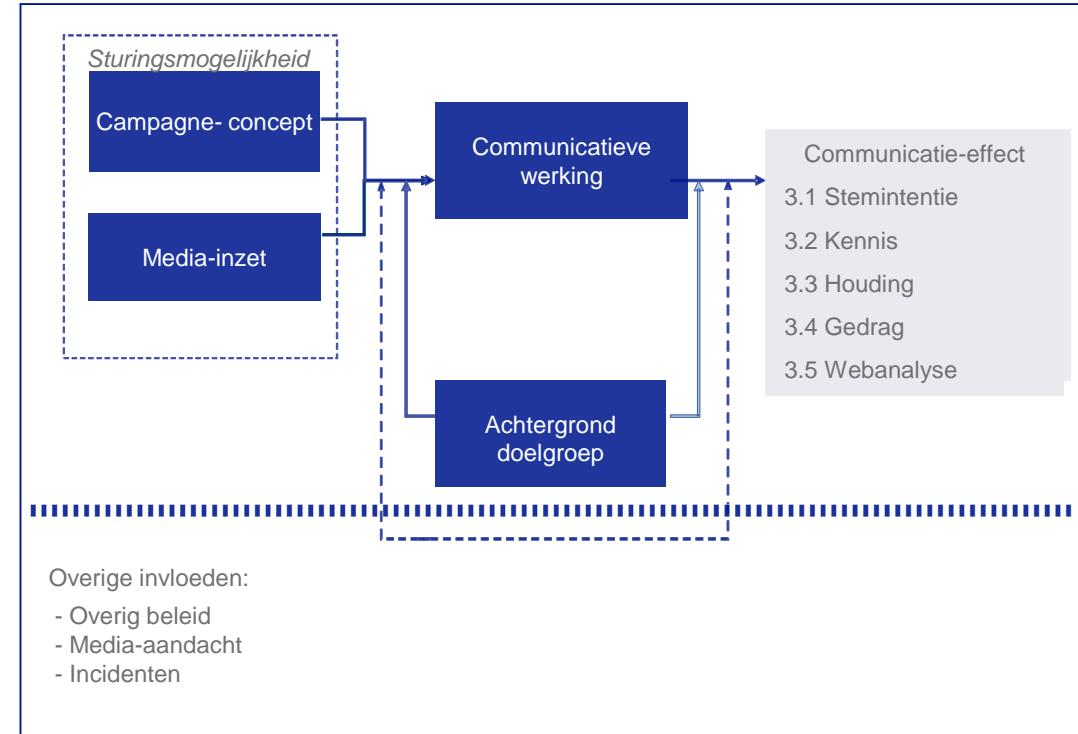
3. Behaalde effecten

Campagnes worden gevoerd om communicatie-effecten bij de doelgroep te realiseren. Men kan hierbij denken aan het vergroten van kennis over een specifiek onderwerp, het positief beïnvloeden van houding of het stimuleren van bepaald gedrag.

In het campagne-effectonderzoek worden communicatie-effecten vastgesteld door de kennis, houding en/of gedrag(sintetie) na afloop van de campagneperiode te vergelijken met die voorafgaand aan de campagneperiode.

In dit hoofdstuk wordt ingegaan op de effecten die met de campagne zijn gerealiseerd. De resultaten worden weergegeven en beschreven voor de doelgroep algemeen publiek van 18 jaar en ouder. De secundaire doelgroepen worden in tekst beschreven indien er significante verschillen zijn met het algemeen publiek.

In sommige gevallen kunnen de percentages in tekst en grafiek 1% van elkaar afwijken. Dit heeft te maken met afrondingsverschillen wanneer gerapporteerd wordt op basis van twee categorieën samen ('top 2').

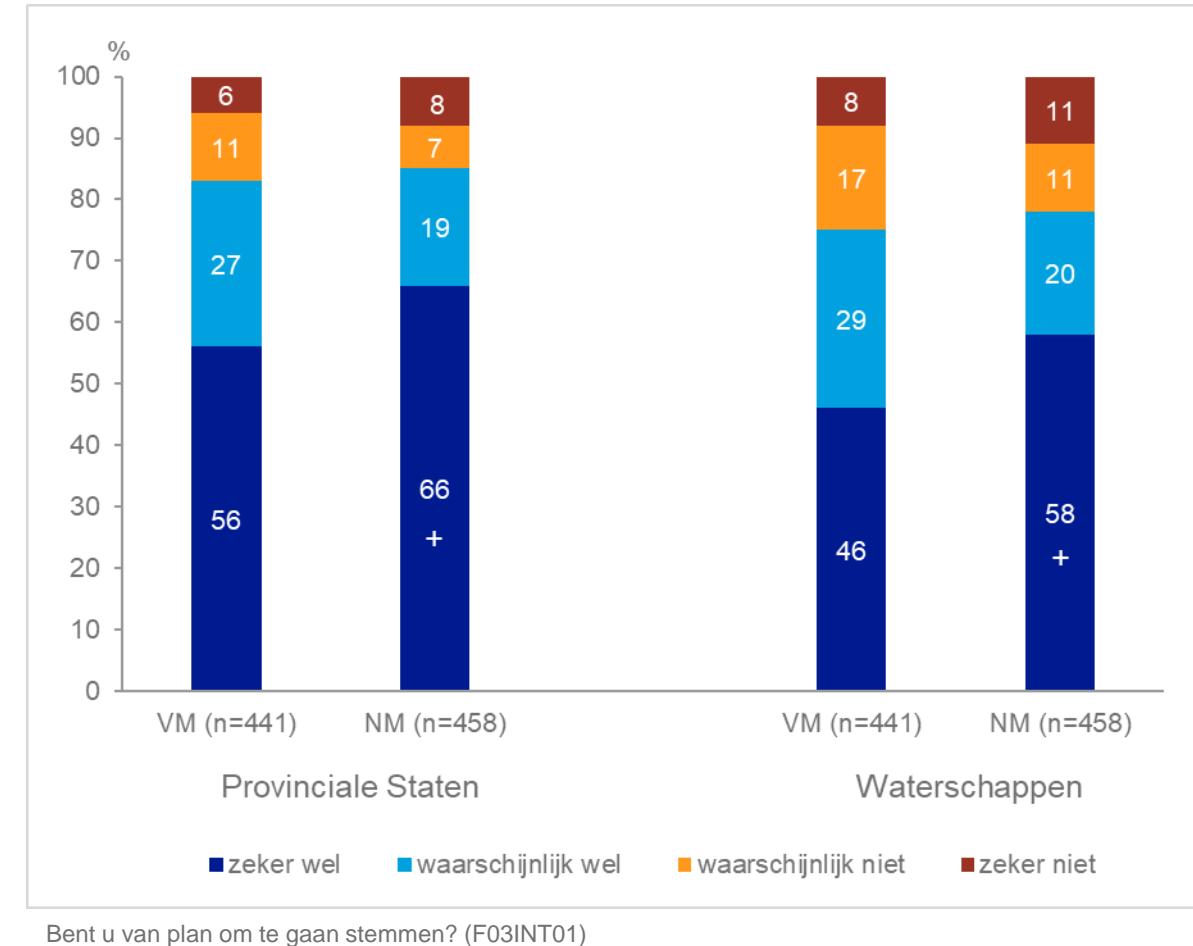

3.1 Stemintentie – Circa zes op de tien zijn zeker van plan om te gaan stemmen

- Circa twee derde van het algemeen publiek is van plan te gaan stemmen voor de Provinciale staten. Ruim de helft is dit van plan voor de Waterschappen. De stemintentie ligt hoger dan de daadwerkelijke opkomst: Provinciale Staten: 56%, Waterschappen: 51%.
- De stemintentie stijgt tijdens de campagneperiode. Dit zien we bij elke verkiezingscampagne en dit is (deels) te verklaren doordat de nameting vlak voor de verkiezingsdatum afgenoemt wordt.

Motivaties voor (niet) stemmen lopen uiteen (niet in grafiek)

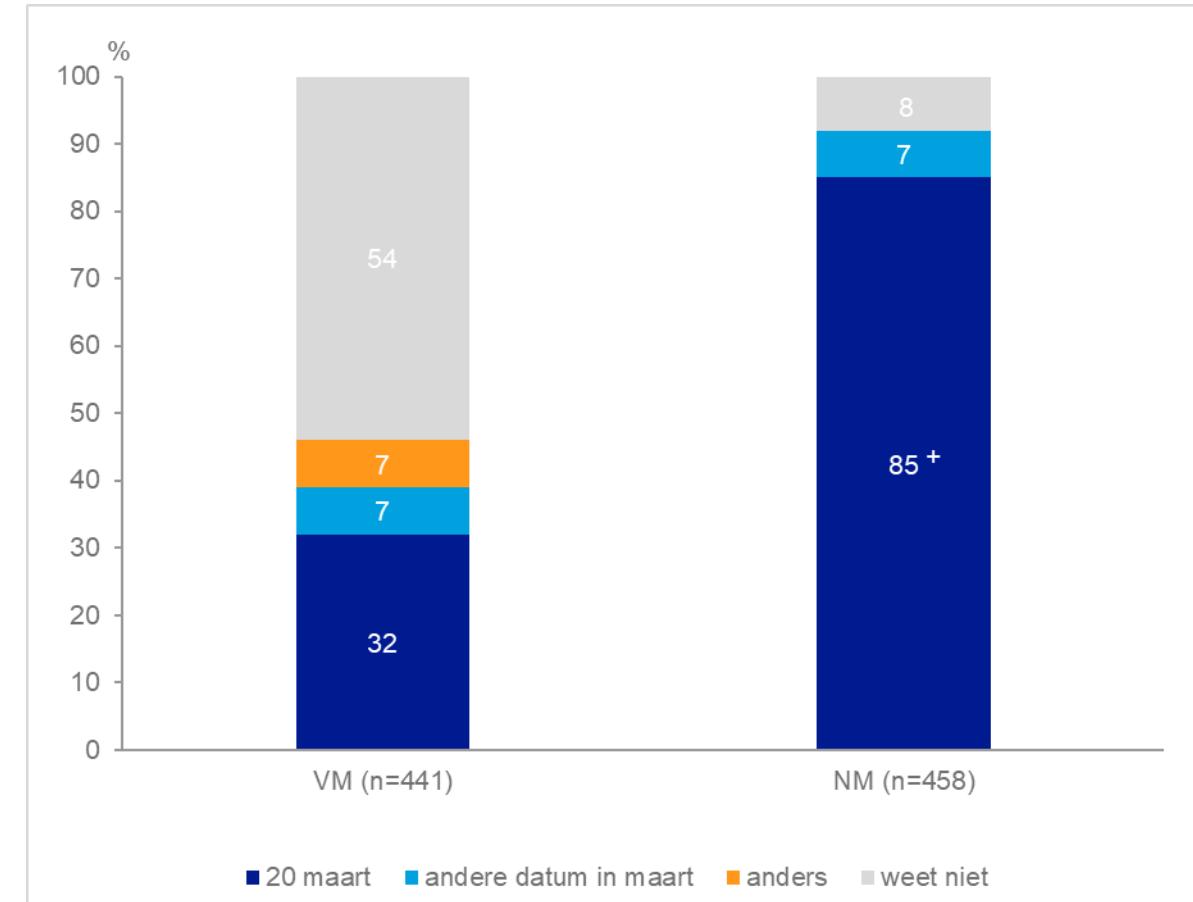
- Er worden uiteenlopende redenen genoemd om niet te gaan stemmen, bijvoorbeeld dat men er te weinig van weet (30%), niet weet wat men moet stemmen (24%) of dat men zich niet met de Provinciale Staten of Waterschappen kan identificeren (18%).
- Mensen die wel gaan stemmen, vinden vooral dat ze gebruik moeten maken van hun stemrecht (62%), vinden stemmen belangrijk (47%) of vinden dat je niets te vertellen hebt als je niet stemt (41%).

3.2 Kennis – Meer mensen weten dat de verkiezingen eraan komen en dat deze op 20 maart plaatsvinden

Kennisdoelstelling: Meer stemgerechtigden weten dat de verkiezingen eraan komen (stijging).

- Een grote meerderheid van het algemeen publiek weet dat de aankomende verkiezingen over de Provinciale Staten (87%) en/of Waterschappen gaan (77%). Deze kennis neemt flink toe tijdens de campagneperiode (niet in de grafiek).
- Hetzelfde geldt voor de kennis over de datum: tijdens de campagneperiode neemt het aandeel dat weet dat de verkiezingen op 20 maart 2019 plaatsvinden toe.

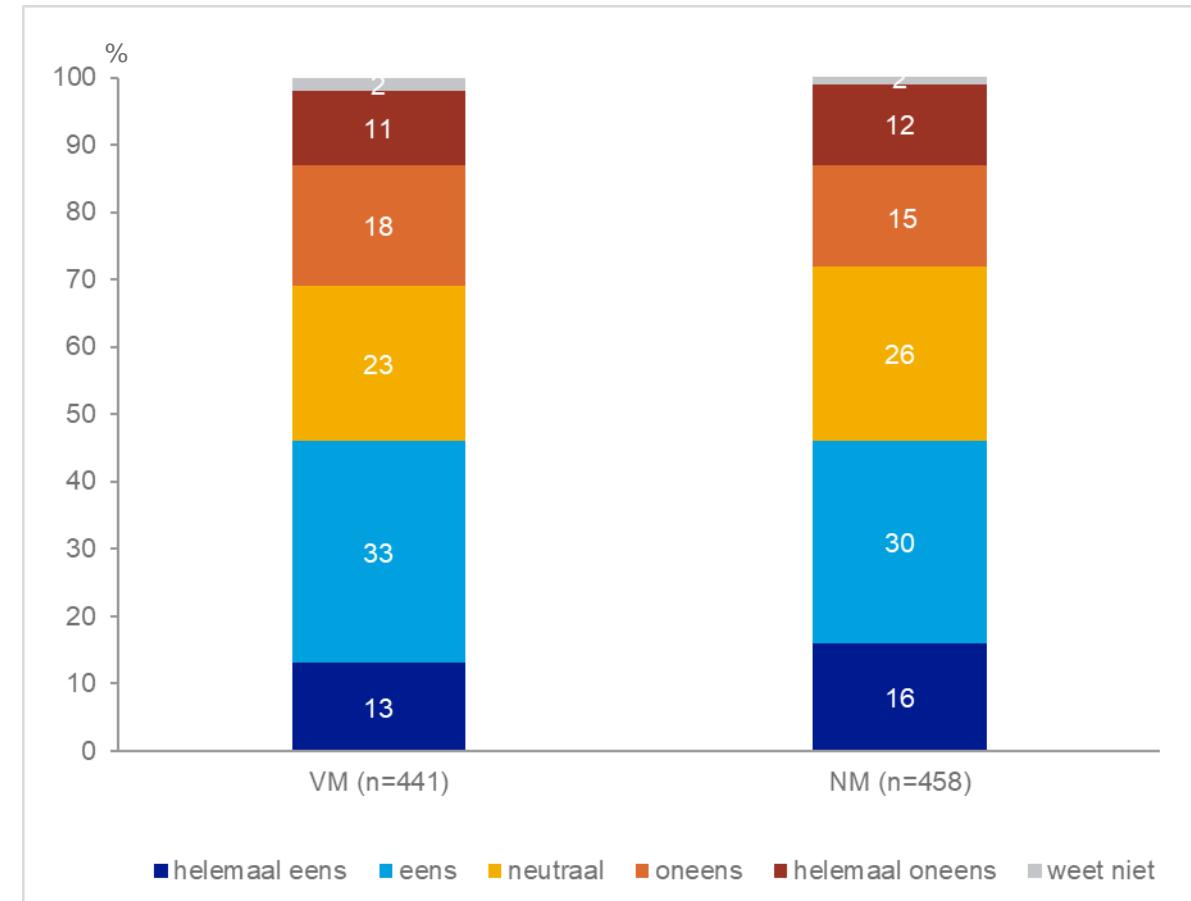

Op welke datum worden de eerstvolgende verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen volgens u gehouden? Open vraag: antwoorden zijn gecodeerd. (S30KE01)

3.2 Kennis – De helft denkt goed van te voren na of ze gaan stemmen of niet

Kennisdoelstelling: Meer stemgerechtigen zijn zich ervan bewust dat ze stemrecht hebben en denken goed na of ze er gebruik van willen maken (stijging).

- Circa de helft van het algemeen publiek denkt van te voren goed na of ze gaan stemmen; ruim een kwart doet dit niet. Dit blijft stabiel tijdens de campagneperiode en ligt op een vergelijkbaar niveau als bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018.

In hoeverre bent u het eens of oneens met onderstaande stellingen? Ik denk van te voren goed na of ik ga stemmen of niet. (I02AT04)

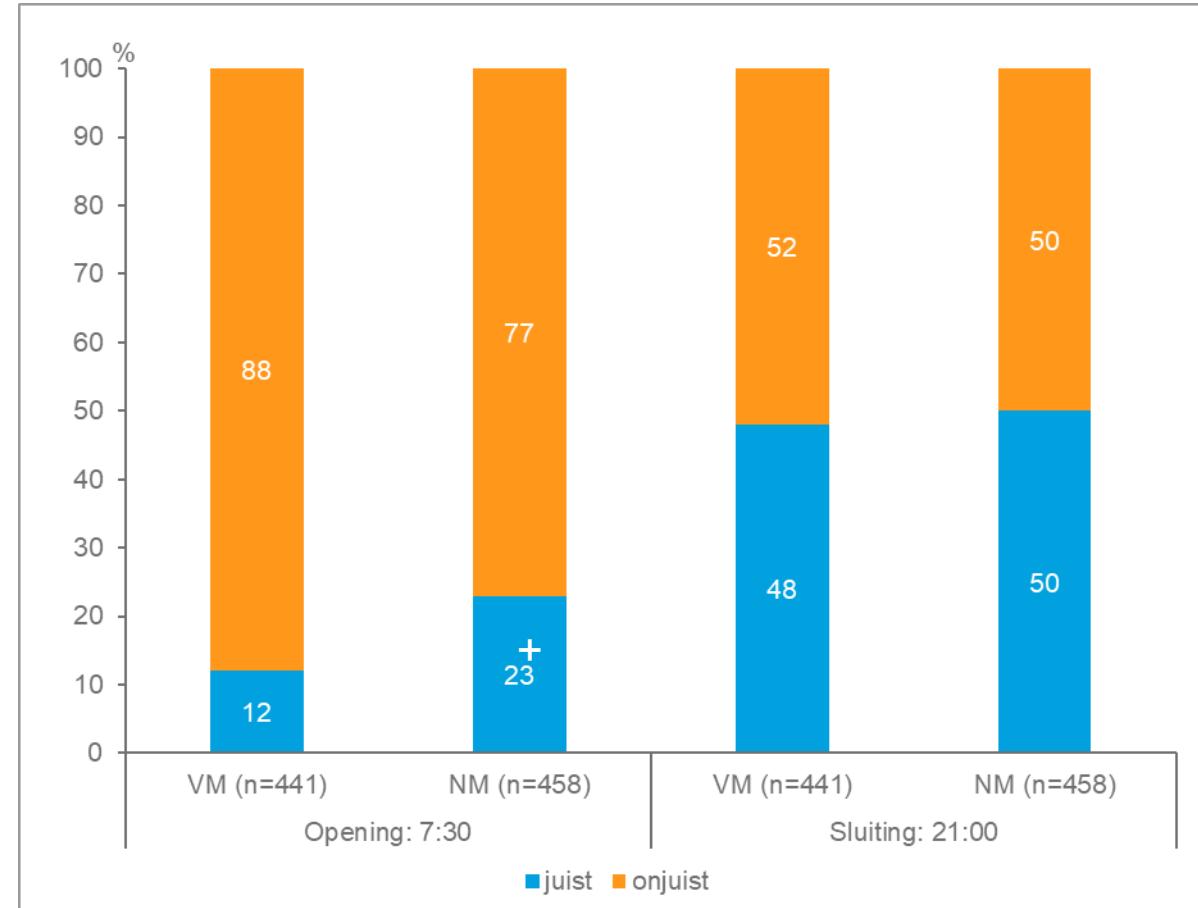
3.2 Kennis – Kennis over openingstijd stemlokalen stijgt

Kennisdoelstelling: Stemgerechtigden kennen de praktische zaken omtrent de verkiezingen. (behoud)

- De sluitingstijd van de stemlokalen is beter bekend dan de openingstijd. De kennis over de openingstijd stijgt wel tijdens de campagneperiode naar 23%.

Overige praktische zaken (niet in de grafiek)

- Vrijwel iedereen weet dat het mogelijk is om iemand anders voor je te laten stemmen (97%). Dit blijft stabiel tijdens de campagne. 9% geeft aan dit daadwerkelijk te doen.
- Circa een derde van het algemeen publiek (34%) weet dat als je geen geldig identiteitsbewijs hebt, het mogelijk is om een schriftelijke volmacht aan te vragen bij de gemeente zodat iemand anders voor je kan stemmen. Gelijke aandelen denken dat dit niet mogelijk is of weten het niet.

Hoe laat gaan de stemlokalen open, denkt u? Open vraag: antwoorden zijn gecodeerd. (S30KE03)
Hoe laat sluiten de stemlokalen, denkt u? Open vraag: antwoorden zijn gecodeerd. (S30KE05)

3.2 Kennis – Circa een tiende kent alle vereiste handelingen om iemand te machtigen

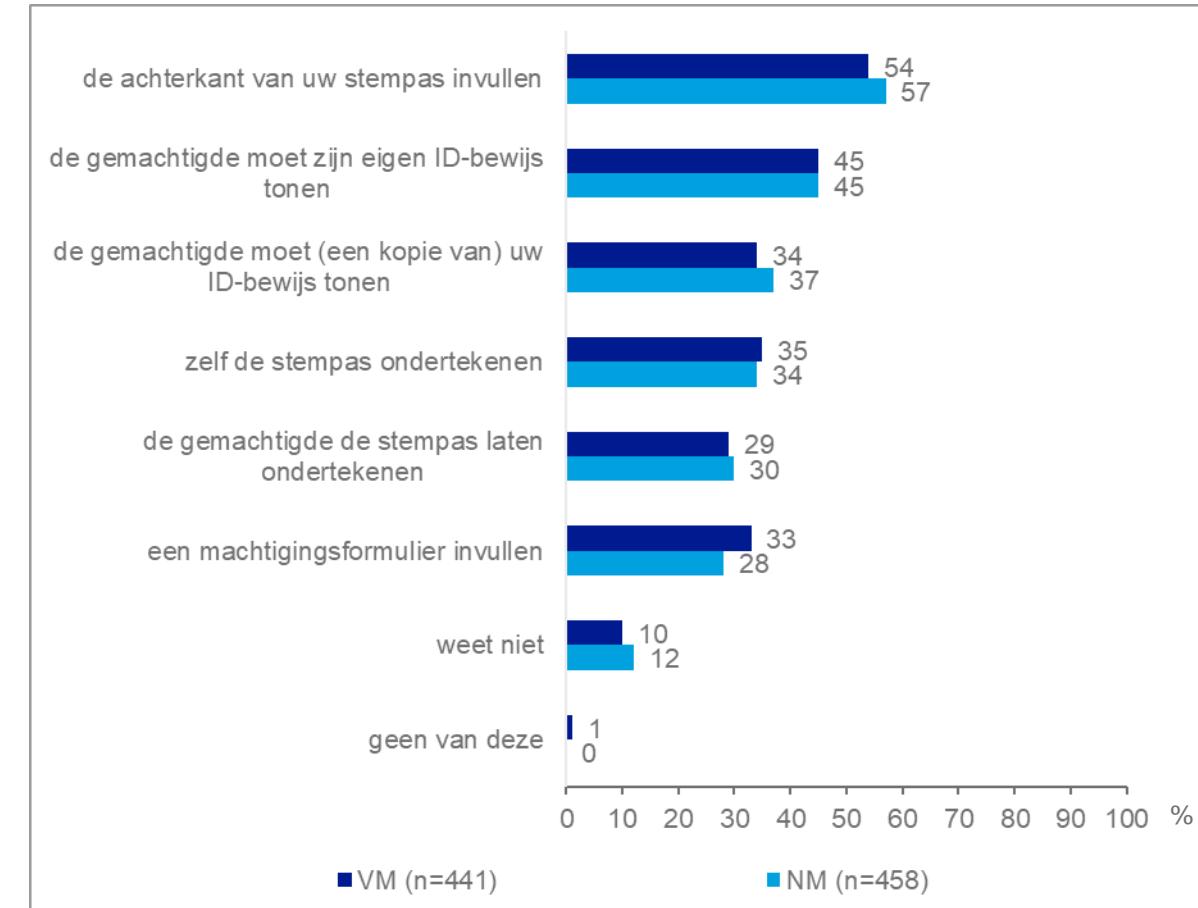
Kennisdoelstelling: Stemgerechtigden kennen de praktische zaken omtrent de verkiezingen. (behoud)

Machtigen binnen de gemeente

- Circa de helft van het algemeen publiek weet dat je de achterkant van je stempas moet invullen om iemand binnen de gemeente te machtigen.
- De overige vereiste handelingen zijn bij een kleiner deel bekend. Dat men zelf een machtigingsformulier moet invullen is het minst goed bekend.
- 10% noemt alle correcte handelingen (niet in de grafiek)

Machtigen buiten de gemeente (niet in grafiek)

- Bij het machtigen van iemand buiten de gemeente is de groep die ‘weet niet’ aangeeft een stuk groter (40%). Vanzelfsprekend worden de juiste handelingen dus ook minder vaak genoemd dan bij machtigen binnen de gemeente.

Weet u hoe u iemand binnen uw gemeente kunt machtigen om voor u te stemmen? (A_S30_05)

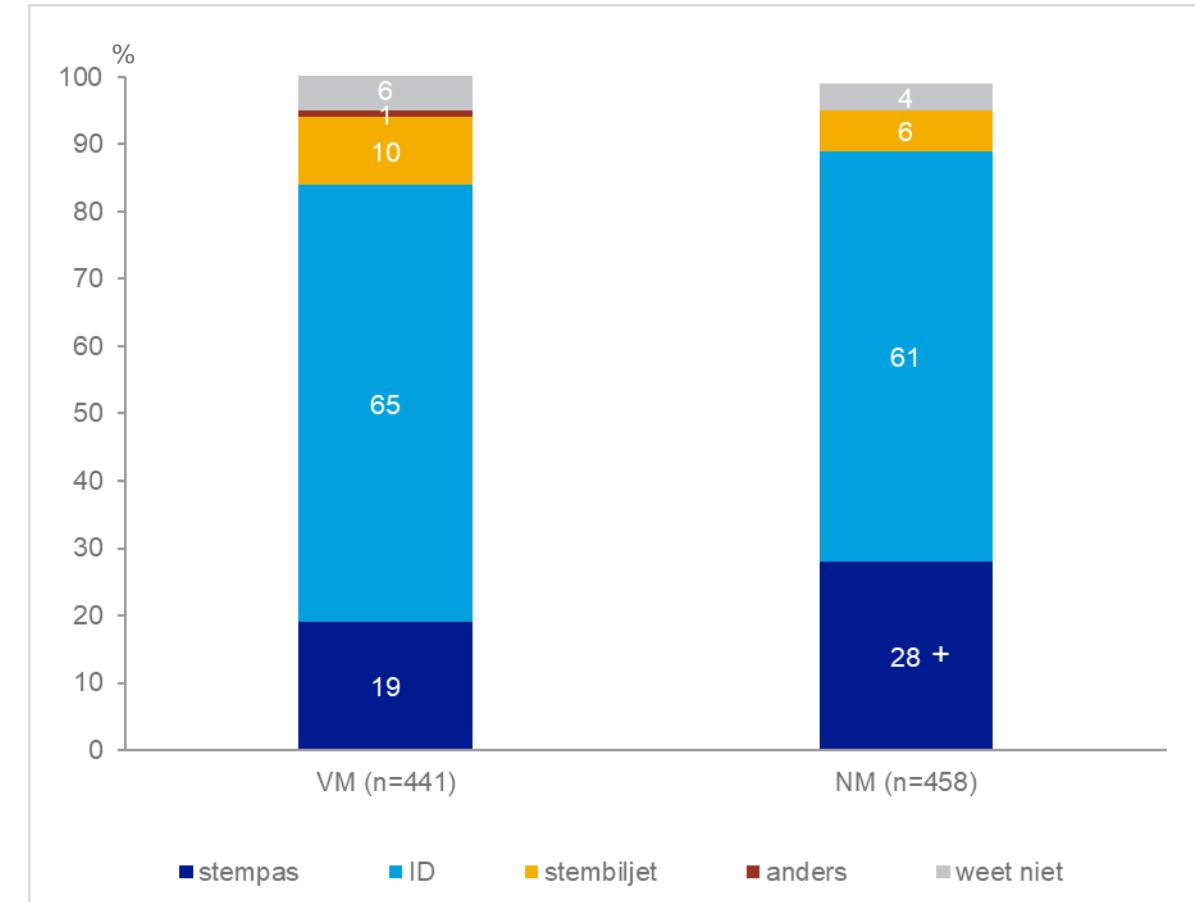
3.2 Kennis – Toename aandeel dat spontaan weet dat je je ID mee moet nemen

Kennisdoelstelling: Stemgerechtigden kennen de praktische zaken omtrent de verkiezingen. (behoud)

- Zes op de tien weet spontaan dat zij hun stempas mee moeten nemen om te mogen stemmen. Ruim een kwart noemt hun ID, wat stijgt tijdens de campagneperiode.

Kennis over geldigheid ID-bewijs stijgt (niet in grafiek)

- Tijdens de campagne stijgt de kennis onder het algemeen publiek dat je ID maximaal 5 jaar verlopen mag zijn van 39% naar 48%.

Welke documenten bent u volgens u verplicht om bij u te hebben om te mogen stemmen in een stemlokaal?
Open vraag: antwoorden zijn gecodeerd. (N60KE01)

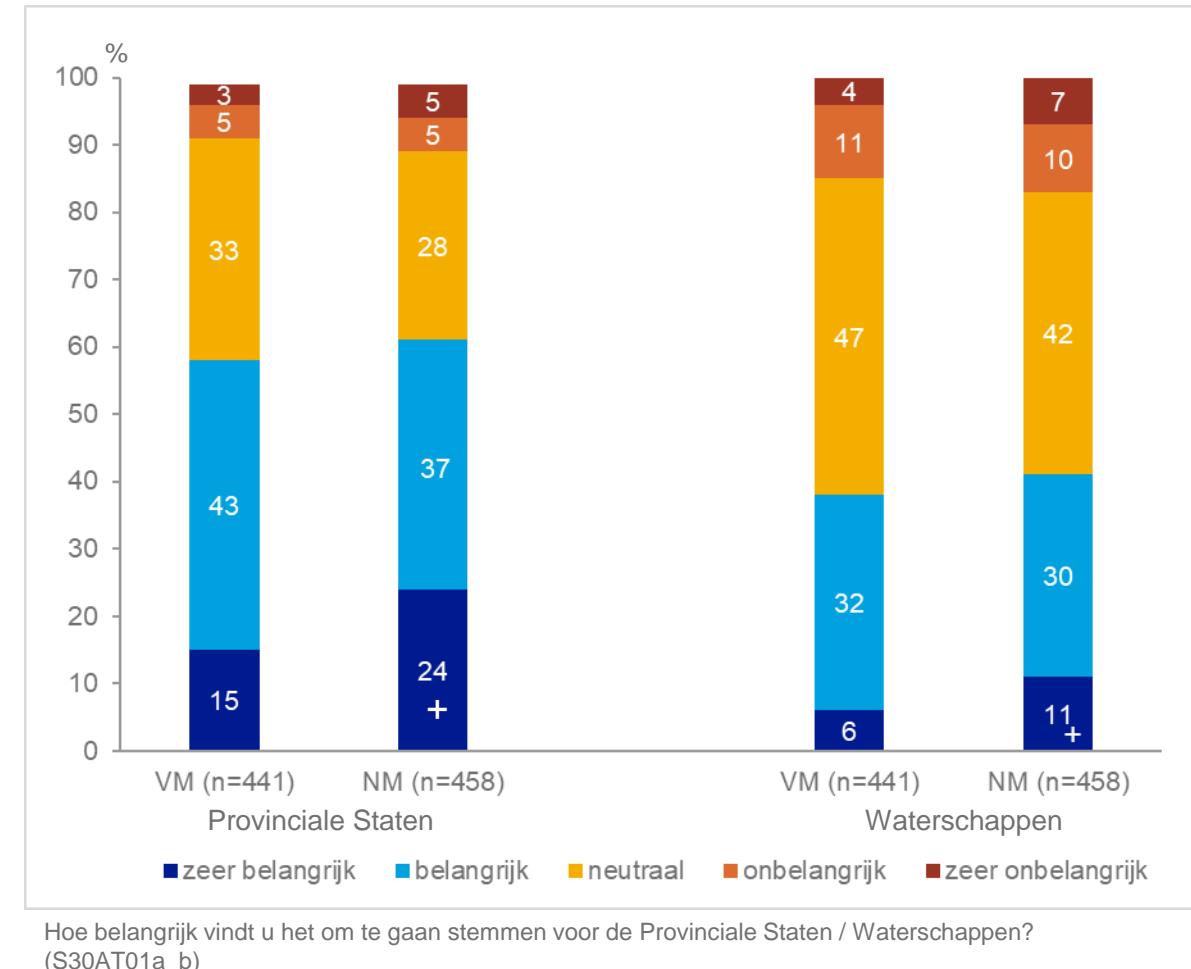
3.3 Houding – Stemmen voor de Provinciale Staten vindt men belangrijker dan stemmen voor de Waterschappen

Houdingsdoelstelling: De doelgroep staat positief tegenover stemrecht.
(stijging)

- Een stabiel aandeel van zes tiende vindt het belangrijk om te gaan stemmen voor de Provinciale Staten. De groep die dit zeer belangrijk vindt, stijgt tijdens de campagneperiode.
- Stemmen voor de Waterschappen vindt een kleiner deel (ruim vier tiende) belangrijk.

Overige houding ten aanzien van stemmen (niet in grafiek)

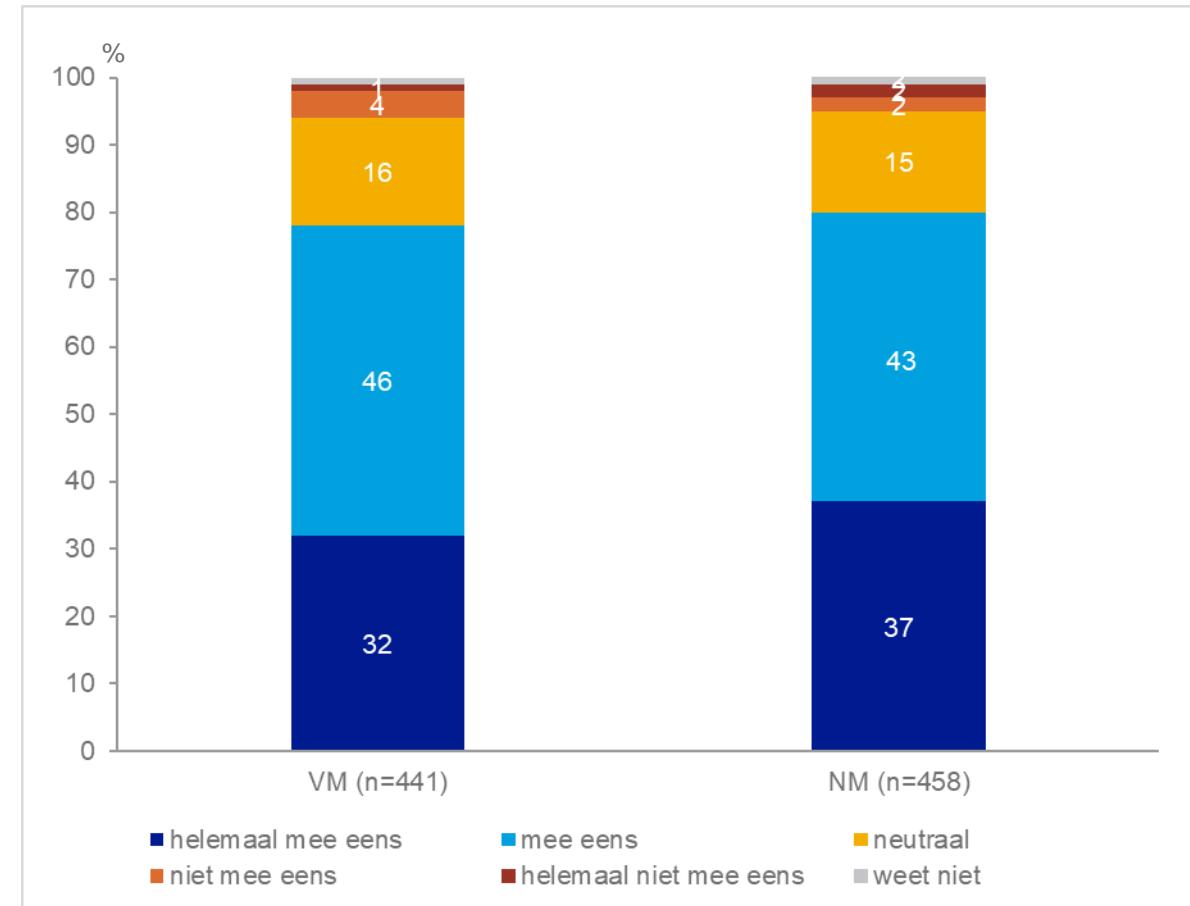
- Drie kwart (74%) vinden het belangrijk dat *Nederlanders* mogen stemmen voor de Provinciale Staten. Dit deel is kleiner als het om de Waterschappen gaat (56%).
- Zeven tiende (69%) vindt het normaal om te stemmen voor de Provinciale Staten. Dit ligt lager bij de Waterschappen (46%).
- Drie kwart (73%) vindt dat je moet gaan stemmen, want elke stem telt.
- De helft (47%) voelt zich schuldig als ze niet gaan stemmen.

3.3 Houding – Driekwart vindt dat je een bijdrage levert aan de democratie door te stemmen

Houdingsdoelstelling: Meer stemgerechtigden vinden dat middels een stem je actieve bijdrage aan de democratie levert. (stijging)

- Een stabiel aandeel van acht tiende is van mening dat zij door te stemmen een bijdrage leveren aan de democratie.

Bent u het eens of oneens met de volgende uitspraken? Door te stemmen lever ik een bijdrage aan de democratie. (I02AT03)

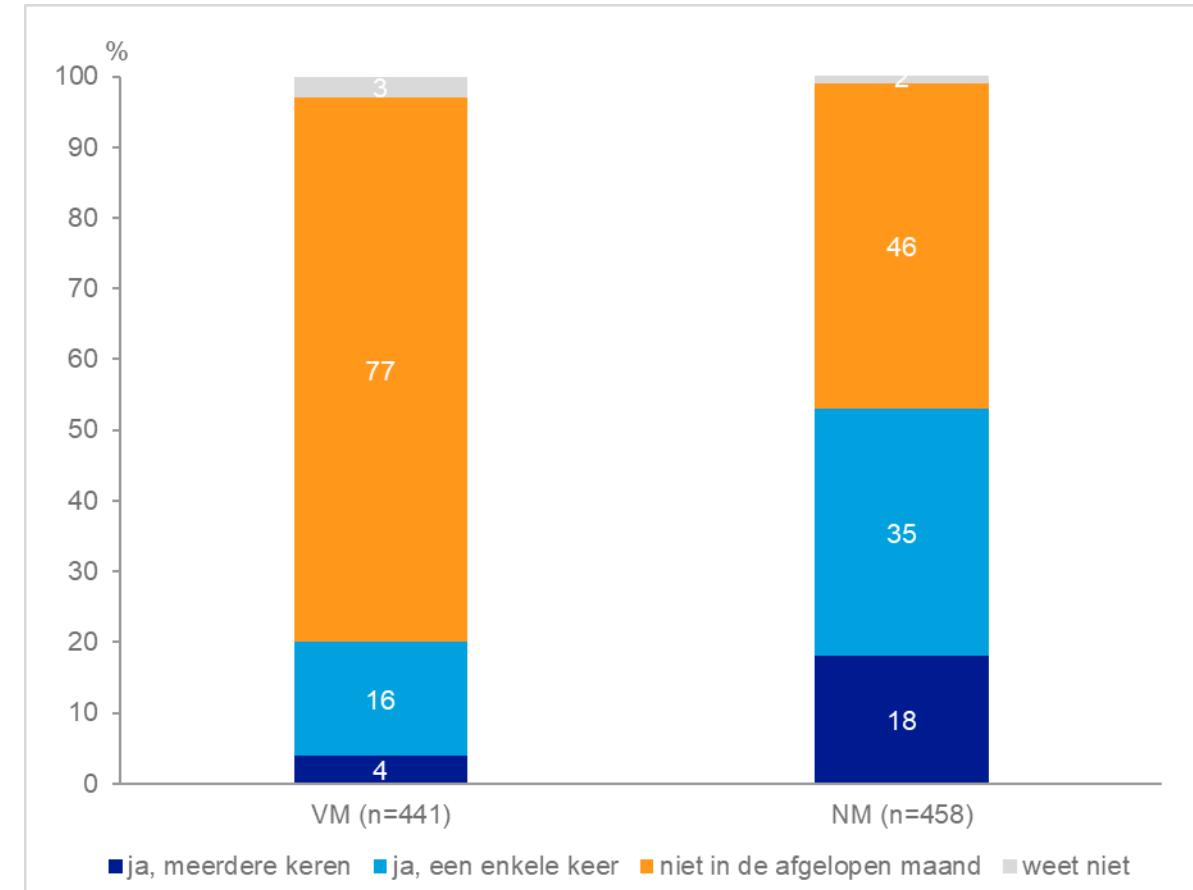
3.4 Gedrag – Word of mouth stijgt naarmate verkiezingen dichterbij komen

Gedragsdoelstelling: Meer stemgerechtigden vertonen activiteit rondom en na de verkiezingen. (stijging)

- Aan het eind van de campagne heeft het aandeel dat gesproken heeft over de verkiezingen voor de Provinciale Staten en/of Waterschappen zich verdubbeld van 20% naar 53%.
- Dit aandeel is vergelijkbaar met de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (56%), maar ligt fors lager dan tijdens de Tweede Kamerverkiezingen in 2017 (82%) en de Gemeenteraadsverkiezingen in 2014 (71%).

Ruim een derde spreekt af om te gaan stemmen (niet in grafiek)

- In de aanloop van de verkiezingen spreken meer mensen af om te gaan stemmen (stijging van 19% naar 38%). Dit niveau ligt na de campagne hoger dan bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (31%). Mogelijk komt dit doordat er nu via PR extra aandacht aan is besteed.

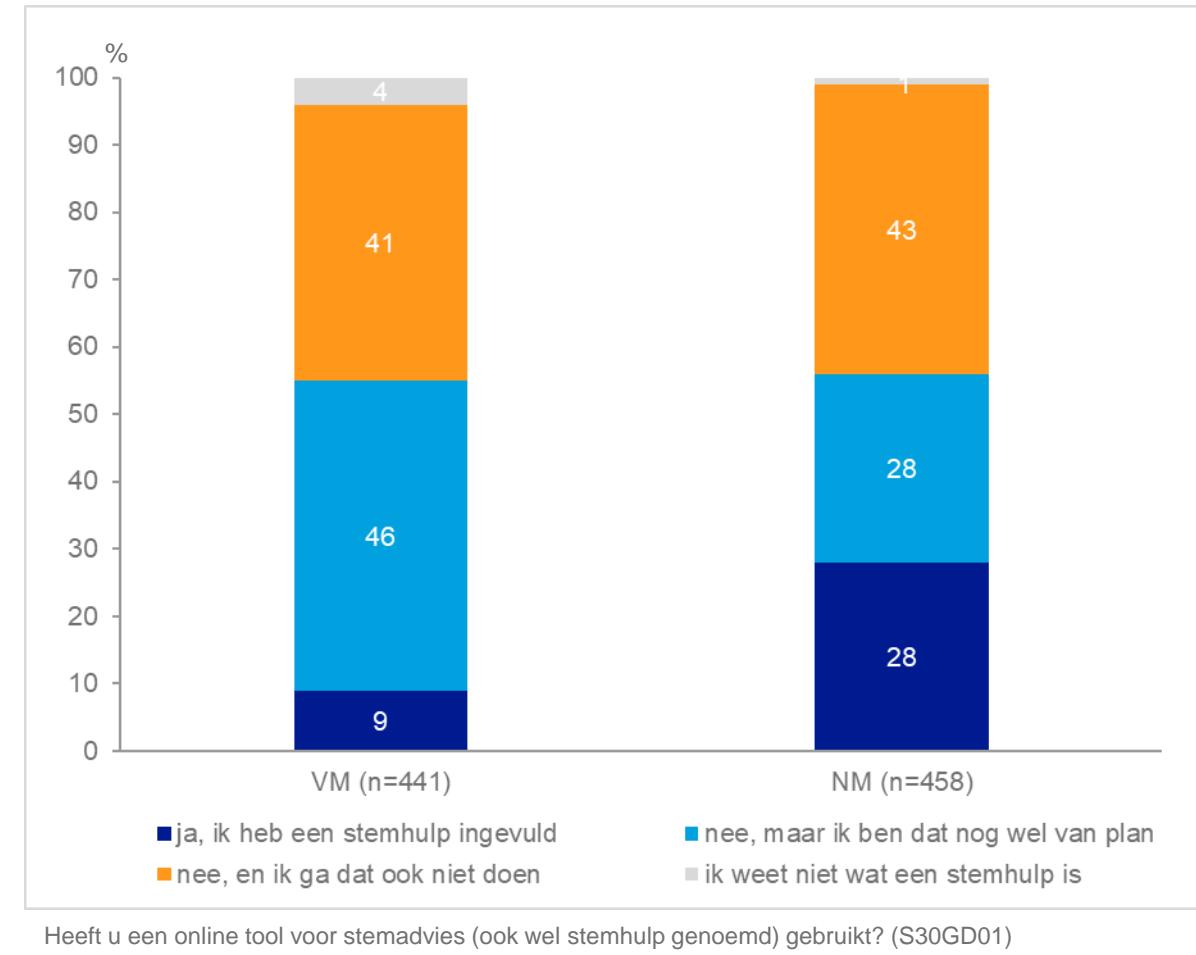

Heeft u de afgelopen maand weleens met anderen gesproken over de verkiezingen voor de Provinciale Staten en/of Waterschappen? (N06WM01)

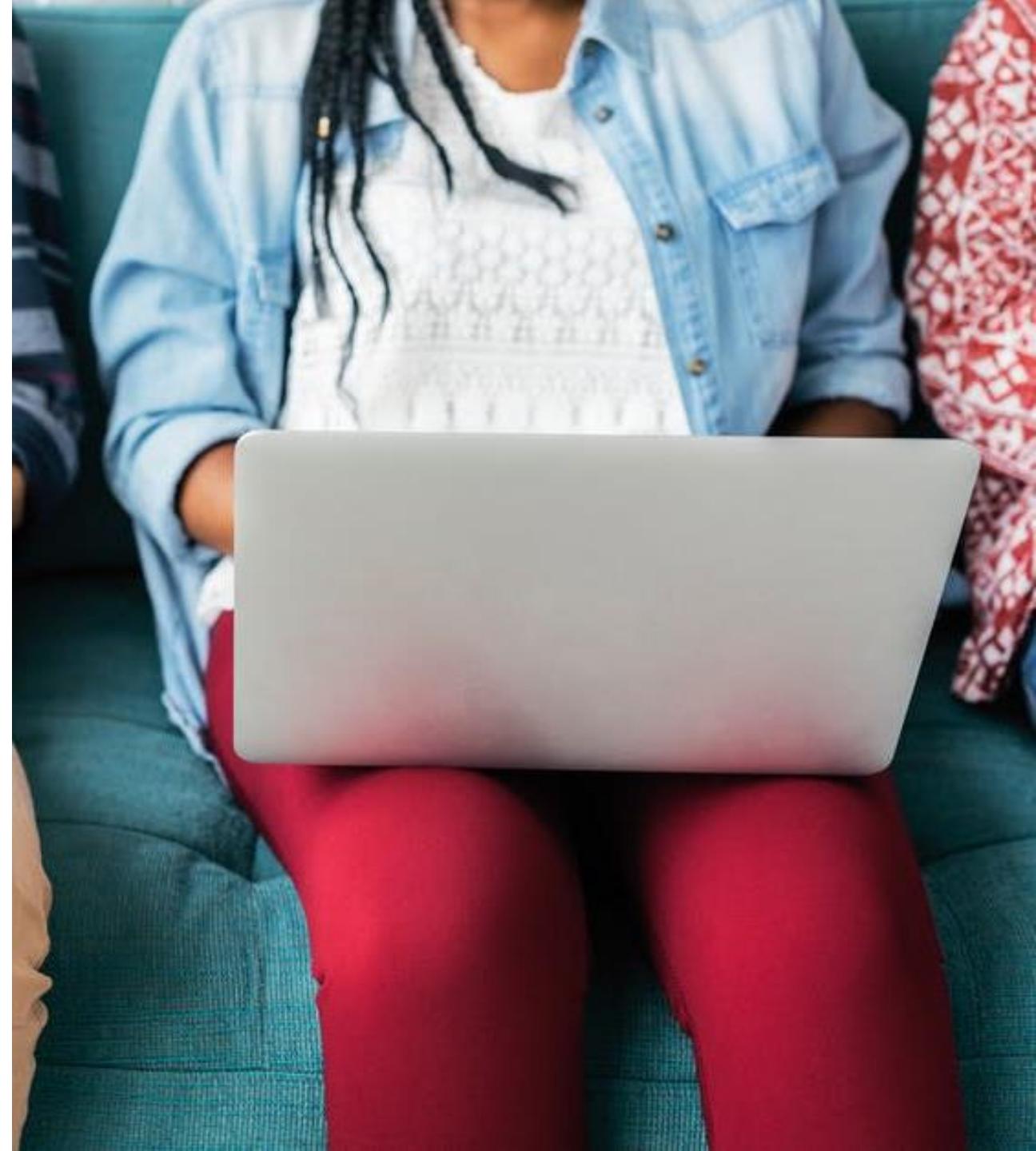
3.4 Gedrag – Ruim een kwart vult een online tool voor stemadvies in, een kwart is dit (nog) van plan

Gedragsdoelstelling: Meer stemgerechtigden vertonen activiteit rondom en na de verkiezingen. (stijging)

- Gedurende de campagneperiode (en naarmate de verkiezingen dichterbij komen) neemt het aandeel van het algemeen publiek dat een stemhulp heeft gebruikt toe.
- Het gebruik van een online stemhulp ligt hoger dan bij de Gemeenteraadsverkiezingen (21%).

3.5 Webanalyse

458.000 bezoeksessies aan Rijksoverheid.nl in aanloop Provinciale Statenverkiezingen

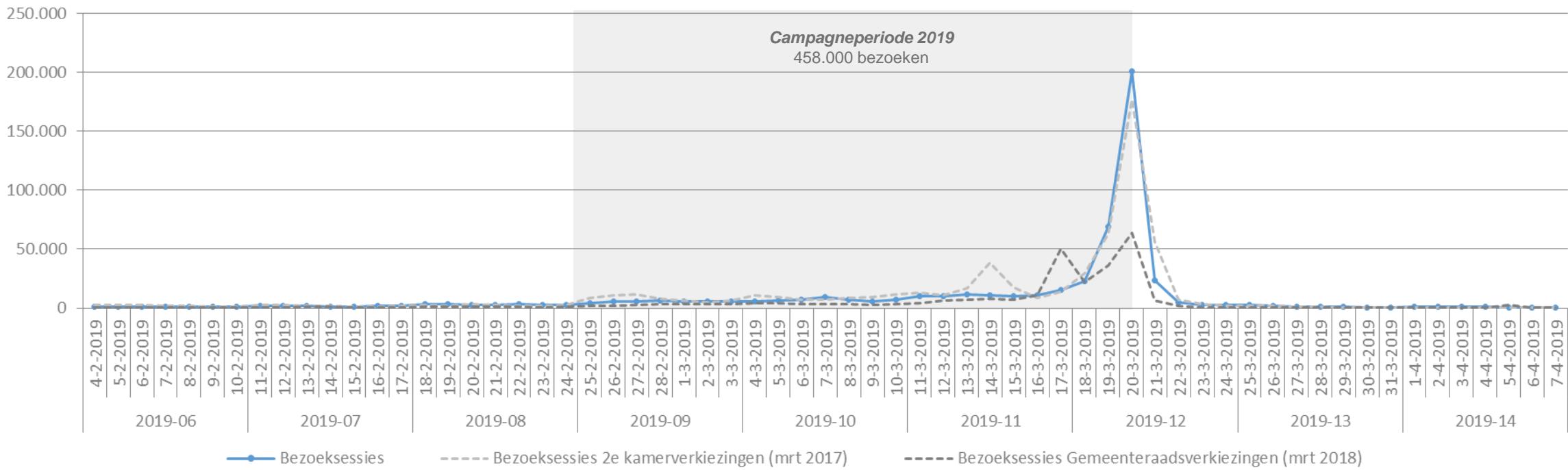
De campagne ‘Provinciale Statenverkiezingen’ (2019) liep van 25 februari tot en met de verkiezingsdag op 20 maart. Tijdens deze campagneperiode is het webadres rijksoverheid.nl/verkiezingen gecommuniceerd in de spots en online advertenties.

In totaal zijn in deze campagneperiode 458.000 bezoeksessies op de website gemeten.

51% van de bezoeksessies die binnenkwamen via de landingspagina rijksoverheid.nl/verkiezingen klikten verder door naar de vraag-en-antwoord pagina's of nieuwsberichten.

Vergelijkbare campagneperiodes:

- Tweede Kamerverkiezingen (mrt 2017): 467.000 bezoeksessies
- Gemeenteraadsverkiezingen (mrt 2018): 259.000 bezoeksessies

4% van het bezoek komt op de website via een online campagne-advertentie

Tijdens de campagneperiode zijn 17.800 bezoeksessies afkomstig vanuit doorklik op een van de online campagnemiddelen. Veruit het grootste deel van het bezoek (87%) komt op de website binnen via een zoekopdracht in Google.

Bezoekers bekijken gemiddeld 2 pagina's in het bezoek. De vraag-en-antwoordpagina "Hoe kan ik stemmen bij de verkiezingen?" is met 80.000 bezoeken de meest bekeken tekstpagina.

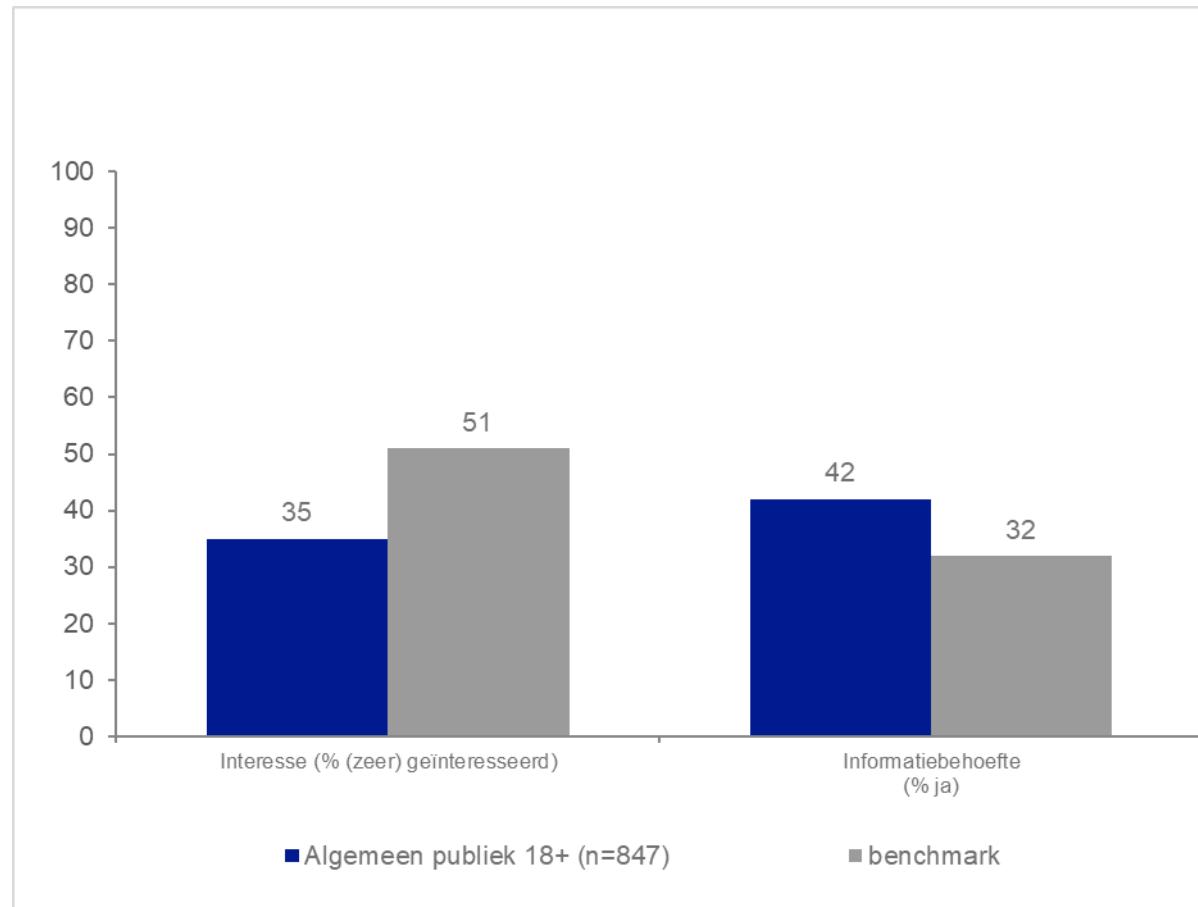
Herkomst van bezoek (25-2-2019 t/m 20-3-2019)	Totaal aantal bezoeksessies	Aandeel van het totaal aantal bezoeksessies	Bounce-percentage	Gemiddeld aantal bekeken pagina's per bezoeksessie
Zoekmachines - onbetaald	397.000	87%	64%	1,9
Social - Facebook betaald	8.600	2%	75%	1,7
Spotify	3.500	1%	88%	1,2
Online display	2.300	1%	80%	1,5
Online video	3.400	1%	86%	1,3
Verwijzende websites	10.000	2%	61%	2,5
Direct / overig bezoek	34.000	7%	57%	2,8
Totaal	458.000	100%	64%	1,9

4

Achtergronden doelgroep

4.1 Achtergronden doelgroep – Weinig interesse voor verkiezingen, wel behoefte aan informatie

- Ruim een derde van het algemeen publiek is geïnteresseerd in de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen. Dit ligt lager dan bij de Gemeenteraadsverkiezingen in 2018 (46%) en dan de benchmark.
- De informatiebehoefte ligt daarentegen hoger dan de benchmark.

Hoe geïnteresseerd bent u in de verkiezingen voor de Provinciale Staten en Waterschappen? (INVOLV)

5

Bijlagen

5.1 Onderzoeksverantwoording (1/2)

Onderzoeksopzet

Het campagne-effectonderzoek bestaat uit een **trackingopzet**. Hierbij wordt de voormeting vergeleken met een nameting via onafhankelijke ('verse') steekproeven.

Methode

De respondenten ondervraagd door middel van CAWI - Computer Assisted Web Interviewing. Er is sprake van een onderzoeksopzet met een voormeting en nameting bestaande uit twee onafhankelijke steekproeven om effecten op communicatiedoelstellingen vast te stellen. Parallel aan de nameting is er een panelmeting uitgevoerd, dit om effecten direct of indirect aan een campagne toe te kunnen schrijven. De respondenten zijn geselecteerd uit NIPObase, het online access panel van Kantar Nederland met zo'n 150.000 leden.

Veldwerk

De voormeting liep gedurende de week voorafgaand aan de campagne in 2019 (week 7). De nameting liep gedurende anderhalve week in de laatste weken van de media-inzet (week 11 en 12). Er zijn reminders uitgezet. De vragenlijst duurde gemiddeld 8 minuten in de voormeting en 12 minuten in de nameting.

Steekproef

Het onderzoek is gehouden het Algemeen publiek van 18 jaar en ouder. Hiervoor is een steekproef getrokken, representatief naar geslacht, leeftijd, opleidingsniveau, regio en huishoudgrootte.

Significantie

Significantietoetsen zijn uitgevoerd tussen voor- en nameting en tussen de doelgroepen in de nameting, tenzij anders aangegeven. Een verschil met een overschrijdingskans $p<0,05$ (95% betrouwbaarheidsniveau) wordt als significant beschouwd. Verschillen met een overschrijdingskans $p<0,10$ zijn als indicatief gerapporteerd.

Benchmarks

Benchmarks zijn gemiddelde waarden die berekend zijn over meerdere campagnes heen. De benchmarks maken het mogelijk om de resultaten van een specifieke campagne af te zetten tegen andere campagnes. Vergelijkingen met de benchmark zijn altijd indicatief. Voor deze campagne is gebruik gemaakt van de benchmark voor campagnes met zendtijd van de Rijksoverheid. De benchmark is gebaseerd op de primaire doelgroep van een campagne.

5.1 Onderzoeksverantwoording (2/2)

Respons en weging

In het overzicht hieronder ziet u de belangrijkste kenmerken met betrekking tot de steekproef, respons en weging. De data van beide steekproeven zijn herwogen op de kenmerken waarop de (bruto) steekproeven getrokken zijn.

	Algemeen publiek 18+	
	VM	NM
Bruto steekproef	870	970
Netto steekproef	441	458
Netto respons	51%	47%
Weeg-efficiëntie	0,88	0,84

Bijlage 15.

Rapportage campagne-effectonderzoek Rijksdienst Caribisch Nederland

Onderzoeksrapport Verkiezingen BES 2019

Onderzoek naar de effecten van de voorlichtingscampagnes voor de kiescolleges en eilandsraadsverkiezingen BES 2019

Opdrachtgever: Rijksdienst Caribisch Nederland©
Auteurs: Tim Verheul en ing. Coen van Gennip
Kralendijk, Bonaire, 5 juni 2019
Versie: 1.0

Managementsamenvatting

Achtergrond

Op woensdag 20 maart 2019 werden er op Bonaire, Sint Eustatius en Saba voor de eerste keer kiescollegeverkiezingen voor de Eerst Kamer gehouden. Op dezelfde dag konden kiesgerechtigden op Bonaire en Saba gaan stemmen voor de eilandsraadsverkiezingen. Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en daarmee de Rijksdienst Caribisch Nederland, waren verantwoordelijk voor de voorlichtingscampagnes van deze verkiezingen op de BES-eilanden. Graag komen zij er middels dit onderzoek achter wat de effecten waren van deze voorlichtingscampagnes.

Onderzoeksopzet

De onderzoekers hebben er in hun onderzoeksopzet voor gekozen om de hoofdvragen onder te verdelen in twee delen, te weten: Deel A en deel B.

De eerste hoofdvraag, voor deel A ‘kandidaatstelling kiescolleges’, luidde:

Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?

De tweede hoofdvraag, voor deel B ‘verkiezingen 20 maart 2019’, luidde:

Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor welk orgaan?

Zowel per eiland, als voor de drie eilanden in totaal, is er middels kwantitatief onderzoek onderzocht of de inwoners zijn bereikt, en zo ja, via welke media- en informatiekanalen en of men de vooraf, met de opdrachtgever, vastgestelde hoofdvragen met ‘Ja’ heeft beantwoord. Er zijn op de drie eilanden zowel online als offline enquêtes gehouden. In totaal zijn er 717 respondenten begonnen aan de enquête. Daarvan zijn er 47 respondenten gediskwalificeerd voor deelname omdat zij niet kiesgerechtig waren. In totaal hebben 570 respondenten de enquête, volledig, t/m vraag 32 ingevuld. 69 respondenten op Sint Eustatius hebben de enquête ingevuld t/m vraag 28: ‘Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?’. Dit valt te verklaren doordat er op Sint Eustatius geen eilandsraadsverkiezingen zijn gehouden. De vragen over de eilandsraadsverkiezingen waren dus ook niet van toepassing voor deelnemers op Sint Eustatius. Via de ingebouwde logica in de enquêtetool werd de enquête, na het beantwoorden van vraag 28, voor deze deelnemers afgesloten.

Conclusies

- Als we kijken naar de resultaten voor deel A, dan zien we dat iets meer dan de helft van de respondenten op de BES-eilanden, namelijk 54,46%, wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 45,54% van de respondenten helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden zich er bewust van waren dat ze zich kandidaat konden stellen voor het kiescollege op hun eiland.
- Als we kijken naar de resultaten voor deel B, dan kunnen we concluderen dat vrijwel alle respondenten op de BES-eilanden, namelijk 97,86%, op de hoogte was van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren. Slechts 2,14% was hier niet van op de hoogte. Het antwoord op het eerste deel van de hoofdvraag van deel B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?* Was voor 97,86% van de respondenten dus ‘Ja’.
- Een ruime meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden, 70,36% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. 14,25% dacht dat er alleen verkiezingen waren voor het kiescollege en 6,50% dacht dat er alleen verkiezingen waren voor de eilandsraad. 7,13% van de respondenten was niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er die dag waren. Het kleinste deel van de respondenten, 1,74%, wist helemaal niet dat er verkiezingen waren. We kunnen dus concluderen dat een ruime meerderheid van de respondenten wist voor welk orgaan er verkiezingen waren.

Aanbevelingen

Aanbevelingen naar aanleiding van de campagne kandidaatstelling kiescolleges

- Op alle drie de BES-eilanden was meer dan de helft van de respondenten op de hoogte van de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen. Op de eilanden hebben uiteindelijk slechts enkele tientallen personen, vooral leden van bestaande politieke partijen, zich kandidaat gesteld. De meeste personen die interesse hadden om zich kandidaat te stellen waren niet goed op de hoogte van de criteria en eisen voor kandidaatstelling. Het is goed om deze informatie bij een volgende verkiezing voor een kiescollege direct aan de geïnteresseerden te verstrekken. Dat zou kunnen in de vorm van een webformulier of speciaal e-mailadres zodat geïnteresseerden hun vragen kenbaar kunnen maken. Dit om te voorkomen dat potentiële kandidaten met vragen blijven zitten over de procedure. Een andere mogelijkheid zou zijn om een aantal informatiebijeenkomsten te organiseren voor geïnteresseerden.
- Er is dit keer eveneens een informatiefolder bezorgd bij bewoners thuis. In deze folder zou het webformulier of e-mailadres voor vragen over de kandidaatstelling ook duidelijk kunnen worden vermeld.
- Bij de enquête van dit onderzoek is aangegeven welke mediakanalen de mensen hebben bereikt voor de campagne van de kandidaatstelling voor de kiescolleges. Op alle eilanden zijn de meeste respondenten via sociale media bereikt. We adviseren om op communicatie via dit middel de focus te leggen.
- Op Sint Eustatius hebben posters en billboards eveneens veel mensen bereikt. Wat wel opviel is dat veel respondenten dachten dat de personen die zij op de posters zag, verkiesbaar waren. Dit schepte o.a. op Sint Eustatius en Saba verwarring, wij adviseren om duidelijk te vermelden dat de personen op de posters zich, mogelijk, niet verkiesbaar hebben gesteld.
- Naast dat veel respondenten via sociale media zijn bereikt, zien we ook dat radio en kranten eveneens een groot bereik hebben. Het is daarom belangrijk om op alle eilanden een goede communicatiemix te behouden om zoveel mogelijk mensen van de doelgroep te bereiken.

Aanbevelingen naar aanleiding van de campagne voor de verkiezingen

- Belangrijk is dat iedereen die wil stemmen duidelijk weet hoe hij/zij alsnog een vervangende stempas kan aanvragen. Daarnaast is het van belang dat het Hoofdstembureau of het Openbaar Lichaam van dat eiland goed achterhaald hoe zij haar processen kan optimaliseren om te zorgen dat ook de 15% van de stempassen die niet zijn aangekomen, de stemgerechtigden daadwerkelijk bereiken.
- De meeste respondenten geven aan het belangrijk te vinden om invloed uit te oefenen op de Eerste Kamer, maar nog niet iedereen is goed op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer en het kiescollege. 36% wist na de verkiezingen niet wat de rol van de Eerste kamer is en 48,12% niet wat de rol van het kiescollege is. Hier adviseren de onderzoekers om vaker, dus niet alleen rondom verkiezingen, informatie te verspreiden via sociale media of om informatiebijeenkomsten te organiseren hierover.
- Op de dag van de verkiezingen waren er lange rijen voor de stemlokalen op Bonaire. De lange rijen waren een reden voor mensen om uiteindelijk niet te gaan stemmen, de opkomst had dus hoger kunnen zijn. Misschien kan de Rijksoverheid of het Ministerie van BZK in overleg treden met het Openbaar Lichaam om het stemproces beter te stroomlijnen. Hierdoor zullen de resultaten van de campagnes van de Rijksoverheid niet deels verloren gaan. Het is immers zonde wanneer de campagnes succesvol zijn, maar kiesgerechtigden bij aankomst bij het stembureau tegen dit soort, te voorkomen, barrières aanlopen.
- Een deel van de respondenten hebben aangegeven dat veel informatie van politieke partijen alleen in het Papiaments beschikbaar was en niet in het Engels of Nederlands. De onderzoekers adviseren om als extra eis, voor deelname aan de verkiezingen, op te nemen dat officiële verkiezingsprogramma's van deelnemende partijen standaard in drie talen beschikbaar moeten zijn.

Inhoudsopgave

1.	Inleiding	5
1.1.	Achtergrond	5
1.2.	Projectfasering	5
2.	Onderzoeksopzet	6
2.1.	Onderzoeksvragen.....	6
2.1.1.	Kandidaatstelling kiescolleges.....	6
2.1.2.	Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels.....	7
2.1.3.	Verkiezingen kiescolleges.....	7
2.1.4.	Eilandsraadsverkiezingen	7
2.2.	Onderzoeksmethode.....	8
2.3.	Onderzoeksinstrumenten en dataverzameling.....	8
2.4.	Samenstelling respondentenpopulatie	9
2.5.	Omvang respondentenpopulatie	10
3.	Onderzoeksresultaten alle BES-eilanden gecombineerd.....	12
3.1.	Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie	12
3.1.1.	Omvang	12
3.1.2.	Verdeling en benadering leeftijdsgroepen	13
3.1.3.	Geslacht.....	14
3.1.4.	Moedertaal.....	14
3.1.5.	Voorkeurstaal	15
3.1.6.	Nederlandse nationaliteit.....	16
3.1.7.	Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba	16
3.2.	Gemiddelde invulduur en voltooiingspercentage.....	17
3.3.	Antwoorden per vraag respondenten alle BES-eilanden	18
4.	Onderzoeksresultaten Bonaire	40
4.1.	Samenstelling, omvang en benadering respondentenpopulatie Bonaire	40
4.1.1.	Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Bonaire	40
4.1.2.	Geslacht respondenten Bonaire.....	41
4.1.3.	Verdeling Moedertaal Bonaire	41
4.1.4.	Voorkeurstaal Bonaire.....	42
4.1.5.	Nederlandse nationaliteit Bonaire	43
4.1.6.	Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba	44
4.2.	Antwoorden per vraag van de respondenten op Bonaire	45
5.	Onderzoeksresultaten Saba	65
5.1.	Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie Saba.....	65
5.1.1.	Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Saba	65
5.1.2.	Geslacht Saba	66
5.1.3.	Moedertaal Saba	66
5.1.4.	Voorkeurstaal Saba	67
5.1.5.	Nederlandse nationaliteit Saba	67
5.1.6.	Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba	68
5.2.	Antwoorden per vraag van de respondenten op Saba	69
6.	Onderzoeksresultaten Sint Eustatius	87
6.1.	Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie Sint Eustatius.....	87
6.1.1.	Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Sint Eustatius.....	87
6.1.2.	Geslacht van respondenten Sint Eustatius.....	88
6.1.3.	Moedertaal van respondenten Sint Eustatius	88
6.1.4.	Voorkeurstaal van respondenten Sint Eustatius.....	89
6.1.5.	Nederlandse nationaliteit Sint Eustatius.....	90
6.1.6.	Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba	90

6.2.	Antwoorden per vraag van de respondenten op Sint Eustatius	91
7.	Samenvatting en conclusies.....	104
7.1.	Samenvatting en conclusies alle eilanden samen	104
7.1.1.	Kandidaatstelling kiescolleges.....	104
7.1.2.	Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescolleges	106
7.1.3.	Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels.....	106
7.1.4.	Verkiezingen kiescolleges.....	106
7.1.5.	Eilandsraadsverkiezingen	109
7.1.6.	Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen.....	110
7.2.	Samenvatting en conclusies Bonaire.....	111
7.2.1.	Kandidaatstelling kiescolleges.....	111
7.2.2.	Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege Bonaire	113
7.2.3.	Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels.....	114
7.2.4.	Verkiezingen kiescolleges.....	114
7.2.5.	Eilandsraadsverkiezingen	116
7.2.6.	Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen Bonaire	117
7.3.	Samenvatting en conclusies Saba	118
7.3.1.	Kandidaatstelling kiescolleges.....	118
7.3.2.	Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege Saba	119
7.3.3.	Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels.....	119
7.3.4.	Verkiezingen kiescolleges.....	120
7.3.5.	Eilandsraadsverkiezingen	121
7.3.6.	Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen Saba	121
7.4.	Samenvatting en conclusies Sint Eustatius	122
7.4.1.	Kandidaatstelling kiescolleges.....	122
7.4.2.	Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege St. Eustatius	123
7.4.3.	Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels.....	123
7.4.4.	Verkiezingen kiescolleges.....	124
7.4.5.	Eilandsraadsverkiezingen	125
7.4.6.	Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen St. Eustatius	125
8.	Aanbevelingen.....	126
8.1.	Aanbevelingen campagne kandidaatstelling kiescolleges	126
8.2.	Aanbevelingen campagne voor de verkiezingen	126
	Bijlage 1 - Data-export onderzoeksdata	128

1. Inleiding

1.1. Achtergrond

Op woensdag 20 maart 2019 werden er op Bonaire, Sint Eustatius en Saba, voor de eerste keer kiescollegeverkiezingen voor de Eerste Kamer gehouden. Op dezelfde dag konden kiesgerechtigden op Bonaire en Saba gaan stemmen voor de eilandsraadsverkiezingen.

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) en daarmee de Rijksdienst Caribisch Nederland, waren verantwoordelijk voor de voorlichtingscampagnes van deze verkiezingen op de BES-eilanden. Graag komen zij er middels dit onderzoek achter wat de effecten waren van deze voorlichtingscampagnes.

De onderzoekers hebben er in hun onderzoeksopzet voor gekozen om de hoofdvragen onder te verdelen in twee delen, te weten: Deel A en deel B.

De eerste hoofdvraag, voor deel A Kandidaatstelling kiescolleges, luidde:

Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?

De tweede hoofdvraag, voor deel B Verkiezingen 20 maart 2019, luidde:

Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor welk orgaan?

Zowel per eiland, als voor de drie eilanden in totaal, is er onderzocht of de inwoners zijn bereikt, of de boodschap helder was, wat zij van de huidige voorlichtingscampagnes vinden en of er onderdelen verbeterd kunnen worden.

1.2. Projectfasering

- **Initiatiefase**
 - Uitgevoerd door RCN.
 - O.a. ideevorming, programma van eisen, financiële dekking, projectdefinitie etc.
- **4 januari t/m 30 januari, Definitiefase**
 - Plan van aanpak, tijdplanning, kostenraming etc.
- **7 februari juli t/m 17 februari, Ontwerpfas**e
 - Definitief ontwerp onderzoek.
- **18 februari t/m 20 maart, Voorbereidingsfas**e
 - Inschakelen leveranciers, opstellen draaiboeken, regelen materialen en hulpmiddelen.
- **21 maart t/m 31 mei, Uitvoeringsfas**e
 - Uitvoeren onderzoek op Bonaire, Sint-Eustatius en Saba.
 - Verwerken, structureren en analyseren onderzoeksdata.
 - Opstellen en opleveren conceptrapport.
 - Oplevering definitieve versie onderzoeksrapport.
 - 1 juni t/m 7 juni, Nazorgfas
 - Presentatie onderzoeksresultaten.

2. Onderzoeksopzet

2.1. Onderzoeks vragen

Nu het onderzoek is afgerond ontvangen de Rijksdienst Caribisch Nederland en het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, dit onderzoeksrapport dat antwoord geeft op de onderstaande twee hoofdvragen en de daarbij behorende deelvragen. Het auteursrecht van dit onderzoeksrapport ligt bij de Rijksdienst Caribisch Nederland.

Hoofdvragen

Hoofdvraag A luidde: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Hoofdvraag B luidde: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor welk orgaan?*

De onderstaande deelvragen zijn opgesteld op basis van de offerteaanvraag en de aanvullende antwoorden uit de nota van inlichtingen. Waar nodig zijn de vragen, naar inzicht van de onderzoekers, gewijzigd, ingekort of uitgebreid.

Deelvragen hoofdvraag A

Hoofdvraag A: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

2.1.1. Kandidaatstelling kiescolleges

1. Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland?
2. Was u bekend met de criteria en vereisten voor de kandidaatstelling?
3. Wist u waar en op welke datum de stukken moest worden ingediend?
4. Denkt u dat u de informatie die u heeft ontvangen over de mogelijkheid tot kandidaatstelling werd verspreid via:
 - o RCN?
 - o Het Openbaar Lichaam?
 - o Of beide?
5. Via welke mediakanalen heeft u de informatie m.b.t. de mogelijkheid tot kandidaatstelling voor het Kiescollege ontvangen?
6. Wat miste u in de voorlichtingscampagne van RCN?
7. Waarom heeft u zich wel of niet kandidaat gesteld?

Deelvragen hoofdvraag B

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor welk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

2.1.2. Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels

1. Wist u dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?
2. Wist u voorafgaan aan de verkiezingen, voor welke organen er verkiezingen waren?
3. Heeft u het stembiljet op tijd ontvangen?
4. Wist u hoe de verkiezingen in hun werk zouden gaan? Was u bekend met de stemregels zoals: Stempas, ID-bewijs, volmacht mogelijkheid, willekeurig stemlokaal, openingstijden stemlokaal?

2.1.3. Verkiezingen kiescolleges

1. Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de verkiezingen voor de kiescolleges?
2. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van het kiescollege?
3. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van de Eerste Kamer?
4. Via welke mediakanalen heeft u informatie ontvangen over de verkiezing van kandidaten voor het kiescollege? (bekendheid met campagne)
5. Heeft u gestemd voor het kiescollege?
 - Zo ja, waarom wel?
 - Zo nee, waarom niet?

2.1.4. Eilandsraadsverkiezingen

1. Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?
2. Heeft u gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
 - Zo ja, waarom wel?
 - Zo nee, waarom niet?

2.2. Onderzoeks methode

De Rijksdienst Caribisch Nederland heeft dit keer de keuze voor een onderzoeks methode aan de onderzoekers gelaten. Wel werd er aan de respondentenpopulatie een duidelijke eis gesteld in de offerteaanvraag: *'De respondenten dienen representatief te zijn voor de bevolking op het desbetreffende eiland. Met representativiteit wordt bedoeld een zo getrouw mogelijke weergave van de samenleving.'* Op basis van deze eis kwamen de onderzoekers tot de onderstaande, beargumenteerde conclusie en aanbeveling.

Kwantitatief onderzoek wordt ingezet om de meningen van grote groepen consumenten, burgers of klanten te peilen. Met de uitkomsten van kwantitatief onderzoek kunnen de onderzoekers gefundeerde cijfermatige conclusies trekken en representatieve uitspraken doen over de effecten van de voorlichtingscampagnes, op de doelgroep die de Rijksdienst Caribisch Nederland onderzocht wilde hebben. Volgens de calculatie verderop in dit onderzoeksrapport waren er circa 620 respondenten nodig die op de drie eilanden deelnamen aan de enquête.

Kwalitatief onderzoek wordt doorgaans uitgevoerd middels diepte-interviews en focusgroepgesprekken. Deze gesprekken richten zich op individuele respondenten of kleine groepen respondenten en nemen gemiddeld per gesprek, 1 uur tot 1,5 uur tijd in beslag. Kwalitatief onderzoek zou derhalve, binnen de voor deze opdracht beschikbaar gestelde tijd, geen representatief beeld hebben opgeleverd, omdat daar onvoldoende tijd voor beschikbaar is gesteld.

De onderzoekers hebben dan ook aanbevolen om voor een kwantitatieve onderzoeks methode te kiezen. Op basis van de cijfermatige en representatieve conclusies die hieruit voortkomen, stellen de onderzoekers een reeks aanbevelingen op. Hiermee kunnen toekomstige voorlichtingscampagnes van RCN, mits correct geïmplementeerd, beter aansluiten bij de behoeften en wensen van de doelgroep. RCN heeft dit advies opgevolgd en akkoord gegeven op de uitvoering van een kwantitatief onderzoek.

Kwantitatief onderzoek biedt de volgende voordelen:

- Cijfermatige inzichten gebaseerd op grotere groepen respondenten
- Representatieve antwoorden op uw onderzoeks vragen
- Onderbouwing van resultaten uit eerdere kwalitatieve onderzoeken (indien uitgevoerd)
- Mogelijkheid om in te zoomen op subdoelgroepen
- Toetsing van uw hypothesen of verwachtingen

2.3. Onderzoeks instrumenten en dataverzameling

De aangewezen onderzoeks instrumenten voor dataverzameling binnen dit onderzoek waren:

- a. Online enquêtes
- b. Offline enquêtes

Online enquêtes zijn niet meer weg te denken uit de onderzoeksbranche. De digitalisering maakt het mogelijk dat data opgehaald worden via diverse online kanalen. Steeds vaker wordt er gekozen voor online marktonderzoek, via enquêtes. Via dit onderzoeks instrument is het namelijk mogelijk om in korte tijd veel informatie te verzamelen.

Bij een kwantitatief onderzoek speelt de inhoud en dus de vragen van de enquête een grote rol. Deze zijn zorgvuldig samengesteld met het doel, de hoofd- en deelonderzoeks vragen, inhoudelijk te beantwoorden. Hierbij is een afweging gemaakt tussen de hoeveelheid vragen die respondenten bereid zijn te beantwoorden en de daarvoor beschikbare tijd (tussendoor bij een supermarkt, op straat of online achter de computer of op de smartphone). Voor een representatief, kwantitatief onderzoek speelt het aantal respondenten een grote rol voor de betrouwbaarheid van de onderzoeksdata en de conclusies die daaruit voortvloeien. Daarom was het essentieel dat het invullen van de enquête niet te lang duurde. Bij de afname van de online enquête richtten de onderzoekers

zich derhalve op een invultijd van circa 5 tot maximaal 10 minuten. Door hun ervaring met andere onderzoeken, wisten de onderzoekers dat wanneer de enquête langer zou zijn, het aantal ingevulde en afgeronde enquêtes sterk afneemt. Daarnaast is het ook zeker van belang dat de vragen zo concreet mogelijk uitgevraagd worden. De respondent moet de vragen nagenoeg direct kunnen beantwoorden. Uiteindelijk was de gemeten gemiddelde invultijd, 7 minuten.

De onderzoekers hebben de vragenlijst zorgvuldig samengesteld. Hierin zijn alle bovengenoemde afwegingen meegenomen en hebben de onderzoekers gekozen voor een high-end enquêtetool, die het gemakkelijk maakte de enquête online in te vullen. Deze tool was op alle gebruikelijke platformen en besturingssystemen gemakkelijk te gebruiken. Op een klein scherm van bijvoorbeeld een smartphone waren de vragen eveneens goed leesbaar. Er is gelet op de gebruiksvriendelijkheid van de tool, omdat deze door alle respondenten van iedere leeftijd, binnen de doelgroep, probleemloos moest kunnen worden ingevuld. Omdat de onderzoekers zich realiseerden dat bepaalde doelgroepen, bijvoorbeeld ouderen, lastig online te bereiken zijn, zijn de enquêtes tevens offline afgenoemd met behulp van iPads. Uit eerdere onderzoeken is gebleken dat ouderen erg enthousiast zijn over deze persoonlijke benadering en daardoor graag hun medewerking verlenen.

De onderzoekers namen voor de offline enquête maximaal 10 minuten de tijd per persoon. Het offline afnemen van de enquête nam meer tijd in beslag omdat er tussentijds vragen werden gesteld aan de onderzoekers. Daarnaast kon er andere afleiding ontstaan waardoor men wellicht meer tijd kwijt was aan de enquête. Ook de offline enquête is in drie talen afgenoemd. De offline enquêtes werden uitsluitend digitaal afgenoemd. Hierdoor hoefde er geen data te worden omgezet van papieren enquêteformulieren naar de analysesoftware en werd de foutmarge in dat proces daarmee nihil.

2.4. Samenstelling respondentenpopulatie

Het advies van de onderzoekers was om respondentengroepen samen te stellen op basis van vooraf bepaalde criteria. Deze (demografische) criteria zijn bepaald aan de hand van de (sub)doelen en eisen van het onderzoek.

Criterium 1. Inwoner eiland A-B-C

In de offerteaanvraag werd omschreven dat resultaten per eiland representatief dienden te zijn. Het eerste criterium voor de samenstelling van de respondentengroepen was daarmee: Inwoner van Bonaire, Sint Eustatius of Saba.

Criterium 2. Leeftijdscategorie

Het tweede criterium kwam voort uit het feit dat er onderzoek gedaan is naar de verschillende mediakanalen die zijn gebruikt voor de voorlichtingscampagne. Omdat het gebruik van diverse mediakanalen leeftijdsgevoelig is, wordt voor een representatief beeld van de bevolking, een leeftijds criterium gehanteerd. We hanteren de volgende leeftijds categorieën:

- 18 jaar t/m 39 jaar
- 40 jaar t/m 59 jaar
- 60+

Criterium 3. Moeder- en voorkeurstaal

Het derde criterium kwam voort uit het feit dat de bevolking op Bonaire, Sint Eustatius en Saba verschillende talen spreekt. Er is daarom verzocht om het onderzoek in het Nederlands, Papiaments en Engels uit te voeren.

Uit eerdere onderzoeken is gebleken, dat er niet eenvoudig kon worden vastgesteld op basis van de taal waarop de enquête is ingevuld, wat de moeder- en voorkeurstaal van de respondenten was en in welke taal zij dus graag informatie van de Rijksoverheid ontvingen. Daarom zijn er door de onderzoekers in dit onderzoek hiervoor specifieke vragen toegevoegd.

Voorbeeld respondentenprofiel

Aan de hand van deze drie criteria zijn er een aantal respondentenprofielen samengesteld in dit onderzoeksrapport. Een voorbeeld van een dergelijk profiel is: Is woonachtig op Bonaire – Is in de leeftijd tussen de 40 en 59 jaar – Moeder- en voorkeurstaal is Papiaments.

2.5. Omvang respondentenpopulatie

De onderzoekers streefden ernaar om 620 respondenten deel te laten nemen aan dit onderzoek. Op basis van de bevolkingsgegevens van het CBS (van 1 januari 2018) en gegevens van de Kiesraad hebben de onderzoekers een steekproefverdeling kunnen maken die, qua aantallen, representatief is voor de bevolking van de BES-eilanden. Uiteindelijk zijn er 717 respondenten begonnen aan de enquête. Daarvan zijn er 47 deelnemers gediskwalificeerd voor deelname omdat zij niet kiesgerechtig waren. In totaal hebben 570 respondenten de enquête, volledig, t/m vraag 32 ingevuld. 69 deelnemers op Sint Eustatius hebben de enquête t/m vraag 28: ‘Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?’ ingevuld. Dit valt te verklaren doordat er op Sint Eustatius geen eilandsraadsverkiezingen zijn gehouden. De vragen daarover waren dus ook niet van toepassing voor deelnemers op Sint Eustatius. Via de ingebouwde logica in de enquêtetool werd de enquête na het beantwoorden van vraag 28, voor deze deelnemers, afgesloten.

Ter vergelijking met het mediaonderzoek uit 2018, hebben destijds ruim 853 respondenten deelgenomen aan de enquête. Daarvan hebben 788 respondenten de enquête gedeeltelijk afgerond en 573 respondenten hebben de enquête toen volledig afgerond. We zien dus dat het percentage volledige reacties met 12% is gestegen ten opzichte van het mediaonderzoek dat is gehouden in 2018.

Hoe bepalen we de omvang van een respondentenpopulatie?

Bij een steekproef bepalen we eerst de grootte van de onderzoekspopulatie, daarna de foutenmarge en tot slot het gewenste betrouwbaarheidsniveau.

Grootte van de populatie

De verdeling is gemaakt op basis van een totale onderzoekspopulatie van 15.304 personen (kiesgerechtigen vanaf de leeftijd van 18 jaar). De onderzoekers gebruikten voor deze berekeningen mb.t. Bonaire en Saba, het aantal kiesgerechtigen dat geregistreerd is door de Kiesraad voor de Eilandsraadsverkiezingen van 18 maart 2016.

Bijzondere situatie Sint Eustatius

In tegenstelling tot op Bonaire en Saba, zijn er op Sint Eustatius geen eilandsraadsverkiezingen gehouden op 20 maart 2019. Uitgaan van de aantallen van de eilandsraadsverkiezingen in 2016 zou derhalve geen representatief beeld geven op Sint Eustatius. De inwoners van Sint Eustatius hebben tijdens dit onderzoek geen vragen beantwoordt m.b.t. de eilandsraadsverkiezingen. Daarom is voor de berekening van de aantallen respondenten op Sint Eustatius, het aantal kiesgerechtigen voor de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017 als uitgangspunt genomen.

Het aantal kiesgerechtigden werd als volgt vastgesteld:

- Bonaire 12.372 (aantal kiesgerechtigden eilandsraadsverkiezingen 18 maart 2015)
- Saba 1.058 (aantal kiesgerechtigden eilandsraadsverkiezingen 18 maart 2015)
- Sint Eustatius (aantal kiesgerechtigden Tweede Kamerverkiezingen 15 maart 2017)

Foutenmarge

Dit is het positieve of negatieve getal dat meestal wordt weergegeven in opiniepeilingresultaten van bijvoorbeeld dagbladen. Een voorbeeld: Als u een foutenmarge van 4% gebruikt en 47% van uw steekproef een bepaald antwoord geeft, dan kan u er “zeker” van zijn dat als u diezelfde vraag aan de volledige populatie had gesteld, tussen 42% (47-4) en 52% (47+4) datzelfde antwoord zouden gekozen hebben (een lagere foutenmarge vereist een grotere steekproef). De onderzoekers hebben voor dit onderzoek voor een foutenmarge van 4% vastgesteld.

Betrouwbaarheidspercentage

Het betrouwbaarheidsniveau vertelt u hoe zeker u kan zijn van de foutenmarge. Het wordt uitgedrukt in percent en geeft weer hoe vaak het werkelijke percentage van de populatie dat een antwoord zou kiezen, binnen die foutenmarge ligt, met andere woorden, in welke mate vertrouwen de onderzoekers erop dat de antwoorden die de respondenten hebben gegeven, correct zijn (een hoger betrouwbaarheidsniveau vereist een grotere steekproef). De onderzoekers hebben voor dit onderzoek voor een betrouwbaarheidsniveau van 95% vastgesteld. Op basis van de grootte van de onderzoekspopulatie, foutenmarge en het betrouwbaarheidsniveau kwamen zij tot de onderstaande verdeling in aantallen en percentages.

Uitgangspunten berekeningen respondentenpopulatie

Eiland	Geregistreerde inwoners op 01-01-2018	Aantal kiesgerechtigden eilandsraadverkiezingen 18 maart 2015	Aantal kiesgerechtigden Tweede Kamerverkiezingen 15 maart 2017	Beoogd aantal respondenten per eiland	Behaald aantal respondenten per eiland
Bonaire	19.549	12.372	11.955	500	504
Saba	2.155	1.058	889	45	82
Sint Eustatius	3.348	2.435	1.873	75*	84
Totaal	25.052	15.865	14.717	620	670

*Dit is gebaseerd op het aantal kiesgerechtigden bij de Tweede Kamerverkiezingen van 15 maart 2017.

3. Onderzoeksresultaten alle BES-eilanden gecombineerd

3.1. Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie

In totaal zijn er 717 respondenten begonnen aan de enquête. Daarvan zijn er 47 respondenten gediskwalificeerd voor deelname omdat zij niet kiesgerechtig waren. In totaal hebben 570 respondenten de enquête, volledig, t/m vraag 32 ingevuld. 69 deelnemers op Sint Eustatius hebben de enquête t/m vraag 28: 'Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?' ingevuld. Dit valt te verklaren doordat er op Sint Eustatius geen eilandsraadsverkiezingen zijn gehouden. De vragen daarover waren dus ook niet van toepassing voor deelnemers op Sint Eustatius. Via de ingebouwde logica in de enquêtetool werd de enquête na het beantwoorden van vraag 28, voor deze deelnemers, afgesloten.

3.1.1. Omvang

Hieronder ziet u de verdeling van het aantal respondenten per eiland. We zien dat er op Saba zelfs 36 respondenten extra hebben deelgenomen, op Sint Eustatius waren dat 9 respondenten en op Bonaire 4 respondenten.

Woont u op één van de onderstaande eilanden?

Answered: 670 Skipped: 0

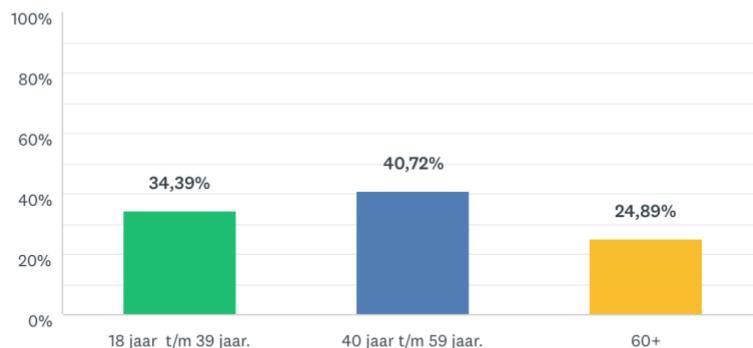
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Bonaire.	75,22%	504
▼ Sint Eustatius.	12,54%	84
▼ Saba.	12,24%	82
TOTAAL		670

3.1.2. Verdeling en benadering leeftijdsgroepen

Hieronder ziet u de verdeling van de deelnemers binnen de eerder vastgestelde leeftijdsgroepen.

In welke leeftijdsgroep valt u?

Answered: 663 Skipped: 7

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ 18 jaar t/m 39 jaar.	34,39%
▼ 40 jaar t/m 59 jaar.	40,72%
▼ 60+	24,89%
TOTAAL	663

Alle leeftijdsgroepen zijn benaderd via diverse online kanalen. Zo is de enquête op o.a. de Facebookpagina's van: RCN, Durftevragenbonaire, Statia let's debate en Bonaire.nu geplaatst. Daarnaast zijn er nieuwsartikelen gepubliceerd over het onderzoek op BES-reporter.com en Bonaire.nu. Naast deze gratis manieren van verspreiding hebben beide onderzoekers het onderzoek via Facebookadvertenties onder de aandacht gebracht.

Op Saba is er gebruikgemaakt van een mass mailing via e-mail. vergeleken met andere onderzoeken, had deze mailing een lagere response, uiteindelijk werd wel al bijna 80%, van het minimaal te behalen aantal respondenten, gehaald door de combinatie van online advertenties en de mass mailing. Vervolgens hebben de onderzoekers zowel op Saba als op Sint Eustatius bij circa 60 respondenten de enquête offline afgenoemd. Op Saba is dit onder andere gedaan tijdens de dagbesteding van het verzorgingstehuis en door het bezoeken van diverse openbare plaatsen zoals: De bakker, winkels en de bibliotheek.

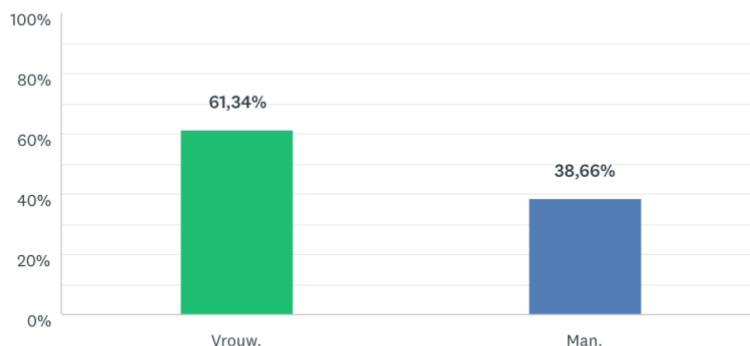
Op Sint Eustatius bleef de online response ver achter ten opzichte van Saba en Bonaire. Op dit soort momenten realiseren de onderzoekers zich dat het essentieel is om af te reizen naar de Bovenwindse eilanden, zodat ze daar zelf de enquêtes offline kunnen afnemen. De onderzoekers hebben de eerste dag bij een winkel gestaan, daarna was het Pasen waarop alle winkels helaas gesloten waren. Wel zijn er die dagen respondenten benaderd bij bijvoorbeeld restaurants. De dinsdag erop hebben de onderzoekers de hele dag bij het betaalloket van Census (Burgerzaken) gestaan. Daar was het erg druk omdat veel mensen hun motorrijtuigenbelasting moesten betalen, uiteindelijk is het aantal respondenten op Sint Eustatius dan ook ruim gehaald.

Op Bonaire hebben de onderzoekers bij circa 80 respondenten de enquête offline afgenoemd. De afname van de enquêtes vond op Bonaire plaats bij de Bondigro supermarkt, verspreid over 6 verschillende dagen.

3.1.3. Geslacht

Wat is uw geslacht?

Answered: 657 Skipped: 13

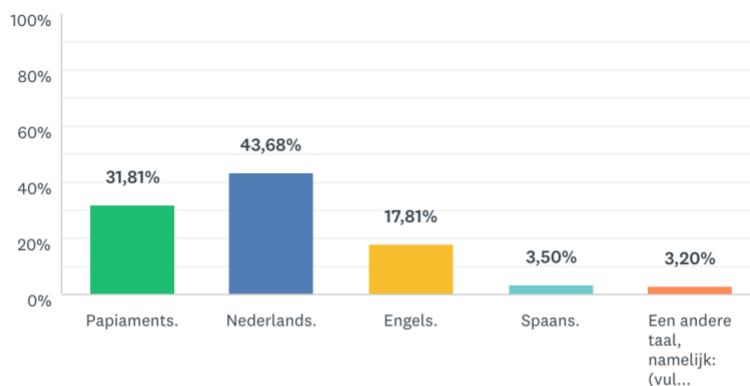

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Vrouw.	61,34% 403
▼ Man.	38,66% 254
TOTAAL	657

3.1.4. Moedertaal

Wat is uw moedertaal?

Answered: 657 Skipped: 13

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	31,81% 209
▼ Nederlands.	43,68% 287
▼ Engels.	17,81% 117
▼ Spaans.	3,50% 23
▼ Een andere taal, namelijk: (vul hieronder a.u.b. uw moedertaal in)	Reacties 3,20% 21
TOTAAL	657

Wat opviel was dat op beide Bovenwindse eilanden, waar de voertaal Engels is, eveneens circa 30% van de respondenten Nederlands als moeder- en voorkeurstaal had. Daarnaast merkten de onderzoekers dat bij de afname van de offline enquêtes eveneens een deel van de Papiamentstalige respondenten, de vragen liever in het Nederlands gesteld kreeg. We zien eveneens dat de groep

Spaanstaligen die is bereikt, klein is. Dat valt te verklaren omdat zowel de enquête als de wervingsteksten niet in het Spaans zijn opgesteld en verspreid.

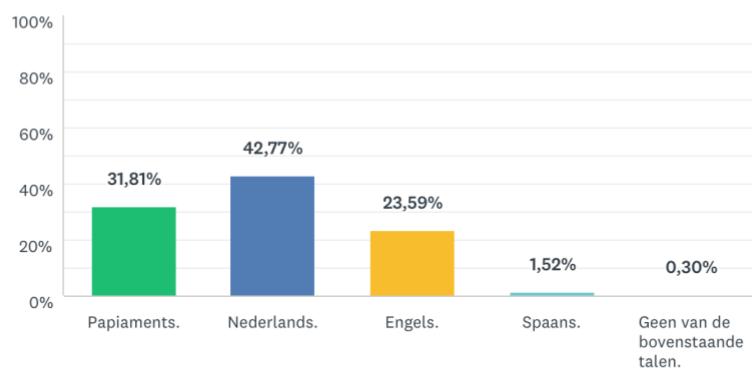
Onder reacties bij ‘Een andere taal namelijk’ werden de volgende talen genoemd:

- Nederlands, Papiaments en/of Engels (deze personen konden of wilden geen keuze maken).
- Duits
- Filipijns
- Frans

3.1.5. Voorkeurstaal

Wat is de taal waarin u het liefst wordt aangesproken? Wat is uw voorkeurstaal?

Answered: 657 Skipped: 13

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	31,81%
▼ Nederlands.	42,77%
▼ Engels.	23,59%
▼ Spaans.	1,52%
▼ Geen van de bovenstaande talen.	0,30%
TOTAAL	657

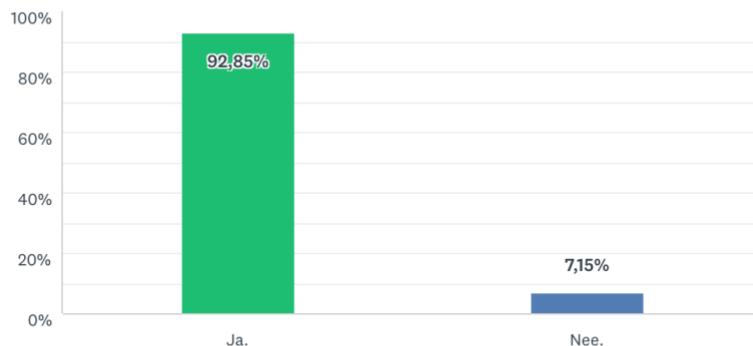
Wat opvalt is dat 98,17% van de respondenten de talen Papiaments, Nederlands of Engels als voorkeurstaal heeft. Dit zijn eveneens de 3 talen waarin de Rijksoverheid op dit moment communiceert met haar burgers in Caribisch Nederland.

3.1.6. Nederlandse nationaliteit

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep behoort.

Heeft u de Nederlandse nationaliteit?

Answered: 657 Skipped: 13

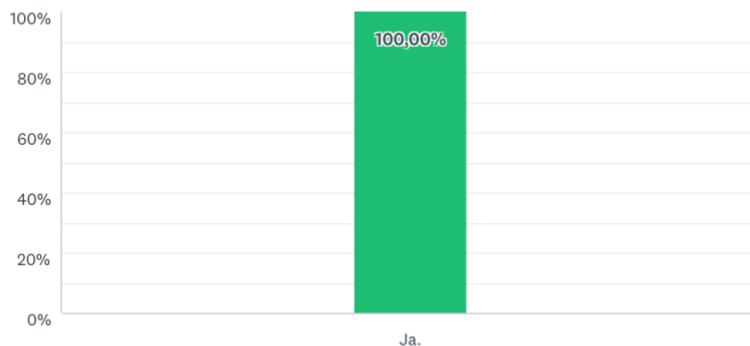
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	92,85%	610
▼ Nee.	7,15%	47
TOTAAL		657

3.1.7. Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep behoort.

Was uw vaste woon- en verblijfplaats de afgelopen 5 jaar Bonaire, Sint Eustatius, Saba en/of Europees Nederland?

Answered: 47 Skipped: 623

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	100,00%	47
TOTAAL		47

3.2. Gemiddelde invulduur en voltooingspercentage

De respondenten waren gemiddeld 7 minuten bezig met het invullen van de enquête. Daarmee ligt de invulduur dus ruim onder het gestelde maximum van 10 minuten.

Enquête verkiezingen Bonaire, Sint Eustatius en Saba 2019 Gemaakt: 19-01-2019 Gewijzigd: 03-05-2019	717 Reacties	79% Voltooingspercentage	7 mins Gemiddelde invulduur
--	--------------	--------------------------	-----------------------------

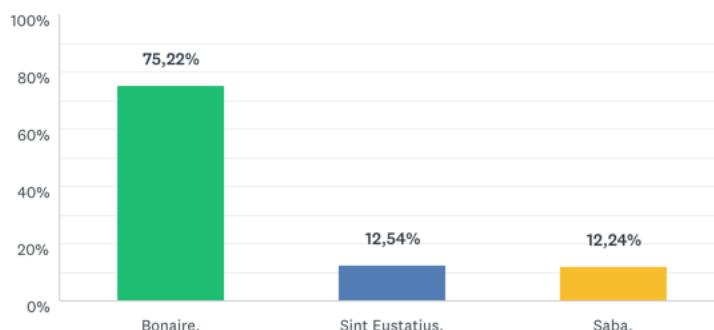
Er is een gemiddeld voltooingspercentage van 79% vastgesteld door de software. Dat wil zeggen dat 570 respondenten de enquête van de eerste t/m de laatste pagina hebben doorlopen.

Dat wil echter niet zeggen dat dat aantal respondenten alle 32 vragen hebben beantwoord. Er is namelijk logica (ook wel skip logic genoemd) aangebracht in de enquête. Een goed voorbeeld daarvan is de vraag: ‘Had u interesse om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege?’ Wanneer een respondent hier ‘Nee’ koos, dan kreeg hij of zij geen extra vragen over of men op de hoogte was van de criteria en vereisten voor kandidaatstelling. Wanneer men ‘Ja’ koos dan verschenen er wel extra vragen die inhoudelijk ingingen op onderdelen van de informatiecampagne rondom de criteria en vereisten voor kandidaatstelling.

Per vraag ziet u dan ook staan, op de plek die hieronder groen omcirkeld is, hoeveel personen de vraag hebben beantwoord (Answered) en hoeveel personen de vraag hebben overgeslagen (Skipped). Vrijwel alle vragen waren verplicht in deze enquête, de term ‘Skipped’ refereert dan ook bijna altijd naar een vraag die is overgeslagen doormiddel van skip logic, deze vragen zijn dus niet overgeslagen door de respondent(en) zelf.

Woont u op één van de onderstaande eilanden?

Answered: 670 Skipped: 0

ANTWOORDKEUZEN	▼	REACTIES	▼
▼ Bonaire.		75,22%	504
▼ Sint Eustatius.		12,54%	84
▼ Saba.		12,24%	82
TOTAAL			670

3.3. Antwoorden per vraag respondenten alle BES-eilanden

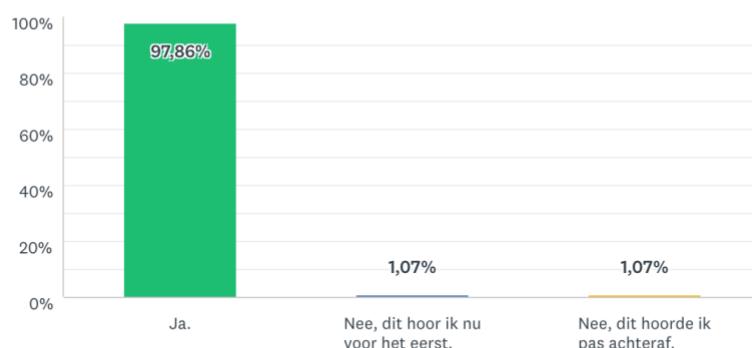
In dit onderdeel het rapport behandelen we de alle vragen die geen demografische vragen of controlevragen waren. Daarnaast geven we per vraag aan welke antwoorden en eventuele toelichtingen er zijn gegeven

Vraag 1 t/m 5 van de enquête gingen over het eiland waar de respondent woont, hun leeftijd en de taal die men spreekt. Naast de demografische vragen, over het eiland waar men woont en hun leeftijd, hebben we twee extra controlevragen gesteld om na te gaan of respondenten stemgerechtig waren. Deze twee controlevragen hebben we op de vorige pagina's toegelicht. We starten daarom hieronder bij de vraag 8: 'Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?'

Vraag 8

Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?

Answered: 653 Skipped: 17

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	97,86%
▼ Nee, dit hoor ik nu voor het eerst.	1,07%
▼ Nee, dit hoorde ik pas achteraf.	1,07%
TOTAAL	653

We kunnen concluderen dat vrijwel alle respondenten op de BES-eilanden, namelijk 97,86%, op de hoogte waren van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren. Slechts 2,14% was hier niet van op de hoogte.

Vraag 9

Wist u wat voor verkiezingen er waren op 20 maart 2019?

Answered: 631 Skipped: 39

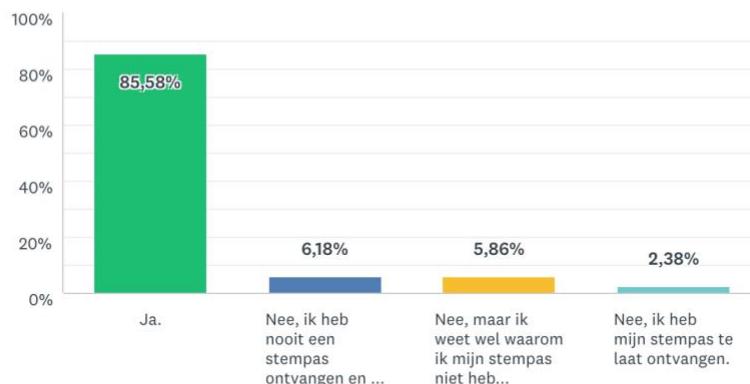
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, er waren die dag verkiezingen voor zowel het kiescollege als de eilandsraad.	70,36% 444
▼ Ja, ik kon mijn stem uitbrengen voor het kiescollege van mijn eiland.	14,26% 90
▼ Nee, ik wist wel dat er verkiezingen waren, maar niet waarvoor.	7,13% 45
▼ Ja, er waren die dag eilandsraadsverkiezingen op mijn eiland.	6,50% 41
▼ Nee, ik wist niet dat er verkiezingen waren.	1,74% 11
TOTAAL	631

Een ruime meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden, 70,36% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. 14,25% dacht dat er alleen verkiezingen waren voor het kiescollege en 6,50% dacht dat er alleen verkiezingen waren voor de eilandsraad. 7,13% van de respondenten was niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er die dag waren. Het kleinste deel van de respondenten, 1,74%, wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.

Vraag 10

Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?

Answered: 631 Skipped: 39

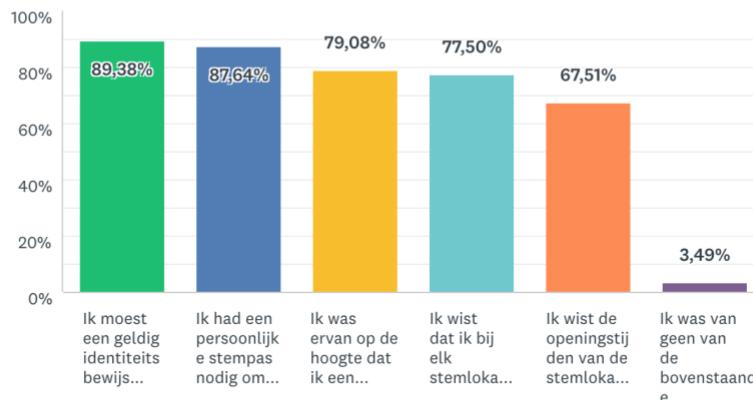
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	85,58%	540
▼ Nee, ik heb nooit een stempas ontvangen en ik begrijp niet waarom ik niets heb ontvangen.	6,18%	39
▼ Nee, maar ik weet wel waarom ik mijn stempas niet heb ontvangen.	5,86%	37
▼ Nee, ik heb mijn stempas te laat ontvangen.	2,38%	15
TOTAAL		631

Het overgrote deel, 85,58% van de respondenten op de BES-eilanden heeft hun stempas op tijd ontvangen. In de resultaten per eiland, verderop in dit rapport zal blijken dat op Saba de meeste respondenten hun stempas op tijd hebben ontvangen.

Vraag 11

Van welke van de onderstaande stemregels was u op de hoogte vóór de verkiezingen van 20 maart 2019: (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 631 Skipped: 39

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik moest een geldig identiteitsbewijs meenemen om te stemmen.	89,38% 564
▼ Ik had een persoonlijke stempas nodig om te stemmen.	87,64% 553
▼ Ik was ervan op de hoogte dat ik een volmacht kon geven of ontvangen.	79,08% 499
▼ Ik wist dat ik bij elk stemlokaal op mijn eiland kon stemmen.	77,50% 489
▼ Ik wist de openingstijden van de stemlokalen.	67,51% 426
▼ Ik was van geen van de bovenstaande stemregels op de hoogte.	3,49% 22

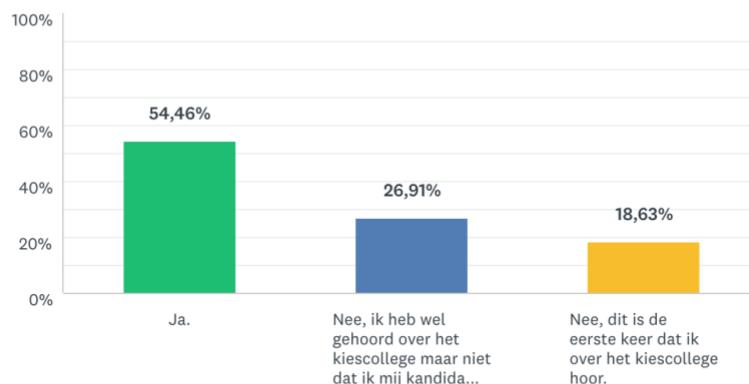
Totale aantal respondenten: 631

De meeste respondenten wisten dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Informatie m.b.t. de openingstijden van de stemlokalen heeft de minste respondenten bereikt. Slechts 3,49% van de respondenten kende geen enkele stemregel.

Vraag 12

Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland?

Answered: 628 Skipped: 42

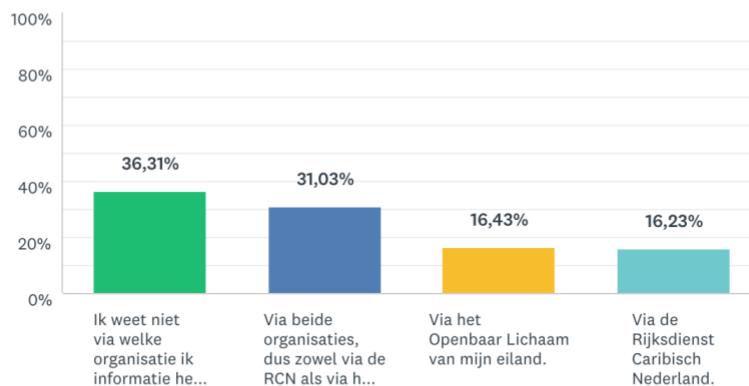
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	54,46% 342
▼ Nee, ik heb wel gehoord over het kiescollege maar niet dat ik mij kandidaat kon stellen.	26,91% 169
▼ Nee, dit is de eerste keer dat ik over het kiescollege hoor.	18,63% 117
TOTAAL	628

Ruim de helft, 54,46%, van de respondenten op de BES-eilanden wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 45,54% van respondenten helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. Wel heeft 81,37% gehoord over de kiescolleges.

Vraag 13

Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?

Answered: 493 Skipped: 177

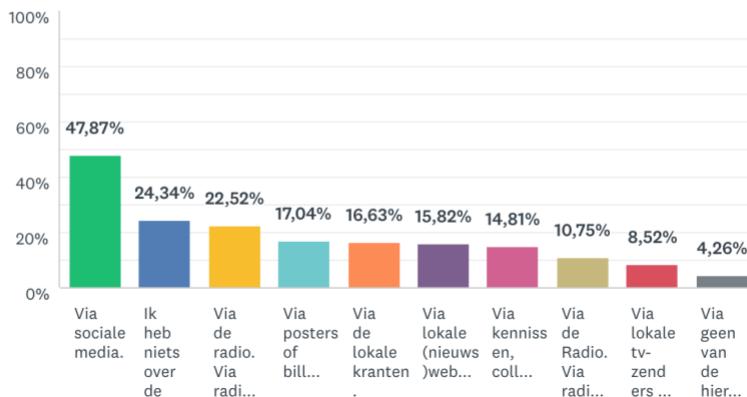
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ik weet niet via welke organisatie ik informatie heb ontvangen.	36,31%	179
▼ Via beide organisaties, dus zowel via de RCN als via het Openbaar Lichaam op mijn eiland.	31,03%	153
▼ Via het Openbaar Lichaam van mijn eiland.	16,43%	81
▼ Via de Rijksdienst Caribisch Nederland.	16,23%	80
TOTAAL		493

We zien dat het grootste deel, 63,69%, van de respondenten weet van welke organisatie ze informatie ontvangen. Een minderheid, 36,31% weet niet van wie ze de informatie hebben ontvangen, ondanks dat dit een minderheid is, is het toch een aanzienlijk aandeel, iets meer dan 1/3 van de respondenten.

Vraag 14

Op welke manier heeft u gehoord dat u zich kandidaat kon stellen? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 493 Skipped: 177

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	47,87% 236
▼ Ik heb niets over de kandidaatstelling voor het kiescollege gehoord.	24,34% 120
▼ Via de radio. Via radiocommercials.	22,52% 111
▼ Via posters of billboards.	17,04% 84
▼ Via de lokale kranten.	16,63% 82
▼ Via lokale (nieuws)websites.	15,82% 78
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	14,81% 73
▼ Via de Radio. Via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's.	10,75% 53
▼ Via lokale tv-zenders op mijn eiland.	8,52% 42
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	4,26% 21

Totale aantal respondenten: 493

We zien hier dat 47,87% van de respondenten de informatie over kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat dit een zeer effectief communicatiekanaal is. 22,52% heeft de informatie via radiocommercials ontvangen. Opvallend is dat de posters en billboards, voor deze campagne, meer bereik hadden dan kranten, lokale websites en radioprogramma's.

Vraag 15

Wat miste u in de voorlichtingscampagne voor de kandidaatstelling van de kiescolleges?

Answered: 493 Skipped: 177

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Informatie over wat het kiescollege doet. (functie en taken)	43,41% 214
▼ Ik miste niets.	16,23% 80
▼ Daar heb ik geen mening over.	13,39% 66
▼ Ik miste andere zaken: (vul hieronder a.u.b. in wat u miste)	Reacties 10,95% 54
▼ De manier waarop ik mij kandidaat kon stellen.	8,32% 41
▼ De reden waarom het belangrijk is om mij kandidaat te stellen.	7,71% 38
TOTAAL	493

Men miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken) het meest. Toch miste circa 31% van de respondenten niets in de campagnes, of wilde ze daar niets over kwijt. 10,95% miste andere zaken zoals:

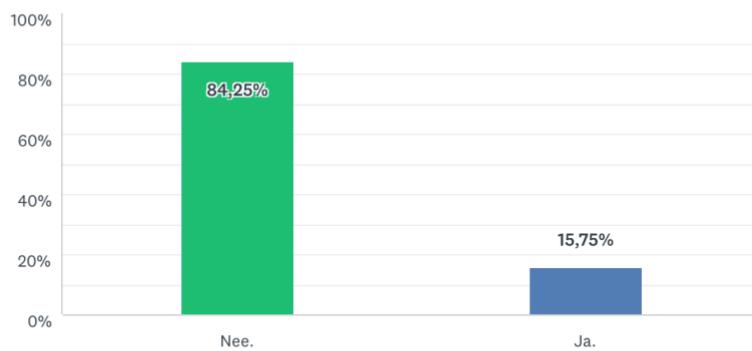
- Alles
- Everything
- Ik miste alles!!!! Begreep er geen sikkepit van.
- Inhoud en politieke kleur kandidaten.
- ik miste alle informatie die hierboven genoemd wordt over de kandidaatstelling van de kiescolleges.
- voor welke politieke partij het kiescollege zal stemmen in de eerste kamer. Dan kan ik pas weten welke kandidaat ik kies. Later hoorde ik dat alle kandidaten op het CDA zouden stemmen. Dit lijkt mij geen goede zaak, er was geen keus.
- The posters were misleading as persons thought that those persons were taking part in the elections. Persons was not aware that e.g. other parties were able to take part in the elections. It was not clear. Plus I find that the info was too late. And seeing that this is the first time that there was an election for the electoral council.
- Wat er met mijn stem daarna zou gaan gebeuren..de lokale partijen maakten dit van tevoren ook niet duidelijk. Het argument dat pas na de verkiezingen zou worden gezocht naar een kandidaat (1e Kamer) met als argument; we doen wat het beste is voor Bonaire, is natuurlijk kletspraat. Dat wil je als kiezer toch van tevoren weten?
- Meer praktisch, b.v. een soort instructiefilmpje (wat je vaak ziet op YouTube o.i.d.)
- Welke kandidaat welke partij in Nederland vertegenwoordigd.
- Op welke partij in de eerste kamer het kiescollege gaat stemmen.
- All three top choices were lacking and the information on the posters was not clear.

- Geen enkele kandidaat heeft aangegeven welke Partij zij zal stemmen.
- Ik had geen idee welke binding de persoon op wie ik ging stemmen had met de politieke partijen in NL.
- The realistic action plan for the representatives after they are chosen.

Vraag 16

Had u interesse om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege?

Answered: 489 Skipped: 181

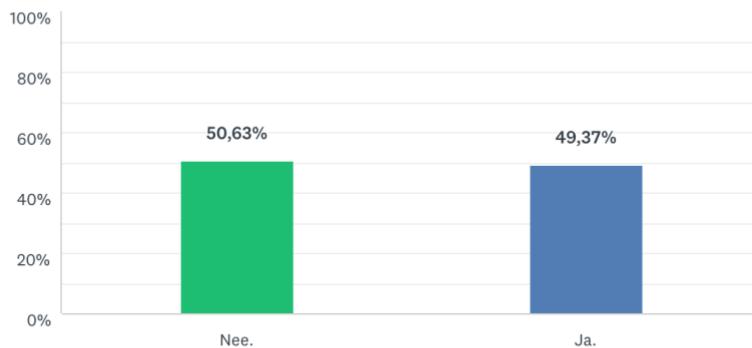
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee.	84,25% 412
▼ Ja.	15,75% 77
TOTAAL	489

Respondenten die deze vraag met 'Ja' beantwoordden kregen op basis van skip logic een set extra vragen die gingen over de criteria en vereisten, processen etc. U vindt deze vervolgvragen op de volgende pagina's.

Vraag 17

Was u bekend met de criteria en vereisten waaraan u moest voldoen om zich kandidaat te stellen?

Answered: 79 Skipped: 591

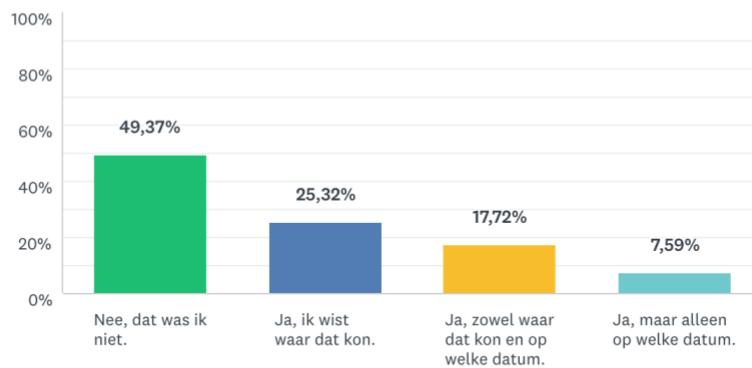
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee.	50,63%
▼ Ja.	49,37%
TOTAAL	79

Meer dan de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 50,63%, waren niet op de hoogte van de criteria en vereisten hiervoor.

Vraag 18

Was u ervan op de hoogte waar en op welke datum de stukken voor de kandidaatstelling moesten worden ingeleverd?

Answered: 79 Skipped: 591

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee, dat was ik niet.	49,37%
▼ Ja, ik wist waar dat kon.	25,32%
▼ Ja, zowel waar dat kon en op welke datum.	17,72%
▼ Ja, maar alleen op welke datum.	7,59%
TOTAAL	79

Ook blijkt dat bijna de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 49,37% niet wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.

Vraag 19

Wat was de reden dat u zich uiteindelijk wel of niet kandidaat heeft gesteld?
(deze vraag is niet verplicht)

Answered: 55 Skipped: 615

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:	Reacties 18,18%	10
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:	Reacties 76,36%	42
Ik wil hier liever niets over zeggen.	Reacties 9,09%	5

Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:

- Ik kandidaat had gesteld bij een partij.
- I am a candidate on the WIPM list.
- Because i am interested in being involved and representing my people.
- Ik ook op een lijst stond voor eilandsraadsverkiezing.

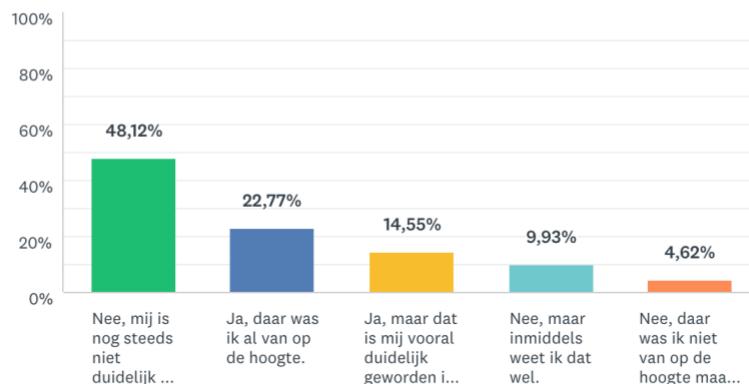
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:

- Niet voldoende info.
- De info was te woggig omschreven.
- De kosten te hoog waren voor mij.
- Geen juiste informatie.
- Lack of proper information.
- Omdat ervoor betaald moest worden.
- Op een gegeven moment werd het onduidelijk of je nu wel of niet bij een partij moest behoren. Men begint dan ineens over lijsten, terwijl ik bij geen een lijst zit.
- Totaal geen informatie ontvangen voorafgaand aan verkiezingen, gelukkig wel m'n stempas in tegenstelling tot anderen.
- Niet wist dat je ook zonder bij een partij aangesloten was kon deelnemen.
- De voorlichting ontbrak en ik niet de RCN website heb bezocht.
- Omdat e.e.a. niet duidelijk was en ook de kosten.
- Je steekt tijd in iets wat in Europees NL geen verschil oplevert.
- Het alleen maar tijd zou kosten en me eigenlijk nog geld zou kosten ook.
- Erg vaag nog.

Vraag 20

Was u vóór de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege op uw eiland?

Answered: 584 Skipped: 86

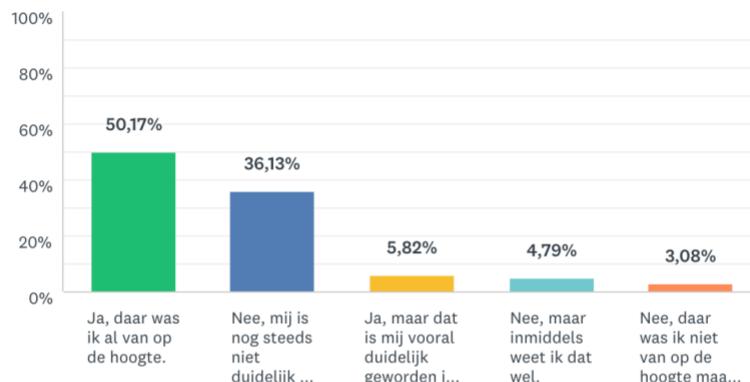
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES ▾
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	48,12% 281
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	22,77% 133
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de verkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	14,55% 85
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	9,93% 58
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	4,62% 27
TOTAAL	584

We zien dat een krappe minderheid, 48,12%, nog steeds niet weet wat de functie en taken van het kiescollege zijn. 22,77% wist voor de verkiezingen al wat de functie en taken waren. Voor 14,55% is dit duidelijk geworden in de aanloop naar de verkiezingen, door de informatie die zij daarover hebben ontvangen.

Vraag 21

Was u voor de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer in Den Haag?

Answered: 584 Skipped: 86

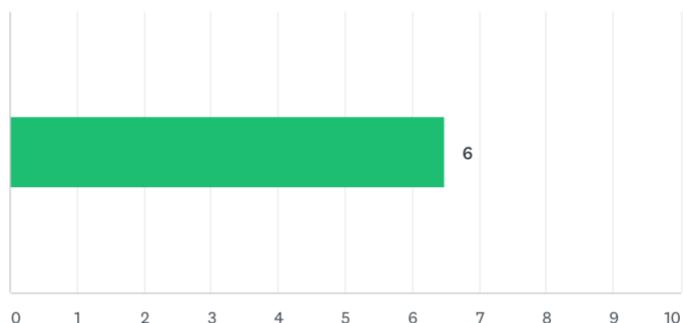
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES ▾
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	50,17% 293
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	36,13% 211
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de kiescollegeverkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	5,82% 34
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	4,79% 28
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	3,08% 18
TOTAAL	584

Bij de functie en taken van de Eerste Kamer zien we een ander beeld. Daar bleek een meerderheid 50,17% reeds op de hoogte te zijn van de functie en taken van de Eerste Kamer, voor de start van de verkiezingen. 36,13% weet echter nog steeds niet wat de rol van de Eerste Kamer is.

Vraag 22

Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?

Answered: 584 Skipped: 86

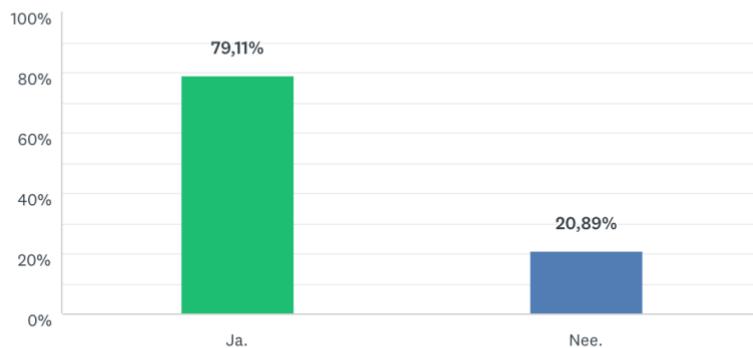
ANTWOORDKEUZEN	GEMIDDELD AANTAL	TOTALE AANTAL	REACTIES
Reacties	6	3.789	584
Totale aantal respondenten: 584			

We zien een gemiddelde score van 6, dat lijkt laag, maar in het midden van de schaal stond bij score 5 het label: 'Belangrijk'. We kunnen dus concluderen dat de inwoners van de eilanden, de invloed die de BES-eilanden op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, belangrijk vindt.

Vraag 23

Vindt u het belangrijk om uw stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege?

Answered: 584 Skipped: 86

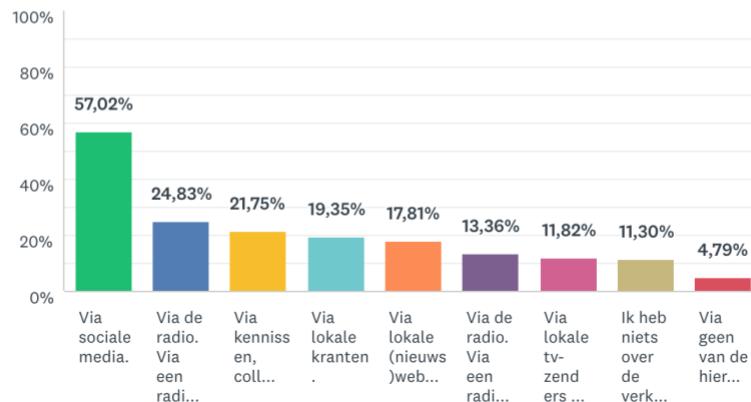

Deze vraag bekrachtigt de score in vraag 22. Ruim 79,11% van de respondenten op de BES-eilanden vindt het belangrijk om een stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege.

Vraag 24

Via welke (media)kanalen bent u meer te weten gekomen over de verkiezingen voor de kiescolleges? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 584 Skipped: 86

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	57,02% 333
▼ Via de radio. Via een radiocommercial.	24,83% 145
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	21,75% 127
▼ Via lokale kranten.	19,35% 113
▼ Via lokale (nieuws)websites.	17,81% 104
▼ Via de radio. Via een radioprogramma met interviews of praatprogramma's.	13,36% 78
▼ Via lokale tv-zenders op mijn eiland.	11,82% 69
▼ Ik heb niets over de verkiezingen voor de kiescolleges gehoord.	11,30% 66
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	4,79% 28

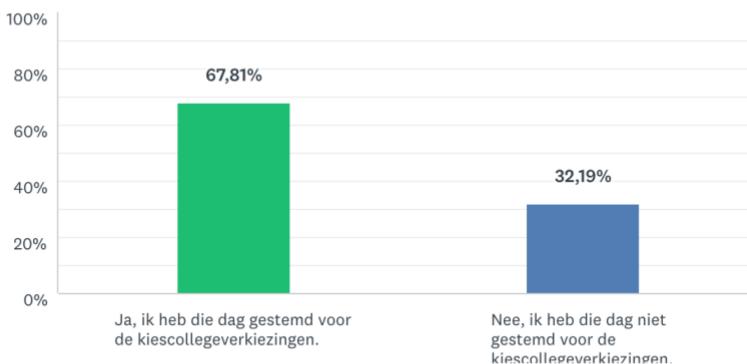
Totale aantal respondenten: 584

We zien hier vrijwel dezelfde verdeling als bij vraag 14, de meeste respondenten zijn bereikt via sociale media, gevolgd door radiocommercials, mond-tot-mond (kennissen, collega's, buren, vrienden of familie), kranten, lokale website en radioprogramma's.

Vraag 25

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?

Answered: 584 Skipped: 86

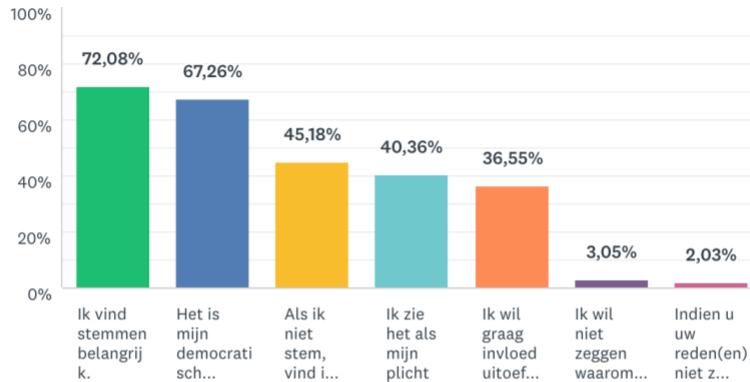
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik heb die dag gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	67,81% 396
▼ Nee, ik heb die dag niet gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	32,19% 188
TOTAAL	584

De meerderheid van de respondenten op Bonaire, Sint Eustatius en Saba, 67,81%, heeft op 20 maart gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.

Vraag 26

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 394 Skipped: 276

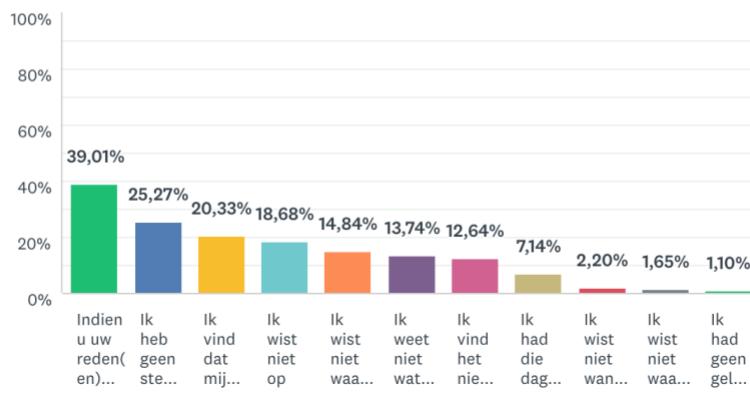
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	72,08% 284
▼ Het is mijn democratisch recht.	67,26% 265
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	45,18% 178
▼ Ik zie het als mijn plicht	40,36% 159
▼ Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer.	36,55% 144
▼ Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	3,05% 12
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft? Reacties	2,03% 8

Totale aantal respondenten: 394

Vraag 27

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 182 Skipped: 488

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft.	Reacties	39,01% 71
▼ Ik heb geen stempas gekregen.		25,27% 46
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.		20,33% 37
▼ Ik wist niet op wie ik moest stemmen.		18,68% 34
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.		14,84% 27
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.		13,74% 25
▼ Ik vind het niet belangrijk.		12,64% 23
▼ Ik had die dag geen tijd om te gaan stemmen.		7,14% 13
▼ Ik wist niet wanneer ik kon gaan stemmen.		2,20% 4
▼ Ik wist niet waar ik kon gaan stemmen.		1,65% 3
▼ Ik had geen geldig identiteitsbewijs.		1,10% 2
Totale aantal respondenten: 182		

De meeste respondenten hadden een andere, dan de hierboven genoemde, reden om niet te gaan stemmen. De antwoorden waren ook ingestoken op de voorlichting m.b.t. het stembureau. Er waren op 20 maart echter grote problemen bij de stembureaus. Veel mensen hebben 1 tot 2 uur in de rij gestaan voor ze hun stem konden uitbrengen. Deze reacties kwamen dan ook vaker terug in de resultaten. Ook zien we dat veel inwoners niet wisten op welke partij de kandidaten van de kiescolleges zouden gaan stemmen. Daardoor zagen hun stem als een volmacht aan die kandidaat of als een blanco stem.

Enkele reacties waren:

- Te lange wachttijden bij de kieslokalen. Vreselijk inefficiënte werkwijze van de medewerkers.
- Ik heb het stemmen overgelaten aan de lokale mensen
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan
- Over de gehele dag 5x geprobeerd te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk de moed maar opgegeven.
- Er was geen enkele info te vinden over waar de personen voor staan en wat ze willen bereiken
- Ik ben drie keer langs 2 verschillende stembureaus gereden waar telkens een rij tot buiten staat. Ik ga niet een half uur of uur in de rij staan in deze moderne tijd waarbij we gebruik

zouden kunnen maken van allerlei technieken. Of stemlokalen beter bezetten aan mankracht als het handmatig moet gebeuren

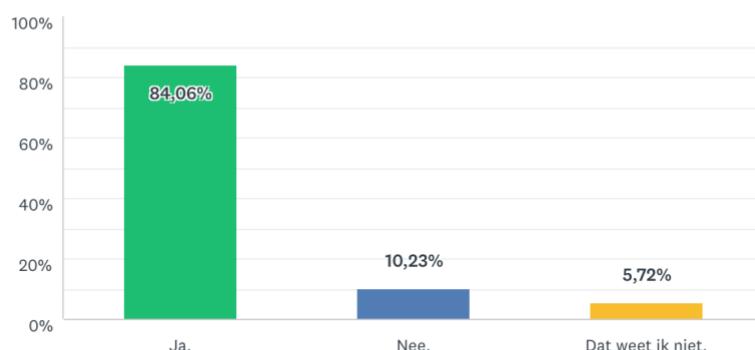
- Ik ben niet gaan stemmen omdat ik het gevoel heb dat het niet veel zin heeft . omdat ik van verschillende mensen heb gehoord dat er tussen de 50 en 100\$ geboden werd voor een stempas.
- Niemand in het kiescollege wilde aangeven voor welke partij in Nederland zou worden gekozen
- Stembureaus waren TE DRUK!
- Because on my island the democratic party was the only party joined with the cda party of the netherlands .. but the cda party nor the dp party share the same views as me.
- The Dutch and European governments are not there for people. They do not represent them. They represent themselves and dictate over people.
- There was no local election held. That's is a crime against human rights!
- Bij veel partijen staat nergens of alleen in Papiaments waar ze voor staan
- De partijen die verkiesbaar waren, zijn te onduidelijk geweest wat ze met die stem zouden gaan doen
- Was me niet duidelijk welk persoon ons zou vertegenwoordigen in de eerste kamer. En bleek uit 3 partijen te bestaan. Dus geen keuze voor alle partijen van de eerste kamer

Vraag 28 – Skip logic vraag

Deze vraag is toegevoegd om inwoners van Sint Eustatius uit te sluiten van de vragen over de eilandsraadsverkiezingen, die niet zijn gehouden op Sint Eustatius.

Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?

Answered: 577 Skipped: 93

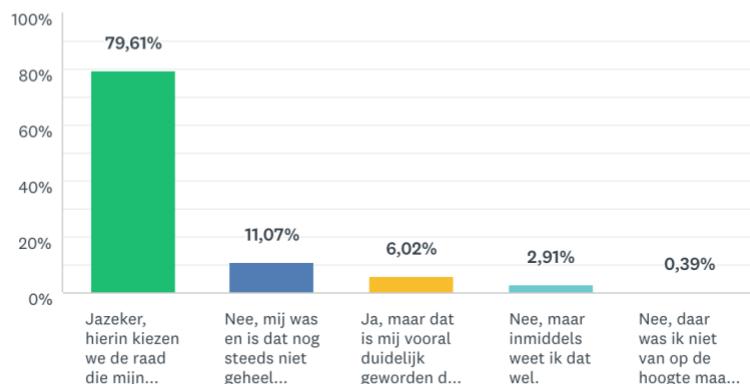

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
Ja.	84,06%	485
Nee.	10,23%	59
Dat weet ik niet.	5,72%	33
TOTAAL		577

Vraag 29

Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 515 Skipped: 155

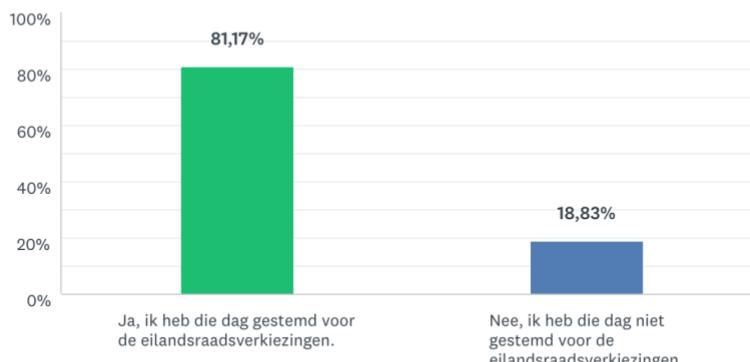
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Jazeker, hierin kiezen we de raad die mijn eiland bestuurt.	79,61% 410
▼ Nee, mij was en is dat nog steeds niet geheel duidelijk.	11,07% 57
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden door de informatie die ik hierover heb gehoord of gelezen.	6,02% 31
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	2,91% 15
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	0,39% 2
TOTAAL	515

Bijna 80% van de respondenten op Bonaire en Saba was voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen. 88,93% is daar op dit moment van op de hoogte en 11,07% is daar op dit moment nog niet van op de hoogte.

Vraag 30

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 515 Skipped: 155

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik heb die dag gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen.	81,17% 418
▼ Nee, ik heb die dag niet gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen.	18,83% 97
TOTAAL	515

81,17% van de respondenten heeft op 20 maart hun stem uitgebracht. We zien dat dit percentage iets hoger ligt dan de daadwerkelijke opkomst, die was namelijk 77,85%.

Vraag 31

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 416 Skipped: 254

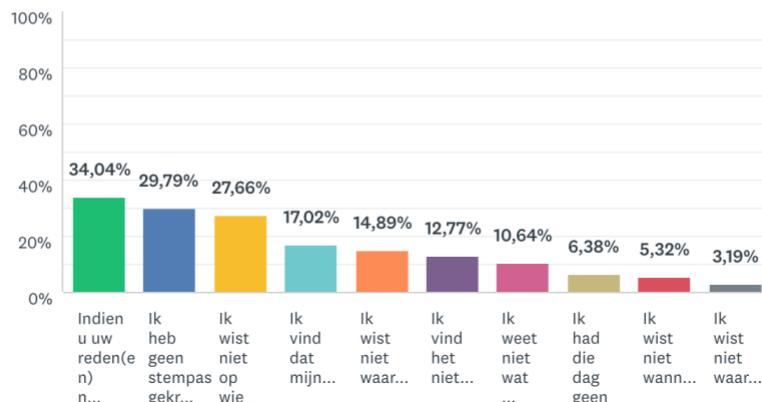
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	77,40% 322
▼ Het is mijn democratisch recht.	71,15% 296
▼ Ik wil graag invloeden op de veranderingen op mijn eiland.	62,50% 260
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	46,63% 194
▼ Ik zie het als mijn plicht.	45,91% 191
▼ Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	1,68% 7
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft?	Reacties 1,44% 6

Totale aantal respondenten: 416

Vraag 32

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 94 Skipped: 576

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft?	Reacties	34,04% 32
▼ Ik heb geen stempas gekregen.		29,79% 28
▼ Ik wist niet op wie ik moest stemmen.		27,66% 26
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.		17,02% 16
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.		14,89% 14
▼ Ik vind het niet belangrijk.		12,77% 12
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.		10,64% 10
▼ Ik had die dag geen tijd om te gaan stemmen.		6,38% 6
▼ Ik wist niet wanneer ik kon gaan stemmen.		5,32% 5
▼ Ik wist niet waar ik kon gaan stemmen.		3,19% 3

Totale aantal respondenten: 94

Ook bij vraag 32 valt het op dat de meeste respondenten hun reden(en) niet zagen staan. Hieronder een opsomming van de meeste voorkomende reacties:

- Ze werken niet voor ons maar alleen voor zichzelf.
- Ik vind dat er niet voldoende capabele mensen zijn.
- Omdat meerdere partijen niet of niet goed aangeven waar ze voor staan.
- Verkiezingsprogramma's niet beschikbaar in meerdere talen (vaak alleen Papiamentu), geen verslaggeving op sociale media en/of lokale websites van debatten. Hierdoor was het onmogelijk om een bewuste weloverwogen keuze te maken.
- Heb geprobeerd. Wachtrijen veel te lang vanwege de enorm slechte organisatie.
- Omdat te veel heb gehoord dat er geld geboden werd voor je stemkaart tussen de 50 en 100 dollar vind ik echt niet kunnen.
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.
- Ik moest erg lang wachten want er zat geen enkele voorgang in de rij wachten.
- De rij was superlang, ik was na 2 uur nog steeds niet aan de beurt!
- Die dag tot 5x geprobeerd (en op 4 verschillende plekken) te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk niet gestemd.
- Zelfde reden als voor het kiescollege, ik ga niet een half uur in de rij staan om mijn stem uit te brengen.
- Te druk bij het stemlokaal.

4. Onderzoeksresultaten Bonaire

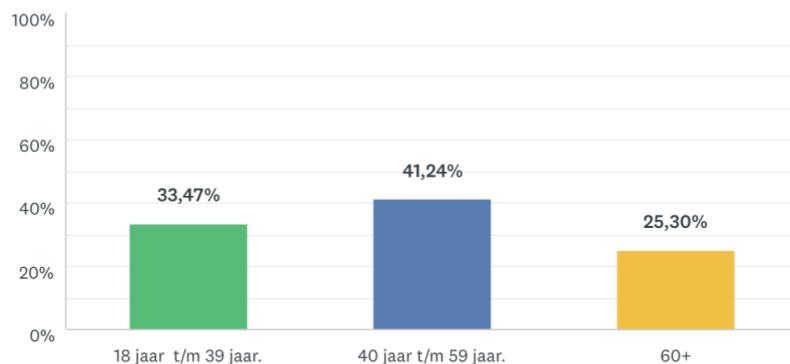
4.1. Samenstelling, omvang en benadering respondentenpopulatie Bonaire

Op Bonaire hebben in totaal 504 personen deelgenomen aan het onderzoek. Hieronder ziet u de verdeling van de deelnemers, binnen de vastgestelde leeftijdsgroepen.

4.1.1. Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Bonaire

In welke leeftijdsgroep valt u?

Answered: 502 Skipped: 2

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ 18 jaar t/m 39 jaar.	33,47%
▼ 40 jaar t/m 59 jaar.	41,24%
▼ 60+	25,30%
TOTAAL	502

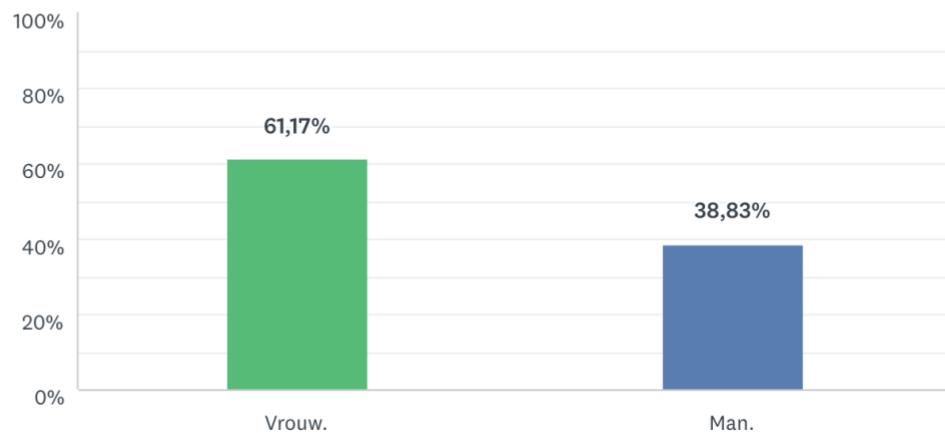
Naast de online verspreiding op Bonaire, via diverse kanalen, hebben de onderzoekers ook persoonlijk respondenten geworven op straat en in een lokale supermarkt. Dit omdat hiermee een bredere doelgroep bereikt kon worden en ook specifiek ouderen konden worden aangesproken zodat de groep respondenten op Bonaire voldoende een weerspiegeling is van de demografische verdeling inwoners van het eiland.

Op Bonaire hebben de onderzoekers bij circa 80 respondenten de enquête offline met de hand afgenummerd. De afname van de enquêtes vond op Bonaire plaats bij de Bondigro supermarkt, verspreid over 6 verschillende dagen.

4.1.2. Geslacht respondenten Bonaire

Wat is uw geslacht?

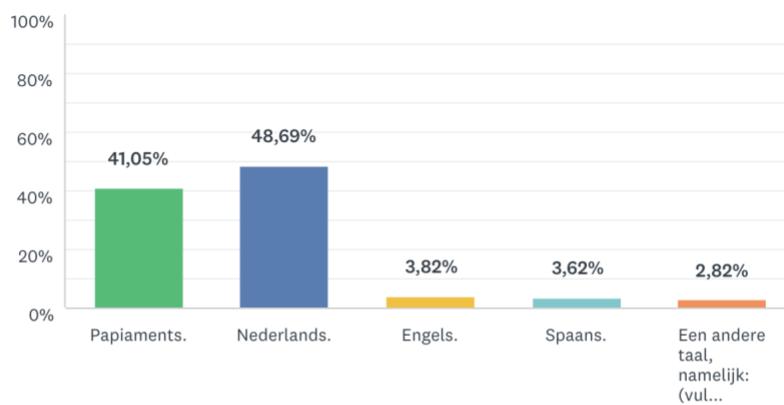
Answered: 497 Skipped: 7

4.1.3. Verdeling Moedertaal Bonaire

Wat is uw moedertaal?

Answered: 497 Skipped: 7

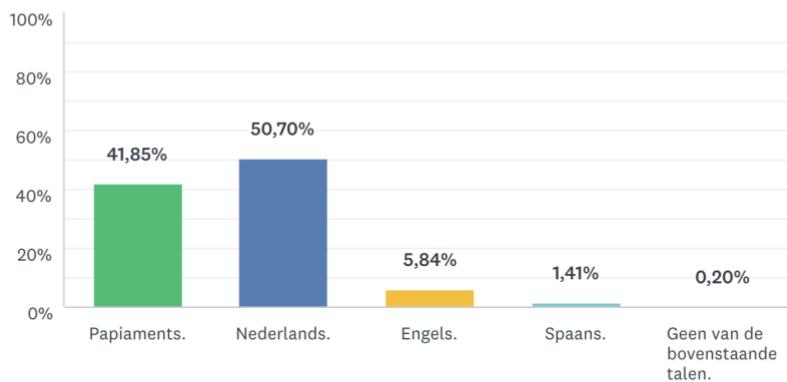

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	41,05% 204
▼ Nederlands.	48,69% 242
▼ Engels.	3,82% 19
▼ Spaans.	3,62% 18
▼ Een andere taal, namelijk: (vul hieronder a.u.b. uw moedertaal in) Reacties	2,82% 14
TOTAAL	497

4.1.4. Voorkeurstaal Bonaire

Wat is de taal waarin u het liefst wordt aangesproken? Wat is uw voorkeurstaal?

Answered: 497 Skipped: 7

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	41,85%
▼ Nederlands.	50,70%
▼ Engels.	5,84%
▼ Spaans.	1,41%
▼ Geen van de bovenstaande talen.	0,20%
TOTAAL	497

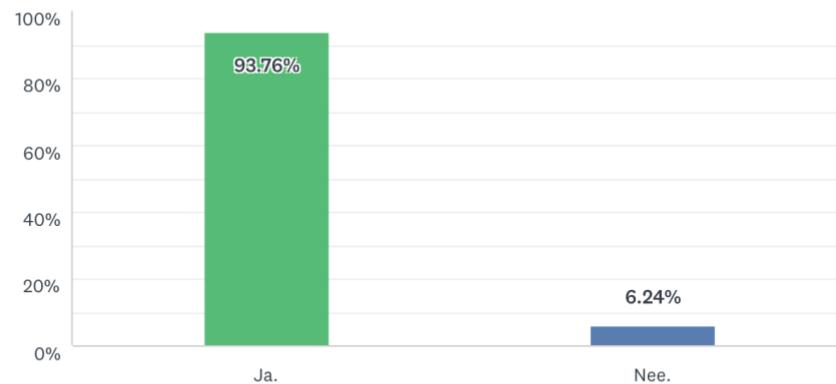
De voorkeurstaal is in overleg ook onderzocht in dit onderzoek. Onder andere om te onderzoeken of meer respondenten liever worden aangesproken of communiceren in een andere taal dan waarin de campagne is gehouden. Voor Bonaire is dit niet het geval. De respondenten hebben aangegeven dat zij nauwelijks in een andere taal willen worden aangesproken dan waarin de campagne op Bonaire is gehouden. Alleen Engels is een taal waar het meest naar gevraagd wordt na Papiaments en Nederlands.

4.1.5. Nederlandse nationaliteit Bonaire

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep van het onderzoek behoort.

Heeft u de Nederlandse nationaliteit?

Answered: 497 Skipped: 7

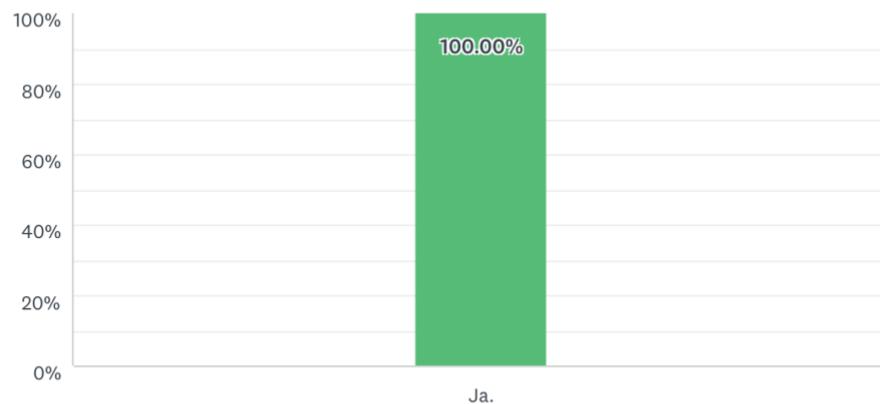
ANSWER CHOICES	▼	RESPONSES	▼
▼ Ja.		93.76%	466
▼ Nee.		6.24%	31
TOTAL			497

4.1.6. Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep van het onderzoek behoort.

Was uw vaste woon- en verblijfplaats de afgelopen 5 jaar Bonaire, Sint Eustatius, Saba en/of Europees Nederland?

Answered: 31 Skipped: 473

4.2. Antwoorden per vraag van de respondenten op Bonaire

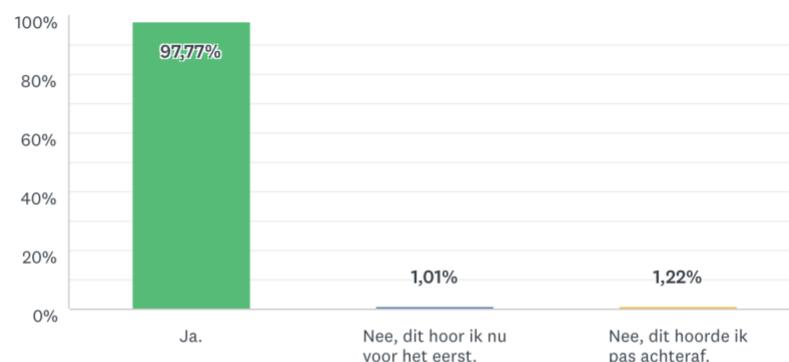
In dit onderdeel het rapport behandelen we de alle vragen die geen demografische vragen of controlevragen waren. Daarnaast geven we per vraag aan welke antwoorden en eventuele toelichtingen er zijn gegeven

Vraag 1 t/m 5 van de enquête gingen over het eiland waar de respondent woont, hun leeftijd en de taal die men spreekt. Naast de demografische vragen, over het eiland waar men woont en hun leeftijd, hebben we twee extra controlevragen gesteld om na te gaan of respondenten stemgerechtig waren. Deze twee controlevragen hebben we op de vorige pagina's toegelicht. We starten daarom hieronder bij de vraag 8: 'Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?'

Vraag 8 – respondenten Bonaire

Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?

Answered: 493 Skipped: 11

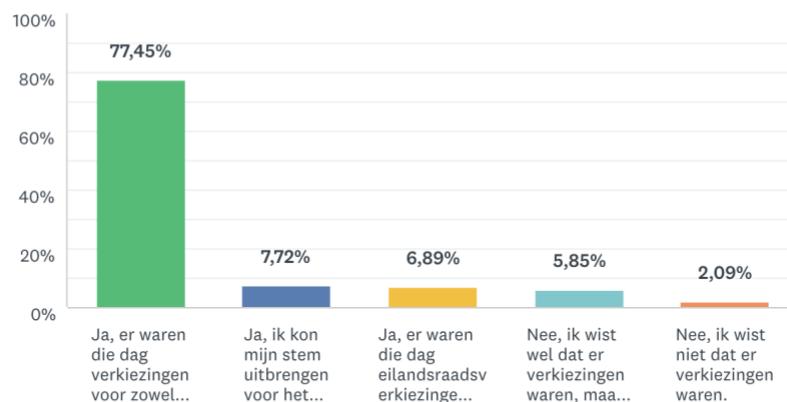

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	97,77% 482
▼ Nee, dit hoor ik nu voor het eerst.	1,01% 5
▼ Nee, dit hoorde ik pas achteraf.	1,22% 6
TOTAAL	493

Vraag 9 – respondenten Bonaire

Wist u wat voor verkiezingen er waren op 20 maart 2019?

Answered: 479 Skipped: 25

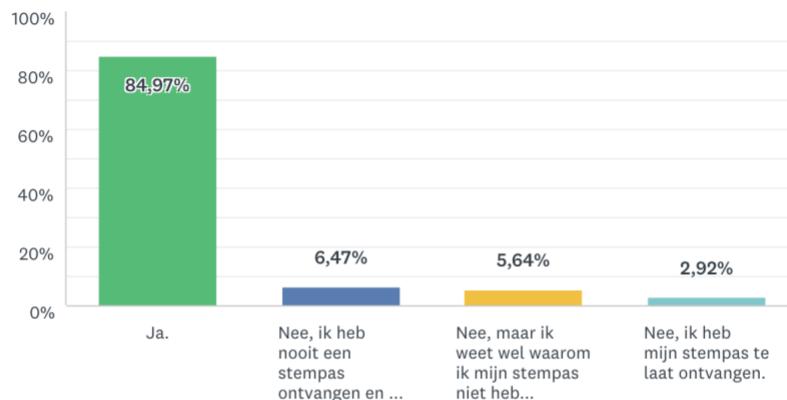
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, er waren die dag verkiezingen voor zowel het kiescollege als de eilandsraad.	77,45% 371
▼ Ja, ik kon mijn stem uitbrengen voor het kiescollege van mijn eiland.	7,72% 37
▼ Ja, er waren die dag eilandsraadsverkiezingen op mijn eiland.	6,89% 33
▼ Nee, ik wist wel dat er verkiezingen waren, maar niet waarvoor.	5,85% 28
▼ Nee, ik wist niet dat er verkiezingen waren.	2,09% 10
TOTAAL	479

Omdat er op de dag van de verkiezingen meerdere verkiezingen gehouden zijn waar ook meerdere voorlichtingscampagnes voor zijn gehouden, is er gevraagd of de kiezer wist wat voor verkiezingen er zijn gehouden die dag. Meer dan $\frac{3}{4}$ was op de hoogte van allebei de verkiezingen die gehouden zijn op 20 maart.

Vraag 10 – respondenten Bonaire

Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?

Answered: 479 Skipped: 25

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	84,97%	407
▼ Nee, ik heb nooit een stempas ontvangen en ik begrijp niet waarom ik niets heb ontvangen.	6,47%	31
▼ Nee, maar ik weet wel waarom ik mijn stempas niet heb ontvangen.	5,64%	27
▼ Nee, ik heb mijn stempas te laat ontvangen.	2,92%	14
TOTAAL		479

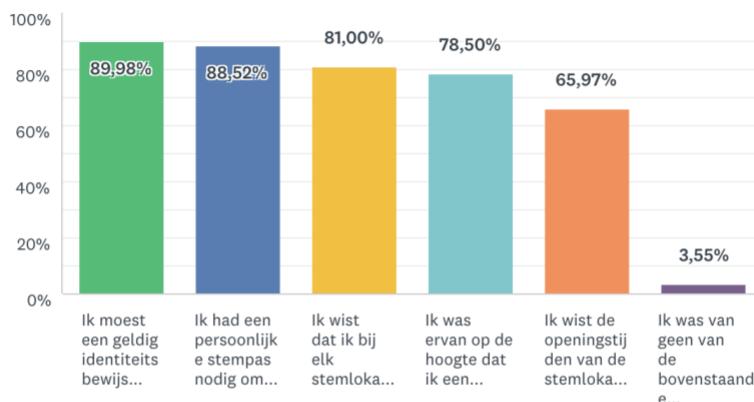
Om te kunnen stemmen is het erg belangrijk om een stempas thuis te ontvangen. Het is een belangrijk middel voor de overheid om een kiezer te bereiken en om deze te vragen om te gaan stemmen.

Op Bonaire heeft 9,39% van de respondenten geen stempas ontvangen of te laat een stempas ontvangen. 5,64% heeft geen stempas ontvangen maar weet wel hoe dit komt. Dit kan zijn i.v.m. een recente verhuizing, niet aanwezig op het woonadres ten tijde van de verkiezingen of dat de respondent niet ingeschreven staat op het woonadres.

Vraag 11 – respondenten Bonaire

Van welke van de onderstaande stemregels was u op de hoogte vóór de verkiezingen van 20 maart 2019: (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 479 Skipped: 25

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik moest een geldig identiteitsbewijs meenemen om te stemmen.	89,98% 431
▼ Ik had een persoonlijke stempas nodig om te stemmen.	88,52% 424
▼ Ik wist dat ik bij elk stemlokaal op mijn eiland kon stemmen.	81,00% 388
▼ Ik was ervan op de hoogte dat ik een volmacht kon geven of ontvangen.	78,50% 376
▼ Ik wist de openingstijden van de stemlokalen.	65,97% 316
▼ Ik was van geen van de bovenstaande stemregels op de hoogte.	3,55% 17

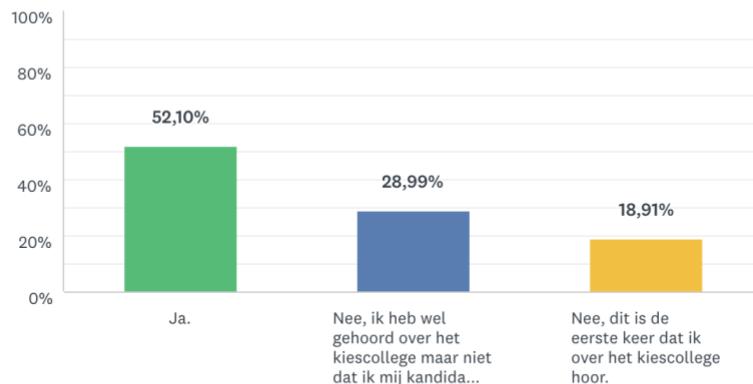
Totale aantal respondenten: 479

De meeste respondenten waren ervan op de hoogte dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Informatie over de openingstijden van de stemlokalen heeft de minste mensen bereikt. Slechts 3,55% van de respondenten kende geen enkele stemregel.

Vraag 12 – respondenten Bonaire

Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland?

Answered: 476 Skipped: 28

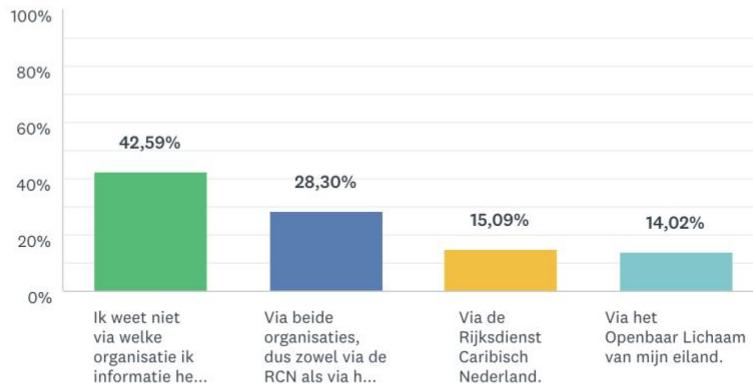
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	52,10% 248
▼ Nee, ik heb wel gehoord over het kiescollege maar niet dat ik mij kandidaat kon stellen.	28,99% 138
▼ Nee, dit is de eerste keer dat ik over het kiescollege hoor.	18,91% 90
TOTAAL	476

Uit deze vraag blijkt dat slechts 52,10% van de respondenten op de hoogte was van de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege op Bonaire.

Vraag 13 – respondenten Bonaire

Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?

Answered: 371 Skipped: 133

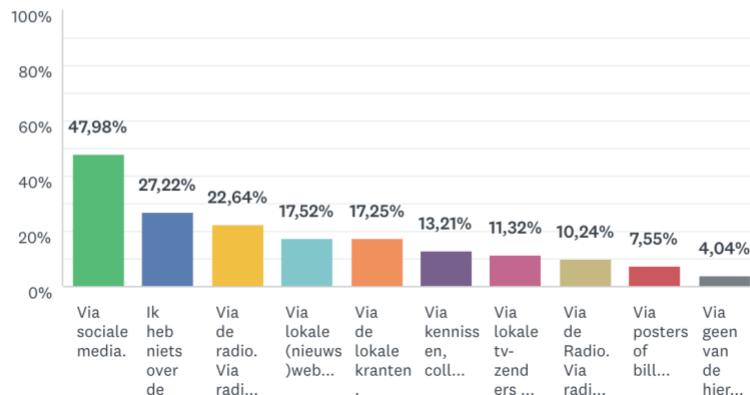
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik weet niet via welke organisatie ik informatie heb ontvangen.	42,59% 158
▼ Via beide organisaties, dus zowel via de RCN als via het Openbaar Lichaam op mijn eiland.	28,30% 105
▼ Via de Rijksdienst Caribisch Nederland.	15,09% 56
▼ Via het Openbaar Lichaam van mijn eiland.	14,02% 52
TOTAAL	371

Bij de grootste groep respondenten (42,59%) was het niet duidelijk van wie zij informatie hebben ontvangen over de kandidaatstelling van het kiescollege. De 2^e groep respondenten geven aan van beide organisaties informatie te hebben ontvangen (28,30%).

Vraag 14 – respondenten Bonaire

Op welke manier heeft u gehoord dat u zich kandidaat kon stellen? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 371 Skipped: 133

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	47,98% 178
▼ Ik heb niets over de kandidaatstelling voor het kiescollege gehoord.	27,22% 101
▼ Via de radio. Via radiocommercials.	22,64% 84
▼ Via lokale (nieuws)websites.	17,52% 65
▼ Via de lokale kranten.	17,25% 64
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	13,21% 49
▼ Via lokale tv-zenders op mijn eiland.	11,32% 42
▼ Via de Radio. Via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's.	10,24% 38
▼ Via posters of billboards.	7,55% 28
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	4,04% 15

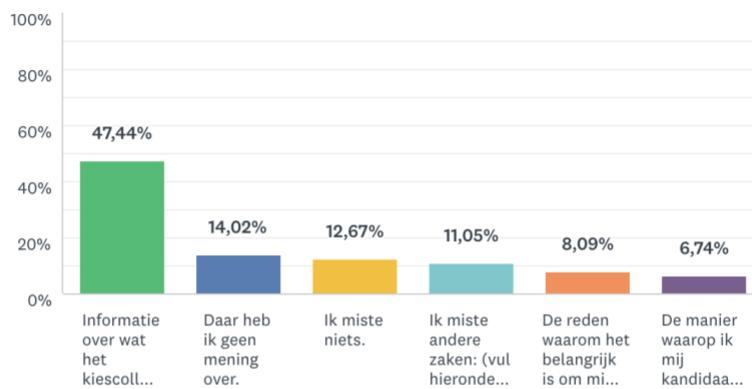
Totale aantal respondenten: 371

De meeste respondenten op Bonaire zijn bereikt via sociale media over de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege. Daarnaast hebben veel mensen de radiocommercials hierover gehoord ruim 22,64%. De minste respondenten, 7,55%, zijn bereikt via posters of billboards op Bonaire.

Vraag 15 – respondenten Bonaire

Wat miste u in de voorlichtingscampagne voor de kandidaatstelling van de kiescolleges?

Answered: 371 Skipped: 133

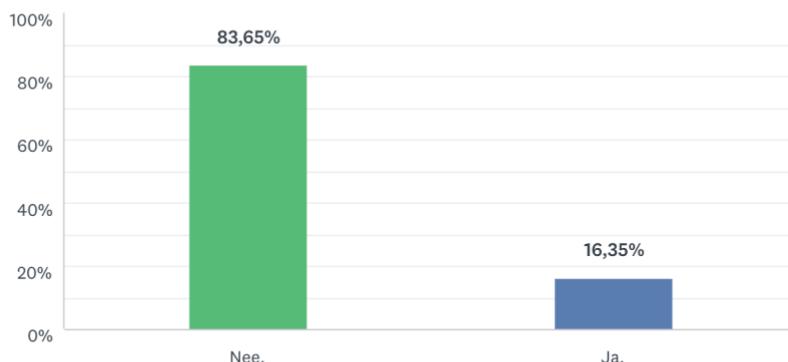
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Informatie over wat het kiescollege doet. (functie en taken)	47,44% 176
▼ Daar heb ik geen mening over.	14,02% 52
▼ Ik miste niets.	12,67% 47
▼ Ik miste andere zaken: (vul hieronder a.u.b. in wat u miste)	Reacties 11,05% 41
▼ De reden waarom het belangrijk is om mij kandidaat te stellen.	8,09% 30
▼ De manier waarop ik mij kandidaat kon stellen.	6,74% 25
TOTAAL	371

De grootste groep respondenten geeft aan niet goed op de hoogte te zijn van wat het kiescollege doet n.a.v. de campagne voor de kandidaatstelling. Dit is bijna de helft (47,44%) van alle respondenten die deze vraag hebben beantwoord. 12,67% miste niets.

Vraag 16 – respondenten Bonaire

Had u interesse om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege?

Answered: 367 Skipped: 137

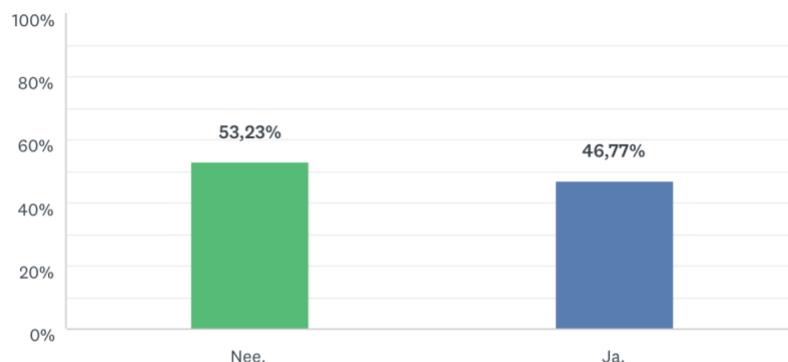

Uiteindelijk had slechts 16,35% van de respondenten interesse zich kandidaat te stellen voor het kiescollege op Bonaire.

Vraag 17 – respondenten Bonaire

Was u bekend met de criteria en vereisten waaraan u moet voldoen om zich kandidaat te stellen?

Answered: 62 Skipped: 442

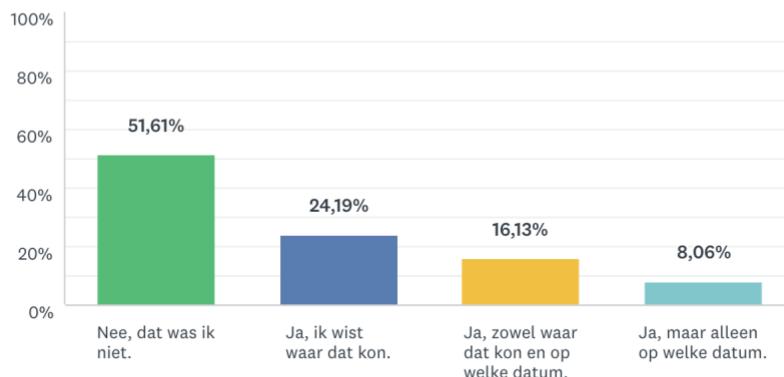

Van de respondenten die de vorige vraag (Had u interesse om zich kandidaat te stellen?) met 'Ja' heeft beantwoord geeft 53,23% aan dat zij niet op de hoogte waren van de criteria en vereisten om zich kandidaat te stellen. 46,77% was hiervan wel op hoogte op Bonaire.

Vraag 18 – respondenten Bonaire

Was u ervan op de hoogte waar en op welke datum de stukken voor de kandidaatstelling moesten worden ingeleverd?

Answered: 62 Skipped: 442

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee, dat was ik niet.	51,61% 32
▼ Ja, ik wist waar dat kon.	24,19% 15
▼ Ja, zowel waar dat kon en op welke datum.	16,13% 10
▼ Ja, maar alleen op welke datum.	8,06% 5
TOTAAL	62

Van de respondenten die de vraag (Had u interesse om zich kandidaat te stellen?) met ja heeft beantwoord geeft 51,61% aan niet goed ervan op de hoogte te zijn op welke datum en waar de stukken voor kandidaatstelling konden worden ingeleverd. 24,19% was hier wel van op de hoogte.

Vraag 19 – respondenten Bonaire

Wat was de reden dat u zich uiteindelijk wel of niet kandidaat heeft gesteld? (deze vraag is niet verplicht)

Answered: 44 Skipped: 460

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:	Reacties 18,18% 8
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:	Reacties 79,55% 35
Ik wil hier liever niets over zeggen.	Reacties 6,82% 3

Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:

- Ik mij kandidaat had gesteld bij een partij.
- Ik weet zeker het mijn kennis zal uitbreiden.
- Ik ook op een lijst stond voor eilandsraad verkiezing.
- Ik wil dat Bonaire verder vooruitgaat.

Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:

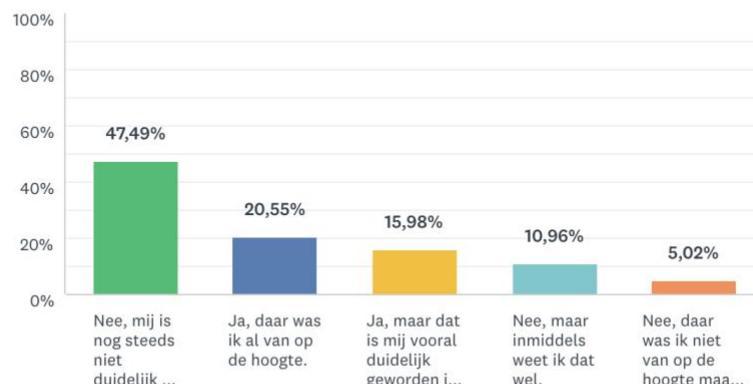
- Omdat ik het niet wist.
- Niet voldoende info.

- De kosten te hoog waren voor mij.
- Geen juiste informatie.
- Ik was er niet van op de hoogte.
- Ik wist dat niet eens, nooit gehoord. Behalve achteraf.
- Ik heb geen interesse in de training voor kandidaten.
- Omdat ervoor betaald moest worden
- Te veel corruptie.
- Ik had niet voldoende inhoudelijke informatie.
- Niet wist dat je ook zonder bij een partij aangesloten was kon deelnemen.
- Totaal geen informatie ontvangen voorafgaand aan verkiezingen, gelukkig wel m'n stempas in tegenstelling tot anderen.
- Ik had daarna geen interesse meer in nog meer informatie.
- Onduidelijkheid procedure ná verkiezing.
- De voorlichting ontbrak en ik niet de RCN-website heb bezocht.
- Ik heb me niet kandidaat gesteld. Als ik erg geïnteresseerd ben zal zou ik de vereisten hebben uitgezocht. Op dit moment heb ik het druk met een hoop andere dingen. Het is een onderwerp waar ik veel tijd in moet besteden en verdiepen.

Vraag 20 – respondenten Bonaire

Was u vóór de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege op uw eiland?

Answered: 438 Skipped: 66

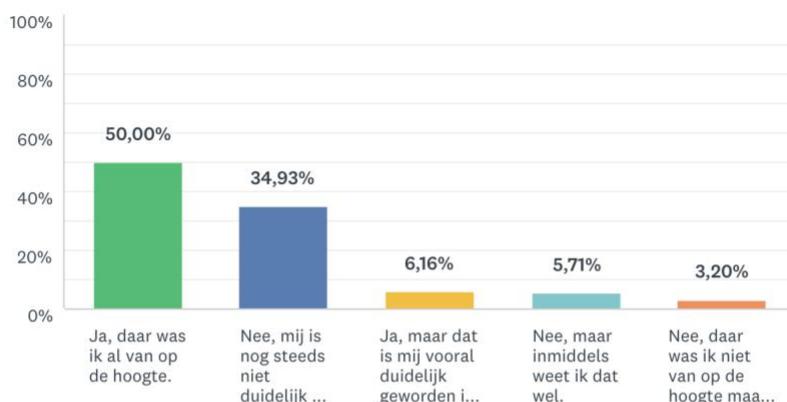
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES ▾
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	47,49% 208
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	20,55% 90
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de verkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	15,98% 70
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	10,96% 48
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	5,02% 22
TOTAAL	438

Een grote groep van de respondenten op Bonaire, bijna de helft (47,49%), was en is nog steeds niet op de hoogte wat de rol is van het kiescollege. Slechts 20,55% was wel op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege voorafgaand aan de verkiezingen op 20 maart 2019.

Vraag 21 – respondenten Bonaire

Was u voor de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer in Den Haag?

Answered: 438 Skipped: 66

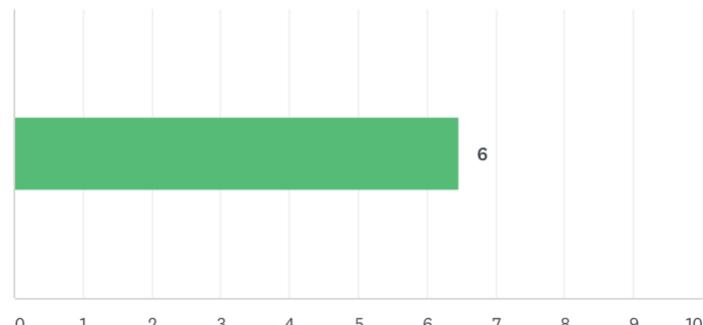
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	50,00% 219
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	34,93% 153
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de kiescollegeverkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	6,16% 27
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	5,71% 25
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	3,20% 14
TOTAAL	438

De meeste van de respondenten op Bonaire waren al op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer. Een grote groep respondenten, iets meer dan een derde is hier nog steeds niet van op de hoogte.

Vraag 22 – respondenten Bonaire

Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?

Answered: 438 Skipped: 66

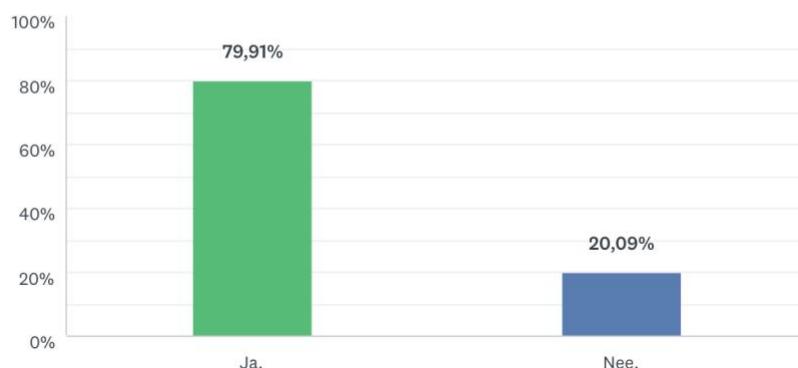

De respondenten op Bonaire hebben een 6 gegeven aan de mate van belangrijkheid van hun invloed die ze willen uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer. De keuze was weergegeven in een balk met op 1: heel onbelangrijk en op 10: heel belangrijk. Op 5 stond belangrijk.

Vraag 23 – respondenten Bonaire

Vindt u het belangrijk om uw stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege?

Answered: 438 Skipped: 66

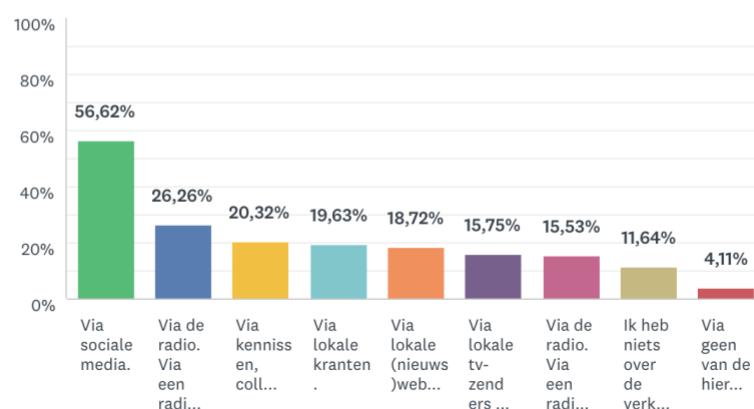

Deze vraag is in het onderzoek gesteld om te achterhalen of mensen het belangrijk vinden om op een kandidaat te stemmen voor het kiescollege. Een overgrote meerderheid, 79,91% vind dit belangrijk.

Vraag 24 – respondenten Bonaire

Via welke (media)kanalen bent u meer te weten gekomen over de verkiezingen voor de kiescolleges? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 438 Skipped: 66

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	56,62% 248
▼ Via de radio. Via een radiocommercial.	26,26% 115
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	20,32% 89
▼ Via lokale kranten.	19,63% 86
▼ Via lokale (nieuws)websites.	18,72% 82
▼ Via lokale tv-zenders op mijn eiland.	15,75% 69
▼ Via de radio. Via een radioprogramma met interviews of praatprogramma's.	15,53% 68
▼ Ik heb niets over de verkiezingen voor de kiescolleges gehoord.	11,64% 51
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	4,11% 18

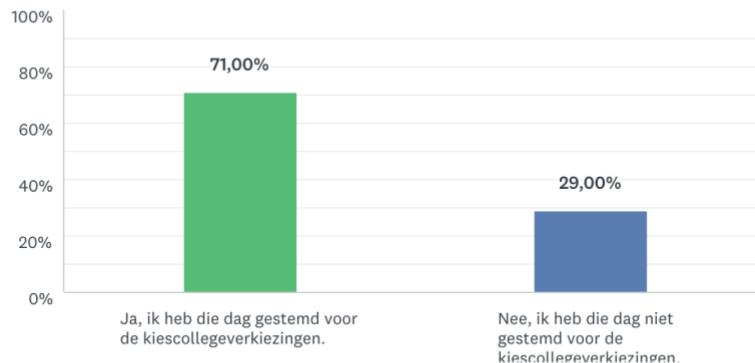
Totale aantal respondenten: 438

De meeste respondenten op Bonaire zijn bereikt via sociale media met betrekking tot de verkiezingen voor de kiescolleges. Daarnaast hebben veel mensen de radiocommercials over de kiescolleges gehoord, 26,26%. De minste respondenten, 15,53% zijn bereikt via een radioprogramma met interviews of een praatprogramma.

Vraag 25 – respondenten Bonaire

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?

Answered: 438 Skipped: 66

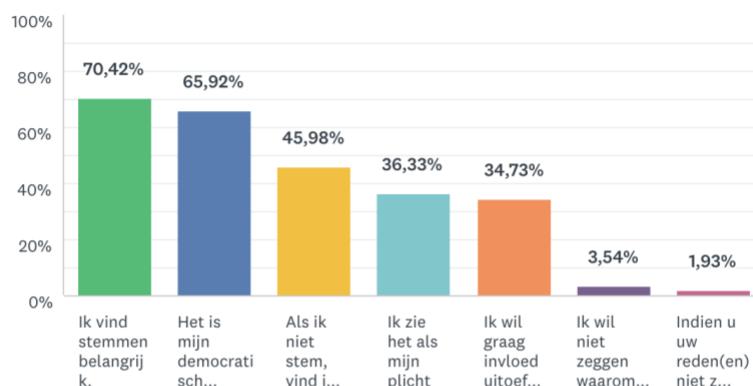
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik heb die dag gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	71,00% 311
▼ Nee, ik heb die dag niet gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	29,00% 127
TOTAAL	438

Op 20 maart hebben 71% van de respondenten gestemd op een kandidaat voor de kiescollegeverkiezingen. 29% heeft dat niet gedaan.

Vraag 26 – respondenten Bonaire

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 311 Skipped: 193

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
Ik vind stemmen belangrijk.	70,42% 219
Het is mijn democratisch recht.	65,92% 205
Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	45,98% 143
Ik zie het als mijn plicht	36,33% 113
Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer.	34,73% 108
Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	3,54% 11
Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft?	Reacties 1,93% 6

Totale aantal respondenten: 311

Een grote meerderheid, 70,42%, heeft aangegeven stemmen belangrijk te vinden. 34,73% geeft aan graag invloed uit te oefenen op de samenstelling van de eerste kamer.

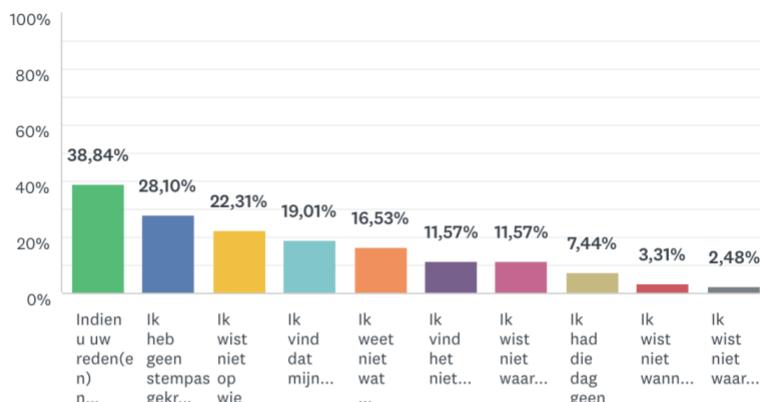
Enkele reacties bij de redenen die niet bij de antwoorden stonden:

- Ik heb blanco gestemd omdat ik mij niet vertegenwoordigd zie.
- Moeder volmacht gegeven, ik vertrouw haar beslissing, ze woont heel haar leven op Bonaire en weet meer over de politieke partijen zowel lokaal als in Nederland.
- Ik wist niet dat een ander stemt voor de eerste kamer geen informatie ook niet in het stemlokaal.
- Ok hoop dat er veel dingen veranderen, o.a. de corruptie die hier 100% aanwezig is.
- Overigens ben ik het niet eens met de instelling van een kiescollege.
- Ik moest toch stemmen voor de Eilandsraad.

Vraag 27 – respondenten Bonaire

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 121 Skipped: 383

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft.	Reacties 38,84% 47
▼ Ik heb geen stempas gekregen.	28,10% 34
▼ Ik wist niet op wie ik moest stemmen.	22,31% 27
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.	19,01% 23
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.	16,53% 20
▼ Ik vind het niet belangrijk.	11,57% 14
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.	11,57% 14
▼ Ik had die dag geen tijd om te gaan stemmen.	7,44% 9
▼ Ik wist niet wanneer ik kon gaan stemmen.	3,31% 4
▼ Ik wist niet waar ik kon gaan stemmen.	2,48% 3

Totale aantal respondenten: 121

Veel mensen hebben bij deze vraag gebruik gemaakt van de mogelijkheid om hun mening te uiten als reden voor het niet stemmen op de kiescollegeverkiezingen. Veel mensen hebben hierbij aangegeven dat het stemmen lastig was i.v.m. de drukte bij de stemlokalen.

Ook een groot gedeelte van de mensen die niet zijn gaan stemmen had geen stempas ontvangen, namelijk 28,10%. Slechts 2,48% was niet op de hoogte van waar ze konden gaan stemmen.

Enkele reacties bij de redenen die niet bij de antwoorden stonden:

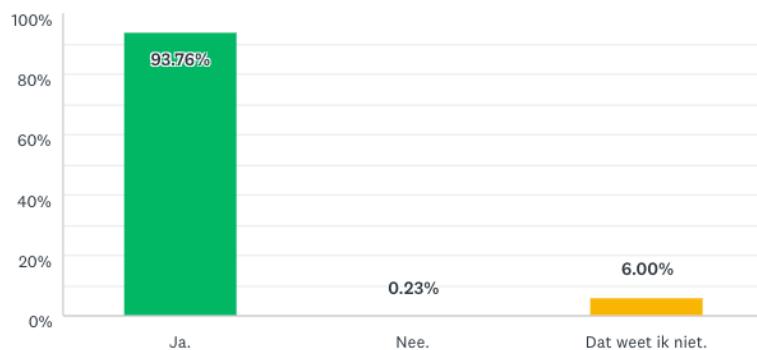
- Ze werken niet voor ons.
- Ik heb het stemmen overgelaten aan de lokale mensen.
- Alle info gemist.
- Niemand in het kiescollege wilde aangeven voor welke partij in Nederland zou worden gekozen.
- Ik was niet op het eiland.
- Totaal geen info over hoe en wat.
- Ik heb mezelf niet genoeg verdiept erin.
- Bij veel partijen staat nergens of alleen in Papiaments waar ze voor staan
- Did not know I could vote. Very little (nearly zero) communication in English. Generally, those in charge seem to think it's none of my business.
- Te lange wachttijden bij de kieslokalen. Vreselijk inefficiënte werkwijze van de medewerkers.
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.

- Ik wist niet wat personen zouden gaan kiezen.
- Over de gehele dag 5x geprobeerd te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk de moed maar opgegeven.
- Ik was te laat bij het stemlokaal i.v.m. de rijen die er waren.

Vraag 28 – respondenten Bonaire

Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?

Answered: 433 Skipped: 71

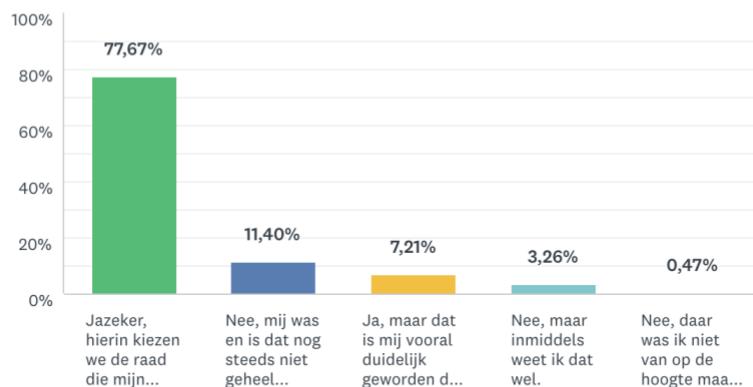

ANSWER CHOICES	RESPONSES
▼ Ja.	93.76%
▼ Nee.	0.23%
▼ Dat weet ik niet.	6.00%
TOTAL	433

Vraag 29 – respondenten Bonaire

Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 430 Skipped: 74

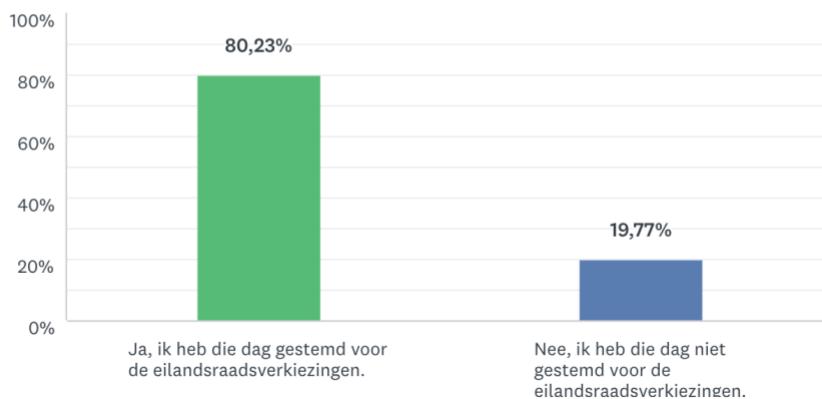
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Jazeker, hierin kiezen we de raad die mijn eiland bestuurt.	77,67% 334
▼ Nee, mij was en is dat nog steeds niet geheel duidelijk.	11,40% 49
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden door de informatie die ik hierover heb gehoord of gelezen.	7,21% 31
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	3,26% 14
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	0,47% 2
TOTAAL	430

In het laatste gedeelte van het onderzoek zijn vragen gesteld over de eilandsraadsverkiezingen op Bonaire. Het overgrote gedeelte, 77,67%, van de respondenten was hierbij op de hoogte van het belang van de eilandsraadsverkiezingen. Slechts 7,21% is dit vooral duidelijk geworden door de informatie die diegene heeft gehoord of gelezen over de eilandsraadsverkiezingen.

Vraag 30 – respondenten Bonaire

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 430 Skipped: 74

80,23% van de respondenten op Bonaire hebben hun stem uitgebracht bij de eilandsraadsverkiezingen van 20 maart 2019.

Vraag 31 – respondenten Bonaire

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 344 Skipped: 160

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	76,45% 263
▼ Het is mijn democratisch recht.	69,19% 238
▼ Ik wil graag invloed uitoefenen op de veranderingen op mijn eiland.	57,85% 199
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	46,22% 159
▼ Ik zie het als mijn plicht.	41,57% 143
▼ Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	1,74% 6
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft? Reacties	1,16% 4

Totale aantal respondenten: 344

Het grootste gedeelte heeft gestemd bij de eilandsraadsverkiezingen omdat ze stemmen belangrijk vinden. Slechts 4 respondenten geven een andere reden dan degene die hierboven vermeld staan.

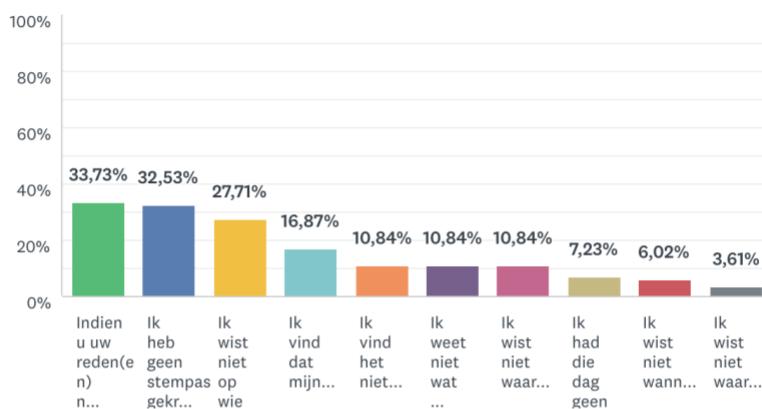
De reacties bij de redenen die niet bij de antwoorden stonden:

- Pure hoop dat het deze keer stabieler wordt.
- Het is een dubbelgevoel, ik wil het niet maar ik moet het wel. Ik zie het eerder als een ultimatum dan en plicht.
- De corruptie moet stoppen hier.

Vraag 32 – respondenten Bonaire

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 83 Skipped: 421

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft?	Reacties 33,73% 28
▼ Ik heb geen stempas gekregen.	32,53% 27
▼ Ik wist niet op wie ik moest stemmen.	27,71% 23
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.	16,87% 14
▼ Ik vind het niet belangrijk.	10,84% 9
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.	10,84% 9
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.	10,84% 9
▼ Ik had die dag geen tijd om te gaan stemmen.	7,23% 6
▼ Ik wist niet wanneer ik kon gaan stemmen.	6,02% 5
▼ Ik wist niet waar ik kon gaan stemmen.	3,61% 3

Totale aantal respondenten: 83

Los van de redenen die bij deze vraag vermeld stonden hebben veel mensen ook eigen redenen vermeld, van deze redenen is het meest opgegeven dat de stembureaus te druk waren om te gaan stemmen. De meeste mensen geven daarnaast aan geen stempas te hebben ontvangen voor de eilandsraadsverkiezingen. Slechts 7,23% van de respondenten die niet zijn gaan stemmen geven aan dat ze daar geen tijd voor hadden.

Enkele reacties bij de redenen die niet bij de antwoorden stonden:

- Ze werken niet voor ons maar alleen voor zichzelf.
- Ik vind dat er niet voldoende capabele mensen zijn.
- Omdat meerdere partijen niet of niet goed aangeven waar ze voor staan.

- Verkiezingsprogramma's niet beschikbaar in meerdere talen (vaak alleen Papiamentu), geen verslaggeving op sociale media en/of lokale websites van debatten. Hierdoor was het onmogelijk om een bewuste weloverwogen keuze te maken.
- Heb geprobeerd. Wachtrijen veel te lang vanwege de enorm slechte organisatie.
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.
- Ik moest erg lang wachten want er zat geen enkele voortgang in de rij wachten.
- Die dag tot 5x geprobeerd (en op 4 verschillende plekken) te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk niet gestemd.
- Geen enkele partij kwalificeert.
- Stembureaus waren TE DRUK!

5. Onderzoeksresultaten Saba

5.1. Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie Saba

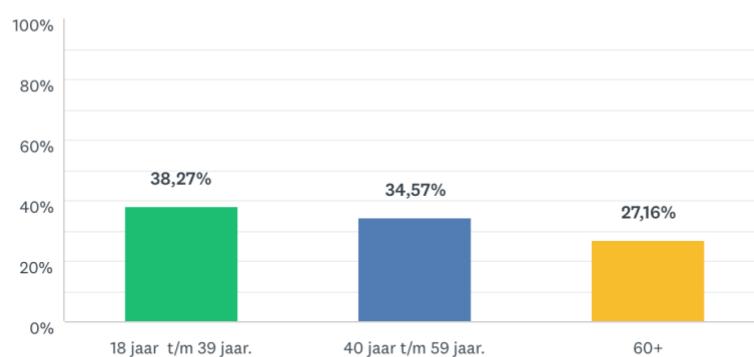
Op Saba hebben in totaal 82 personen deelgenomen aan het onderzoek. Hieronder ziet u de verdeling van de deelnemers, binnen de vastgestelde leeftijdsgroepen.

5.1.1. Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Saba

Hieronder ziet u de verdeling van de deelnemers binnen de eerder vastgestelde leeftijdsgroepen.

In welke leeftijdsgroep valt u?

Answered: 81 Skipped: 1

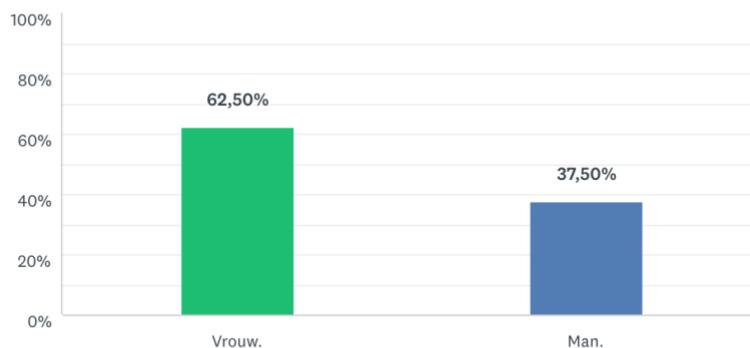
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ 18 jaar t/m 39 jaar.	38,27%
▼ 40 jaar t/m 59 jaar.	34,57%
▼ 60+	27,16%
TOTAAL	81

Op Saba is er gebruik gemaakt van een mass mailing van e-mail. Vergelijken met andere onderzoeken, had deze mailing een lagere response, uiteindelijk werd wel al bijna 80% van de beoogde aantal gehaald door de combinatie van online advertenties en de mass mailing. Vervolgens hebben de onderzoekers op Saba bij circa 30 respondenten de enquête offline afgenummerd. Dit is onder andere gedaan tijdens de dagbesteding van het verzorgingstehuis en door het bezoeken van diverse openbare plaatsen zoals: De bakker, winkels en de bibliotheek.

5.1.2. Geslacht Saba

Wat is uw geslacht?

Answered: 80 Skipped: 2

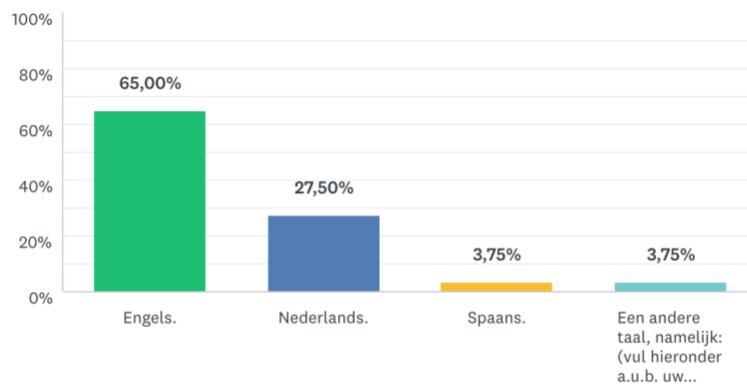

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Vrouw.	62,50%	50
▼ Man.	37,50%	30
TOTAAL		80

5.1.3. Moedertaal Saba

Wat is uw moedertaal?

Answered: 80 Skipped: 2

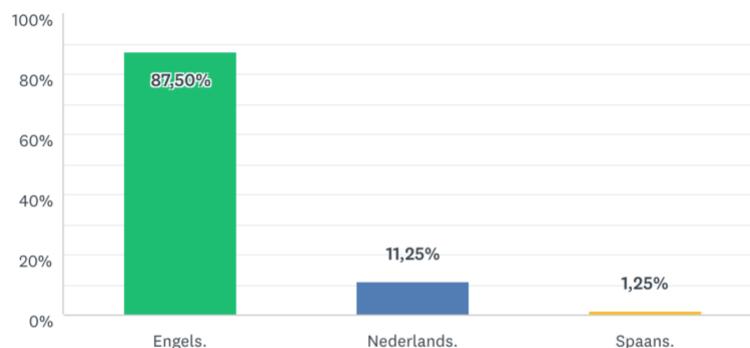
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Engels.	65,00%	52
▼ Nederlands.	27,50%	22
▼ Spaans.	3,75%	3
▼ Een andere taal, namelijk: (vul hieronder a.u.b. uw moedertaal in)	Reacties	3,75%
TOTAAL		80

Wat opviel was dat op Saba, waar de voertaal Engels is, eveneens 27,50% van de respondenten Nederlands als moedertaal had. Verder werden ook Duits en Frans nog als moedertaal genoemd.

5.1.4. Voorkeurstaal Saba

Wat is de taal waarin u het liefst wordt aangesproken? Wat is uw voorkeurstaal?

Answered: 80 Skipped: 2

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Engels.	87,50%	70
▼ Nederlands.	11,25%	9
▼ Spaans.	1,25%	1
TOTAAL		80

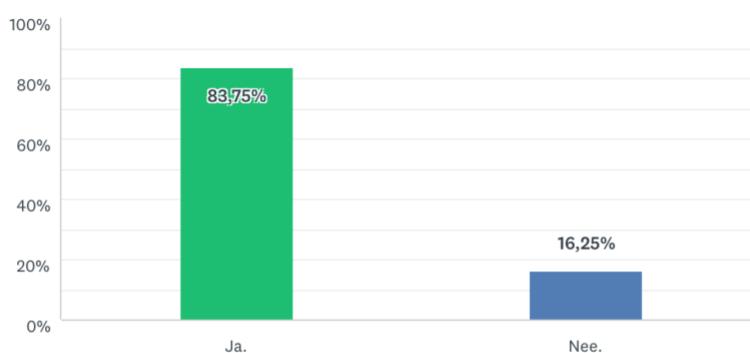
Wat opvalt is dat de voorkeurstaal op Saba toch echt Engels is, slechts 11,25% geeft hier aan dat Nederlands hun voorkeurstaal is.

5.1.5. Nederlandse nationaliteit Saba

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep behoort.

Heeft u de Nederlandse nationaliteit?

Answered: 80 Skipped: 2

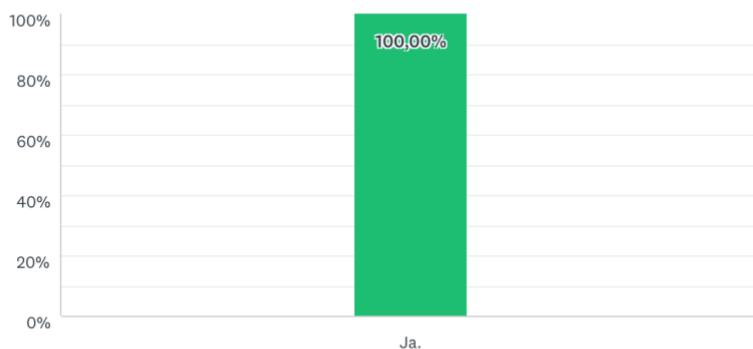
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	83,75%	67
▼ Nee.	16,25%	13
TOTAAL		80

5.1.6. Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep behoort.

Was uw vaste woon- en verblijfplaats de afgelopen 5 jaar Bonaire, Sint Eustatius, Saba en/of Europees Nederland?

Answered: 13 Skipped: 69

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	100,00%
TOTAAL	13

5.2. Antwoorden per vraag van de respondenten op Saba

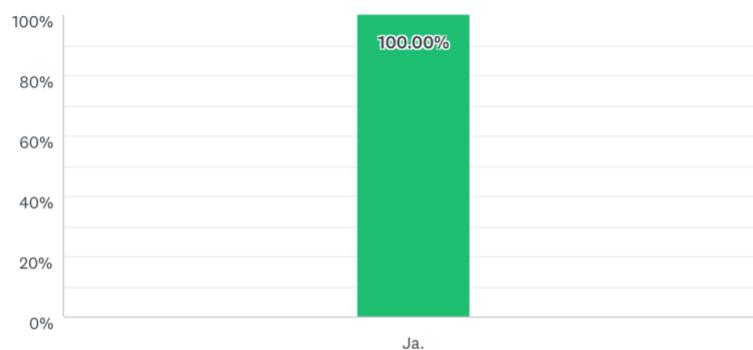
In dit onderdeel het rapport behandelen we de alle vragen die geen demografische vragen of controlevragen waren. Daarnaast geven we per vraag aan welke antwoorden en eventuele toelichtingen er zijn gegeven

Vraag 1 t/m 5 van de enquête gingen over het eiland waar de respondent woont, hun leeftijd en de taal die men spreekt. Naast de demografische vragen, over het eiland waar men woont en hun leeftijd, hebben we twee extra controlevragen gesteld om na te gaan of respondenten stemgerechtig waren. Deze twee controlevragen hebben we op de vorige pagina's toegelicht. We starten daarom hieronder bij de vraag 8: 'Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?'

Vraag 8 – respondenten Saba

Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?

Answered: 80 Skipped: 2

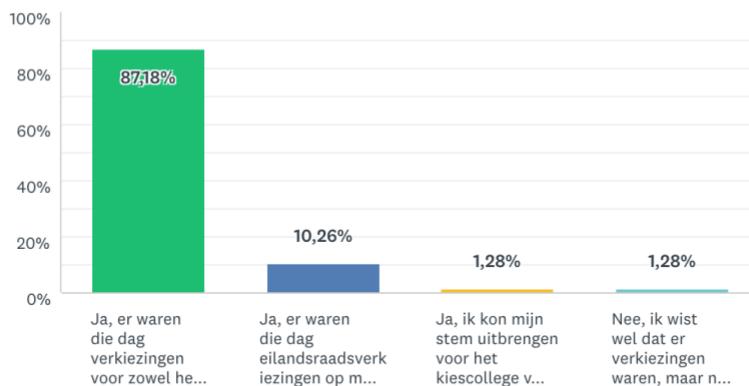
ANSWER CHOICES	RESPONSES
▼ Ja.	100.00%
TOTAL	80

100% van de respondenten op Saba wist dat er verkiezingen waren op 20 maart.

Vraag 9 – respondenten Saba

Wist u wat voor verkiezingen er waren op 20 maart 2019?

Answered: 78 Skipped: 4

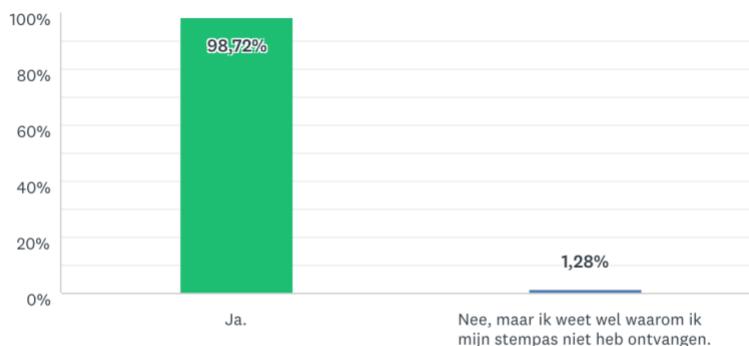
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, er waren die dag verkiezingen voor zowel het kiescollege als de eilandsraad.	87,18% 68
▼ Ja, er waren die dag eilandsraadsverkiezingen op mijn eiland.	10,26% 8
▼ Ja, ik kon mijn stem uitbrengen voor het kiescollege van mijn eiland.	1,28% 1
▼ Nee, ik wist wel dat er verkiezingen waren, maar niet waarvoor.	1,28% 1
TOTAAL	78

Een ruime meerderheid van de respondenten op Saba, 87,18% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. Opvallend was dat iedereen wist dat er verkiezingen waren.

Vraag 10 – respondenten Saba

Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?

Answered: 78 Skipped: 4

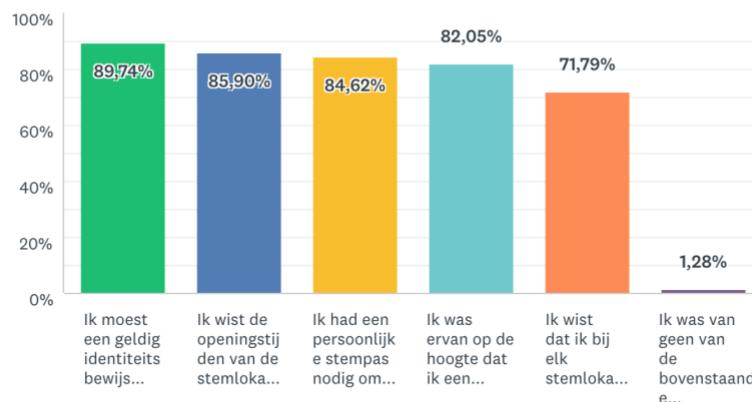
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	98,72% 77
▼ Nee, maar ik weet wel waarom ik mijn stempas niet heb ontvangen.	1,28% 1
TOTAAL	78

Bijna alle respondenten op Saba hebben hun stempas op tijd ontvangen. Degene die hem niet op tijd hebben ontvangen wisten daarnaast ook nog eens waarom zij deze niet hebben ontvangen.

Vraag 11 – respondenten Saba

Van welke van de onderstaande stemregels was u op de hoogte vóór de verkiezingen van 20 maart 2019: (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 78 Skipped: 4

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik moest een geldig identiteitsbewijs meenemen om te stemmen.	89,74% 70
▼ Ik wist de openingstijden van de stemlokalen.	85,90% 67
▼ Ik had een persoonlijke stempas nodig om te stemmen.	84,62% 66
▼ Ik was ervan op de hoogte dat ik een volmacht kon geven of ontvangen.	82,05% 64
▼ Ik wist dat ik bij elk stemlokaal op mijn eiland kon stemmen.	71,79% 56
▼ Ik was van geen van de bovenstaande stemregels op de hoogte.	1,28% 1

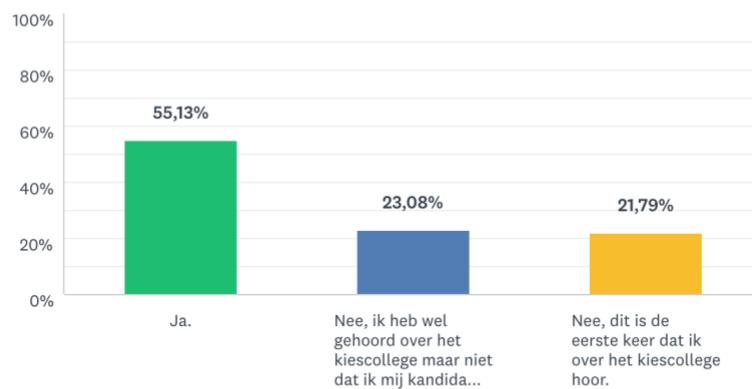
Totale aantal respondenten: 78

De meeste respondenten wisten dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Informatie m.b.t. het feit dat men bij ieder stemlokaal kon stemmen heeft de minste mensen bereikt. Slechts 1,28% van de respondenten ken geen enkele stemregel.

Vraag 12 – respondenten Saba

Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland?

Answered: 78 Skipped: 4

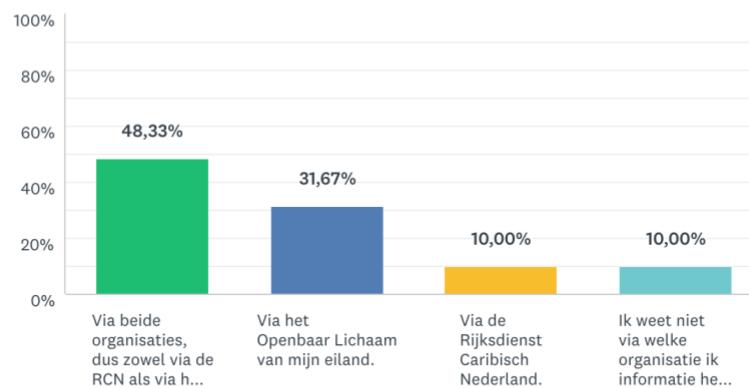
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja.	55,13%	43
▼ Nee, ik heb wel gehoord over het kiescollege maar niet dat ik mij kandidaat kon stellen.	23,08%	18
▼ Nee, dit is de eerste keer dat ik over het kiescollege hoor.	21,79%	17
TOTAAL		78

Ruim de helft, 55,13%, van de respondenten van Saba wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 44,87% van de respondenten helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen.

Vraag 13 – respondenten Saba

Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?

Answered: 60 Skipped: 22

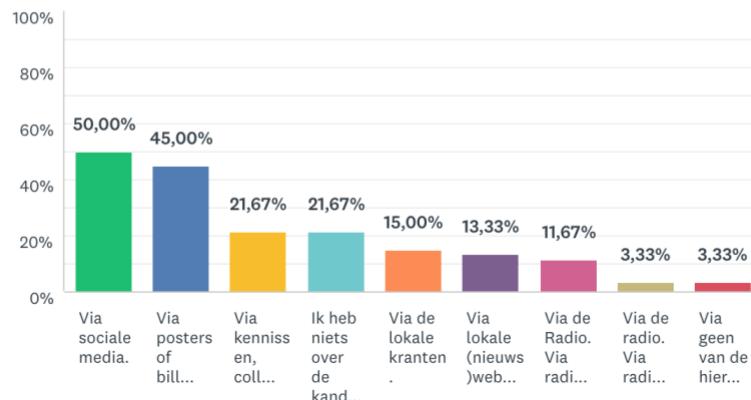
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via beide organisaties, dus zowel via de RCN als via het Openbaar Lichaam op mijn eiland.	48,33% 29
▼ Via het Openbaar Lichaam van mijn eiland.	31,67% 19
▼ Via de Rijksdienst Caribisch Nederland.	10,00% 6
▼ Ik weet niet via welke organisatie ik informatie heb ontvangen.	10,00% 6
TOTAAL	60

We zien dat het grootste deel, 90%, van de respondenten weet van welke organisatie ze informatie ontvangen. Slechts 10% weet niet van wie ze de informatie hebben ontvangen.

Vraag 14 – respondenten Saba

Op welke manier heeft u gehoord dat u zich kandidaat kon stellen? (meerder antwoorden mogelijk)

Answered: 60 Skipped: 22

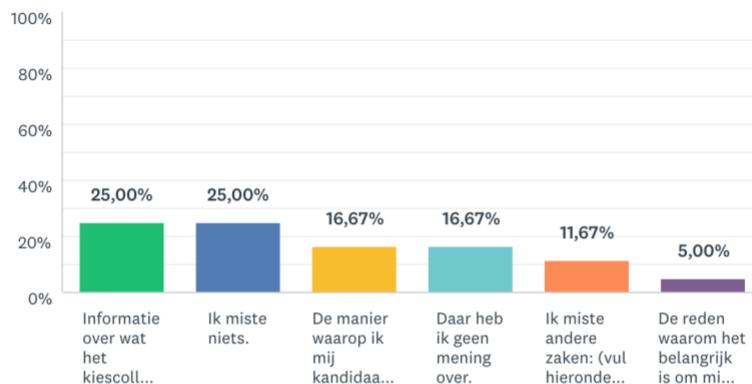
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	50,00% 30
▼ Via posters of billboards.	45,00% 27
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	21,67% 13
▼ Ik heb niets over de kandidaatstelling voor het kiescollege gehoord.	21,67% 13
▼ Via de lokale kranten.	15,00% 9
▼ Via lokale (nieuws)websites.	13,33% 8
▼ Via de Radio. Via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's.	11,67% 7
▼ Via de radio. Via radiocommercials.	3,33% 2
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	3,33% 2
Totale aantal respondenten: 60	

We zien hier dat 50% van de respondenten de informatie over kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat dit ook op Saba een zeer effectief communicatiekanaal is. Opvallend is dat de posters en billboards op de tweede plaats eindigen met 45% bereik.

Vraag 15 – respondenten Saba

Wat miste u in de voorlichtingscampagne voor de kandidaatstelling van de kiescolleges?

Answered: 60 Skipped: 22

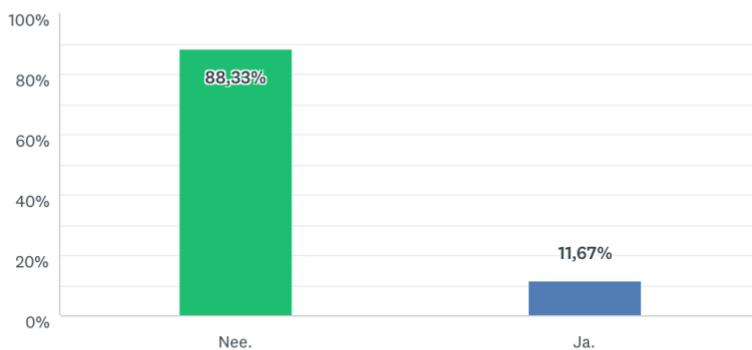
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Informatie over wat het kiescollege doet. (functie en taken)	25,00%	15
▼ Ik miste niets.	25,00%	15
▼ De manier waarop ik mij kandidaat kon stellen.	16,67%	10
▼ Daar heb ik geen mening over.	16,67%	10
▼ Ik miste andere zaken: (vul hieronder a.u.b. in wat u miste)	Reacties	7
▼ De reden waarom het belangrijk is om mij kandidaat te stellen.	5,00%	3
TOTAAL		60

25% van de respondenten miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken). Toch miste ook 25% helemaal niets.

Vraag 16 – respondenten Saba

Had u interesse om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege?

Answered: 60 Skipped: 22

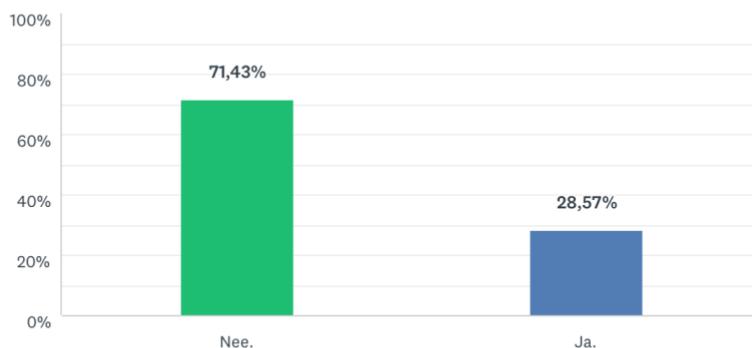

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Nee.	88,33%	53
▼ Ja.	11,67%	7
TOTAAL		60

Vraag 17 – respondenten Saba

Was u bekend met de criteria en vereisten waaraan u moest voldoen om zich kandidaat te stellen?

Answered: 7 Skipped: 75

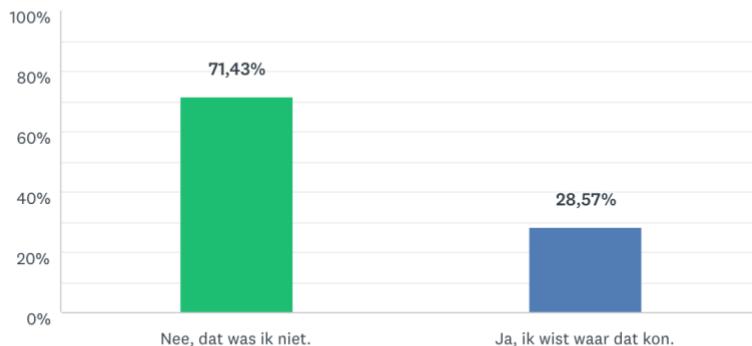
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee.	71,43%
▼ Ja.	28,57%
TOTAAL	7

De grote meerderheid van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 71,43%, waren niet op de hoogte waren van de criteria en vereisten hiervoor.

Vraag 18 – respondenten Saba

Was u ervan op de hoogte waar en op welke datum de stukken voor de kandidaatstelling moesten worden ingeleverd?

Answered: 7 Skipped: 75

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee, dat was ik niet.	71,43%
▼ Ja, ik wist waar dat kon.	28,57%
TOTAAL	7

Ook blijkt dat 71,43% van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, niet wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.

Vraag 19 – respondenten Saba

Wat was de reden dat u zich uiteindelijk wel of niet kandidaat heeft gesteld?
(deze vraag is niet verplicht)

Answered: 3 Skipped: 79

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:	Reacties 33,33%	1
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:	Reacties 66,67%	2
Ik wil hier liever niets over zeggen.	Reacties 0,00%	0

Wat was de reden dat u zich wel kandidaat heeft gesteld?

- I am a candidate on the WIPM list

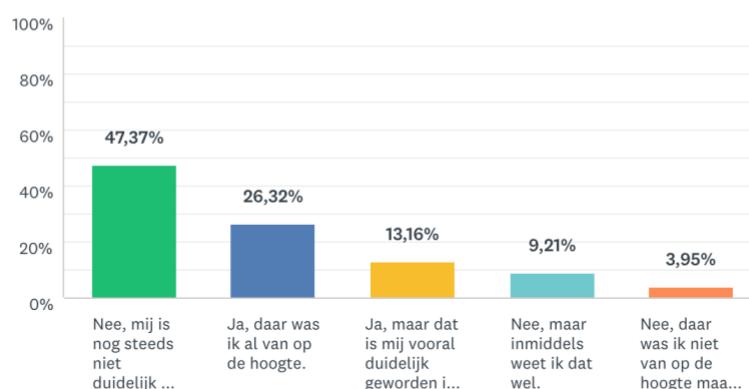
Wat was de reden dat u zich niet kandidaat heeft gesteld?

- De info was te willoog omschreven.
- I was not aware.

Vraag 20 – respondenten Saba

Was u vóór de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege op uw eiland?

Answered: 76 Skipped: 6

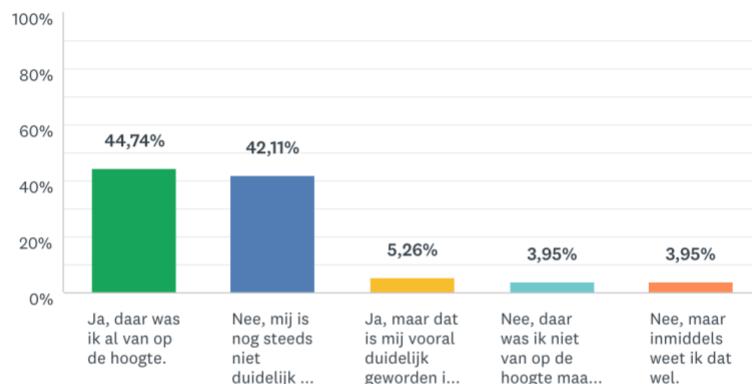
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	47,37% 36
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	26,32% 20
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de verkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	13,16% 10
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	9,21% 7
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	3,95% 3
TOTAAL	76

We zien dat een krappe minderheid, 47,37%, nog steeds niet weet wat de functie en taken van het kiescollege zijn. 26,32% wist voor de verkiezingen al wat de functie en taken waren. Voor 13,16% is dit duidelijk geworden in de aanloop naar de verkiezingen, door de informatie die zij daarover hebben ontvangen.

Vraag 21 – respondenten Saba

Was u voor de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer in Den Haag?

Answered: 76 Skipped: 6

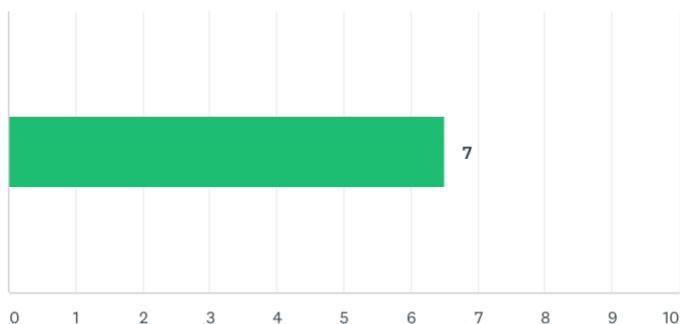
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	44,74% 34
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	42,11% 32
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de kiescollegeverkiezingen.	5,26% 4
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	3,95% 3
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	3,95% 3
TOTAAL	76

Bij de functie en taken van de Eerste Kamer zien we een ander beeld. Daar bleek 44,74% reeds op de hoogte van de functie en taken, voor de start van de verkiezingen. Een groot deel van de respondenten, 42,11% weet echter nog steeds niet wat hun rol is.

Vraag 22 – respondenten Saba

Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?

Answered: 76 Skipped: 6

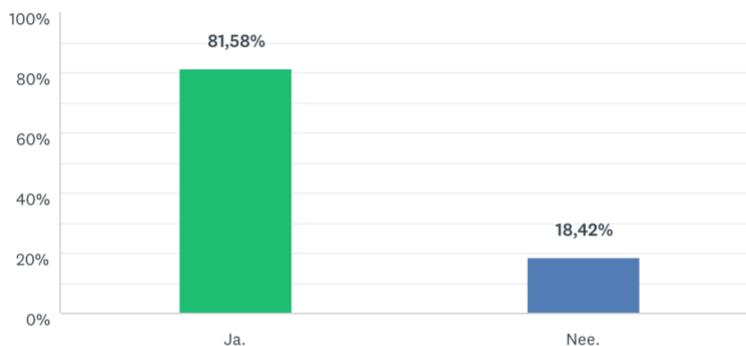
ANTWOORDKEUZEN	GEMIDDELD AANTAL	TOTALE AANTAL	REACTIES
Reacties	7	494	76
Totale aantal respondenten: 76			

We zien een gemiddelde score van 7, gezien dat op 5 ‘Belangrijk’ stond. We kunnen dus concluderen dat men de invloed die de BES-eilanden op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, meer dan belangrijk vindt.

Vraag 23 – respondenten Saba

Vindt u het belangrijk om uw stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege?

Answered: 76 Skipped: 6

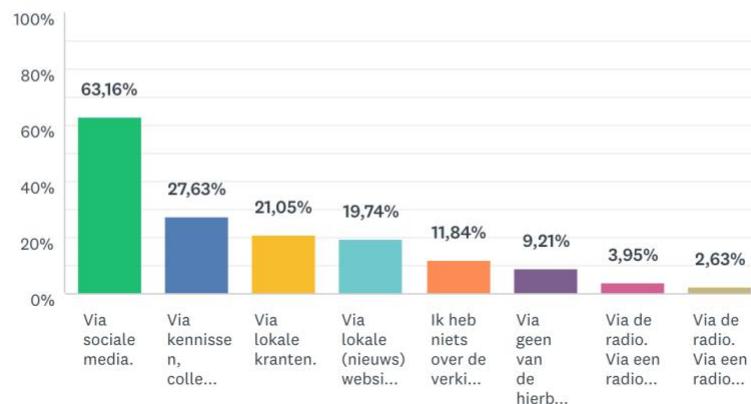
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
Ja.	81,58%
Nee.	18,42%
TOTAAL	
76	

Deze vraag bekrachtigt de score in vraag 22. Ruim 81,58% van de respondenten op Saba vindt het belangrijk om een stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege.

Vraag 24 – respondenten Saba

Via welke (media)kanalen bent u meer te weten gekomen over de verkiezingen voor de kiescolleges? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 76 Skipped: 6

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	63,16% 48
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	27,63% 21
▼ Via lokale kranten.	21,05% 16
▼ Via lokale (nieuws)websites.	19,74% 15
▼ Ik heb niets over de verkiezingen voor de kiescolleges gehoord.	11,84% 9
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	9,21% 7
▼ Via de radio. Via een radiocommercial.	3,95% 3
▼ Via de radio. Via een radioprogramma met interviews of praatprogramma's.	2,63% 2

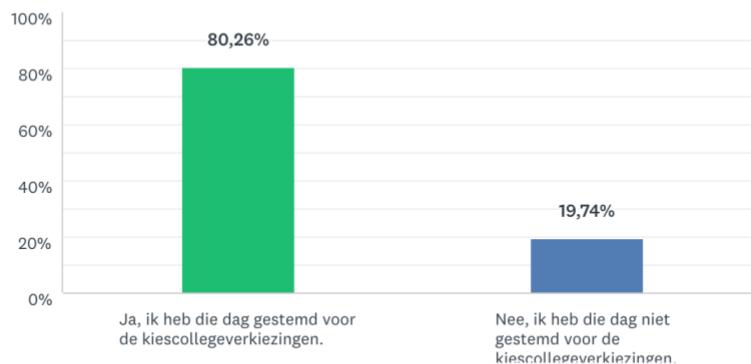
Totale aantal respondenten: 76

We zien hier vrijwel dezelfde verdeling als bij vraag 14, de meeste respondenten zijn bereikt via sociale media.

Vraag 25 – respondenten Saba

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?

Answered: 76 Skipped: 6

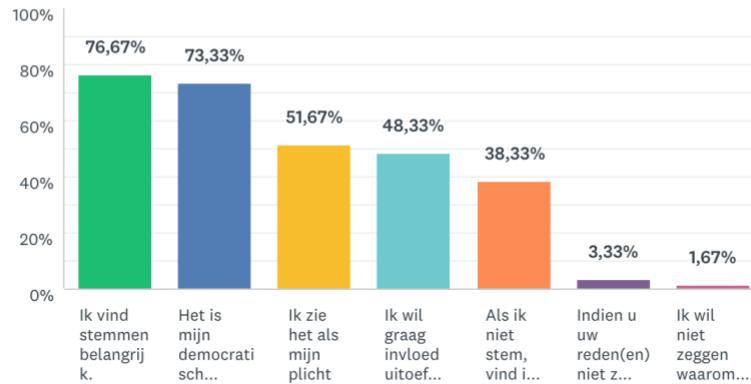
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik heb die dag gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	80,26% 61
▼ Nee, ik heb die dag niet gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.	19,74% 15
TOTAAL	76

Een grote meerderheid van de respondenten op Saba, 80,26%, heeft op 20 maart gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.

Vraag 26 – respondenten Saba

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 60 Skipped: 22

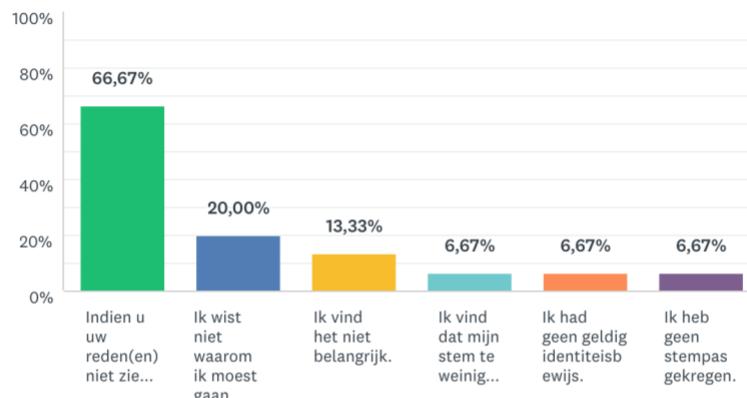
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	76,67% 46
▼ Het is mijn democratisch recht.	73,33% 44
▼ Ik zie het als mijn plicht	51,67% 31
▼ Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer.	48,33% 29
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	38,33% 23
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft?	Reacties 3,33% 2
▼ Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	1,67% 1

Totale aantal respondenten: 60

Vraag 27 – respondenten Saba

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 15 Skipped: 67

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft.	Reacties 66,67% 10
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.	20,00% 3
▼ Ik vind het niet belangrijk.	13,33% 2
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.	6,67% 1
▼ Ik had geen geldig identiteitsbewijs.	6,67% 1
▼ Ik heb geen stempas gekregen.	6,67% 1
Totale aantal respondenten: 15	

De meeste respondenten hadden een andere, dan de hierboven genoemde, redenen. De reacties waren:

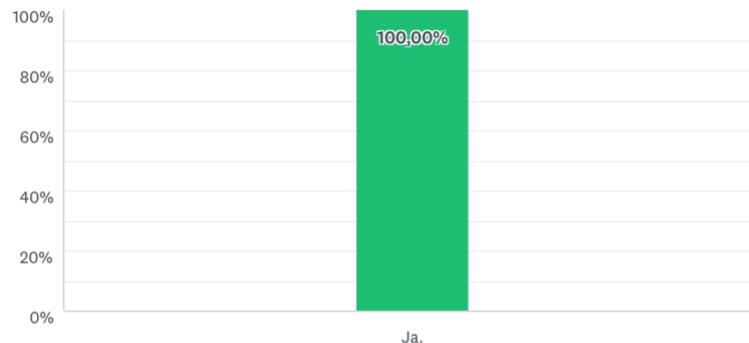
- The Dutch and European governments are not there for people. They do not represent them. They represent themselves and dictate over people.
- None of the candidates state anything about what they planned to do as electoral college.
- I consider it a total waste of money and time.

Vraag 28 – respondenten Saba

Deze vraag is toegevoegd om inwoners van Sint Eustatius uit te sluiten van de vragen over de eilandsraadsverkiezingen, die niet zijn gehouden op Sint Eustatius.

Zijn er eilandsraadsverkiezingen gehouden op uw eiland?

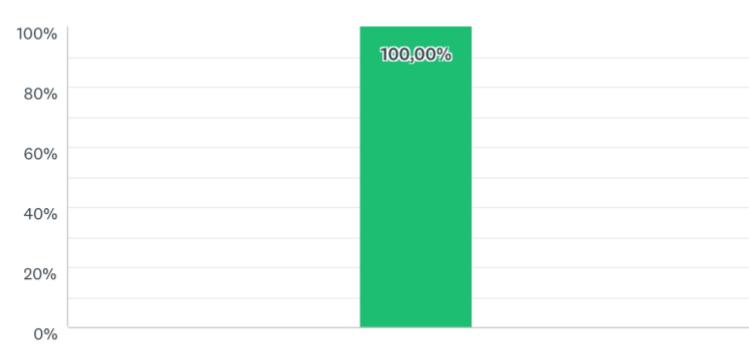
Answered: 75 Skipped: 7

Vraag 29 – respondenten Saba

Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 74 Skipped: 8

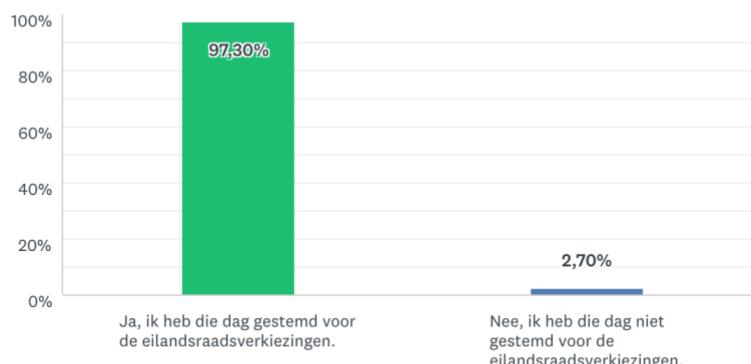

Bijna 100% van de respondenten op Saba was voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen.

Vraag 30 – respondenten Saba

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?

Answered: 74 Skipped: 8

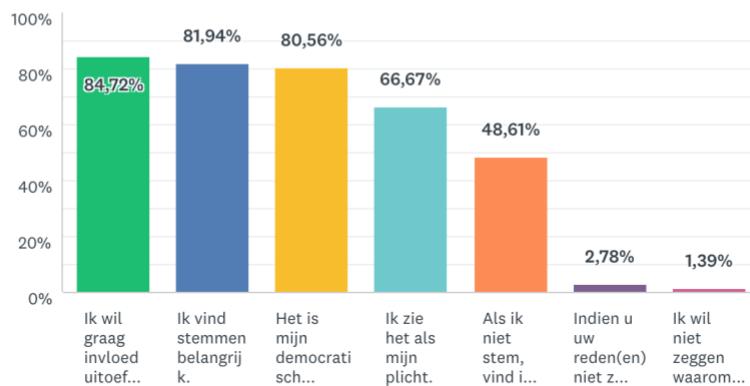
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik heb die dag gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen.	97,30% 72
▼ Nee, ik heb die dag niet gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen.	2,70% 2
TOTAAL	74

97,30% van de respondenten heeft op 20 maart hun stem uitgebracht. We zien dat dit percentage iets hoger ligt dan de daadwerkelijke opkomst, die was 91,3%.

Vraag 31 – respondenten Saba

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 72 Skipped: 10

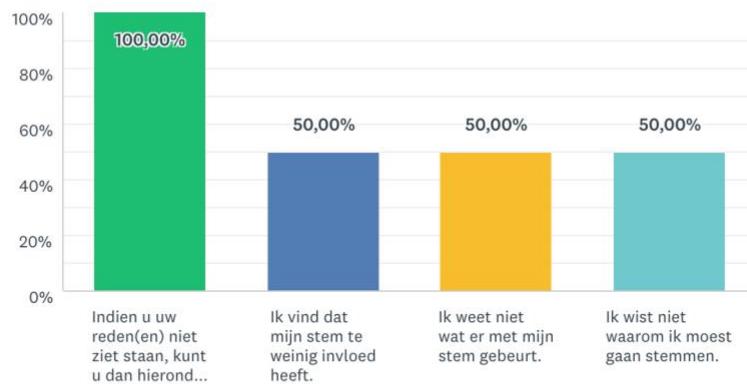
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik wil graag invloeden op de veranderingen op mijn eiland.	84,72% 61
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	81,94% 59
▼ Het is mijn democratisch recht.	80,56% 58
▼ Ik zie het als mijn plicht.	66,67% 48
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	48,61% 35
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u wel gestemd heeft?	Reacties 2,78% 2
▼ Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd.	1,39% 1

Totale aantal respondenten: 72

Vraag 32 – respondenten Saba

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 2 Skipped: 80

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft?	Reacties	100,00% 2
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.		50,00% 1
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.		50,00% 1
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.		50,00% 1

Totale aantal respondenten: 2

Vanwege de hoge opkomst op Saba hebben slechts 2 respondenten deze vraag beantwoordt.

6. Onderzoeksresultaten Sint Eustatius

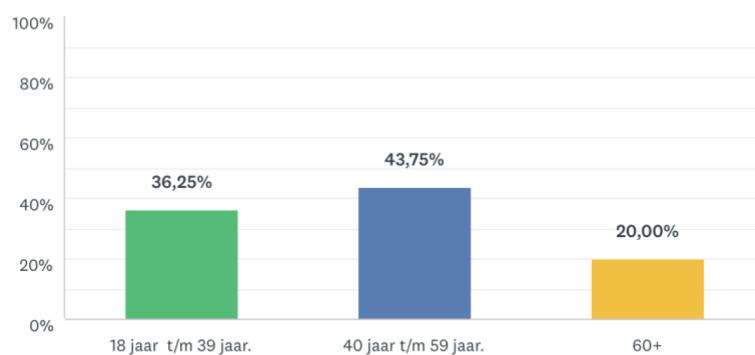
6.1. Omvang, samenstelling en benadering respondentenpopulatie Sint Eustatius

Op Sint Eustatius hebben in totaal 84 personen deelgenomen aan het onderzoek. Hieronder ziet u de verdeling van de deelnemers, binnen de eerder vastgestelde leeftijdsgroepen.

6.1.1. Verdeling en benadering leeftijdsgroepen Sint Eustatius

In welke leeftijdsgroep valt u?

Answered: 80 Skipped: 4

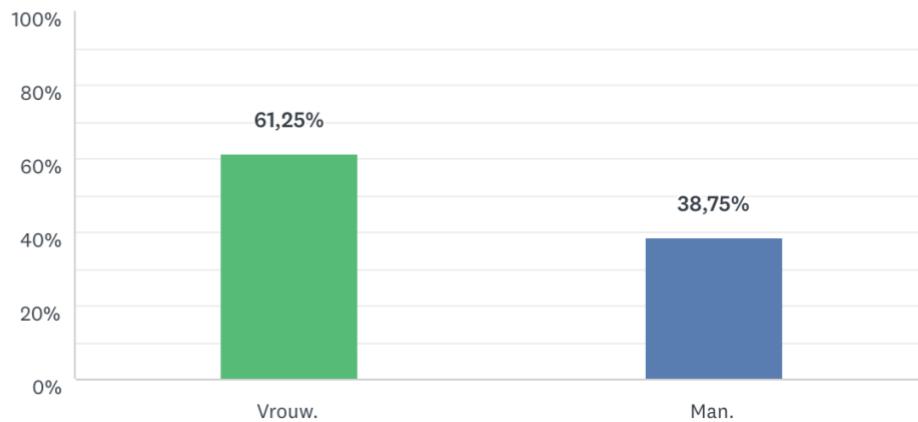
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ 18 jaar t/m 39 jaar.	36,25%
▼ 40 jaar t/m 59 jaar.	43,75%
▼ 60+	20,00%
TOTAAL	80

Naast de online verspreiding op Sint Eustatius, via diverse kanalen, hebben de onderzoekers ook persoonlijk respondenten geworven op straat en bij het Census office (burgerzaken) op het eiland. Dit omdat hiermee een bredere doelgroep bereikt kon worden en ook specifiek ouderen konden worden aangesproken. Dit is gedaan zodat de groep respondenten op Sint Eustatius voldoende een weerspiegeling is van de demografische verdeling qua inwoners.

6.1.2. Geslacht van respondenten Sint Eustatius

Wat is uw geslacht?

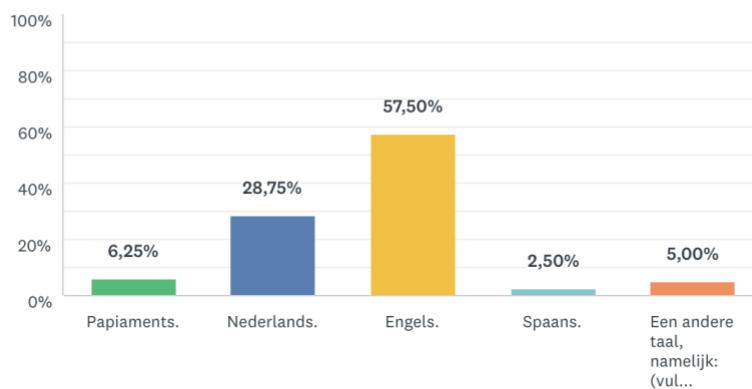
Answered: 80 Skipped: 4

6.1.3. Moedertaal van respondenten Sint Eustatius

Wat is uw moedertaal?

Answered: 80 Skipped: 4

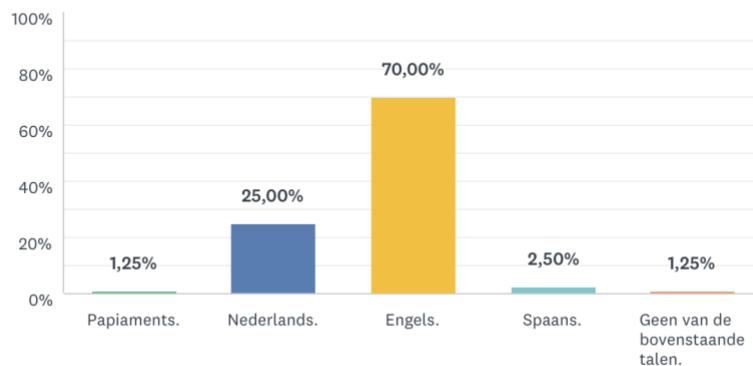

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	6,25% 5
▼ Nederlands.	28,75% 23
▼ Engels.	57,50% 46
▼ Spaans.	2,50% 2
▼ Een andere taal, namelijk: (vul hieronder a.u.b. uw moedertaal in)	Reacties 5,00% 4
TOTAAL	80

6.1.4. Voorkeurstaal van respondenten Sint Eustatius

Wat is de taal waarin u het liefst wordt aangesproken? Wat is uw voorkeurstaal?

Answered: 80 Skipped: 4

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Papiaments.	1,25%
▼ Nederlands.	25,00%
▼ Engels.	70,00%
▼ Spaans.	2,50%
▼ Geen van de bovenstaande talen.	1,25%
TOTAAL	80

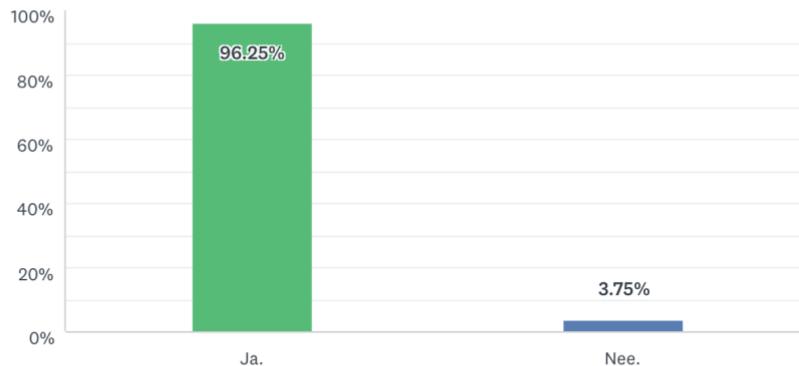
De voorkeurstaal is in overleg ook onderzocht in dit onderzoek. Onder andere om te onderzoeken of meer respondenten liever worden aangesproken of communiceren in een andere taal dan waarin de campagne is gehouden. Voor Sint Eustatius is dit niet het geval. 70% van de respondenten hebben aangegeven dat zij in het Engels willen worden aangesproken. 25% van de respondenten wil graag in het Nederlands worden aangesproken.

6.1.5. Nederlandse nationaliteit Sint Eustatius

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep van het onderzoek behoort.

Heeft u de Nederlandse nationaliteit?

Answered: 80 Skipped: 4

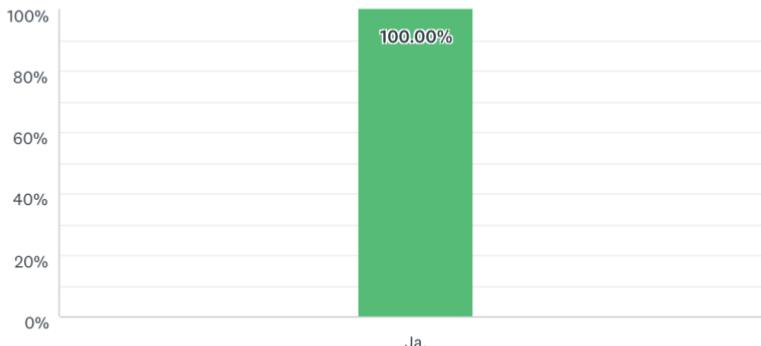
ANSWER CHOICES	RESPONSES
▼ Ja.	96.25%
▼ Nee.	3.75%
TOTAL	80

6.1.6. Langer dan 5 jaar woonachtig op Bonaire, Sint Eustatius en Saba

De onderstaande vraag was een controlevraag om vast te stellen of de respondent tot de doelgroep van het onderzoek behoort.

Was uw vaste woon- en verblijfplaats de afgelopen 5 jaar Bonaire, Sint Eustatius, Saba en/of Europees Nederland?

Answered: 3 Skipped: 81

ANSWER CHOICES	RESPONSES
▼ Ja.	100.00%
TOTAL	3

6.2. Antwoorden per vraag van de respondenten op Sint Eustatius

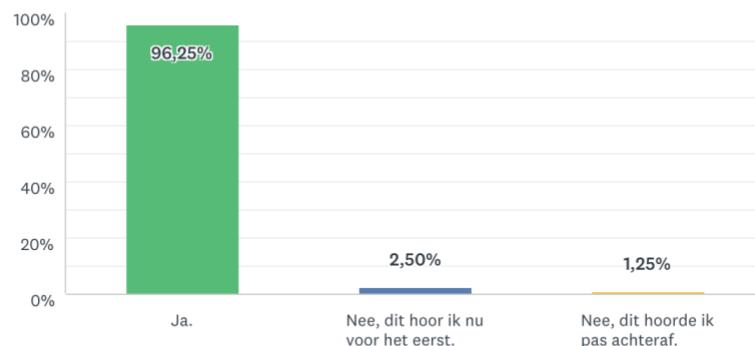
In dit onderdeel het rapport behandelen we de alle vragen die geen demografische vragen of controlevragen waren. Daarnaast geven we per vraag aan welke antwoorden en eventuele toelichtingen er zijn gegeven

Vraag 1 t/m 5 van de enquête gingen over het eiland waar de respondent woont, hun leeftijd en de taal die men spreekt. Naast de demografische vragen, over het eiland waar men woont en hun leeftijd, hebben we twee extra controlevragen gesteld om na te gaan of respondenten stemgerechtig waren. Deze twee controlevragen hebben we op de vorige pagina's toegelicht. We starten daarom hieronder bij de vraag 8: 'Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?'

Vraag 8 – respondenten Sint Eustatius

Wist u dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019?

Answered: 80 Skipped: 4

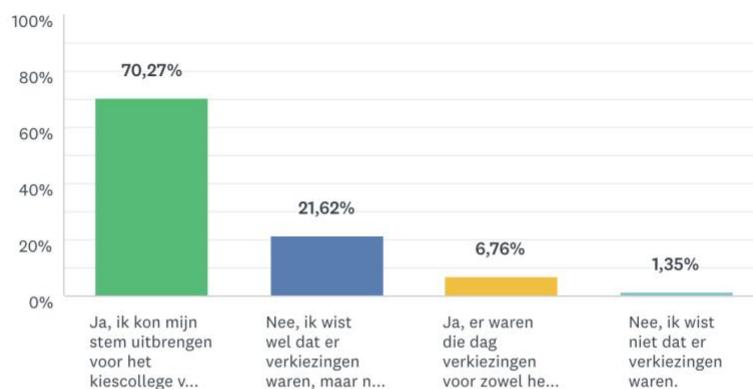

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	96,25% 77
▼ Nee, dit hoor ik nu voor het eerst.	2,50% 2
▼ Nee, dit hoorde ik pas achteraf.	1,25% 1
TOTAAL	80

Vraag 9 – respondenten Sint Eustatius

Wist u wat voor verkiezingen er waren op 20 maart 2019?

Answered: 74 Skipped: 10

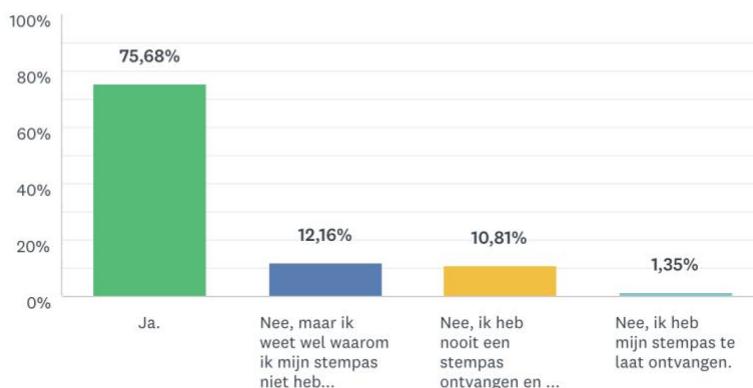
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, ik kon mijn stem uitbrengen voor het kiescollege van mijn eiland.	70,27% 52
▼ Nee, ik wist wel dat er verkiezingen waren, maar niet waarvoor.	21,62% 16
▼ Ja, er waren die dag verkiezingen voor zowel het kiescollege als de eilandsraad.	6,76% 5
▼ Nee, ik wist niet dat er verkiezingen waren.	1,35% 1
TOTAAL	74

Belangrijk was dat de respondent op de hoogte was van welke verkiezingen er werden gehouden op Sint Eustatius, bijna driekwart van de respondenten was goed op de hoogte dat er alleen verkiezingen waren voor het Kiescollege op zijn of haar eiland.

Vraag 10 – respondenten Sint Eustatius

Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?

Answered: 74 Skipped: 10

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	75,68% 56
▼ Nee, maar ik weet wel waarom ik mijn stempas niet heb ontvangen.	12,16% 9
▼ Nee, ik heb nooit een stempas ontvangen en ik begrijp niet waarom ik niets heb ontvangen.	10,81% 8
▼ Nee, ik heb mijn stempas te laat ontvangen.	1,35% 1
TOTAAL	74

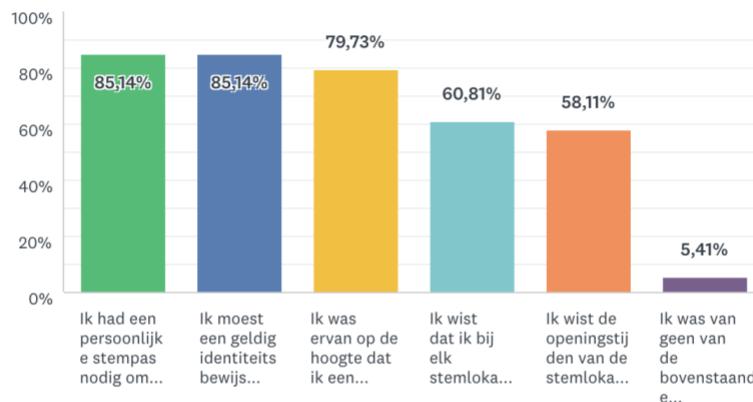
Om te kunnen stemmen is het erg belangrijk om een stempas direct thuis, persoonlijk te ontvangen. Het is een belangrijk middel voor de overheid om een kiezer te bereiken en om kenbaar te maken dat er verkiezingen zijn.

Op Sint Eustatius heeft 12,16% van de respondenten geen stempas ontvangen of te laat een stempas ontvangen. 12,16% heeft geen stempas ontvangen maar weet wel hoe dit komt. Dit kan zijn i.v.m. een recente verhuizing, niet aanwezig op het woonadres ten tijde van de verkiezingen of dat de respondent niet ingeschreven staat op het woonadres.

Vraag 11 – respondenten Sint Eustatius

Van welke van de onderstaande stemregels was u op de hoogte vóór de verkiezingen van 20 maart 2019: (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 74 Skipped: 10

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
Ik had een persoonlijke stempas nodig om te stemmen.	85,14% 63
Ik moest een geldig identiteitsbewijs meenemen om te stemmen.	85,14% 63
Ik was ervan op de hoogte dat ik een volmacht kon geven of ontvangen.	79,73% 59
Ik wist dat ik bij elk stemlokaal op mijn eiland kon stemmen.	60,81% 45
Ik wist de openingstijden van de stemlokalen.	58,11% 43
Ik was van geen van de bovenstaande stemregels op de hoogte.	5,41% 4

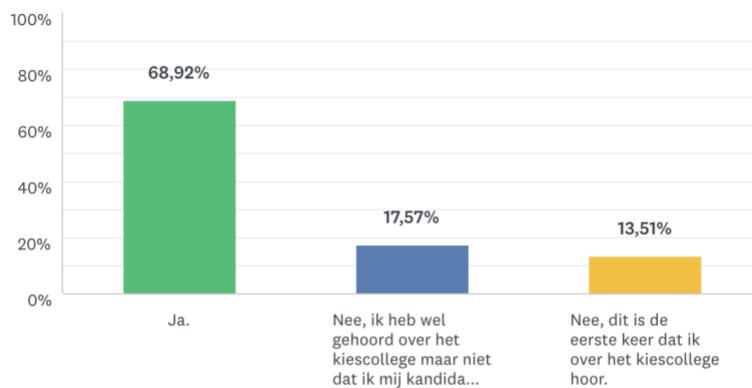
Totale aantal respondenten: 74

De meeste respondenten waren ervan op de hoogte dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Op Sint Eustatius zijn de andere stemregels zoals waar en wanneer je kan stemmen goed bekend bij de respondenten. Slechts 5,41% was van geen enkele stemregel op de hoogte.

Vraag 12 – respondenten Sint Eustatius

Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het kiescollege op uw eiland?

Answered: 74 Skipped: 10

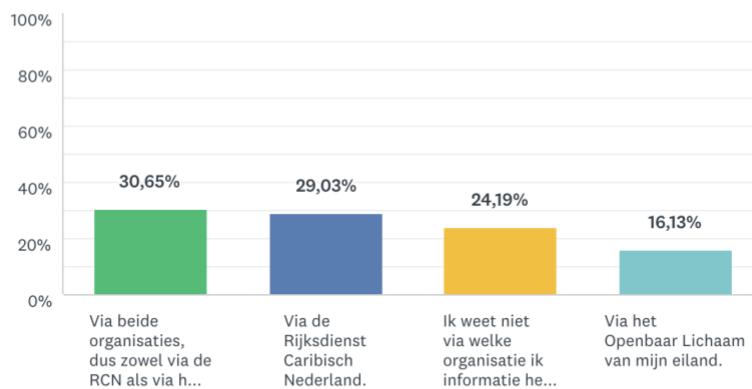
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja.	68,92% 51
▼ Nee, ik heb wel gehoord over het kiescollege maar niet dat ik mij kandidaat kon stellen.	17,57% 13
▼ Nee, dit is de eerste keer dat ik over het kiescollege hoor.	13,51% 10
TOTAAL	74

Uit deze vraag blijkt dat 68,92% van de respondenten op de hoogte was van de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege op Sint Eustatius.

Vraag 13 – respondenten Sint Eustatius

Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?

Answered: 62 Skipped: 22

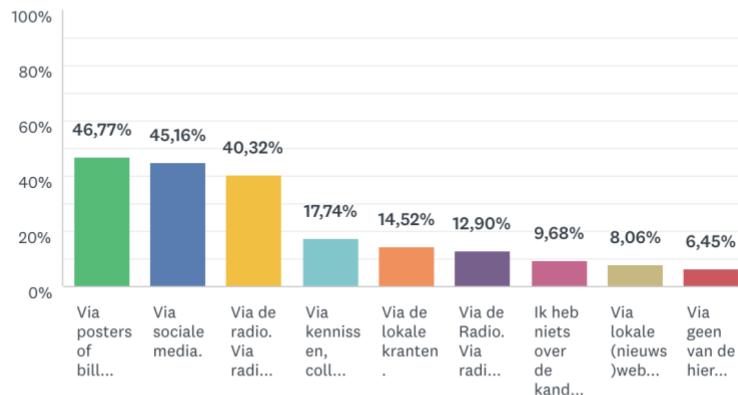
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via beide organisaties, dus zowel via de RCN als via het Openbaar Lichaam op mijn eiland.	30,65% 19
▼ Via de Rijksdienst Caribisch Nederland.	29,03% 18
▼ Ik weet niet via welke organisatie ik informatie heb ontvangen.	24,19% 15
▼ Via het Openbaar Lichaam van mijn eiland.	16,13% 10
TOTAAL	62

Bij de grootste groep respondenten (30,65%) was het bekend van wie zij informatie hebben ontvangen over de kandidaatstelling van het kiescollege. Zowel van de Rijksdienst Caribisch Nederland als het Openbaar Lichaam op Sint Eustatius.

Vraag 14 – respondenten Sint Eustatius

Op welke manier heeft u gehoord dat u zich kandidaat kon stellen? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 62 Skipped: 22

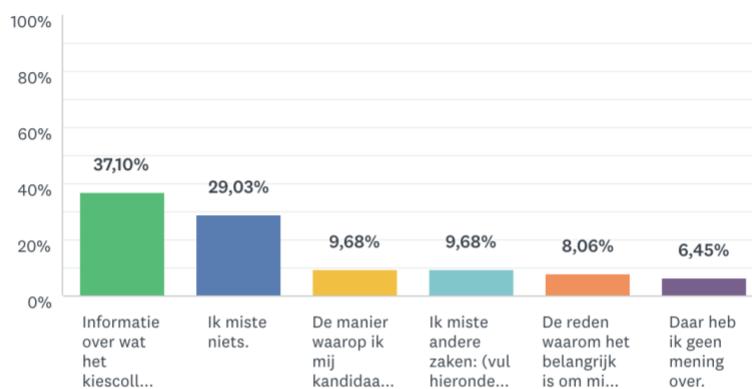
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via posters of billboards.	46,77% 29
▼ Via sociale media.	45,16% 28
▼ Via de radio. Via radiocommercials.	40,32% 25
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	17,74% 11
▼ Via lokale kranten.	14,52% 9
▼ Via de Radio. Via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's.	12,90% 8
▼ Ik heb niets over de kandidaatstelling voor het kiescollege gehoord.	9,68% 6
▼ Via lokale (nieuws)websites.	8,06% 5
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	6,45% 4
Totale aantal respondenten: 62	

De meeste respondenten op Sint Eustatius zijn bereikt via posters of billboards over de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege. Daarnaast hebben veel mensen via social media hierover gehoord, 45,16%. Ook de radiocommercials hebben een groot gedeelte van de respondenten bereikt. De minste respondenten, 8,06%, zijn via een lokale nieuwswebsite bereikt.

Vraag 15 – respondenten Sint Eustatius

Wat miste u in de voorlichtingscampagne voor de kandidaatstelling van de kiescolleges?

Answered: 62 Skipped: 22

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Informatie over wat het kiescollege doet. (functie en taken)	37,10% 23
▼ Ik miste niets.	29,03% 18
▼ De manier waarop ik mij kandidaat kon stellen.	9,68% 6
▼ Ik miste andere zaken: (vul hieronder a.u.b. in wat u miste)	Reacties 9,68% 6
▼ De reden waarom het belangrijk is om mij kandidaat te stellen.	8,06% 5
▼ Daar heb ik geen mening over.	6,45% 4
TOTAAL	62

De grootste groep respondenten geeft aan niet goed op de hoogte te zijn van wat het kiescollege doet n.a.v. de campagne voor de kandidaatstelling. Dit is één derde van alle respondenten die deze vraag hebben beantwoord. 29,03% miste niets aan de campagne op Sint Eustatius.

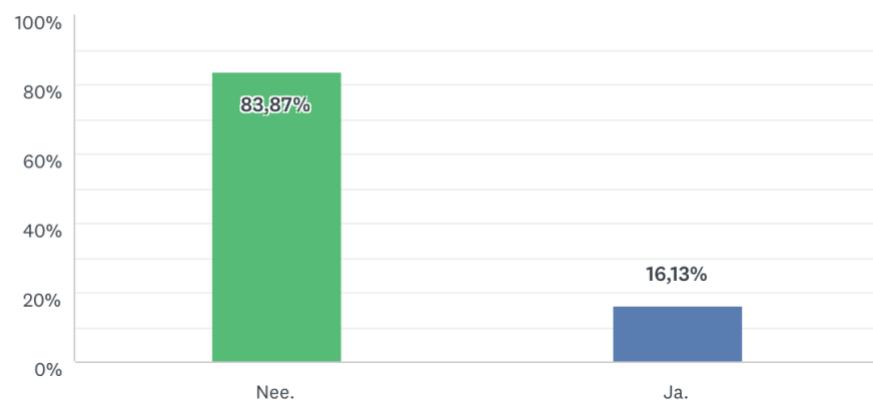
Enkele reacties bij het invulantwortwoord: (Ik miste andere zaken)

- Ik miste alles.
- Een stempas.
- Ik begreep er niets van.
- Voor welke politieke partij het kiescollege zal stemmen in de eerste kamer. Dan kan ik pas weten welke kandidaat ik kies. Later hoorde ik dat alle kandidaten op het CDA zouden stemmen. Dit lijkt mij geen goede zaak, er was geen keus.
- De posters van de campagne vond ik misleidend. Veel mensen dachten dat je op hen kon stemmen. Dat was niet duidelijk. Informatie kwam te laat, zeker omdat dit de eerste keer was dat deze verkiezingen werden gehouden.

Vraag 16 – respondenten Sint Eustatius

Had u interesse om zich kandidaat te stellen voor het kiescollege?

Answered: 62 Skipped: 22

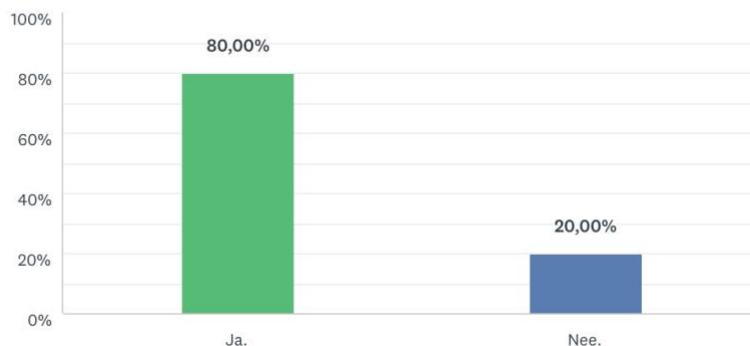

Uiteindelijk had slechts 16,13% van de respondenten interesse zich kandidaat te stellen voor het kiescollege op Sint Eustatius.

Vraag 17 – respondenten Sint Eustatius

Was u bekend met de criteria en vereisten waaraan u moest voldoen om zich kandidaat te stellen?

Answered: 10 Skipped: 74

Van de respondenten die de vorige vraag (Had u interesse om zich kandidaat te stellen?) met ja heeft beantwoord geeft 20% aan niet op de hoogte te zijn van de criteria en vereisten om zich kandidaat te stellen. 80% was hiervan wel op hoogte op Sint Eustatius.

Vraag 18 – respondenten Sint Eustatius

Was u ervan op de hoogte waar en op welke datum de stukken voor de kandidaatstelling moesten worden ingeleverd?

Answered: 10 Skipped: 74

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Ja, zowel waar dat kon en op welke datum.	40,00%	4
▼ Ja, ik wist waar dat kon.	30,00%	3
▼ Nee, dat was ik niet.	20,00%	2
▼ Ja, maar alleen op welke datum.	10,00%	1
TOTAAL		10

Van de respondenten die de vraag (Had u interesse om zich kandidaat te stellen?) met ja heeft beantwoord geeft 40% goed ervan op de hoogte te zijn waar en wanneer zij zich kandidaat konden stellen.

Vraag 19 – respondenten Sint Eustatius

Wat was de reden dat u zich uiteindelijk wel of niet kandidaat heeft gesteld?
(deze vraag is niet verplicht)

Answered: 8 Skipped: 76

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:	Reacties	12,50%
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:	Reacties	62,50%
Ik wil hier liever niets over zeggen.	Reacties	25,00%

Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:

- Het was niet helder hoe dat moest.

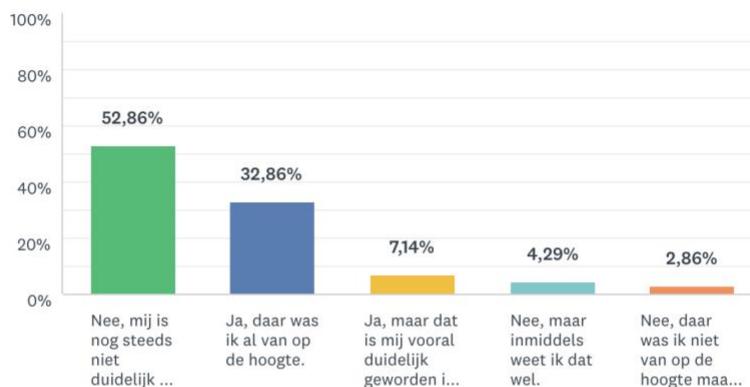
Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:

- Ik wilde beter geïnformeerd worden.
- Door een gebrek aan informatie.
- De informatie was vaag.
- De kosten waren te hoog.

Vraag 20 – respondenten Sint Eustatius

Was u vóór de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege op uw eiland?

Answered: 70 Skipped: 14

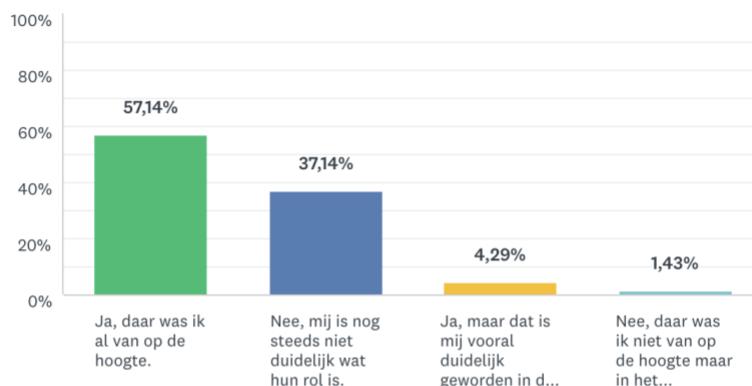
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	52,86% 37
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	32,86% 23
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de verkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	7,14% 5
▼ Nee, maar inmiddels weet ik dat wel.	4,29% 3
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	2,86% 2
TOTAAL	70

Een grote groep van de respondenten op Sint Eustatius, de helft (52,86%), was en is nog steeds niet op de hoogte wat de rol is van het kiescollege. Slechts 32,86% was wel op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege ten tijde van de verkiezingen op 20 maart 2019.

Vraag 21 – respondenten Sint Eustatius

Was u voor de verkiezingen voor het kiescollege op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer in Den Haag?

Answered: 70 Skipped: 14

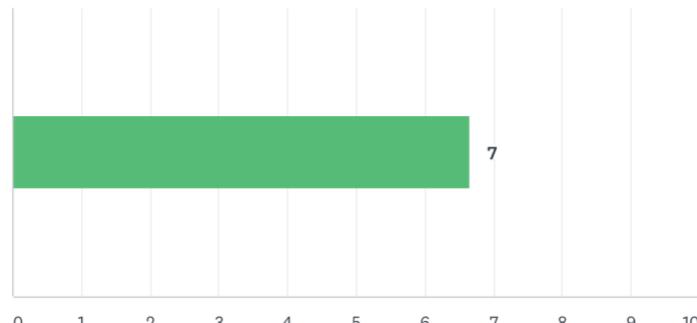
ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ja, daar was ik al van op de hoogte.	57,14% 40
▼ Nee, mij is nog steeds niet duidelijk wat hun rol is.	37,14% 26
▼ Ja, maar dat is mij vooral duidelijk geworden in de periode vóór de kiescollegeverkiezingen, door de informatie hierover die ik heb ontvangen via diverse (media)kanalen.	4,29% 3
▼ Nee, daar was ik niet van op de hoogte maar in het stemlokaal is mij dat duidelijk geworden.	1,43% 1
TOTAAL	70

De meeste van de respondenten op Sint Eustatius (57,14) waren al op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer. Een grote groep respondenten, een derde is hier nog steeds niet van op de hoogte.

Vraag 22 – respondenten Sint Eustatius

Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?

Answered: 70 Skipped: 14

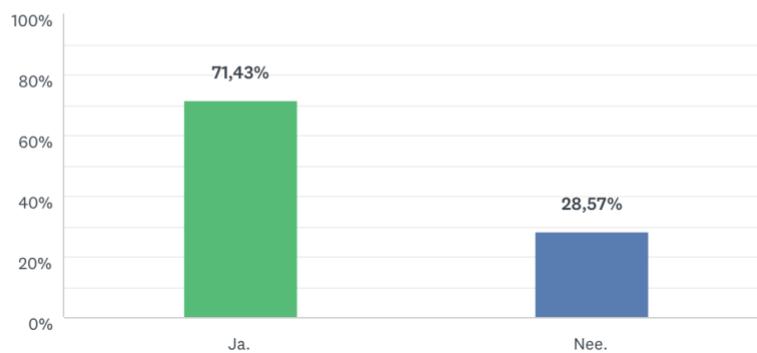

De respondenten op Sint Eustatius hebben een 7 gegeven aan de mate van belangrijkheid van hun invloed die ze willen uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer. De keuze was weergegeven in een balk met op 1: heel onbelangrijk en op 10: heel belangrijk. Op 5 stond belangrijk.

Vraag 23 – respondenten Sint Eustatius

Vindt u het belangrijk om uw stem uit te brengen op een kandidaat voor het kiescollege?

Answered: 70 Skipped: 14

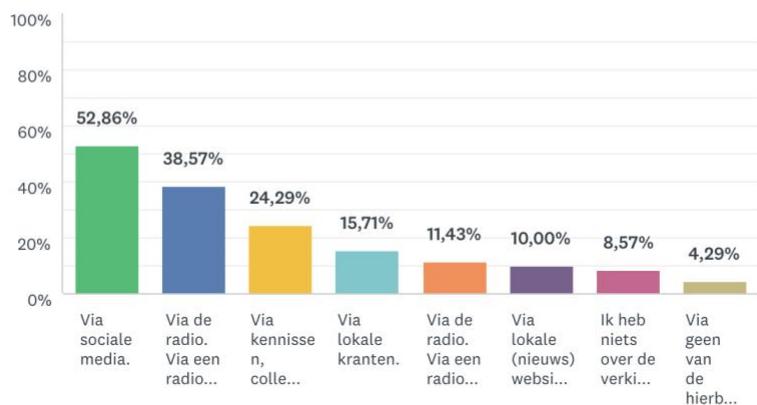

Deze vraag is in het onderzoek gesteld om te achterhalen of mensen het belangrijk vinden op een kandidaat te kiezen voor het kiescollege. Een overgrote meerderheid, 71,43% vind dit erg belangrijk.

Vraag 24 – respondenten Sint Eustatius

Via welke (media)kanalen bent u meer te weten gekomen over de verkiezingen voor de kiescolleges? (meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 70 Skipped: 14

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Via sociale media.	52,86% 37
▼ Via de radio. Via een radiocommercial.	38,57% 27
▼ Via kennissen, collega's, buren, vrienden of familie.	24,29% 17
▼ Via lokale kranten.	15,71% 11
▼ Via de radio. Via een radioprogramma met interviews of praatprogramma's.	11,43% 8
▼ Via lokale (nieuws)websites.	10,00% 7
▼ Ik heb niets over de verkiezingen voor de kiescolleges gehoord.	8,57% 6
▼ Via geen van de hierboven genoemde mediakanalen.	4,29% 3

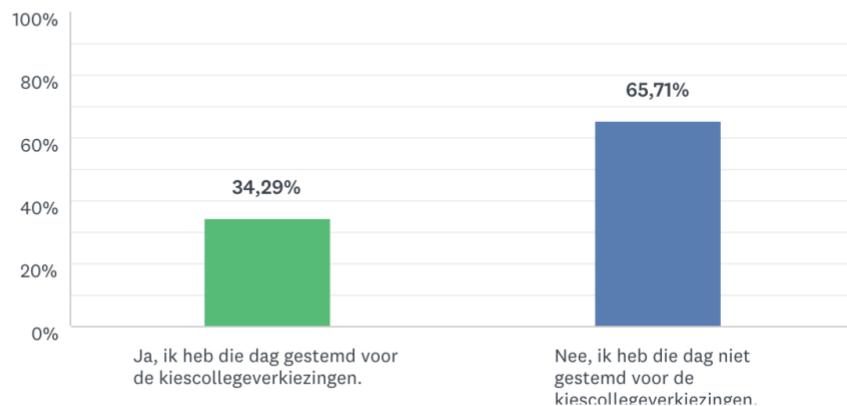
Totale aantal respondenten: 70

De meeste respondenten op Sint Eustatius zijn bereikt via sociale media over de verkiezingen voor de kiescolleges. Daarnaast hebben veel mensen de radiocommercials hierover gehoord, 38,57%. De minste respondenten, 10% zijn bereikt via lokale (nieuws)websites.

Vraag 25 – respondenten Sint Eustatius

Heeft u op 20 maart 2019 gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?

Answered: 70 Skipped: 14

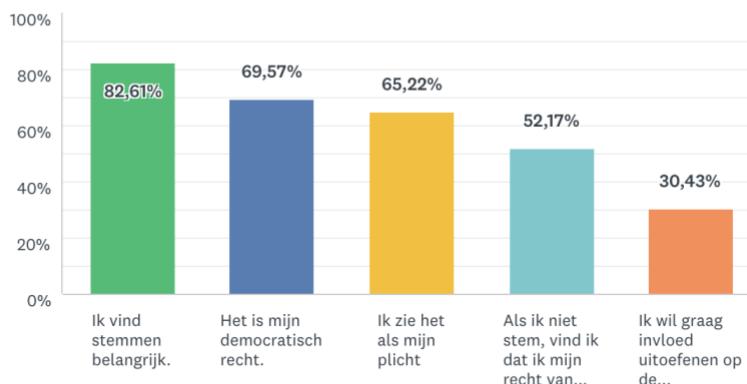

Op 20 maart 2019 hebben 34,29% van de respondenten gestemd op een kandidaat voor de kiescollegeverkiezingen. 65,71% heeft dat niet gedaan.

Vraag 26 – respondenten Sint Eustatius

Wat is de reden dat u wel heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 23 Skipped: 61

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES
▼ Ik vind stemmen belangrijk.	82,61% 19
▼ Het is mijn democratisch recht.	69,57% 16
▼ Ik zie het als mijn plicht	65,22% 15
▼ Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies.	52,17% 12
▼ Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer.	30,43% 7

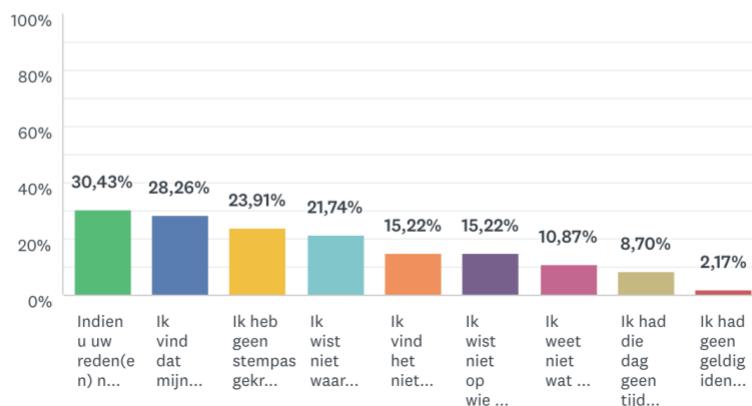
Totale aantal respondenten: 23

Een grote meerderheid, 82,61% heeft aangegeven stemmen belangrijk te vinden. 30,43% geeft aan graag invloed uit te oefenen op de samenstelling van de eerste kamer.
De respondenten die hebben aangegeven wel gestemd te hebben op de kiescollege verkiezingen op Sint Eustatius, hebben geen andere redenen in de enquête opgevoerd dan gekozen kon worden.

Vraag 27 – respondenten Sint Eustatius

Wat is de reden dat u niet heeft gestemd voor de kiescollegeverkiezingen?
(meerdere antwoorden mogelijk)

Answered: 46 Skipped: 38

ANTWOORDKEUZEN	REACTIES	
▼ Indien u uw reden(en) niet ziet staan, kunt u dan hieronder aangeven waarom u niet gestemd heeft.	Reacties	30,43% 14
▼ Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft.		28,26% 13
▼ Ik heb geen stempas gekregen.		23,91% 11
▼ Ik wist niet waarom ik moest gaan stemmen.		21,74% 10
▼ Ik vind het niet belangrijk.		15,22% 7
▼ Ik wist niet op wie ik moest stemmen.		15,22% 7
▼ Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt.		10,87% 5
▼ Ik had die dag geen tijd om te gaan stemmen.		8,70% 4
▼ Ik had geen geldig identiteitsbewijs.		2,17% 1
Totale aantal respondenten: 46		

Veel mensen hebben bij deze vraag gebruik gemaakt van de mogelijkheid om hun mening te uiten als reden voor het niet stemmen op de kiescollegeverkiezingen. Veel mensen hebben hierbij aangegeven dat ze vooral niet konden stemmen. Of omdat er die dag geen eilandsraadsverkiezingen waren. Ook een groot gedeelte van de mensen die niet zijn gaan stemmen hadden geen stempas ontvangen: 23,91%.

Enkele reacties bij het vrije invoerveld:

- Er viel niet veel te kiezen, alleen de DP, gelieerd aan het CDA deed mee. Maar zij delen niet mijn visie.
- Ik heb geen stempas ontvangen omdat ik geen brievenbus heb, zoals velen.
- Ik was niet op het eiland.
- Ik stond die dag nog niet ingeschreven.
- Omdat er die dag ook geen eilandsraadsverkiezingen waren.

De andere enquêtevragen zijn niet beantwoord door inwoners van Sint Eustatius omdat daar geen eilandsraadsverkiezingen zijn gehouden.

7. Samenvatting en conclusies

7.1. Samenvatting en conclusies alle eilanden samen

In dit onderdeel trekken we aan de hand van de resultaten uit de enquête, onderbouwde conclusies, waarmee we de vooraf bepaalde hoofd- en deelvragen kunnen beantwoorden. Per vraag wordt er aangegeven welke resultaten de deelvraag beantwoorden. We delen deze samenvatting en conclusies op in twee delen namelijk:

- Hoofdvraag A: Kandidaatstelling kiescolleges
- Hoofdvraag B: Kiescollege- en eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag A luidde: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag werd opgedeeld in de volgende deelvragen:

7.1.1. Kandidaatstelling kiescolleges

1. **Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland?**
 - Iets meer dan de helft, 54,46%, van de respondenten op de BES-eilanden wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 45,54% van de respondenten helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners op de BES-eilanden wist dat ze zich kandidaat konden stellen.
2. **Was u bekend met de criteria en vereisten voor de kandidaatstelling?**
 - Iets meer dan de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 50,63%, waren niet op de hoogte van de criteria en vereisten hiervoor.
3. **Wist u waar en op welke datum de stukken moest worden ingediend?**
 - Ook blijkt dat bijna de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 49,37% niet wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.
4. **Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?**
 - We zien dat het grootste deel, 63,69%, van de respondenten weet van welke organisatie ze informatie ontvangen. Een minderheid, 36,31% weet niet van wie ze de informatie hebben ontvangen, ondanks dat dit een minderheid is, is het toch een aanzienlijk aandeel, iets meer dan een derde van de respondenten.
5. **Via welke mediakanalen heeft u de informatie m.b.t. de mogelijkheid tot kandidaatstelling voor het Kiescollege ontvangen?**
 - We zien hier dat 47,87% van de respondenten de informatie over kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat dit een zeer effectief communicatiekanaal is. 22,52% heeft de informatie via radiocommercials ontvangen. Opvallend is dat de posters en billboards, voor deze campagne, meer bereik hadden dan kranten, lokale websites en radioprogramma's.

6. Wat miste u in de voorlichtingscampagne van RCN?

- Men miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken) het meest.
Toch miste iets minder dan 33% eigenlijk niets, of wilde ze daar niets over kwijt. Er was ook 10,95% die andere zaken miste zoals:
 - Alles
 - Everything
 - Ik miste alles !!!! Begreep er geen sikkepit van.
 - Inhoud en politieke kleur kandidaten.
 - ik miste alle informatie die hierboven genoemd wordt over de kandidaatstelling van de kiescolleges.
 - voor welke politieke partij het kiescollege zal stemmen in de eerste kamer. Dan kan ik pas weten welke kandidaat ik kies. Later hoorde ik dat alle kandidaten op het CDA zouden stemmen. Dit lijkt mij geen goede zaak, er was geen keus.
 - The posters were misleading as persons thought that those persons were taking part in the elections. Persons was not aware that e.g. other parties were able to take part in the elections. It was not clear. Plus I find that the info was too late. And seeing that this is the first time that there was an election for the electoral council.
 - Wat er met mijn stem daarna zou gaan gebeuren..de lokale partijen maakten dit van tevoren ook niet duidelijk. Het argument dat pas na de verkiezingen zou worden gezocht naar een kandidaat (1e Kamer) met als argument; we doen wat het beste is voor Bonaire, is natuurlijk kletspraat. Dat wil je als kiezer toch vantevoren weten?
 - Meer praktisch, b.v. een soort instructiefilmpje (wat je vaak ziet op YouTube o.i.d.)
 - Welke kandidaat welke partij in Nederland vertegenwoordigd.
 - Op welke partij in de eerste kamer het kiescollege gaat stemmen.
 - All three top choices were lacking and the information on the posters was not clear.
 - Geen enkele kandidaat heeft aangegeven welke Partij zij zal stemmen.
 - Ik had geen idee welke binding de persoon op wie ik ging stemmen had met de politieke partijen in NL.
 - The realistic action plan for the representatives after they are chosen.

7. Waarom heeft u zich wel of niet kandidaat gesteld?

- Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:
 - Ik kandidaat had gesteld bij een partij.
 - I am a candidate on the WIPM list.
 - Because i am interested in being involved and representing my people.
 - Ik ook op een lijst stond voor eilandsraadsverkiezing.
- Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:
 - Niet voldoende info.
 - De info was te wollig omschreven.
 - De kosten te hoog waren voor mij.
 - Geen juiste informatie.
 - Lack of proper information.
 - Omdat ervoor betaald moest worden.
 - Op een gegeven moment werd het onduidelijk of je nu wel of niet bij een partij moest behoren. Men begint dan ineens over lijsten, terwijl ik bij geen een lijst zit.

- Totaal geen informatie ontvangen voorafgaand aan verkiezingen, gelukkig wel m'n stempas in tegenstelling tot anderen.
- Niet wist dat je ook zonder bij een partij aangesloten was kon deelnemen.
- De voorlichting ontbrak en ik niet de RCN website heb bezocht.
- Omdat eea niet duidelijk was en ook de kosten.
- Je steekt tijd in iets wat in Europees NL geen verschil oplevert.
- Het alleen maar tijd zou kosten en me eigenlijk nog geld zou kosten ook.
- Erg vaag nog.

7.1.2. Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescolleges

Hoofdvraag A: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag kunnen we op basis van de antwoorden op de bovenstaande deelvragen kunnen beantwoorden. Iets meer dan de helft, 54,46%, van de respondenten op de BES-eilanden wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 45,54% van de respondenten helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden zich er bewust van waren dat ze zich kandidaat konden stellen.

7.1.3. Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?* Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

1. **Wist u dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?**
 - o We kunnen concluderen dat vrijwel alle respondenten op de BES-eilanden op de hoogte waren van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren. Slechts 2,14% was hier niet van op de hoogte.
2. **Wist u voorafgaan aan de verkiezingen, voor welke organen er verkiezingen waren?**
 - o Een ruime meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden, 70,36% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. Toch was ook 7,13% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 1,74% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.
3. **Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?**
 - o Het overgrote deel, 85,58% van de respondenten op de BES-eilanden heeft hun stempas op tijd ontvangen. Op Saba zijn de meeste stempassen op tijd afgeleverd.
4. **Wist u hoe de verkiezingen in hun werk zouden gaan? Was u bekend met de stemregels zoals: Stempas, ID-bewijs, volmacht mogelijkheid, willekeurig stemlokaal, openingstijden stemlokaal?**
 - o De meeste respondenten wisten dat ze een geldig identiteitsbewijs (89,38%) en stempas nodig hadden om te gaan stemmen (87,64%). Informatie m.b.t. de openingstijden van de stemlokalen heeft de minste respondenten bereikt (67,51%) maar dit is nog steeds een ruime meerderheid. Slechts 3,49% van de respondenten kende geen enkele stemregel.

7.1.4. Verkiezingen kiescolleges

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 1. Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?**
 - We zien een gemiddelde score van 6, dat lijkt laag maar in het midden van de schaal stond op 5 ‘Belangrijk’. We kunnen dus concluderen dat men de invloed die de BES-eilanden op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, belangrijk vindt.
- 2. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van het kiescollege?**
 - We zien dat een krappe minderheid, 48,12%, nog steeds niet weet wat de functie en taken van het kiescollege zijn. 22,77% wist voor de verkiezingen al wat de functie en taken waren. Voor 14,55% is dit duidelijk geworden in de aanloop naar de verkiezingen, door de informatie die zij daarover hebben ontvangen.
- 3. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van de Eerste Kamer?**
 - Bij de functie en taken van de Eerste Kamer zien we een ander beeld. Daar bleek een meerderheid 50,17% reeds op de hoogte van de functie en taken, voor de start van de verkiezingen. 36,13% weet echter nog steeds niet wat hun rol is.
- 4. Via welke mediakanalen heeft u informatie ontvangen over de verkiezing van kandidaten voor het kiescollege (bekendheid met campagne)?**
 - We zien dat social media met kop en schouders boven de andere mediakanalen uitsteekt op alle drie de eilanden.
 - Social media: 57,02%
 - Via radio, via radiocommercials: 24,83%
 - Via kennissen, collega's, buren vrienden of familie: 21,75%
 - Via lokale kranten: 19,35%
 - Via lokale (nieuws)websites: 17,81%
 - Via radio, via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's: 13,36%
 - Via lokale tv-zenders: 11,82%
- 5. Heeft u gestemd voor het kiescollege?**
 - De meerderheid van de respondenten op Bonaire, Saba en Sint Eustatius, 67,81%, heeft op 20 maart gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.
 - Zo ja, waarom wel?
 - Ik vind stemmen belangrijk: 72,08%
 - Het is mijn democratisch recht: 76,26%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 45,18%
 - Ik zie het als mijn plicht: 40,36%
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer: 36,55%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 3,05%

o Zo nee, waarom niet?

- De meeste respondenten hadden andere, dan de in de enquête reeds genoemde redenen. De antwoorden zijn ingestoken op de voorlichting m.b.t. het proces. Uiteraard waren er die dag grote problemen bij de stembureaus. Veel mensen hebben 1 tot 2 uur staan wachten voor ze hun stem konden uitbrengen. Deze reacties kwamen dan ook vaker terug in de resultaten. Ook zien we dat veel inwoners niet wisten op welke partij de kandidaten van de kiescolleges zouden gaan stemmen. Daardoor zagen hun stem als een volmacht aan die kandidaat of als een blanco stem.
- Te lange wachttijden bij de kieslokalen. Vreselijk inefficiënte werkwijze van de medewerkers.
- Ik heb het stemmen overgelaten aan de lokale mensen
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan
- Over de gehele dag 5x geprobeerd te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk de moed maar opgegeven.
- Er was geen enkele info te vinden over waar de personen voor staan en wat ze willen bereiken
- Ik ben drie keer langs 2 verschillende stembureaus gereden waar telkens een rij tot buiten staat. Ik ga niet een half uur of uur in de rij staan in deze moderne tijd waarbij we gebruik zouden kunnen maken van allerlei technieken. Of stemlokaals beter bezetten aan mankracht als het handmatig moet gebeuren
- Ik ben niet gaan stemmen omdat ik het gevoel heb dat het niet veel zin heeft . omdat ik van verschillende mensen heb gehoord dat er tussen de 50 en 100\$ geboden werd voor een stempas.
- Niemand in het kiescollege wilde aangeven voor welke partij in Nederland zou worden gekozen
- Stembureaus waren TE DRUK!
- Because on my island the democratic party was the only party joined with the cda party of the netherlands .. but the cda party nor the dp party share the same views as me.
- The Dutch and European governments are not there for people. They do not represent them. They represent themselves and dictate over people.
- There was no local election held. That's is a crime against human rights!
- Bij veel partijen staat nergens of alleen in Papiaments waar ze voor staan
- De partijen die verkiesbaar waren, zijn te onduidelijk geweest wat ze met die stem zouden gaan doen

7.1.5. Eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 1. Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?**
 - Bijna 80% van de respondenten op Bonaire en Saba was voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen. 88,93% is daar op dit moment van op de hoogte en 11,07% is daar op dit moment nog niet van op de hoogte.
- 2. Heeft u gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?**
 - 81,17% van de respondenten heeft op 20 maart hun stem uitgebracht. We zien dat dit percentage iets hoger ligt dan de daadwerkelijke opkomst, die was 77,85%.
 - Zo ja, waarom wel?
 - Ik vind stemmen belangrijk: 77,40%
 - Het is mijn democratisch recht: 71,15%
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de veranderingen op mijn eiland: 62,50%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 46,63%
 - Ik zie het als mijn plicht: 45,91%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 3,05%
 - Zo nee, waarom niet?
 - Ook bij vraag 32 valt het op dat de meeste respondenten hun reden(en) niet zagen staan. Hieronder een opsomming van de meeste voorkomende reacties:
 - Ze werken niet voor ons maar alleen voor zichzelf.
 - Ik vind dat er niet voldoende capabele mensen zijn.
 - Omdat meerdere partijen niet of niet goed aangeven waar ze voor staan.
 - Verkiezingsprogramma's niet beschikbaar in meerdere talen (vaak alleen Papiamentu), geen verslaggeving op sociale media en/of lokale websites van debatten. Hierdoor was het onmogelijk om een bewuste weloverwogen keuze te maken.
 - Heb geprobeerd. Wachtrijen veel te lang vanwege de enorm slechte organisatie.
 - Omdat te veel heb gehoord dat er geld geboden werd voor je stemkaart tussen de 50 en 100 dollar vind ik echt niet kunnen.
 - Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.
 - Ik moest erg lang wachten want er zat geen enkele voorgang in de rij wachten.
 - De rij was superlang, ik was na 2 uur nog steeds niet aan de beurt!
 - Die dag tot 5x geprobeerd (en op 4 verschillende plekken) te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk niet gestemd.
 - zelfde reden als voor het kiescollege, ik ga niet een half uur in de rij staan om mijn stem uit te brengen.
 - Te druk bij het stemlokaal.

7.1.6. Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

We kunnen concluderen dat vrijwel alle respondenten op de BES-eilanden op de hoogte waren van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren. Slechts 2,14% was hier niet van op de hoogte.

Een ruime meerderheid van de respondenten op de BES-eilanden, 70,36% wist daarnaast dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. Toch was ook 7,13% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 1,74% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.

7.2. Samenvatting en conclusies Bonaire

In dit onderdeel trekken we aan de hand van de resultaten uit de enquête, onderbouwde conclusies, waarmee we de vooraf bepaalde hoofd- en deelvragen kunnen beantwoorden. Per vraag wordt er aangegeven welke resultaten de deelvraag beantwoorden voor Bonaire. We delen deze samenvatting en conclusies voor op in twee delen namelijk:

- Hoofdvraag A: Kandidaatstelling kiescolleges
- Hoofdvraag B: Kiescollege- en eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag A luidde: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag werd opgedeeld in de volgende deelvragen:

7.2.1. Kandidaatstelling kiescolleges

1. **Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland?**
 - Iets meer dan de helft, 52,10%, van de inwoners van Bonaire wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 28,99% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners op Bonaire wist dat ze zich kandidaat konden stellen.
2. **Was u bekend met de criteria en vereisten voor de kandidaatstelling?**
 - Iets meer dan de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 53,23%, waren niet op de hoogte van de criteria en vereisten hiervoor.
3. **Wist u waar en op welke datum de stukken moest worden ingediend?**
 - Ook blijkt dat de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 51,61% niet wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.
4. **Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?**
 - We zien dat het grootste deel, 42,59%, van de inwoners niet weet van welke organisatie ze informatie hebben ontvangen. Een minderheid, 28,30% denkt van allebei de organisaties informatie te hebben ontvangen.
5. **Via welke mediakanalen heeft u de informatie m.b.t. de mogelijkheid tot kandidaatstelling voor het Kiescollege ontvangen?**
 - We zien hier dat 47,98% van de inwoners de informatie over de kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat dit een zeer effectief communicatiekanaal is. 22,64% heeft informatie over de kandidaatstelling gehoord via de radiocommercials ontvangen.

6. Wat miste u in de voorlichtingscampagne van RCN?

- Men miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken) het meest, dit was 47,44%. Ongeveer 26% miste niets, of wilde ze daar niets over kwijt. Er was ook 11,05% die andere zaken miste zoals
 - Niks ontvangen
 - Partijprogramma's
 - We zouden meer betrokken willen worden. Ik mis iemand die voor ons opkomt.
 - About the Copy of the id for the proxy was not clear
 - Ik miste alles !!!! Begreep er geen sikkepit van
 - Dat ik mijn stemkaart voor kiescollege 2 dagen na de stemmings datum ontving
 - provinciale staten en verkiezingen in NL
 - Didn't see anything in the info campaign
 - English information. Dutch & Papiamento only
 - Nut en noodzaak van kiescollege
 - Wat er met mijn stem daarna zou gaan gebeuren..de lokale partijen maakten dit vantevoren ook niet duidelijk. Het argument dat pas na de verkiezingen zou worden gezocht naar een kandidaat (1e Kamer) met als argument; we doen wat het beste is voor Bonaire, is natuurlijk kletspraat. Dat wil je als kiezer toch vantevoren weten?
 - Alle info over het kiescollege. Hele verhaal was compleet vaag.
 - Iedereen die ik sprak dachten dat ze voor een nederlandse partij moesten kiezen, dus wat het kiescollege doet en gaat doen is mij nog steeds niet bekend.
 - Op welke partij in de eerste kamer het kiescollege gaat stemmen
 - Ik had geen idee welke binding de persoon op wie ik ging stemmen had met de politieke partijen in NL

7. Waarom heeft u zich wel of niet kandidaat gesteld?

- Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:
 - Ik mij kandidaat had gesteld bij een partij.
 - Ik weet zeker het mijn kennis zal uitbreiden.
 - Ik ook op een lijst stond voor eilandsraad verkiezing.
 - Ik wil dat Bonaire verder vooruitgaat.
- Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:
 - Omdat ik het niet wist.
 - Niet voldoende info.
 - De kosten te hoog waren voor mij.
 - Geen juiste informatie.
 - Ik was er niet van op de hoogte.
 - Ik wist dat niet eens, nooit gehoord. Behalve achteraf.
 - Ik heb geen interesse in de training voor kandidaten.
 - Omdat ervoor betaald moest worden
 - Te veel corruptie.
 - Ik had niet voldoende inhoudelijke informatie.
 - Niet wist dat je ook zonder bij een partij aangesloten was kon deelnemen.
 - Totaal geen informatie ontvangen voorafgaand aan verkiezingen, gelukkig wel m'n stempas in tegenstelling tot anderen.
 - Ik had daarna geen interesse meer in nog meer informatie.
 - Onduidelijkheid procedure ná verkiezing.

- De voorlichting ontbrak en ik niet de RCN-website heb bezocht.
- Ik heb me niet kandidaat gesteld. Als ik erg geïnteresseerd ben zal zou ik de vereisten hebben uitgezocht. Op dit moment heb ik het druk met een hoop andere dingen. Het is een onderwerp waar ik veel tijd in moet besteden en verdiepen.

7.2.2. Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege Bonaire

Hoofdvraag A: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag kunnen we op basis van de antwoorden op de bovenstaande deelvragen beantwoorden. Iets meer dan de helft, 52,10%, van de inwoners van Bonaire wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 28,99% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners van Bonaire zich er bewust van waren dat ze zich kandidaat konden stellen. Wel blijkt dat er ook nog een hoop onduidelijkheid was over de regels en procedures van het kiescollege n.a.v. de antwoorden op de andere deelvragen in dit gedeelte

7.2.3. Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 1. Wist u dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?**
 - We kunnen concluderen dat vrijwel alle inwoners van Bonaire, 97,77% ervan op de hoogte was dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019.
- 2. Wist u voorafgaan aan de verkiezingen, voor welke organen er verkiezingen waren?**
 - Een ruime meerderheid van de inwoners van Bonaire, 77,45% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor het kiescollege van Bonaire waren als verkiezingen voor de eilandsraad. Toch was ook 5,85% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 2,09% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.
- 3. Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?**
 - Het overgrote deel, 84,97% van de inwoners van Bonaire heeft hun stempas op tijd ontvangen. Op Bonaire heeft 9,39% van de respondenten geen stempas ontvangen of te laat een stempas ontvangen. 5,64% heeft geen stempas ontvangen maar weet wel hoe dit komt.
- 4. Wist u hoe de verkiezingen in hun werk zouden gaan? Was u bekend met de stemregels zoals: Stempas, ID-bewijs, volmacht mogelijkheid, willekeurig stemlokaal, openingstijden stemlokaal?**
 - De meeste respondenten wisten dat ze een geldig identiteitsbewijs (89,98%) en stempas nodig hadden om te gaan stemmen (88,52%). Informatie m.b.t. de openingstijden van de stemlokalen heeft de minste respondenten bereikt (65,97%) maar dit is nog steeds een ruime meerderheid. Slechts 3,55% van de respondenten kende geen enkele stemregel.

7.2.4. Verkiezingen kiescolleges

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?* Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 1. Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?**
 - We zien een gemiddelde score van 6, dat lijkt laag maar in het midden van de schaal stond op 5 ‘Belangrijk’. We kunnen dus concluderen dat men de invloed die de inwoners van Bonaire op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, belangrijk vindt.
- 2. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van het kiescollege?**
 - Een grote groep van de respondenten op Bonaire, bijna de helft (47,49%), was en is nog steeds niet op de hoogte wat de rol is van het kiescollege. Slechts 20,55% was wel op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege ten tijde van de verkiezingen op 20 maart 2019.

3. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van de Eerste Kamer?

- De meeste van de respondenten op Bonaire waren al op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer. Een grote groep respondenten, een derde is hier nog steeds niet van op de hoogte.

4. Via welke mediakanalen heeft u informatie ontvangen over de verkiezing van kandidaten voor het kiescollege (bekendheid met campagne)?

- De meeste inwoners van Bonaire zijn bereikt via social media, maar ook de radiocommercials hebben een relatief groot bereik.
 - Social media: 56,62%
 - Via radio, via radiocommercials: 26,26%
 - Via kennissen, collega's, buren vrienden of familie: 20,32%
 - Via lokale kranten: 19,63%
 - Via lokale (nieuws)websites: 18,72%
 - Via lokale tv-zenders: 15,75%
 - Via radio, via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's: 15,53%

5. Heeft u uw stem uitgebracht voor de kiescollegeverkiezingen?

- De meerderheid van de inwoners van Bonaire, 71%, heeft op 20 maart gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.
- Zo ja, waarom wel?
 - Ik vind stemmen belangrijk: 70,42%
 - Het is mijn democratisch recht: 65,92%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 45,98%
 - Ik zie het als mijn plicht: 36,33%
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer: 34,73%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 3,54%

○ Zo nee, waarom niet

Veel mensen hebben bij deze vraag gebruik gemaakt van de mogelijkheid om hun mening te uiten als reden voor het niet stemmen op de kiescollegeverkiezingen. Veel mensen hebben hierbij aangegeven dat het stemmen lastig was i.v.m. de drukte bij de stemlokalen.

Ook een groot gedeelte van de mensen die niet zijn gaan stemmen hadden geen stempas ontvangen: 28,10%. Slechts 2,48% was niet op de hoogte van waar diegene kon gaan stemmen op 20 maart 2019.

Enkele reacties bij de redenen die niet bij de antwoorden stonden:

- Ze werken niet voor ons.
- Ik heb het stemmen overgelaten aan de lokale mensen.
- Alle info gemist.
- Niemand in het kiescollege wilde aangeven voor welke partij in Nederland zou worden gekozen.
- Ik was niet op het eiland.
- Totaal geen info over hoe en wat.
- Ik heb mezelf niet genoeg verdiept erin.
- Bij veel partijen staat nergens of alleen in Papiaments waar ze voor staan
- Did not know I could vote. Very little (nearly zero) communication in English. Generally, those in charge seem to think it's none of my business.

- Te lange wachttijden bij de kieslokalen. Vreselijk inefficiënte werkwijze van de medewerkers.
- Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.
- Ik wist niet wat personen zouden gaan kiezen.
- Over de gehele dag 5x geprobeerd te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk de moed maar opgegeven.
- Ik was te laat bij het stemlokaal i.v.m. de rijen die er waren.

7.2.5. Eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

1. **Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?**
 - Het overgrote gedeelte, 77,67%, van de respondenten was hierbij op de hoogte van het belang van de eilandsraadsverkiezingen. Slechts 7,21% is dit vooral duidelijk geworden door de informatie die diegene heeft gehoord of gelezen over de eilandsraadsverkiezingen.
2. **Heeft u gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?**
 - 80,23% van de respondenten op Bonaire hebben hun stem uitgebracht bij de eilandsraadsverkiezingen van 20 maart 2019.
 - Zo ja, waarom wel?
 - Ik vind stemmen belangrijk: 76,45%
 - Het is mijn democratisch recht: 69,19%
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de veranderingen op mijn eiland: 57,85%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 46,22%
 - Ik zie het als mijn plicht: 41,57%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 1,16%
 - Zo nee, waarom niet?
 - Ook bij vraag 32 valt het op dat de meeste respondenten hun reden(en) niet zagen staan. Hieronder een opsomming van de meeste voorkomende reacties:
 - Ze werken niet voor ons maar alleen voor zichzelf.
 - Ik vind dat er niet voldoende capabele mensen zijn.
 - Omdat meerdere partijen niet of niet goed aangeven waar ze voor staan.
 - Verkiezingsprogramma's niet beschikbaar in meerdere talen (vaak alleen Papiamentu), geen verslaggeving op sociale media en/of lokale websites van debatten. Hierdoor was het onmogelijk om een bewuste weloverwogen keuze te maken.
 - Heb geprobeerd. Wachtrijen veel te lang vanwege de enorm slechte organisatie.
 - Ik had geen zin om een uur in de rij te staan.
 - Ik moest erg lang wachten want er zat geen enkele voortgang in de rij wachten.
 - Die dag tot 5x geprobeerd (en op 4 verschillende plekken) te gaan stemmen, maar door de lange rijen uiteindelijk niet gestemd.

- Geen enkele partij kwalificeert.
- Stembureaus waren TE DRUK!

7.2.6. Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen Bonaire

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

We kunnen concluderen dat vrijwel alle inwoners van Bonaire, 97,77% ervan op de hoogte was dat er verkiezingen waren op 20 maart 2019.

Een ruime meerderheid van de inwoners van Bonaire, 77,45% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor het kiescollege van Bonaire waren als verkiezingen voor de eilandsraad. Toch was ook 5,85% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 2,09% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.

7.3. Samenvatting en conclusies Saba

In dit onderdeel trekken we aan de hand van de resultaten uit de enquête, onderbouwde conclusies, waarmee we de vooraf bepaalde hoofd- en deelvragen kunnen beantwoorden. Per vraag wordt er aangegeven welke resultaten de deelvraag beantwoorden. We delen deze samenvatting en conclusies op in twee delen namelijk:

- Hoofdvraag A: Kandidaatstelling kiescolleges
- Hoofdvraag B: Kiescollege- en eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag A luidde: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag werd opgedeeld in de volgende deelvragen:

7.3.1. Kandidaatstelling kiescolleges

1. **Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland?**
 - Iets meer dan de helft, 55,13%, van de inwoners van Saba wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 44,87% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen.
2. **Was u bekend met de criteria en vereisten voor de kandidaatstelling?**
 - De grote meerderheid van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 71,43%, waren niet op de hoogte waren van de criteria en vereisten hiervoor.
3. **Wist u waar en op welke datum de stukken moest worden ingediend?**
 - Ook blijkt dat 71,43% van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, niet wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.
4. **Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?**
 - We zien dat het grootste deel, 90%, van de inwoners weet van welke organisatie ze informatie ontvangen. Slechts 10% weet niet van wie ze de informatie hebben ontvangen.
5. **Via welke mediakanalen heeft u de informatie m.b.t. de mogelijkheid tot kandidaatstelling voor het Kiescollege ontvangen?**
 - We zien hier dat 50% van de inwoners de informatie over kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat dit ook op Saba een zeer effectief communicatiekanaal is. Opvallend is dat de posters en billboards op de tweede plaats eindigen met 45% bereik.
6. **Wat miste u in de voorlichtingscampagne van RCN?**
 - 25% van de inwoners miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken). Toch miste ook 25% helemaal niets.

7. Waarom heeft u zich wel of niet kandidaat gesteld?

- Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:
 - I am a candidate on the WIPM list
- Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:
 - De info was te wollig omschreven.
 - I was not aware.

7.3.2. Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege Saba

Hoofdvraag A: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag kunnen we op basis van de antwoorden op de bovenstaande deelvragen kunnen beantwoorden. Iets meer dan de helft, 55,13%, van de inwoners van Saba wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 44,87% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners van de BES-eilanden zich er bewust van waren dat ze zich kandidaat konden stellen.

7.3.3. Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

6. Wist u dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?

- 100% van de inwoners van Saba wist dat er verkiezingen waren op 20 maart.

7. Wist u voorafgaan aan de verkiezingen, voor welke organen er verkiezingen waren?

- Een ruime meerderheid van de inwoners van Saba, 87,18% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. Opvallend was dat iedereen wist dat er verkiezingen waren.

8. Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?

- Bijna alle inwoners van Saba hebben hun stempas op tijd ontvangen. Degene die hem niet op tijd hebben ontvangen wisten ook waarom zij deze niet hebben ontvangen.

9. Wist u hoe de verkiezingen in hun werk zouden gaan? Was u bekend met de stemregels zoals: Stempas, ID-bewijs, volmacht mogelijkheid, willekeurig stemlokaal, openingstijden stemlokaal?

- De meeste respondenten wisten dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Informatie m.b.t. het feit dat men bij ieder stemlokaal kon stemmen heeft de minste mensen bereikt. Slechts 1,28% van de respondenten ken geen enkele stemregel.

7.3.4. Verkiezingen kiescolleges

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

10. Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?

- We zien een gemiddelde score van 7, gezien dat op 5 'Belangrijk' stond. We kunnen dus concluderen dat men de invloed die de BES-eilanden op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, meer dan belangrijk vindt.

11. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van het kiescollege?

- We zien dat een krappe minderheid, 47,37%, nog steeds niet weet wat de functie en taken van het kiescollege zijn. 26,32% wist voor de verkiezingen al wat de functie en taken waren. Voor 13,16% is dit duidelijk geworden in de aanloop naar de verkiezingen, door de informatie die zij daarover hebben ontvangen.

12. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van de Eerste Kamer?

- Bij de functie en taken van de Eerste Kamer zien we een ander beeld. Daar bleek 44,74% reeds op de hoogte van de functie en taken, voor de start van de verkiezingen. Een groot deel van de inwoners, 42,11% weet echter nog steeds niet wat hun rol is.

13. Via welke mediakanalen heeft u informatie ontvangen over de verkiezing van kandidaten voor het kiescollege (bekendheid met campagne)?

- We zien dat social media met kop en schouders boven de andere mediakanalen uitsteekt op Saba. Dat ligt in lijn met de resultaten op de andere eilanden. Wel heeft radio een lager positie omdat bijna niemand op Saba radio kan ontvangen. Er zijn eveneens geen lokale tv-zenders op Saba.
 - Social media: 63,16%
 - Via kennissen, collega's, buren vrienden of familie: 27,63%
 - Via lokale kranten: 21,05%
 - Via lokale (nieuws)websites: 97,74%
 - Via radio, via radiocommercials: 3,95%
 - Via radio, via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's: 2,63%

14. Heeft u gestemd voor het kiescollege?

- Een grote meerderheid van de inwoners van Saba, 80,26%, heeft op 20 maart gestemd voor de kiescollegeverkiezingen.
- Zo ja, waarom wel?
 - Ik vind stemmen belangrijk: 76,67%
 - Het is mijn democratisch recht: 73,33%
 - Ik zie het als mijn plicht: 51,67%
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer: 48,33%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 38,33%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 1,67%

- Zo nee, waarom niet?
 - De meeste inwoners hadden andere, dan de in de enquête reeds genoemde redenen. De reacties waren:
 - The Dutch and European governments are not there for people. They do not represent them. They represent themselves and dictate over people.
 - None of the candidates state anything about what they planned to do as electoral college.
 - I consider it a total waste of money and time.

7.3.5. Eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

3. **Was u voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen?**
 - Bijna 100% van de inwoners van Saba was voor de verkiezingen bekend met het belang van de eilandsraadsverkiezingen.
4. **Heeft u gestemd voor de eilandsraadsverkiezingen?**
 - 97,30% van de respondenten heeft op 20 maart hun stem uitgebracht. We zien dat dit percentage iets hoger ligt dan de daadwerkelijke opkomst, die was 91,3%.
 - Zo ja, waarom wel?
 - Ik wil graag invloed uitoefenen op de veranderingen op mijn eiland: 84,72%
 - Ik vind stemmen belangrijk: 81,94%
 - Het is mijn democratisch recht: 80,56%
 - Ik zie het als mijn plicht: 66,67%
 - Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 48,61%
 - Ik wil niet zeggen waarom ik heb gestemd: 1,39%
 - Zo nee, waarom niet?
 - Vanwege de hoge opkomst op Saba hebben slechts 2 respondenten deze vraag beantwoordt
 - Ik vind dat mijn stem te weinig invloed heeft: 50%
 - Ik weet niet wat er met mijn stem gebeurt: 50%

7.3.6. Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen Saba

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

100% van de inwoners van Saba wist dat er verkiezingen waren op 20 maart. Een ruime meerderheid van de inwoners van Saba, 87,18% wist dat er op 20 maart zowel verkiezingen voor de kiescolleges als verkiezingen voor de eilandsraad waren. Opvallend was dat iedereen wist dat er verkiezingen waren.

7.4. Samenvatting en conclusies Sint Eustatius

In dit onderdeel trekken we aan de hand van de resultaten uit de enquête, onderbouwde conclusies, waarmee we de vooraf bepaalde hoofd- en deelvragen kunnen beantwoorden. Per vraag wordt er aangegeven welke resultaten de deelvraag beantwoorden. We delen deze samenvatting en conclusies op in twee delen namelijk:

- Hoofdvraag A: Kandidaatstelling kiescolleges
- Hoofdvraag B: Kiescollege- en eilandsraadsverkiezingen

Hoofdvraag A luidde: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag werd opgedeeld in de volgende deelvragen:

7.4.1. Kandidaatstelling kiescolleges

1. **Wist u dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland?**
 - Meer dan de helft, 68,92%, van de inwoners van Sint Eustatius wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 31,08% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners van Sint Eustatius wist dat ze zich kandidaat konden stellen.
2. **Was u bekend met de criteria en vereisten voor de kandidaatstelling?**
 - Een groot gedeelte van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 80% was bekend met de criteria en vereisten. 20%, waren hiervan niet op de hoogte.
3. **Wist u waar en op welke datum de stukken moest worden ingediend?**
 - Ook blijkt dat bijna de helft van de personen die geïnteresseerd waren om zich kandidaat stellen, 40% wisten waar en op welke datum ze de stukken voor kandidaatstelling moesten inleveren.
4. **Van welke organisatie heeft u informatie over de kandidaatstelling voor de kiescolleges ontvangen?**
 - Een kwart, 24,19% weet niet van wie ze de informatie hebben ontvangen, ruim 30,65% heeft van zowel de RCN als het openbaar lichaam op Sint Eustatius informatie ontvangen.
5. **Via welke mediakanalen heeft u de informatie m.b.t. de mogelijkheid tot kandidaatstelling voor het Kiescollege ontvangen?**
 - Een groot gedeelte van de inwoners van Sint Eustatius, 46,77% heeft informatie via een poster of billboard ontvangen. Verder zien we hier dat 45,16% van de inwoners de informatie over kandidaatstelling via sociale media heeft ontvangen. We kunnen concluderen dat zowel posters als billboards en social media een zeer effectief communicatiekanaal is. 40,32% heeft de informatie via radiocommercials ontvangen.

6. Wat miste u in de voorlichtingscampagne van RCN?

- Men miste de informatie over wat het kiescollege doet (functie en taken) het meest, 37,10% gaf dit aan. Toch miste 35% eigenlijk niets, of wilde ze daar niets over kwijt. Er was ook 9,68% die andere zaken miste zoals:
 - Ik miste alles.
 - Een stempas.
 - Ik begreep er niets van.
 - Voor welke politieke partij het kiescollege zal stemmen in de eerste kamer.
Dan kan ik pas weten welke kandidaat ik kies. Later hoorde ik dat alle kandidaten op het CDA zouden stemmen. Dit lijkt mij geen goede zaak, er was geen keus.
 - De posters van de campagne vond ik misleidend. Veel mensen dachten dat je op hen kon stemmen. Dat was niet duidelijk. Informatie kwam te laat, zeker omdat dit de eerste keer was dat deze verkiezingen werden gehouden.

7. Waarom heeft u zich wel of niet kandidaat gesteld?

- Ik heb mij wel kandidaat gesteld omdat:
(geen relevante opmerkingen)
- Ik heb mij niet kandidaat gesteld omdat:
 - Ik wilde beter geïnformeerd worden.
 - Door een gebrek aan informatie.
 - De informatie was vaag.
 - De kosten waren te hoog.

7.4.2. Conclusie Hoofdvraag A kandidaatstelling kiescollege St. Eustatius

Hoofdvraag A: *Was u zich ervan bewust dat u zich kandidaat kon stellen voor het Kiescollege op uw eiland, om zo invloed uit te oefenen op de samenstelling van de Eerste kamer?*

Deze hoofdvraag kunnen we op basis van de antwoorden op de bovenstaande deelvragen kunnen beantwoorden. Iets meer dan de helft, 54,46%, van de inwoners van de BES-eilanden wist dat men zich kandidaat kon stellen voor de kiescolleges. Echter heeft 45,54% van de inwoners helemaal niets over de mogelijkheid tot kandidaatstelling meegekregen. We kunnen hieruit concluderen dat een krappe meerderheid van de inwoners van de BES-eilanden zich er bewust van waren dat ze zich kandidaat konden stellen.

7.4.3. Bekendheid met verkiezingen, stembiljet en stemregels

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

1. Wist u dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren?

- We kunnen concluderen dat vrijwel alle inwoners van Sint Eustatius op de hoogte waren van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren, 96,25%. Slechts 3,75% was hier niet van op de hoogte.

- 2. Wist u voorafgaan aan de verkiezingen, voor welk orgaan er verkiezingen waren?**
 - Een ruime meerderheid van de inwoners van Sint Eustatius, 70,27% wist dat er op 20 maart alleen verkiezingen voor het kiescollege was. Toch was ook 21,62% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 1,35% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.
- 3. Heeft u uw stempas op tijd ontvangen?**
 - Het overgrote deel, 75,68% van de inwoners van Sint Eustatius heeft hun stempas op tijd ontvangen. 12,16% heeft geen stempas ontvangen maar weet wel hoe dit komt.
- 4. Wist u hoe de verkiezingen in hun werk zouden gaan? Was u bekend met de stemregels zoals: Stempas, ID-bewijs, volmacht mogelijkheid, willekeurig stemlokaal, openingstijden stemlokaal?**
 - De meeste respondenten waren ervan op de hoogte dat ze een geldig identiteitsbewijs en stempas nodig hadden om te gaan stemmen. Op Sint Eustatius zijn de andere stemregels zoals waar en wanneer je kan stemmen goed bekend bij de respondenten. Slechts 5,41% was van geen enkele stemregel op de hoogte.

7.4.4. Verkiezingen kiescolleges

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

Deze hoofdvraag is opgedeeld in de volgende deelvragen:

- 1. Hoe belangrijk vindt u het dat uw eiland invloed heeft op de samenstelling van de Eerste Kamer?**
 - We zien een gemiddelde score van 7, in het midden van de schaal stond op 5 'Belangrijk'. We kunnen dus concluderen dat men de invloed die de inwoners van Sint Eustatius op de samenstelling van de Eerste Kamer heeft, belangrijk vindt.
- 2. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van het kiescollege?**
 - Een grote groep van de respondenten op Sint Eustatius, de helft (52,86%), was en is nog steeds niet op de hoogte wat de rol is van het kiescollege. Slechts 32,86% was wel op de hoogte van de functie en taken van het kiescollege ten tijde van de verkiezingen op 20 maart 2019.
- 3. Was u voor de verkiezingen bekend met de functie en taken van de Eerste Kamer?**
 - De meeste van de respondenten op Sint Eustatius (57,14) waren al op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer. Een grote groep respondenten, een derde is hier nog steeds niet van op de hoogte.
- 4. Via welke mediakanalen heeft u informatie ontvangen over de verkiezing van kandidaten voor het kiescollege? (bekendheid met campagne)**
 - De meeste respondenten op Sint Eustatius zijn bereikt via sociale media over de verkiezingen voor de kiescolleges. Daarnaast hebben veel mensen de radiocommercials hierover gehoord, 38,57%. De minste respondenten, 10% zijn bereikt via lokale (nieuws)websites.
 - Social media: 52,86%
 - Via radio, via radiocommercials: 38,57%
 - Via kennissen, collega's, buren vrienden of familie: 24,29%
 - Via lokale kranten: 15,71%

- Via radio, via radioprogramma's met interviews of praatprogramma's: 11,43%
- Via lokale (nieuws)websites: 10%

5. Heeft u gestemd voor het kiescollege?

- Op 20 maart 2019 hebben 34,29% van de respondenten gestemd op een kandidaat voor de kiescollegeverkiezingen. 65,71% heeft dat niet gedaan.

- Zo ja, waarom wel?

- Ik vind stemmen belangrijk: 82,61%
- Het is mijn democratisch recht: 69,57%
- Ik zie het als mijn plicht: 65,22%
- Als ik niet stem, vind ik dat ik mijn recht van spreken verlies: 52,17%
- Ik wil graag invloed uitoefenen op de samenstelling van de Eerste Kamer: 30,43%

- Zo nee, waarom niet?

Veel mensen hebben bij deze vraag gebruik gemaakt van de mogelijkheid om hun mening te uiten als reden voor het niet stemmen op de kiescollegeverkiezingen. Veel mensen hebben hierbij aangegeven dat ze vooral niet konden stemmen. Of omdat er die dag geen eilandsraadsverkiezingen waren. Ook een groot gedeelte van de mensen die niet zijn gaan stemmen hadden geen stempas ontvangen: 23,91%.

- Er viel niet veel te kiezen, alleen de DP, gelieerd aan het CDA deed mee. Maar zij delen niet mijn visie.
- Ik heb geen stempas ontvangen omdat ik geen brievenbus heb, zoals velen.
- Ik was niet op het eiland.
- Ik stond die dag nog niet ingeschreven.
- Omdat er die dag ook geen eilandsraadsverkiezingen waren.

7.4.5. Eilandsraadsverkiezingen

De andere enquêtevragen zijn niet beantwoord door inwoners van Sint Eustatius omdat daar geen eilandsraadsverkiezingen zijn gehouden.

7.4.6. Conclusie Hoofdvraag B bekendheid met verkiezingen St. Eustatius

Hoofdvraag B: *Was u zich ervan bewust dat er op 20 maart 2019 verkiezingen waren, en voor elk orgaan?*

We kunnen concluderen dat vrijwel alle inwoners van Sint Eustatius op de hoogte waren van het feit dat er 20 maart verkiezingen waren, 96,25%. Slechts 3,75% was hier niet van op de hoogte. Een ruime meerderheid van de inwoners van Sint Eustatius, 70,27% wist dat er op 20 maart alleen verkiezingen voor het kiescollege was. Toch was ook 21,62% niet op de hoogte van wat voor verkiezingen er waren. Het kleinste deel van de inwoners, 1,35% wist helemaal niet dat er verkiezingen waren.

8. Aanbevelingen

Hieronder zetten de onderzoekers een aantal aanbevelingen uiteen m.b.t. de verbeteringen die gemaakt kunnen worden bij campagnes voor verkiezingen.

8.1. Aanbevelingen naar aanleiding van de campagne kandidaatstelling kiescolleges

Op alle drie de BES-eilanden was meer dan de helft van de respondenten op de hoogte van de mogelijkheid om zich kandidaat te stellen. Op de eilanden hebben uiteindelijk slechts enkele tientallen personen, vooral leden van bestaande politieke partijen, zich kandidaat gesteld. De meeste personen die interesse hadden om zich kandidaat te stellen waren niet goed op de hoogte van de criteria en eisen voor kandidaatstelling. Het is goed om deze informatie bij een volgende verkiezing voor een kiescollege direct aan de geïnteresseerden te verstrekken. Dat zou kunnen in de vorm van een webformulier of speciaal e-mailadres zodat geïnteresseerden hun vragen kenbaar kunnen maken. Dit om te voorkomen dat potentiële kandidaten met vragen blijven zitten over de procedure.

Een andere mogelijkheid zou zijn om een aantal informatiebijeenkomsten te organiseren. Er is dit keer tevens een informatiefolder bezorgd bij inwoners thuis. In deze folder zou het webformulier of e-mailadres voor vragen over de kandidaatstelling ook duidelijk kunnen worden vermeld. Een aantal respondenten vond het een goed idee om een online instructiefilmpje over het gehele aanmeld- en kiesproces te verspreiden via sociale media, zoals Facebook of YouTube.

Op de eilanden zijn verschillende middelen het meest effectief om informatie over te brengen. Bij de enquête van dit onderzoek is aangegeven welke middelen de mensen heeft bereikt voor de campagne van de kandidaatstelling voor de kiescolleges. Sociale media wordt op alle eilanden veel gebruikt.

Op Sint Eustatius hebben posters en billboards eveneens veel mensen bereikt. Wat wel opviel is dat veel respondenten dachten dat de personen die zij op de posters zag, verkiesbaar waren. Dit schepte o.a. op Sint Eustatius en Saba verwarring, wij adviseren om duidelijk te vermelden dat de personen op de posters zich, mogelijk, niet verkiesbaar hebben gesteld.

Naast

dat veel respondenten via sociale media zijn bereikt, zien we ook dat traditionele mediakanalen zoals radio en kranten, eveneens een groot bereik hebben. Het is daarom belangrijk om op alle eilanden een goede communicatiemix te behouden om zoveel mogelijk mensen van de doelgroep te bereiken.

Belangrijk is om de taal en woordkeuze die gebruikt wordt in de campagnes dicht bij de mensen te houden. Respondenten gaven aan dat veel informatie van de Rijksoverheid vaak moeilijk te begrijpen is en vinden de informatie te wollig omschreven.

8.2. Aanbevelingen naar aanleiding van de campagne voor de verkiezingen

Veel mensen waren op de hoogte van het feit dat er verkiezingen waren op hun eiland. Slechts 2,14% was daar niet van op de hoogte.

Een kleine groep inwoners van de BES-eilanden heeft hun stempas niet op tijd of helemaal geen stempas ontvangen (ongeveer 15%). Daarnaast heeft ruim 85% zijn of haar stempas op tijd ontvangen. Op Saba heeft vrijwel iedereen zijn stempas tijdig ontvangen, op Bonaire was dat niet het geval.

Belangrijk is dat iedereen die wil stemmen duidelijk weet hoe hij/zij alsnog een vervangende stempas kan aanvragen. Daarnaast is het van belang dat het Hoofdstembureau of het Openbaar Lichaam van dat eiland goed achterhaald hoe zij haar processen kan optimaliseren om te zorgen dat ook de 15% van de stempassen die niet zijn aangekomen, de stemgerechtigden daadwerkelijk bereiken.

De meeste respondenten geven aan het belangrijk te vinden om invloed uit te oefenen op de Eerste Kamer, maar nog niet iedereen is goed op de hoogte van de functie en taken van de Eerste Kamer en het kiescollege. 36% wist na de verkiezingen niet wat de rol van de Eerste Kamer is en 48,12% niet wat de rol van het kiescollege is. Hier adviseren de onderzoekers om vaker, dus niet alleen rondom verkiezingen, informatie te verspreiden via sociale media of om informatiebijeenkomsten te organiseren hierover.

Op de dag van de verkiezingen waren er lange rijen voor de stemlokalen op Bonaire. De lange rijen waren een reden voor mensen om uiteindelijk niet te gaan stemmen, de opkomst had dus hoger kunnen zijn. Misschien kan de Rijksoverheid of het Ministerie van BZK in overleg treden met het Openbaar Lichaam om het stemp proces beter te stroomlijnen. Hierdoor zullen de resultaten van de campagnes van de Rijksoverheid niet deels verloren gaan. Het is immers zonde wanneer de campagnes succesvol zijn, maar kiesgerechtigden bij aankomst bij het stembureau tegen dit soort, te voorkomen, barrières aanlopen.

Wat betreft de eilandsraadsverkiezingen waren veel inwoners op Saba en Bonaire erg goed op de hoogte. Ruim 80% van de respondenten was op de hoogte van het belang van de eilandsraadsverkiezingen.

Een deel van de respondenten hebben aangegeven dat veel informatie van politieke partijen alleen in het Papiaments beschikbaar was en niet in het Engels of Nederlands. De onderzoekers adviseren om als extra eis, voor deelname aan de verkiezingen, op te nemen dat officiële verkiezingsprogramma's van deelnemende partijen standaard in drie talen beschikbaar moeten zijn.

Bijlage 1 - Data-export onderzoeksdata

Er is een volledige export van de (geanonimiseerde) onderzoeksdata in Excel bijgevoegd.
Het bestand heet: *Full_data_export_verkiezingen20maart2019.xlsx*

Afbeelding 1: Voorbeeld informatieverstrekking informatiecampagne kiescollegeverkiezingen.